

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRÎ'L-KUR'ÂN

12. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Musa Güneş

KEVSER

Kevser Yayınları: 229

Eserin Orijinal Adı:
el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:
Kevser

Son Okur:
Abbas Akyüz

Baskı:
Yılmaz Matbaacılık (Sertifika: 27185)
Litros Yolu 2. Matb. Sitesi 3 NB 2
Zeytinburnu Topkapı / İst. Tel: 0212 493 00 85

Cilt:
Kısmet Mücellit

1. Baskı: Aralık 2014

ISBN 975-6640-08-1 [Tk. No.]
ISBN 978-605-4792-27-6 (12. c) [Cilt No.]

Adres:
Kevser Yayınları
Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14/1
Fatih – İSTANBUL
Tel: (0212) 534 35 28 - 555 16 66
Fax: (0212) 631 36 01 - 555 22 12
www.kevseryayincilik.com

İBRÂHÎM SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 52 Ayettir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الرَّكَفَ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾ اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ط وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا ط أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٣﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ط فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ط وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Ra. (Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa; (her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.

2- O Allah ki, göklerde olan her şey ve yerde olan her şey O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı kâfirlerin vay hâline!

3- Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler, Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğrilik içinde (başka yollara sap-

tıkları bir hâlde) isterler. İşte onlar, (haktan çok) uzak bir sapıklık içindedirler.

4- Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Böylece Allah dileğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir. O, mutlak galiptir ve hikmet sahibidir.

5- Andolsun biz Musa'yı, “Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara (ölüm, kıyamet, geçmiş kavimlerin başına gelen felâketler gibi) Allah'ın (üstünlüğünü gösteren) günlerini hatırlat.” diye mucizelerimizle gönderdik. Kuşkusuz bunda, (belâlara karşı) çok sabreden ve (nimetlere karşı) çok şükreden herkes için ayetler (ibret dolu nişaneler) vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tefsirini sunduğumuz bu yüce sure, Hz. Peygamber'e (s.a.a) inen Kur'ân'ı tanıtmaktadır. Şu açıdan ki, Kur'ân, Peygamber'in elçiliğinin ayeti ve kanıtıdır, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları Aziz ve Hamid olan yüce Allah'ın dosdoğru yoluna iletir. Aziz'dir, yani her zaman galip olan ve asla yenilgiye uğratılmayandır; ganidir, zengindir, insanlara ihtiyacı olmayandır. Hamid'dir, yani fiilleri güzel olan ve insanlara bol bol nimetler bahşedendir. Nimetleri bahşeden de, zengin ve fiilleri güzel olunca, kendilerine nimet bahşedilen kimselere, O'nun çağrısına olumlu karşılık vermek, davetine uymak düşer. Ta ki O'nun kendisine bahşettiği nimetlerle mutlu olabilsinler. Sonra O'nun öfkesinden ve şiddetli azabından da kaçınmaları gerekir. Çünkü O, güçlüdür ve kimseye ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla onlardan müstağni olup, onları yok ederek yerlerine başka bir topluluğu getirebilir. Nitekim nimetlerine karşı nankörlük eden geçmiş toplulukları da ortadan kaldırmış, onların yerine başka topluluklar getirmişti. Çünkü göklerde ve yerde bulunan bütün ayetler ve nişaneler şunu haykırmaktadırlar ki, bütün nimetler Allah'ındır ve O, izzetin, üstünlüğün rabbi ve övgünün velisidir; O'ndan başka rab yoktur.

Böylece sure bu mesajla son buluyor. Yüce Allah surenin son ayetinde şöyle buyuruyor: “İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için

bir tebliğdir. Ki onunla uyarılsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar."

Surenin giriş kısmında yer alan "(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır." ifadesini kastederek, "Bu sure, risaletin/elçiliğin ve kitabın amacını açıklamaya yöneliktir."⁽¹⁾ diyen müfessirlerin maksadı da, sanırım bizim yaptığımız bu değerlendirmeye aynıdır.

Ayetlerinin akışından da anlaşıldığı gibi sure, Mekke döneminde inmiştir. İbn Abbas ve Hasan'a nispet edilen bir görüşe göre de, iki ayeti hariç, surenin tamamı Mekke'de inmiştir. Söz konusu iki ayetse Bedir Savaşı'nda ölen müşriklerle ilgilidir: "*Allah'ın nimetini (nimetine şükretmeyi) nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi? Cehenneme (yerleştirenleri)? Ve o ne kötü bir yerleşmedir!*" [28-29. ayetler] Ancak ileride, bu iki ayetin söz konusu olaya yönelik işaretinin sanıldığı kadar da belirgin ve açık olmadığını gözler önüne sereceğiz.

1) Elif, Lâm, Ra. (Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.

Yani bu, sana indirdiğimiz bir kitaptır. Dolayısıyla "kitabun enzel-nahu ileyke" ifadesi, hazfedilmiş bir mübtedanın ("haza" kelimesinin) haberidir. Ayetin akışından bunu anlıyoruz. Bunun aksini söyleyenler de olmuştur.

"İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için" ifadesinin akışından anlaşıldığı kadarıyla, ifadenin orijinalindeki "nâs" kelimesiyle genel olarak bütün insanların kastedildiğini, sadece Peygamberimizin (s.a.a) soydaşlarının veya ona iman edenlerin kastedilmediğini gösteriyor. Çünkü ifadenin anlamını sınırlandırmayı gerektirecek lâfzî bir kayıt söz konusu değildir. Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerim Peygamberimizin (s.a.a) risaletinin genel olarak bütün insanlara yönelik olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir: "*Âlemlere uyarıcı olsun diye.*" (Furkan, 1), "*Onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım.*" (En'âm, 19), "*De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim.*" (Â'raf, 158) Bu arada Yahudile-

1- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 122.]

ri ve genel olarak bütün Ehlikitab'ı imana davet eden açık ayetleri de buna örnek gösterebiliriz. Sonra Peygamberimizin (s.a.a) onları iman etmeye davet etmedeki davranışı, içlerinden Abdullah b. Selâm, Selman, Bilal ve Süheyb gibi birçok insanın imanını kabul etmesi de, bu sözümüzün, yani Peygamberimizin (s.a.a) risaletinin evrensel bir risalet olduğunun kanıtıdır.

Kaldı ki, surenin sonunda, *“İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğdir. Ki onunla uyarılsınlar; Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar.”* şeklinde bir ifade yer alıyor. Böylece bu ifadeyle surenin başında yer alan ifadeye karşılık verilmiş oluyor. Bu da gösteriyor ki, “nas=insanlar”dan maksat, fiilen karanlıklardan aydınlığa çıkarılmış bulunan müminlerden daha genel olmak üzere bütün insanlardır.

Ayette karanlıklardan aydınlığa çıkarma eylemi, Peygamberimize (s.a.a) nispet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.a) karanlıklardan aydınlığa çıkmanın zahiri sebeplerinden biridir ve çağrısına aracısız (kendi dönemindeki insanlar gibi) veya aracılı (sonraki dönemlerdeki insanlar gibi) iman edenlerin imanları sonunda gelip ona dayanır. Bunun böyle olması ile, *“Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğini hidayete erdirir.”* (Kasas, 56) ayeti arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu ayette, sadece Peygamberimizin (s.a.a) insanların hidayete ermeleri hususunda temel ve bağımsız bir etkinliğe sahip oluşu olumsuzlanıyor ve mutlak olarak hiç kimseyi hiçbir şekilde hidayete erdiremeyeceği, Allah'ın izniyle insanların hidayete ermelerine aracı bile olamayacağı anlatılmıyor. Bunun kanıtı, *“Şüphesiz ki sen, doğru bir yolu göstermektesin.”* (Şûrâ, 52) İşte bu nedenle tefsirini sunduğumuz ayette, *“çıkarmak için”* ifadesi, *“Rablerinin izni”* ifadesiyle kayıtlandırılmıştır.

Karanlıklar ve aydınlıktan maksat ise, sapıklık ve hidayettir. Nitekim Kur'ân'ın birçok yerinde hidayet, aydınlık; sapıklık ise, karanlık olarak nitelendirilmiştir. Bu arada ayette dikkati çeken bir husus, karanlıkların çoğul, buna karşılık aydınlığın tekil olarak kullanılmış olmasıdır. Bunun sebebi şudur: Hidayet haktır; hak ise, tektir; cüzleri ile mısdaqları (nesnel parçaları) arasında değişiklik, farklılık ve çokluk yoktur. Sapıklık ise bundan tamamen farklıdır. Çünkü sapıklık hevaya (nefsin arzusuna) uymanın bir ürünüdür. Hevalar (nefsanî arzular) ise farklılık gösterir, değişkendir, birbirini tutmaz. Hevalar arasında bir-

lik ve ahenk olmaz. Cüzleri ve mısdaqları arasında uyum ve örtüşme diye bir şey yoktur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O’nun yolundan ayırır. Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti.”* (En’âm, 153)

“Li-tuhrice’n-nas=insanları çıkarman için” ifadesinin başındaki “lâm” edatı, “nas”dan maksadın bütün insanlar olduğunu esas aldığımızda amaç ve gaye bildirme anlamındadır. Nitekim ayetin zahiri bunu göstermektedir. Yoksa bu edat burada, akıbet ve sonuç bildirme anlamında değildir. Öyle olsaydı, bütün insanların mümin olmaları gerekirdi. Ancak pratik hayat bunun aksini göstermektedir.

Bazıları buna şöyle itiraz etmişlerdir: Allah’ın insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması, onları mutluluğa ve olgunluğa ulaştırması şeklinde belirginleşen ilâhî eğitim ve terbiye, ilâhî bağışın genel olmasına karşın özel bir hazırlık ve yetenek sahibi olma şartına bağlıdır. Dolayısıyla genel olmasına binaen, söz konusu akıbetin mümkün olan miktarı, ancak pratikte gerçekleşen bu miktardır. [Yani ilâhî terbiye, her ne kadar bütün insanların hidayete ermesine yöneliktir, dolayısıyla istenen sonuç herkesi kapsayacak nitelikte geneldir; ancak bunun da bazı şartları vardır; şartlar ise sadece bir kesimin karanlıklardan aydınlığa çıkmasını gerektirebilir, herkesin değil.]

Buna verecek cevabımız şudur: Bu sözün kendisi, ayetin başındaki “lâm” edatının akıbet bildirme amacına yönelik olmasının, ayetin zahirine aykırı olduğunu itiraf etmektir. Çünkü bunların söylediklerinin gerçekleşmesi için, ayette geçen “insanlar” ifadesinin “kabiliyetliler” niteliğiyle kayıtlandırılmış olması gerekir. Ancak şunu bilmek gerekir ki, söz konusu amaç, teşriî/yasama nitelikli bir amaçtır ve anlamı da şudur: Bu hükmün kastedilen bir amacı vardır ve bu amaç, ondan sonra belirginleşen maslahattır. Çünkü yüce Allah insanları, kendilerini affetmeye, onları imana ve salih amele iletmeye davet ediyor. Amacı ise bununla onları mutlu etmek ve cennete götürmektir. Yine Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için elçiler gönderiyor ve kitaplar indiriyor. İnsanlara yönelttiği emir ve yasaklarla da onları arındırmayı, şeytanın onlara bulaştırdığı pisliği gidermeyi amaçlıyor. Buna işaret eden birçok ayet vardır; o ayetleri burada sunmanın gereği yoktur. Ayrıca bununla ilgili rivayetlerin sayısı bini aşmaktadır.

Meselâ yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur’ân kıldık.”* (Zuhruf, 3) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *“Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir.”* (İbrâhîm, 4) Bundan da anlaşılıyor ki, Allah’ın kitabında açıkladığı hususlar ve elçisi aracılığıyla açıklığa kavuşturulan meseleler, bizim açımızdan görmemezlikten gelinemeyen kesin kanıtlar konumundadır. Sözgelimi biz, *“O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak... için sizi çağırıyor.”* (İbrâhîm, 10) ayetinden ancak şunu anlıyoruz: Davetin gayesi, davet edilenlerin bağışlanmasıdır. Aynı şekilde bir efendinin kölesine veya bir amirin memuruna, *“Bana su getir içeyim”* veya *“Bana yemek getir yiyeyim”* veya *“Avret yerlerini örtmesi için falancayı giydir”* demesi, tamamen içmenin, yemenin ve avret yerlerini örtmenin, onun verdiği emirlerin amaçları olduklarını gösterir. Bunun gibi yüce Allah’ın da indirdiği hükümlerle ve koyduğu yasalarla güttüğü birtakım amaçları ve hedefleri vardır.

Kuşkusuz Allah, yoksulluktan ve başkasına muhtaç olmaktan münezzehtir, eksiklerden ve ayıplardan beridir. Nitekim bu hususta şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz Allah, âlemlerden müstağnidir.”* (Ankebût, 6), *“Rabbîn zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir.”* (En’âm, 133), *“Ey insanlar! Allah’a muhtaç olanlar sizsiniz. Zengin olan ancak Allah’tır.”* (Fâtır,15) Bunlar gösteriyor ki, Allah her şeyden müstağnidir, bu amaçların hiçbirinden bir çıkar elde etmez. Fiilleri de boş ve saçma fiiller olmadıkları için amaçsız değildir. Nasıl olsun ki? O, kendini hikmet sahibi olarak nitelemiştir. Hikmet sahibi olan bir kimse de abes ve anlamsız işler yapmaz. Ayrıca yüce Allah Kur’ân’da açık bir şekilde fiillerinin anlamsız, boş işler olmasını olumsuzlamıştır: *“Sizi sadece boş yere yarattığımızı mı sandınız?”* (Müminûn, 115) Şu da bir gerçektir ki, insanlık âleminde kemalin tamamlanmasını sağlayan emir ve yasaklar, sonuçta insanın yaratılış olgusunun tamamlanmasını da sağlamaktadırlar.

Buna göre yüce Allah’ın, hem yaratmada, hem de emretmede birtakım hedef ve amaçları vardır. Bizim, yaptığımız eylemlerin amaçlarının gerçekleşmesiyle eksikliklerimizi giderip kemale ermemiz gibi Yüce Allah, yaptıklarının amaçlarının gerçekleşmesiyle kemale ermez; aynı zamanda fiillerinin amaçlarından etkilenmez de. Diğer bir ifadeyle-

le, fiilin sağladığı yararın bizim üzerimizde etkisi olması ve bu yararı kavramamız bizi, onu işlemeye ve o fiili yapmamaktansa yapmayı tercih etmeye yöneltmesi gibi hikmet ve yararların Allah üzerinde etkisi olmaz. Çünkü yüce Allah, her şeye üstün gelendir, karşı konulmaz güce sahiptir; hiçbir güç O'na üstün gelemmez ve galiptir, kesinlikle alt edilemez. Her şeye sahiptir ve hiçbir şey O'na sahip değildir. Her şeye hükmeder ve hiçbir şey O'nu hükmü altına alamaz. Mülkünde O'nun ortağı yoktur. Acizlikten ötürü herhangi bir velisi de yoktur. Hiçbir akıl O'nu etkisi altına alamaz; tersine akılları aklettiği her şeye ileten O'dur. Herhangi bir maslahat (yarar) O'nu bir fiili işlemeye veya herhangi bir mefsede (zarar) da O'nu bir fiili terk etmeye zorlayamaz. Bilakis Allah onları gerektirdikleri hedeflerine yöneltir.

Şu hâlde, amaç ve yarar O'nun fiilinin gerçekleşmesiyle gündeme gelir. Yani Allah'ın fiilleri bir maslahat ve faydaya dayanır. Fakat bu fayda O'nun zatı üzerinde baskı kuramaz ve O'nu bir fiili işlemeye zorlayamaz. Meselâ yüce Allah, bir şeyi yaratıp ona "Ol" dediğinde ve o da sözgelimi "Zeyd" olurse, akıl objeler dünyasında belirginleşen bu varlıktan hareketle, "Bu, Allah'ın yaratması, Zeyd'i var etmesidir" sonucunu çıkarır ve Zeyd'in var olmasının Allah'ın var etmesine dayandığına hükmeder. Sonra akıl, Allah'ın işaret ettiğimiz yüce sıfatlarından hareketle bunun da O'nun fiillerinden olduğu, kastedilen bir yarar içerdiği sonucunu çıkarır ve şuna hükmeder: Fiilin gerçekleşmesi, onun herhangi bir maslahat ve yarar içermesine, bir maslahata dayanmasına bağlıdır.

Yüce Allah'ın, fiillerinin bir hikmeti ve yararı kapsadığına ve birtakım amaçlara bağlı olduğuna ilişkin sözleri üzerinde durup düşündüğümüz zaman bunları anlıyoruz. Buradan hareketle şu sonu elde ediyoruz ki, yüce Allah'ın fiillerinin amaçları vardır; fakat bu amaçlar O'nunla değil, yarattıklarıyla ilgilidir.

Bunu özetle şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah'ın fiilleriyle ilgili olarak öngördüğü amaç, bizim kendi fiillerimizle ilgili olarak öngördüğümüz amaçlardan iki açıdan farklıdır: Birincisi: Yüce Allah, fiillerinin amaçlarının ve o fiillerin gayelerinin gerçekleşmesiyle hâşâ, kendi eksikliklerini gidermiş olmaz. Fakat bilinç ve irade sahibi biz insanlar ile diğer canlılarda durum bunun tam tersindedir [işlediğimiz fiillerin amaçlarının gerçekleşmesiyle birlikte birtakım eksikliklerimizi gider-

miş oluruz.] İkincisi: Bir fiilin faydalı ve zararlı olması, Allah'ı o fiili yapmaya veya yapmamaya zorlayamaz; ama bizi zorlar.

“Allah'ın fiilleri amaçlarla illetli midir [bir işi yapmasının sebebi, o işteki gaye midir]? Şu anlamda ki, yüce Allah, fiilinin kapsadığı gerçek yararın etkisi altında mıdır? Öyle ki bu yarar O'nu, fiili işlemeyi, fiili işlememeye tercih etmeye zorlar ve böyle olmadığında, o fiili asla işlemez mi? Yoksa fiillerini işlerken herhangi bir amaç gözetmez, hiçbir amaca yönelik olmadan rastgele tezahür eden bir iradenin etkisiyle ölçüsüzce mi fiil işlemektedir?” şeklindeki Eşarîlerle Mutezile mezhebine mensup bilginler arasında öteden beri sürüp gelen tartışmalara gelince; bu tartışma her iki tarafı da olumlu bir sonuca ulaştırmaz. Aksine kuşatıcı, isabetli görüş ve hak her iki ekolün de görüşlerinin dışındadır. O da, bu ikisinin ortasındaki bir durumdur. Daha önce bu hususa işaret etmiştik. Umut ediyorum ki kitabımızın ilerleyen bölümlerinde bu konuya ayrı bir bölüm ayırır ve inşaallah aklî, naklî kanıtlar desteğinde isabetli görüşü ortaya koyarız.

Tefsirini sunduğumuz ayette yer alan “*Rablerinin izniyle*” ifadesinde, birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş yapılmıştır. İltifat sanatının bu örneği ince bir mesaj içermektedir. Amaç, bu geçişi fırsat bilerek Allah'ın rububiyet sıfatına vurgu yapmak ve Allah'ın, kendisine birtakım ortaklar koştan şu müşriklerin Rabbi olduğunu hatırlatmaktır. Çünkü, doğrudan muhatap alınan Peygamberimiz (s.a.a) ise de, hitap gerçekte onlara yöneliktir.

Bu ifadeye yer verilmesinin bir diğer sebebi de, surenin hemen giriş kısmında işaret edilen bu niteliğin, surenin genelinde tevhid-i rububî/rabliğin tekliği ile ilgili olarak sunulan kanıtlara bir başlangıç olması da hedeflenmiştir.

1-2) ...(her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna... O Allah ki, göklerde olan her şey ve yerde olan her şey O'nundur.

Ayetin orijinalindeki “Aziz” kelimesinin kökü olan “izzet” kelimesi, zilletin/alçaklığın karşıtıdır. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: “İzzet; insanın yenilmesini, alt edilmesini engelleyen bir durumdur. Bu kelime, Arapların, ‘arzun azizun=sert yer’ deyişinden türemiştir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: ‘Onların yanında mı izzet arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır.’ [Nisâ, 139]

‘Teazzeze’l-lehmu=Et sımsıkı ve sert oldu.’ Sanki elde edilmesi zor sert bir yerde oluşmuş gibi.” (Alıntı burada sona erdi.)

O hâlde aziz (üstün) kimsenin izzeti, erişilmesi ve ulaşılması güç olmasından ileri geliyor. Kavmin azizi de, başkalarına üstün olduğu ve kendisine üstünlük kurulmadığı için bu ismi almıştır. Çünkü o, bir kimsenin engellenmeden ve alt edilmeden ulaşamayacağı bir makama sahiptir. Az bulunan şeylere de, elde edilmeleri güç olması hasebiyle “aziz” denir. Zor anlamında da kullanılır. Çünkü böyle bir şeyin elde edilmesi insana ağır ve meşakkatli gelir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Azizun aleyhi ma anittum=Sıkıntınız ona ağır gelir.*” (Tevbe, 128), “*Ve azzenî fi’l-hitab=Tartışmada beni yendi.*” (Sâd, 23) Bazılarının da tefsir ettikleri gibi, yani beni alt etti.

Yüce Allah da azizdir; şu anlamda ki O, hiçbir şeyin hiçbir açıdan kendisine üstün olmadığı zattır ve O, her şeye her açıdan üstündür. Bu nedenledir ki, izzet/üstünlük sadece Allah’a özgü kılınmış ve O’nun dışında hiç kimse O’ndan bağımsız olarak böyle bir niteliğe sahip değildir. O’nun dışındakiler üstünlüğü ancak O’nun kazandırması ve izniyle elde edebilirler. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Onların yanında mı izzet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah’ındır.*” (Nisâ, 139), “*Kim izzet istiyor ise, bilsin ki, izzet bütün olarak Allah’ındır.*” (Fâtır, 10)

Yine ayetin orijinalinde geçen “Hamîd” kelimesi, “hamd” kelimesinin meful anlamında “feil” kalıbına uyarlanmış şeklidir. Hamd ise, isteğe bağlı olarak güzel olan bir şeyi övmek demektir. Bütün güzellikler sonuçta Allah’a gelip dayandıklarına göre, bütün övgüler de Allah’a yöneliktir. “*Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a özgüdür.*” (Fâtıha, 2) Bu kelimenin anlamıyla ilgili olarak aktarılan görüşlerin en ilginç olanı hiç kuşkusuz, ileride değineceğimiz gibi, İmam Râzî’nin, “Hamid kelimesinin anlamı, âlim ve zengindir.” şeklinde yorumudur.

“*İla sıratı’l-Azizi’l-Hamîd=(her şeye) üstün olan ve (her işi) övülenin yoluna*” ifadesi, “*nûr=aydınlığa*” ifadesinden bedeldir. Allah bir önceki açıklamadan sonra bununla, Peygamberi’ne (s.a.a) indirdiği kitabın nereye ulaştırdığını açıklıyor. Bu amaçla önce, kitabın bir aydınlık olduğunu, onunla hak ile batılın, hayır ile şerrin ve mutluluk ile bedbahtlığın birbirinden ayrıldığını vurguluyor. Sonra da onun apaçık bir yol olduğunu, o yolda yürüyenleri bir arada topladığını ve her şeye üstün gelen ve her işi övülen Allah’a doğru götürdüğünü ifade ediyor.

Bu iki ulu sıfatın, yani “Aziz” ve “Hamîd” sıfatlarının bu bağlamda zikredilmesi; bunların, aslında surenin genelinde ele alınacak konuların girişi ve başlangıcı konumunda olmaları sebebiyledir. Şöyle ki, suredeki açıklamaların ana eksenini, insanlara şu hususların hatırlatılmasıdır: Yüce Allah rububiyetinin gereği olarak onlara büyük nimetler bahşetmiştir. Sonra elçileri aracılığıyla onları şükretmek ve nankörlük etmemekle görevlendirmiştir. Bu elçilere de, iman etmeleri durumunda onları cennete koyacağı, inkâr etmeleri durumunda ise, onlardan öç alacağı, onları bedbahtlık ve azap yurduna sürükleyeceği vaadinde bulunmuştur. O hâlde bu ayetlere muhatap olanların Rablerinden korkmaları, O’nun emrine aykırı davranmaktan sakınmaları, nimetlerine karşı nankörlük etmekten kaçınmaları gerekir. Çünkü izzet ve üstünlük bütün olarak O’nundur. Hiç kimse, O’nun azabının kendisine ilişmesine, azabının üzerine inmesine engel olamaz. Yine O, övülendir; müminleri ödüllendirmesinden ve kâfırları da azaba çarptırmasından dolayı yerilmez. Hiç kimse, O’nu kullarına bahşettiği sayısız nimetlerden dolayı da yeremez.

O hâlde, tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu surede açıklamaların büyük bir kısmı, Allah’ın üç sıfatı bağlamında sunuluyor: Allah’ın rububiyette (rablik makamı itibarıyla) tekliği, bütün izzet ve üstünlüğün O’na ait olduğu ve bütün işlerinde övülen olduğu. Öyleyse Allah’ın mutlak üstünlüğünden korkmak, O’na şükretmek, O’nun vaat ettiklerine güvenmek, rabliğinin ayetleri ve belirtilerini sürekli olarak hatırd tutmak gerekir.

Ruhu’l-Maani adlı eserde Ebu Hayyan’dan şöyle nakledilir: “Ayette bu iki sıfata yer verilmesinin altında şu incelik yatıyor: Başta Allah’ın kitabı indirmesinden ve insanları O’nun izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarmasından söz edilince, ardından bu iki sıfatın, yani başkasının indirmeye güç yetiremeyeceği bunun gibi baştan sona mucize olan bir kitabı indirme gücüne ve galibiyetine sahip olmayı da içeren izzet sıfatı ile en büyük nimet olan insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarma bağlamında hamd sıfatının zikredilmesi uygun düşmektedir. Bu açıdan bakınca, ayette gözlemlenen bazı ifadelerin öne alınması ve bazılarının da ertelenmesi hususu anlaşılmış oluyor.”⁽¹⁾

1- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 181.]

Ne var ki, bu yorum kesinlikle ayetlerin akışına yabancıdır. Büyük bir ihtimalle bu yorum, yüce Allah'ın Kur'ân'a ilişkin tanımlamasını içeren şu ayetten çıkarsanmıştır: *“O, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden de, ardından da batıl gelemes. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah tarafından indirilmiştir.”* (Fussilet, 42) Fakat bizim üzerinde durduğumuz ayetten böyle bir anlam çıkarmak mümkün değildir.

İmam Râzî ise, bu ayetle ilgili olarak tefsirinde şunları söylüyor *“Aziz sıfatının Hamîd sıfatından önce zikredilmesinin sebebi şudur: Allah'la ilgili olarak doğru olan, öncelikle O'nun her şeye kadir olduğunu, sonra her şeyi bildiğini, sonra zengin olup hiçbir şeye ihtiyacının olmadığını bilmektir. Aziz de, güçlü ve kadir demektir. Hamîd ise, âlim ve zengin demektir. Allah'ın kadir olduğunu bilmek, O'nun her şeyi bilen ve her şeyden müstağni olduğunu bilmekten önce geldiğine göre de, Aziz sıfatının Hamîd sıfatından önce zikredilmesi kaçınılmaz olmuştur.”*⁽¹⁾ Ancak Râzî'nin bu sözleri tek kelimeyle anlamsız ve ölçsüzcedir.

Diğer bazı müfessirlerin aşağıdaki değerlendirmeleri ölçsüzlükte, saçmalıkta ondan aşağı kalmaz: *“Aziz sıfatının Hamîd sıfatından önce zikredilmesi ile selbî (olumsuzlayıcı) sıfatların önceliklilikleri gözetilmiştir. Nitekim âlimlerin şu görüşü bu hususu bildirmektedir: Tahliye (boşaltmak), tehliyeden (süslemeden) evlâdır. Çünkü daha önce de zikredildiği gibi izzet, hamdın aksine selbî bir sıfattır.”*⁽²⁾

Özellikle bu iki sıfatın zikredilmiş olmasıyla ilgili olarak yapılan açıklamalardan biri de, bunun sözü edilen bu dosdoğru yolu izlemeye yönelik bir teşvik niteliğinde olduğudur. Çünkü bu, Aziz (üstün) ve Hamîd (övülen) Allah'ın yoludur. Bu yolu izleyen aziz olur, bu yolda yürüyen övgüye değer nitelikler kazanır.⁽³⁾ Bu yorum, ifadenin ayrıntılı sonuçlarından biri olmaya daha uygundur, ifadenin asıl etkeni değil. İfadenin yorumu, bizim yaptığımız değerlendirmedir.

“O Allah ki, göklerde olan her şey ve yerde olan her şey O'nundur.” ifadesi, Aziz ve Hamîd sıfatlarına ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Göklerde ve yerde olanlardan maksat, evrende bulunan her şeydir. Dolayısıyla evren gökleri ve yeri kapsadığı gibi, bu ikisinde bulunan şey-

1- [el-Kebir, c. 19, s. 75.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 182.]

3- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 122.]

leri de kapsar. Buna göre, yüce Allah sahip olmanın gerçek anlamıyla ve her açıdan her şeyin sahibi ve malikidir.

Bu ifadede, yüce Allah'ın Aziz ve Hamid oluşuna yönelik kanıtla işaret ediliyor. Çünkü yüce Allah hakkı sözleriyle gerçekleştiriyor ve bütün kanıtların kanıtsallığını sonuca ulaştırıyor olsa da, kullarıyla konuşmasında onların fitratları doğrultusunda hareket eder. Şöyle ki: Ulu Allah malikliğın gerçek anlamıyla bütün yaratmaya ve bütün emre malik olduğuna göre, O, her üstünlüğün maliki ve her galibiyetin sahibidir. Dolayısıyla her üstünlük ancak O'ndandır ve her galibiyet O'nundur. O hâlde O Aziz'dir; istediği şeyle ilgili olarak istediği tasarrufta bulunabilir. Her tasarrufu da sadece övgüyü hak eder ve kesinlikle yerilmez. Çünkü bir tasarruf, ancak tasarrufta bulunanın aklen, şer'an ve örfen yetkisiz olması, yapılan tasarrufa malik olmaması durumunda yerilir. Aklın, şeriatın veya örfün Allah'a nispet ettiği her tasarrufun ise, Allah sahibi, maliki ve yetkilisidir. O hâlde Allah, fiilleri övülen Hamid'dir.

Şiddetli azaptan dolayı kâfirlerin vay hâline!

Bu ifade, Allah'ın davetini reddedenlere ve nimetini inkâr edenlere karşı Aziz sıfatının gerektirdiği üstünlüğü açıklamaya yöneliktir.

3) Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler, Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğrilik içinde (başka yollara sap-tıkları bir hâlde) isterler. İşte onlar, uzak (koyu) bir sapıklık içindedirler.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: “Yüce Allah'ın, ‘Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa...’ [Tevbe, 23] ifadesi, eğer küfrü imandan öne geçirip tercih ediyorlarsa, demektir. [Ayetin orijinalindeki ‘istehabbû’ fiilin kökü olan] ‘İstihbab’ kelimesi, insanın bir şeyi sevmeyi yeğlemesi anlamındadır. ‘Alâ’ harf-i cerriyle geçişli kılınması ise, tercih etme anlamını gerektirir: ‘*Ve emma Semudu fe-hedeynahum fe'stehebu'l-amâ ale'lhuda=Semud'a gelince; onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.*’ [Fussilet, 17] ayeti de bu anlamdadır.” (Alıntı sona erdi.)

Dünyanın ahirete tercih edilmesinin anlamı, ahiretin tamamıyla terk edilip dünyanın seçilmesidir. Bunun karşıtı olan tavır ise, ahiretin dünya karşısında tercih edilip seçilmesidir. Çalışmaların ve çabaların amacının ahiret olarak öngörülmesi ve dünya hayatının ahirete ilişkin

bir aracı, bir ön hazırlık gibi algılanması ve bununla ahiretin elde edilmeye çalışılması yani. Dünyanın büsbütün terk edilip tamamen ahiretin seçilmesi ise, gerçek anlamda mümkün olmamasının yanında, ahiret düzeninin bozulması anlamına gelir, neticede ahiretin terki şeklinde bir tavır olarak belirginleşir. Çünkü dünya hayatı, bir noktada kesilen bir hayattır; ahiret hayatı ise sürekli; dünya hayatında çalışılarak bu sürekli hayatta mutlu olmanın yolları aranır. Dolayısıyla ahireti seçen ve onun varlığını kabul eden bir kimse, dünyayı da ahiretin bir mukaddimesi, ön hazırlığı olması hasebiyle kabul etmek durumundadır. Ama dünyayı tercih eden ve onu hareketlerinin amacı olarak gören insanın, ahireti temelden olumsuzlaması gerekir. Çünkü ahiret kabul edilecekse, ancak bütün çalışmaların amacı olarak kabul edilir. Amaç olarak kabul edilmediği zaman da olumsuzlanmış, temelden kabul edilmemiş olur. O hâlde, insanın önünde iki yol vardır: Ya ahireti dünyaya tercih edecek, ahireti çalışmalarının amacı olarak öngörecektir ve dünyayı da ahiretin bir ön hazırlığı gibi algılayacak, ya da dünyayı ahirete tercih edecek, dünyayı çalışmalarının amacı olarak kabul edip ahireti temelden olumsuzlayacaktır.

Bunun izahı şöyledir: İnsanın bütün amacı, mutlu bir hayat yaşamaktır. Mutlu bir hayata yönelik sevgisi de fitrîdir. Bu gerçeği, önceki bölümlerde çeşitli kereler açıkladık. Hayatla ilgili Allah'ın kitabının ortaya koyduğu gerçek, onun sürekli olduğu ve ölümle kesintiye uğramadığı yönündedir. O hâlde, araya ölümün girmesiyle birlikte, hayat kaçınılmaz olarak iki kısma ayrılıyor: Ölümle sınırlı dünya hayatı ve ölümden sonraki ahiret hayatı. Ahiret hayatının mutluluğu ve mutsuzluğu dünya hayatına ve insanın dünyadayken işlediği iyi ve kötü amellerine bağlıdır, onların bir uzantısıdır. İnsan, fitraten yaşamayı sevdiği için de bu amelleri işlemek zorundadır.

İşte bu ameller, yani insanın dünya hayatında takva veya günah, iyilik veya kötülük kazanmasına neden olan hayat tarzları Allah'ın kitabında din ve yol olarak isimlendirilir. Dolayısıyla insanın güzel veya kötü bir hayat tarzı, hak veya batıl bir din izlemesi kaçınılmazdır.

Her varlık türünü kendi mutluluğuna ve kemaline iletmek, -ki insan türünün kemal ve mutluluğunun bir gereği de toplumsal bir hayat yaşaması ve hayatın kurallarına uymasındır- Allah'ın yürürlükteki yasalarından biri olduğu için, yüce Allah insan için yaratılışının esası kıldığı

fitratı doğrultusunda hayat sistemi olacak bir şariat (ilâhî düzen) belirlemiştir. Bu ise insanın izlemesi gereken Allah'ın yolu ve benimsemesi gereken dinidir. Eğer insan rububiyet makamının kendisi için belirlediği yol üzere ve fitratının kendisini yönelttiği hedeflere doğru bir hareket ve çaba içinde olursa, Allah'ın yolunu izlemiş ve onu dosdoğru yol olarak istemiş olur. Ama eğer nefsanî arzusunun peşine düşer, kendini Allah'ın yolundan alıkoyar ve şeytanın kendisine süslediği dünya hayatının çekiciliğiyle oyalanırsa, Allah'ın yolunu yoldan çıkmışlık ve eğrilik içinde istemiş olur.

İnsanın Allah'ın yolunu istemesi; Allah'ın onu bu yolu talep etme ve sıratı isteme özelliğine sahip bir fitratla yaratmış olmasından kaynaklanır. Allah ise, insanı ancak razı olduğu yola, yani kendi yoluna iletir. İnsanın eğri ve sapkın bir yola sapmasına gelince; bu da, Allah'ın onu hakka iletmemiş olmasından kaynaklanır. Zaten hakkın ötesinde sapıklıktan başka ne var?! Buraya kadar yaptığımız açıklamaları içeren ayetlerin sayısı o kadar fazladır ki, bunları burada teker teker sunmanın gereği yoktur.

Bunu anladıktan sonra, yüce Allah'ın kâfirlerin özelliklerini açıklama bazında sunduğu *“Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler”* ifadesinin anlamının şöyle olduğunu görürsün: Onlar tam bir bağılılıkla dünya hayatına bağlanırlar, ahireti büsbütün olumsuzlayarak ondan yüz çevirirler. Bu ise, Allah'ın birliğini ve peygamberliği inkâr etmeyi de gerektiren ahireti inkâr etmek demektir.

“Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğrilik içinde isterler.” ifadesinden ise şunu anlıyoruz: Onlar Allah'ın yasalarına uymaktan, O'nun dinine göre bir hayat yaşamaktan kendilerini alıkoyarlar veya insanları Allah'a ve ahiret gününe iman etmekten, Allah'ın şariatini esas alan bir hukuk sistemine uymaktan, sırf hakka karşı inatçılıklarından dolayı alıkoyarlar ve herhangi bir toplumsal yasaya uyarak Allah'ın yasasını eğrilik ve yoldan çıkmışlık içinde isterler. Ardından, *“İşte onlar, uzak (koyu) bir sapıklık içindedirler.”* ifadesiyle de sapıklığın onlar için kesinleştiği ve tescillendiği vurgulanmıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, aşağıdaki görüş ve değerlendirmelerin yanlış olduğu ortaya çıkıyor: Bir görüşe göre, *“yebğuneha ivecen=onu eğrilik içinde isterler.”* şeklinde anlamlandırdığımız ifadesinin anlamı, onun eğri olmasını ve sapmasını isterler, şeklindedir.

Çünkü o zaman eğriliğini göstererek insanları bu ayıplı, bu kusurlu yoldan rahatlıkla alıkoyabilirler.⁽¹⁾

Bir diğer görüşe göre, bu ifadenin anlamı şöyledir: Onda eğrilik görmek isterler. Ta ki yolun kusurlu olduğu anlaşılsın ve onu bu kusuruyla ayıplasınlar.⁽²⁾

Bir görüşe göre de, ifadenin anlamı şöyledir: O yolu izleyenlerin onu reddederek eğrilmelerini ve sapmalarını isterler. Dinin sapmasını istemelerinin manası da budur. Dinin sapması ise, müminlerin sahip olduğu dinî bilgilerin bozulması demektir.⁽³⁾

Buraya kadar sunduğumuz görüş ve değerlendirmelerin bozukluğu ve yanlışlığı açıktır.

4) Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Böylece Allah dileğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir. O, mutlak galip ve hikmet sahibidir.

Ayetin orijinalinde geçen “lisan” kelimesi, dil demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Apaçık Arap diliyle.*” (Şuarâ, 195)

“Kavmihi=kavminin” ifadesindeki zamir, “resul=peygamber”e dönüktür. “Lehum=onlara” ifadesindeki zamir ise, “kavmihi” kelimesine dönüktür. Elde edilen anlam şudur: “Biz her peygamberi, ancak gönderildiği kavmin diliyle gönderdik ki, kavmine Allah'ın mesajını açıklasın.” Hiç kuşkusuz, yüce Allah'ın bütün peygamberlere Arapça vahiy indirdiği şeklinde bir anlam elde etmek amacıyla “kavmihi” ifadesindeki zamiri Peygamberimize (s.a.a) döndürmek yanlıştır. Çünkü böyle yaklaşım ayetin anlamını bozar, ifsat eder. Şöyle ki, “lehum” ifadesindeki zamir “kavmihi” ifadesine (Peygamberimizin kavmi olan Araplara) dönük oluyor, bu durumda da şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: “Allah-meselâ- Musa'ya Tevrat'ı Arapça vahyetti ki, Araplara iyice açıklasın.” Nitekim el-Keşşaf adlı tefsirde böyle bir yoruma yer verilmiştir.

Peygamberin, kavminin diliyle gönderilmiş olmasından maksat, aralarında yaşadığı, topluluklarına karıştığı, sosyal ilişkiler kurduğu kavmin diliyle gönderilmiş olmasıdır. Yoksa maksat, peygamberin soy-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 183, Beyrut basımı.]

2- [age.]

3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 537.]

ca mensup olduğu kavmin diliyle gönderilmiş olması değildir. Çünkü yüce Allah açık bir dille Lut Peygamber'in (a.s) Süryanice konuşan Kelde ülkesinden İbranice konuşan Mu'tefikat bölgesine gönderildiğini ifade etmiştir ve bunları da onun kavmi olarak isimlendirmiş, onun onlara peygamber olarak gönderildiğini, sonra onlara soyca da mensup olan karısı hariç ailesiyle birlikte onu kurtardığını ve onları da helâk ettiğini vurgulamıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bunun üzerine Lut ona iman etti ve İbrahim, 'Doğrusu ben Rabbime hicret ediyorum.' dedi."* (Ankebût, 26) Kur'ân'ın birçok ayetinde "Lut kavmi" ifadesi geçer.

Bazı peygamberler de birden fazla topluma gönderilmişlerdir. Bunlar ulu'l-azm (çığır açıcı/şeriat sahibi) peygamberlerdir. Bu peygamberlerin birden fazla kavmi Allah'ın dinine davet ettiklerinin, sadece kendi dillerini konuşan soydaşlarını davet etmediklerinin kanıtı, Kur'ân'da belirtildiği gibi, Hz. İbrahim'in (a.s) Hicaz Araplarını hacca davet etmesi, Musa Peygamber'in (a.s) Firavun'u ve Firavun'un soydaşlarını Allah'a iman etmeye davet etmesi ve Peygamber Efendimizin (s.a.a) davetinin evrenselliğidir. Kur'ân'da Yahudi ve Hristiyanların ve diğer kavimlerin iman etmeye davet edildiklerini, davet edilenlerden Hz. Peygamber'in (s.a.a) davetini kabul edip iman edenlerin bulunduğunu gösteren ifadeler vardır. Yine Hz. Nuh'un (a.s) davetinin de evrensel oluşu bunun bir kanıtıdır.

Buna göre, *"Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara iyice açıklasın."* ifadesinden maksat -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Allah peygamberlerin gönderilişi ve dinsel davetlerin sunulduğu olgusunu yürürlükte olan doğa yasalarının ötesinde bir mucizeye dayandırmamıştır. Bunun yanında peygamberlerine işle ilgili herhangi bir yetki de vermemiştir. Bilakis, onları konuşulan ve kavimleri arasında iletişim aracı olarak kullanılan normal bir dille göndermiştir ki, peygamberler bu normal lisanlar aracılığıyla vahyin maksadını onlara açıklasınlar. Dolayısıyla peygamberlerin görevi sadece açıklamadır. Bunun ötesinde insanların hidayete ermeleri veya sapmaları, tamamen Allah'ın tekelinde olan bir meseledir. Bu hususta peygamber veya peygamber olmayan hiç kimsenin ortaklığı, etkinliği söz konusu değildir.

Bu bakımdan ayetin, *"(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa; (her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna çı-*

karman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.” ifadesine yönelik bir açıklama olduğunu söyleyebiliriz. Böylece demek isteniyor ki, senin insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman, onlara Allah’ın indirdiklerini açıklamandan ibarettir, fazla değil. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, şu ayetin anlamını çağrıştırmaktadır: “*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana bu Kur’ân’ı indirdik.*” (Nahl, 44)

“*Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir.*” ifadesi ise, daha önce değindiğimiz şu hususa işaret etmektedir: İnsanların hidayete ermeleri veya sapmaları meselesinde yetki Allah’a aittir. Bu ikisi sadece O’nun iradesiyle gerçekleşebilir. Ancak yüce Allah bu konuyla ilgili iradesinin ölçüsüz, kuralsız ve düzensiz olmadığını, bilakis bununla ilgili değişmez bir düzenin bulunduğunu bize bildirmiştir. Buna göre, bir kimse hakka uyar ve hak karşısında inatçı bir tutum içine girmezse, Allah onu doğru yola iletir. Bir kimse de hakkı inkâr eder ve hak yerine kendi hevasının (nefsanî isteğinin) peşine düşerse, Allah onu saptırır. Dolayısıyla bu, cezalandırma amaçlı bir saptırmadır (önceden sergilenen olumsuz davranışların bir cezası olarak saptırmadır), yerilen türden olan iptidâî (sapmayı gerektirecek hiçbir durum ortada yokken sırf öyle istendi diye) bir saptırma değil.

Yüce Allah, “*Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir.*” buyururken, saptırma eylemini hidayete erdirmeye eyleminden önce zikretmiştir. Çünkü Allah’ın mutlak izzetinden ve üstünlüğünden söz edilen bir bağlamda bu husus daha çok açıklamayı gerektirir. Böyle bir bağlamda, saptırılan kimselerin sapmasının da tıpkı doğru yola iletilen kimselerin hidayete erdirilmesi gibi ancak Allah’ın iradesiyle gerçekleştiğinin, hiç kimsenin O’nun iradesini alt edemeyeceğinin, hiç kimsenin O’nu mülkünde zorlayamayacağının açıklanması bir zorunluluktur. Ta ki insanların içinde herhangi bir gafil şöyle bir vehme kapılmasın: Allah kendini mutlak izzet ve üstünlükle, yenilmez galibiyetle, karşı konulmaz güç ve üstünlükle vafediyor, sonra da insanları kendisine ibadet etmeye çağırıyor, ama ona itaat etmiyorlar; onlara emirler ve yasaklar yöneltiyor, ama onlar O’na başkaldırıyorlar. Acaba bu, insanların yüce Allah’ı yenilgiye uğratmaları, O’nun gücünü durdurmaları, O’nu baskı altına alıp iradesini sınırlandırmaları değil midir?!

İşte yüce Allah böyle bir kuruntuya cevap vermek maksadıyla buyuruyor ki: Allah’ın insanları davet etmesinin anlamı, O’nun peygam-

berleri gönderildikleri kavimlerin diliyle göndermesi ve bu peygamberlerin kavimlerine Allah'ın mesajını, dolayısıyla kendilerini mutlu veya bedbaht edecek şeyleri açıklamasıdır. Tıpkı hidayete erenlerin hidayete ermeleri gibi sapanların sapmasına gelince; bu, Allah'ın iradesine ve iznine bağlıdır. Allah mülkünde baskı altına alınıp sınırlandırılmaktan, mülkünde O'ndan başkasının tasarrufta bulunmasından münezzehdir, yücedir.

O hâlde kimi insanların sapması, Allah'ın gücüne bir halel getirmekten öte tıpkı hidayete erenlerin hidayete ermesi gibi, O'nun izzetinin, üstünlüğünün kanıtıdır. Bu nedenle açıklamanın sonunda, “*O, üstündür ve hikmet sahibidir.*” ifadesine yer verilmiştir. Buna göre Allah Aziz'dir, yani üstün ve güç sahibidir, sapanların sapması O'nu yenilgiye uğratmaz ve O'na zarar vermez. Nitekim hidayete erenlerin hidayeti de O'na bir fayda sağlamaz. Ve Allah Hakîm'dir, yani hikmet sahibidir, dilediği şeyi boşuna ve ölçüsüzce dilemez. Bilakis iradesi sağlam ve sürekli bir düzen dâhilinde tezahür eder.

5) Andolsun biz Musa'yı, “Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara (ölüm, kıyamet, geçmiş kavimlerin başına gelen felâketler gibi) Allah'ın (üstünlüğünü gösteren) günlerini hatırlat” diye mucizelerimizle gönderdik. Kuşkusuz bunda, (belâlara karşı) çok sabreden ve (nimetlere karşı) çok şükreden herkes için ayetler (ibret dolu nişaneler) vardır.

Suredeki açıklamaların ekseni, Allah'ın izzeti ve üstünlüğü bağlamında insanların uyarılmaları ve düşünmeye davet edilmeleri olunca, Musa Peygamber'in, kavmini doğru yola iletmek üzere mucizeler eşliğinde peygamber olarak gönderilişinden söz etmek için uygun bir ortam oluştu. Çünkü ilâhî izzetin ve üstünlüğün peygamberlerin mücadeleleri sürecinde belirginleştiğinin en çarpıcı ve en belirgin örneği Hz. Musa'nın elçiliğinin kıssasıdır. Yüce Allah bu kıssayla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “*Andolsun ki biz Musa'yı mucizelerimiz ve apaçık hüccetle gönderdik.*” (Mü'min, 23) Bir ayette de Hz. Musa'nın (a.s) dilinden şöyle hikâye ediliyor: “*Allah'a karşı ululuk taslamayın. Çünkü ben size apaçık bir delil getiriyorum.*” (Duhân, 19)

Şu hâlde, “*Andolsun biz Musa'yı, ‘Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar...’ diye mucizelerimizle gönderdik.*” ifadesinin, “*(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana*

indirdiğimiz bir kitaptır.” ifadesi karşısındaki konumu, benzeri bir süreçte vurgu yapma, içeriğini örneklendirerek pekiştirme ve muhatabın moral motivasyonunu güçlendirme mahiyetindedir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “(Çünkü) Biz Nuh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.” (Nisâ, 163)

Bazıları diyorlar ki: “Bu ayet, daha önceki ayette genel olarak işaret edilen *‘Biz her elçiye ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın.’* olgusunun detaylandırılması mahiyetindedir.”⁽¹⁾ Fakat bu değerlendirme, surenin akışından bütünüyle uzaktır. Şu yorum da aynen bunun gibi ayetin akışıyla bağdaşmamaktadır. Diyorlar ki: “Musa’yla birlikte gönderildiğinden söz edilen ayetler, Tevrat’ın ayetleridir; onunla birlikte gönderilen yılan ve beyaz el gibi mucizeler değildir.”⁽²⁾

Kaldı ki, yüce Allah, Kur’ân’ın hiçbir yerinde Tevrat’ı Musa Peygamber’in peygamberliğinin kanıtlarından biri olarak göstermemiştir. Onu Tevrat’la birlikte gönderdiğinden de hiç söz etmemiştir. Sadece Tevrat’ı ona indirdiğinden ve ona verdiğinden bahsetmiştir.

Hız. Musa’ya (a.s) yönelik “*Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar.*” ifadesinin de tıpkı Hız. Peygamber’e (s.a.a) yönelik “*insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman*” ifadesi gibi izin olgusuyla kayıtlandırılmamasının nedeni, “*Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar.*” emrinin aynı zamanda izin olgusunu da kapsamasıdır. Buna karşılık “*insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman*” ifadesi böyle bir olguyu kapsamamaktadır.

“*Ve onlara Allah’ın günlerini hatırlat.*” ifadesinde geçen Allah’ın günleri ile hiç kuşkusuz özel günler kastedilmiştir. Bütün günler ve bütün varlıklar Allah’ın oldukları hâlde bu özel günlerin Allah’a nispet edilmesinin nedeni, yüce Allah’ın emrinin bu günlerde, başka bir etkenin belirginlik kazanamayacağı şekilde ortaya çıkıp belirginlik kazanmış olmasıdır. Bunlar Allah’ın emrinin, birliğinin ve ortaksız egemenliğinin nişanelerinin tam anlamıyla belirginlik kazandığı veya kazanacağı günler ve ortamlardır. Ahiretin egemenliğinin tam anlamıyla ortaya çıktığı ve dünyevî bütün sebeplerin etkisiz kaldığı ölüm günü,

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 83.]

2- [Ruhu’l-Maani, Alusî, c. 13, s. 187.]

hiç kimsenin bir başkasına hiçbir yardımda bulunamadığı ve emrin bütünüyle Allah'ın olduğu kıyamet günü ve Allah'ın Nuh, Ad ve Semud kavimlerini helâk ettiği günler gibi. Çünkü bu ve benzeri günlerde ilâhî galibiyet ve karşı konulmaz güç, üstünlüğün ve izzetin bütünüyle Allah'ın olduğunu gösterecek biçimde tezahür eder.

İlâhî nimetlerin başka hiç kimsenin katkısına yer ve ihtimal bırakmayacak şekilde ortaya çıktığı günler de bunlardan olabilir. Nuh Peygamber (a.s) ve arkadaşlarının Allah'ın esenliği ve bereketiyle gemiden çıktıkları gün, İbrahim Peygamber'in (a.s) ateşten kurtulduğu gün ve bunların dışındaki başka günler gibi. Çünkü bu günler de tıpkı az önce işaret ettiğimiz diğer günler gibi gerçek anlamda sadece Allah'a nispet edilirler. O hâlde bu günler Allah'ın günleridir ve Allah'a nispet edilirler. Nitekim bazı özel günler çeşitli milletlere ve kavimlere nispet edilir. Yevmu Zî Kar=Zî Kar Günü,⁽¹⁾ Yevmu Ficar=Ficar Günü⁽²⁾ ve Yevmu Buas=Buas Günü⁽³⁾ olan Arap günleri gibi.

Bazılarının⁽⁴⁾ ayette geçen günleri, ileride nimetlerden söz ediliyor olmasını göz önünde bulundurarak Allah'ın nimetlerinin indiği güne özgü kılması da, tıpkı diğer bazılarının⁽⁵⁾ bu günleri Allah'ın azabının indiği günler olarak değerlendirmesi gibi isabetli değildir. Çünkü surenin ana eksenini, Allah'ın izzetinin ve üstünlüğünün belirtilerini gözler önüne serme oluşturuyor. Allah'ın izzetinin bir gereği de, kullarına nimetler bahşetmek kadar, nimetlere nankörlük etmeleri durumunda onları şiddetli bir azaba çarptırmaktır da.

1- [Zî Kar Günü: En büyük Arap günlerinden biri sayılır. 609 miladi yılında Farslara karşı yapılan ve kazanılan savaştır.]

2- [Ficar Günü: İslam'da yasak olduğu gibi cahiliye döneminde de müşrikler arasında haram aylarda savaş yapmak, kan dökmek, haksızlık ve kötülüklerde bulunmak yasaklanmış idi. Bu telakkiye rağmen cahiliye döneminde zaman zaman haram ayların kutsiyeti çiğnenmiş, kanlı dört savaş meydana gelmişti. İşte bu savaşlar, müşrikler tarafından, günahın işlendiği savaşlar anlamını ifade etmek üzere "Ficar Savaşları" diye adlandırılmıştır. Detaylı bilgi için tarih kitaplarına bakınız.]

3- [Buas Günü: Buas, Medine-i Münevvere'de bir mıntıkadır. Evsîlilerle Hazreçliler orada savaşmışlardır. Bu iki kabile arasında büyük bir savaş yapılmıştı. Bu muharebede iki kabilenin eşraf ve büyüklerinden çok sayıda insan ölmüştü.]

4- [Tefsir-i Taberî, c. 13, s. 123.]

5- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 84; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 304.]

Ardından açıklama, “*Kuşkusuz bunda, (belâlara karşı) çok sabreden ve (nimetlere karşı) çok şükreden herkes için ayetler (ibret dolu nişaneler) vardır.*” ifadesiyle tamamlanıyor. Yani zorluklar anında çok sabreden ve nimetlere kavuştuğu zamanlarda çok sabreden kimseler için ibret alınacak tablolar vardır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Ebu Zer'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: “Allah, her peygamberi kendi soydaşlarının diliyle göndermiştir.”

Yine aynı eserde belirtildiğine göre Nesaî ve Abdullah b. Ahmed -Zevaidü'l-Müsned adlı eserde-, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- Ubey b. Kâ'b'dan, o da Resulullah Efendimizden (s.a.a), “*onlara Allah'ın günlerini hatırlat.*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: “Allah'ın nimetlerini ve bağışlarını hatırlat.”

Ben derim ki: Bu hadiste ayetin anlamsal karşılığının bir kısmına işaret edilmiştir. Aynı anlamı içeren bir hadis, Tabersî ve Ayyâsî tarafından İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir.

Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Abbas ve Cabir b. Abdullah aracılığıyla Peygamberimizden uzun bir hadis rivayet eder. Bu rivayette Peygamberimiz (s.a.a) buyuruyor ki: “Allah'ın günlerinden maksat, nimetleri ve belâlarıdır. Yüce Allah'ın ibret alınacak azapları yani.”

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer verilir: “Allah'ın günleri üçtür: Mehdi'nin zuhur ettiği gün, ölüm günü ve kıyamet günü.”

Ben derim ki: Maksat, Allah'ın büyük günlerini açıklamaktır. Allah'ın mutlak günlerini bunlarla sınırlandırmak değil.

el-Maani adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Müsenna el-Hannat'tan, o da İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: “Allah'ın günleri üçtür: Mehdi'nin zuhur ettiği gün, savaş günü ve kıyamet günü.” [s. 365, hadis: 1]

Ben derim ki: Bu hadis de önceki hadis gibidir. Rivayetlerde, ayetin anlamsal karşılığı olarak farklı şeylerin sayılmış olması, daha önce sunduğumuz açıklamayı destekleyen bir olgudur.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَيْكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ
يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيَذُبُّونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ^ط
وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ^ع ﴿٦﴾ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ
لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ^ع ﴿٧﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ إِنَّ تَكْفُرُوا
أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا لَا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ^ع ﴿٨﴾ أَلَمْ يَأْتِكُمْ
نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ^ط وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ^ط لَا
يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ^ط جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ
وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ
﴿٩﴾ قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِى اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ^ط يَدْعُوكُمْ
لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُخْرِجَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى^ط قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا
بَشَرٌ مِثْلُنَا^ط تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأَثُونَا بِسُلْطَانٍ
مُبِينٍ^ع ﴿١٠﴾ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ
عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ^ط وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ
اللَّهِ^ط وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ^ع ﴿١١﴾ وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَىٰ
اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْنَا سُبُلَنَا^ط وَلَنْضَرِّبَنَّ عَلَىٰ مَا اذْيُمُونَا^ط وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ

الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا
 أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾
 وَلَنُسَكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ
 ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ
 وَيُسْقَىٰ مِنْ مَّاءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ
 مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ ط وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾ مَثَلُ
 الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ ط
 لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ط ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

6- Hani Musa kavmine demişti ki: “Allah’ın size olan nime-tini hatırlayın. Hani sizi, size işkencenin kötüsünü tattırmakta ve oğullarınızı sıkça kesip kadınlarınızı (köle edinmek için) diri bırakmakta olan Firavun’un ailesinden kurtardı. İşte bunda, size Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”

7- Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti: “Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”

8- Musa da (kavmine) şöyle dedi: “Siz ve yeryüzünde bulu-nanların hepsi nankörlük etseniz de, (şunu bilin ki) şüphesiz Allah (zatında) ganidir ve övgüye lâyıktır.”

9- “Allah’tan başkasının (durumlarının gerçeğini ve detayı-nı) bilmediği sizden öncekilerin; (meselâ) Nuh kavminin, Ad’ın

ve Semud'un ve onlardan sonrakilerin (yok oluş) haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiler de onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar (onları susturmaya çalıştılar) ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz.”

10- “Elçileri dediler ki: ‘Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?! O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor.’ Onlar dediler ki: Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz. Bizi babalarımızın taptığı şeylerden alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin.”

11- “Peygamberleri onlara dediler ki: (Evet,) biz de ancak sizin gibi bir beşeriz. Fakat Allah, kullarından dilediğine lütfata bulunur. Allah'ın izni olmadan biz (kendi başımıza) size bir delil (mucize) getirmeyiz. Müminler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler.”

12- “Bizi yollarımıza ilettiği hâlde ne diye biz, Allah'a tevekkül etmeyelim? Sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler.”

13- “İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: ‘Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz.’ Bunun üzerine Rableri onlara vahyetti ki: Andolsun, biz zalimleri mutlaka helâk edeceğiz.”

14- “Ve sizi onlardan sonra o yere yerleştireceğiz. Bu, benim makamımdan (işlerin yönetimini elinde tutan olmamdan) korkan ve tehdidimden korkan kimseler içindir.”

15- “Onlar (peygamberler Allah'tan) yardım ve zafer istediler ve her inatçı zorba ümitsizliğe kapılıp ziyana uğradı.”

16- “Onun arkasından da cehennem vardır ve (orada) ona irinli sudan içirilecektir.”

17- “Onu yudum yudum içecek, fakat boğazından geçiremeyecek. Her yandan ölüm ona doğru gelecek, ama o ölmeyecek. Arkasından da şiddetli bir azap vardır.”

18- Rablerini inkâr edenlerin durumu, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ele geçiremezler. İşte uzak sapıklık budur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, Allah'ın günlerinde insanlara verilen nimetlerinin ve şiddetli azabının bazı örneklerinden söz ediliyor. Ayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla bu açıklamalar, *“Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti...”* ifadesi hariç, Hz. Musa'nın (a.s) sözleridir. Çünkü burada Musa'nın (a.s) sözleri aktarılıyor. Bu ayetlerde Hz. Musa, Allah'ın mutlak izzetinin, nimetlerin ve azapların indirilmesini gerektirmesi açısından yüce Allah'ın günlerinden bazısını soydaşlarına hatırlatıyor. Sonra ilâhî hikmetin çarpıcı örneklerinden biri olarak bunların her birini kendine en uygun olan yere yerleştiriyor.

6) Hani Musa kavmine demişti ki: “Allah'ın size olan nime-tini hatırlayın. Hani sizi, size işkencenin kötüsünü tattırmakta ve oğullarınızı çokça kesip kadınlarınızı (köle edinmek için) diri bırakmakta olan Firavun'un ailesinden kurtardı. İşte bun-da, size Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”

Ayetin orijinalindeki “yesûmûnekum” kelimesinin kökü olan “es-sevm” kelimesi, Ragıp İsfahânî'nin dediğine göre, bir şeyi istemek, elde etmek üzere peşine düşüp gitmek demektir. Dolayısıyla gitme ve isteme anlamlarının bileşiminden ibaret bir sözcük olduğunu söyleyebiliriz. Bu ayette ise, sanki azabı tattırma anlamında kullanılmıştır. “Yes-tehyûne” kelimesinin mastarı olan “el-istihya” ise, hayatta bırakmak, yaşamasını istemek anlamındadır.

Buna göre kastedilen anlam şudur: Ey Peygamber! Allah'ın Aziz (üstün ve galip) ve Hamîd (övülen) oluşunun daha da sağlamlaşıp sabit kılınması için hatırla o zamanı ki Musa, soydaşları olan İsrailoğulları'na şöyle demişti: “Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. O gün ki sizi Firavunoğulları'ndan, özellikle Kıptilerden kurtardı. Hâlbuki onlar size işkencenin kötüsünü tattırmayı sürdürüyorlardı, sizin erkek çocuklarınızı sıkça kesiyor, kadınlarınızı da cariye olarak kullanmak üzere sağ bırakıyorlardı. Hiç kuşkusuz bunda, size yönelik Rabbinizden büyük bir sınav ve imtihan vardı.”

7) Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti: “Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “et-Teezzün; duyurma, bildirme demektir. ‘Âzene ve teezzene’ aynı anlamdadırlar. Tıpkı ‘ev’ade ve teve’ede (tehdit etti)’ gibi.” (Alıntı sona erdi.)

“*Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti...*” ifadesi, “*Hani Musa kavmine demişti ki...*” ifadesine atfedilmiştir. Bu ayetten sonra yer alan “*Musa dedi ki...*” ayetinin, tefsirini sunduğumuz bu ayet karşısındaki konumu, “*Andolsun biz Musa’yı... gönderdik.*” ayetinin, “*(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.*” ayeti karşısındaki konumuna benzemektedir. Bunun iyice anlaşılması gerekir. Zaten ayetlerin akışına uygun olan da budur.

Bazılarına göre,⁽¹⁾ bu ayet, Hz. Musa’nın (a.s) sözleri arasında yer alır ve yeni bir açıklamanın başlangıcı değildir. Buna göre, bu ifade, “*Allah’ın size olan nimetini*” ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda cümlenin takdirî açılımı da şöyledir: “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Şunu da hatırlayın ki, hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti...”

Bu değerlendirmeye karşı şunu söyleyebiliriz: Eğer söylendiği gibi olsaydı, şöyle söylenmesi daha uygun olurdu: “Hatırlayın; hani Allah sizi kurtarmış, size nimetler bahşetmişti. Ve hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti...” Çünkü ancak böyle bir ifade tarzıyla, olguların sıralanışına riayet edilmiş olurdu.

Bazılarına göre ise,⁽²⁾ bu ifade, “*Hani sizi... kurtardı.*” ifadesine atfedilmiştir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti...” Çünkü bu ilan da başlı başına bir nimettir. Dünya ve ahiret hayırlarının peşinde olanları bu hayırları elde etmeye teşvik eder, onları cesaretlendirir.

Buna karşılık deriz ki: Bu ilan, ancak şükredenler için bir nimet işlevini görür. Diğerleri içinse, azap ve hüsrandan başka bir şey değildir. O hâlde, bu ifadenin hiçbir kayıt ve istisna olmaksızın önceki ifadelerin akışı içinde sunulması uygun değildir.

Dolayısıyla ayetten anlaşılan, bunun, bir yeni açıklamanın başlan-

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 85.]

2- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 190.]

gıcı olarak kabul edilmesidir. Yüce Allah bu gerçeği, yani şükürün -ki şükür gerçekte bahşedilen nimetlerin, nimeti bahşedeni hatırlatacak, iyiliğini gösterecek şekilde kullanılmasından ibarettir ve bu da insanda iman ve takva duygularının gelişmesine yol açar- nimetin artışı-na ve nankörlüğün de azabın şiddetlenmesine neden olması gerçeğini Kur’ân’ın birçok yerinde açıklamıştır. Nitekim Hz. Nuh’un (a.s), Rab-bine yakarıp soydaşlarına beddua edişinden şöyle söz ediyor: “*Dedim ki: Rabbinizden mağfîret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır. Üzerini-ze gökten bol bol yağmur indirsın, mallarınızı ve oğullarınızı çoğalt-sın.*” (Nâh, 10-13)

Ayeti incelediğimiz zaman, ayette bazı müfessirlerin⁽¹⁾ de işaret etti-ği gibi, yüce Allah’ın lütfünün göz alıcı örneklerinden birini görüyoruz. Ayette nimet vaadinde bulunulurken ulu Allah bunu açık ve net olarak kendisine nispet ederek, “*mutlaka size (nimetimi) artırırım*” buyuruyor. Buna karşın, azap tehdidini bir ara cümlecik gibi, deyim yerindeyse ge-çştirerek, “*hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.*” buyuruyor; sözgelimi, “sizi azaba çarptıracağım” demiyor. İşte büyükler vaatte veya tehditte bulunurlarken, genellikle böylesine lütufkâr bir üslup kullanırlar.

Ayetin ifade tarzı mutlaktır, içirdiği vaat ve tehdidin dünya veya ahiretle sınırlandırılmasını gerektirecek bir kanıt yoktur. Zaten iman, küfür, takva ve yoldan çıkma gibi olguların hem dünya, hem de ahi-retle ilgili meseleler üzerinde etkili olduklarını Kur’ân’ın açıklamala-rından biliyoruz.

Bu ayetten hareketle bazıları,⁽²⁾ nimet bahşedene şükretmenin (nimet verene teşekkür etmenin) farz olduğu şeklinde bir sonuca varmışlardır. Ancak gerçek şu ki, ayet en fazla şuna delâlet ediyor: Kâfirler küfürle-rinden dolayı büyük bir tehlike içindedirler. Çünkü yüce Allah bütün küfürlere karşılık azabın fiilen gerçekleşeceğini açık bir ifadeyle bildir-memiş, “*eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.*” demiştir ve örneğin “sizi mutlaka azaba çarptıracağım” dememiştir.

8) Musa da (kavmine) şöyle dedi: “Siz ve yeryüzünde bulu-nanların hepsi nankörlük etseniz de, (şunu bilin ki) şüphesiz Allah (zatında) ganidir ve övgüye lâyıktır.”

1- [Menhecu’s-Sadıkîn, c. 5, s. 125; Ruhü’l-Maani, c. 13, s. 191.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 86.]

Yüce Allah bundan önce, mutlak izzetinin, üstün iradesinin bir gereği olarak nimetlerine şükredilmesi durumunda nimetlerini arttıracaklarını ve nankörlük edilmesi durumunda da azabının şiddetli olacağını ilan suretiyle sunduğu nimetlere şükredilmesini emredince, bunu pekiştirici mahiyette Hz. Musa'nın (a.s) sözlerini örneklendirme amacıyla sundu ve “*Musa dedi ki...*” buyurdu. Bu ifade tarzının, ele aldığımız on ayet hakkında geçerli olduğunu görüyoruz.

Yeryüzünde olanların hepsi nankörlük etseler de, O'nun zengin ve övgüye lâyık olduğu hususuna gelince; O, zatı itibariyle her şeyden ganidir, müstağnidir. Dolayısıyla şükredilmiş olması O'na bir yarar sağlamaz veya nankörlük edilmiş olması O'na bir zarar dokundurmaz. Yarar veya zarar sonuç itibariyle yaptığı eylemden ötürü insanın kendisine dönüktür. Övgüye lâyık oluşuna gelince; bilindiği gibi hamt, hameden insanın, diliyle övülen kimsenin fiilinin güzelliğini ve iyiliğini ifade etmesi demektir. Allah'ın fiili ise her açıdan güzeldir, her bakımdan iyidir. O güzeldir ve güzelliği apaçıktır, güzelliğinin saklı kalması imkânsız olduğu gibi, güzelliğini gizlemek de imkânsızdır. Övenler dilleriyle ister söylesinler, ister söylemesinler yüce Allah övgüye lâyıktır, hamededilendir.

Kaldı ki, her şey varoluşuyla, hatta kâfirler bile O'nun nimetlerine şükretmektedirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.*” (İsrâ, 44) Dolayısıyla Allah övülendir, övgüye lâyıktır; insanlar O'nu dilleriyle övseler de, övmeseler de. Yine bütün övgüler O'na yöneliktir; öven kişi ister O'nu kastederek övsün, ister başkasını.

9) “Allah’tan başkasının (durumlarının gerçeğini ve detayını) bilmediği sizden öncekilerin; (meselâ) Nuh kavminin, Ad’ın ve Semud’un ve onlardan sonrakilerin (yok oluş) haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiler de onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar (onları susturmaya çalıştılar) ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz.”

Bu, Musa Peygamber'in (a.s) sözünün devamıdır. Burada Musa (a.s), soydaşlarına şahısları yok olan, nefes alıp vermeleri duran, izleri silinen, haberleri kesintiye uğrayan geçmiş toplumlarla ilgili Allah'ın

günlerini hatırlatıyor. Ki hiç kimse onların durumunu gerçek anlamıyla, teferruatlı şekilde bilemez; sadece Allah, onlara ne olduğunu tam olarak bilebilir. Nuh'un kavmi, Ad ve Semud kavimleri ve onlardan sonra gelen birçok topluluk gibi.

Buradan hareketle şu iki hususu kavırıyoruz: Birincisi: “*Sizden öncekilerin... haberi size gelmedi mi?*” ifadesinde geçen “nebe’=haber”-den maksat, onların helâk ve yok edilmesi, köklerinin kurutulması ile ilgili haberlerdir. Çünkü “nebe’”; önemsenen, durumuna ilgi gösterilen haber demektir. O hâlde bununla, arkasından gelen “*Allah’tan başkasının bilmediği*” ifadesi arasında bir çelişki yoktur.

İkincisi: “*Nuh kavminin, Ad’ın ve Semud’un*” ifadesi, bir tür örneklendirme mahiyetindedir. “*Allah’tan başkasının bilmediği*” ifadesi, öncesinde yer alan “*sizden öncekiler*” ifadesine ilişkin bir açıklama niteliğindedir. Onları Allah’tan başkasının bilmemesinden maksat, durumlarının gerçek mahiyetinin ayrıntılı olarak bilinmemesi, tarihlerinin tüm ayrıntılarıyla kuşatılmamasıdır.

Bizim yorumumuz ifadenin akışına daha uygun olmakla birlikte, “*Allah’tan başkasının bilmediği*” ifadesinin bir ara cümlecik olması da ihtimal dâhilindedir. Bazılarının söylediği gibi,⁽¹⁾ “vellezîne min ba’dihim=ve onlardan sonrakiler” ifadesinin haberi konumunda olması hususuna gelince, bu analizin çürük olduğu apaçık ortadadır. Bazılarının caiz bildiği gibi,⁽²⁾ bu ifadenin, “min ba’dihim” ifadesinde yer alan zamirden (hum) hâl olması ve “câethum rusuluhum=peygamberleri onlara getirdiler” ifadesinin de, “vellezîne min ba’dihim” ifadesine ilişkin haber olması ise, bundan da çürük bir görüştür.

“*Peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiler de onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar*” ifadesinden açıkça anlıyoruz ki, peygamberleri onlara hakkı apaçık ortaya koyan, üzerinde hiçbir kapalılık ve şüphe izi bırakmayan kesin kanıtlar getirmişler; ama onlar peygamberlerin ağızlarını açıp hakkı söylemelerine engel olmuş, konuşma yollarını üzerlerine kapamışlardı, konuşmalarına izin vermemişlerdi.

O hâlde, “eydiyehum=ellerini” ve “efvahihim=ağızlarına” ifadele-
rindeki zamir (hum) peygamberlere dönüktür. Ellerini ağızlarına tıka-

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 192.]

2- [age.]

ma ifadesi, peygamberleri susmaya zorlamaktan ve hakkı söylemekten vazgeçmelerini sağlamaktan kinayedir. Sanki onlar kendilerine gelen peygamberlerin ellerini tutup ağızlarının üzerine koymuşlardır ve böylece peygamberlere, susmak zorunda oldukları mesajını vermişlerdir. Bunu, arkasında yer alan “*ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz.*” ifadesi de desteklemektedir. Çünkü hiçbir kuşkuya yer bırakmayan ve araştırma yapmaya dahi gerek duyulmayan apaçık kanıt ve çıplak gerçeklik karşısında kuşkudan ve tereddüitten söz etmek, ancak inkârcı, kendini beğenmiş, zorba, düşünsel ciddiyetten yoksun ve hak sözü dinlemeye tahammül edemeyen, bu yüzden hakkı söyleyenleri susmaya, konuşmaktan vazgeçmeye zorlayan kimseler tarafından ileri sürülebilir.

Tefsir bilginleri, ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- Bu görüşlerden birine göre, ayetin anlamı şöyledir: Kâfirler peygamberleri yalanlamak ve getirdikleri ilâhî mesajı reddetmek maksadıyla kendi ellerini peygamberlerin ağızlarına bastırmışlar. Dolayısıyla ilk zamir (eydیهum=ellerini) kâfirlere, ikincisi (efvahihim=ağızlarına) ise peygamberlere dönüktür.⁽¹⁾

Bizce bu görüş, açık ve gerektirici bir karine olmaksızın iki zamirin döndükleri yerlerin farklılığını gerektirmektedir.

2- Bir diğer görüşe göre, ayetin anlamı şöyledir: Kâfirler ellerini kendi ağızlarının üzerine bastırarak bununla peygamberlere susmalarını işaret etmeyi amaçlamışlardır. Nitekim insanlar, birinin susmasını istedikleri zaman ona bu şekilde işaret ederler. Dolayısıyla her iki zamir de kâfirlere dönüktür.⁽²⁾

3- Başka bir görüşe göre, ayetin anlamı şöyledir: “Kâfirler peygamberlerin sundukları ilâhî mesajı duymaktan dolayı duydukları kinin ve öfkenin etkisiyle parmaklarını ağızlarına götürüp ısırıyorlar.”⁽³⁾ Şu hâlde, önceki görüşü savunanlar gibi bunlar da iki zamiri de kâfirlere döndürüyorlar.

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 193.]

2- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 193.]

3- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 89.]

Ancak bu, ayetin akışından uzak ve ayetin lafzı itibariyle kanıtlanamayacak bir kinayeli yorumdur.

4- Diğer bir görüşe göre, ayette geçen ellerden maksat, kanıtlardır. O hâlde, “eydi” kelimesi, ya bedensel bir organ anlamında “yed=el”in çoğuludur ki, kanıt da bir bakıma el gibi hasmı yakalama ve itme amacıyla kullanılır. Ya da nimet anlamında elin çoğuludur ki, peygamberlerin sundukları kanıtlar, onlar tarafından insanlara sunulmuş nimetler konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam kastedilmiş oluyor: Kâfirler peygamberlerin kendilerine birer nimet olarak sundukları kanıtları, tekrar onların ağızlarına geri tıkmışlardır.⁽¹⁾

5- Bu yoruma yakın bir yorumu da diğer bazı müfessirler ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre, ayette geçen ellerden maksat, peygamberlerin sundukları nimetlerdir. Bunlar da peygamberlerin ifade ettikleri emir ve yasaklardan ibarettir. Bu açıdan her iki zamir de peygamberlere dönüktür. Anlamı ise şöyledir: Kâfirler, peygamberlerin kendilerine yönelttikleri emir ve yasakları dinlemeden onları yalanladılar.⁽²⁾

6- Buna yakın bir diğer görüş de diğer bazı müfessirlerin şu söze-ridir: Ayette geçen ellerden maksat, nimetlerdir. “Eydiyehum=ellerini” ifadesindeki zamir peygamberlere dönüktür ve “fî efvahihihîm=ağızlarına” ifadesinin başındaki “fî” harf-i cerri de “ba” anlamını ifade eder. Zamir ise kâfirlere dönüktür. Yani, kâfirler ağızlarıyla peygamberlerin sundukları nimetleri, yani kanıtları yalanladılar.⁽³⁾

Okuyucular, buraya kadar sunduğumuz bu değerlendirmelerin anlaşılmaktan uzak olduklarının farkındadırlar. Allah’ın kelâmı böyle anlaşılmayan ihtimaller içermekten uzaktır, münezzehtir.

“*Ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz.*” ifadesi bir bakıma, “*onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar*” ifadesine yönelik bir açıklama gibidir. “*Biz, size gönderileni inkâr ettik.*” cümlesi, risaletin özünü oluşturan ilâhî şeriatı inkâr anlamına geliyor. “*Bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz.*” cümlesi ise, peygamberlerin getirdikleri kanıtların ve belgelerin inkârı, çağırıldıkları

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 90.]

2- [age.]

3- [age.]

Allah'ın rububiyetinin birliği (rablikte tekliği) hakkında kuşkularının dışa vurulması anlamına geliyor.

10) “Elçileri dediler ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?! O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor.”

Ayetin orijinalindeki “fâtır” kelimesinin kökü olan “el-fetru”, Ragıp İsfahani'nin dediğine göre, bir şeyi boyuna yarmak anlamına gelir. Buna göre “fetartu's-şey'e fetran” onu boyuna yardım, “eftare's-şey'u futuren ve infetare infitaren” boyuna yarıldı, yarılmayı kabul etti demektir. Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah'a nispet edilerek kullanıldığı zaman ise, bir tür mecazî açıdan meydana getirme, var etme anlamında kullanılır. Sanki yüce Allah, yokluğu bir şekilde yarıyormuş da içinden varlıkları dışarıya çıkarıyormuş gibi. Dolayısıyla bir varlık Allah tarafından yokluğun iki kıyısında tutulduğu sürece belirgin olur ve varlığını sürdürür. Eğer Allah onu orada tutmaktan vazgeçerse bir anda yok olur, ortadan kalkar. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz.*” (Fâtır, 41)

O hâlde bazı tefsirlerde rastlandığı gibi, “el-fatru” sözcüğünün, parçaları ve kısımları bir araya getirip bir varlık meydana getirmek anlamına gelen yaratma şeklinde yorumlanması isabetli değildir. Çünkü eğer ayetin orijinalinde geçen “fâtır” sözcüğü, yaratma anlamında kullanılmış olsaydı, bu durumda, “*Gökleri ve yeri yoktan var eden*” ifadesinin içerdiği kanıtın, bir yaratıcının varlığını kanıtlamaya yönelik olması gerekirdi. Oysa böyle bir ihtimal konunun akışından oldukça uzaktır. Çünkü putperestler evrenin bir yaratıcısının olduğunu inkâr etmiyorlardı. Evreni yaratanın Allah olduğunu, O'ndan başka yaratıcının bulunmadığını kabul ediyorlardı. Sadece rububiyetin tekliğini, ibadetin sadece Allah'a sunulmasını kabul etmiyorlardı. Kulluk sunulan tek rabbin Allah olmasını inkâr ediyorlardı. Böyle bir tavır karşısında, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğu esasına dayanan bir kanıtın sağlayacağı bir yarar yoktur.

Her hâlükârda, peygamberlerin, “*Elçileri dediler ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?!*” sözleriyle, kâfirlerin, “*Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız*

şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz.” şeklindeki sözlerine karşılık verilmiştir. Kâfirlerin bu sözlerinin iki inkârı kapsadığını vurgulamıştık: Risaletin inkârı ve rububiyet makamının tekliğinden kuşku duyulması. Bu nedenle peygamberlerin onlara cevap olarak sundukları sözler de inkârın iki kısmını karşılayacak mahiyettedir.

Dolayısıyla peygamberlerin, *“Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah’ta kuşku mu var?!”* sözleri, rububiyet makamının tekliğini kanıtlamaya yöneliktir. Çünkü şayet sadece kâfirlerin bu tutumlarını olumsuzlamak maksadıyla sunulsaydı ve bir kanıtla işaret etme amacı güdülmeseydi, *“Gökleri ve yeri yoktan var eden”* niteliğine işaret etmeye gerek olmazdı. O hâlde bu sıfatın bu bağlamda zikredilmiş olması gösteriyor ki, bu sıfat, Allah’ın rabliğinin tekliğiyle ilgili her türlü kuşkuyu ortadan kaldıracı bir etkiye sahiptir.

Şunu şöyle açıklayabiliriz: Biz insanlar çevremizi algılayıp akletmeye başladığımız ilk andan itibaren, her biri sınırları belirlenmiş ve diğerinden tamamen ayrı olarak belirginleşmiş çok sayıdaki varlıktan meydana gelen bu gözlemlediğimiz evrenin bir varlığının olduğunu görürüz. Yine bizzat gözlemleriz ki, ne evrenin, ne de evrende yer alan diğer varlıkların varlığı kendilerinden kaynaklanmıyor ve kendi zatlarıyla kaim değildir. Aksi takdirde hiçbir varlık değişmez ve yok olmazdı. Şu hâlde evrenin ve evreni oluşturan parçaların varlığı, aynı şekilde varlıkla ilintili bütün sıfat ve etkiler, başkasından kaynaklanmıştır ve başkasına dönüktür. Bu başkası da ismi ulu olan “Allah” diye isimlendirdiğimizdir.

Dolayısıyla bütün evreni var eden, evrenin bütün parçalarını ortaya çıkaran ve her birinin sınırlarını belirleyip bir başkasından ayrılmasını sağlayan yüce Allah’tır. O, bizatihi mevcuttur ve varlığı sınırlı değildir. Öyle olsaydı, kendisine sınırlandıran birine ihtiyacı olurdu. O hâlde Allah çokluk kabul etmeyen birdir. Çünkü sınırlandırılmayan bir varlık çokluk da kabul etmez.

Yine Allah birliğiyle bütün işleri yöneten, yönlendirendir. Nitekim her şeyi var eden de O’dur. Çünkü O, her şeyin varlığının ve her şeyin varlığıyla ilintili bütün olguların sahibidir. O’ndan başkası hiçbir işte O’na ortak değildir. O’nun dışındaki herhangi bir varlık ne kendisinin ve ne de bir başkasının sahibi değildir. O hâlde Allah her şeyin Rabbidir ve O’ndan başka Rab de yoktur. Tıpkı her şeyin var edicisi olması ve O’ndan başka var edicinin bulunmaması gibi.

Bu, basit zihinlerin bile kavrayabileceği kolay ama eksiksiz bir kanıttır. Hatta fitratı aracılığıyla gözlemlenen evrenin gerçekliğinin olduğunu, sofizm (safsatacılık) ve septisizm (kuşkuculuk) kuramları çerçevesinde dile getirildiği gibi evrenin varlığının bir vehimden ibaret olmadığını kavrayan her insanın algılayabileceği bir kanıttır. İşte bu kanıtı algılayan insan, bununla rububiyetin ve ulûhiyetin tekliği sonucuna varır. Putperestlerle sürdürülen bir tartışma bağlamında bu kanıtı başvurulmuş olması da bu yüzdendir.

Bundan da anlıyoruz ki, “*Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah’ta kuşku mu var?!* ” ifadesini, evrenin bir yaratıcısının bulunduğunu kanıtlama amacıyla sunulmuş bir ifade olduğunu söyleyenlerin⁽¹⁾ ve yine bunun, yönlendirmenin ve planlamanın bitişikliğinden hareketle rabliğin birliğini kanıtlamaya dönük olduğunu söyleyenlerin bu görüşleri yanlıştır. Tam tersine bu ifade, her şeyin varlığının ve varlıklarıyla ilintili tüm etkinliklerin her açıdan Allah ile kaim oluşu gerçeğinden hareketle Allah’ın varlığına yönelik bir kanıttır. Bu da O’nun rabliğinin tekliği sonucunu doğurur. Böylece, “*Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz*” ifadesiyle pekiştirdikleri kuşkuları ortadan kalkmış olur.⁽²⁾

Peygamberlerin, “*O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor.*” sözleri ise, kâfirlerin, peygamberlere vahiy yoluyla sunulan dini ve semavî şeriatı kastederek, “*Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz*” şeklindeki sözleriyle inkâr ettikleri peygamberliğin deliline yönelik bir işaret içermektedir.

Bunun açıklaması ise şöyledir: Her varlığı türsel kemaline (olgunluğuna) ve mutluluğuna hidayet etmek (yöneltmek), yürürlükte olan ilâhî bir yasadır. İnsan da sözünü ettiğimiz bu evrensel ilâhî hidayetin (yol göstericiliğin) muhatabı konumundaki canlı türlerinden biridir. Dolayısıyla ilâhî lütuf gereği onun mutlu bir hayata yönelmesi kaçınılmazdır. Ancak insanın dünya ile sınırlı olmayan ve ölümle son bulmayan sonsuz bir hayatı vardır. İnsanın dünya hayatındaki mutluluğu; iyi/

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 91.]

2- Onların bu sözleri, Ra’d Suresi’nin 16. ayetinin kapsamında incelediğimiz anlamı da çağrıştırmaktadır: “*De ki: Öyle ise O’nu bırakıp da kendilerine hiçbir yarar ve zarar verme gücüne sahip olmayan veliler mi edindiniz?*”

salih ameller olarak nitelediğimiz yeme, içme, giyinme, cinsel birleşme vs. gibi yaşamsal nimetlerden yararlanmada bütün fizikî güçlerini dengeleyecek şekilde mutmain bir yaşam sürdürmesidir. Ahiretteki mutluluğu ise, dünyada kazandığı hak inanç ve salih ameller esasına dayanan bir hayat yaşamasıdır.

İnsan, kendisine hak esaslı inanç sistemini ve salih amelleri hatırlatan bir fitratla donatılmış olmasının yanında, kendisini heva ve heveslerin peşinde koşmaya, zulüm ve günah işlemeye teşvik eden toplumsal bir hayat sürdürme özelliğine de sahiptir. Bu yüzden sadece fitratın hatırlatmada bulunması, insanın inanç ve amelde (teori ve pratikte) dengeli bir hareket tarzını izlemesini sağlayan hak ve adil hukuk sistemine uyması için yeterli olmaz. Yoksa doğuştan fitrat gibi bir donanıma sahip insan toplulukları ve bireyleri hiçbir şekilde dejenere olmaz, ifsada uğramazlardı.

O hâlde, ilâhî inayet açısından insan türünün, kendisini yapıcılığa, salih amellere ve mutluluğa çağıran fitrat gibi bir iç donanıma sahip olmasıyla birlikte ilâhî yol göstericiliği algılamasını sağlayacak bir dış desteğe ihtiyacı vardır. Bu da tertemiz insanî bir konum olarak belirginleşen peygamberlik misyonundan başka bir şey değildir. Bu berrak konuma sahip olma sayesinde ise o insan için, hak esaslı inanç sistemi ve salih amel tarzı, ilâhî vahiy ve gaybî hitap aracılığıyla apaçık bir şekilde ortaya çıkar. Ayrıca buna uyan toplumların ve bireylerin dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmalarını garanti altına alır.

Peygamberlik misyonunun temsil ettiği bu ilâhî yol göstericiliğin dünya mutluluğunu garanti edişine gelince, daha önce defalarca söyledik ki, günahlar ile zulümler ve helâkle sonuçlanan ilâhî tepeleme ile cezalandırmalar arasında bir ayrılmazlık, bir gerekircilik (determinizm) vardır. Bir toplum dejenere olmaz, dosdoğru çizgisinden sapmaz ve ifsat olmazsa ve her zaman fitrî yapıcılık doğrultusunda hareket etmeye devam ederse, helâke uğrama tehlikesini yaşamaz, durup dururken başına cezalandırma amaçlı bir azap inmez ve kendisi için takdir edilen doğal ömrünü tamamlayıncaya kadar mutlu ve gıpta edilen bir hayat yaşar.

İlâhî yol göstericiliğin ahiret mutluluğuna neden olmasına gelince; bilindiği gibi ilâhî davete uymak, diğer bir ifadeyle iman ve takva duygusuna sahip olmak, insan nefsinde yapıcı bir karakter meydana getirir ve insanın ilâhî yol göstericiliğe uyması oranında nefsin üzerine bulaşmış günah kirlerini giderir.

Şu hâlde, yüce Allah'ın her şeyi en güzel şekilde planlayıp yönetmesini ve her varlık türünü kendi mutluluk verici amacına hidayet edip yöneltmesini gerektiren evrensel rububiyeti, insanlara kendi dillerini konuşan, onları iman etmeye ve salih ameller işlemeye davet eden peygamberler gönderme lütfünde bulunmak suretiyle onları desteklemesini gerektirmektedir. Ta ki, onların dünya ve ahiret mutlulukları bu sayede tamamlanmış olsun. Böylece dünyada ilâhî azap ve cezalandırmadan kurtulurlar, ahirette ise ilâhî bağışlamaya uğrarlar, dünyada sahip oldukları iman ve salih amel oranında ilâhî affa uğrarlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaları kavradığın zaman, yüce Allah'ın peygamberlerden aktardığı *“O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor.”* ifadesinin, peygamberlik misyonunun kanıtına işaret etmek amacıyla peygamberlerin (hepsine selâm olsun) ağızlarından aktarıldığını açık bir şekilde anlarsın. Yine, *“günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak”* ifadesiyle dinî davetin uhrevî amacına, *“sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için”* ifadesiyle de davetin dünyevî amacına işaret edildiğini bilirsin. Dikkat edilirse, ayetin akışında ahiretle ilgili husus, dünya ile ilgili husustan önce zikredilmiştir. Çünkü bizzat kastedilen ahirettir, odur sürekli kalış yeri.

Peygamberler bu gerçeğe işaret ederlerken, daveti Allah'a nispet ediyorlar. Bunun nedeni, *“bizi çağırdığınız şey”* diyerek daveti peygamberlere nispet eden kâfirlerin sözüne karşı davetin gerçekten kime ait olduğunu göstermektir.

“Günahlarınızdan bir kısmını” ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalinde geçen “min” edatı tab'iziyedir, günahlardan bazıının kastedildiğini gösteriyor. Böyle kullanımın sebebi, bağışlamanın kişi tarafından yerine getirilen itaat ve ibadetle orantılı olduğuna işaret etmek olabilir. Çünkü insan toplulukları kesinlikle sorgulanmalarını gerektiren günah türlerinden büsbütün soyutlanamazlar. Her hâlükârda bağışlanan, toplumun bazı günahlarıdır, tümü değildir. Bu inceliği özellikle anlamak gerekir.

“Bununla kastedilen husus, yüce Allah'ın kendine ait hakları affedeceği, buna karşılık insanların haklarını affetmeyeceğidir.”⁽¹⁾ diyen

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 543.]

olursa, ona şu cevabı veririz: Sahih kanallardan Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan, “İslâm kendisinden önce işlenen bütün günahları siler.” hadisi bu söylediklerinizi geçersiz kılmaktadır.

Bazıları da, ifadenin orijinalinde yer alan “min” edatının, cümle içinde fazlalık olduğunu, başka bir ayette ifadenin akışı içinde “min” harf-i cerrine yer verilmeksizin, “*günahlarınızı bağışlaması için*” (Saff, 12) buyrulmuş olmasının da bu ihtimali desteklediğini söylemişlerdir.⁽¹⁾ Bunlara vereceğimiz cevap şudur: “Min” harf-i cerrinin cümle içinde işlevsel açıdan fazlalık olması, cümlenin olumsuzlama formatında olması durumlarında söz konusudur, olumlama formatında sunulan cümlelerde değil. “Ma caeni min reculin=bana hiçbir adam gelmedi” gibi. Sonra bazı müfessirlerin de dediği gibi, cümle içinde fazlalık durumunda olan “min” harf-i cerri nekre kelimenin başına gelir, marife kelimenin değil. Kaldı ki, bu iki ayetin kastettikleri hususlar birbirinden farklıdır. Şöyle ki, zahiri itibariyle bütün günahların bağışlandığını bildiren “*günahlarınızı bağışlaması için*” ifadesi, iman ve cihat hususuna yöneliktir. Çünkü bu ifadenin yer aldığı “*Allah ve Resülü’ne inanır; mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz... O, sizin günahlarınızı bağışlar.*” (Saff, 11-12) ayeti, Allah’a iman ve Allah yolunda cihat bağlamında sunulmuştur. Tefsirini sunduğumuz ayete benzer bir ayette, söz konusu resullerin ilki olan Hz. Nuh’un (a.s) ağzından ise şöyle aktarılıyor: “*Allah’a kulluk edin, O’na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatsın.*” (Nûh, 4) Bu ayet, tefsirini sunduğumuz ayetle aynı anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla “min” harf-i cerrinin, tab’iziye olması (bütünden bir kısım anlamını ifade etmesi) zorunludur.

Ayetin yorumu çerçevesinde yapılan değerlendirmelerden birine göre, [“min” edatı tab’iziyedir; fakat] “bir kısım”dan maksat, bütündür ve bu da bir tür mecazî kullanımdır, anlamsal genişlik elde etme amacına yöneliktir.⁽²⁾ Bir diğer görüşe göre, kastedilen; iman etmeden önce işlenen günahların bağışlanmasıdır, iman ettikten sonra işlenen günahlara gelince, ayette bunlardan söz edilmemiştir.⁽³⁾ Bir diğer gö-

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 93.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 93.]

3- [Ruhu’l-Maani, Alusî, c. 13, s. 196.]

rüşe göre, büyük günahların bağışlanmasıdır. Çünkü büyük günahlar, günahlar bütününün bir kısmını oluşturmaktadır.⁽¹⁾ Bunun gibi birçok yorum ileri sürülmüştür ki, bunlar zayıf değerlendirmelerdir ve bunlara itibar etmek doğru değildir.

Zemahşerî ise, el-Keşşaf adlı eserinde şöyle der: “Eğer, ‘günahlarınızdan bir kısmını’ ifadesinin anlamı nedir?’ diye sorsan, sana şu cevabı veririm: Bu ifadenin bu şekliyle kâfirlerden başkası hakkında kullanıldığına tanık olmadım Şu ayetler gibi: ‘O’na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın.’ [Nûh, 3-4] Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: ‘Ey kavmimiz! Allah’ın davetçisine uyun. O’na iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın.’ [Ahkaf, 31] Müminlere hitaben de şöyle buyrulmuştur: ‘Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?... O, sizin günahlarınızı bağışlar.’ [Saff, 10-12] Ayetler hakkında araştırma yaparsan, bunlara benzer başka ayetler de bulabilirsin. Bana öyle geliyor ki, böyle bir kullanım, iki hitabı birbirinden ayrı kılmak ve her iki grubun ahirette eşit konumda olacakları şeklinde bir kanaat oluşmasını önlemek içindir.” (Alıntı burada sona erdi.)

Zemahşerî sanki şunu demek istiyor: Her iki grubun affedilen günahları aynıdır, yani günahlarının tamamı bağışlanır. Fakat imanın saygın bir makam olmasından dolayı, müminler bağlamında bütün günahların affedilmesinin dile getirilmesi uygun görülmüş, buna karşılık kâfirlere yönelik vaatte ise, günahlarının bir kısmının affedileceği belirtilmiş, gerisinden ise söz edilmemiştir. Günahların bazısının affedilecek olması, diğer bazısının affedilmesiyle çelişmez. Zemahşerî’nin maksadı bu olmalı. Aksi takdirde salt iki hitabı birbirinden ayrı kılmak kesinlikle realiteye aykırı davranmayı gerektirmez.

“Ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için” ifadesinin anlamı ise şudur: Sizi cezalandırmak ve helâk etmek için acele etmez. Bilakis sizi belli bir süreye kadar yaşatarak size uygulanacak cezayı ertelemek ister. Ancak bu belli süre de dolunca artık onu ertelemek mümkün değildir. Allah bu süreyi sizin için belirlemiş, sizin için adını koymuş, tayin etmiştir. O’nun katında söylenmiş söz değişmez.

1- [Ruhu’l-Maani, Alusî, c. 13, s. 193.]

En'âm Suresi'nin başında iki ecel olduğunu; bunlardan birinin, belirlenmemiş, askıda ve beklemede olan ecel, birinin de adı konulmuş, vakti belirlenmiş olduğunu belirtmiştik.

Bunun kanıtı, yukarıda aktardığımız Hz. Nuh'un soydaşlarına hitaben söylediği sözdür. Yüce Allah, Nuh'un soydaşlarına şöyle dediğini bize anlatıyor: *“Ve belirli bir süreye kadar sizi yaşatsın... Bilinmeli ki Allah'ın tayin ettiği vade gelince, artık o ertelenmez.”* (Nûh, 4)

“Onlar dediler ki: Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz. Bizi babalarımızın taptığı şeylerden alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin.”

Tefsirimizin ikinci cildinde,⁽¹⁾ peygamberlik misyonuyla ilgili açıklamalarımız kapsamında, mucizenin peygamberlik misyonuna ilişkin genel bir kanıt olduğunu, sıradan insanların itibar ettiği bir kanıt türü olmadığını vurgulamıştık. Özellikle bir tür gayb âlemiyle ilişki hâlinde olmak anlamına gelen vahiy ve peygamberlik, insanların normal ilişkilerinde tanık olmadıkları olağanüstü birer olgu olmaları hasebiyle, bu tür iddialarda bulunanların bu iddialarını kanıtlamaları gerekir. Böyle iddiaları kanıtlamanın yolu da, sözü edilen gaybî iletişimin doğruluğuna delâlet eden olağanüstü bir başka mucize göstermektir. Çünkü benzer şeylere ilişkin hükümler de birdir. Bir kere olağanüstü bir şey gerçekleşebiliyorsa, benzeri bir olağanüstülüğün gerçekleşmesi de aynı oranda mümkündür.

Elçiler (selâm üzerlerine olsun), *“O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor.”* sözleriyle genel peygamberlik hususunda kavimlerinden kâfir olanlara karşı delil getirdikleri zaman, soydaşlarından kâfir olanlar, elçilerden sahip kılındıklarını iddia ettikleri peygamberlik misyonuna gerçekten sahip kılındıklarına ilişkin bir kanıt istediler ve *“Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz.”* diyerek kanıt isteme hususunda mazur olduklarını anlatmaya çalıştılar ve sonra, *“Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin.”* diyerek bir delil yani mucize istediklerini dile getirdiler.

Bu sözle şunu demek istiyorlardı: Diyelim ki, ilâhî hikmet gereği, sizin bizi bağışlanmaya ve rahmete çağırmanızı kabul ettik; ama iddia

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri, “Kur’ân Işığında Peygamberlik” bölümünde.]

ettiğiniz gibi bu çağrıyı bize iletmekle görevlendirildiğinizi, bu yetkinin size tanındığını kabul edemeyiz. Çünkü siz de bizim gibi insanlarsınız, bizden farklı, bizden fazla bir tarafınız, bir özelliğiniz yoktur. Eğer salt insan olmak böyle bir niteliği gerektirecek olsaydı, birer insan olarak bizlerin de kendimizde sizin söylediğiniz türden bir misyonun belirtilerini gözlemlememiz gerekirdi. Eğer bu iddiayı ortaya atarken gerçeği söylüyorsanız, buna ilişkin doğruluğu tartışılmaz kesin bir kanıt getirin ve bu kanıt bizim aklımız üzerinde tam bir egemenlik kursun ve bizi sizin peygamberliğinize inanmaya zorlasın. Yani olağanüstü, gaybî bir mucize göstermeniz gerekir. Çünkü iddia ettiğiniz misyon da gaybî ve olağanüstü bir olgudur.

Bununla öncelikle şunu anlıyoruz: Onlar bu sözleri, peygamberlerin böyle bir iddiada bulunmalarını engellemek için söylemişlerdir. *“Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz.”* sözleri ise, bu engelleme girişimlerinin dayanağı olarak kullandıkları delil ve kanıt içermektedir. *“Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin.”* sözleri de, açıkça kanıt istediklerini göstermektedir.

İkincisi, *“Bizi babalarımızın taptığı şeylerden alıkoymak istiyorsunuz.”* ifadesi, bir bakıma peygamberlik iddiasında bulunulmasını engellemeleri ile bu engellenmenin dayanağı kıldıkları kanıt arasında yer verilmiş bir ara cümlecik konumundadır. Anlamı ise şudur: Siz de bizim gibi beşer olduğunuza göre, bize karşı hiçbir konuda üstünlüğünüz yoktur. Dolayısıyla bizim kendimizde gözlemlemediğimiz bir yeteneği ve bizim benzerimiz olan kimselerde tanık olmadığımız bir özelliği sizinle ilintili olarak kabul etmemizin hiçbir mantığı yoktur. Bizim bildiğimiz, birtakım insanların bazı maddî değerlere ve dünyevî hedeflere ulaşmak için böyle fizik ötesi iddialarla ortaya çıktıklarıdır. Dolayısıyla siz bizi, ulusal yasalarımızdan ve ideal yolumuzdan uzaklaştırmak için böyle bir iddiayı ortaya atmış bulunuyorsunuz!

11) “Peygamberleri onlara dediler ki: (Evet,) biz de ancak sizin gibi bir beşeriz. Fakat Allah, kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah’ın izni olmadan biz (kendi başımıza) size bir delil (mucize) getirmeyiz. Müminler, yalnız Allah’a tevekkül etsinler.”

Burada elçiler, soydaşlarının elçiliklerine yönelik sözlerine cevap veriyorlar. Soydaşlarının itirazlarının özü şuydu: Sizin peygamberlik iddianızı kabul etmiyoruz. Çünkü siz de bizim gibi insandan başka bir şey

değilsiniz. Sizin bizden farklı olarak gayb âlemiyle iletişim kurmanızı kolaylaştıracak melekutî, fizikötesi bir kimliğiniz yoktur. Eğer bu tür bir gaybî güce sahip olduğunuz şeklindeki iddianızda doğruysanız, bize apaçık, hemen herkesçe kabul edilecek bir kanıt göstermeniz gerekmektedir.

Elçilerin bu itiraza verdikleri cevabın özü ise şudur: Bizim de sizin gibi insandan başka bir şey olmadığımız doğrudur; ancak bu, sizin var olduğunuz sonuçtan farklı bir sonucu gerektirmektedir. Diyorsunuz ki: “Sizin de bizim gibi insandan başka bir şey olmamanız, bizde bulunmayan vahiy almak ve peygamber olmak gibi bir özelliğe sahip olmamanızı gerektirmektedir.” Buna ilişkin cevabımız şöyledir: İnsanlık temelinde benzer olmamız, bütün insanî somut ve soyut olgunluklar bazında da benzer ve eşit konumda olmamızı gerektirmez. Nitekim düzgün bir fizik yapısı, güzel bir görünüm, aynı şekilde aklî ağırbaşlılık, isabetli düşüncelere sahip oluş, derin kavrayış ve zekâ gibi maddî ve manevî olgunluklar bazı insanlarda bulunurken, diğer bazısında bulunmaz. O hâlde, yüce Allah’ın vahiy indirmek ve risalet misyonunu yüklemek suretiyle bazı kullarına lütufta bulunup bazı kullarına da böyle bir lütufta bulunmaması mümkündür. Çünkü Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur.

Yine diyorsunuz ki: “Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin.” Ancak bir mucize göstermek, peygamberin fizikötesi bir kişiliğe ve istediğini yapan gaybî bir güce sahip olmasını gerektirir. Oysa durum böyle değildir. Peygamber de sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. İlâhî risalet ona vahiy yoluyla bildirilir, bunun dışında onun herhangi bir yetkisi ve etkinliği yoktur. Allah dilemedikçe ve bu hususta gerekli izni vermedikçe, bir peygamberin kendi katından bir mucize göstermesi mümkün değildir.

“(Evet,) biz de ancak sizin gibi bir beşeriz.” sözüyle peygamberler, soydaşlarının, “Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz.” şeklindeki sözlerini onaylıyorlar; ama bununla onların vardıkları sonuçtan farklı bir sonuca varmayı amaçlıyorlar. “Fakat Allah, kullarından dilediğine lütufta bulunur.” ifadesi bir önermeye işaret ediyor ki, istenen sonucu çıkarsamak ancak böyle bir öncülle mümkündür. “Allah’ın izni olmadan biz (kendi başımıza) size bir delil (mucize) getirmeyiz.” sözü de peygamberlerin soydaşlarına verdikleri cevabı içermektedir. Peygamberler bu cevabı, kendilerinin de onlar gibi birer insandan başka bir şey olmamaları gerçeğinden çıkarsamışlardır.

Üzerinde durduğumuz bu açıklamanın sonunda, “*Müminler, yalnız Allah’a tevekkül etsinler.*” ifadesinin yer almış olması; her şeyi -bu arada mucize göstermeyi- Allah’a döndürme, tek ve ortaksız yetkiyi O’na özgü kılma yolunda ikinci bir kanıt işlevini görecek olan bir olguya işaret etmek amacına yöneliktir. Bu da salt müminlere yönelik bir kanıttır. Bu kanıtın özü ise şudur: Allah’a iman etmek, onların mucize göstermenin sadece Allah’ın gücü dâhilinde olduğuna inanmalarını gerektirmektedir. Çünkü bütün kuvvet ve kudret Allah’a aittir ve O’nun izni olmadan hiç kimsenin bir etkinlik gösterecek bağımsız bir gücü bulunmamaktadır.

Bunun nedeni, O’nun şanı yüce Allah olmasıdır. Her şeyin başlangıcı O’dur, sonu da. Her şey varlığını O’ndan alır. O her şeyin Rabbidir, bütün işleri yönetip yönlendirmenin sahibidir. O’nun izni olmadan bir şey herhangi bir işi yerine getiremez. Çünkü O her şeyin vekili, onlarla ilgili işlerin yöneticisi ve planlayıcısıdır. Bu yüzden müminlerin Rablerini, kendileriyle ilgili her işte vekil kılmaları, hatta kendilerine nispet edilen sıradan amelleri ile ilgili olarak da böyle bir anlayış içinde olmaları bir zorunluluktur. Çünkü her türlü kuvvet Allah’a aittir. Bu yüzden bir peygamberin Allah’ın izni olmadan herhangi bir mucize ve ayet getiremeyeceğine inanmaları onların temel özelliklerinden biridir.

Bu ayet açıkça gösteriyor ki, elçiler (selâm üzerlerine olsun) apaçık kanıt olarak isimlendirilen mucize göstermeyi kendileriyle ilintili olarak bütünüyle olumsuzlamamışlardır, hiçbir şekilde mucize gösteremeyeceklerini iddia etmemişlerdir. Sadece kendi başlarına, yüce Allah’ın izni olmaksızın böyle bir şey yapamayacaklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda yaptıkları iki açıklama ile de bunu kanıtlamak istemişlerdir.

12) “Bizi yollarımıza ilettiği hâlde ne diye biz, Allah’a tevekkül etmeyelim? Sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz. Tevekkül edenler, yalnız Allah’a tevekkül etsinler.”

İfadenin orijinalinin başındaki “ma” harfi, istifham/soru edatıdır ve olumsuzlama amacına yöneliktir. “*Ve kad hedena subulenâ=bizi yollarımıza iletmiştir.*” ifadesi, “lena=biz” ifadesindeki zamire (na) ilişkin hâl konumundadır. Nebi ve resullerin yollarından maksat, insanları uyumaya ve gereklerini yapmaya davet ettikleri şeriatlardır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*De ki: Bu benim yolumdur; basiret üzere Allah’a çağırıyorum; ben ve bana uyan (basiret sahibi ihlâslı) kimseler*

(*birlikte Allah’a davet ediyoruz*). ” (Yûsuf, 108) Buna göre, tefsirini sunduğumuz ayette şöyle bir anlam kastedildiğini görüyoruz: Biz Allah’a tevekkül etmemede nasıl bir mazerete sahip olabiliriz? Hâlbuki O bizi yollarımıza iletmiştir ve lütufta bulunduğu bunca nimet ve mutlulukla ilgili olarak bizim kendimizden kaynaklanan bir etkinliğimiz yoktur. Mademki bizimle ilgili tamamen hayırdan ibaret olan bu olguları yüce Allah gerçekleştirmiştir, bizim diğer meselelerde de O’na güvenip dayanmamız, tevekkül etmemiz bir zorunluluktur.

Gerçekte bu, Allah’a tevekkül etmenin, bütün işlerin dizginini O’na teslim etmenin gerekliliğini gösteren ikinci bir kanıttır. Burada, Allah’a güvenip dayanmanın zorunluluğunu gösteren eserler ölçü alınarak kanıt sunulma yoluna gidilmiştir. Nitekim önceki kanıtta da bizzat etkenin kendisinin esas alınması yöntemi izlenmişti. Bu kanıtı açacak olursak: Allah’ın bizi yollarımıza iletmiş olması, O’na dayanıp güvenmemizin, tevekkül etmemizin gerekliliğinin kanıtıdır. Çünkü Allah kullarına ihanet etmez. Onlar için hayırdan başka bir şey istemez. Ortada O’na dayanıp güvenmenin zorunluluğunu gösteren somut kanıtlar dururken, O’na güvenip dayanmamanın bizi mazur gösterecek şekilde bir delili de yoktur. Bu yüzden bizim O’na tevekkül etmememizin imkânı yoktur.

Buna göre, bir önceki ayette geçen “*Müminler, yalnız Allah’a tevekkül etsinler.*” ifadesi, müessirin varlığını (imanın oluşunu), eserin varlığının (tevekkül etmenin gerekliliğinin) kanıtı olarak görmeyi esas alan kanıtsama yöntemine (delil-i limmî) bir örnek oluşturmaktadır. “*Bizi yollarımıza iletmişti hâlde ne diye biz, Allah’a tevekkül etmeyelim?*” ifadesi de bir şeyin varlığını (yola iletmeyi), bu varlığın gerektirdiği sonucun (tevekkül etmenin gerekliliğinin) kanıtı olarak görmeyi esas alan kanıtsama yöntemi (delil-i innî) işlevini görmektedir. Kur’ân’ın bu kısacık ifadeyle, üzerinde durup düşünenlere sunduğu bu tatlı açıklama ve zor olmakla birlikte kolay olan bu yöntem üzerinde iyice düşünmen gerekir.

“*Sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz.*” ifadesi, yukarıda açıklanan tevekkül etme zorunluluğuna karşı sabretmeyi vurgulamaya dönük ayrıntı nitelikli bir açıklamadır. Demek isteniyor ki: Allah, bizi yollarımıza iletmişti hâlde biz, O’na inananlar olduğumuza ve O’na tevekkül etmemiz gerektiğine göre, insanları O’na kulluk sunmaya davet ederken sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz, O’na güvenip dayanmaya devam edeceğiz. O dilediği gibi hükmedin-

ceye ve dilediğini yapıncaya kadar bu tavrımızı sürdüreceğiz. Bu tavrı koyarken de, kesinlikle sahip olduğumuz zahirî kuvvete ve manevra kabiliyetine kesinlikle dayanmayacağız.

“*Tevekkül edenler, yalnız Allah’a tevekkül etsinler.*” ifadesi, açıklamayı biraz daha ileri götürme amacıyla sunulmuştur. Yani tevekkül eylemini gerçekleştiren herkesin Allah’a tevekkül etmesi gerekir. Bu kişinin mümin veya kâfir olması fark etmez. Çünkü O’nun dışında yol gösterecek kimse yoktur. Ancak gerçek anlamda tevekkül eden bir insan müminden başkası olamaz. Çünkü ancak bir mümin bütün emir ve yetkilerin Allah’ın tekelinde olduğunu bilir. Bir mümin, yapabileceği tek şeyin, emirleri ve yasakları hususunda Allah’a itaat etmek olduğunun bilincinde olur. Emrettiklerini yapmanın ve yasakladıklarından vazgeçmenin kaçınılmaz olduğunu düşünür. Allah’ın razı olduğundan razı olmak, O’nun gazap duyduğu şeylere karşı da buğzetmek gerektiğini hiçbir zaman unutmaz. İşte bu, imanın ta kendisidir.

13) “İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz.”

Peygamberlerin soydaşları, onlarla tartışırken düşünsel olarak derin bir açmazın içine girdiler, karşılıklı kanıtlar sunma sürecinde büyük bir hüsrana uğradılar. Bu yüzden içine düştükleri küçük düşürücü durumdan kurtulmak için fütursuzca bu tür tehditler savurmaya başladılar. “*Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız...*” ifadesinde hitap peygamberlere ve onlarla birlikte iman edenlere yöneliktir. Çünkü kâfirler, peygamberler soydaşlarının dinine dönerlerken, onlara iman etmiş grupların tevhit dinine bağlı kalmaya devam etmelerine razı olacak değillerdi. Kaldı ki, yüce Allah Kur’ân’ın bazı yerlerinde kâfirlerin, peygamberlerle birlikte onlara iman edenlerin de eski dinlerine geri dönmelerini istediklerini açıkça ifade etmiştir. Meselâ bir ayette Hz. Şuayb ile ilgili olarak şöyle buyruluyor: “*Onun kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, ‘Ey Şuayb, ya seni ve seninle birlikte inananları kentimizden sürüp çıkarırız veya dinimize dönersiniz.’ dediler.*” (Â’raf, 88)

“*Ya da bizim dinimize geçersiniz.*” ifadesinin orijinalindeki “le-teûdunne” kelimesinin kökü olan “âde” fiili, nakıs (eksik) bir fiildir ve (bir hâlden diğerine) intikal etmek, dönüşmek anlamına gelir. Bir durumdan

başka bir duruma geçmek yani. Geçilen bu durumun ister daha önce bir geçmiş olsun, ister olmasın fark etmez. Bunun mutlaka daha önce üzerinde olunan bir duruma yeniden dönmek anlamını ifade etmediğinin kanıtı, bazılarının da söylediği gibi,⁽¹⁾ burada “fî milletina” şeklinde bir ifadenin kullanılmış olmasıdır. Eğer geri dönmek anlamında kullanılmış olsaydı, “ilâ milletina” denilmesi gerekirdi.

Buradan da anlıyoruz ki, bazılarının,⁽²⁾ “Ayetin zahiri peygamberlerin peygamberlikle görevlendirilmeden önce soydaşlarının dini üzerinde olduklarını gösteriyor. Kâfirler, onları daha önce üzerinde bulundukları eski dinlerine geri dönmeye zorlamışlardı.” şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır.

Kaldı ki, soydaşları özellikle peygamberlere hitap etmiyorlardı. Tersine onlarla birlikte iman edenlere de hitap ediyorlardı ki, bunlar daha önce kâfirlerin dinleri üzereydiler. Şu hâlde, hem onlara, hem de peygamberlere yönelik bir hitap bağlamında onların tekrar önceki dinlerine dönmelerini istemeleri -”âde” fiilinin geri dönmek anlamında kullanıldığını esas alırsak-, çoğunluğun önceki durumunun esas alınmasından doğan bir kullanım hasebiyledir.

Ayette, edebî sanatların etkileyici bir örneğine tanık oluyoruz. Şöyle ki, yemin edatı olan “lâm” ile pekiştirme edatı olan “nûn”, şıkların her ikisinde de kullanılmıştır: “*Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz.*” Oysa eksik kalan bir ihtimali de zikretmek amacıyla kullanılan “ev” edatı, istisna anlamını ifade eder. Bu durumda da “ya da bizim milletimize, vallahi geçersiniz” demenin anlamı olmaz. Fakat dönmeleri ihtimali, ancak kâfirlerin zorlaması sonucu olacağından dönme anlamındaki “âde”, döndürme anlamındaki “iâde” anlamını ifade eder. Böylece “*ya da bizim dinimize geçersiniz.*” ifadesi şıklardan biri olarak belirginleşmiş olur. Bu açıdan ifadenin başına yemin edatı olarak “lâm” harfî ile pekiştirme edatı olarak “nûn” harfinin yer alması gramer kurallarına uygundur. Buna göre şöyle bir anlam belirginleşiyor: “Allah’a yemin ederiz ki, ya sizi yurdumuzdan çıkarırız ya da sizi dinimize döndürürüz.”

1- [Menhecû’s-Sadıkîn, c. 5, s. 128; el-Keşşaf, c. 2, s. 544; Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 199.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 100.]

13-14) “Bunun üzerine Rableri onlara vahyetti ki: Andolsun, biz zalimleri mutlaka helâk edeceğiz. Ve sizi onlardan sonra o yere yerleştireceğiz. Bu, benim makamımdan (işlerin yönetimini elinde tutan olmamdan) korkan ve tehdidimden korkan kimseler içindir.”

Ayetin orijinalindeki birinci (ileyhim) ve ikinci (rabbuhum) çoğul zamirler peygamberlere dönüktür, üçüncü çoğul zamir (ba’dihim) de kâfirlere dönüktür. Bunu ayetin akışından anlıyoruz. Kâfirlere söz edilirken “zalimler” olarak nitelendirilmeleri, işledikleri zulümlerin helâk edilmelerine sebep olduğunu vurgulamak içindir. Çünkü hüküm nitelikte ilintilendirildiği zaman nedensellik yasasına işaret etmiş olur. Nitekim “*Bu, benim makamımdan korkan ve tehdidimden korkan kimseler içindir.*” ifadesi de korkmanın, yerleştirilmeye neden oluşturduğuna işaret etmektedir.

Ayetin orijinalinde yer alan “makamî” kelimesi, mimli mastardır. Bununla yüce Allah’ın bütün işler üzerinde kaim oluşu kastedilmiştir. Ya da ism-i mekândır ve bununla yüce Allah’ın bütün işler üzerinde kaim oluşunun mertebesi kastedilmiştir. Allah’ın tehdidinden maksat da, O’nun, emirlerine karşı çıkanlar için hazırladığı azaptır.

O hâlde, ayette işaret edilen Allah’ın makamından korkmak ile Allah’ın, kullarının bütün işlerini yönetip yönlendirdiği, bütün kullarını idaresi altına aldığı gerçeğini göz önünde bulundurarak O’ndan sakınma kastedilmiştir. O’nun tehdidinden korkmak ile de, Allah’ın nebileri ve resulleri aracılığıyla kullarını emirlerine karşı gelmekten sakındırdığını göz önünde bulundurarak O’ndan sakınma kastedilmiştir. Dolayısıyla her iki durumda da anlam gelip sakınma (takva) olgusuna dayanıyor ve el-Keşşaf adlı tefsirde de işaret edildiği gibi, tefsirini sunduğumuz bu ayet Musa Peygamber’in soydaşlarına söylediği şu sözle örtüşüyor: “*Allah’tan yardım isteyin ve sabredin. Yeryüzü Allah’ındır; onu kullarından dilediğine miras kılar. Mutlu son, kötülüklerden sakınanlarındır.*” (A’râf, 128)

Dolayısıyla şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: Peygamberlerin Rabbi onlara şöyle vahyetti: -Ayette rablik sıfatı onlara nispet edilmiş olarak kullanılmıştır. Bununla peygamberlerin Allah’ın rahmetini ve inayetini gerektiren tevekkülleri esas alındığı anlaşıyor- Andolsun, sizleri tehdit eden şunları, işledikleri zulümlerden dolayı helâk

edeceğiz ve sizi uzaklaştırmakla tehdit ettikleri şu ülkeye sizi yerleştireceğiz ve sizi oraya vâris kılacağız. Çünkü siz benden ve benim tehdidimden korkma niteliğine sahipsiniz. Biz böyle yaparız ve sakınan kullarımızı yeryüzüne böyle vâris kılarız.

15) “Onlar (peygamberler Allah’tan) yardım ve zafer istedikler ve her inatçı zorba ümitsizliğe kapılıp ziyana uğradı.”

Ayetin orijinalindeki “İsteftehû” kelimesinin mastarı olan “İstiftah” kelimesi, fetih ve yardım istemek demektir. “Hâbe” kelimesinin kökü olan “haybet”; umudun kesilmesi, hüsrana uğramak ve helâk olmak anlamına gelir. “Anîd” dik kafalı ve inatçı demektir. “el-Muanid” kelimesi buradan gelir ve aynı anlamı taşır.

“İsteftehû=yardım ve zafer istediler” kelimesindeki zamir, peygamberlere dönüktür. Yani peygamberler bütün maddî sebeplerin her yandan kesildiğini, artık zalimlerin zulümlerini ileri boyutlara vardır-dıklarını, dik kafalı inatçıların inatlarının kırılmasına imkân kalmadığını görünce, Allah’tan yardım ve zafer istediler. Nitekim bir ayette Hz. Nuh’un şöyle dediği aktarılıyor: “*Ben yenik düştüm, bana yardım et.*” (Kamer, 10) “İsteftehû” kelimesindeki zamirin peygamberlerle kâfirlere birlikte yönelik olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü kâfirler de ısrarla peygamberlerden, kendilerini tehdit edip durdukları ve aralarındaki meseleyi çözüme kavuşturacağını söyledikleri azabı bir an önce başlarına indirmesini isteyip duruyorlardı. “*Bu fetih ne zaman?...*” (Secde, 28) “*Bu tehdit ne zaman gerçekleşecektir?*” (Yâsîn, 48) ayetlerinde kâfirlerin bu yaklaşımlarına işaret edilmiştir. Bu durumda şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Hem peygamberler, hem de kâfirler fetih ve yardım istediler. Sonunda zorbalara hüsrana uğradı. Bir anda kökleri kurutuldu.

16-17) “Onun arkasından da cehennem vardır ve (orada) ona irinli sudan içirilecektir. Onu yudum yudum içecek, fakat boğazından geçiremeyecek. Her yandan ölüm ona doğru gelecek, ama o ölmeyecek. Arkasından da şiddetli bir azap vardır.”

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: “Sadîd, yaradan akan irin demektir. Bununla cehennemde içtikleri su açıklanıyor. ‘et-Tecerru’, bir içeceği peş peşe yudumlayarak içmek demektir. ‘el-İsağatu’, içeceği boğazdan aşağı akıtmak, yutmak anlamına gelir. Araplar, ‘Sağ’e-ş-şerabu=içecek boğazdan geçti’, ‘eseğtuhu=Onu boğazdan geçirdim.’ Ayette geçen diğer kelimelerin anlamı ise açıktır.

18) Rablerini inkâr edenlerin durumu, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ele geçiremezler. İşte uzak (koyu) sapıklık budur.

Fırtınalı gün deymi ile şiddetli rüzgârların estiği gün kastedilmiştir. Kâfirlerin amelleri, neden oldukları sonuçları itibariyle fırtınalı bir günde şiddetli rüzgârın savurduğu küle benzetilmiştir. Böylece kâfirlerin işledikleri amellerin boş olduğu, mutluluk açısından olumlu bir sonuç vermediği anlatılıyor. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “Onların yaptıkları her bir işi ele alırsın, onu saçılmış zerrelere hâline getiririz.” (Furkan, 23) Buna göre, kâfirlerin amelleri şiddetli rüzgârların estiği bir günde etrafa savrulan küller gibidir. Her tarafa dağılıp giderler ve geride hiçbir eser kalmaz. İşte amelleri bakımından durumları buna benzer.

Bu bakımdan, cümlelerin akışı içinde takdirî bir ifadeye yer vermeye ve cümleyi, “Kâfirlerin işledikleri amellerin örneği şudur...” şeklinde yorumlamaya gerek yoktur. Görüldüğü kadarıyla ayet, Musa Peygamber’in (a.s) sözlerinin devamından ibaret değil, ondan nakledilen sözlerden çıkarılan bir sonuç gibidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Vehb’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet eder: “Kime şükretme özelliği bahşedilmişse, ona nimette bolluk bahşedilmiştir. Yüce Allah, ‘Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım.’ buyurmuştur.” [c. 2, s. 78]

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebu Dünya ve Beyhakî -Şuabu’l-İman adlı eserde- Ebu Züheyr Yahya b. Utarid b. Mus’ab’dan, o da babasından şöyle rivayet etmiştir: Resulullah Efendimiz (s. a.v) buyurdu ki: “Bir kimseye dört şey verilip de diğer dört şeyin verilmemiş olması söz konusu değildir. Birine şükretme özelliği verilmişse, nimetin artırılması engellenmiş olmaz. Çünkü yüce Allah, ‘Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım.’ buyurmuştur. Bir kişiye dua (etme isteği) verilmişse, duanın kabulü engellenmiş olmaz. Çünkü Allah, ‘Bana dua edin, size icabet edeyim.’ [Mü’min, 60] buyurmuştur. Birine istiğfar (bağışlanma dileğinde bulunma isteği) verilmişse, bağışlanma engellenmiş olmaz. Çünkü yüce Allah, ‘Rabbinizden bağışlanma isteyin; çünkü O bağışlayıcıdır.’ [Nûh, 10] buyur-

muştur. Bir kimseye tövbe etme fiili verilmişse, tövbenin kabulü engellenmiş olmaz. Çünkü Allah, *‘O, kullarının tövbesini kabul edendir.’* (Şûrâ, 25) buyurmuştur.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym el-Hilye adlı eserinde Malik b. Enes kanalıyla Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin’den şöyle rivayet etmiştir: Süfyan-i Sevrî ona dedi ki: “Bana bir şeyler anlatmadığın sürece yerimden kalkmam.” Cafer ona dedi ki: “Seninle konuşurum. Fakat sana çok şey anlatmanın bir faydası yoktur. Ey Süfyan! Allah sana bir nimet veriyse ve sen de bu nimetin kalmasını ve devam etmesini istiyorsan, nimete hamdetmeyi ve şükretmeyi artır. Çünkü Allah kitabında şöyle buyurmuştur: *‘Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım.’* Eğer rızkın sana ağır ağır geldiğini düşünüyorsan, bağışlanma dilemeyi artır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: *Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayandır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın, -dünyada ve ahirette⁽¹⁾- mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın. Size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın.*”

“Ey Süfyan, şayet sultandan veya bir başkasından sıkıntı verici, üzüntüye neden olan bir harekete maruz kaldıysan, sık sık ‘Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh (kuvvet ve kudret sadece Allah’ındır)’ de. Çünkü bu cümle, insanın önünde kapılar açan bir anahtar ve cennet hazinelerinden bir hazinedir.”

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok rivayet, hem Şîî, hem de Sünnî kaynaklardan aktarılmıştır.

el-Kâfî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ömer b. Yezid’in şöyle dediğini rivayet eder: İmam Cafer Sadık’ın (a.s) şöyle dediğini duydum: “Ne kadar büyük olursa olsun, her nimetin şükürü, Allah’a hamdetmendir.” [c. 2, s. 79, hadis: 17]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hammad b. Osman’dan şöyle aktarır: İmam Cafer Sadık (a.s) bir gün mescitten çıktığında, binek hayvanının kaybolduğunu gördü. Bunun üzerine dedi ki: “Eğer Allah, hayvanımı bana geri verirse, O’na lâıyk olduğu şekilde şükredeceğim.” Çok geçmeden birileri binek hayvanını bulup ona ge-

1- Rivayetin geçtiği orijinal nüshada da böyle geçiyor. Fakat dikkat edilirse, “ahirette” sözcüğünün fazlalık olup “ırmaklar” ifadesinden sonra bir açıklama notu olarak yer almış olması gerekmektedir.

tirdi. Bineğini gören İmam, “Allah’a hamdolsun!” dedi. Bunu duyan birisi İmam’a dedi ki: “Kurban olduğum, ‘Allah’a lâîk olduğu şekilde şükredeceğim.’ dememiş miydiniz?” İmam buyurdu ki: “Allah’a hamdolsun, dediğimi duymadın mı?” [c. 2, s. 79, hadis: 18]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir’den şöyle aktarır: İmam Cafer Sadık’a (a.s) dedim ki: “Şükretmenin bir sınırı var mıdır ki, kul bu sınıra riayet edince şükretmiş sayılsın?” Buyurdu ki: “Evet, şükürün bir sınırı vardır.” Dedim ki: “Nedir?” Buyurdu ki: “Aile ve mal ile ilgili olarak sahip olunan her nimete karşı ‘Elhamdülillah (Allah’a hamdolsun)’ söylemektir. Eğer Allah’ın kendisine bahsettiği nimette başkasının hakkı varsa, onu eda etmelidir. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *‘Bunu bizim hizmetimize vereni tespih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik.’* [Zuhruf, 13], *‘Rabbim! Beni bereketli biri yere indir. Sen iskân edenlerin en hayırlısıdır.’* [Mü’minûn, 29], *‘Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından hakkıyla yardım edici bir kuvvet gönder.’* [İsrâ, 80]” [c. 2, s. 79, hadis: 12]

Tefsiru’l-Ayyâşî’de Ebu Vellad’dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık’a (a.s) dedim ki: “Bize verilen şu nimet (Ehlibeyt), Allah tarafından bize sunulmamış mıdır? Yüce Allah’ın da, *‘Eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi artırırım.’* buyurduğu gibi, bize bahşedilen bu nimetten dolayı şükretsek ve hamdetsek bu nimet daha da artırılır mı?” Buyurdu ki: “Evet, bir kimse Allah’a, sunduğu nimetlerinden dolayı hamdetse, şükretse, bu nimetin O’ndan olduğunu, başkasından olmadığını bilse, Allah o nimeti artırır.”

Ben derim ki: Bu son iki rivayet, şükür olgusunu en güzel şekilde açıklamaktadır. Daha önce yaptığımız açıklamalar ile de örtüşmektedir. Demiştik ki: Şükür; inanç, söz ve eylem olarak nimeti izhar edip göstermek demektir. *“Ve Rabbinin nimetini an.”* (Duhân, 11) ayetinin mutlak ifadesi de bunu desteklemektedir.

Tefsiru’l-Kummî’de müellif şöyle anlatıyor: Bana babam merfu olarak Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet etti: “Kim komşusuna, evine göz koyarak eziyet ederse, Allah eziyet ettiği komşusunu onun evine vâris kılar. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: *İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: ‘Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırsınız ya da bizim dinimize geçersiniz.’ Bunun üzerine Rableri onlara*

vahyetti ki: Andolsun, biz zalimleri mutlaka helâk edeceğiz. Ve sizi onlardan sonra o yere yerleştireceğiz.”

Mecmau’l-Beyan ve Ruhû’l-Maani adlı tefsirlerde Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Bir kimse komşusuna eziyet ederse, Allah o komşusunu onun evine vâris kılar.”

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Durays, Ebu Miclez’den şöyle rivayet etmiştir: Adamın biri Ali b. Ebu Talib’e dedi ki: “Ben, insanlar içinde nesep bilgisi bakımından en bilgin kimseyim.” Hz. Ali dedi ki: “İnsanlar içinde nesepleri en iyi bilen sen olamazsın.” Adam dedi ki: “Hayır ben, nesepleri en iyi bilen kimseyim.” Hz. Ali ona şu karşılığı verdi: “*Ad’ı, Semud’u... ve bunlar arasındaki birçok kuşağı da (helâk ettik).* [Furkan, 38] ayetini duymadın mı? “Adam, “Ben o birçok kuşağı da bilirim.” dedi. Hz. Ali, “*Allah’tan başkasının (durumlarının gerçeğini ve detayını) bilmediği sizden öncekilerin; (meselâ) Nuh kavminin, Ad’ın ve Semud’un ve onlardan sonrakilerin (yok oluş) haberi size gelmedi mi?* ayetini duymadın mı?” dedi. Adam verecek cevap bulamadı.

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde, İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet edilir: “Sadîd, ateşe atılan zina eden kadınların cinsel organlarından akan kan ve irindir.”

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Tirmizî, Nesaî, İbn Ebu Dünya -Sıfatu’n-Nar adlı eserde-, Ebu Ya’la, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Taberanî, Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde-, İbn Mürdeveyh -sahih olduğunu belirterek-, Beyhakî -el-Ba’su ve’n-Nüşur adlı eserde- Ebu Ümame’den, o da “*Ve (orada) ona irinli sudan içirilecektir. Onu yudum yudum içecek*” ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: “Bu kimse irinli suya yaklaştırılır, fakat ondan tiksindir. İrinli suya iyice yaklaştığı zaman yüzü kavrulur, kafasının derisi soyulur. Bu irinli suyu içtiği zaman içindeki bağırsaklar parçalanarak makatından dışarı dökülür. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ‘*Bağırsakları parça parça edecek kaynar su içirilen kimse.*’ [Muhammed, 15] Yine şöyle buyurmuştur: ‘*Susuzluktan imdat dileycek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir.*’ [Kehf, 29]”

Tefsiru’l-Kummî’de ele aldığımız bu son ayetle ilgili olarak şu rivayete yer veriliyor: “Adam bu suya yaklaştırılır, o ise tiksiniyor geri

kaçar. İyice yaklaştığında yüzü kavrulur, kafasının derisi soyulur. Bu irinli sudan içtiğinde bağırsakları paramparça olur. Ayaklarının dibi de şerha şerha yarılr. Bu gibi insanlardan kimisinden dere gibi irin ve kan akar...”

Aynı eserde Ebu'l-Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: “[15. ayetin orijinalinde yer alan] ‘anîd’ kelimesi, haktan yüz çeviren, gerçeğe sırtını dönen kimse demektir.”

لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۖ إِنَّ يَشَاءُ يَذْهَبُكُمْ وَيَأْتِ
بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ۚ ﴿١٩﴾ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرُّوْا لِلَّهِ
جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ
عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ۖ قَالُوا لَوْ هَدَيْنَا اللَّهُ لَهْدَيْنَاكُمْ ۖ سَوَاءٌ
عَلَيْنَا أَجْرُ غَنَّا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ۚ ﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ
لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ۖ وَمَا
كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي
وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ ۖ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ ۖ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا
أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ ۖ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَأُدْخِلَ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ۖ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا
كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ۚ ﴿٢٤﴾
تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا ۖ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ ۖ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ
الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾ يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ

فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۚ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا
يَشَاءُ ﴿٢٧﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ
دَارَ الْبَوَارِ ۚ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ ۚ يَصْلَوْنَهَا ۖ وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ
أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ ۖ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ
لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ
الْأَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ
وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَاتَّبِعُوا مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا
تُحْصُوهَا ۖ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

19- Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin (bilmedin) mi? Dilerse sizi ortadan kaldırıp (yerinize) yeni bir halk getirir.

20- Bu iş, Allah'a güç değildir.

21- (Kıyamet gününde) topyekûn Allah'ın huzuruna çıkarlar ve zayıflar (tebaalar) büyüklük taslayanlara (önderlerine) derler ki: “Şüphesiz biz (dünyada) size uyanlardık. Şimdi Al-

lah'ın azabından bir şeyi savmada sizin bize yararınız olacak mı?" Onlar derler ki: "Eğer Allah bizi (azaptan kurtulacağımız) bir yola iletseydi, biz de sizi iletirdik. Artık sızlansak da, sabretsek de birdir; bizim için kaçacak bir yer yoktur."

22- İş bitince, Şeytan (İblis) der ki: "Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum, ama size karşı sözümde durmadım (yalancı çıktım). Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın. (Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz (aramızda hiçbir bağ yoktur). Kuşkusuz ben, önceden (dünyada iken) beni (itaatte) Allah'a ortak koşmanızı inkâr etmiştim (bundan uzak olduğumu söylemiştim). Şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır."

23- İman eden ve iyi işler yapanlar ise, altından ırmaklar akan cennetlere sokulurlar; orada, Rablerinin izniyle ebedî kalırlar. Oradaki birbirine karşı dirlik temennileri "selâm"dır.

24- Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü (hak ve tevhit içerikli inancı), kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı.

25- (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara örnekler verir.

26- Kötü sözün (batıl ve şirk içerikli inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.

27- Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır. Allah, zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar.

28- Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi?

29- Girecekleri cehenneme (yerleştirenleri)? Ve o ne kötü bir yerleşmedir!

30- (İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular. De ki: “Yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur.”

31- İman eden kullarıma de ki: “Ne alışverişin, ne de dostluğun olmadığı gün gelmeden önce, namazı dosdoğru kılınlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizlice ve açıktan infak etsinler.”

32- (Rabbiniz O) Allah'tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirip onunla sizin için meyvelerden rızık çıkardı, O'nun emriyle denizde hareket etmesi için gemileri emrinize verdi ve ırmakları da emrinize verdi.

33- Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi, geceyi ve gündüzü de emrinize verdi.

34- Ve size istediğiniz her şeyden (tümünü veya bir kısmını) verdi. Allah'ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz. Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubu, Hz. Peygamber'e (s.a.a) hitap tarzında ardarda insanlara yöneltilen uyarılar içermektedir. “Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin mi?”, “Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi?”, “Allah'ın nimetini nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi?” gibi.

Bu uyarı amaçlı ifadelerde yüce Allah, yaratılışın hak ilkesine dayandığını, hak üzere olduğunu insanlara hatırlatıyor. Buna göre herkes Allah'ın huzuruna çıkacaktır. Hak doğrultusunda hareket edenler, hakka inananlar ve hakka amel edenler mutluluğa ve cennete ereceklerdir. Batıla uyanlar, şeytana kulluk edenler ve göstermelik güçlerine ve sanal üstünlüklerine kanıp büyüklük taslayan zorbalara ve tağutlara itaat edenler de kendilerinden ayrılmaz bir bedbahtlığa mahkûm olacaklardır. Sonra bu zorbalara uyan cinler ve insanlar kıyamet günü bunlarla hiçbir ilişkilerinin olmadığını söyleyerek onlardan uzaklaşmaya çalışacaklardır. Hiç kuşkusuz, bütün galibiyet ve övgü Allah'ındır.

Ardından insanların bu şekilde iki gruba ayrılmasının; hayat tarzlarının, yaşam sistemlerinin ikiye ayrılmış olmasından kaynaklandığı hatırlatılıyor: Hidayet esaslı hayat düzeni ve sapıklık esaslı hayat düzeni. Hidayet müminin ayrılmaz özelliği iken, sapıklık da zalimin ayrılmaz özelliğidir. Buna karar veren ise, dilediğini yapan yüce Allah'tır. Hiç kuşkusuz, bütün üstünlük ve övgü Allah'ındır.

Sonra helâk olan geçmiş toplumlar ve onların üstün iradeli ve övgüye lâyık Allah'ın nimetlerine nankörlük etmelerinden dolayı uğradıkları yıkım hatırlatılıyor. Bu bağlamda varlık âlemini sayılmayacak kadar çok nimetlerle dolduran Allah'ın bu sayısız nimetlerine karşılık nankörlük eden insanlar, işledikleri zulümlerden ve küfürden dolayı azarlanıyorlar, kınanıyorlar.

19) Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin (bilmedin) mi?

Ayetin orijinalindeki “tere” fiilinin kökü olan “rüyet=görmek” ile, kesin bilgi kastedilmiştir. Çünkü göklerin ve yerin yaratılış niteliğiyle ilintili olmaya elverişli fiil gözle görmek değil, bilmektir.

Karşıtı batıl fiil olan “hak fiil”, onu gerçekleştiren kimsenin onda istediği bir amacının olması ve fiilin bizzat kendisinin o amaca doğru yönelmesi demektir. Şu, gözlemlenen bir realitedir ki, her varlık türü, daha varoluşunun ilk anından itibaren kendisi için belirlenen bir amaca yönelir, bu amaca ulaşmak için başka hiçbir hedefi, bir çabası olmaz. Sonra bu varlıkların bir kısmının diğer bazı varlıkların amacını oluşturduklarını, yani oluşumunu gerçekleştirirken bazı varlıkların diğer bazı varlıklardan yararlandıklarını, oluşunu ve kalışını onlarla bütünlediğini gözlemliyoruz. Sözelimi bitkiler topraktaki elementlerden, hayvanlar bitkilerden... yararlanırlar. Nitekim yüce Allah bu realiteye şöyle işaret etmektedir: *“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece hak ile yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.”* (Duhân, 39), *“Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır.”* (Sâd, 27)

Dolayısıyla her an bir yaratılış aşaması vuku bulmakta ve her an yaratılış gayelerinden biri gerçekleşmektedir. Bu durum, ötesinde başka gaye bulunmayan son gayeye varıncaya kadar devam edip gidecektir. İşte buna Allah'a dönüş adı verilir: *“Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir.”* (Necm, 42)

Kısaca özetleyecek olursak; bir fiil, failin fiiliyle yöneldiği ve ona doğru fiiliyle bir yöneliş içinde olduğu bir olguyla irtibatlı olduğu zaman hak niteliğini alır. Fakat failin işlediği bir fiilin kendisinden öte istenen bir gayesi yoksa bu, batıl bir fiildir. Batıl bir fiil de belli bir düzene ve tertibe sahip ise, buna oyun denir. Tıpkı çocukların herhangi bir amaç gütmeksizin belli düzen ve tertip içinde birtakım hareketler gerçekleştirmek suretiyle oyun oynamaları gibi. Bunu yaparken, çocukların bir tek gayeleri vardır; o da içten gelen bir dürtüyle zihinlerinde oluşan fiilin şeklini kendi oyun dünyalarında kurgulamaktır.

Allah'ın fiili (âlemi yaratması) ise, hak ile beraberdir, ondan ayrılmazdır. Dolayısıyla göklerin ve yerin yaratılışı, bu yaratılışın yok olmasından sonra geride daha önce olmayan bir gerçek âlem bırakır. Eğer böyle olmasaydı, batıl olurdu ve onun için ne bir eserden, ne de geride bıraktığı bir varlıktan söz edilebilirdi. O takdirde içerdiği benzersiz bir düzen ile şu gözlemlediğimiz âlem, yüce Allah'ın edindiği bir oyun gibi belirginleşirdi. Sıkıntıdan bunalmışken, bir parça soluklanmak veya bir derdinden bir süre için sıyrılmak ya da yalnızlıktan kurtulmak için bir süre oyalanmak maksadıyla ihtiyaç duyulan bir oyun gibi. Oysa yüce Allah üstün güç sahibidir ve her türlü övgüye lâyıktır; hiçbir şekilde bir şeye ihtiyaç duymaz, fakirlik ve yoksulluk ezikliğini, zelilliğini yaşamaz.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, “bi'l-hak=hak ile” ifadesinin orijinalinin başındaki “ba” harf-i cerri, beraberlik anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla bazılarının, “Ba harfi, sebep bildirmektedir veya alet anlamını içermektedir, buna göre de kastedilen anlam şudur: Allah'ın gökleri ve yeri hak sözüyle veya hak gayesiyle yarattığını görmedin mi?”⁽¹⁾ şeklindeki değerlendirmeleri yersizdir.

19-20) Dilerse sizi ortadan kaldırıp (yerinize) yeni bir halk getirir. Bu iş, Allah'a güç değildir.

Yani Allah'a zor gelmez, O'nun açısından altından kalkılamaz bir ağırlık oluşturmaz. Yukarıdaki ifadede, Peygamberimiz (s.a.a) insanları temsil eden bir örnek kılınarak bütün insanlar muhatap alınmıştır. Çünkü bundan önce ve sonra yer alan “...görmedin mi?”, “Bu iş... değildir.” ifadelerinde hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir:

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 210.]

Daha önce yaratılışın hak ile ve hakka dayalı olarak gerçekleşmesinin Allah'ın zâtı itibarıyla galip, karşı konulmaz ve zengin (gani) olmasından ileri gelen bir durum olduğunu belirtmiştik. Çünkü eğer Allah'ın müstağni oluşu böyle bir şeyi gerektirmemiş olsaydı ve Allah'tan oyun türü şeylerin sadır olmasına imkân bulunsaydı ve şu gördüğümüz evren akıllara durgunluk veren düzenli işleyişiyle, sadece varoluş ve yok oluş amacına yönelik bir oyundan ibaret olsaydı, bu, bunaltıcı sıkıntılardan bir an için sıyrılıp soluklanmak, dertlerin boğucu atmosferinden çıkıp biraz ferahlamak için kendini oyun âleminin rahatlatıcı atmosferine atmak ya da yalnızlık sıkıntısından kurtulmak gibi O'ndan sadır olan hayalî bir iştiyaktan ve içsel bir ihtiyaçtan kaynaklanmış olurdu. Ama Allah'ın bizzat müstağni oluşu böyle bir ihtimali tamamen ortadan kaldırıyor.

İşte “*Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin (bilmedin) mi?*” ifadesinden sonra, “*Dilerse sizi ortadan kaldırıp (yerinize) yeni bir halk getirir.*” ifadesine yer verilmiş olması, bu inceliği vurgulama amacına yönelik olsa gerektir. Dolayısıyla, “*Dilerse sizi ortadan kaldırıp...*” ifadesi, kendisinden önceki ifadeye ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Allah'ın şu gözlemle- nen âlemi üstün güçlülüğünden ve müstağni oluşundan kaynaklanan bir iradeyle yarattığını ve dilerse sizi ortadan kaldırıp yerinize yepyeni bir halk getirebileceğini bilmedin mi? Bu iş, Allah'a güç değildir. Çünkü O, ismi yüce olan Allah'tır, en güzel isimler O'nundur ve bütün izzet, üstünlük ve ululuk O'nundur.

Bundan da anlıyoruz ki, “*Allah'a*” ifadesinde zamir yerine açık isim kullanılmış olması, kanıtı işaret etmenin yanı sıra, bunun Allah'a güç olmamasının O'nun ismi yüce olan Allah oluşundan kaynaklandığını vurgulama amacına yöneliktir.

Eğer desen ki: Şayet “*Dilerse...*” ifadesiyle Allah'ın mutlak müstağniliğine ve yaratma ile oyun oynamayı kastetmediğine işaret etme amacı güdülmüş olsaydı, sadece “*Dilerse sizi ortadan kaldırıp*” demekle yetinilir ve “*(yerinize) yeni bir halk getirir.*” ifadesini kullanmaya gerek duyulmazdı. Çünkü eskiyi ortadan kaldırıp yenisini getirmek oyun olgusunu olumsuzlamaz. Zira bazısını ortadan kaldırıp başkasını getirmenin bizzat kendisi oyun olabilir.

Derim ki: Eğer “dilerse bütün varlıkları ortadan kaldırıp onların yerine yeni bir halk getirir” denilmiş olsaydı, bu dediğiniz doğru olurdu.

Fakat “*dilerse sizi ortadan kaldırıp...*” denildiği için ve hitap da bütün insanlara ya da sadece Peygamber Efendimizin (s.a.a) ümmetine yahut o çağda yaşayan insanlara yönelik olduğu için, “*yeni bir halk getirir.*” ifadesine yer verilmesi bir zorunluluk hâlini almıştır. Çünkü parçaları arasında bağlantı ve ilinti bulunan şu gözlemlenen evrenin bir amaca yönelik olması, ancak şimdiki mevcut niteliği, bileşimi ve özel dizilişi ile mümkündür. Eğer gökler ve yer şimdiki hâlde bırakılıp sadece insanlar ortadan kaldırılsa, bu da başka bir açıdan batıl ve oyun nitelikli bir fiil olarak belirginleşirdi.

Diğer bir ifadeyle, diğer varlıklar oldukları gibi yerlerinde dururken, sadece insan türünü ortadan kaldırıp yerine yeni bir halk getirmek de batıl bir oyun olurdu. Tıpkı varlıkları hiçbir amaca yönelik olmadan temelden ortadan kaldırmanın bir oyun ve batıl bir eylem olması gibi. Oysa yüce Allah’ın mutlak müstağniliğini gösteren hak fiil, bir kavmi ortadan kaldırıp yerine başka bir kavim getirmesini gerektiriyor. İşte tefsirini sunduğumuz ayette de anlatılmak istenen budur. Bunu iyi anlamak gerekir.

21) (Kıyamet gününde) topyekûn Allah’ın huzuruna çıkarlar ve zayıflar (tebaalar) büyüklük taslayanlara (önderlerine) derler ki: “Şüphesiz biz (dünyada) size uyanlardık. Şimdi Allah’ın azabından bir şeyi savmada sizin bize yararınız olacak mı?” Onlar derler ki: “Eğer Allah bizi (azaptan kurtulacağımız) bir yola iletseydi, biz de sizi iletirdik. Artık sızlansak da, sabretsek de birdir; bizim için kaçacak bir yer yoktur.”

Ayetin orijinalindeki “berezû” fiilinin kökü olan “el-bürûz”, açık alana çıkmak demektir. Araplar, “Bereze ileyhi=üzerinde hiçbir perde ve örtü olmaksızın karşısına çıktı” derler. “el-Mübareze” ve “el-biraz=düello ve vuruşma için ortaya çıkmak” kelimeleri de buradan gelir. Savaşçının saflar arasından düşman kuvvetlerinden kendisine denk olan birinin karşısına çıkıp er meydanında görünmesi gibi.

“Tebean” kelimesi, “tâbi” kelimesinin çoğuludur ve uyanlar anlamına gelir. Tıpkı “hademu”nun “hâdim”in çoğulu olması gibi. Bazılarına göre, çoğul isim, diğer bazılarına göre, mübalağa kalıbına uyarlanmış mastardır. “Muğnûne” kelimesinin mastarı olan “el-iğna”, faydalandırmak anlamına gelmekle birlikte savma anlamını da içerir. Bazılarına göre, bu yüzden “an” harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. “el-Ceze”

ve “es-sabru” kelimeleri, birbirlerinin karşıt anlamlarını ifade ederler. “Mahîs”, Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde de belirtildiği gibi, “hâse, yehîsu, haysen ve huyusen=istenmeyen şeylerden arındı” anlamına gelen fiilin ism-i mekânıdır. Dolayısıyla “mahîs”, insanın istenmeyen olumsuzluklardan ve zorluklardan kaçtığı yer demektir.

“(Kıyamet gününde) *topyekûn Allah’ın huzuruna çıkarlar.*” Yani Allah’ın huzuruna açık bir şekilde, kendilerini gizleyen hiçbir şey olmaksızın çıkarlar. Bu ifade, insanların bizzat kendileri açısından kullanılmıştır. Çünkü insanlar dünyadayken Rablerinin kendilerinden gaip olduğunu, kendilerinin de O’ndan gaip olduğunu sanırlar. Ancak kıyamet kopunca vehmedilen bütün örtüler bir anda yırtılıverir, bizzat gözlemlerler ki kendilerini gizleyecek hiçbir perde yoktur. Allah’a gelince ise, zaten ne dünyada, ne de ahirette hiçbir örtü insanları O’ndan gizleyemez. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*Şüphesiz yerde ve gökte Allah’a hiçbir şey gizli kalmaz.*” (Âl-i İmrân, 5)

Bu cümlelerin, amellerin hesaplanmasına geçilmesinden ve ilâhî iradenin amellerin kesin olarak hesaplanması ve vaat edilen karşılıkların verilmesi yönünde tecelli edişinden kinaye olarak kullanılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar ve cinler! Yakında sizin de hesabınızı ele alacağız.*” (Rahmân, 31)

“*Zayıflar (tebaalar) büyüklük taslayanlara (önderlerine) derler ki: Şüphesiz biz (dünyada) size uyanlardık. Şimdi Allah’ın azabından bir şeyi savmada sizin bize yararınız olacak mı?*” Bu sahnede, ayetlerin akışından da anlaşıldığı gibi kâfirlerin kıyamet günü birbirleriyle çekişmeleri canlandırılıyor. Zayıflar, kâfir yöneticilere (önderlere) itaat eden taklitçi tebaadır. Müstekbirler=büyüklük taslayanlar ise, itaat edilen, güç ve yetki sahibi olan, bu yüzden Allah’a ve ayetlerine inanmaya tenezzül etmeyen yöneticilerdir.

Buna göre, ayetin anlamı da şu şekilde belirginleşiyor: Emir kulu yönetilen taklitçiler, büyüklük taslayan yöneticilerine derler ki: “Biz dünyadayken size uyuyor, herhangi bir kanıt isteme gereği duymadan verdiğiniz emirlere itaat ediyorduk. Acaba bugün bize bir faydanız dokunacak mı? Allah’ın bizim hakkımızda hükme bağladığı azaptan herhangi bir şeyi bizden savabilecek misiniz?”

Bu durumda, “min azabillah=Allah’ın azabından” ifadesinde yer alan “min” edatı açıklama amacına yöneliktir. “Min şey’in=bir şeyi”

ifadesindeki “min” ise işlevsizdir, fazlalıktır ve sadece pekiştirme amacıyla kullanılmıştır. “Ma caeni min ahadin=bana hiç kimse gelmedi” cümlesinde olduğu gibi. Olumsuz ifade ile soru cümlesinin hükümleri birbirine yakındır. Açıklamanın da açıklanandan önce zikredilmesini engelleyici bir kanıtı yoktur, özellikle bunlar bitişik iseler ve aralarına fasıla girmemişse.

“Onlar derler ki: Eğer Allah bizi (azaptan kurtulacağımız) bir yola iletseydi, biz de sizi iletirdik.” İfadenin akışından anladığımız kadarıyla, yola iletmekten kasıt, azaptan kurtulma yoluna iletilmedir. Bununla dünya hayatında hak dine iletilme ve hidayete erdirilme de kastedilmiş olabilir. Sonuç itibarıyla her iki ihtimal de aynı kapıya varıyor. Çünkü dünya ile ahiret arasında tam bir paralellik vardır. Ahirette, sadece dünyada gizli ve örtülü olan şeyler açığa çıkar. Yüce Allah bir ayette cennet ehlinin şöyle dediklerini anlatır: *“Bizi bu dereceye erdiren Allah’a hamdolsun! Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) eremezdik. Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler.”* (Â’raf, 43) Bu ayette, cennet ehlinin dünya ile ahiretteki iki hidayeti kaynaştırarak dile getirdikleri açıkça görülmektedir.

“Artık sızlansak da, sabretsek de birdir; bizim için kaçacak bir yer yoktur.” “Seva’, istiva’ ve tesavi” sözcüklerinin anlamı aynıdır ve eşit anlamına gelirler. “Seva’” kelimesi, cümle içinde hazfedilmiş mübtedanın haberidir ve soru formatında sunulan cümle bunu açıklamaktadır. *“Bizim için kaçacak bir yer yoktur.”* ifadesi, eşit oluş durumuna ilişkin bir diğer açıklama konumundadır. Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Her iki durumda da bizim için aynı sonuç geçerlidir. Bizim açımızdan değişen bir şey olmaz. Paniğe kapılıp sızlansak da, sabredip katlansak da birdir; bizim için kaçınılmaz azaptan kurtuluş yoktur.

22) İş bitince, Şeytan (İblis) der ki: “Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum, ama size karşı sözümde durmadım (yalancı çıktım). Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın. (Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz (aramızda hiçbir bağ yoktur). Kuşkusuz ben, önceden (dünyada iken) beni (itaatte) Allah’a ortak koş-

manızı inkâr etmiştim (bundan uzak olduğumu söylemiştim). Şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır.”

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: “[Ayetin orijinalindeki ‘musrih’ kelimesinin mastarı olan] ‘israh’ kelimesi, feryat edip yardım isteyene yardım etmek demektir. Araplar, ‘İstesrahanî fe-esrahtuhu=benden yardım istedi, ben de ona yardım ettim.’ derler.” (Alıntı sona erdi.)

Bu sözler, Şeytan’ın kıyamet günü zalimlere hitaben yapacağı konuşmanın özünü oluşturmaktadır. Bu konuşmada, onlar karşısındaki konumunu açıklayacak ve orada toplananlara dünyada aralarında bulunan ilişkinin gerçek mahiyetini olanca çıplaklığıyla ifade edecektir. Nitekim yüce Allah, Şeytan’ın kıyamet günü aralarında ihtilâf ettikleri hususu onlara haber vereceğini önceden bildirmiş, kıyamet gününde bazıları için üzeri örtülü veya karışık gibi gelen gerçeğin bütün çıplaklığıyla ortaya çıkacağını dile getirmişti. Buna göre, melekler onların, kendilerini Allah’a ortak koşmuş olmalarıyla bir ilgilerinin olmadığını belirterek onlardan uzaklaşacaklar. Cinler ve şeytanlardan onlara arkadaşlık eden kimseler onları kovacaklar. Allah’ı bir yana bırakarak kulluk sundukları putlar ve düzmece ilâhlar onların kendilerini Allah’a ortak koşmuş olmalarını reddedecek, inkâr edecekler. Büyükleri, sapıklık önderleri kendilerine cevap vermeyecekler. Suçluların kendileri de sapıklıklarını ve suçluluklarını itiraf edecekler. Bütün bunların birçok ayette açıklandığını görüyoruz. Öyle ki iyi bir gözlemci ve araştırmacı için bu gerçekler kesinlikle gizli değildir.

“Şeytan”, kelime olarak gerçi çok şerli, çok kötü anlamındadır. Kur’ân’da da birçok kere insanlardan ve cinlerden çok şerli, çok kötü kimseler anlamında kullanılmıştır. Meselâ bir ayette şöyle buyruluyor: “*Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık.*” (En’âm, 112) Fakat tefsirini sunduğumuz ayette, Âdemoğullarıyla ilintili her türlü azdırmanın ve saptırmanın kaynağı olan Şeytan, yani İblis kastedilmiştir. Çünkü ayetin akışı gösteriyor ki, Şeytan bu sözleriyle kıyamet günü toplanan bütün zalimlere hitap ediyor ve onları Allah’a ortak koşmaya davet ettiğini itiraf ediyor. Kur’ân da bu konuma sahip olan kimsenin İblis olduğunu belirtiyor. Nitekim daha yaratılışın ilk sürecinde bizzat böyle bir iddiada bulunmuş ve yüce Allah bu iddiasını reddetmemiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyruluyor:

“İblis, ‘Senin mutlak kudretine andolsun ki, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların bir yana, hepsini mutlaka azdıracağım.’ dedi... Mutlaka sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım.” (Sâd, 82-85)

İblis’in soyuna ve tayfasına gelince, Kur’ân’da bunlardan şöyle söz edilir: *“O ve tayfası, onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları, inanmayanların velileri yaptık.”* (Â’râf, 27), *“Şimdi siz onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz?”* (Kehf, 50) İblis’in soyundan ve tayfasından birinin velâyeti, ya insanların sadece bir kısmı veya insanların sergiledikleri bazı amellerle ilgilidir ya da yardımcılık şeklinde bir velâyettir. Dolayısıyla, bunlar insanların azmasına yardımcıdırlar; sapırtmanın ve azdırmanın gelip dayandığı asıl kaynak ise İblis’tir.

O hâlde, *“Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum...”* sözünü söyleyen İblis’tir ve bunu söylerken amacı, işledikleri günahlardan dolayı kendisine yöneltilen suçlamaları ve kınamaları onlara yöneltmek ve işledikleri şirkle bir ilgisinin olmadığını vurgulamaktır. Dolayısıyla İblis’in, *“Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum...”* sözü şu anlama gelmektedir: *“Şüphesiz Allah size öyle gerçek bir vaatte bulundu ki, bunun vuku bulmasıyla vaadini pratikte gerçekleştirdi ve ölümden sonra dirilişin, mahşerde toplanmanın, amellerden dolayı hesaba çekilmenin, karar bağlanmanın, cennet ve cehennemin bizzat gözlemlenmesi de bu sözünü doğruladı. Ben de size bir vaatte bulundum. Ölümden sonra diriliş, hesap, cennet ve cehennem yoktur, dedim. Ama size verdiğim sözü tutamadım, çünkü dediklerimin aksi ortaya çıktı.”* Müfessirler İblis’in sözlerini bu şekilde yorumlamışlardır.

Şu hâlde vaat edilenlerin tümü ispat (olumlayıcı) ve nefîy (olumsuzlayıcı) şeklinde ahiretle ilgili olgulardır. Allah olumlamakta ve İblis olumsuzlamaktadır. Sözünde durmama, yalanın ortaya çıkmasından ve söylenenlerin realiteyle örtüşmemesinden kinayedir. Dolayısıyla bu deyim, gerektirileni (melzumu) kullanıp gerektireni (lâzım) kastetmek kabilindedir.

Şu da mümkündür; daha doğrusu en isabetli yorumdur: Ayette geçen vaat, iman ve şirkin dünya ve ahiretteki gereklerinin tümünü kapsamaktadır. Çünkü dünya ve ahiret arasında paralellik vardır. Hiç kuşkusuz, yüce Allah [dünyada] iman ehline güzel bir hayat ve mutlu bir yaşayış, kendisini anmaktan yüz çeviren müşriklere de dünyada sıkıntı-

lı bir yaşayış, göğüslerinde daralma ve kalplerinde de onulmaz bir azap vaat etmiştir. Ahirette de her iki gruba ölümden sonra dirilme, amellerden dolayı hesaba çekilme, cennet ve cehennem vaadinde bulunmuştur.

İblis ise dostlarına lezzet veren arzular, bitmeyen istekler telkin etmiş, zevk içinde yüzme vaadinde bulunmuş, ölümü unutturmuş, ölümden sonra dirilişi ve hesaba çekilmeyi düşünmelerini engellemiştir. Onları yoksullukla, zilletle, insanların kınamasıyla korkutmuştur. Bütün bunları başarmasını sağlayan anahtar konumundaki tavır da şu olmuştur: Onları Rablerinin makamından gaffete düşürmüştür. Ellerindeki maddî sebeplerin bağımsız etkinliğe sahip olduğunu ve kendi sonuçlarını yarattığını sanmalarını sağlamıştır. Kendilerinin, diledikleri gibi hareket edebilecek şekilde bağımsız etkinliğe sahip olup diğer bütün sebeplere egemen olduklarını telkin etmiştir. Böylece İblis onları Allah'a güvenip dayanma yerine, kendi nefislerine güvenip dayanmaya, ellerindeki maddî sebepleri arzularının ve isteklerinin gerçekleşmesi uğruna kullanmaya teşvik etmiştir.

Kısacası, Allah onlara dünya ve ahiretle ilgili olarak birtakım vaatlerde bulunmuş ve bu vaatlerini tutmuştur. İblis de zihinlerini bulandırıp yoldan çıkarmak ve sahte değerleri süslü göstermek suretiyle onları birtakım vehmî şeylerin ve sonu gelmez arzuların peşinde koşmaya davet etmiştir. Oysa bunlar ya insanın erişmesi mümkün olmayan ya da erişmesi durumunda beklediğinden farklı bir şey olduğunu gördüğü, böylece onu bırakıp kendi istediği şeyin peşine düştüğü arzulardır. Bu, Şeytan'ın dünyada yaptıklarıdır. Ahirete gelince, daha önce işaret ettiğimiz gibi, insana ahiret işlerini büsbütün unutturur.

“Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz.” Ragıp İsfahanî'nin de dediği gibi “sultan”, “es-selâta” kökünden üstünlük kurmaya gücü yetme, baskı altına alma anlamını ifade eder. Kanıt da akılları öngördüğü sonuçlar karşısında boyun eğmeye zorladığı için “sultan” olarak nitelendirilmiştir. Çoğu zaman da kral ve benzeri iktidar sahipleri anlamında kullanılır.

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu kelime ile burada hem maddî hem de manevî iktidarı kapsayan genel bir anlam kastedilmiştir. İblis bu sözleriyle şunu demek istiyor: Benim dünyada sizin üzerinizde bir egemenliğim söz konusu değildi. Ne serbest iradenizi ortadan kaldırıp

kendi irademi size dayatarak Allah'a isyan etmenizi sağlayacak şekilde şahıslarınızı ve somut varlıklarınızı egemenliğim altına alabilirdim; ne de istediğim gibi sizin şirk koşmanızı sağlayacak bir kanıt gösterip akıllarınızı bu kanıtı kabul etmeye, ona uymaya, nefislerinizi verdiğim emirlere boyun eğmeye zorlayacak şekilde akıllarınız üzerinde bir egemenlik kurabilirdim.

Yine ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *“Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz.”* ifadesinin içerdiği istisna, münkatî (genel anlamdan kopuk) bir istisnadır. Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: *“Fakat ben hiçbir etkinliğim ve egemenliğim, dayatmacı gücüm olmaksızın sizi çağırdım, siz de bana icabet edip çağırma uydunuz.”*

İblis'in insanları yüce Allah'a ortak koşmaya ve günah işlemeye davet etmesi Allah'ın izniyle olmuşsa da bu, Allah'ın onu insanların üzerine egemen kılması anlamında değildir. Çünkü bir fiili işlemeye davet etmek, davet edenin davet edilenin fiili üzerinde bir egemenliğinin olduğu anlamına gelmez. Olsa olsa davetin kendi üzerinde bir tür egemenlik söz konusu olabilir. Bunun kanıtı da, yüce Allah'ın İblis'e istediği etkinlikleri gerçekleştirmesine izin verdiğine ilişkin açıklamaları içeren ayettir: *“Onlardan gücünün yettiği kimseleri davetinle şaşırt... kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan, insanlara, aldatmadan başka bir şey vaat etmez. Şurası muhakkak ki, benim kullarım üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır. Korumucu olarak Rabbin yeter.”* (İsrâ, 64-65)

Bundan da anlıyoruz ki, Râzî'nin ayeti tefsir ederken, istisnanın bitişik olduğuna ilişkin açıklaması yanlıştır. Diyor ki Râzî: *“İnsanı bir işi yapmaya yöneltme gücü bazen yöneltenin baskısıyla, bazen de o işi yapmakla ilgili olarak kişinin kalbindeki etken ve duyguyu güçlendirmesiyle olur. Onun kalbine vesvese vermesi gibi. Bu da bir tür tasallut ve egemenliktir. Bu nedenle İblis şunu söylemiş olarak kabul edilebilir: Benim sizin üzerinizde bir tasallutum yoktu, sadece vesvese verebiliyordum, sizi döverek veya başka bir şeyle zorlamıyordum.”*⁽¹⁾

Râzî'nin bu görüşünün yanlışlığı şuradan geliyor: Salt davetin bir sultan (egemenlik) anlamına gelmediği ve davet edileni baskı altına alma imkânı sağlamadığı, kimsenin kuşku duymadığı apaçık bir ger-

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 111.]

çektir. Dolayısıyla daveti bir tür tasallut [ve baskı aracı] olarak değerlendirmek doğru değildir.

Evet, kimi zaman davet edilen kimsenin içinde davet edilen şeye karşı bir eğilim uyanabilir ve bu eğilim sonucu davete uyabilir. Böylece davetçinin sunduğu davet aracılığıyla davet edilen kimsenin nefsi üzerinde bir tür tasallutundan söz etmek mümkün olabilir. Ancak bu da davet edilen kimseden kaynaklanan bir musallat kılmadır, davetçinin kendisinden kaynaklanan bir musallat oluş değil. Diğer bir ifadeyle bu, davet edilenin kendi nefsinden sahip olduğu, dolayısıyla davet edeni sahip kıldığı bir tasalluttur; doğrudan davet edenin kendisinin sahip olduğu ve davet edilene dayattığı bir egemen oluş değildir. İşte İblis de burada sadece kendisinden sahip olduğu egemenliği olumsuzluyor; “*Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın.*” ifadesinden hareketle yoldaçlarının, kendisine boyun eğişleri ve itaat edişleri sonucu kendisini üzerlerine egemen ve musallat kılışlarını olumsuzlamıyor.

Nitekim yüce Allah, İblis açısından bu tarz bir etkinliği olumlamaktadır: “*İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun bir hâkimiyeti yoktur. Onun hâkimiyeti, ancak onu dost edinenlere ve onu Allah’a ortak koşanlardır.*” (Nahl, 99-100) Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: “*Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna.*” (Hicr, 42) Bu ayetler, görüldüğü gibi, Şeytan’ın egemenliğinin heva ve heveslere uymanın, Şeytan’ı dost edinmenin ve Allah’a ortak koşmanın bir sonucu olarak belirginleştğini ifade etmektedir, aksini değil.

İblis’in onlar üzerindeki egemenliğini bir kalemde olumsuzlaması da, şu ifadeyi gerektirmiştir: “*Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın.*” İfadenin orijinalinin başındaki “fâ” ayrıntılandırma içindir. Buna göre, şöyle bir anlam karışımına çıkıyor: Sizin üzerinizde hiçbir şekilde egemenliğim söz konusu olmayacağına göre, -nitekim olumsuzluk formatında sunulan bir ifadenin akışı içinde nekreli kelimeye yer verilmesinden ve “*Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu.*” ifadesinin orijinalinde “min” tekit edatının kullanılmış olmasından da bunu anlamak mümkündür- şirk koşmaktan ve günah işlemekten dolayı size yöneltilen kınama ve yergi, hiçbir şekilde bana dönmez. Dolayısıyla sizin beni kınamaya hakkınız yoktur. Tam tersine kendinizi kınamanız gerekir. Çünkü sizin kendi ameliniz üzerinizde egemenliğiniz vardır.

“Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz.” Yani, ne ben size yardım edip sizi kurtarabilirim, ne de siz bana yardım edip beni kurtarabilirsiniz. Dolayısıyla bugün ne ben sizin için şefaatchilik edebilirim, ne de siz benim için şefaatchilik edebilirsiniz.

“Kuşkusuz ben, önceden beni Allah’a ortak koşmanızı inkâr etmiş-tim.” Yani ben dünya hayatında, beni Allah’a ortak koşmanızı onaylamıyordum, ondan beriydim. Burada sözü edilen şirk koşma ile, hareket planında itaat etme ile ilintili şirk hâlidir, ibadet etmeyle ilgili şirk hâli değil. Nitekim bunu, yüce Allah’ın kıyamette toplanan insanlara yönelttiği hitaptan da anlayabiliriz: *“Ey Âdemoğulları! Size, ‘Şeytan’a tapmayın; çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.’ demedim mi? ‘Ve bana kulluk edin, doğru yol budur.’ demedim mi?”* (Yâsîn, 60-61)

İblis bu sözleriyle onların şirk koşmalarından bütün ilgisini kesip böyle bir suçtan uzaklaştığını belirtiyor. Nitekim yüce Allah kıyamet günü, bütün batıl uyulanların kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklarını bildirmektedir. Bu da gösteriyor ki, müşriklerin dünyada bunları Allah’a ortak koşmaları, serap gibi gerçekliği olmayan bir vehimdir. Yüce Allah şöyle buyuruyor Kur’ân’da: *“Kıyamet günü de sizin ortak koşmanızı reddederler.”* (Fâtır, 14), *“Uyanlar derler ki: Keşke bize bir daha dünyaya dönüş fırsatı verilseydi de onların bizden uzak durdukları gibi biz de onlardan uzak dursaydık!”* (Bakara, 167), *“O gün aleyhlerine söz gerçekleşmiş olanlar; ‘Rabbimiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azdıysak, onları da öylece azdırdık. Beri olduğumuzu sana arz ederiz. Zaten onlar aslında bize tapmıyorlardı.’ derler. ‘Ortaklarınızı çağırın!’ denir, onlar da çağırırlar; fakat kendilerine cevap vermezler.”* (Kasas, 63-64)

“Şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır.” ifadesi, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla İblis’in sözlerinin devamıdır. Bu sözleriyle İblis, kabahati ancak kendilerini ilgilendiren bir zulüm işlediklerinden dolayı onların acı bir azaba çarptırılacaklarını tescil ediyor.

Ayetin akışı açıkça gösteriyor ki, *“(Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz.”* ifadesi, İblis ile İblis’e uyanlar arasındaki bağların ortadan kalktıkları anlamında kullanılan bir kinayedir. Nitekim yüce Allah başka ayetlerde de buna işaret etmiştir: *“Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaatchi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir.”* (En’âm, 94), *“Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve*

aralarındaki bağı koparmış) olacağız. Ortak koştukları (putlar) da şöyle derler: Siz (gerçek anlamda) bize ibadet etmiyordunuz.” (Yûnus, 28)

Çünkü eğer yukarıda sunduğumuz ifade bir kinaye olmasaydı, “*ne de siz beni kurtarabilirsiniz.*” sözü, herhangi bir amaçla ilintili olmadığı için, ihtiyaç duyulmayan fazladan bir ifade olurdu. Zaten ne onlar İblis’e yardım edebileceklerini, ona şefaatte bulunabileceklerini sanıyorlar, ne de İblis böyle bir sanıya sahiptir. Sonra konunun akışı da böyle bir vehmi besleyecek mahiyette değildir. Dolayısıyla İblis onlara diyor ki: “*(Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz.* Çünkü benimle sizin aranızdaki bağlar kesilmiştir. Sizin tarafınızdan tâbi olunan biri olmam size bir fayda vermediği gibi, sizin tâbi olduğunuz kimse olmam da bana bir fayda sağlamaz. Ben sizin beni Allah’a ortak koşmanızdan kendimi soyutluyorum, böyle bir iddiadan uzağım. Çünkü ben O’nun ortağı değilim. Sizin bu iddianızla ilgili olmadığımı ilan ediyorum; çünkü sizler, nefisleriniz hakkında zalimlersiniz. Zalimler içinse acı bir azap vardır. Böyle bir günde zalimleri himaye etmek, onlara yaklaşmak doğru değildir.”

İblis ile ona uyanların yer aldıkları bir kıyamet sahnesini canlandıran ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla İblis’e uyup onu kendilerine veli edinenler, dünyada ona tâbi olmaktan dolayı kıyamet günü başlarına gelen bu azap nedeniyle onu kınıyor ve aldıkları cezaya bir şekilde onun da ortak olmasını bekliyorlar. O da bu hususta onlara cevap veriyor, aralarında hiçbir ilişkinin ve bağı bulunmadığını duyuruyor. Dolayısıyla kınamalarının ancak kendilerine döndüğünü, kendilerini kınamaları gerektiğini, kendisinin onlara yaklaşmasına, onlara dokunmasına imkân olmadığını, çünkü zalimler için hazırlanan acı azaptan korktuğunu, kendilerininse bu azaba çarptırılacak zalimler olduklarını vurguluyor. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayet, şu ayetin anlamını çağrıştırmaktadır: “*Tıpkı şeytanın durumu gibi. Hani insana, ‘İnkâr et.’ der. İnsan inkâr edince de, ‘Ben senden uzağım; çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.’ der.*” (Haşr, 16)

Belki de bu yüzdendir bazıları, “İblis’in, ‘*Kuşkusuz ben önceden beni Allah’a ortak koşmanızı inkâr etmiştim.*’ sözleriyle kastettiği, dünyadaki uzak oluşudur. Ta ki ‘min gabl=önceden’ ifadesi ya sadece ‘kefertu=uzağım’ ifadesiyle veya tenazu (bir kelimenin iki fiille ilintili olması) yoluyla hem bununla hem de ‘eşrektumûnî=beni ortak koşma-

nız' ifadesiyle ilintili olsun.” demişlerdir. [Birinci durumda İblis'in bu durumu inkârının dünyada gerçekleştiğine, ikinci durumda ise insanların dünyada iken İblis'i Allah'a ortak koştuklarına işaret eder.](¹)

Kısaca, ayette işlenen ana tema şudur: İnsan bizzat kendi yaptığından sorumludur. Çünkü karar ve davranışları üzerindeki egemenlik kendisine aittir, başkasına değil. Dolayısıyla kendinden başkasını kınanamamalıdır. Uyan olmakla uyulan olmak arasındaki ilişkiye gelince; bu, gerçekliği olmayan vehmî bir ilişkidir. Bu gerçek ise kıyamet günü, Şeytan'ın söz konusu ilişkiden uzak olduğunu, kınayanların kınamasını kendilerine geri yönelttiğini ilan ettiği zaman daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Nitekim önceki ayette işaret edilen zayıflar ve büyüklük taslayan zorbarlar (yönetilenler ve yönetenler) arasındaki ilişki de vehmîdir ve kıyamet günü ihtiyaç duyulduğu, bütün gerçeklerin olanca çıplaklığıyla orta yere serildiği zamanda, her iki taraf açısından hiçbir işe yaramadığı ortaya çıkacaktır.

Tefsir bilginleri ayetin bölümleri ile ilgili olarak farklı görüşler ile ri sürmüşlerdir. Biz bilinçli olarak bu yorumları görmezlikten geldik. Bunları öğrenmek isteyenler, tefsir kitaplarında uzun uzadıya anlatılan bu yorumlara başvurabilirler.

Tefsirini sunduğumuz bu ayet açıkça gösteriyor ki, insan tam anlamıyla amellerine hâkimdir, yapıp ettiklerine egemendir ve amellerden dolayı ödüllendirilmeyi ve cezalandırılmayı gerektiren, aynı zamanda başkalarından selp eden de bu olgudur. Yine bu egemenlik neticesinde [amellerinde bir kötülük varsa], kınama o ameli işleyenin kendisine dönük olur, başkasına değil. İnsanın bu hususta bağımsız bir egemenliğe sahip olduğuna gelince, ayetten buna ilişkin bir kanıt çıkarmak kesinlikle mümkün değildir. Tefsirimizin birinci cildinde, “*Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.*” (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, bu konuyla ilgili olarak kelim bilimi normları içerisinde geniş açıklamalar sunduk.

23) İman eden ve iyi işler yapanlar ise, altından ırmaklar akan cennetlere sokulurlar; orada, Rablerinin izniyle ebedî kalırlar. Oradaki birbirine karşı dirlik temennileri “selâm”dır.

Bu ayette, müminlerden mesut ve mutlu olanların varacakları son hâlleri açıklanıyor. “*Oradaki birbirine karşı dirlik temennileri*

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 211.]

‘selâm’dır.’ ifadesi ile, müminlerin birbirlerine selâm verme ve bereketli dirlik temennisinde bulunma şeklinde tezahür eden hâlleri ile önceki iki ayette yansıtıldığı gibi zalimlerin birbirleriyle çekişme, dostluklarını inkar etme, birbirinden uzaklaşma, birbirini ümitsizliğe düşürme şeklinde tezahür eden hâlleri arasında bir karşılaştırma yapıyor.

24-25) Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü (hak ve tevhit içerikli inancı), kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı. (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir. Ögüt alsınlar diye Allah insanlara örnekler verir.

Müfessirlerden bazılarına⁽¹⁾ göre “kelimeten=söz” kelimesi, “meselen=örnek” kelimesinden bedel-i iştimaldır. [“Kelimeten” kelimesi, mübdelun minh olan “meselen” kelimesinin şumuluna girer.] “Ke-şeceretin=bir ağaç gibi” ifadesi de, “kelimeten” kelimesine ilişkin sıfattan sonra sunulan bir diğer sıfattır ya da hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir ve takdirî açılımı da “hiye ke-şeceretin=o bir ağaç gibidir” şeklindedir.

Bazılarına⁽²⁾ göre de, “kelimeten” kelimesi “darebe=verdi” fiilinin tehir edilmiş birinci mefulü, “meselen” kelimesi de ikinci mefulüdür ve “kelimeten” ile sıfatı konumundaki “ke-şeceretin” ifadesinin arasının ayrılması sakıncasını ortadan kaldırmak için öne alınmıştır. Buna göre takdirî açılım şu şekildedir: “Darebellahu kelimeten tayyibeten ke-şeceretin tayyibetin=Allah güzel sözü güzel bir ağaca benzetti.”

Başkalara⁽³⁾ da demişlerdir ki: “Darebe” fiili müteaddidir ve sadece bir mefule geçiş kılınmıştır. “Kelimeten” kelimesi ise, “ceale” ve “ittehaze” gibi takdirî bir fiilin mefulü olarak mensuptur. Buna göre cümle- nin açılımı şöyledir: “Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı.”

Sanırım, gramatik yorumların en güzeli budur. Çünkü “kelimeten tayyibeten=güzel söz” ifadesi, “darebellahu meselen=Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini...” ifadesine yönelik açıklama amaçlı atıf olarak kabul edilirse, bu, bir cümle- nin bir diğer cümleyi açıklamasına örnek olacaktır ve o zaman da “kelimeten” kelimesinin, “ceale” veya “itteha-

1- [Menhecu’s-Sadıkîn, c. 5, s. 134; Ruhû’l-Maani, c. 13, s. 212.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120.]

3- [Ruhû’l-Maani, c. 13, s. 212.]

ze” gibi takdirî bir fiilin mefulü olmak hasebiyle mensup olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü gösterilmek istenen husus, Allah’ın sözü ağaç ile örneklendirmesi ve ağaca benzetmesidir. Bu da “güzel sözü güzel bir ağaç gibi kıldı...” demeye benzer.

“*Kökü sabit*”, yani bu ağaç yere sağlam dikilmiş ve köklerini yerin derinliklerine salmıştır “*ve dalları gökte*”dir, yani yere sağlam basan ve yerin derinliklerine uzanan bu kökün dalları semaya (göğe), yani yukarıya doğru uzanmıştır. Çünkü sema, yukarı doğru uzanan ve göğü kaplayıp gölge eden her şey demektir. “(O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir.” Yani her zaman Rabbinin izniyle, insanlar tarafından yenilen meyvelerini verir. Bir ağacın insanlara sunacağı bolluk ve bereketin en son sınırı da budur.

Müfessirler, bu ayetin anlamı üzerine farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunların ilki, “*güzel söz*” ifadesiyle neyin kastedildiği ile ilgilidir. Bazılarına⁽¹⁾ göre, ayette geçen “*güzel söz*”den maksat, Allah’tan başka ilâh olmadığına tanıklık etmektir (eşhedu en lâ ilâhe illallah). Bazılarına⁽²⁾ göre iman; bazılarına⁽³⁾ göre, Kur’ân; diğer bazılarına⁽⁴⁾ göre de, mutlak anlamda Allah’ı tesbih ve tenzih etmek amacıyla söylenen sözlerdir. Yine kimine⁽⁵⁾ göre, mutlak olarak Allah’ı övmek; başkalarına⁽⁶⁾ göre, her güzel söz; bazılarına⁽⁷⁾ göre, bütün ibadetler ve bazılarına⁽⁸⁾ göre de, mümin kimsedir.

İkinci ihtilâf ise, “*güzel ağaç*” ifadesiyle kastedilen husus etrafında gelişmiştir. Bazılarına⁽⁹⁾ göre, bununla Hindistan cevizi ağacı kastedilmiştir ve bu çoğunluğun görüşüdür. Kimine⁽¹⁰⁾ göre, incir, üzüm ve nar gibi güzel meyveler veren ağaç; bazılarına göre de, bilfiil mevcut olmasa da yüce Allah’ın nitelediği herhangi bir ağaç kastedilmiştir.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, İbn Abbas’tan naklen.]

2- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 312.]

3- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 214.]

4- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]

5- [ed-Dürr’ül-Mensûr, c. 4, s. 78, İbn Cerir ve İkrime’den naklen.]

6- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 312.]

7- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553; Tefsir-i Taberî, c. 13, s. 136, İbn Abbas’tan naklen.]

8- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120.]

9- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 214, İbn Mürdeveyh ve İbn Abbas’tan naklen.]

10- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]

Ardından, ayette geçen “*her an*” sözcüğünün anlamı hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimine⁽¹⁾ göre, bundan maksat, iki aydır; kimine⁽²⁾ göre, altı ay; kimine⁽³⁾ göre, bütün bir yıl; kimine⁽⁴⁾ göre, her sabah ve akşam ve kimine⁽⁵⁾ göre de, bütün vakitler kastedilmiştir.

Bu gibi tartışmalarla vakit öldürmek, insanı yüce Allah’ın kitabında yer alan önemli bilgilerden, ayetlerin amaçlarından ve anlamlarından alıkoyar.

Ayetler üzerinde durup düşündüğümüz zaman, birtakım sıfatları itibariyle güzel bir ağaca benzetilen “*güzel söz*”den maksadın, değişmez hak inanç olduğunu anlarız. Çünkü yüce Allah, daha sonra, bir bakıma verilen örneğin sonucu olan ayette şöyle buyuruyor: “*Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır...*” Ayette geçen “*kavl*” sözcüğünden maksat kelimedir; ama lafız olarak ağızdan çıkan her kelime değil. Tersine bir inanca dayanan, insanın içindeki bir kararlılığın ifadesi olan ve insanın dosdoğru hareketinin dayanağı olup mutlaka eylemle pekiştirilen kelimedir.

Yüce Allah buna yakın anlamlar içeren ifadelere Kur’ân’ın değişik yerlerinde yer vermiştir: “*Rabbimiz Allah’tır, deyip sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.*” (Ahkaf, 13), “*Şüphesiz, ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenerin üzerine melekler iner. Onlara, ‘Korkmayın, üzülmeysin, size vaat olunan cennetle sevinin!’ derler.*” (Fussilet, 30), “*O’na ancak güzel sözler yükselir. Onları da Allah’a salih amel ulaştırır.*” (Fâtır, 10)

İşte ayetlerde işaret edilen bu “söz” ve “güzel kelime”ye dayalı olarak yüce Allah, bunlara bağlı kalanları dünya ve ahirette sabitleştirir. Bunlar da iman edenlerdir. Bunun karşıt manzarası olarak da zalimlerin saptırılmasına ve bir başka açıdan müşriklerin durumuna değiniliyor. Bundan da anlıyoruz ki, hakkında örnek verilen şey, tevhit sözüdür, Allah’tan başka ilâh olmadığına gerçek anlamda tanıklık etmeyi ifade eden kelimedir.

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 313.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, İbn Abbas’tan naklen.]

3- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, Mücahid ve İbn Zey’den naklen.]

4- [ed-Dürr’ül-Mensûr, c. 4, s. 77-78.]

5- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, Zeccac’tan naklen; el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]

O hâlde Allah'ın bir olduğunu söylemek, buna inanmak, sonra da bu inanç doğrultusunda dosdoğru hareket etmek hak sözdür ki, aslı sabittir; her türlü değişime, tükenişe, batıl oluşa karşı korunmuştur. Bu da kuşkusuz Allah'tır ya da bütün hakikatlerin ve gerçeklerin yeridir. Bu hakkın ayrıca dalları ve ayrıntıları var. Hiçbir engelle karşılaşmadan yeşerir, gelişir. Bu dallar da ayrıntı nitelikli hak inançlar ve kötülüklerden arınmış ahlâkî kurallar ve salih amellerdir. Mümin bunlar aracılığıyla güzel hayatını yaşatır ve insanlık âlemini gerçek anlamda imar eder, bayındır kılar. Böyle olunca da bununla insanın, asıl yaratılışının (fıtrat) esasını oluşturan hak inanç ve salih amel eksenli özellikleriyle belirginleşmesine yol açan evrendeki kozmik düzen arasında tam bir uyum söz konusu olur.

“Rabbimiz Allah'tır” diyen ve bu yolda dosdoğru hareket ederek değişmez bir söz ve güzel bir kelime gerçekleştiren kâmil müminlerin örneği, değişmez sözlerinin örneği gibidir. İnsanlar her zaman onların varlıklarının hayırlarından yararlanırlar ve bereketlerinden faydalanırlar.

Her hak sözün ve her salih amelin örneği de bunun gibidir. Onun da sağlam ve değişmez bir kökü ve dosdoğru uzanan dalları, güzel ve faydalı meyveleri vardır.

Şu hâlde, ayette sözü edilen örnek bunların tümüne uyarlanabilir. Nitekim “kelimeten tayyibeten=güzel söz” şeklinde nekre bir ifadenin kullanılmış olması da bunu destekleyen bir husustur. Ancak gene de ayetin akışını esas aldığımızda, burada kastedilenin, tevhit inancının temel olduğunu görüyoruz. O tevhit inancı ki diğer hak inançlar o temele dayanır, ondan beslenerek temiz ve arı ahlâkî kurallar gelişir, ondan salih ameller doğar.

Ardından yüce Allah ayeti şu ifadeyle bitiriyor: “*Öğüt alsınlar diye Allah insanlara örnekler verir.*” Yani düşünsünler ve anlasınlar ki, mutluluk arayan kimsenin tek seçeneği, tevhit sözünü söyleyip onun doğrultusunda şirkten uzak bir hayat sürdürmektir.

26) Kötü sözün (batıl ve şirk içerikli inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.

Ayetin orijinalindeki “ictessû” kelimesinin mastarı olan “ictisas”, kökünden koparmak, dipten kesmek demektir. Araplar, “cessethu, ictessethu=kökünden kopardı” derler. “el-Cussu” ise, tepe gibi yerdeki

tümseklik demektir. “Cüssetü’ş-şey=bir şeyin cüssesi” de, yerden yukarıya doğru yükselen bedenidir. el-Müfredat adlı eserde bu açıklamalar yer alır.

“Kötü söz”, “güzel söz”ün karşıtıdır. Bu yüzden tefsirciler bunun anlamı hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Herkes, güzel söz için getirdiği yorumla tutarlılık arz edecek şekilde bu ifadeyi kendine göre anlamlandırmıştır. Sonra kötü ağaçla neyin kastedildiği hususunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine⁽¹⁾ göre, Ebu Cehil karpuzu; kimine⁽²⁾ göre, çalılara ve ağaçların gövdelerine sarılan kökü ve yaprağı bulunmayan çiriş otu; kimine⁽³⁾ göre, sarımsak bitkisi; kimine⁽⁴⁾ göre, diken ağacı; kimine⁽⁵⁾ göre, yosun; kimine⁽⁶⁾ göre, mantar; kimine⁽⁷⁾ göre de, meyvesi güzel olmayan her ağaç kastedilmiştir.

Bundan önceki ayeti tefsir ederken, bu tür ihtilâfların üzerinde durmaya değer olmadıklarını vurgulamıştık. Yine “güzel söz” ve ona örnek olarak sunulan “güzel ağaç” örneği üzerinde düşünüldüğü zaman nasıl bir sonuca varacağını belirtmiştik. Söz konusu değerlendirmeleri tersten bu ayetteki “kötü söz” ve ona örnek olarak verilen “kötü ağaç” örneğine de kelimesi kelimesine uyarlayabiliriz. Şu hâlde “kötü söz”den maksat, şirk sözüdür ki varsayılan kötü bir ağaca benzetilmiş ve bu ağacın kökü yerden koparılmıştır, bu yüzden yerinde duramıyor, sabit değildir. Kötü olduğu için de zarar ve kötülükten başka bir sonuç vermez.

27) Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır. Allah, zalimleri ise saptırır. Allah dileğini yapar.

Öyle anlaşıyor ki “bi’l-kavl=sözle” ifadesi, “yüsebbitu=sav-
laştırır” ifadesiyle ilintilidir, “amenû=iman edenler” ifadesiyle değil.
“Bi’l-kavl” ifadesinin başındaki “ba” harf-i cerri, alet veya sebep anlamını ifade etmek içindir, müteaddi kılmak (kelimeye geçişlilik sağ-

1- [ed-Dürr’ül-Mensûr, c. 4, s. 77.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]

3- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 215.]

4- [age.]

5- [age.]

6- [age.]

7- [age.]

lamak) amacıyla kullanılmış değildir. “Fî'l-hayati'd-dünya ve fî'l-ahireti=dünya hayatında ve ahirette” ifadesi de, “yüsebbitu” ifadesiyle ilintilidir, “es-sabit=saglam” sözüyle değil.

Bu gramatik analizden sonra şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: İman edenler, imanları üzere sabit kaldıkları, imanlarının doğrultusunda amel ettikleri zaman, Allah onları hem dünyada, hem de ahirette bu hâlleri üzere sabit kılar. Eğer Allah'ın onları sabitleştirmesi olmasa, onların kendilerinden kaynaklanan sebatları, kendilerine hiçbir fayda sağlamaz, sabit oluşun yararlarından hiçbirini devşiremezler. O hâlde her iş eninde sonunda gelip Allah'a dayanır. Buna göre, hidayet (doğru yola iletme) bağlamındaki “*Allah, iman edenleri sağlam sözle... sağlamlaştırır.*” ifadesi, saptırma bağlamındaki şu ayete denk düşmektedir: “*Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırdı.*” (Saff, 5)

Fakat bu iki bağlam arasında temel bir farklılık var. Şöyle ki, hidayet başlangıçta Allah'tan kaynaklanıyor, kulun hidayete ermesi de buna dayalı olarak belirginleşiyor. Buna karşılık sapıklık kuldan, kendi serbest iradesini kullanarak gerçekleşiyor, Allah da onu, sapıklık üstüne sapıklık vermek suretiyle cezalandırıyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.*” (Bakara, 26) Kur'ân'da, hidayetin Allah'tan olduğuna ve O'ndan başkasının bu hususta [kendinden kaynaklanan] bir etkinliğinin olmadığına ilişkin açıklamalar içeren ayetlerin sayısı oldukça fazladır.

Bu olguyu açıklama bazında şunu söyleyebiliriz: Allah insanı salim bir fitrat üzere yaratmış ve bu fitrata rabliğini (rububiyet makamını) bilmeyi yerleştirmiş, ona kötülüğünü ve iyiliğini ilham etmiştir. Bu, insanda bir ilk özellik olarak var olan fitrî hidayettir. Nebi ve resullerinin gerçekleştirdiği çağrı ile de bu hidayeti pekiştirmiştir.

Bu ilk aşamadan sonra insan, fitratının bozulmamış hâlini korur, ilâhî bilgiye ve salih amele yönelik istekli bir hareket içinde olursa, Allah onu hidayete erdirir. Bu bakımdan kul, yüce Allah'ın hidayeti (yola iletmesi) sonucu iman yoluna erer. İnsanın salim fitratı üzere hareket edişine gelince, eğer buna hidayete erme denilecekse bu, salim fitratın hidayet olarak adandırılması durumunda, fitrî salimliğin bir yansıması olarak belirginleşen bir hidayettir.

Ama eğer insan yaptığı kötü bir tercih ve Rabbinin makamının bilincinde olamama gibi sebeplerden dolayı fitratın dosdoğru yolundan

sapar ve yere çakılıp kalırsa, heva ve hevesinin peşine düşüp hakka karşı dik kafalılık eder, inatçı bir tutum sergilerse bu, bizzat insanın kendisinden kaynaklanan ve öncesinde Allah'ın bir saptırması söz konusu olmayan bir sapmadır. Allah'ı bundan tenzih ederiz. Fakat bu yoldan sapma, akabinde onun kendi sapıklığının bir cezası olarak Allah'ın onu yoldan saptırmasını, ona yönelik rahmet kapısını kapatmak ve ondan muvaffakiyeti (başarıyı) izale etmek suretiyle onu üzerinde bulunduğu sapıklıkta kalıcı kılmasını gerektirir. İşte bu, öncesinde kulun kendi kötü tercihi sonucu sapmış olması bulunan bir saptırmadır. Yine bu, kul eğrilmesi sonucu, Allah'ın da onu eğiltmesidir.

İşte iki ayetin ifade tarzının farklı olması da bundan kaynaklanmaktadır. *“Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı.”* [Saff, 5] ifadesine gelince, önce onların sapmaları varsayılmış, sonra da onların bu sapmalarına Allah'ın saptırması eklenmiştir. *“Allah, iman edenleri sağlam sözle... sağlamlaştırır.”* ayetinde ise, sabit kılmaya dayalı sabit bir imanın varlığı esas alınmıştır. Bu iman da bizatihi Allah'ın hidayete erdirmesini ve onların da hidayete ermesini gerektirir. Sonra buna sağlam söz eklenmiştir. Bundan maksat da onların sebat edişleri ve yaptıkları iyi tercihle iman ettikleri ilkeler üzere dosdoğru hareket edişleridir. Bu da hiç kuşkusuz onların kendi fiilleridir. Bunun ardından yüce Allah, sağlam sözden dolayı onları sağlamlaştırır, eğrilmelerden ve sürçmelerden korur, dünya ve ahiret hayatının tehlikelerini onlardan uzaklaştırır. İşte buna Allah'ın yol göstermesi, hidayete erdirmesi diyoruz ki, ondan önce bununla ilintilendirilecek ve onların kendilerinden kaynaklanan bir hidayete erme durumu yoktur. Bu ikisi arasındaki farkı anlamak için bu inceliğe dikkat etmekte yarar vardır.

Her hâlükârda ayette sözü edilen bu sapasağlam kılma, örneği de göz önünde bulundurduğumuz zaman, güzel bir ağaç kökünün yerde sağlam durması açısından sabitleştirilmesi anlamını ifade eder. Ağacın kökü sabit ve sağlam olunca gelişir, dal budak salar, her zaman yemişini verir. [Bu ayetteki] dünya ve ahiret kelimeleri [anlam olarak], [25. ayette geçen] “kulle hîn=her an” ifadesinin hizasında yer almışlardır [ve aynı anlamı ifade etmektedirler]. Çünkü dünya ve ahiret bütün zamanları kapsamaktadırlar.

İşte ayetin akışını göz önünde bulundurduğumuzda ortaya bu anlam çıkıyor.

Ancak bazıları demişlerdir ki: “Ayette kastedilen anlam şudur: Allah iman edenleri, kendilerinden sadır olan sağlam söz ile onur verici katında ve ödülleri arasında sağlamlaştırıp sağlam bir konuma kavuşturur. Sağlam söz ise, imandır. Çünkü iman kanıtlarla, delillerle sabitleşir. Allah’ın onları sağlamlaştırmasından maksat, onları kendine yaklaştırması, cennetine yerleştirmesidir. Sözlerinin sağlam olmasından maksat da, onun kanıt ve belge ile desteklenmesidir.”⁽¹⁾ Ancak bu yorum, gerek-tirici bir etken söz konusu değilken anlama kayıt getiriyor. Bu bakımdan isabetsizdir.

Diğer bazıları da, “Burada Allah’ın onları yeryüzüne egemen kılmak, onlara zafer bahşetmek, dünyada fetih ve galibiyet nasip etmek, ahirette ise cennete yerleştirmek suretiyle sağlamlaştırması, sabitleştirmesi kastedilmiştir.” demişlerdir.⁽²⁾ Ancak bu yorum ayetin akışından uzaktır.

“*Allah, zalimleri ise saptırır.*” Zalimlerle, önceki ayette söz konusu edilen müminler arasında bir karşılaştırma yapılmış olması gösteriyor ki, bu zalimlerden maksat, Allah’ı ve ayetlerini inkâr edenlerdir. Kaldı ki, yüce Allah Kur’ân’ın bazı ayetlerinde mutlak olarak ifade ettiği zalimleri buna yakın ifadelerle açıklamıştır: “*Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun! Onlar, insanları Allah yolundan alıkoşurlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar.*” (Â’râf, 44-45)

Bu cümle, “*Kötü sözün (batıl ve şirk içerikli inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.*” ayetinin içerdiği ikinci örnekten elde edilen bir sonuç gibidir. Bu bakımdan şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Allah kâfirleri, hidayet yolundan yoksun bırakmak suretiyle saptırır. Bu yüzden dünyada mutlu bir hayata ulaşmazlar, ahirette de kalıcı nimetlere ve Allah’ın hoşnutluğuna kavuşmazlar. Kalplerinin içindekiler dışarı dökülecek olursa, kuşku, tereddüt, bunalım, kararsızlık, ümitsizlik, hayıflanma ve iç kavurucu bir hasretten başka bir şey olmadığı görülecektir.

“*Allah dilediğini yapar.*” Yani bir grubu sağlamlaştırmayı ve bir diğerini de saptırmayı iradesinin gerektirdiği biçimde gerçekleştirir;

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 24; Menhecû's-Sadıkîn, c. 5, s. 136.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 218; Ruhû'l-Maani, c. 13, s. 217.]

kimse O'na engel olamaz, iradesini geri savamaz. Bu yüzden iradesiyle fiilinin arasına girip engel olacak hiçbir şey yoktur.

Bundan da anlıyoruz ki, Allah bunları (müminleri) sağlamlaştır-mayı, onları (kâfirleri) da saptırmayı dilemiştir, dolayısıyla kaçınılmaz olarak bu eylemlerin faili, Allah'tır. Şu hâlde müminin saadet ehli (mut-lu), kâfirin de şakavet ehli (mutsuz) olması kesin ve değişmez bir ilâhî karardır. Nitekim bu yönde rivayetler de aktarılmıştır.

“Allah, zalimleri ise saptırır.” ve “Allah dilediğini yapar.” ifadele-rinde “Allah” isminin kullanılmış olması, zamir yerine açık ismin kul-lanılmasına örnek oluşturmaktadır. Bazılarının da söylediği gibi, gra-matik açıdan bu tür kullanımlar, işin önemine ve meselenin dehşetine delâlet eder.

28) Allah'ın nimetini(n şükürünü) nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetler-den ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi?

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: “el-İhlâl, bir şeyi bir yere koymak demektir. Bu şey cisim türünden ise, koyma ve birliktelik şeklinde gerçekleşir; eğer araz türünden bir şey ise, gir-me ve müdahale şeklinde gerçekleşir. ‘el-Bevar’; helâk olma, yok olma demektir. Helâk olma anlamında ‘bare’ş-şey’u/yebûru/bevran’ denilir. Yine ‘reculun bevrün’, helâk olmuş adam ve ‘kavmun bevrün’, helâk olmuş toplum anlamındadır.”

Ragıp İsfahanî de el-Müfredat adlı eserinde der ki: “el-Bevar, aşır-ı kesat demektir. ‘Kesede hetta fesede=kesata uğradı, nihayet bozuldu’ özdeyişinde de vurgulandığı gibi, kesatın aşırı olması fesada yol açtığı için helâk olgusu ‘el-bevar’ kavramıyla ifade edilmiştir. Araplar, ‘ba-re’ş-şey’u/yebûru/bevran’ derler. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuş-tur: ‘Ticareten len tebûr=Asla zarara uğramayacak bir kazanç. ’ [Fâtır, 29]”

Tefsirini sunduğumuz ayette, küfür elebaşçılarının ve sapıklık ön-derlerinin zulümleri ve şükretmeleri, Rablerine inanmaları gerektiği yerde her açıdan kendilerini kuşatan Allah'ın nimetlerine karşı nankör-lük edişleri bağlamında durumları gündeme getiriliyor. Nitekim daha önce, hiç kimseye ihtiyacı olmadığı hâlde Allah'ın gökleri ve yeri nasıl yarattığı anlatılmış ve bunun bir nimet olduğu vurgulanmıştı. Ardından Allah'ın insanları çağırdığı hak sözden, onun sabit ve güzel sonuçların-dan ve bunların birer nimet oluşlarından söz edilmişti.

Ayetin ifadesi mutlakdır, dolayısıyla hitap Peygamber Efendimize (s.a.a) yönelik olsa da, yine ayetin sonunda, “*De ki: Azıcık yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz gidişiniz cehenneme doğrudur.*” ifadesi yer alsa da, salt Mekkeli kâfirlerle veya Kureyş kabilesine mensup kâfirlerle sınırlandırmayı gerektiren somut bir kanıt yoktur. Çünkü bunun, ayetin anlamını sınırlandırmadığı açıktır. Ayrıca ayetin içeriği geneldir, bütün ümmetlerin tağutlarını, zorbalarını ve onların soydaşlarına, toplumlarına yaptıklarını kapsıyor.

O hâlde, “*Allah’ın nimetini nankörlükle değiştiren...*” ifadesinde, geçmiş ümmetlerden ve İslâm ümmetinden küfrün elebaşlığını ve sapıklığın önderliğini yapan tağutların durumları dile getiriliyor. Burada sadece önder ve elebaşı konumundaki tağutların kastedildiklerinin kanıtı, “*ve toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri...*” ifadesidir. Çünkü bu ifade, onların sözü geçerli, soydaşları arasında itaat edilen kimseler olduklarını ima etmektedir ki, ancak önder ve lider kimseler böyle bir konumda olabilirler.

Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık vermelerinden maksat, yerine getirmeleri zorunlu olan nimete karşı şükretme yükümlülüğünü nankörlükle değiştirmiş olmalarıdır. O hâlde, cümlede muzaf konumunda olan bir ifade hazfedilmiştir ve ifadenin takdirî açılımı şöyledir: “*Beddelû şükre nimetillahi küfren=Allah’ın nimetine şükretmeyi nankörlükle değiştirdiler.*” Nimetin kendisinin bir tür mecazî açıdan küfürle değiştirilmesi de kastedilmiş olabilir. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayeti şu ayete benzetebiliriz: “*Tec’alüne rızkakum ennekum tükezzibûn=Rızkınızı onu yalanlamak olarak mı kılıyorsunuz?*” (Vâkıa, 82) [Yani, Allah’ın verdiği rızka karşı şükürü, onu yalanlamakla yerine getiriyorsunuz.]

Kavimlerini helâk yurduna sürüklenişlerinden söz edilmiş olması, kendilerini de helâk yurduna sürüklemiş olduklarını göstermektedir. Çünkü onlar sapıklığın önderleridir; önce kendileri sapmış, sonra başkalarını saptırmışlardır ve onlara tâbi olanlar sapıklığa tâbi olmuşlardır. Firavun’la ilgili aşağıdaki ayeti bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayete benzetebiliriz: “*Kıyamet günü kavminin önüne düşerek onları cehenneme sokar.*” (Hûd, 98)

Buna göre, ayetin anlamı şöyledir: Geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden Allah’ın nimetine şükredeceklerine, nankörlükle karşılık veren önderleri ve liderleri görmedin mi? Kavimleri bunlara tâbi oldu-

lar; böylece hem kendilerini, hem de kavimlerini helâk yurduna, mutsuzluk diyarına, ateş çukuruna sürüklediler.

29) Girecekleri cehenneme (yerleştirenleri)? Ve o ne kötü bir yerleşmedir!

Bu ifade, “*helâk yurdu*”nu açıklama amacına yöneliktir. Bazıları,⁽¹⁾ “cehenneme” sözcüğünün, iştigal etkeniyle mensup olmasını ihtimal dâhilinde görmüşlerdir. Buna göre, cümlelerin takdirî açılımı şöyledir: “Yaslevne cehenneme yaslevneha=Girerler cehenneme, ona girerler.” Bu durumda, cümle helâk yurdunu açıklama amacına yönelik olmaz, yeni bir cümle olarak başlamış sayılır. Ancak böyle bir ihtimalin sağlayacağı hiçbir yarar yoktur ve bir anlamı da ifade etmez. Çünkü kelimenin iştigal amiliyle mensup oluşu ağır basmıyor ve yeni bir açıklamayı gerektiren bir durum da söz konusu değildir.

Bu da gösteriyor ki, ayetin Medine’de indiğini, kâfirlerden maksadın da ordularını toplayıp Peygamber’e (s.a.a) karşı Bedir’de savaşan, böylece kavimlerini helâk yurduna sürükleyen Mekke uluları ve Kureyş önderleridir,⁽²⁾ diyenlerin görüşleri yanlıştır.

Çünkü tefsirini sunduğumuz bu ayetin anlamının mutlak olduğunu bilmiş oldunuz. Dolayısıyla ayetin salt Bedir’de öldürülen küfür önderleriyle sınırlandırılmasını gerektiren bir kanıt yoktur. Aksine ayet, sapıklığa önderlik eden ve kavmini helâk yurduna sürükleyen geçmiş ve gelecek milletlere mensup tüm sapıklık elebaşlarını kapsamaktadır. Helâk yurduna sürüklemekten maksat, kavimlerini ateşin neden olduğu bedbahtlığın girdabına yerleştirmektir. Henüz öldürülmemiş, ölmemiş ve cehenneme girmemiş olsalar da.

Kaldı ki, hemen sonra yer alan “(İnsanları) Allah’ın yolundan saptırmak için O’na ortaklar koştular. De ki: “Azıcık yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur.” ayetinin içerdiği çoğul zamiri, tefsirini sunduğumuz ayette sözü edilen kâfirlere dönüktür. Bu da, “De ki: Azıcık yararlanın” ifadesindeki hitabın, onlardan geri kalanlara yönelik olmasını gerektirir ki, onlar da Mekke’nin fethedildiği gün Müslüman olanlardı. Bu ise, gerçekleşmesi kaçınılmaz ve kesin olan istisnasız bir tehdittir.

1- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 218.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 218; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 123.]

30) (İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular. De ki: "Yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur."

Ayetin orijinalinde geçen "el-endad" kelimesi; eş, benzer, misil anlamına gelen "en-niddu" kelimesinin çoğuludur. Bununla müşriklerin Allah'tan başka ilâh edindikleri meleklerden, cinlerden ve insanlardan oluşan düzmece ilâhlar ve putlar kastedilmiştir.

Onlar, kulluk sundukları bu ilâhların Allah tarafından yaratıldıklarını itiraf ettikleri hâlde bunları Allah'a ortak koşuyorlardı, bunlara ilâh ve rab isimlerini takıp evrenin işlerinin yönetimini onlara nispet ediyorlardı, sonra da korku ve ümit duyguları içinde onlara yönelerek ibadet ediyorlardı. Oysa bütün emir ve yaratma Allah'a aitti. Ayrıca fitratları da bu gerçeği kabul ediyordu; Allah da kendisinin tekliğini gösteren ayet ve kanıtları nebilerine ve resullerine ilham etmekle fitratlarının kabul ettiği bu gerçeği pekiştiriyordu.

Dolayısıyla onlar tevhit inancının farkındaydılar, bilmeden Allah'a ortak koşuyor değildiler. Ya da yanıltarak şirke sapmamışlardı. Tersine bilerek bu yolu seçmişlerdi ve dünya hayatının çekici değerlerine, süslerine sahip olmayı amaçlıyorlardı. Bu şekilde insanları köleleştirecek, Allah'ın yolundan saptırarak kendi iradelerinin bendeleri hâline getireceklerdi. Bu nedenle Allah'tan başka ilâhlar edinmeleri, *"(İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için"* ifadesiyle gerekçelendiriliyor. Ardından yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), sonunda dönecekleri cehennemle onları tehdit etmesini emrediyor; çünkü cehennemden başka bir dönüş yerleri yoktur ve şöyle buyuruyor: *"De ki: Yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur."*

Aslında konuşmanın doğası, "Allah'tan başka ilâhlar edinin veya Allah'ın yolundan saptırmaya devam edin, sizin dönüşünüz ateşe doğrudur." denilmesini gerektirmektedir. Ancak *"Yararlanın"* denilerek onların gizledikleri asıl bozuk amaçlarının açığa çıkarılması isteniyor. Böyle bir açıklama, iğrenç yüzlerini ve yüz kızartıcı niyetlerini açığa çıkarmak açısından daha etkili olur çünkü.

31) İman eden kullarıma de ki: "Ne alışverişin, ne de dostluğun olmadığı gün gelmeden önce, namazı dosdoğru kılınlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizlice ve açıktan infak etsinler."

Yüce Allah, Peygamber'inin diliyle, Allah'a ortak koşanları insanları Allah yolundan saptırdıkları için, kıyamet gününün acıklı azabıyla tehdit etmesini emrettikten sonra, şimdi de Peygamber'e (s.a.a) iman eden kullarına, kıyamet günü gelmeden, Allah yolunu izlemeye devam etmelerini emretmesini emrediyor. Çünkü kıyamet günü gelirse, kaçtırdıkları mutluluğu kullanım imkânına sahip oldukları hiçbir maddî sebeple geri getiremezler. Bu sebepler ise ya genel anlamda alışveriş dediğimiz bir şeyi verip karşılığında ona denk bir şeyi almaktan ya da dostluk ve sevgiden ibarettir. Kıyamet gününde ise bunlardan hiçbir eser görülmez, hiç kimse böyle bir imkâna sahip olmaz. Çünkü kıyamet günü salt hesap ve ceza günüdür; kıyamet gününün bundan başka bir özelliği yoktur.

Bundan da anlıyoruz ki, “*namazı dosdoğru kılsınlar... infak etsinler.*” ifadesi, Allah'ın yolunu açıklamaktadır. Bu bağlamda da Allah'ın yolu özellikle bu iki temel ilkeyle açıklanmıştır. Çünkü şeriatın öngördüğü diğer bütün görevler, yani insanın, kendisiyle Rabbi arasındaki ve kendisiyle diğer hemcinsleri arasındaki dünyevî hayatını düzenleyen kurallar bu iki temel ilkeyle ilintilidir.

“*Namazı dosdoğru kılsınlar... infak etsinler.*” ifadelerinin orijinaleri (yukîmû ve yunfikû) gramatik açıdan meczumdurlar (sonlarındaki çoğul “nun”u düşmüştür). Bunun nedeni, bu iki ifadenin “kul=de ki” emrinin cevabı olmasından dolayıdır. Söylenilmesi emredilen söz ise, cevapta yer alan iki fiilin delâlet etmesinden dolayı hazfedilmiştir. Dolayısıyla takdirî açılım şöyledir: Kul ekîmu's-salâte ve enfikû... yukîmu's-salâte ve yunfikû...

Ancak bununla ilgili olarak şöyle bir problem ileri sürülmüştür: Emrin cevabı olarak getirilen meczum kelimenin emre terettüp etmesi ve gerçekleşmesi gerekir. Oysa namaz kılmaya ve infak etmeye ilişkin emir, buna uymalarını ve onu gerçekleştirmelerini gerektirmez.

Fakat bu problem geçersizdir. Çünkü bu hususta gerekli olan, cevabın, bir şekilde emrin gerektirdiği şeylerden olmasıdır. Yüce Allah'ın, iman eden kullarına yönelik emretmesi onların mümin kullar olması hasebiyle hiçbir problem söz konusu olmaksızın itaati gerektiren olgulardandır.

Ayette sözü edilen infaktan maksat, Allah yolunda yapılan her türlü infak ve harcamadır. Çünkü sure Mekke döneminde inmiştir ve he-

nüz zekât yükümlülüğünü öngören ayet inmemiştir. İnfakın gizlice ve açıktan yapılmasından maksat, harcamanın hak dinin öngördüğü edep ölçüleri dâhilinde yapılmasıdır. Gizli harcama yapılması gereken yerde gizli, açık harcama yapılması gereken yerde açık harcama yapmak yani. Her iki hâlde de maksat, hiç kuşkusuz bozulmaya yüz tutan sosyal alanları ıslah etmek, Müslümanların oluşturduğu toplumun dirliğini ikame etmek, ayakta tutmaktır.

Tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen bu husus ile, “*O gün, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar birbirlerine düşman kesilirler.*” (Zuhuf, 67) ayetinin içeriği arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bu iki ayet arasındaki ilişki, anlamın mutlak genelliği ve özelliği şeklindeki bir ilişkidir. Dolayısıyla Zuhuf Suresi’nin bu ilgili ayeti, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamını daha özele indirgemektedir. Bu açıdan iki ayetin birlikte şöyle bir anlam ifade ettiklerini görüyoruz: “Takva esasına dayalı dostlukların dışındaki bütün dostluklar, kıyamet günü geçersiz olurlar. Takva esaslı dostluk, yani Allah için olan dostluk ise, sabit bırakılır ve kıyamet günü insanlara fayda sağlar.” Dolayısıyla bu iki ayette önce mutlak olarak bütün dostluğun olumsuzlanması, ardından belli bir kısmının olumlanması, tıpkı şefaât olgusuyla ilgili olarak Kur’ân’da izlenen yönetime benzemektedir. Önce şefaât bütünüyle olumsuzlanıyor: “*Hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı gün...*” (Bakara, 254) Sonra Allah’ın iznine bağlı olarak bazı şefaâtlarin kabul edileceği belirtiliyor: “*Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır.*” (Zuhuf, 86)

Bazı müfessirler kendilerince çelişkiyi ortadan kaldırmak için şöyle demişlerdir: “Dostluğu tamamen olumsuzlayan ayette geçen dostluktan maksat, dostluğun olduğunu bildiren ayetteki dostluğun tersine elden kaçan şeyleri telafi etmek maksadıyla başvurulmuş dünyevî sebeplerden biridir.”⁽¹⁾ Bazıları da şöyle demişlerdir: “Dostluğun olmadığını bildiren ayetteki dostluktan maksat, insanın doğasının eğilimi ve nefsinin arzusu doğrultusunda oluşan dostluktur. Dostluğun olduğunu bildiren ayetteki dostluk ise, Allah için ve Allah yolunda gerçekleştirilen dostluktur.”⁽²⁾ Aslında bu iki yorum da, bizim değerlendirmemizle aynı kapıya çıkarlar.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 222.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 125.]

32) (Rabbiniz O) Allah’tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirip onunla sizin için meyvelerden rızık çıkardı.

Yüce Allah önceki ayette, müşriklerin insanları Allah’ın yolundan saptırmak için Allah’a ortak koştuklarından söz etti ve bundan dolayı varacakları yerin ateş olacağı tehdidinde bulundu. Bu ve bundan sonraki iki ayette ise, rububiyetin (rabliğin) sırf kendisine ait olduğunun kanıtlarını sunuyor. Rububiyetin tekliğini ise, yaratılışın düzeni, suyun indirilişi, rızıkların çıkarılışı, denizlerin ve gemilerin, nehirlerin, güneşin, ayın, gecenin ve gündüzün insanların emrine verilmesi ile ilgili kendine has genel tedbirini esas alarak kanıtlıyor.

Ayetlerin sonunda da bunun ve bundan başka sayılmayacak şeylerin yüce Allah’tan insanlara sunulmuş nimetler olduğunu vurguluyor. Çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu suredeki açıklamalar, iki ismin, Aziz ve Hamid isimlerinin ışığında gelişiyor.

Dolayısıyla “Allah’tır ki...” ifadesi, bir bakıma şu anlamı vurgulamaktadır: “Rab sadece O’dur, sizin O’na eş koştuğunuz düzmece ilâhlar değil.”

“Gökten su indirip onunla sizin için meyvelerden rızık çıkardı.” Gökten maksat, yukarı dediğimiz yöndür. Zaten “sema” kelimesinin sözlük anlamı da budur. Gökten inen su ise, oradan inen yağmurlardır; yerde yaşayan bitki ve hayvanların yaşayışlarını sürdürmelerine imkân veren sular gökten kaynaklanır.

O’nun emriyle denizde hareket etmesi için gemileri emrine verdi ve ırmakları da emrinize verdi.

Gemilerin insanların emrine verilmesinden maksat, onların insanların amaçları doğrultusunda kullanılmaya elverişli kılınmasıdır. İnsanların yükleri ve benzeri şeyleriyle gemiye binip suya batmayacak veya engelle karşılaşmayacak şekilde karşıya geçmesi yani.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: “Gemilerin insanların emrine verilmesinden maksat, ilham yoluyla insanları gemi yapmaya ve kullanmaya güçlü kılmaktır.”⁽¹⁾ Ama bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bir şeyin insanın emrine verilmesi ile anlatılan husus, anlaşıldığı kadarıyla insanın o şey üzerinde kendi maslahatlarına, kişisel çıkarlarına ve maksatlarına

1- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 224.]

uygun şekilde tasarrufta bulunmasıdır. İlham ve benzeri bir yöntemle insanın kendisi üzerinde tasarrufta bulunmak değil.

Aslında açıklamanın doğası şöyle söylenmiş olmasını gerektirmektedir: Denizi emrinize verdi ki, emriyle gemilerinizi üzerinde yüzdürsünüz ve ırmakları da emrinize verdi.” Fakat görüldüğü gibi, tersi söylenmiştir: “*O’nun emriyle denizde hareket etmesi için gemileri emrinize verdi.*” Bunun nedeni, geminin en belirgin deniz nimeti olmasıdır. Deniz nimetleri gemiyle sınırlı değilse de, bundan daha belirginini yoktur. Belki de anlatımın bu şekilde tersten sunulmasının nedeni budur. Çünkü konunun bağlamı, nimetlerin sayılmasıdır. Denizde daha büyük nimetler olsa da, geminin nimet olma özelliği daha belirgindir.

Geminin denizde hareket etmesinin rüzgâr, buhar ve başka doğal etkenlere bağlı olmasına karşın, doğrudan yüce Allah’ın emrine nispet edilmesi, yüce Allah’ın bütün sebeplerin gelip dayandıkları asıl sebep olmasından dolayıdır.

“*Ve ırmakları da emrinize verdi.*” Irmaklar, yeryüzünün çeşitli yerlerinde akan akarsulardır. Akarsuların insanların emrine verilmesi ile içme, yıkanma ve temizlik yapma gibi işlerde yararlanmak üzere suların insanlara gösterilip sunulması kastediliyor. Sonra insanların emrine sunulan bitkiler ve hayvanların hayatı da bu sulara bağlıdır.

33) Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi, geceyi ve gündüzü de emrinize verdi.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: “ed-De’bu, yürüme-yi sürdürme demektir. Araplar, ‘Deebe fi’s-seyri de’ben’ derler. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: ‘*Ve sehharâ lşekumu’ş-şemse ve’l-kamere dâibeyni=Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi.*’ ‘ed-De’bu’, her zaman aynı şekilde devam eden gelenek anlamına da gelir. Nitekim şu ayette kelime bu anlamıyla kullanılmıştır: ‘*Firavun ailesi ve öncekilerin gidiş tarzı gibi.*’ [Âl-i İmrân, 11] Yani öteden beri sürdürüregeldikleri gelenekleri gibi.” (Alıntı burada sona erdi.) Tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı açıktır.

34) Ve size istediğiniz her şeyden (tümünü veya bir kısmını) verdi. Allah’ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz. Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür.

“es-Sual”, talep etmek ve istemek demektir. Talepten farklı olarak akıl sahibi varlıkların istemeleri ile ilgili olarak kullanılır. Talep ise ge-

neldir; akıl sahibi olan ve olmayan tüm canlıların istemeleri anlamında kullanılır. İnsanı istemeye yönelten şey, kendisi açısından belirginleşen bir ihtiyaçtır. Bunun sonucunda bu ihtiyacını gidermesinin gerekliliğini kavrar. İhtiyacı gidermenin en basit yöntemi de bunu telaffuz etmek, dile getirmektir. Bazen de insan işaret veya yazı yöntemine sarılarak isteğini dile getirir. İnsanın bu davranışının “sual=isteme” olarak isimlendirilmesi mecazî değil, gerçek bir isimlendirmedir.

Allah, kendisinin dışındaki bütün varlıkların ihtiyaçlarını giderir. Hiçbir şey yoktur ki, varlığı ve kalıcılığı itibariyle Allah’ın bağışına ve cömertliğine dayalı olarak yaşamını sürdürmesin. İster varlıklar bunu kabul etsinler, ister inkâr etsinler, fark etmez. Yine Allah bütün varlıkları ve onların gizli-açık ihtiyaçlarını onların kendisinden daha iyi bilir. Bu yüzden O’nun dışındaki bütün varlıklar O’nun kerem kapısında durmuş lütfünü dilenmekte, ihtiyaçlarının giderilmesini istemektedirler. İster ona bağıшта bulunsun, ister bulunmasın ve ister istediğinin tümünü karşılasın, ister bir kısmını, fark etmez.

İşte istemenin gerçek mahiyeti budur ve bu anlamda sadece yüce Allah’a yöneltilebilir, başkasına değil. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, istemenin bazı kısımları da lâfzîdir ve bu lafızla bazen yüce Allah’tan, bazen de başkasından istenir. Buna göre istekte bulunulan zat yüce Allah’tır ve var olan her şey istemenin gerçek anlamıyla (fitraten) O’ndan ister. Ama bunun yanında O’na inanan bazı müminler de O’ndan lâfzen (sözlü istekle) ister.

Bu, sual/isteme ile ilgili söyleyeceklerimizdir. Vermeye, yani Allah’ın bağıшта bulunmasına gelince, ayette bunun mutlak olarak kullanıldığını ve herhangi bir kayıtla sınırlandırılmadığını görüyoruz. Bu da gösteriyor ki, Allah’a yöneltilen hiçbir istek yoktur ki, Allah katında onun karşılığında bir verme olmasın. Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu, insan türüne yönelik bir hitaptır ki, “*Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür.*” ifadesi de bunu desteklemektedir.

Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: İnsan denen canlı türü, türü itibariyle herhangi bir nimete ihtiyaç duyduğu zaman, Allah mutlaka onun bu ihtiyacını giderir. Ya ihtiyacın tümünü, ya da bir kısmını giderir. Buna karşılık insan türü içinde kimi bireyler, muhtaç oldukları ve ihtiyaçlarının giderilmesini istedikleri hâlde, Allah’ın onun bu ihtiyacını gidermemesi de mümkündür.

Bu anlamı, “*Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm.*” (Bakara, 186) ayeti de pekiştirmektedir. Bu ayeti tefsir ederken, yüce Allah’ın kendisine dua edenin duasını geri çevirmediğini belirtmiştik. Fakat insanın gerçekten dua etmemiş olması durumu başka. Ya da duanın O’na yönelik değil de başkasına yönelik olması durumu başka. Birey olarak insanın dili ile kalbi arasında uyum olmayabilir ya da dua ederken saçmalayabilir. Fakat insan türü, bu hâliyle (fıtraten) gereksiz konuşma nedir bilmez, ikiyüzlülük etmez ve yüce Allah’tan başka da rab tanımaz. Bu bakımdan tür olarak insan bir ihtiyaçla karşılaştığında gerçek bir dilemeyle Allah’tan diler, bu isteği sadece Rabbine yöneltir. Dolayısıyla tür olarak insanın bütün duaları kabul edilir, istekleri karşılanır ve ihtiyaçları giderilir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayetin orijinalinde geçen “min kulli ma seeltumûhu=istediğiniz her şeyden” ifadesinin başındaki “min” harf-i cerri, başlangıç anlamını ifade eder. Bu da gösteriyor ki, Allah’ın verdikleri, aslında insan türünün istediklerinden oluşmaktadır; ancak bu isteklerin kimi zaman tümü, kimi zaman da bir kısmı yerine getirilmektedir. Eğer ifadenin başındaki “min” harf-i cerri tab’iziye (bütünden bir kısmını bildiren türden) olsaydı,⁽¹⁾ o zaman yüce Allah’ın kendisine yöneltilen bütün isteklerin sadece bir kısmını verdiği şeklinde bir anlam ortaya çıkacaktı ki, gerçek bunun aksini göstermektedir. Tıpkı “ve atakum kulle ma seeltum=size istediğiniz her şeyi verdi” denilseydi, bunun anlamı, “bütün istekleriniz gerçekleştirildi” olurdu ki, gerçekte durum böyle değildir. Yine eğer “mimma seeltumûhu=istediklerinizden verdi” denilmiş olsaydı, bu da şu demek olurdu: Bazı duaların icabet edilmemesi ve bir kısım isteklerin temelden reddedilmesi mümkündür. Oysa yüce Allah’ın kullarına yönelik lütuflarını ifade etme bağlamında sunulan bu ayet, bu şekilde yorumlar yapmayı engellemektedir.

Bir cümleyle ifade edecek olursak, ayetin anlamı şöyledir: Allah tür olarak insanlığın her istediğini veriyor. Tür olarak insanlığın hiçbir ihtiyacı yoktur ki, Allah üstün hikmeti gereği ya tümünü ya da bir kısmını karşılamasın.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: “İfadenin takdirî açılımı şöyledir: Ve atakum min külli ma seeltumûhu ve ma lem tes’elûha=Allah, size

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 557.]

istediğiniz her şeyi ve istemediğiniz şeyleri verdi.”⁽¹⁾ Fakat böyle bir anlam elde etmek için ayette geçen istemeyle lâfzî istemenin kastedilmiş olması gerekir. Ama bunun aksinin geçerli olduğunu vurguladık. Ayrıca ayetin akışı da böyle bir anlam elde etmeye elverişli değildir.

“Allah’ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz.” [ifadesinin orijinalinde geçen “lâ tuhsûha” kelimesiyle ilgili] Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: “el-İhsa, sayarak elde etmek demektir. Araplar, ‘Ahsaytu keza’ derler. Kelimenin kökü, ‘el-hasa=çakıl’ kelimesidir. Bunun sayı anlamında kullanılması, Arapların çakıl taşlarını sayı işlerinde kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Bizim sayarken parmaklarımızı kullanmamız gibi.” (Alıntı sona erdi.)

Burada, nimetlerin, sayıların kapsamının dışında olduğuna işaret ediliyor. Bu da Allah’ın nimetleriyle ortadan kaldırdığı insanların ihtiyaçlarının sayılarla belirlenemeyecek kadar çok olmalarını ve bunları saymanın insanın gücü dâhilinde olmadığını gerektirmektedir.

Zaten Allah’ın nimetlerini saymak mümkün müdür? Hâlbuki varlık âlemi bütün parçalarıyla, bunlarla ilintili bütün nitelik ve durumlarıyla, hepsi birbiriyle irtibat hâlinde ve belli bir düzen, intizam içindedir; bir kısmı diğer bir kısmına faydalıdır, bazısı bazısına dayalı olarak varlığını sürdürmektedir. O hâlde, hepsi bütün varlıklara nispetle nimet konumundadır. İşte bu da sayıların kuşatamayacağı bir olgudur.

Büyük bir ihtimalle, “ni’metellahi=Allah’ın nimeti” ifadesindeki “nimet” sözcüğünün tekil olarak kullanılmasının altındaki sır da budur. Çünkü gerçekte bir tek nimet vardır. Dolayısıyla çokluğa delâlet etmesi için çoğul ifade kullanıp tebcil etmeye, abartmaya gerek yoktur. Sonuçta nimetten maksat, nimet olarak bahsedilen lütufların cinsidir. Dolayısıyla çoğul anlamını ifade etmektedir.

“Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür.” Yani insan nankörlükte çok ileri gider, kendine zulmeder, böylece Allah’ın nimetine karşı şükretmez, nimetleri inkâr eder. Bu da insanı helâk ve hüsrana sürükler. Ya da insan Allah’ın nimetlerine karşı çok haksızlık ederek, şükretmez, nankörlük eder.

Cümle, açıklama amaçlı yeni bir anlatım konumundadır; önceki açıklamadan çıkan sonucu pekiştirmektedir. Çünkü yukarıda açıkla-

1- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 226.]

dığımız şekliyle Allah'ın nimetlerinin durumuna vâkıf olan ve insana isteği her şeyden verdiği gerçeği üzerinde durup düşünen bir kimse, bütün bunların bilincinde olmayan insanın doğası gereği kendine zulmettiğinden, Rabbinin nimetini inkâr ettiğinden kuşku duymaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Tirmizî, Nesaî, Bezzar, Ebu Ya'la, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem, İbn Hayyan, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve İbn Mürdeveyh, Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: “Resulullah’a (s. a.v) hurma dolu bir kap getirildi. Peygamberimiz, *‘Güzel sözü, kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı. (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir.’* ayetini okudu ve ardından, ‘Bu güzel ağaçtan maksat, hurma ağacıdır.’ buyurdu. *‘Kötü sözün örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.’* ayetini okuduktan sonra da, ‘Bundan maksat da, ‘Ebu Cehil karpuzudur.’ buyurdu.”

Ben derim ki: Ayette sözü edilen “güzel ağaç”ın hurma ağacı olduğunu ifade eden birçok rivayet Peygamber Efendimizden (s.a.a) aktarılmıştır. Ama bu, ayette verilen örneğin hurma ağacına da uyarlanmasından öte bir anlam ifade etmez. Sonra rivayetin son kısmı, birazdan sunacağımız rivayetle çelişmektedir.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet etmiştir: “Peygamberimizin (s. a.v) ashabından bir grup oturmuş, aralarında, *“yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.”* ayetini müzakere ediyorlardı. Resulullah’a (s.a.a) dediler ki: ‘Biz burada mantar bitkisinin kastedildiğini düşünüyoruz.’ Resulullah (s.a.a) onlara şu karşılığı verdi: Mantar gökten indirilen kudret helvası cinsindendir. Suyu gözler için şifadır. Acve⁽¹⁾ ise cennettendir ve panzehir etkisi gösterir.”

Ben derim ki: Aslında bu açıklamalar Ebu Cehil karpuzuyla ilgilidir. Çünkü bu bitkinin bazı önemli tıbbî özellikleri söz konusudur.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Beyhakî, Sünen’inde Hz. Ali’den (a.s) şöyle rivayet etmiştir: “Ayette geçen ‘hîn=her an’ ile altı ay kastedilmiştir.”

1- [Kabuğu üzerinde olan Medine’nin en iyi hurmalarından bir cins.]

Ben derim ki: Bundan bir önceki rivayet için yaptığımız değerlendirmeye bu rivayet için de geçerlidir [bir uyarlamadan ibarettir].

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Amr b. Hu-reys'ten şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "*kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı.*" ayetini sordum. Buyurdu ki: "Bu ağacın kökü Resulullah (s.a.a), gövdesi Emîrû'l-Müminin (a.s), bu ikisinin soyundan gelen İmamlar dalları, İmamların ilmi meyvesi ve bunların Şiîleri olan müminler de yapraklarıdır. Bundan (başkalarının da pay alacağı şekilde) fazlası var mı?" Dedim ki: "Hayır, Allah'a andolsun." Buyurdu ki: "Allah'a yemin ederim ki, bir mümin dünyaya geldiği zaman bu ağaç bir yaprak açmış olur. Bir mümin öldüğü zaman da bu ağaçtan bir yaprak düşmüş olur." [c. 1 s. 428, hadis: 80]

Ben derim ki: Bu rivayet, ayette geçen "kelime=güzel söz" ifadesiyle Peygamberimizin (s.a.a) kastedilmiş olması ihtimaline dayanmaktadır. Nitekim Kur'ân'da insandan "kelime" şeklinde söz edilmiştir. Meselâ bir ayette şöyle buyrulmuştur: "*Allah seni kendisinden bir kelimeyle müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir.*" (Âl-i İmrân, 45) Bununla beraber, rivayeti uyarlama olarak algılamak gerekir. Bunun uyarlama olduğunun kanıtı, uyarlamanın niteliği ile ilgili rivayetler arasındaki farklılıklardır. Çünkü bu rivayetlerin bazısında ağacın kökü Resulullah (s.a.a), gövdesi Hz. Ali (a.s), dalları Ehlibeyt İmamları (onlara selâm olsun), meyvesi İmamların bilgisi ve yaprakları da Şiîler olduğu ifade ediliyor. Nitekim üzerinde durduğumuz rivayetin açıklaması bu yöndeydi. Bazı rivayetlerde ise, "Ağaç Resulullah, gövde Ali, dal Fatıma, meyveler onun çocukları ve yapraklar bizim Şiîlerimizdir." şeklinde bir açıklamaya yer veriliyor. Nitekim Saduk'un Cabir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet ettiği bir hadisi buna örnek gösterebiliriz.⁽¹⁾ Bazı rivayetlerde de, "Peygamber ve Ehlibeyt İmamları sağlam köktürler, onların velâyete katılan herkese yönelik velâyeti ise bu ağacın dalıdır." deniliyor. Nitekim el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed el-Halebî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bu şekilde rivayet etmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Ebu'l-Carud'un, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği geçer: "Kötü ağaç örneğiyle Ümme-ye Oğulları kastedilmiştir."

1- [Maani'l-Ahbar, s. 400.]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdurrahman b. Salim el-Eşell'den, o babasından, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *“Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü... güzel bir ağaç gibi kıldı. (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir...”* ifadesiyle başlayan iki ayetle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: “Bu, yüce Allah'ın Peygamber'inin (s.a.a) Ehlibeyt'i için verdiği bir örnektir. Peygamber'in Ehlibeyt'ine düşmanlık edenlerin örneği ise kötü sözdür ki, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ve hiçbir yerleşikliği yoktur.”

Ben derim ki: Alusî, Ruhû'l-Maani adlı tefsirde şu açıklamada bulunuyor: İmamiye mezhebi -ki onların yaklaşımları bilinmektedir- Ebu Cafer'in (r.a) bu ayeti şu şekilde tefsir ettiğini rivayet eder: “Kötü ağaçla Ümeyye Oğulları kastedilmiştir. Güzel ağaç ile de Resulullah (s. a.v), Ali (k.r), Fatıma (r.a) ve bunların çocukları kastedilmiştir. Ehli-sünnet kaynaklarında aktarılan bazı rivayetlerde, kötü ağacın Ümeyye Oğulları olarak tefsir edilmesi reddedilmiştir. Nitekim bu rivayetlerden birini İbn Mürdeveyh, Adiy b. Hatem'den şöyle aktarmıştır: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: “Yüce Allah, kullarının içini dışına getirmiş ve en hayırlı kullarının Araplar olduğunu görmüştür. Arapların da içini dışına getirmiş ve onların en hayırlılarının Kureyş olduğunu görmüştür. İşte Kureyş, Allah'ın kitabında, *“Güzel sözü, kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı.”* şeklinde bahsettiği mübarek ağaçtır. Ümeyyeoğulları da Kureyş kabilesine mensup olduklarına göre, kötü ağaç benzetmesiyle onlar kastedilmemişlerdir.”⁽¹⁾ (Alıntı burada sona erdi.)

Alusî'nin bu değerlendirmesi çok tuhaftır. Bir kere, herhangi bir ümmetin veya grubun doğaları itibariyle mübarek olmaları, onlardan ayrılan bütün kolların, bütün kümelerin aynı şekilde mübarek olmalarını gerektirmez. Dolayısıyla yukarıdaki rivayet sahih bile olsa, sadece Kureyş kabilesinin mübarek bir ağaç olduğuna delâlet eder. Bu kabileden ayrılan bütün oymakların, sözelimi Abduddaroğulları'nın, mübarek ve güzel oldukları veya bu kabileyi oluşturan bütün bireylerin, örneğin Ebu Cehil'in ve Ebu Leheb'in bile mübarek ve güzel kimseler oldukları şeklinde bir sonucu ise bu rivayetten çıkaramayız. Bir ağacın

1- [Ruhû'l-Maani, c. 13, s. 215.]

kökü itibariyle mübarek ve güzel olması, ondan ayrılıp gelişen bazı bozuk dalların da mübarek ve güzel olmasını gerektirmez ki!

Nitekim İbn Mürdeveyh'in kendisi, Aişe'nin Mervan b. Hakem'e şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resulullah'ın (s.a.a) babana ve dedene şöyle dediğini duydum: Siz, Kur'ân'da lanetlenen ağaçsınız."⁽¹⁾

Taberî ve diğer bazı müfessirler Sehl b. Said, Abdullah b. Ömer, Ya'la b. Mürre, Hüseyin b. Ali ve Said b. Müseyyeb'den, "*Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik.*" [İsrâ, 60] ayetinde kastedilenlerin, Ümeyyeoğulları olduklarını belirttiklerini rivayet etmişlerdir. Sa'd'dan aktarılan rivayetin lafzı şöyledir: "Resulullah Efendimiz (s. a.v) falan oğullarının minberinin üzerinde maymunlar gibi sıçrayıp durduklarını görmüş ve bundan dolayı son derece üzölmüştür. Bu rüyadan sonra vefat edinceye kadar hiç gülmedi. Allah bununla ilgili olarak şu ayeti indirdi: *Sana gösterdiğimiz o rüyayı...*"⁽²⁾

"Allah'ın nimetini(n şükürünü) nankörlükle değiştirip..." [İbrâhîm, 28] ayetini tefsir ederken, Ömer'den ve İmam Ali'den (a.s) aktarılan rivayete yer vereceğiz. Bu rivayette, ayette kastedilenlerin Kureyş kabilesinin en günahkâr iki kolu olan Muğireoğulları ile Ümeyye Oğulları oldukları belirtiliyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Safvan b. Mehran'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Şeytan bizim dostlarımızdan birinin ölüm anında yanına gelir, sağından yaklaşır, solundan sokulur, onu bizi sevmek şeklinde belirginleşen yaklaşımından uzaklaştırmaya çalışır. Ama Allah böyle bir olumsuzluğun gerçekleşmesini istemez. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.*"

Yine aynı eserde Zürrare, Hümrân ve Muhammed b. Müslim'den, onlar da İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: "Bir kimse kabre konduğu zaman, yanına iki melek gelir; biri sağında, biri solunda durur. Şeytan ise bakırdan gözleriyle tam karşısında durur. Ona denilir ki: 'Sizin aranızdan çıkan ve Allah tarafından elçi olarak gönderilmiş bir peygamber olduğunu söyleyen

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 107.]

2- [Tefsir-i Taberî, c. 15, s. 79.]

adam hakkında ne dersin?’ Adam o sırada müthiş bir ürperti ve korku hisseder. Eğer mümin ise şöyle der: ‘Muhammed Allah’ın elçisidir.’ Bunun üzerine ona şöyle denir: ‘Rahat ve huzurlu bir uyku içinde uyu.’ Sonra kabri dokuz zira genişletilir. Orada cennetteki oturacağı yeri görür. *‘Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.’* ayetinde kastedilen durum budur. Eğer adam kâfir ise, ona, ‘Sizin aranızdan çıkan ve Allah tarafından elçi olarak gönderildiğini söyleyen bu adam hakkında ne dersin?’ diye sorduklarında şu cevabı verir: ‘Hiçbir şey bilmiyorum.’ O zaman melekler onu şeytanla baş başa bırakırlar.”

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Teyalisî, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve İbn Mürdeveyh, Bera b. Azib’den, o da Resulullah Efendimizden (s. a.v) şöyle rivayet etmiştir: “Mümine kabirde sorulduğu zaman, Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik eder. *‘Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.’* ayetinin kastettiği de budur.”

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Taberanî -el-Evsat adlı eserinde- ve İbn Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî’den şöyle rivayet etmişlerdir: “Resulullah’ın (s. a.v), *‘Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.’* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamayı yaptığını duydum: Ayette geçen ahiretten maksat, kabirdir.”

Ben derim ki: Şî’ ve Sünnî kanallardan kabir sualiyle, Münker ve Nekir adlı meleklerin gelip kabirdeki kimseyi sorguya çekmeleriyle, müminin imanında sarsılmamasıyla ve kâfirin şaşırıp sapmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar içeren birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmında da tefsirini sunduğumuz bu ayetin esas alındığını görüyoruz.

Bu rivayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla ahiretten maksat, kabir ve ölüm âlemidir. Bunun da tespit=sapasağlam kılma ifadesinin zahirî anlamına dayandırıldığı açıktır. Çünkü bir şeye sağlamlık verme, ancak kaymanın ve yere kapaklanmanın olabileceği bir ortam için söz konusu olabilir. Böyle bir özellik de ancak kıyamet gününün dışındaki bir ortam için geçerlidir. Çünkü kıyamette sadece amellerle ödüllendirilme veya cezalandırılma gerçekleşecektir. Fakat varoluş itibariyle sabit olan her şeyin varlığının Allah ile sabit olması -ister ortadan kalkan

türden olsun, ister yok olmayan türden olsun- açısından baktığımızda, berzah âlemiyle kıyamet âlemi arasında fark yoktur. Çünkü mümin her yerde sapaşğılamdır ve Allah onu sabitleştirir. Buna göre, en iyisi bu tür rivayetleri uyarlama olarak değerlendirmektir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Esbağ b. Nübate'den şöyle rivayet edilir: "Emîrû'l-Müminin (a.s), *'Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip... görmedin mi?*" ayetiyle ilgili olarak dedi ki: Biz, Allah'ın kullarına bahşettiğı nimetiz.

Ben derim ki: Bu hadis geneli özele uyarlama ve örneklendirme mahiyetindedir.

Yine aynı eserde belirtildiğıne göre, Ma'sam el-Musrif, Ali b. Ebu Talib'den (a.s), *"toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir. "Burada kastedilenler, Kureyş kabilesinin en günahkâr iki boyudur: Ümeyyeoğulları ve Muğiyreoğulları."

Ben derim ki: Aynı hadis el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'dan, o Tufeyl'den, o da Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğıne göre, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem, Taberanî -el-Evsat adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek çeşitli kanallardan- Ali b. Ebu Talib'den (a.s), *"Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip... görmedin mi?"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Bunlar Kureyş kabilesinin en günahkâr iki oymağıdır: Ümeyyeoğulları ve Muğiyreoğulları. Allah, Bedir Savaşı'nda Muğiyreoğulları'nın köklerini kuruttu. Ümeyyeoğulları ise, az bir zamana kadar (hayatın zevklerinden) yararlanacaklardır."

Ben derim ki: Bu hadis, aşağıda görüleceğı gibi Ömer'den de rivayet edilmiştir.

Aynı eserde yer aldığına göre, Buharî -tarihinde-, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Mürdeveyh, Ömer b. Hattab'dan, *"Allah'ın nimetini nankörlükle değiştirenleri... görmedin mi?"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada Kureyş kabilesinin en günahkâr iki oymağı olan Muğiyreoğulları ile Ümeyyeoğulları kastedilmiştir. Bedir Savaşı'nda Muğiyreoğulları'nın hakkından geldiniz. Ümeyyeoğulları ise, az bir zamana kadar (hayatın zevklerinden) yararlanacaklardır."

Yine aynı eserde yer aldığına göre, İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'ın Ömer'e şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Müminlerin Emîri! *'Al-*

lah'ın nimetini nankörlükle değiştirenleri... görmedin mi?’ ayeti hakkında ne düşünüyorsun?” Ömer ona şu cevabı verdi: “Burada kastedilenler, Kureyş kabilesinin en günahkâr iki oymağıdır: Benim dayılarım ve senin amcaların. Allah Bedir günü dayılarımın kökünü kuruttu. Senin amcalarına gelince, Allah onları bir zamana kadar yaşatacaktır.”

Tefsiru'l-Ayyâşî’de Zarih’ten şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık’ın (a.s) şöyle dediğini duydum: “İbn Kevva, Emîrû'l-Müminin’in (a.s) yanına geldi ve ona, *‘Allah’ın nimetini nankörlükle değiştirenleri... görmedin mi?*’ ayetinin anlamını sordu. Hz. Ali buyurdu ki: Onlar Kureyş’ti. Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık verdiler ve Bedir günü Peygamber’ini yalanladılar.”

el-Kâfi adlı eserde Ali b. Muhammed’den, o da bazı arkadaşlarından ve onlar da merfu olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Ali b. Hüseyin (a.s), *“Allah’ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz.”* ayetini okuduğu zaman şöyle derdi: “Allah’ın nimetlerini bilme hususunda yetersiz olduklarını bilmeleri dışında, hiç kimseye nimetlerini bilme imkânını vermeyen Allah eksikliklerden münezzehtir. Nitekim O’nun nimetlerini kavramalarına imkân olmadığını bilmeleri dışında hiç kimseye nimetlerini kavrama imkânını bahsetmemiştir. Böylece âlimlerin, kendisine şükretme hususunda yetersiz kalışlarını bilmelelerine teşekkürle karşılık vermiş, şükrünü yerine getirmede yetersiz kalışlarını bilmelerini kendisine yönelik şükür olarak kabul etmiştir. Nitekim âlimlerin, kendisini kavrayamayacaklarını kavramalarını da bilgi olarak nitelendirmiştir...” [el-Kâfi, Ravza, c. 8, s. 322]

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ أَمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ
الْأَصْنَامَ ^ط ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلَّنَا كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ ^ج فَمَنْ تَبِعْنِي فَإِنَّهُ
مِنِّي ^ج وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ
ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ ^ل رَبَّنَا لِتَقِيمُوا الصَّلَاةَ
فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ ^ط وَمَا يَخْفَى عَلَى
اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ^ط إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾
رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ^ف رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾
رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ^ع ﴿٤١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

35- Hani İbrahim şöyle demişti: “Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl. Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.”

36- “(Çünkü) ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edersin.”

37- “Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını ekinsiz (eki-

ne elverişsiz) bir vadiye, senin saygın evinin yanına yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyleder kıl ve meyvelerden onlara rızık ver. Umulur ki şükrederler.”

38- “Ey Rabbimiz! Sen bizim gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. (Çünkü) ne yerde (yani görülen), ne de gökte (yani görülmeyen) hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.”

39- “İhtiyar iken İsmail’i ve İshak’ı bana lütfeden Allah’a hamdolsun. Kuşkusuz, Rabbim duayı işitendir.”

40- “Ey Rabbim! Beni ve soyumdan da bir kısmını namazı dosdoğru kılanlar eyle. Ey Rabbimiz! Duamı kabul et.”

41- “Ey Rabbimiz! Hesap (yapılacağı kıyamet) gününde beni, ana-babamı ve müminleri bağışla.”

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu, “*Hani Musa kavmine demişti ki: Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizi... Firavun’un ailesinden kurtardı.*” ayetinde ifade edilen ilk hatırlatmanın ardından, Allah’ın nimetlerinin bir diğer kümesini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla yüce Allah, önce iman eden kullarından bir topluluğa yönelik nimetine yer veriyor. Ki bunlar, İbrahim Peygamber’in çocukları olan İsrail Oğulları’dır. Ardından da bir diğer topluma yönelik nimetini aktarıyor. Bunlar da İbrahim’in çocuklarından İsmailoğulları’dır. Bunun, İbrahim Peygamber’in (a.s) şu duasında ifade edildiğini görüyoruz: “*Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl...*” Allah’ın nimeti ise, onları putlara kulluk sunma günahından uzak tutması, Mekke kentini güvenli bir yer kılması, insanların kalplerini Mekkelilere doğru meylettirmesi, onları çeşitli ürünlerle ve başka şeylerle rızıklandırması şeklinde tezahür ediyor. Bütün bunların nedeni de yüce Allah’ın her şeye galip olması ve her işinin övülmesidir.

35) Hani İbrahim şöyle demişti: “Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl.”

Yani, “İbrahim’in şöyle dediğini hatırla.” Bu ayette, Allah’ın onurlandırdığı Mekke kentine işaret ediliyor.

Yüce Allah bu duanın bir benzerini, daha özet ifadelerle olmak üzere bir başka yerde de İbrahim'in (a.s) diliyle aktarmıştır: *“Hani İbrahim demişti ki: ‘Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap. Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır; (elbette) onlardan Allah’a ve ahiret gününe inananları.’ Allah dedi ki: İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırıyorum. Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!”* (Bakara, 126)

Hz. İbrahim'in dilinden aktarılan ifadelerin, yani *“Burayı emniyetli bir şehir yap.”* ifadesiyle, *“Bu şehri güvenli kıl.”* ifadesinin farklılığından, bunların İbrahim Peygamber (a.s) tarafından iki farklı zamanda yapılan iki ayrı dua oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Buna göre, Hz. İbrahim, İsmail ve annesini Mekke'nin bulunduğu yere yerleştirip Filistin'e dönmüş, sonra tekrar onların yanına geldiğinde Curhum kabilisinin onların bulundukları yere gelerek komşuları olduklarını görünce, büyük bir sevinç duymuştu. Bu sırada bulundukları yeri kastederek, *“Ya Rabbi! Burayı emniyetli bir şehir yap.”* diye dua etmiş ve Rabbinden henüz bir şehir hâline gelmeyen bu yeri bir şehir yapmasını, onun mümin halkını da çeşitli ürünlerle rızıklandırmasını istemişti. Aradan bir süre geçip tekrar onların bulunduğu yere geldiğinde, oranın bir şehir hâline geldiğini görmüş ve bu sefer de bu şehrin güvenli kılınmasını istemişti.

Bunların iki ayrı dua olduklarını gösteren, bunların dışında başka farklılıklar da vardır. Meselâ, Bakara Suresi'nin ilgili ayetinde Hz. İbrahim şehrin halkının çeşitli ürünlerle rızıklandırılması için dua ederken, tefsirini sunduğumuz ayette, sadece kendi soyu için böyle bir istekte bulunuyor ve bunun yanında başka şeyler de istiyor.

Bu demektir ki, üzerinde durduğumuz bu ayetlerde Hz. İbrahim'in (a.s) dilinden aktarılan bu dua, yüce Allah'ın, kitabında İbrahim Peygamber'den naklettiği sözlerin ve duaların sonuncusudur. Böylece Hz. İbrahim, İsmail ve annesini Mekke'ye yerleştirdikten, Curhum kabilisinin oraya gelip komşuları olarak yerleşmesinden, Kâbe'nin ve Mekke kentinin oraya yerleşenlerce kurulmasından sonra bu duayı yapmıştır. Nitekim üzerinde durduğumuz ayetler grubunun bölümlerinden de bunu anlamak mümkündür.

Her iki ayette aynı duanın nakledildiğini kabul etmemiz durumunda ise, *“Rabbi’c’al haze’l-belede aminen”* ve *“Rabbi’c’al haza beleden aminen”* ifadelerinin takdirî açılımı şu şekilde olur: *“Rab-*

bi'c'al haze'l-belede beleden aminen (Ey Rabbim! Bu şehri emniyetli bir şehir kıl).” Böylece açıklamayı özetleme amacına yönelik olarak ayetlerin birinde müşarun ileyh (işaret edilen), diğerinde ise mevsuf (nitelenen) hazfedilmiştir.

Bakara Suresi’nin ilgili ayetini tefsir ederken işaret ettiğimiz gibi, Hz. İbrahim’in istediği “güvenlik” varoluşsal (tekvinî) anlamda güvende olmak değil, teşriî, yasama anlamında güvende olmaktır. Buna göre Hz. İbrahim, yüce Allah’tan Mekke kentinin bulunduğu yer için dokunulmazlık ve güvenlik yönünde bir hüküm vermesini istemiştir. Bu ise, -bazılarının vehmettiklerinin aksine- yüce Allah’ın kullarına bahşettiği nimetlerin en büyüklerindendir. Çünkü eğer Hz. İbrahim’in (a.s) Rabbinin izniyle yasalaştırdığı Mekke’nin dokunulmazlığı ve güvenliliği ile ilgili ilâhî hüküm üzerinde durup düşünersek, yine insanların Mekke’deki bu özgürlük evine atfettikleri kutsallık, Allah’ın emniyetli Harem’inin çevresini kuşatan dokunulmazlık olgularını ve bunların on dört asırdan beri insanların yüreklerinde kökleştiğini göz önünde bulundurursak, sayılmayacak çok dinî ve dünyevî bereketlerin bu kentin halkına ve onlara bağlı diğer insanlara yöneldiğini görürüz. Tarih bu hayır ve bereketlerin birçok örneğini kaydetse de, tarihin kaydetmediği daha birçok şey vardır. O hâlde yüce, Allah’ın Mekke’yi güvenli bir kent yapması, Allah’ın kullarına bahşettiği büyük bir nimettir.

35-36) “Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut. Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu sapıttılar. Artık kim bana (benim yoluma) uyarırsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edersin.”

Araplar, “Cennebehu/ecnebehu=onu uzaklaştırdı” derler. Bu, Hz. İbrahim’in (a.s), Rabbinden kendisini ve çocuklarını putlara tapmaktan uzaklaştırmasını istemesi, “Çünkü ey Rabbim, onlar, insanlardan birçoğunu sapıttılar.” sözünde işaret ettiği ve putlara nispet ettiği sapıtma eyleminden yüce Allah’a sığınmanın ve O’na yönelik iltica etmenin bir ifadesidir.

Bilindiği gibi, yüce Allah’ın bir kimseyi uzaklaştırması, herhangi bir şeyden kenarda tutması, ne şekilde ve nasıl olursa olsun, kul üzerinde bir tür tasarruf ve etki sayılır. Ama bunu, bir tür zorlama ve dayatma şeklinde algılamak yanlıştır. Kulun serbest iradesini devre dışı bırakıp

onu baskı altında bir şeye zorlamak anlamına gelmez. Çünkü bu anlamda bir uzaklaştırmanın, kenarda tutmanın ayrıcalığı olmaz ki, Allah dostu İbrahim gibi bir insanın dilemesine konu olsun.

Dolayısıyla bu ifade de gerçekte daha önce geçen şu ayetin anlamına ilişkin bir işaret işlevini görüyor: “*Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır...*” [27. ayet] Buna göre, insanlar tarafından işlenen hayır nitelikli fiiller ve kaçınmalar öncelikle yüce Allah’a nispet edilir, ardından kula nispet edilir. Buna karşılık şer nitelikli fiiller ve kaçınmalar ise, başlangıçta kula nispet edilir. Şayet Allah’a nispet edilecekse, bu, bir tür cezalandırma şeklinde olacaktır. Bunu da biz daha önce ayrıntılı olarak açıklamıştık.

Şu hâlde, putlara kulluk sunmaktan uzaklaşmak, gerçekte Allah’ın rahmetinin bir gereği olarak kulunu uzak tutması, bu hususta ona yardımcı olması ile gerçekleşir. Dolayısıyla bu uzaklaşma, hakikatte kulun, kendisiyle sarıldığı ve nitelendiği bir olgudan başka bir şey değildir. Yalnız kul, bu olguyu gerçekleştirmeye sadece Allah’ın sahip kılmasıyla sahip olabiliyor. O hâlde uzaklaştırmaya bizzat sahip olan, yüce Allah’tır. Kul ise Allah’ın emri ve izniyle (uzaklaşmaya) sahip olabiliyor. Nitekim kul ancak Allah’ın yol göstermesiyle hidayete erebiliyor. Gerçekte bir tek hidayet olmasına rağmen kul ancak yüce Allah’ın sahip kılmasıyla hidayete sahip olabiliyor. Bu konuyla ilgili olarak elimize ulaşan rivayetler içinde hiç kuşkusuz en basit ve kapsamlı olanı Ehlibeyt İmamları’ndan gelen şu açıklamadır: “Allah, kulunu hayır işleme ve şerden kaçınmaya muvaffak kılar.”

Bu açıklamadan kısaca şunu anlıyoruz: Hz. İbrahim’in (a.s), “*Beni... uzak tut.*” şeklindeki sözünden maksat, yüce Allah’tan, kulun putlara tapmayı terk etmesi hususunda Allah’ın yapacağı şeyi istemesidir. Diğer bir ifadeyle, Hz. İbrahim, Rabbinden kendisini ve çocuklarını putlara tapmaktan korumasını ve hakka iletmesini istiyor. Eğer çocukları böyle bir eğilime sahip olurlarsa, onlara hidayetini göndermesini istiyor. Yine onlara feyizde bulunmasını diliyor. Yoksa böyle bir eğilime sahip olsunlar veya olmasınlar, her hâlükârda onları korumasını, aynı şekilde ister feyiz istesinler veya istemesinler, onlara feyizde bulunmasını istemiyor. İşte Hz. İbrahim’in (a.s) duasının anlamı budur.

Bu da gösteriyor ki, duanın sonucu, kendileriyle ilgili olarak duada bulunulan kitlenin belli bir kısmını kapsıyor, tümünü değil. Bu bazı-

sı ise, duanın sonucuna kendilerini hazırlayanlardır; inatçılık gösteren, büyüklük taslayan kimseler değil. İleride bu konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Sonra Hz. İbrahim (a.s) bu dua ile kendisi ve oğulları hakkında bir talepte bulunuyor: “*Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.*” Hz. İbrahim’in çocuklarından maksat, ondan sonra soyundan gelen herkestir. Bunlar da İsmail’in ve İshak’ın soyundan gelenlerdir. Çünkü “ibn” kelimesi, insanın öz oğlu için kullanılabildiği gibi, oğlunun soyundan gelenler için de kullanılır. Kur’ân’da bunu doğrulayan birçok örnekler vardır. Meselâ bir ayette şöyle buyruluyor: “*Babanız İbrahim’in dini (milleti).*” (Hac, 78) Yine Kur’ân’ın kırk küsur ayetinde Yahudiler hakkında “İsrailoğulları” niteliği kullanılmıştır.

Delayısıyla Hz. İbrahim (a.s), yukarıda işaret ettiğimiz anlamda, kendisi ve kendisinden sonra gelen bütün evlatları hakkında putlara tapmaktan uzaklaşmayı istiyor. Ancak şunu söylemek de mümkündür: Pratik durum ve açıklamanın oluşturduğu atmosfer, duanın özellikle İsmail’in Hicaz’da yaşayan çocuklarını kapsadığını, İshak’ın çocuklarını kapsamadığını gösteriyor.

Hz. İbrahim (a.s), “*Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.*” duasından sonra, şu değerlendirmede bulunuyor: “*Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar.*” Bu değerlendirme bir anlamda duasına ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Burada “Rabbim” sözcüğünü bir kez daha tekrarlıyor, bununla da ilâhî rahmeti harekete geçirmeyi amaçlıyor. Demek istiyor ki, ben beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tutmanı istiyorum. Çünkü onlar insanlardan birçoğunu saptırdılar.

Hz. İbrahim’in saptırma eylemini putlara nispet etmesi, bilinçli bir ilişki olmasa bile, sapma olgusu ile putlar arasındaki ilişkiye dikkat çekme amacına yöneliktir. Herhangi bir fiili veya etkiyi bir şeye nispet etmek için de, o şeyin bu fiili veya etkiyi bilinçli olarak gerçekleştirmiş olmasının zorunlu olması gerekmiyor.

“*Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edersin.*” ifadesi, Hz. İbrahim’in önceki sözlerine ilişkin bir ayrıntılandırma. Demek istiyor ki, insanların çoğunu putlar kendilerine taptırmak suretiyle saptırdığına göre ve ben de kendimi ve çocuklarımı sana sı-

ğındırarak onlara kulluk sumaktan uzak tutmanı istediğime, böylece bir tarafta biz, diğer tarafta başkaları olmak üzere tevhit yolundan sapanlarla kendilerini senin korumana ve uzak tutmana havale edenler olarak iki gruba ayrıldığımıza göre, artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir...

Hız. İbrahim (a.s) açıklamalarını ayrıntılandırırken, “*Artık kim bana uyarsa*” şeklinde bir ifade kullanıyor. Hiç kuşkusuz, birine uyma eylemi ancak yol ile ilintili olarak söz konusu olabilir. -Nitekim “*saptırdılar*” ifadesinde de yola işaretle bulunduğunu görüyoruz. Çünkü sapma da ancak yolla ilintili olarak gerçekleşir.- O hâlde Hız. İbrahim’in, kendisine uyulması ile kastettiği, dinine uyulması, hayat tarzının izlenmesidir; salt Allah’ın birliğine inanılması değil. Yani onun kastettiği, yüce Allah’ın birliği esasına dayanan yolunun izlenmesidir. Ancak o zaman insanın kendini yüce Allah’ın rahmetine arz etmesi ve putlara kulluk sunmaktan uzak tutmasını istemesi gerçekçi olabilir.

Hız. İbrahim’in (a.s) “*bana uyarsa*” sözündeki uymakla, yolunu izleyenleri kastettiğinin kanıtı, karşıt manzarayı oluşturanlarla ilgili olarak yer alan “*Kim de bana karşı gelirse*” ifadesidir. Çünkü Hız. İbrahim, onların karşı gelişlerini kendisiyle ilintilendirmiş ve sözgelimi, “Kim de seni inkâr ederse” veya “sana karşı gelirse” ya da “haktan saparsa” gibi bir ifade kullanmamıştır. Tıpkı bundan önce, “Artık kim sana iman ederse” veya “sana itaat ederse” ya da “senden sakınırsa” gibi bir ifade kullanmadığı gibi.

Şu hâlde Hız. İbrahim’in söylediği “*Artık kim bana uyarsa*” sözünden maksat, yolunun izlenmesi, inanç ve amel olarak getirdiği dinin bütünüyle uygulamaya geçirilmesidir. “*Kim de bana karşı gelirse*” ifadesinden maksat da hayat tarzının, inanç ve amel olarak getirdiği şeriatın terk edilmesidir. Bir bakıma şöyle demiş gibi: Artık kim bana uyar, şeriatıma göre amel eder ve benim hayat tarzıma uygun bir hayat sürdürürse, o bana katılmıştır ve benim çocuğum mesabesindedir. Senden beni ve onu putlara tapmaktan uzak tutmanı istiyorum. Kim de yolumun tümünü veya bir kısmını terk etmek suretiyle bana karşı gelirse, bu ister benim oğlum olsun, ister başkası olsun, onu kendimden saymıyorum, onu (putlara tapmaktan) uzak tutmanı ve sakındırmanı da istemiyorum. Bilakis onu senin bağışlayan ve merhametinle baş başa bırakıyorum.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: “Artık kim bana (benim yoluma) uyarırsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.” ifadesi, “Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.” ifadesine ilişkin bir açıklamadır. Ancak burada Hz. İbrahim “çocuklar” deyimi üzerinde bir açıdan alanı geniş tutmak, bir açıdan da daraltmak suretiyle tasarrufta bulunuyor. Bu iki yönlü tasarrufun bir yönünde, “çocuklar” ifadesi, kendisine uyan herkesi kuşatacak şekilde genelleştiriliyor; öbür yönünde ise, çocuklarından kendisine karşı gelenlerle sınırlandırılıyor ve karşı gelenlerin kendisinden olmadığına ve kendisine mülhak olmadığına vurgu yapılıyor. Bir cümleyle, Hz. İbrahim, kendisinden sonra yolunu izleyenleri kendisine mülhak ederken, kendisine uymayanları bağışlayan ve esirgeyen Rableriyle baş başa bırakıyor. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “Doğrusu, insanların İbrahim’e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu Peygamber ile iman edenlerdir.” (Âl-i İmrân, 68)

Hz. İbrahim’in (a.s), “çocuklar” ifadesiyle ilgili bu iki yönlü tasarrufu, yani bir yandan genelleştirici, öbür yandan daraltıcı yaklaşımı, Bakara Suresi’nin ilgili ayetinin son kısmında değinilen ve onunla Rabbi arasında geçen diyalogu da çağrıştırmaktadır: “...’Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır; (elbette) onlardan Allah’a ve ahiret gününe inananları.’ Allah dedi ki: İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırıyorum. Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!” [Bakara, 126] Hz. İbrahim burada önce Mekke halkı için rızık istiyor, sonra da bu rızık onlardan iman edenlere özgü kılıyor. Yüce Allah da, “İnkâr edeni” buyurarak rızık kâfirleri de kapsayacak şekilde ikinci kez genelleştiriyor.

İkincisi: Hz. İbrahim’in (a.s), kendisiyle çocukları hakkında bir dua yaptıktan sonra kendisine uyanlarla ilgili olarak, “o bendendir.” deyip, kendisine karşı gelenlerle ilgili olarak ise herhangi bir şey söylememesinden, onun kendisine uyan herkesi evlat edindiği ve soyuna kattığı, kendi soyundan gelen öz evlatları dahi olsa kendisine karşı gelenleri de kendisinden saymadığı ve onları kendisinden olumsuzladığı şeklinde bir anlam çıkarmak mümkündür. Kendisine uyanları soyuna kattığını belirtmesine karşın diğerleri hakkında susup herhangi bir açıklamada

bulunmadığı şeklinde bir anlam çıkarmak da ihtimal dâhilindedir. Çünkü sessizliği tercih edip açıklamada bulunmayışın, olumsuzlama anlamına gelişi o kadar açık değildir.

Kanıt ortaya konduktan sonra bunun bir sakıncası olmaz. Çünkü tabîî veladet (doğal yollardan dünyaya gelmiş olmak), bir soyun olumlanması veya olumsuzlanması için tek ölçü ve yöntem değildir. Dünyada soyun olumlanmasını ve olumsuzlanmasını salt doğumla sınırlandıran bir tek millet gösteremezsiniz. Bilakis milletler bunu genelleştirme ve kimi zaman da daha dar alana indirgeme şeklinde iki yönlü tasarrufta bulunurlar. Bu hususta İslâm'ın da birtakım uygulamaları vardır. Kendisini babasından başkasına nispet edenin veya zinadan doğan çocuğun nesebinin kabul edilmemesi, kâfirin ve mürteddin nesepten sayılmaması, buna karşı süt emen çocuğun ve döşeğinde doğan çocuğun nesepten sayılması gibi. Yüce Allah da, Nuh Peygamber'in (a.s) oğluyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *“O, senin ailenden değildir; o, kötü bir amel (sahibi)dir.”* (Hûd, 46)

Üçüncüsü: Hz. İbrahim (a.s) gerçi kendisine karşı gelenler hakkında açıkça bağışlanma ve merhamet isteğinde bulunmamış, sadece *“Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.”* demek suretiyle Allah'ın bağışlamasına ve merhametine havale etmiştir; ancak burada insanı putlara ibadet etmekten korumak suretiyle ilâhî rahmete hazırlayan kendi yolunu ve hayat tarzını terk edenler için de bağışlanma ve merhamet dileğinde bulunma niyetine sahip olduğuna yönelik bir ima söz konusudur. Bu miktar günah, insanın rahmetin kapsamına girmesini gerektirmese de, rahmetin kapsamına girmesine engel de değildir. Hiç kuşkusuz burada kastedilen, Allah'a ortak koşma günahı değildir ki, mağfiret dileme hususunda bir çelişki söz konusu olsun. Çünkü Allah'a ortak koşma günahı hakkında af dileme doğru değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.”* (Nisâ, 116)

İki ayet üzerinde düşündüğümüz zaman, bu sonuca varıyoruz. Bu arada müfessirlerin bu iki ayetle ilgili olarak kendilerince buldukları sorunlardan uzak olduğunu görüyoruz. Ki müfessirler o sorunları aşmak için sağlıklı zevk ve akla aykırı olan, birbirini tutmaz çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

En başta, “*Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.*” ifadesinin anlaşılmasında bir problem olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diyorlar ki: “Bu ifade, zahiri itibarıyla Hz. İbrahim’in (a.s) kendisinin ve bütün çocuklarının putlara tapmaktan uzak tutulmasını istediğini ifade etmektedir. Bu durumda, duanın kabul edilmediği söylenebilir. Çünkü Kureyşliler İbrahim Peygamber’in çocuklarıydılar ve putlara kulluk sunan putperestler idiler. Hz. İbrahim (a.s) gibi bir Allah dostu dua etsin ve bu duası kabul edilmesin, bu mümkün mü?⁽¹⁾ Ya da yüce Allah onu herhangi bir anlam ifade etmeyen duasını söz konusu etsin ve ardından Kur’ân’ın benzeri yerlerde öteden beri uyguladığı yöntemi göz ardı edip bu duaya ilişkin cevabına (reddine) yer vermesin, böyle bir şey mümkün var mıdır? Sonra Hz. İbrahim günahlar karşısında ilâhî koruma altında olan bir peygamber olduğu hâlde, nasıl oluyor da kendisi için putlara ibadet etmekten korunma istiyor?”⁽²⁾

Ardından, oğullarıyla ilgili duasının kabul edilmeyişi probleminin sıyrılmak için şöyle bir cevap bulmuşlardır: “Oğullarından maksat, onun vasıtasız öz oğullarıdır. İsmail, İshak ve diğerleri gibi. Nitekim onlarla ilgili duası kabul edilmiştir.”⁽³⁾

Bazıları da demişlerdir ki: “Maksat, onun dua ettiği vakitte hayatta olan çocuklarıdır. Onlar da o sırada tevhit inancına bağlıydılar.”⁽⁴⁾

Bazıları da şöyle demişlerdir: “Allah onun duasını, bazı çocuklarıyla ilgili olarak kabul etmiş, diğer bazı çocuklarıyla ilgili olarak da kabul etmemiştir. Bunda da bir eksiklik ve sakınca yoktur.”⁽⁵⁾

Kimi de demiştir ki: “İbrahim’in çocuklarından müşrik olanlar putlara ibadet etmiyor, sadece onları şefaatçiler olarak görüyorlardı.”⁽⁶⁾

Başkaları da şöyle demişlerdir: “İbrahim’in çocuklarından müşrik olanlar putlara tapsalar da heykellere tapmazlardı. Putlarla heykeller arasında fark vardır. Heykeller şekil verilmiş timsaller, putlarsa şekil verilmemiş timsallerdir.”⁽⁷⁾

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 132.]

2- [age.]

3- [age.]

4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133.]

5- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133; Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 234.]

6- [Nuru's-Sakaleyn, c. 2, s. 546; Tefsir-i Ayyâşî, c. 2, s. 230, hadis: 31.]

7- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133.]

Bazıları da şöyle demiştir: “İbrahim’in çocukları putlara tapmazlardı, bilakis içlerinde biri bir taş diker ve ‘Bu taşır, Kâbe de taşır.’ derdi. Bu taşın etrafında dönüp dururlardı ve buna ‘devvar=dönen’ adını verirlerdi.”⁽¹⁾

Yukarıda işaret ettiğimiz güya problemi aşmanın yöntemi olarak sunulan bu görüşlerin geçersizliği, çürüklüğü açıktır. Birinci ve ikinci görüş, tamamen ayetin lafzına aykırıdır. Üçüncü görüşe gelince, sözü edilen problem peygamberin duasının tümünün veya bir kısmının bir hikmetten dolayı peygamber açısından bir noksanlığın gündeme gelmesiyle ilgili değildir. Bilakis sözü edilen problem, anlamsız bir söz aktarıldığı hâlde gerekli cevabın Kur’ân’ın geleneksel yöntemine aykırı olarak verilmemiş olmasıyla ilgili olarak gündeme getirilmiştir. [Dolayısıyla problemin aşılması için sunulan çözüm, problemle hiçbir şekilde ilintili olmaması hasebiyle geçersizdir.] Diğer görüşlere gelince, putlara tapma şeklinde belirginleşen sapmanın özü, ibadet hususunda başkasını Allah’a ortak koşmaktır. Bu da müfessirlerin ortaya attıkları durumların tümü için geçerli olan bir durumdur.

Bir peygamberin masum olmasına, Allah’ın koruması altında olmasına rağmen şirkten uzak tutulma ve uzaklaştırılma isteğinde bulunmuş olması problemini aşmak için üretilen cevaplardan biri şudur: “Burada masumiyette devamlılık ve sebat kastedilmiştir.” Bazıları da demiştir ki: “İbrahim (a.s) nefsini kırmak (alçaltmak) ve Allah’ın lütfüne yönelik ihtiyacını göstermek için böyle söylemiştir.” Başkaları da şöyle demişlerdir: “Maksat, gizli şirkten korunma istemedir. Yoksa peygamberler açık şirke karşı koruma altına alınmışlardır.”⁽²⁾

Burada masumiyetle ilgili güya problemin aşılması için üretilen cevaplar olarak bazı müfessirlerden aktardığımız bu yorumlar hiç kuşkusuz son derece çirkin ve tevhit inancına yakışmayan değerlendirmelerdir. Birinci yoruma gelince; bununla problem dedikleri meselenin özü ortadan kalkmış olmaz. Masumluk ve günahlardan korunmuşluk, hudusen (oluş açısından) peygamberliğin bir vazgeçilmezi olduğu gibi, bekaen (devamlılık açısından) de peygamberliğin bir ayrılmazıdır. Eğer bir peygamberin, zaten kendisinden ayrılmaz bir nitelik olarak var olan

1- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 234.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 132.]

günahlardan korunmuşluğun kapsamında olmasından dolayı, oluş açısından böyle bir korunmayı istemesi doğru değilse, aynı korunmanın devamını istemesi de doğru olmaz. Çünkü bu korunmanın devamlılığı da peygamberliğin bir ayrılmazıdır.

Aslında bu müfessirlerin kendilerince ürettikleri cevapların temel yanılgısı, feyiz (lütuf) ile feyizde bulunanı ayrı mütalaa etmeleri ve feyiz talebinde bulunanın da feyiz talebi açısından bağımsız bir belirleyiciliğe sahip olduğunu vehmetmeleridir. Şu anlamda ki, yüce Allah bir şeye herhangi bir lütufta bulunduğu zaman, lütfettiği şey O'nun mülkiyetinin kapsamından çıkar ve lütuf talebinde bulunan kimsenin mülkiyeti altına girer. Dolayısıyla bir şeye sahip olmayandan o şeyi istemenin de anlamı olmaz. Yüce Allah da bir şeyin var olmasına veya varlığını devam etmesine yönelik kesin hüküm verdiğinde, bu hükmü değişmez olur. Çünkü hiçbir kudret ve irade bunun aksini gerçekleştiremez. Oysa bu anlayış yanlıştır. Çünkü lütuf talebinde bulunan kimse açısından ihtiyaç durumu, lütuf bağışından önceki hâlini devam ettirir ve asla değişmez; lütuf bağışından önceki bu durum sonrasında da devam eder. Yüce Allah ise, önceden olduğu gibi, sürekli söz konusu lütuf üzerinde dilediği tasarrufta bulunma gücüne sahiptir. Gerçi aksine kesin bir hüküm vermişse, başka tasarrufta bulunmaz. O hâlde istemek ihtiyacın göstergesidir, yoksunluğun değil. Okuyucunun bunu iyice anlamasında yarar vardır. Önceki bölümlerde konuyla ilgili doyurucu açıklamalarda bulunmuştuk.

İkincisine gelince, nefsi kırmak (alçaltmak), ancak zorunlu olmayan meselelerle ilgili olarak geçerli olabilir. Zorunlu meseleler açısından böyle bir yaklaşım kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü sırf nefsi kırmak amacıyla ve mahiyeti olumsuzlamak için, “Ben insan değilim” demenin bir anlamı yoktur. Ancak kemal niteliğini olumsuzlamak maksadıyla, böyle ifade kullanılabilir. Bu durum, ihtiyacı açığa vurmak için de geçerlidir. Bu yorumu ileri sürenler peygamberlerin masumiyetleri gibi zorunlu olgular hakkında istekte bulunulabileceği görüşünde değillerdir.

Üçüncüsüne gelince; gizli şirk, farklı dereceleri olmakla beraber özü itibarıyla Allah'tan başkasına eğilim göstermek, yönelmek demektir. Hz. İbrahim ise, “*beni... uzak tut.*” sözünü, “*Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar.*” açıklamasıyla ge-

rekçelendiriyor. Bu da, sadece ayette sözünü ettiği putlara ibadet etmekten uzak tutulmasını istiyor. Putlara ibadet etmekse açık şirktir; Allah'tan başkasına eğilim göstermekten ve yönelmekten korunmayı istemek değil. Evet, "Put kavramından maksat, yüce Allah'tan başka eğilim gösterilen her şeydir", yine "İbadetten maksat da mutlak anlamda Allah'tan başkasına yönelmek ve eğilim göstermektir" şeklinde bir iddiada bulunulursa, durum değişir. Fakat bu, kanıtlanması mümkün olmayan bir iddiadır.

Tefsirciler,⁽¹⁾ "*Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.*" ifadesi hakkında da problem olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadenin müşrikler için bağışlanma dileme anlamını içermesi bakımından aşılması gereken bir problem kapsadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü "*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz...*" ayetinden anlaşılacağı gibi, şirk günahı kesinlikle ilâhî affın kapsamına girmez.

Bu problemin aşılmasına yönelik cevaplar üretme bağlamında bazıları demişlerdir ki: "Şirk, İslâm şeriatından önceki şeriatların geçerlilik zamanlarında, bağışlanabilir günahlar arasında yer alıyordu. İslâm şeriatında ise, '*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz...*' ifadesiyle bu günah af kapsamından çıkarılmıştır. Dolayısıyla Hz. İbrahim (a.s) dua ederken, kendisine indirilen şeriata egemen olan anlayışı esas almıştır."⁽²⁾

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu cümlemin anlamı şöyledir: 'Kim bana karşı gelirse, tövbe etmesi durumunda sen gerçekten çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.' Buna göre, ifadenin akışı içinde hazfedilmiş bir kayıt vardır."⁽³⁾

Diğer bazılarına göre, söz konusu ifadeyle kastedilen anlam şudur: "Kim bana karşı gelir ve şirk üzere hayatını sürdürürse, hiç şüphesiz sen çok bağışlayan ve çok esirgeyensin, onu şirkten uzaklaştırıp tevhit inancına yöneltebilir, dolayısıyla bağışlayıp merhametinin kapsamına alabilirsin."⁽⁴⁾

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 134.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]

4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 134.]

Bazıları ise şöyle demişlerdir: “Ayette geçen bağışlama ve rahmetten maksat, dünyada işlenen şirkin üzerini örtmek ve rahmetten maksat da cezalandırma hususunda acele etmemektir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Kim şirk üzere hayatını sürdürmek suretiyle bana karşı gelirse, onun bu günahının üzerini ört ve cezasını ertelemek suretiyle ona merhamet et.”¹⁾

Başkaları da şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Ayeti zahirini esas alarak anlamak gerekir. Hz. İbrahim (a.s) Allah’ın şirk günahını bağışlamayacağını bilmediği bir sırada böyle bir dua yapmıştı. Bunu bilmekse, onun açısından bir noksanlık sayılmaz. Çünkü şirk günahının bağışlanması aklen mümkündür. Bunun imkânsızlığı ancak işitsel kanıtla anlaşılmıştır. Bütün işitsel kanıtların da bir tek günde bilinmesi gibi bir zorunluluk yoktur.”²⁾

Kimi de demiştir ki: “Burada kastedilen, şirk dışındaki günahlardır.”³⁾

Bu cevaplar da yanlıştır. Birinci cevabın yanlışlığına gelince, önceki şeriatların kapsamında şirk günahının af kapsamında olabileceğine ilişkin iddianın hiçbir kanıtı olmadığı gibi, eldeki bulgular bunun aksini kanıtlamaktadır. Sözelimi yüce Allah, kendisine ilk şeriat indirilen Hz. Âdem’e (a.s) şöyle hitap ediyor: “*İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir; onlar orada ebedî kalacaklardır.*” (Bakara, 39) İslâm şeriatından önceki şeriatların en sonuncusuna muhatap olan Hz. İsa’nın (a.s) ağzından da şu ifadeler aktarılıyor: “*Doğrusu kim Allah’a ortak koşarsa, Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir; onun varacağı yer cehennemdir ve zalimlerin hiçbir yardım edeni yoktur.*” (Mâide, 72) Yine kıyamet, cennet ve cehennemle ilgili ayetler, şefaitle ilgili ifadeler ve peygamberlerin Kur’ân’da aktarılan davetleri üzerinde düşündüğümüz zaman, şirkin şefaet veya benzeri bir girişimle kesinlikle affedilmediğini, yalnızca kişinin ölmeden önce tövbe etmesi durumunda affın kapsamına alındığını görürüz.

İkinci cevabın yanlışlığı da şuradan geliyor: Bağışlama ve merhamet etme olgularının tövbeyle kayıtlandırılması, kayıtlandırıcı bir etken olmaksızın başvurulmuş bir yöntemdir. Kaldı ki, günahı tövbeyle

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]

kayıtlandırmak, “*Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.*” ifadesindeki dengeyi bozar. Çünkü bir günahkâr tövbe ettikten sonra eski hâline geri döner ve tekrar İbrahim Peygamber’in (a.s) soyuna katılmış olur. Bu durumda da karşılaştırma tek taraflı olur; karşılaştırmak için birden fazla taraf kalmamış olur.

Üçüncü ve dördüncü cevapların yanlışlığı ise, ayetin zahirine tamamen aykırı olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü günahkâr için bağışlama dilemenin zahiri, günahkâr olduğu sırada Allah’ın onu bağışlamasını dilemekten ibarettir; günahkârın tövbe etmek suretiyle günahkârlık durumundan çıktığı ve itaat etmeye başladığı sırada Allah’ın onu bağışlamasını dilemek değil. Aynı şekilde günahın bağışlanması da, günahın doğurduğu sonuçların mutlak olarak veya ahiretle ilgili olarak kaldırılmasını ifade eder. Sadece dünyevî sonuçlarının kalkması ise, anlaşılır gibi değildir, akla gelmeyecek uzak bir ihtimaldir.

Beşinci cevap ise, ortaya atılan en zayıf görüştür. Ömrünün son demlerini yaşayan -ki daha önce buna işaret etmiştik- İbrahim Peygamber (a.s) gibi bir Allah dostunun dinin en temel ve en açık bilgilerinden birini bilmediği, sonra bu cehaletini sürdürerek Rabbinin katında müşrikler için şefaatte bulunduğu, bu hususta da Allah’tan bir izin istemediği, böyle bir izin istemiş olsaydı, böyle bir şeyin olamayacağının kendisine bildirileceği hâlde onlar adına bağışlanma dilediği şeklinde bir iftiraya nasıl cesaret edilebiliyor? Sonra yüce Allah tutacak, [bu yorumcuların iddialarına göre] İbrahim’in cehaletinden dolayı gerçekleştirdiği bu anlamsız, bu saçma tavrını Kur’ân’da aktaracak ve gerçeğin ne olduğunu bildirip ona cevap vermeyecek. Olacak iş değil! Oysa yüce Allah, Hz. İbrahim’in (a.s) müşrik babası için bağışlanma dilemesini mazur görmüş ve onunla ilgili her türlü kapalılığı gidermişti: “*İbrahim’in, babası (amcası Azer) için (Allah’tan) af dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden dolayı idi. Onun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu.*” (Tevbe, 114)

Altıncı cevapta ise, ayette işaret edilen günahın, şirkin dışındaki günahlarla sınırlandırılması söz konusudur. Bu ise sınırlandırıcı bir etken olmaksızın başvurulmuş bir yöntemdir. Böyle bir ihtimalin geçerli olması, ancak daha önce yaptığımız değerlendirmenin kabulü esasına dayanılması ile mümkün olabilir.

Tefsircilerin üzerinde durduğumuz iki ayetle ilgili olarak yaptıkları değerlendirmeleri bunlardan ibarettir ve biz bu değerlendirmeleri özetleyerek sunduk. Aslında tefsircilerin bu yanlışlığa düşmelerinin sebebi, Allah'tan şirke karşı koruma istemenin, yine “*Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir..*” şeklindeki ayrıntılandırma amaçlı ifadenin anlamının tahkikinde ihmal etmeleridir.

37) “Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını ekinsiz (ekine elverişsiz) bir vadiye, senin saygın evinin yanına yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyleder kıl ve meyvelerden onlara rızık ver. Umulur ki şükrederler.”

“Min zürriyetî=soyumdan” ifadesi, “eskentu=yerleştirdim” fiilinin mefulünün tevili konumundadır. Ya da doğrudan meful yerine geçmektedir. Başındaki “min” ise, tab’iziyedir, bütünden kısım bildirmektedir. Hz. İbrahim’in (a.s) soyunun bir kısmıyla kastettiği, oğlu İsmail ve ondan dünyaya gelecek çocuklarıdır, sadece İsmail değil. Bunun kanıtı da, daha sonra yer alan “*Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye.*” ifadesidir.

“Ğayr-i zî zer’in” ifadesiyle de yerin ekilip biçilmeye elverişli olmaması kastedilmiştir. Bu şekilde bir ifadenin kullanılmış olması, daha vurgulu ve pekiştiricidir. Çünkü -bazılarının da söylediği gibi- bu ifade, kastedilen vadinin toprağının taşlık ve kumluk bir yer olmasından, ekinlerin yeşermesine yardımcı olan maddelerden yoksun olmasından dolayı ekin ekilmeye elverişli olmadığına delâlet eder. Bu bakımdan ifadeyi, “*Kur’ân’en ğayre zî ivec=Pürüzsüz Arapça bir Kur’ân.*” (Zümer, 28) ifadesine benzetmek mümkündür.

Evin Allah’a nispet edilmesinin sebebine gelince; bu ev ancak yüce Allah’la ilintilendirildiği zaman bir anlam ifade edecek bir amaca, yani Allah’a ibadet etme amacına dayalı olarak bina edilmiştir. Evin saygın ve dokunulmaz olması ise, yüce Allah’ın onun için teşriî (yasal) anlamda bir dokunulmazlık ve saygınlık öngörmesinden kaynaklanmıştır. İfadenin orijinalindeki “inde beytike’l-muharrem=senin saygın evinin yanına” ifadesinin oluşturduğu zarf, “eskentu=yerleştirdim” ifadesiyle ilintilidir.

H. İbrahim’in (a.s), “*Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını ekinsiz (ekine elverişsiz) bir vadiye, senin saygın evinin yanına yerleştirdim.*” ifadesini içeren bu duası, daha önce, Hz. İbrahim’in bu duayı

ömrünün sonlarına doğru, Kâbe'yi kurmasından ve insanların Mekke kentini kurup imar etmesinden sonra ettiğine ilişkin olarak yer verdiğimiz açıklamaları kanıtlamaktadır. Nitekim *“İhtiyarlığımda İsmail'i ve İshak'ı bana lütfedен Allah'a hamdolsun.”* ifadesi de bu çıkarsamamızın bir diğer kanıtıdır.

Bununla, bazılarının dile getirdiği şu tür problemler de aşılmış oluyor. Diyorlar ki: “Hz. İbrahim, ‘Ben soyumdan bir kısmını o evin yanına yerleştirdim.’ dediği hâlde ve henüz bir ev kurulmamışken burayı nasıl ‘beyt=ev’ olarak isimlendirebiliyor?” Bu soruyu soranların soruş tarzından anlaşıldığı kadarıyla, onlar Hz. İbrahim’in İsmail ve annesini Mekke topraklarına yerleştirdiği gün bu duayı yaptığını öngörmüşlerdir. Çünkü Mekke’nin bulunduğu yer, hiçbir canlının yaşamadığı, hiçbir bitkinin yeşermediği bir çöldü.

Böyle bir problemi aşmak için, “Hz. İbrahim (a.s) Allah’ın kendisine bildirmesinden dolayı burada Allah adına bir evin kurulacağını biliyordu” veya “bundan önce bir ev vardı; ama bazı topluluklar gelip onu yıkmışlardı” ya da “Nuh tufanı sırasında Allah onu göğe kaldırdı” gibi cevaplar vermeye gerek yoktur. Hadi diyelim ki, bu iki yorumla söz konusu problemi aştık; böyle bir takdirde, *“Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl.”* ve *“İhtiyarlığımda İsmail'i ve İshak'ı bana lütfedен Allah'a hamdolsun.”* ifadelerinin zahiriyle ilgili olarak gündeme gelebilecek bu tür problemleri nasıl aşacağız?

“Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye.” ifadesi, Hz. İbrahim’in soyunun bir kısmını buraya yerleştirmesindeki gayesini açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla bu ifade kendisinden önceki *“ekinsiz (ekine elverişsiz) bir vadiye”* ifadesi ve onu takip eden *“Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden onlara rızık ver.”* ifadesi ile birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir sonuç çıkıyor: Hz. İbrahim’in (a.s) ekin ekmeye elverişli olmayan, tatlı su, yeşil bitkiler ve göz alıcı ağaçlar ve ılıman bir hava gibi dünya hayatının temel metalarından yoksun ıssız bir vadiyi seçmesinin sebebi, buraya yerleştirdiği soyunun dünyevî meşgalelere dalmadan bütünüyle kendilerini Allah’a kulluk etmeye vermeleridir.

“Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden onlara rızık ver.” Ayette geçen “tehvi” kelimesi “el-huviyy” kökünden gelir ve aşağıya düşmek anlamını ifade eder. Demek

istiyor ki, bazı insanların gönüllerini onlara eğilimli kıl, onların yanında yaşamaya eğilimli olsunlar ya da Beytullah'ı ziyaret etme eğilimine sahip olsunlar ve böylece onların yalnızlıklarını gidersinler. Memleketlerine de ticaret yoluyla çeşitli meyvelerin gelmesini sağlayarak onları rızıklandır ki şükretsinsinler.

38) “Ey Rabbimiz! Sen bizim gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. (Çünkü) ne yerde (yani görülen), ne de gökte (yani görülmeyen) hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.”

Ayetin anlamı açıktır. “(Çünkü) ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.” ifadesi ise, ya İbrahim Peygamber’in (a.s) sözlerinin devamıdır, ya da yüce Allah’ın sözüdür. Birinci ihtimali esas alırsak, bu durumda, [zamir kelime kullanılmadığı için] “Allah’a” [kelimesinin kullanılmasıyla] iltifat sanatının bir örneği sergilenmiş olur ve maksat da hükmün sebebine işaret etmek olur. Sanki şöyle söylenmiş gibi: “Sen bizim gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Çünkü sen O Allah’sın ki gökte ve yerde hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.” Bu gerekçelendirme amacına yönelik açıklamadan şöyle bir sonuç çıkarırsak pek uzak olmaz: “Gökten maksat, bizim için gizli olan, duyularımızla algılayamadığımız şeylerdir; yerden maksat ise, bunun aksidir.” Okuyucular bu inceliğe dikkat etmelidirler.

39) “İhtiyar iken İsmail’i ve İshak’ı bana lütfeden Allah’a hamdolsun. Kuşkusuz, Rabbim duayı işitendir.”

Bu ifade, bir ara cümle gibi Hz. İbrahim’in duasının akışı içinde yer almıştır. Hz. İbrahim’i (a.s) böyle bir cümleyi sarf etmeye iten etken, yaptığı duanın akışı içinde Allah’ın kendisine yönelik büyük nimetlerini hatırlamış olmasıdır. Allah ona, çocuk sahibi olmasını sağlayacak bütün maddî sebeplerin ortadan kalktığı bir sırada İsmail ve İshak gibi iki salih evlat bahşetmişti. Hem de Allah, evlat vermesi için yaptığı bir duanın karşılığı olarak bu evlatları ona vermişti. Bu yüzden iki oğlunu kendisine bahşetmiş olmasından dolayı Allah’a hamdetti ve bu duasını kabul etmiş olmasından dolayı övgülerini sundu.

40) “Ey Rabbim! Beni ve soyumdan da bir kısmını namazı dosdoğru kılanlar eyle. Ey Rabbimiz! Duamı kabul et.”

Hz. İbrahim’in (a.s) burada namazın kılınışını sağlamayı Allah’a isnat etmiş olması, putlara ibadet etmekten uzak tutmayı O’na isnat et-

mesine benziyor. Çünkü namazı kılmanın, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, kılmaya tevessül etme ve harekete geçme bağlamında kul ile ilintisi olduğu gibi, Allah'ın izniyle ve iradesiyle de ilintisi vardır.

Bu, Hz. İbrahim'in (a.s), soyunu kendisiyle birlikte duaya ortak ettiği ikinci bölümdür. Böylece gerçekte daha önce yaptığı şu duayı takip etmiş oluyor: *“Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.”* Bu bakımdan daha sonra dile getirdiği ve soyunu da kendisi ile birlikte andığı üçüncü dua da bu akışın gerçek devamı sayılmakta ve bunlara katılmaktadır: *“Ey Rabbimiz!... beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!”*

Bu üç duada da Hz. İbrahim'in, kendisini başkalarından ayırarak zikrettiğini görüyoruz: *“Beni uzak tut.”*, *“Beni namazı dosdoğru kılanlar eyle.”*, *“beni bağışla.”* Böyle bir ifade tarzının esas alınmasının nedeni, ifadelerin akışından soyunun ona katılışının kastedilmiş olmasıdır. Nitekim başka bir yerde şöyle demiştir: *“Bana, sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmak nasip eyle.”* (Şuarâ, 84) Bir diğer ayette yüce Allah onunla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *“Hani Rabbi bir zamanlar İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca, 'Ben seni insanlara imam yapacağım.' demişti. İbrahim, 'Soyumdan da.' deyince...”* (Bakara, 124)

Duanın önceki bölümlerinde, *“Beni ve çocuklarımı puta tapmaktan uzak tut.”* diyor. Tefsirini sunduğumuz bu ayette ise, *“Beni ve soyumdan da bir kısmını namazı dosdoğru kılanlar eyle.”* diyor. Daha önce, burada çocuklarının bir kısmının kastedildiğini, bütün çocuklarının kastedilmediğini vurgulamıştık. Böylece duanın iki bölümü arasında tam bir uyum olduğu ortaya çıkıyor.

Duanın iki bölümünün birbiriyle uyumlu olduklarını pekiştiren unsurlardan biri de, tefsirini sunduğumuz bu ayette duasını, *“Ey Rabbimiz! Duamı kabul et.”* ifadesiyle desteklemiş olmasıdır. Çünkü duanın kabul edilmesini istemek; bir tür ısrar etmek, yakarmak ve pekiştirmek anlamına gelir. Nitekim duanın birinci bölümünde yer alan gerekçelendirme amaçlı *“Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar.”* ifadesi de gerçekte *“Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.”* ifadesiyle başlayan duanın içeriğini pekiştirme amacına yöneliktir.

41) “Ey Rabbimiz! Hesap (yapılacağı kıyamet) gününde beni, ana-babamı ve müminleri bağışla.”

Hız. İbrahim (a.s), duasının sonunda -daha önce de değindiğimiz gibi bu, Kur'ân'da sözü edilen dualarının sonuncusudur- müminler için kıyamet gününde bağışlanma diliyor. Hız. İbrahim'in bu duası, Kur'ân'da yer alan Hız. Nuh'un yaptığı son duaya benziyor: *"Rabbim! Beni, ana-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla."* (Nûh, 28)

Tefsirini sunduğumuz ayet gösteriyor ki, Hız. İbrahim (a.s) müşrik Azer'in öz oğlu değildi. Çünkü Hız. İbrahim, görüldüğü gibi, burada, ihtiyarlığında ve ömrünün son demlerinde ana-babası için bağışlanma diliyor. Oysa biliyoruz ki, İbrahim Peygamber (a.s) peygamberlikle görevlendirildiği ilk dönemlerde, Azer'e verdiği bir sözden dolayı onun için bağışlanma dilemiş, sonra onunla her türlü ilişkisini kesmişti. Yüce Allah bu olayı şöyle aktarıyor: *"İbrahim dedi ki: 'Selâm sana! Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim.'" (Meryem, 47)* Bir diğer ayette de İbrahim'in şöyle dediği hikâye ediliyor: *"Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandır."* (Şuarâ, 86) Ve Allah şu ayette bu işin aslını ortaya koyarak son noktayı koyuyor: *"İbrahim'in, babası (amcası Azer) için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Onun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu."* (Tevbe, 114) Tefsirimizin yedinci cildinde En'âm Suresi'ni tefsir ederken, Hız. İbrahim'in (a.s) hayat hikâyesini etraflıca ele aldık.

Dua ederken, zaman zaman *"Rabbim"* kimi zaman da *"Rabbimiz"* sözcüğünü tekrarlaması, son derece etkileyici bir üsluptur. Kendisine özgü hususlarda, önceliği ve önderliği söz konusu olan meselelerde *"Rabbim"* diye seslenmekte, kendisiyle diğer insanların ortak oldukları hususlarla ilgili olarak Rabbine seslenirken de, *"Rabbimiz"* hitabını tercih etmektedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym ed-Delalil adlı eserinde Akil b. Ebu Talib'den şöyle rivayet etmiştir: "Ensardan altı kişilik bir grup Peygamberimizin (s. a.v) yanına geldiklerinde, Peygamberimiz onlarla Akabe denilen yerde oturdu ve onları Allah'a iman etmeye, O'na kulluk sunmaya ve O'nun dini uğrunda birbirlerine destek olmaya davet etti. Onlar da Peygamberimizden kendisine vahiy yoluyla gelen ayetlerden bir kısmını okumasını istediler.

Peygamberimiz onlara İbrahim Suresi'ni, '*Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl. Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.*' ayetinden başlayarak sonuna kadar okudu. Bu ayetleri dinleyenlerin yürekleri iyice incelmiş, yumuşadı, bunun sonucunda Peygamber'in yaptığı çağırışı derhal kabul ettiler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Ubeyde'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bizi seven, biz Ehlibeyt'tendir." Dedim ki: "Kurban olduğum, sizden midir?" Buyurdu ki: "Allah'a andolsun ki, bizdendir. Yüce Allah'ın İbrahim Peygamber'den (a.s) aktardığı, '*Artık kim bana uyarsa, o bendendir.*' sözünü duymadın mı?"

Aynı eserde Muhammed el-Halebî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Sizden kim Allah'tan sakınır ve durumunu düzeltirse, o biz Ehlibeyt'tendir." Ravi, "Siz Ehlibeyt'ten mi?" diye sorar. İmam şu cevabı verir: "Biz Ehlibeyt'ten olur. İbrahim Peygamber bu hususta şöyle demiştir: *Artık kim bana uyarsa, o bendendir.*" Ömer b. Yezid der ki: "İmam'a dedim ki Âl-i Muhammed'den mi olur?" Dedi ki: "Evet, Allah'a andolsun ki, Âl-i Muhammed'den olur. Allah'a yemin ederim ki, onların kendisinden olur. Allah'ın, '*Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlardır.*' [Âl-i İmrân, 68] sözünü duymadın mı? İbrahim'in de, '*Artık kim bana uyarsa, o bendendir.*' dediğini duymadın mı?"

Ben derim ki: Bazı rivayetlerde, Hz. İsmail'in çocuklarının İbrahim Peygamber'in, "*Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.*" duasından sonra hiçbir zaman putlara tapmadıkları, sadece putların Allah katında şefaatçi olduklarını ileri sürdükleri belirtilmiştir. Bu tür rivayetlerin uydurma oldukları açıktır. Daha önce bu hususa açıklık getirmiştik.

Bazı Sünnî⁽¹⁾ ve Şîî⁽²⁾ kaynaklarda yer alan kimi rivayetlerde şöyle deniyor: "Bugünkü Taif kenti önceleri Filistin topraklarının Ürdün civarında bir yerindeydi. İbrahim Peygamber (a.s) çocukları hakkında, "*meyvelerden onlara rızık ver.*" duasını yapınca, yüce Allah Taif kentinin bulunduğu yere emretti ve toprağıyla birlikte Mekke'ye gitti. Yedi kere Kâbe'nin etrafında dönüp tavaf etti, sonra bugün Taif dediğimiz yere kuruldu."

1- [Tefsir-i Ebu's-Suud, c. 4, s. 52.]

2- [el-Burhan, c. 2, s. 320, hadis: 10.]

Böyle bir olay özü itibariyle mucize olarak gerçekleşebilir olmakla beraber, bu tür olayları kanıtlamak için bunun gibi zayıf ve mürsel rivayetler yetmez. Kaldı ki, tefsirini sunduğumuz ayetler, bir açıdan yüce Allah'ın İbrahim Peygamber'e ve soyuna yönelik iyiliklerinin sıralandığı, ilâhî lütfе vurguda bulunulduğu bir akışta yer almaktadır. Eğer İbrahim'in (a.s) bu duasının kabulü bazında böylesine büyük ve akıllara durgunluk veren bir mucize gerçekleşmiş olsaydı, mutlaka ilâhî iyiliklerin sayıldığı bir bağlamda buna işaret edilirdi. Bununla beraber doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Ayyâşî'nin rivayet ettiği mürsel bir hadiste Hariz kendisine aktaran bir şahıstan İmam Muhammed Bâkır (a.s) veya İmam Cafer Sadık'ın (a.s), “Rabbi'ğfir lî ve li-valideyye=Ey Rabbim! Beni ve ana-babamı bağışla” ifadesini, “Rabbi'ğfir lî ve li-veledeyye=Ey Rabbim! Beni ve iki oğlumu bağışla” şeklinde okuduğunu rivayet ettiği belirtiliyor. Yine onun aktardığı bir diğer mürsel rivayette Cabir kanalıyla bu okuyuş tarzı İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Bu rivayetin zahiri gösteriyor ki, söz konusu okuyuş tarzı, İbrahim Peygamber'in öz ana-babasının kâfir olmaları ihtimalini esas almıştır. Her iki rivayet de zayıftır, itibar edilmez.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ ^ط إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ
تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ^{لا} ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ
طَرْفُهُمْ ^ج وَافْتَدَتْهُمْ هَوَاءٌ ^ط ﴿٤٣﴾ وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ
فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا آخِرْنَا إِلَىٰ آجَلٍ قَرِيبٍ ^{لا} نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ
الرُّسُلَ ^ط أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ^{لا} ﴿٤٤﴾
وَسَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ
وَضَرْبَنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ ^ط ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكَرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكَرُهُمْ ^ط
وَإِنْ كَانَ مَكَرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ^ط ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ
وَعْدِهِ رُسُلَهُ ^ط إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ ^ط ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ
الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ^ط ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ^ج ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشَى
وُجُوهَهُمُ النَّارُ ^{لا} ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ ^ط إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ^ط ﴿٥١﴾ هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ
وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ ^ط ﴿٥٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

42- Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak onları gözlerin donup kalacağı güne ertelemektedir.

43- Öyle bir hâlde ki, boyunlarını uzatıp başlarını dimdik tutarlar, (korkudan) gözleri kıpırdamaz ve kalpleri (her türlü düşünce ve tedbirden) bomboştur.

44- Kendilerine (dünyevî) azabın geleceği gün hakkında insanları uyar. (O gün) zalimler derler ki: “Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver de senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım.” (Onlara denilir ki:) “Bundan önce, sizin için yokluğun olmadığına (sürekli yaşayacağınıza dair) yemin etmiş değil miydiniz?!”

45- “Ve (önceki ümmetlerden) kendilerine zulmeden kimse-lerin yurtlarına yerleşmemiş miydiniz?! Onlara ne yaptığımız size apaçık belli olmamış mıydı?! Ve size örnekler de vermemiş miydik?!”

46- “Hâlbuki onlar tuzaklarını kurmuşlardı. Ama tuzakları, dağları yerinden oynatacak güçte olsa bile Allah'ın katında (belli) idi.”

47- O hâlde, Allah'ın peygamberlerine verdiği sözünden cayacağını asla sanma! Kuşkusuz, Allah (her şeye) galiptir ve intikam sahibidir.

48- Yeryüzünü yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği, (insanların) tek ve yegâne hâkim ve galip olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerden intikam alacaktır).

49- O gün, suçluların zincirlerle birbirlerine bağlandıklarını görürsün.

50- Gömlikleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar.

51- (Bu,) Allah'ın herkese kendi kazandığının karşılığını vermesi içindir. Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görendir.

52- İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğ-

dir. Ki onunla uyarılınsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah önceki ayetlerde insanları uyardı, onlara birtakım nimetler müjdeledi ve onları dosdoğru yolunu izlemeye davet etti. Bütün bunları her şeye galip ve her işi övülen oluşuyla irtibatlandırdı. Şimdi de açıklamanın sonunda bazı kıt akıllıların zihninde uyanabilecek, “Eğer durum söylendiği gibiyse ve bu çağrı her şeye galip ve her işi övülen Allah tarafından peygamberler aracılığıyla sunulan bir çağrıysa, nasıl oluyor da şu zalimler diledikleri gibi yaşayabiliyorlar? Niçin Allah zalimleri işledikleri zulümlerden dolayı yakalayıp cezalandırmıyor? Davetine uymayan, emirlerine aykırı hareket eden zorbaları dizginlemiyor? Yoksa bu zorbaların ve bu zalimlerin yapıp ettiklerinden haberi yok mu? Yoksa peygamberlerine verdiği sözü tutmuyor mu, ‘onlara yardım edeceğim’ diye söz verip sözünden cayıyor mu?” şeklindeki bir vehmi bertaraf ediyor.

Yüce Allah, sığ akıllı kimi insanların zihinlerinde uyanabilecek bu tür vehimlere ve kuruntulara cevap olarak, zalimlerin yapıp ettiklerinden habersiz olmadığını, peygamberlere verdiği sözden dönmediğini vurguluyor. Nasıl olabilir ki? O, zalimlerin kurdukları planları çok iyi bilendir, intikam alıcıdır. Sadece onları şiddetli bir gün olan ceza gününe erteliyor. Kaldı ki kimi zaman yüce Allah zalimleri bu dünyada da işledikleri suçlardan dolayı yakalayıp cezalandırıyor. Geçmişteki zalim toplumlara yaptığı gibi.

Sonra sureyi şu ifadelerle bitiriyor: “*İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğdir. Ki onunla uyarılınsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar.*” İnşallah ileride açıklayacağımız gibi, bu ayet, İbrâhîm Suresi'nin bütün amacını kapsayacak niteliktedir.

42-43) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak onları gözlerin donup kalacağı güne ertelemektedir. Öyle bir hâlde ki, boyunlarını uzatıp başlarını dimdik tutarlar, (korkudan) gözleri kıpırdamaz ve kalpleri (her türlü düşünce ve tedbirden) bomboştur.

Araplar, “Şahase basarahu=gözleri kirpiklerini kırpmayacak şekilde donup kaldı” derler. “Bairun muhtiun=boynunu uzatıp başını diken deve” derler. “Hataa” ve “ehtaa” kalıpları aynı anlama gelir. Yine, “ak-ne re’sehu=başını dikti” derler. “Gözleri kıpırdamaz”, yani gördüklerinin dehşetinden donakalan gözlerini kıpırdatacak gücü kendilerinde bulamazlar. “Yürekleri bomboştur” yani içinde bulundukları konumun zorluğundan kalplerinde düşünce ve tedbir diye bir şey yoktur veya akılları başlarından gitmiş hâldedir.

Buna göre iki ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: “Sakın, Allah’ın zalimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! Dünyanın nimetlerinden yararlanışlarına, lüks bir hayat sürdürmelerine, yeryüzünde rahatlıkla bozgunculuk çıkarmalarına bakıp Allah’ın onların bu yaptıklarını görmediği sanısına kapılma! Allah onları, gözlerinin donup kalacağı, boyunlarını uzatıp başlarını dik tutacakları, gözlerini kırpmaya güç yetirecek gücü bulamayacakları, kalplerinin kıyamet gününün şiddetinden, korkunç manzarasından her türlü düşünceden, plandan, çözümden uzak boş bir hâlde olacağı bir güne ertelemektedir, öyle bir günde onları cezalandıracaktır.” Bu ayet zalimlere yönelik bir uyarı ve diğer insanlara da bir teselli mahiyetindedir.

44) Kendilerine (dünyevî) azabın geleceği gün hakkında insanları uyar. (O gün) zalimler derler ki: “Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver de senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım.” (Onlara denilir ki:) “Bundan önce, sizin için yokluğun olmadığına (sürekli yaşayacağınıza dair) yemin etmiş değil miydiniz?!”

Bu ayetin içeriği, önceki uyarıdan sonra yer alan bir diğer uyarı mahiyetindedir. Ama iki uyarı arasında iki açıdan fark vardır.

Birinci fark: Önceki iki ayetin içerdiği uyarı, yüce Allah’ın kıyamet günü hazırladığı dehşet verici sahneler ve o gün görülecek olan elem verici azaba dayanıyordu. Bu ve bundan sonraki ayetin içerdiği uyarı ise, dünya hayatında kökünü kurutma azabı esasına dayanmaktadır. Bunun kanıtı da, “(O gün) zalimler derler ki: Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver...” ifadesidir.

Bu da gösteriyor ki, bazılarının,⁽¹⁾ “Bu ayette işaret edilen günden

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 248.]

maksat, azap göreceklere kıyamet günüdür.” şeklindeki değerlendirmeleri yersizdir. Aynı durum, “Bundan maksat, öldükleri gündür.”⁽¹⁾ şeklindeki değerlendirmeleri için de geçerlidir.

İkinci fark: Uyarıların ilkinde, zalim toplumdan ve bir toplumda yer alan zalim bireyden geri çevrilmesine imkân olmayan kesin azapla korkutma esas alınmışken, ikinci uyarıda, zalim toplumdan geri çevrilmeyen ama bireyden geri çevrilebilen bir azaptan korkutma esas alınmıştır. Bu yüzden yüce Allah’ın önce, “...insanları uyar.” dediğini, sonra “(O gün) zalimler derler ki...” dediğini, buna karşılık, “(O gün) insanlar derler ki...” demediğini görüyoruz. Çünkü kökünü kurutma ve topluca yok etme azabı müminlere ilişmez. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “Sonra biz, kendi elçilerimizi ve iman edenleri kurtarız. İşte üzerimize düşen bir hak olarak (İslâm ümmetinden) iman edenleri böyle kurtarız.” (Yûnus, 103) Bu azap, ancak zalim topluma, yaşama sürelerinin dolması şeklinde ilişir. Onlarsa toplumun tümünü değil, sadece bir grubunu oluşturmaktadırlar.

Kısacası, “Kendilerine (dünyevî) azabın geleceği gün hakkında insanları uyar.” ifadesi, insanlar içindeki zalim grupların kökünü kurutan azaba ilişkin olarak insanlara yöneltilen bir uyarıdır. Yûnus Suresi’nin ve diğer bazı surelerin akışı içinde bu hükmün topluluklarla ilgili olarak yürürlükte olduğunu ve peygamberlerle ümmetleri arasında ve hatta Muhammedî ümmet hakkında kesin hükme bağlandığını vurgulamıştık. Yüce Allah tarafından yapılan bu tehdidin Kur’ân’ın birçok yerinde geçtiğini görüyoruz.

Bu, yüce Allah’ın yeryüzünü şirk ve zulüm pislighinden temizleyeceği, yeryüzünde yüce Allah’tan başkasına ibadet edilmeyeceği gündür. Çünkü davet genel ve ümmet de yeryüzündeki bütün insanlardır. Allah insanların arasından şirki silip süpürünce, geride sadece müminler kalır ve din bütünüyle Allah’ın olur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “Andolsun Zikir’den sonra Zebur’da da, ‘Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktı.’ diye yazmıştık.” [Enbiyâ, 105]

Buraya kadar yapılan açıklamalarla, bazılarının ayetle ilgili olarak söyledikleri ve “Eğer ayette geçen azaptan maksat, bir toplumun kökünü kurutma azabı olursa, bu durumda önceki ayette yer alan ve sınır-

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 142.]

landırma anlamını ifade eden açıklama ile bu ifade arasında bir çelişki gündeme gelmiş olur. Çünkü önceki ayette yer alan '*Ancak onları göz-lerin donup kalacağı güne ertelemektedir.*' ifadesi, onların yakalanmalarını ve azaba çarptırılmalarını kıyamet günüyle sınırlandırmaktadır.” şeklinde gündeme getirdikleri probleme de cevap verilmiş oluyor.

Çünkü daha önce değindiğimiz gibi, önceki iki ayette uyarısında bulunulan azap, hiç kimsenin onlardan geri çeviremeyeceği ve hiçbir zalimin etkilenmekten kurtulamayacağı kesin bir azaptır. Bu ise kıyamet günü öngörülen cezayla sınırlıdır. Böyle bir azabın kıyamet günüyle sınırlandırılmış olması da, onların dünyada başka türlü bir azaba çarptırılmaları ihtimalini ortadan kaldırmaz.

Kaldı ki, bu şekilde itirazda bulunan tefsircilerin ileri sürdükleri gibi zalimlere yönelik azabın bu ayette sırf kıyamet günüyle sınırlandırıldığına ilişkin değerlendirmeler kesinlik kazansa bile, bizim de defalarca işaret ettiğimiz gibi şu İslâm ümmetine azabın ineceğini ifade eden birçok ayetin kanıtsallığı bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Öte yandan, tefsirini sunduğumuz ayetteki azabı kıyamet günüyle sınırlandırmak, ayetleri zahiri anlamının dışında başka türlü yorumlamayı ve ayetlerin akışının verdiği anlamı göz ardı etmeyi gerektirir ki, bunu yapmaya imkân yoktur.

“(O gün) zalimler derler ki: “*Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver de senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım.*” ifadesindeki zalimlerden maksat, insanlar içinde yer alan zalimlerdir. Bunlar ise hiçbir zalimi dışarıda bırakmayacak şekilde başlarına inen ve kökünü kurutma azabına uğrayan kimselerdir. Bu zalimlerin, “*Yakın bir zamana kadar bize süre ver*” sözlerindeki maksatları, dünyadaki ömürlerine kısa bir sürenin daha eklenmesidir. Böylece işledikleri zulümlerden dolayı kaçırdıkları fırsatları telafi edeceklerini ileri sürmektedirler. Böyle bir maksat taşıdıklarının kanıtı ise, bu sözün ardından, “*senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım.*” şeklinde dile getirdikleri sözdür.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, burada bu ümmetin zalimlerinin durumu açıklanmaktadır. Bu ise, “elçiye uyalım” şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektiriyor. Oysa ayette ek süre istenilirken “*rusul=elçiler*” şeklinde çoğul bir ifade kullanılmıştır. Böyle bir ifadenin kullanılmış olmasıyla verilmek istenen mesaj şudur: Bu azabın in-

dirilmesindeki asıl amaç, elçilik misyonu ile bu misyonu inkâr edenler arasında kesin kararı verip meseleyi çözüme kavuşturmaktır. Bu ise, özel olarak bütün peygamberler içinde sadece birisiyle sınırlı değildir. Nitekim aynı mesajı şu ayetten de algılamak mümkündür: *“Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı iletikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez.”* (Yûnus, 47)

“Bundan önce, sizin için yokluğun olmadığına (sürekli yaşayacağınıza dair) yemin etmiş değil miydiniz?!” Yemin, konuşma esnasında dile getirilen bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak için, onu üstün ve şerefli bir varlıkla, üstünlüğü ve şerefi açısından irtibatlandırmak demektir. Bununla demek istenir ki, konuşması esnasında yemin eden kişi eğer yalan söylüyorsa, adına yemin edilen üstün ve şerefli varlığın üstünlüğüne ve şerefine hâlel getirir. Tıpkı günlük konuşmalarda, *“Allah’a yemin ederim ki, şu iş şöyledir”* veya *“Canıma andolsun ki, işin aslı şudur.”* dediğimiz gibi. Yemin, en güçlü pekiştirme etkenlerinden biri kabul edilir. Bu ayette işaret edilen yeminin, konuşmanın tereddüde yer bırakmayacak şekilde kesin bir dille yapılmış olmasından kinaye olması uzak bir ihtimal değildir.

Bu ifadenin başına *“denilir”* ifadesini takdir etmek gerekir ve böylece şöyle bir anlam elde edilmiş olur: Onlara azarlama ve kınama maksadıyla denilir ki: Azabın inmesinden önce, sizin için zeval ve yokluğun olmadığını; sahip olduğunuz güçle, caydırıcılıkla ve savunma imkânlarıyla sonsuza dek yaşayacak bir ulus olduğunuzu, olaylara egemen olup onları lehinize yönlendirecek güçte olduğunuzu söylemiyor muydunuz? Şimdi size ne oldu da kısa bir süre daha mühlet verilmesi için yalvarıyorsunuz?

45) “Ve (önceki ümmetlerden) kendilerine zulmeden kimse-lerin yurtlarına yerleşmemiş miydiniz?! Onlara ne yaptığımız size apaçık belli olmamış mıydı?! Ve size örnekler de vermemiş miydik?!”

Bu ayet, önceki ayette yer alan *“aksemtum=yemin etmiş değil miydiniz?!”* ifadesinin mahalline atfedilmiştir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Önceki toplumlardan kendilerine zulmedenlerin yurtlarına yerleşmemiş miydiniz?! Sonra size bu davetin hak olduğu ve reddedilmesi durumunda kökten yok etme azabının onu izleyeceği gösterilmemiş

miydi?! Oysa bu gerçek iki yönden size gösterildi: Biri gözlemsel olarak gösterildi. Çünkü şu anda yurtlarında oturduğunuz zalim uluslara ne yaptığımız size apaçık belli oldu. Diğeri ise açıklama tarzında size gösterildi. Çünkü size örnekler verdik ve hak mesajının inkâr edilmesi, elçilik misyonunun temsil ettiği davetin reddedilmesi durumunda bunu, kökten yok etme azabının takip edeceğini, zalimlerin kökünün kurutulacağını anlatarak sizi uyardık.

46) “Hâlbuki onlar tuzaklarını kurmuşlardı. Ama tuzakları, dağları yerinden oynatacak güçte olsa bile Allah’ın katında (belli) idi.”

İfade, önceki ayette yer alan “fealna=yaptığımız” ifadesindeki zamire veya aynı ayetteki “bi-him=onlara” sözcüğündeki zamire ya da bazılarının da söylediği gibi⁽¹⁾ her iki zamire ilişkin hâl konumundadır. Çoğul zamirleri ise “illellezîne zalemû=zulmeden kimseler” ifadesine dönüktür.

Tuzaklarının Allah katında olmasından maksat, Allah’ın onların tuzaklarını bilgisiyle ve gücüyle kuşatmış olmasıdır. Bilindiği gibi, bir hilenin gerçekten hile olması için, aleyhinde hile yapılan kimsenin bunu bilgi ve güç olarak kuşatmaması, bilmemesi gerekir. Fakat aleyhinde hile yapılan kimse, kendisi için hazırlanan tuzağı bilince, onu savacak güce de sahip olunca, hile sonuçsuz kalır ya da tuzak, bizzat kuranların başına geçer. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, fakat farkında değiller.*” (En’âm, 123)

“*Ama tuzakları, dağları yerinden oynatacak güçte olsa bile*” ifadesinin orijinalinin başındaki “in” edatı, bazılarının da söylediği gibi,⁽²⁾ bağlaç işlevini görüyor. “Li-tezule” ifadesinin başındaki “lâm” ise, takdirî bir kelimeyle ilintilidir. “Mekr=tuzak” sözcüğünün dalâlet ettiği bu takdirî ifade, “yegtezi, yucibu (gerekir)” ve benzeri kelime şeklinde olabilir. Buna göre cümlelerin takdirî açılımı şöyledir: Allah onların tuzaklarını kuşatmıştır, onu biliyor ve savacak güce sahiptir. Kurdukları tuzağın şiddeti bundan az da olsa, çok da olsa, fark etmez.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 250.]

2- [Tefsir-i Ebu's-Suud, c. 4, s. 58.]

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlara ne yaptığımız sizin açınızdan iyice açıklığa kavuştu. Hâlbuki onlar kendi kapasitelerine göre bir de tuzak kurmuşlardı. Allah onların tuzaklarını kuşatmıştı. Tuzakları büyüklükte dağları yerinden oynatacak düzeyde bile olsa, Allah'ın kuşatmasının dışına çıkamazdı.

Bazıları demişlerdir ki: “İfadenin başındaki ‘in’ olumsuzluk edatıdır ve ‘lâm’ harfi de olumsuzlanan ifadenin başına gelmiştir. Ayette geçen dağlar da ayetler ve mucizelerden kinayedir. Buna göre kastedilen anlam da şudur: Onların tuzakları yere çakılmış dağlar gibi sağlam ve sarsılmaz olan Allah'ın ayetlerini ve mucizelerini geçersiz kılacak, etkisiz hâle getirecek değildir.”⁽¹⁾

Bu anlam İbn Mesud'un, [“ve in kane mekruhum” ifadesini] “ve ma kane mekruhum” şeklindeki okuyuşuyla da desteklenmiştir. Ancak bu anlam ayetin akışıyla bağdaşmamaktadır.

Ayette yer alan “li-tezule” ifadesini, “le-tezulu” şeklinde okuyanlar da olmuştur.⁽²⁾ Bu durumda ayetin başındaki “in” edatı “inne” edatının hafifletilmiş şekli olarak belirginleşmiş olur ve anlamın da şöyle olması gerekir: Gerçekten onların tuzakları dağları yerinden sökecek kadar büyüktü.

47) O hâlde, Allah'ın peygamberlerine verdiği sözünden cayacağını asla sanma! Kuşkusuz, Allah (her şeye) galiptir ve intikam sahibidir.

Bu ayet, daha önce geçen ve zalimlerin yaptıklarından dolayı cezalandırılmalarının kıyamet gününe ertelenmiş olmalarına ilişkin açıklamayı içeren ayete yönelik bir ayrıntılandırma konumundadır. Demek isteniyor ki: Böyle olduğuna göre, sakın Allah'ın peygamberlerine, onlara yardım edeceğine ve davetlerine aykırı hareket edenleri cezalandıracağına ilişkin olarak verdiği sözden cayacağını sanma! Allah sözünden cayar mı? Hâlbuki O, her şeye üstün gelen ve intikam sahibidir, kimsenin yaptığını yanına koymaz. Mutlak üstünlüğünün bir gereği de sözünden dönmemesidir. Çünkü sözden cayma, ya söz verenin sözünü yerine getirecek güce sahip olmamasından, ya da kendisine arız olan ve söz vermesini gerektiren önceki durumdan farklı bir tavır almaya zorla-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 251.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 251.]

yan başka bir durum nedeniyle fikrini değiştirmiş olmasından kaynaklanan bir tavidir. Yüce Allah mutlak olarak her şeye galiptir, acizlikle nitelendirilemez, hiçbir durum ve hiçbir şey O'nu baskı altına alamaz. O, tek ve her şey üstün gelendir.

İntikam alıcı olmasının bir gereği de hak adına, ona karşı büyüklük taslayanlardan, ulunarak ondan yüz çevirenlerden intikam alması ve mazlumlardan hakkını zalimlerden almasıdır.

“Zû intikam (intikam sahibi)”, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Yüce Allah Kur'ân'ın birçok ayetinde bu isimle kendisini anıyor ve her seferinde de onunla birlikte “Aziz (her şeye galip)” ismini kullanıyor. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Allah, (her şeye) galip ve intikam sahibidir.*” (Âl-i İmrân, 4; Mâide, 95) “*Allah (her şeye) galip ve intikam sahibi değil midir?*” (Zümer, 37) Tefsirini sunduğumuz ayette de, “*Kuşkusuz, Allah (her şeye) galiptir ve intikam sahibidir.*” buyuruyor. Bütün bunlardan anlıyoruz ki, “zû intikam” ismi, “aziz=galip” isminin bir detayı mahiyetindedir.

İNTİKAM KAVRAMI VE ALLAH İLE İLGİSİ

İntikam, cezalandırma demektir; fakat her ceza değil. Özel bir cezalandırma türüne denir ve bir başkasına, sana tattırdığına eşit bir kötülüğü veya daha fazlasını tattırmandan ibarettir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin. Allah'tan korkup sakının.*” [Bakara, 194]

Aslında intikam almak, insanlarda bulunan temel ve hayatî bir içgüdüdür. İnsanlar arasında bu içgüdünün yansıması olan davranışlara sıkça rastlamak mümkündür. Diğer bazı canlılarda da intikam olarak yorumlanacak davranışlar söz konusudur. İnsanı birinden intikam almaya sevk eden amaç her ne olursa olsun, bireysel intikam almaları yönelten etken, genellikle insanın içindeki hıncı, kini ve düşmanlık duygusunu yatıştırmaktır. Bir insan bir başkasından herhangi bir hayrı eksilttiği veya ona bir kötülük tattırdığı zaman, bu olumsuzluğun muhatabı olan kişi içinde üzüntü ve kırıma, eziyet hisseder. Bu üzüntü ve bu eziyet duygusunun ateşi, karşı tarafa buna denk veya bundan fazla bir kötülük tattırılmadan sönmez, dinmez. Şu hâlde intikam almaya yönelten etken bir içsel duyumsamadır. Akıl ise, bazen böyle bir duygunun gereğinin yapılmasına onay verir, geçerli kılar, bazen de onaylamaz, imtina eder.

Toplumsal intikamlara gelince -ki biz, bununla uygar olsun, ilkel olsun bütün toplumsal örgütlenmelere egemen olan yasalarda, kanunlarda rastladığımız kısas ve cezalandırma yöntemlerini kastediyoruz- bu tarz bir intikam almaya yönelten etken, düşünsel bir amaç ve aklen istenen bir sonuçtur. Çünkü bu sayede toplumsal düzen bozulmalara karşı korunmakta, toplumsal alt-üst oluşların, anarşinin yolu kapanmaktadır. Eğer cinayet işleyen suçlunun işlediği suça ve cinayete ceza vermek ve ondan intikam almak şeklinde bir kural olmasaydı, genel güvenlik bozulur, barış ve esenlik insanlar arasından ayrılır, başka diyarlara göçerdi.

Bu nedenle, yasalar çerçevesinde bu tür toplumsal cezalandırmalar anlamında intikam almak toplumsal haklardan biridir. Gerçi kimi durumlarda bireysel bir hak ile birlikte de belirginleşebilir. Sözgelimi bir başkasına zulmeden birinin, kanunlar çerçevesinde cezalandırılmayı gerektiren bir suç işlemesi gibi. Kimi zaman mazlum kişi af yoluyla hakkından vazgeçer, ama bu zalim kimse toplumun hakkının alınması için cezalandırılabilir.

Bundan da anlıyoruz ki, intikamın bir çeşidi duygusaldır ve bu tür intikamlar bireysel olup insanın içindeki hıncı yatıştırmaya, kin ateşini söndürmeye yöneliktir. Bir diğer intikam çeşidi de akla dayanır ki, buna “toplumsal intikam” diyoruz ve gayesi de düzeni korumaktır. Bu açıdan böyle bir intikam toplumsal bir haktır. Dilersen buna, toplum arasında yürürlükte olan gelenek veya yasalardan kaynaklanan bir hak da diyebilirsin. Çünkü insan hayatının dengede sürmesi için konulan hükümlerin dosdoğru uygulanışı ve tehlikeler karşısında korunup sağlıklı olması; bu yasalara aykırı hareket eden suçluların cezalandırılmalarını, yaptıkları kötülüğün acı akıbetini tatmalarını gerektirmektedir. O hâlde bu, toplumsal bir hak olduğu gibi, yasal bir haktır da.

Şimdi bunu bildiğimize göre, yüce Allah’ın Kur’ân ve sünnetteki metinlerde kendisine nispet ettiği intikam niteliğinin, ilâhî dinin ve semavî şeriatın içerdiği haklardan birini ifade ettiğini anlamış oluyoruz. Dilersen, İslâm toplumunun haklarından biri de diyebilirsin. Bununla birlikte bazen bireysel bir hakkın da yerine getirilmiş olması mümkündür. Yüce Allah’ın bir zalimden zulmettiği kimsenin hakkını bu çerçevede alması gibi. Çünkü Allah mazlumların velisidir, her işi övülendir.

İçerideki kin ateşini söndürmek, düşmanlık duygusunu yatıştırmak

amacına yönelik olarak duygusal bir zeminden beslenen bireysel intikama gelince, yüce Allah suçluların işledikleri suçlardan ve günahkârların işledikleri günahlardan zarar görmekten veya iyilerin itaat etmelerinden yararlanmaktan münezzehtir, yücedir.

Bu nedenle bazılarının ileri sürdükleri şu problem de geçersizdir. Diyorlar ki: “İntikam almak, ancak insanın içindeki kini yatıştırmak, nefreti dindirmek için başvurulmuş bir yöntemdir. Yüce Allah kullarının hayır veya şer, ibadet veya günah nitelikli amellerinden bir yarar veya bir zarar görmediğine göre, intikam niteliğini O’na nispet etmenin bir anlamı olmaz. Nitekim Allah’ın rahmeti de sonsuzdur, insanları sonsuza dek cezalandırmayı kabul etmez. Nasıl olmasın ki? İnsanlar içinde merhametli insanlar bile, herhangi bir suçu işleyen kimseyi, şayet bilmeden o suçu işlemişse, affetmeyi öngörmektedirler. Kaldı ki, yüce Allah, yarattığı ve hâlini herkesten daha iyi bildiği insanı, *‘Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.’* (Ahzâb, 72) şeklinde nitelendirmektedir.”

Yukarıda sunduğumuz bu değerlendirmenin yanlışlığı şuradan ileri geliyor: Bu adamlar bireysel intikam alış ile toplumsal intikam alışını birbirine karıştırıyorlar. Yüce Allah’ın kendisine nispet ettiği, bunların sandığı gibi bireysel intikam değil, toplumsal intikamdır. Bunun yanında insanın kalbî etkilenişinin ve duygulanışının yansıması olan nefsanî acıma, merhamet etme ile merhameti hak eden ama eksiği bulunan kimsenin eksikliğini tamamlama anlamında aklî acıma, merhamet etme de birbirine karıştırılıyor. Yüce Allah’ın kendisine nispet ettiği, nefsanî merhamet etme değil, aklî merhamet etmedir. Zaten azapta ebedî kalış, ancak rahmete lâyık oluş imkânının temelden yok olduğu ve feyizde bulunmanın mümkün olmadığı durumlarda geçerlidir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Hayır, kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa, işte onlar ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır.”* (Bakara, 81)

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da vardır. Yüce Allah’a nispet edilen intikam niteliğinin anlamıyla ilgili olarak sunduğumuz değerlendirme; cezalandırma, ödüllendirme ve azaba çarptırma yöntemi bağlamında gündeme gelir. Fakat amellerin sonuçları (ahiretin dünyada yapılan işlerin sonucu olduğu) bağlamında bu niteliğin gerçek mahiyeti, dünya hayatında edindiği ve meleke hâline getirdiği kötü özelliklerinden dolayı, ölümden sonra insan nefesine acı veren kötü biçimlerin ilişkisi (tecessümü) şeklinde belirlenmektedir. Tefsirimizin birinci

cildinde, “Allah herhangi bir örnek vermekten çekinmez.” (Bakara, 26) ayetinin tefsiri çerçevesinde, amellerin karşılıkları konusunda ayrıntılı açıklamalara yer verdik.

* * *

48) Yeryüzünü yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği, (insanların) tek ve yegâne hâkim ve galip olan Allah’ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerden intikam alacaktır).

İfadenin orijinalindeki zarf (yevme), “zû intikam (intikam sahibi)” ifadesiyle ilintilidir. Allah’ın intikam alışının bütün vakitleri ve mekânları kapsamasına karşın özellikle kıyamet gününe özgüymüş gibi sunulması, kıyamet gününün, ilâhî intikam alışın en belirgin göstergesi olmasından dolayıdır. İnsanların Allah’ın huzuruna çıkışlarının da sırf bu günle sınırlandırılmış olması da bu gerekçeden dolayıdır. Yüce Allah’ın kıyamet günüyle ilgili aktardığı birçok ayetteki ifadelerin hepsinde bu yöntem esas alınmıştır: “O gün emir Allah’ındır.” (İnfitâr, 19) “Sizi Allah’tan kurtaracak kimse yoktur.” (Mü’min, 19) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Daha önce defalarca bu konuyla ilgili açıklamalara yer verdik.

Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla “el-arz” sözcüğünün başındaki “el” takısı her iki yerde de zihnen bilinene işaret etmek için kullanılmıştır. Aynı durum “el-semavat” sözcüğünün başındaki “el” takısı için de geçerlidir. Ayrıca “semavat=gökler” sözcüğü, ayette yer alan “arz=yeryüzü” sözcüğünün ilkinde atfedilmiştir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Şu yeryüzünün, şu yeryüzünden başkasına ve şu göklerin de, şu göklerden farklı göklere dönüştürüleceği gün...

Tefsir bilginleri yerle göklerin değiştirilip farklı bir şeye dönüştürülmesi olayına ilişkin farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bazıları demişlerdir ki: “Yer gümüşe ve gökler de altına dönüştürülür.”⁽¹⁾

Bazıları da, “Yer gümüş gibi temiz olan başka bir yerle değiştirilir, gökler de öyle.” demişlerdir.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 146, İbn Mesud’dan naklen; Ruhü’l-Beyan, c. 4, s. 436, Kurtubî’den naklen.]

Bir başkasına göre: “Yer cehennem ve gökler cennet olur.”⁽¹⁾

Diğer bazılarına göre: “Yer tatlı bir ekmeğin parçasına dönüştürülür ve insanlar kıyamet günü boyunca ondan yerler.”⁽²⁾

Bazısına göre: “Yer her kesimin durumuna uygun bir şekil alır. Müminlerden bir kısmı için mahşer meydanında bulundukları sürece yiyecekleri bir ekmeğe dönüşür, diğer bir kısım müminler için ise gümüşe ve kâfirler için de ateşe dönüşür.”⁽³⁾

Bazısı demişlerdir ki: “Yerin değiştirilmesinden maksat, ona bazı eklemelerde bulunulması ve bazı taraflarının eksiltilmesidir. Meselâ dağları, tepeleri, vadileri ve ağaçları ortadan kaldırılır; yer bir sofra gibi yayılır; hiçbir eğri, bükümlü tarafı kalmayacak şekilde dümdüz hâle getirilir. Gökler de güneşin, ayın ve yıldızların yok edilmesi suretiyle değiştirilir. Kısacası gerek yer ve gerekse gökler dünyada sahip oldukları özellikleri ve biçimleri itibarıyla köklü bir değişikliğe uğrarlar.”⁽⁴⁾

Tefsir bilginlerinin ayette işaret edilen değişiklik olgusunu farklı biçimlerde yorumlamalarının kaynağı, ayetin tefsiri bağlamında aktarılan rivayetlerin farklılığıdır. Hâlbuki bu rivayetler şayet sahih iseler, bizzat kendileri ayette kastedilen anlamın bu olmadığına, içerdikleri açıklamaların tamamen örneklendirme ve bu olağanüstü olguyu insanların algılama kapasitelerine yaklaştırma nitelikli olduklarına delâlet eden en güçlü kanıt işlevini görmektedirler.

Yerin ve göklerin değiştirilmesi olgusunu işleyen ayetler üzerinde yapılacak yeterli bir inceleme sonucu görülecektir ki, değiştirme ifadesi, tasavvur edilen dağların vadilere serilmesinden ya da toprağın gümüşe veya tadı hoş bir ekmeğe dönüştürülmesinden çok daha büyük ve olağanüstü bir olguya işaret etmektedir. Meselâ şu ayetleri inceleyelim: “*Yeryüzü Rabbinin nuru ile aydınlanır.*” (Zümer, 69), “*Dağlar yürütülür, serap hâline gelir.*” (Nebe’, 20) Şayet kıyamet günüyle ilgili ise, “*Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler.*” (Neml, 88) ayetini de buna örnek gösterebiliriz. Bunun dışında başka ayetler de vardır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 325, İbn Mesud'dan naklen.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 324, Zürrare ve Muhammed b. Müslim'den naklen.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 325.]

4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 146.]

Bu ayetler, bugün gözlemleyip yaşadığımız evrensel düzenden farklı bir düzeni, tasavvur ettiklerimizden farklı gelişmeleri, işlevleri haber veriyorlar. Meselâ, yeryüzünün o gün Rabbinin nuruyla aydınlanması, güneşin veya yıldızların ya da başka gök cisimlerinin ışığıyla basit şekilde aydınlanışından tamamen farklı bir olaydır. Dağların yürütülmesi de, normalde örneğin yerlerinden sökülmesi ve parçalanması, toprağının etrafa saçılması şeklinde algılanır, bir seraba dönüşmesi şeklinde değil. İleride inşaallah yüce Allah'ın, daha geniş açıklamalar yapmamıza imkân vermesini umuyoruz.

“Tek ve yegâne hâkim ve galip olan Allah'ın huzuruna çıktıkları...”

Bütün varlıklar her zaman Allah'ın huzurunda olmalarına ve hiçbir zaman O'ndan gizli olmamalarına rağmen, insanların Allah'ın huzuruna çıkmaları, O'nun yanında belirginleşmelerinin anlamı, dünyada bulundukları sürece onlarla Allah arasında bir perde işlevini gören bütün illet ve sebeplerin ortadan kalkmış olmasıdır. O gün, hiçbir sebebin kendilerine sahip olmadığını, işlerini yöneltip yürütmediğini görecekler ve bağımsız bir etkinliğe sahip olan Allah dışında hiçbir sebebin bulunmadığını gözlemleyeceklerdir. Nitekim buna Kur'ân'da yer alan birçok ayet delâlet etmektedir. Bu yüzden kıyamet günü başka hiçbir tarafa bakmazlar, hiçbir yana yönelmezler. Dış görünüşleri, iç dünyaları, şimdiki durumları ve geçmişleri, yapıp ettikleri ve hâlleri itibariyle her nereye bakarlarsa Allah'ın bütün bunları gördüğünü, onlara egemen olduğunu, her şeyi kuşattığını göreceklerdir.

Bu söylediklerimizin kanıtı, ayette yüce Allah'ın tek (vahid) ve her şeye üstün gelen (kahhar) olarak nitelendirilmiş olmasıdır. Bu nitelikse bir tür galibiyeti çağırıştırır. Şu hâlde insanların o gün Allah'ın huzuruna çıkmaları Allah'ın, her şeyin varlığının kaynağını oluşturan tek olmasından ve kendisinin dışındaki bütün etkenlere üstün olup karşı konulmaz gücüyle baskı altına alan oluşundan ileri gelen bir durumdur. Bu yüzden hiç kimse insanlarla Allah'ın arasına giremez. Dolayısıyla onlar mutlak olarak O'nun huzuruna çıkacaklardır.

49-50) O gün, suçluların zincirlerle birbirlerine bağlandıklarını görürsün. Gömlekleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar.

Ayette geçen “mukarrenîn” ifadesi, “tekrin” kökünden gelir ve bir şeyin benzeriyle bir araya getirilmesini ifade eder. “el-Esfad” ise,

“es-safadu” sözcüğünün çoğuludur ve ellerin boyunlara bağlanması için kullanılan bir tür zincirdir veya bağlı insanların birbirine bağlanması için kullanılan mutlak anlamda zincir anlamına gelir. “Serabil” sözcüğü, “sirbal”ın çoğuludur ve gömlek demektir. “Katiran” sözcüğü, katran dediğimiz siyah ve kötü kokulu bir maddedir ve devlere sürülür. Böylece katran, develeri adeta bir gömlek gibi sarar. “Teğşa” kelimesinin kökü olan “el-ğeşavetu”; örtme, bürüme demektir. Araplar, “Ğeşa, yeğşa, ğeşaveten=örttü, bürüdü” derler. Her iki ayetin de anlamı, ek bir açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır.

51) (Bu,) Allah’ın herkese kendi kazandığının karşılığını vermesi içindir. Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görendir.

Ayetin ifade ettiği anlam gayet açıktır. Bu açıklığıyla ayet, her nefsin karşılık olarak aldığı şeyin, şekli değişmiş olsa da kazandığı iyilik veya kötülüğün bizzat kendisi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bunu da, insanların kıyamet günü edindikleri şeylerin işledikleri amel-lerinin sonuçları olduğunu anlatan ayetler kategorisinde inceleyebiliriz.

Bu bakımdan ayet, öncelikle ceza gününde cezanın (karşılığın) anlamını açıklamaktadır. İkinci olarak da, yüce Allah’ın intikam alıcı oluşunun anlamını açıklamakta ve bunun günah işleyen suçlunun, ondan duyulan kını ve ona karşı beslenen düşmanlık duygusunu yatıştırmak olmadığını, bilakis, Allah’ın intikam almasının suçluya işlediği suçun gerektirdiği akıbetin iştirilmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Dilersen, suçluya işlediği suçun kendisinin ulaştırılması da diyebilirsiniz.

Kıyamet günü alınacak bu karşılık gerekçelendirilirken, “*Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görendir.*” ifadesinin kullanılmış olması şunu vurgulamaya yöneliktir: “Bu ceza (karşılık), araya bir fasıla veya mühlet girmeksizin gerçekleşmiştir; ancak cezanın ortaya çıkıp belirginleşeceği gün, bu gündür, başka değil.” Ya da şöyle bir anlam kastedilmiştir: “Ceza verme hükmü ve bu hükmün yazılması amelin işlendiği anda gerçekleşmiştir; ancak bunun gerçekleşeceği ortam kıyamet günüdür.” Aslında her iki yorum da aynı kapıya çıkar.

52) İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğdir. Ki onunla uyarılsınlar, Allah’ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar.

Ragıp İsfahanî’ye göre “el-belâğ”; duyurma, bildirme, tebliğ etme demektir. Başkalarına göre de, yeterlilik anlamına gelir.

Ayet, İbrâhîm Suresi'nin sonunu oluşturuyor. Bu bakımdan böyle bir ayetin içeriğinin, bazılarının ileri sürdükleri gibi, Kur'ân'ın bütününe⁽¹⁾ veya diğer bazılarının ileri sürdüğü gibi, “*Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma!*” ayetinden itibaren surenin sonuna kadar olan açıklamalara işaret ediyor⁽²⁾ olmaktan çok, bu surenin içerdiği bütün açıklamalara işaret ediyor olması daha uygundur.

“Li-yunzerû bih=ki onunla uyarılsınlar” ifadesinin başındaki “lâm” harfi amaç bildirmeye yöneliktir. Bu ifade hazfedilen bir ifadeye atfedilmiştir. Bu ifadenin de hazfedilmiş olmasının nedeni, insanların zihinlerinin kapsayamayacağı kadar son derece önemli ve büyük olmasıdır. Çünkü ilâhî sırlardan öyle gerçekleri içeriyor ki onları kuşatacak kapasiteye sahip değildirler. Akılları sadece, sözü edilen amaçları kavrayabilir. Bu amaçlar da uyarıdır, Allah'ın bir olduğunu bilmedir ve iyi düşünüp öğüt almadır. Dolayısıyla insanlar, yüce Allah'ın dünyada ve ahirette zalimlere uyguladığı cezanın zikredilmesiyle uyarılmış oluyorlar, Allah'ın birliğine ilişkin ayetler ve işaretler zikredilerek her türlü kanıt gözlerinin önüne seriliyor. Bu arada özellikle müminler ilâhî bilgiler içeren ayetleri hatırlıyor, düşünüp öğüt alıyorlar.

Böylece surenin sonuç bölümüyle giriş bölümü arasında tam bir uyum sağlanıyor. Surenin girişinde, “(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa; (her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.” ayeti yer almıştı. Bu ayeti tefsir ederken demiştik ki: Ayetin bize gösterdiği husus, yüce Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) insanları Allah'ın yoluna davet etmesini, onlara Allah'ın mesajını duyurmasını emrettiğidir. Çünkü Allah onların her şeye üstün gelen ve her işi övülen rableridir. Bu tebliği gerçekleştirmesinin amacı, insanları rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktır. Eğer onlar bu davete olumlu karşılık verip Allah'a iman ederlerse, bu sayede küfrün karanlıklarından çıkıp fiilen imanın aydınlığına ulaşırlar. Eğer davete olumlu karşılık vermezlerse, uyarılırlar, hak olan tevhidin anlamına vâkıf olurlar, cehaletten bilgi düzeyine çıkarlar. Hiç kuşkusuz, sorumluluktan kurtulmasalar da, büyük bir hüsrana uğramış olsalar da, bu da bir tür karanlıktan aydınlığa çıkıştır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 240.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 149.]

O hâlde, ilâhî davet -her hâlükârda- insanlara yönelik bir uyarıdır, Allah'ın tek olduğuna ilişkin bir bildiridir, akıl sahipleri, özellikle müminler için bir hatırlatmadır, düşünüp öğüt alma vesilesidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Maani'l-Ahbar adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sevan'dan şöyle rivayet eder: "Yahudi'nin biri Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve 'Ya Muhammed!' dedi." Sevan adamın Resulullah'a bu şekilde hitap etmesinden rahatsız oldu ve ayaklarıyla onu dürtükleyerek, "Ya Resulallah, de!" dedi. Bunun üzerine adam dedi ki: "Ben ancak onu ailesinin kendisine koyduğu isimle çağırırım." Sonra sözlerine şöyle devam etti: "Allah, *'Yeryüzünün yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği... gün'* diyor. Peki, insanlar o gün nerede olacaklar?" Peygamber Efendimiz buyurdu ki: "Mahşerin aşağısında, karanlık bir yerde duracaklar." Adam, "İnsanlar cennete girdiklerinde ilk olarak ne yiyecekler?" diye sordu. Peygamberimiz buyurdu ki: "Balık ciğeri yiyecekler." Adam, "Bunun üzerine ne içecekler?" diye sordu. Peygamberimiz, "Selsebil (cennette bir pınar olup suyu tatlı ve içimi hoş olan su)." buyurdu. Adam dedi ki: "Doğru söyledin, ya Muhammed!"

Ben derim ki: Bu hadis, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Müslim, İbn Cerir, Hâkim ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserde- aracılığıyla Sevan'dan, "Mahşerin aşağısında, karanlık bir yerde duracaklar." ifadesine kadar rivayet edilir. Yine aynı eserde birçok kanaldan Aişe'den rivayet edilmiş ki, o Peygamberimize (s. a.v) sormuş ve Peygamberimiz, "Sırat üzerinde duracaklar." demiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Suveyr b. Ebu Fahite'den, o da Hüseyin b. Ali'den (a.s), "*Yeryüzünün yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği... gün*" ifadesiyle ilgili şöyle rivayet eder: "Yani başka bir yer oluşturulur ki, bunun üzerinde hiçbir günah işlenmemiştir. Yer her yönüyle açıktadır ve üzerinde tıptı Allah'ın ilk yarattığı günkü gibi, ne bir dağ, ne de bir bitki olmayacaktır."

Ben derim ki: Bu hadisi Kummî de tefsirinde rivayet etmiştir. Bu rivayette, dağların ortaya çıkışının ve bitkilerin yeşermeye başlamasının yerin yaratılmasından sonraki bir süreçte başladığına da işaret ediliyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Bezzar, İbn Münzir, Taberanî, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -el-Ba's adlı eserde- İbn Mesud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v), "*Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurdu: "Gümüş gibi bembeyaz bir yer hâline getirilir. Üzerinde hiçbir haram kan dökülmemiş ve üzerinde hiçbir hata işlenmemiş bir yer."

Ben derim ki: Bu hadis, İbn Mürdeveyh kanalıyla Hz. Ali'den (a.s) de rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebi'd-Dünya -Sıfatu'l-Cennet- adlı eserde, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Ali b. Ebu Talib'den (a.s) bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Yer gümüş ve gökler de altına dönüştürülür."

Ben derim ki: İbn Mesud'un bundan önceki rivayetinde olduğu gibi, bazıları bu açıklamaları benzetme olarak yorumlamışlardır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürrare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet eder ki: Ebreş el-Kelbî, İmam'a, "*Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün*" ayetinin anlamını sordu, İmam ona şu cevabı verdi: "Yer tatlı bir ekmeğe dönüşür ve hesaplama bitinceye kadar insanlar o ekmekten yerler." Ebreş der ki: İmam'a dedim ki: "Ama insanlar o gün yemeği düşünecekler mi ki?" İmam Ebu Cafer (a.s) buyurdu ki: "İnsanlar cehennemde şiddetli bir azap çekerlerken zarı (cehennemde bir bitki) yiyebiliyor, kaynar su içebiliyorlar; neden hesap günü yemeği düşünmesinler ki?"

Ben derim ki: "Yer tatlı bir ekmeğe dönüşür" şeklindeki ifadenin bir benzetme olması ihtimal dâhilindedir. Aynı sonucu, aşağıdaki rivayetten de algılamak mümkündür.

Şeyh Müfid'in el-İrşad ve Tabersî'nin de el-İhticac adlı eserlerinde Abdurrahman b. Abdullah ez-Zührî'den rivayet edilir ki: "Halife Hişam b. Abdulmelik hac ziyaretinde bulunduğu sırada kölesi Salim'in oğlunun omuzlarına yaslanarak Mescid-i Haram'a girdi. Muhammed b. Ali b. Hüseyin (İmam Muhammed Bâkır -a.s-) de mescitte oturuyordu. Kölesi Salim, halifeye dedi ki: 'Ey Müminlerin Emiri, şurada oturan kişi Muhammed b. Ali'dir.' Hişam dedi ki: 'İraklıların kafasını çelen adam mı?' 'Evet.' dedi. 'Ona git ve şunları söyle: Emîrû'l-Müminin sana şu

soruyu soruyor: Kıyamet günü bütün hesaplar tamamlanıncaya kadar insanlar ne yerler, ne içerler?’ İmam Muhammed Bâkır (a.s) buyurdu ki: İnsanlar temiz bir ekmek yuvarlağına benzer bir zemin üzerinde haş-rolunurlar, onun üzerinden nehirler akmaktadır. Hesaplaşma tamamlanıncaya kadar yerler, içerler.”

“Hişam, İmam’ın bu sorunun altından kalktığını görünce şöyle dedi: ‘Allahu ekber! Ona git ve şunları söyle: İçinde bulundukları durum, onları yemeyi ve içmeyi düşünmekten alıkoymaz mı?’ Ebu Cafer (a.s) dedi ki: ‘Onlar ateşteyken daha da meşguldürler. Yine de yemeyi, içmeyi unutmazlar ve ‘Üzerimize biraz su veya Allah’ın size verdiği rızıkdan akıttın.’ derler.’ Bu cevap karşısında Hişam sustu, söyleyecek söz bulamadı.”

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Ebu Eyyüb’ün kölesi Eflah’tan şöyle rivayet etmiştir: “Yahudi’nin biri, Peygamberimizden (s. a.v), *‘Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün’* ayetini sordu ve dedi ki: ‘Yer neye dönüşecektir?’ Peygamberimiz, ‘Ekmeğe dönüşecektir.’ dedi. Yahudi, ‘Babam sana kurban olsun. ‘Dermeke midir?’ dedi. Peygamberimiz (s. a.v) güldü ve ardından şunu söyledi: Allah, Yahudileri öldürsün! Biliyor musunuz dermeke nedir? Ekmeğin özüdür (içidir).”

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve Ebu Nuaym -ed-Delail adlı eserde- Ebu Eyyüb el-Ensârî’den şöyle rivayet etmişlerdir: “Yahudi hahamlarından biri Peygamberimizin (s. a.v) yanına geldi ve dedi ki: ‘Allah, *“Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün”* diyor. Peki, varlıklar o sırada nerede olacaklar?’ Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: Allah’ın konuklarıdır. Katındaki hiçbir şey Allah’ı aciz bırakmaz.”

Ben derim ki: Dönüştürme olgusunu açıklamaya yönelik rivayetlerin farklılığı, bir bakıma bunların anlaşılın diye sunulan örneklemeler olduklarını göstermektedir. Dönüştürme olgusunun gerçek anlamından anladığımız şudur: Yeryüzü, gökyüzü ve bu ikisinin arasındaki varlıkların hakikati aynıdır. Sadece o gün yer ve göklerin hareketlerine egemen olan düzen, dünyadaki düzenden farklı olacaktır.

Maani’l-Ahbar adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim’den şöyle rivayet eder: İmam Muhammed Bâkır’ın (a.s) şöyle dediğini duydum: “Yüce Allah yeryüzünü yarattığı günden itiba-

ren yedi âlem yaratmıştır. Bunların içinde Âdemoğlu cinsinden hiçbir varlık yoktu. Bunların tümünü topraktan yaratmıştı. Her birini diğer birinin ortadan kaldırılışından sonra yaratıp oraya yerleştirmişti.”

“Sonra yüce Allah beşerin babası Âdem’i yarattı. Onun zürriyetini de ondan yarattı. Hayır, Allah’a yemin ederim ki, cenneti yarattığı günden beri, içinde hep müminlerin ruhları olmuştur. Allah’ın yarattığı günden bu yana da cehennemde her zaman kâfirlerin ve günahkârların ruhları barınmıştır. Belki siz de kıyamet günü cennet ehlinin bedenlerinin cennetteki ruhlarıyla ve cehennem ehlinin bedenlerinin cehennemdeki ruhlarıyla buluşmasından sonra artık Allah’ın mülkünde yeni bir canlı yaratmayacağını, O’na ibadet edilmeyeceğini ve O’nun birlenmeyeceğini düşünüyorsunuzdur. Hayır, Allah’a yemin ederim ki, Allah yeni bir halk yaratacaktır ve bunlar erkek veya dişi olmayacaklardır. O’na ibadet edecekler, O’nu birleyecekler, O’nu ululayacaklar. Allah, onları üzerinde taşıyacak bir yer ve altında gölgeleyecek bir gök yaratacaktır. Yüce Allah, *‘Yeryüzünün yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği... gün’* demiyor mu? Yüce Allah bir ayette de, *‘İlk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.’* [Kaf, 15] buyurmuştur.”

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de tefsirinde Muhammed b. Müslim’den, o da İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s) benzer ifadelerle rivayet etmiştir. Ancak bu hadiste, yukarıda işaret ettiğimiz anlamlardan farklı bir anlama işaret edilmiştir.

Tefsiru’l-Kummî’de, *“Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün”* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir açıklamaya yer veriliyor: “Yeryüzü o sırada tatlı bir ekmeğe dönüşür ve mahşer gününde müminler ondan yerler.” *“O gün, suçluların zincirlerle birbirlerine bağlandıklarını görürsün.”* ifadesiyle ilgili de şöyle buyurmuştur: “Suçlular birbirlerine bağlı olacak hâlde zincire vurulurlar.” *“Gömlekleri katrandandır.”* ifadesi hakkında ise buyurmuştur ki: “Ayette geçen ‘serabil’ gömlek demektir.”

Kummî devamla der ki: “Ebu Carud’un İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s) aktardığı bir rivayette, İmam, *‘Gömlekleri katrandandır.’* ifadesini şu şekilde açıklıyor: “Katran, çok sıcak olduğundan erimiş hâldeki bakırdır. Yüce Allah, *‘ve yüzlerini ateş kaplar.’* buyuruyor. Bu erimiş bakırı vücutlarına sürerler ve yüzlerini ateş kaplar.”

Ben derim ki: İmam demek istiyor ki, “*Gömlükleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar.*” cümleleri birlikte şu anlamı ifade ediyorlar: Onlar katrana ve ateşe bürünmüş, onunla örtülmüşlerdir. Katran bedenlerini örtmekte ve ateş de yüzlerini kaplamaktadır.

İbrâhîm Suresi’nin Sonu

HİCR SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 99 Ayettir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الرَّحْفَ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ ﴿١﴾ رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ
كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾ ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهُمْ الْأَمَلُ فَسَوْفَ
يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا
تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾ وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ
عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ الْمَلَكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ
﴿٨﴾ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Ra. Onlar, kitabın ve apaçık (ve açıklayıcı) bir Kur'ân'ın ayetleridir.

2- Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler.

3- Bırak onları; yesinler, (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun. (Çünkü) yakında bilecekler.

4- Helâk ettiğimiz her şehrin mutlaka (bizce) bilinen (sûresi yazılan) bir kitabı vardır.

5- Hiçbir ümmet, ne süresinin önüne geçer, ne de ondan geri kalır.

6- (Kâfirler) dediler ki: “Ey kendisine Zikir (Kur’ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin.”

7- “Eğer doğru söyleyenlerden idiysen, bize melekleri getirseydin ya!”

8- Biz melekleri ancak hak olarak (gerçek varlıkları şeklinde) indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez (ölmeleri gerekir).

9- Kuşkusuz, o Zikr’i (Kur’ân’ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Hicr Suresi, kâfirlerin Peygamberimizle (s.a.a) alay etmeleri, onu delilikle suçlamaları ve Kur’ân’ı da deli saçması olarak nitelemeleri etrafında gelişen açıklamalar içermektedir. Bu açıdan surenin içerdiği açıklamaların bir kısmı, Peygamberimize (s.a.a) teselli vermeye, ona sabrı ve sebatı tavsiye etmeye, kendisini bu şekilde suçlayan cahiller güruhunu hoş görmeye, değerli gönlünü hoş tutmaya yöneliktir. Bu bağlamda uyarılar ve müjdeler de sunulmaktadır.

Ayetlerinden de anlaşılacağı gibi, Hicr Suresi Mekke döneminde inmiştir. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde Hasan’dan nakledilen bir rivayette onun, “*Andolsun ki, sana tekrarlanan (bazısı bazısını açıklayan) ayetlerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi’ni) ve bu büyük Kur’ân’ı verdik.*” [87. ayet] ayeti ile, “*Nitekim (Kur’ân’ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik. Onlar ki, Kur’ân’ı (büyü, eskilerin uydurması ve yalan şeklinde) parçalara böldüler.*” [90-91. ayetler] ayetlerini bunun dışında tuttuğu belirtiliyor. İleride bunun yanlış olduğuna değineceğiz.

Sure, “*Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir.*” [94. ayet] ayetini içeriyor ki, bu ayet, tarihî kaynaklarda yer verilen şu saptamayla örtüşüyor: Peygamberimiz (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilişinin ardından üç, dört veya beş yıl boyunca davetini gizli yürütüyordu. Çünkü üzerinde yoğun baskılar vardı. Sadece iman edeceğini umduğu tek tük kişiyi davet etmekle yetiniyordu. Onları gizlice

davet ediyor ve çağrıyla bir sır olarak onlara sunuyordu. Sonra Allah ona izin verdi ve çağrısını açıkça sunmasını emretti.

Tarihin kaydettiği bu saptamayı Şîî ve Sünnî kanallardan aktarılan birçok rivayet de desteklemektedir. Bu rivayetlerde belirtildiğine göre, Peygamber Efendimiz (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilişinden hemen sonra, yıllarca davetini halkın genelinden sakladı. Nihayet yüce Allah, *“Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir. Çünkü (azap indirmede) o alay edenlere karşı biz sana yeteriz.”* [94-95. ayetler] ayetlerini indirince, halkın karşısına çıktı ve davetini açıkça duyurdu. Buna bakarak surenin Mekke inişli olduğunu ve açık davetin ilk dönemlerinde indiğini söyleyebiliriz.

Kur’ân ayetlerinin önemli gerçekleri içeren görkemli örneklerinden ikisi bu surede yer almaktadır: *“Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.”* [21. ayet], *“Kuşkusuz, o Zikr’i (Kur’ân’ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz.”* [9. ayet]

1) Elif, Lâm, Ra. Onlar, kitabın ve apaçık (ve açıklayıcı) bir Kur’ân’ın ayetleridir.

İfadenin orijinalinde yer alan işaret zamiri (tilke=onlar) ile Kur’ân ayetlerine işaret ediliyor. Kitaptan maksat Kur’ân’dır. Kur’ân sözcüğünün ayette nekre olarak yer alması, önemine ve yüceliğine vurgu yapmak içindir. Nitekim uzağı gösteren “tilke” işaret zamiri de bu amaçla kullanılmıştır.

Buna göre şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: Sana indirdiğimiz bu yüksek menzilli ve üstün dereceli ayetler, ilâhî kitabın ve ulu bir Kur’ân’ın ayetleridir. Bu ayetler, Allah’ın sözüyle alay eden ve seni delilikle suçlayan kâfirlerin saçmalıklarının aksine hak ile batılı birbirinden ayırma özelliğine sahiptir.

Ayette geçen “kitap” sözcüğüyle Levh-i Mahfuz’un kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Kur’ân ondan inmiştir ve onun içinde yer almaktadır. Nitekim yüce Allah buna şu şekilde işaret etmiştir: *“Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur’ân’dır.”* (Vâkıa, 78) *“Hakikatte o, Levh-i Mahfuz’da bulunan şerefli bir Kur’ân’dır.”* (Burûc, 22) Buna göre, *“Onlar kitabın ve apaçık (ve açıklayıcı) bir Kur’ân’ın ayetleridir.”* ifadesi, bir bakıma, *“Apaçık kitaba andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur’ân kıldık. O, katımızda bulu-*

nan ana kitapta mevcut, yüce ve muhkem (sağlamlaştırılmış) dolu bir kitaptır.” (Zuhruf, 2-4) ayetlerinin içeriğinin özeti mahiyetindedir.

2) Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler.

Bu ifade, Hz. Peygamber’e (s.a.a) söyledikleri “*Ey kendisine Zikir (Kur’ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin.*” şeklindeki sözlerini ele almaya başlamadan önce bir hazırlık mahiyetinde sunuluyor. Bununla kâfirlere, ileride inkâr ettiklerinden dolayı pişman olacakları, Allah’a teslim olmuş ve kitabına iman etmiş olmayı temenni edecekleri, ama bunun için geç kalmış olacakları mesajı veriliyor.

“*Bir zaman (gelir ki)... arzu ederler.*” ifadesiyle kastedilen, temenni etmedir, mutlak sevmeye ve isteme anlamında değil. Bunun böyle olmadığına kanıtı, bu temenniyi açıklamaya ilişkin, “*keşke Müslüman olsaydılar*” ifadesidir. Çünkü ifadenin orijinalinin başındaki “lev” edatı ve “kanû” fiili, arzu etmelerinin sırf temenni nitelikli bir arzu olduğunu ve Müslüman olmayı, artık kaçırdıkları ve geri gelmesine imkân olmayan geçmişleriyle ilgili olarak sırf bir temenni içinde olduklarını gösteriyor. Şu hâlde, onların kastettikleri, dünyada iken Müslüman olmaktır.

Buna göre ayet, kâfirlerin inkâr etmiş olmalarından dolayı ileride pişman olacaklarına ve daha önce Müslüman olmuş olmayı temenni edeceklerine, ama bunun dünya hayatının defterinin dürlmesinden sonra gerçekleşen bir temenni olmasından dolayı da bir işe yaramayacağına işaret etmektedir.

3) Bırak onları; yesinler, (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun. (Çünkü) yakında bilecekler.

Ayetin orijinalindeki “yulhihim” sözcüğünün mastarı olan “ilbah”, bir şeyden yüz çevirip başka şeyle meşgul olmak, alıkoymak demektir. Araplar, “Elhahu keza an keza=falan şey onu falanca şeyden alıkoyma, oyaladı, meşgul edip unutturdu.” derler.

“*Bırak onları; yesinler, (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun.*” ifadesi, kâfirlerden el çekmeye, onları batıl hayat tarzlarıyla baş başa bırakmaya ilişkin bir emirdir. Aslında bu emir, onlarla tartışmayı, bu gerçeği kanıtlamak için önlerine kanıtlar sunmayı yasaklamaktan kinayedir. Çünkü onlar ileride Müs-

lûman olmayı arzu edecekler, bu yönde bir temennide bulunacaklar. Ancak bu temennide bulundukları sırada böyle bir şeyi elde etmelerine imkân olmayacak. Çünkü iş işten geçmiş olacak.

“*Yakında bilecekler.*” ifadesi ise, önceki emre ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir. Yani, onları bırak, tartışma onlarla, kanıt sunmaya kalkışma! Bütün bunlara gerek yoktur. Çünkü onlar yakında bu gerçeği bileceklerdir. Hak bir gün mutlaka ortaya çıkacaktır.

Ayette, aslında onların hayatta; yemekten, maddî lezzetlerle eğlenmekten, boş ümitlerle oyalanmaktan, sonuçsuz kuruntuların peşine düşmekten başka amaçlarının olmadığı eleştirel bir üslupla dile getiriliyor. Onların mantıkları ile hayvanların ve dilsiz, şuursuz varlıkların mantığı aynıdır. Bu yüzden onların hayvanlara özgü hayatlarıyla baş başa bırakılmaları daha yerinde bir davranıştır. Normal aklî kurallara ve insanî mantığa dayalı hakka ilişkin kanıtları önlerine koymanın bir yararı olmaz ki?

4-5) Helâk ettiğimiz her şehrin mutlaka (bizce) bilinen (süresi yazılan) bir kitabı vardır. Hiçbir ümmet, ne süresinin önüne geçer, ne de ondan geri kalır.

Önceki ayette geçen “(Çünkü) *yakında bilecekler.*” ifadesini pekiştirmeye ve nesnel karşılığını biraz daha belirginleştirmeye dönük bir açıklamadır. Ayetin akışından bunu anlıyoruz. Dolayısıyla şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Bırak onları. Çünkü onlar şu dünya hayatında Müslüman olmazlar. Ancak ecelleri gelip yaşamları sona erince ve helâk olmakla yüz yüze kalınca, Müslüman olmayı temenni ederler. İnsanlar bu hususta serbest seçimlerine göre hareket etmezler. Bilakis her ulus için bilinen bir kitap, belirlenmiş bir yaşama süresi vardır. Bu kitap, Allah katındadır ve ne kadar yaşayacakları burada belirtilmiştir. Bu yüzden yaşama sürelerini ne bir saat öne alabilirler, ne de erteleyebilirler.

Tefsirini sunduğumuz bu iki ayet gösteriyor ki, bireylerin yaşama sürelerini belirleyen bir kitap bulunduğu gibi, ulusların da yaşama sürelerini belirleyen bir kitap vardır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Her insanın kaderini boynuna bağladık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız.*” (İsrâ, 13)

6) (Kâfirler) dediler ki: “Ey kendisine Zikir (Kur’ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin.”

Peygamber'e (s.a.a) alay etmek için söyledikleri bir sözdür bu. Bu yüzden Peygamber Efendimize (s.a.a) ismiyle değil, onun kendisi için iddia ettiği gibi, "üzerine Kur'ân inen kimse" niteliğiyle hitap ediyorlar. Bu arada meçhul fiil kullanıyorlar. Bununla, kitabı indirenin kim olduğunun bilinmediğini, ona güvenmediklerini ve Allah tarafından indirildiğine ilişkin iddialarını inandırıcı bulmadıklarını anlatmaya çalışıyorlar.

Peygamber'i, kendisine Zikir indirilen kimse olarak nitelemeleri ve ona inen şeyi de Zikir olarak isimlendirmeleri, tamamen alay etme amacına yöneliktir. Nitekim "*Sen gerçekten bir delisin.*" sözleri de bir iftiradır, Peygamber'i yalanlamaya dönüktür.

7) "Eğer doğru söyleyenlerden idiyen, bize melekleri getirseydin ya!"

"Lev ma" edatı, tıpkı "hella" gibi cesaretlendirme, teşvik ve tahrik etme anlamında kullanılır. Yani: "Eğer peygamberlik iddiasında bulunurken doğru söylediyen, senin iddianın doğruluğuna tanıklık etmeleri ve seninle birlikte uyarı görevini yerine getirmeleri için bize melekleri getirseydin ya!" Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayet, yüce Allah'ın kâfirlerin ağzından hikâye ettiği şu ifadeye yakın bir anlam içermektedir: "*Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı!*" (Furkan, 7)

Peygamberlerden kendilerine melekler getirip açıkça göstermelerini istemelerinin temelinde şu inanışları yatıyor: İnsan, şehvet ve gazap kirine bulaşmış maddî bir varlıktır. Onunla salt aydınlık ve temizlik olan semavî âlem arasında hiçbir nispet ve temas yoktur? Bu yüzden ruhanî âlemle bu tür bir temassının olduğunu iddia eden bir kimsenin bu âlemin ehli olan meleklerden bazısını getirip kendisini onlara tasdik ettirmelidir ve melekler onun iddiasını doğrulayıp ona yardımcı olmalıdır.

Kaldı ki, putperestlere göre, melekler Allah'ın dışında tanrılık niteliğine sahip varlıklardır. Bu yüzden putperestlere göre tanrılar tanrısı olan Allah'ın emriyle kendilerini tevhit inancını benimsemeye davet etmek, bu ilâhların şefaathet yetkisine sahip olmadıkları ve onlara ibadet etmenin doğru olmadığı anlamına gelir ki, onlara göre buna ilişkin bir kanıt yoktur. Dolayısıyla melekler inmeli, ilâh olmadıklarını itiraf etmeli ve peygamberin peygamberliğini tasdik etmelidirler, diyorlar.

8) Biz melekleri ancak hak olarak (gerçek varlıkları şeklinde) indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez (ölmeleri gerekir).

Ayet, kendisini tasdik etsinler diye Hz. Peygamber'den (s.a.a) melekler getirmesini istemelerine cevap mahiyetindedir. Cevabın özü şudur: Allah'ın evrene egemen kıldığı yasa, meleklerin gayb perdelerinin altında kalıp insanlara görünmemelerini gerektirmektedir. Eğer insanların isteği uyarınca melekleri indirip onlara gösterse, bu, istekleri üzere indirilen olağanüstü semavî bir mucize olur. İnsanların istekleri sonucu gösterilen bir mucizenin özelliği de, inanmamaları durumunda toptan yok olma ve kesin helâk azabını kaçınılmaz kılmasıdır. Şu inatçı kâfirler de inanmayacaklarına göre, meleklerin indirilmesi onlar için helâk olmak demektir.

Kısacası, böyle bir durumda, yani hakkın ortaya çıkmasını ve batılın ortadan silinmesini sağlayacak kesin bir mucize istemeleri hâlinde, eğer yüce Allah melekleri indirecek olsa, onları kesin ve ayırıcı özelliği olan hak ile indirecektir. O zaman da hiç bekletilmezler, bilakis helâk edilir, kökleri kurutulur. Bazı müfessirlerin yaptıkları değerlendirmelerin özü budur.⁽¹⁾

Bazıları da şöyle demişlerdir: “Ayette sözü edilen haktan maksat, ölümdür. Buna göre kastedilen anlam şudur: Melekler insanlara inmezler; ancak hak ile beraber, yani ölüm vakti inerler ve o zaman da insanlara mühlet verilmez.”⁽²⁾ Bu değerlendirme, şu ayet esas alınarak yapılmış gibidir: “*Melekleri görecekləri gün, günahkârlara o gün hiçbir sevinç haberi yoktur.*” (Furkan, 22)

Diğer bazıları ise demişlerdir ki: “Ayette geçen haktan maksat, risalettir. Yani biz melekleri ancak vahiy ve risalet ile göndeririz.”⁽³⁾ Bu yorum da şu ayetlerden alınmış gibidir: “*Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi.*” (Nisâ, 170), “*Kendilerine geldiğinde hakkı da yalanladılar.*” (En'âm, 5)

Bu ayet ve buna benzeyen diğer ayetlerle ilgili olarak ileri sürülen yorumlar değişik tefsirlerde yer almaktadır. Ancak bunların her birinde

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 13.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 330.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 13; el-Keşşaf, c. 2, s. 571.]

birtakım yanlışlıklar yok değildir. Bir kere bu açıklamalar ayette yer alan “*Biz melekleri ancak hak olarak indiririz.*” ifadesinin içerdiği sınırlandırma anlamıyla örtüşmemektedirler. Çünkü meleklerin indirilişi, ne sadece bir toplumun kökünü kurutma ile sınırlıdır, ne sadece ölümle sınırlıdır ve ne de sadece vahiy ve risaletle. Bu yüzden, ayeti sözü edilen bu üç yorumdan biriyle sınırlandırmak için birçok kayıt bulmak gerekir. Ancak ayetin zahirinden de anlaşılacağı gibi, ayetin mutlak ifadesi buna imkân vermemektedir. Az önce sunduğumuz yorumları gözden geçiren bir kimse bu gerçeği açıkça görür.

Konuyla ilgili diğer ayetleri de inceleyip göz önünde bulundurarak ayetin anlamını şu şekilde belirginleştirmek mümkündür: Maddî hayat ortamı, yani şu dünya hayatı, hak ile batılın iç içe, karışık olduğu bir ortamdır. Hak bu dünyada bütün özellikleri ve sonuçlarıyla ortada, herkesin gözü önünde değildir. Aşağıdaki ayet bu gerçeğe işaret etmektedir: “*İşte Allah hak ile batılı da böyle yerleştirir.*” (Ra’d, 17) Bu hususta daha önce ayrıntılı açıklamalara yer verdik. Dolayısıyla bir şeyde hakka ilişkin bir özellik belirginleşmişse, ona mutlaka bir parça kuşku da karışmıştır. Yaşamımız boyunca karşılaştığımız olguları yeniden gözümüzün önünden geçirdiğimiz zaman, bu realiteyi kesinlikle görmemiz mümkündür. Aşağıdaki ayet de bu gerçeğin tanığıdır: “*Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.*” (En’âm, 9)

Ayrıca dünya hayatı, bir sınav ve seçim ortamıdır. Yapılan bir seçim, tercih de hakkın batıla ve hayrın şerre bir şekilde bulaşmış olması ihtimaliyle birlikte gerçekleşebilir ancak. Öyle ki, insan iki yolun kavşağında, yolların ayrılış noktasında durur, sonuçlarını ve belirtilerinden hareketle hayrı ve şerri belirlemeye çalışır. Sonra bu seçimine göre hak ettiği mutluluğu veya mutsuzluğu elde eder.

Melekler âlemi ve varlıklarını sürdürdükleri ortam ise, salt hak dediğimiz bir âlemdir. Orada hak kesinlikle batıla bulaşmaz. Şu ayetler bu gerçeğe işaret etmektedir: “*Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan...*” (Tahrîm, 6), “*Bilakis, lütuf ve ih-sana mazhar olmuş kullardır. O’ndan önce konuşmazlar; onlar sadece O’nun emri ile hareket ederler.*” (Enbiyâ, 27)

Burada örnek olarak sunduğumuz ayetlerden ve bu anlamı destekleyen diğer ayetlerden çıkan sonuç şudur: Melekler özleri itibariyle

üstün ve şerefli mahlûklardır. Tertemiz, her türlü eksiklik ve ayıptan münezzehtir, kötü ve bedbaht olma ihtimalleri bulunmayan nuranî varlıklardır. Bu özelliklere sahip olmalarından dolayı onlardan fesadın, günahın ve kusurun sadır olması ihtimali yoktur. Meleklerin varlıklarını sürdürdükleri ortamda, imkân ve biçim esasına dayanan, iyilik ve kötülük, itaat ve günahın, mutluluk ve bedbahtlığın topluca mümkün olduğu şu maddî dünyanın hareketlerini yönlendiren düzenin hükmü geçerli değildir. İnşaaallah yeri geldiğinde, bu hususla ilgili yeterli bilgiler sunacağız.

İleride de değineceğimiz gibi, insan şu maddî âlemle içli dışlı olduğu, küfür ve fasıklık ehlinde olduğu gibi şehvetlerin ve nefsanî arzuların peşine takıldığı sürece, yukarıda işaret ettiğimiz bu salt haktan ibaret olan âleme ulaşamaz. Ancak bu maddî âlemleri geçersiz olup hak âleme çıktıktan, hakkın kendilerine belirginleşmesinden, üzerlerindeki perdenin aralandığı ortama ulaşmalarından sonra her şeyi çıplak gözle görebileceklerdir. Aşağıdaki ayette bu gerçeğe işaret ediliyor: *“Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir.”* (Kaf, 22) Bu, insan açısından “ahiret” olarak isimlendirilen âlemdir.

Bundan da anlıyoruz ki, melekler âleminin, şu maddî âlemle içli dışlı olan insanlar için belirginleşmesi, ortamın değişmesine ve ölüm yoluyla dünyadan ahirete intikal edilmesine bağlıdır. Tabi Allah’ın seçkin kulları, her türlü günah kirinden arınmış velileri başka. Allah’a yakın olan bu insanlara, maddî âlemde bulunurken gaybî gözlemleme yetkisi verilmiştir. Peygamberler (hepsine selâm olsun) gibi.

“Biz melekleri ancak hak olarak indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez.” ifadesiyle, bizim yaptığımız bu değerlendirmenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü kâfirler meleklerin indirilmesini önerirken, onları asıl şekilleriyle görmeyi, böylece Peygamber’in doğru söylediğini kabul etmeyi amaçlamışlardı. Ancak bunun gerçekleşmesi, onların ölmesinden başka bir yolla gerçekleşemez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Bizimle karşılaşmayı ummayanlar; ‘Bize melekler indirilseydi ya!... Fakat melekleri görecekleri gün, günahkârlara o gün hiçbir sevinç haberi yoktur ve ‘Size, sevinmek yasaktır, yasak!’ diyeceklerdir. Onların yaptıkları her bir işi ele alırsak, onu saçılmış zerrelere hâline getiririz.”* (Furkan, 21-23)

Bu iki anlamın şu ayetlerde birleştirildiğini görüyoruz: “*Ona bir melek indirilmeli değil miydi? dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi. Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.*” (En’âm, 8-9) Diyor ki yüce Allah: Eğer biz peygamberliğini doğrulamak üzere olağanüstü bir mucize olarak ona melekler indirseydik, bu, onların işlerinin bitirilmesini, helâk edilmelerini gerektirirdi. Eğer bir meleği peygamberlikle görevlendirip ona risalet verseydik, onu da insanlardan bir erkek şekline sokmamız gerekecekti. Dolayısıyla yine de kuşkularına yol açacak unsurlar söz konusu olacaktı. Çünkü risalet, ilâhî sınav ve denemenin araçlarından biridir. Bir sınav; mutluluk ve mutsuzluk, başarı ve başarısızlık ihtimalini birden barındırmadığı sürece sınav olarak nitelendirilemez. Bir sınav için kurtuluş da, helâk da aynı oranda ihtimal dâhilinde olmalıdır. Şayet risaletin kabulü için akılları iman etmeye zorlayan, nefisleri benimsemek ve yakın etmek zorunda bırakan yöntemlere başvurulmuş olsaydı, sınavın hikmeti geçersiz olacaktı.

9) Kuşkusuz, o Zikr’i (Kur’ân’ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz.

Ayetin başlangıcı tamamen sınırlandırıcı bir anlam ifade etmektedir. İfadenin akışının zahiri gösteriyor ki, bu sınırlandırma, müşriklerin Kur’ân’ı reddedişleri, onun delilik saçması olduğunu ileri sürüşleri, Peygamber’in (s.a.a) bir deli olduğunu, yapıp ettiklerini dikkate almamak ve onun için hiçbir yasağın söz konusu olmadığını bilineni gerektirini söylemeleri, yine davetini tasdik etmek ve Kur’ân’ın hak ve semavî bir kitap olduğunu kabul etmek için kendilerine melekler indirilmesi gerektiğini ileri sürmeleri ölçü alınarak böyle bir cümle sarf edilmiştir.

Buna göre ayetin anlamının -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Bu Zikr’i sen kendin yazıp sunmadın ki, seni aciz bıraksınlar ve inatçılıklarıyla, yaman yakalayışlarıyla onun hükmünü iptal edebilsinler ve sen de onu korumak için kendini zorlayasın, sonra buna güç yetiremeyesin! Yine bu kitap melekler katından da indirilmemiştir. Bu yüzden meleklerin inip onu tasdik etmelerine ihtiyaç yoktur. Bilakis bu Zikr’i (Kur’ân’ı) ancak biz, tedricen indirdik ve bir zikir niteliğine sahip olması hasebiyle onu koruyacak olanlar da elbette biziz. Çünkü biz bu kitaba özel bir önem atfediyoruz.

Dolayısıyla Kur’ân canlı, sonsuz, ölümsüz ve aslı unutulmaz bir zikirdir. O, bir zikir olması niteliğini ortadan kaldıracak şekilde kendisine yapılabilecek eklemelere karşı korunmuştur. Eksiltmelere karşı da korunmuştur. Allah’ın zikri ve onun gerçek bilgilerini açıklayan bir zikir olma özelliğini ortadan kaldıracak şekilde şeklinin ve akışının değişime uğramasına karşı da koruma altına alınmıştır.

Ayet, Allah’ın kitabının, Allah’ın zikri olması hasebiyle bütün kısımlarıyla ve her açıdan tahriflere karşı korunmuş olduğuna delâlet etmektedir. O hâlde Kur’ân her zaman yaşayan, gündemde kalan canlı ve ölümsüz bir zikirdir.

Allah’ın aziz kitabının, Allah’ın zikri olması hasebiyle Allah’ın koruması altında olduğuna, her türlü tahrife ve dış tasarruflara karşı korunduğuna delâlet etmesi bakımından aşağıdaki ayet de tefsirini sunduğumuz ayete benzemektedir: *“Kendilerine kitap geldiğinde onu inkâr edenler (şüphesiz bunun sonucuna katlanacaklardır). Hâlbuki o, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden de, ardından da batıl gelemmez. O, hikmet sahibi, (her işi) övülen Allah’tan indirilmiştir.”* (Fussilet, 41-42)

Bu açıklamalarımızdan, “el-zikir” sözcüğünün başındaki “el” takısının daha önce adı geçen zikre delâlet ettiği anlaşılmaktadır. Yine ism-i failerde olduğu gibi “le-hâfizûn=koruyacak olanlar” niteliğiyle gelecek zamanın (indirildiği andan itibaren gelecekte korunacağının) kastedildiği anlaşıyor. Böylece, bazılarının ayetle ilgili olarak ortaya attıkları, “Eğer bu ayet, zikir olduğu için Kur’ân’ın tahrif edilmezliğine delâlet ediyorsa, Tevrat ve İncil’in de tahrif edilmezliğine delâlet etmektedir. Çünkü bu ikisi de zikirdirler. Oysa Allah’ın kitabında bu ikisinin tahrif edildikleri açıkça ifade edilmiştir.” şeklindeki problem de aşılmış oluyor.

Şöyle ki: Ayet, akışı itibariyle, Zikir olan Kur’ân’ın, indirildikten sonra ebediyen geçerli olmak üzere korunmasına delâlet etmektedir. Ayetten, zikir oluşun, ilâhî korumanın nedeni olduğuna, ilâhî hükmün bu eksende geliştiğine ilişkin bir kanıt yoktur.

İnşallah bu konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamaları yeri geldikçe sunacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru’l-Kummi’de müellif kendi rivayet zinciriyle babasından, o da İbn Ebu Umeyr’den, o da Ömer b. Uzeyne’den, o da Rifaa’dan ve

o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet eder ki: "Kıyamet günü olduğunda, Allah katından bir kimse şöyle seslenir: 'Cennete Müslümanlardan başka kimse giremez.' O gün kâfirler dünyadayken Müslüman olmayı temenni ederler." İmam devamla şu ayeti okudu: "*Bırak onları; yesinler; (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun.* -Yani alıkoysun, meşgul etsin.- (Çünkü) yakında bilecekler."

Ben derim ki: Ayyâşî de, Abdullah b. Ata el-Mekkî aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak buna benzer bir hadis rivayet eder.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Taberanî, el-Evsat adlı eserde, İbn Mürdeveyh sahih bir rivayet zinciriyle Cabir b. Abdullah'tan Resulullah'ın (s. a.v) şöyle buyurduğunu rivayet ederler: "Ümmetimden bazı insanlar işledikleri günahlardan dolayı azap çekerek ve Allah'ın kalmalarını dilediği kadar ateşte kalırlar. Sonra müşrikler onlarla alay ederek derler ki: 'Sizin Allah'ın dinini tasdik etmenizin size bir fayda sağlamadığını görüyoruz.' Bunun üzerine Allah ateşte bir tek muvahhidi (Allah'ın birliğine iman edeni) bırakmaz, hepsini çıkarır." Sonra Resulullah (s.a.a), "*Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler.*" ayetini okudu.

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka bir hadis, değişik kanallardan Ebu Musa el-Eş'arî, Ebu Said el-Hudrî ve Enes b. Malik kanalıyla Resulullah Efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebî Hatem ve İbn Şahin, es-Sünnet adlı eserde, Ali b. Ebu Talib'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Bütün ümmetlerden, işledikleri günahlardan pişmanlık duyup tövbe etmeden ölen ve tevhit ehli olup büyük günahlar işleyenler içinden cehenneme girenlerin cehennemde gözleri ağarmaz, yüzleri kararmaz, şeytanın yanında bulunmazlar, zincirlere bağlanmazlar. Kaynar sudan da içmezler, vücutlarına katran sürülmez. Tevhide inandıkları için Allah cehennemde ebediyen kalmayı bedenlerine haram kılmıştır. Secde ettikleri için de yüzlerini ateşe haram etmiştir."

"Bunların kimisi, ayaklarına kadar batır ateşe. Kimisi, topuklarına kadar ateşe girer. Bazısı dizlerine kadar, bazısı belindeki kuşağına kadar, bazısı boğazına kadar ateşe girer. Herkes ameli oranında ateşe girer. Bazısı ateşte bir ay kalır, sonra çıkar. Bazısı bir sene kalır, sonra

çıkarak. Bunlardan en uzun süre kalanı, dünyanın yaratılışından yok oluşuna kadarki süre kadar kalır.”

“Allah onların cehennemden çıkmalarını istediğinde, Yahudi ve Hristiyanlardan ve diğer dinlerin mensuplarından ve putperestlerden cehennemde olanlar cehennemdeki tevhit ehline derler ki: ‘Siz, Allah’a, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiniz; ama şimdi biz ve siz ateşte eşit durumdayız.’ Bunun üzerine yüce Allah, bundan önce hiçbir şeye öfkelenmediği kadar öfkelenir ve tevhide iman ettikleri hâlde işledikleri günahlardan dolayı cehenneme giren bu insanları cehennemden çıkarıp cennetle Sırat arasında bulunan bir pınara sokar. Orada, sel sularından arta kalan çer çöp arasındaki bitki gibi yeniden yeşerirler. Ardından cennete girerler. Alınlarında, ‘Bu cehennemlikler, Rahman’ın azatlıklarıdır!’ şeklinde bir yazı olur. Cennette Allah’ın kalmalarını dilediği kadar kalırlar.”

“Sonra yüce Allah’tan üzerlerindeki bu ismin kaldırılmasını isterler. Bunun üzerine Allah bir melek göndererek alınlarındaki bu yazıyı siler. Sonra yanlarında ateşten çiviler taşıyan bir grup meleği cehenneme göndererek kapılarını geride kalanların üzerine bu çivilerle kapatmalarını emreder. Allah arşı üzerinde onları unutulmaya terk eder. Cennetlikler de nimetlere ve lezzetlere daldıkları için onları akıllarına bile getirmezler. İşte ‘*Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler.*’ ayetinde bu olaya işaret edilir.”

Ben derim ki: Rivayette geçen “et-tersus”, bir tür bitki demektir. “Hamîlu’s-seyl=sel sularının taşıdıkları” kelimesinden maksat da suyun üzerinde biriken köpük ve çerçöp yığınıdır. Şîf kanallarda da içerik olarak bu rivayete yakın hadisler aktarılmıştır.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Ebu Said’den şöyle rivayet etmiştir: “Resulullah Efendimiz (s. a.v) yere bir çöp dikti, bir diğerini onun yanına, diğer birini de onun arkasına dikti. Sonra, ‘Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?’ diye sordu. Orada bulunanlar dediler ki: ‘Allah ve Resülü daha iyi bilir.’ Buyurdu ki: Şu baştaki çöp insandır, onun yanındaki eceli, onun arkasındaki de arzularıdır. İnsan hep arzularının peşinde koşar; ama ecel araya girerek arzularını gerçekleştirmesine fırsat vermez.”

Ben derim ki: Buna yakın anlamlar içeren bir hadis de değişik ka-

nallardan Enes aracılığıyla Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Emîrû'l-Müminin'den (a.s) şöyle rivayet edilir: “Sizin açınızdan en fazla iki şey beni endişelendirmektedir. Biri heva ve hevesin peşinden gitmek, diğeri sonu gelmez uzun arzulardır. Çünkü heva ve hevesin peşinden gitmek, insanı hakkı görmekten alıkoyar; sonu gelmez arzular ise, insana ahireti unutturur.”

Tefsiru'l-Kummî'de, “*Biz melekleri ancak hak olarak indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez.*” ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor. İmam (a.s) buyurdu ki: “Bu ayetin anlamı şöyledir: Eğer biz melekleri indirirsek, onlara mühlet verilmez, helâk olurlar.

KUR'ÂN TAHRİF EDİLEMEZ

1. Bölüm:

Hiç kuşkusuz, tarihin kesin bilgilerinden biri şudur: Arap kökenli Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.a) -yaklaşık olarak- on dört asır önce gelmiş ve peygamber olduğunu söyleyerek insanların sunduğu davete iman etmelerini sağlamak için kıyam etmiştir. Araplardan ve başka uluslardan oluşan bir ümmet, getirdiği dine inanmıştır. Bu arada Kur'ân adında bir kitap getirmiş ve bu kitabı Rabbine nispet etmiştir. Bu kitap onun sunduğu genel bilgileri ve şeriatın temel ilkelerini içermektedir. Hz. Muhammed (s.a.a) bu kitapla karşıtlarına meydan okur, onu peygamberliğinin bir kanıtı olarak gösterirdi.

Yine tarih şunu kesin olarak bildirir ki, bugün elimizde bulunan Kur'ân, Hz. Peygamber'in (s.a.a) getirdiği ve genel olarak dönemindeki insanlara alenen okuduğu Kur'ân'ın aynısıdır. Yani Kur'ân'ın aslı, tümüyle kaybolacak, sonra bu aslın yerine dizilişinde ona benzeyen veya benzemeyen başka bir kitap uydurulacak, ardından bu uydurulan kitap Peygamber'e (s.a.a) nispet edilerek insanlar arasında ona indirilen Kur'ân olarak ünlenecek şekilde zayı olup ortadan kalkmamıştır.

İşte tüm bunlar, kimsenin kuşku duymadığı gerçeklerdir. Ancak zihninde problemi olan, anlama zorluğu çeken aptallar bu tarihsel gerçeklerden kuşku duyabilir. Gerek muhalif ve gerekse taraftar hiçbir araştırmacı, tahrif meselesini gündeme getirmemiş, böyle bir olasılığı savunmamıştır.

Yalnızca bazı muhalif veya taraftar kimseler bir cümle veya ayetin⁽¹⁾ fazladan ilave edildiğini ya da eksiltemeye gidildiğini veyahut bir ayetin bazı kelimelerinin ya da irabının (harekesinin) değiştirildiğini söylemişlerdir. Fakat ilâhî kitap Hz. Peygamber (s.a.a) dönemindeki orijinalitesini korumuştur; ne zayi olmuş, ne de kaybolmuştur.

Ayrıca Kur'ân'ın, bütün ayetleriyle ilintili birtakım nitelikler bakımında hasımlarına meydan okuduğunu görüyoruz. Yine elimizdeki Kur'ân'da, yani Mushaf'ın iki kapağı arasındaki ilâhî kitapta, meydan okumasına konu aldığı niteliklerin tümünü, en ufak bir değişikliğe uğramadan, hiçbir şeyi gözden kaçırmadan ve hiçbir şeyi yitirmeden meydan okuduğu ilk günkü gibi durduğunu bizzat gözlemliyoruz.

Aynı şekilde Kur'ân belâgatî, etkileyiciliği, fesahatî, açıklığı ile meydan okumaktadır. Elimizdeki Mushaf'ın akıllara durgunluk veren olağanüstü edebî bir yapıya sahip olduğunu, hiçbir belâgatçinin, hiçbir söz ustasının kaynaklarda yer alan, rivayet edilen şiir, hitabet, risale veya diyalog türü sözlerine benzemediğini, onlarla aynı kefeye konamayacak bir eşsizliğe ve benzersizliğe sahip olduğunu görüyoruz. Bu edebî benzersizliği bütün ayetlerde görebiliyoruz. Bu, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan öyle bir kitaptır ki, onun etkisinden tüyler ürperir, kalpler titrer.

Yine Kur'ân, *“Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz birçok şeyler bulurlardı.”* (Nisâ, 82) diyerek, herhangi bir çelişki, herhangi bir tutarsızlık içermediğini meydan okuyucu bir tarzda bildirmektedir. Biz de elimizdeki Mushaf'ın buna en güzel şekilde örnek oluşturduğunu gözlerimizle görüyoruz. Bir ayette herhangi bir ipham veya eksiklik gibi algılanan bir yön bulunuyorsa, mutlaka bunun bir diğer ayet tarafından açıklığa kavuşturulduğu, tamamlandığı en güzel örnekleriyle gözlerimizin önündedir. İlk bakışta tutarsızlık veya çelişki gibi görünen bir anlatım, bir başka yerde, öyle olmadığı anlaşılacak şekilde ortaya konmakta, açıklığa kavuşturulmaktadır.

1- Meselâ, İslâm'ı din olarak benimsemeyen bazı kimseler, *“Muhakkak sen öleceksin, onlar da öleceklerdir.”* [Zümer, 30.] ayetinin, Peygamber'in öldüğünü söyleyenlere karşı kılıcını çekip *“kim peygamber öldü derse onu öldüreceğim.”* diyen Ömer'i yatıştırmak için Ebu Bekir tarafından uydurulduğunu iddia etmişlerdir.

Sonra başka yerlerde bunların dışında ve salt Arap dili uzmanlarına hitap etmeyen daha genel ve kuşatıcı meydan okumalara da rastlıyoruz: *“De ki: Andolsun, bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.”* (İsrâ, 88), *“Kur’ân hak ile batılı ayıran bir sözdür. O, asla bir şaka değildir.”* (Târık, 13-14) Sonra elimizde bulunan Mushaf’ın bu sarîh hakkı hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde açıkladığını; gerçek bilgiler, fitrî yasalara ilişkin bütünsel ilkeler ve ahlâkî erdemlerin ayrıntıları bazında insan aklının ulaşabileceği, kavrayabileceği en son noktaya kadar yol göstericilik işlevini gördüğünü bizzat görüyoruz. Bu arada en küçük bir eksikliğe, bozukluğa da rastlamıyoruz. Herhangi bir çelişki veya sürçme çıkmıyor karşımıza. Tam tersine, onca genişliğine ve çokluğuna karşın bütün bilgilerin aynı özelliklere sahip tek bir hayatla yaşadığını, aynı ruhla yönlendirildiğini, bu ruhun bütün Kur’ân bilgilerinin temelini oluşturduğunu, bütün açıklamaların ve değerlendirmelerin son merciini teşkil ettiğini ve bunun da tevhit ilkesi olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla tahlil sonucu Kur’ân’daki bütün açıklamaların tevhide, tevhidin de terkip sonucu bütün Kur’ân ayetlerinin içerdikleri bilgilere dönük olduğu görülecektir.

Sonra Kur’ân’ın geçmiş peygamberlerin ve onların mazide kalan ümmetlerinin görüp geçirdiklerine ilişkin haberlere daldığını görüyoruz. Elimizdeki Allah kelâmının geçmiş ümmetlerin kıssalarını sunduğunu ve bunlarla ilgili kesin gerçeği, eğri ile doğruyu birbirinden ayıran açıklamayı verdiğini; dinin berraklığına, peygamberlik makamının temizliğine, kulluk ve itaat içtenliğine yaraşacak bir üslup ve içerikle aktardığını gözlemliyoruz. Kur’ân’da aktarılan geçmiş ümmetlere ilişkin kıssalardan herhangi birini Tevrat ve İncil’deki benzerleriyle karşılaştırdığımız zaman, bu gerçeklik en güzel şekilde belirginleşmekte, Kur’ân’ın göz kamaştırıcı üstünlüğü bariz bir şekilde fark edilmektedir.

Bunun gibi Kur’ân’ın birçok ayette gayba ilişkin işaretler verdiğini ve değişik ayetlerde gelecekte meydana gelecek olaylara ya doğrudan ya da imalı bir biçimde işaret ettiğini görüyoruz. Elimizdeki Mushaf’ın bu çizgide en ufak bir sapma göstermeden doğruları dosdoğru bir şekilde aktardığını ve hep realitece doğrulandığını görmekteyiz.

Yine Kur’ân’ın kendisini, nur gibi, dosdoğru yola ileten gibi, en doğru yola ve en sağlam hayat tarzına ulaştıran gibi üstün ve güzel nite-

liklerle vasfettiğini görüyoruz. Elimizdeki Mushaf'ın bu özelliklerden hiçbir şeyi yitirmediğini, yol göstericilik, hakka delâlet ve rehberlik işlevini bir an dahi ihmal etmediğini bizzat gözlemliyoruz.

Kur'ânın kendisini tanıtmak bazında işaret ettiği en kapsamlı nitelik, Allah için zikir (Allah'ı hatırlatan, anma vesilesi olan) olmasıdır. Kuşkusuz Kur'ân, Allah'ın anılmasını sağlayan canlı ve ölümsüz bir kanıttır. O, Allah'ı en güzel isimleriyle ve yüce sıfatlarıyla vasfeder. Allah'ın yaratma ve meydana getirme yasasını anlatır. Allah'ın meleklerini, kitaplarını ve peygamberlerini anlatır. Şeriatlarını ve hükümlerini açıklar. Bütün varlıkların varacağı yeri, ahireti, her şeyin Allah'a döneceğini beyan eder. İnsanların karşılaştıkları mutluluk ve mutsuzluk, varacakları cennet ve cehennemle ilgili detaylı bilgiler sunar.

İşte bütün bunlar yüce Allah'ı anmaya birer araçdırlar. Kur'ân da kendini "Zikir" olarak tanımlarken bunu anlatır. Bu açıdan elimizdeki Mushaf'ın Allah'ın zikri olma özelliğinden hiçbir şey kaybetmediğini görüyoruz.

"Zikir" kavramı Kur'ân'ın işlevine delâlet eden en kapsamlı nitelik olduğu için, Kur'ân'ın iptal edilmelere, değiştirilmelere ve tahrif girişimlerine karşı koruma altına alındığından söz eden ayetlerde ondan Zikir olarak bahsedilmiştir. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Ayetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz. O hâlde, ateşin içine atılan mı daha iyidir; yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görmektedir. Kendilerine kitap geldiğinde onu inkâr edenler (şüphesiz bunun sonucuna katlanacaklardır). Hâlbuki o, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden ve ardından da batıl gelemmez. O, hikmet sahibi, (her işi) övülen Allah'tan indirilmiştir."* (Fussilet, 40-42) Burada yüce Allah'ı, Kur'ân'ın "Zikir" olması hasebiyle batıl tarafından hiçbir şekilde yenilgiye uğratılmadığını, ne şimdiki zamanda, ne de gelecekte batılın ona bulaşamayacağını, iptal edilemeyeceğini, yürürlükten kaldırılıp neshe dilmeyeceğini, zikir olma özelliğini ortadan kaldırarak şekilde tahrife uğrayamayacağını vurguluyor.

"Kuşkusuz, o Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz." (Hicr, 9) ayeti de buna örnek oluşturmaktadır. Burada yüce Allah hem "Zikir" sözcüğünü mutlak olarak kullanmış, hem de korumayı da mutlak olarak gündeme getirmiştir. Bundan an-

laşıyor ki, Kur'ân Allah'ın mutlak korumasıyla her türlü eklentiye, eksiltmeye, zikir olma özelliğini ortadan kaldıracak, onun Allah'ın zikri olmasına bir şekilde son verecek biçimde lâfzen veya düzenleme olarak değiştirilmeye karşı korunmuştur.

Bu ayetteki “lehu=onu” zamirinin Peygamberimize (s.a.a) dönük olduğunu söylemek⁽¹⁾ son derece isabetsiz, çürük bir görüştür. Her şeyden önce ayetin akışına uygun değildir. Çünkü müşrikler, kendisine indirildiğini söylediği Kur'ân dolayısıyla Peygamber Efendimizle alay ediyorlardı. Nitekim bu ayetten önceki ayetlerin birindeki “(Kâfirler) dediler ki: Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin.” [Hicr, 6] ifadesi de, buna ilişkin bir kanıt konumundadır. Daha önce bu ayeti tefsir etmiştik.

Bu ayrıntılı açıklamalardan anlaşıyor ki, Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) indirdiği ve indirildiği şekliyle korunmuş olarak nitelendirdiği Kur'ân, Allah'ın korumasıyla her türlü eklenti, noksanlık ve değişime karşı korumaya alınmıştır. Nitekim yüce Allah, Peygamber'ine bu hususta vaatte bulunmuş, bu garantiyi vermiştir.

Bu bölümde üzerinde durduğumuz kanıtın özü şudur: Allah Kur'ân'ı, Peygamber'ine indirmiş ve birçok ayette onu özel niteliklerle tanıtmıştır. Şayet ekleme, eksilme veya lafız yahut tertip açısından etkin bir değişime söz konusu olsaydı, bu niteliklerin etkileri kesinlikle ortadan kalkardı. Fakat elimizdeki Mushaf'a baktığımız zaman, sayılan bu niteliklerin sonuçlarının en kusursuz ve en güzel bir şekilde yer aldığını, sayılan niteliklerinden hiçbir tahrifin ve eksilmenin bulunmadığını görüyoruz.

Şu hâlde elimizdeki Mushaf, Peygamber Efendimize (s.a.a) inen Kur'ân'ın aynısıdır. Eğer Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'dan bir şeyin eksildiği; irabında, harflerinde veya cümle yapısında bir değişikliğin meydana geldiği farz edilseydi, bunun, Kur'ân'ın mucize olma, çelişkileri ortadan kaldırma, doğru yola ulaştırma, nur ve zikir olma, önceki semavî kitaplara egemen olma gibi niteliklerinden herhangi birinde etkinlik gösteremeyeceği durumlarda olması gerekirdi. Buna göre eğer bir değişiklik söz konusu ise, bu, ancak tekrarlanan bir ayetin ek-silmesi veya bir nokta ya da bir cümle yapısı hakkında ihtilâf yaşanması ve benzeri durumlar ile ilgilidir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 16, Ferra'dan naklen.]

2. Bölüm:

Hem Şîî,⁽¹⁾ hem de Sünnî⁽²⁾ kaynaklarda yer alan ve kargaşanın baş gösterdiği ortamlarda, problemlerin çözümünde Kur'ân'a başvurulmasını emreden çok sayıdaki hadis de Kur'ân'ın tahrif edilmediğinin kanıtıdır.

Meselâ hem Sünnî kaynaklarca,⁽³⁾ hem de Şîî kaynaklarca⁽⁴⁾ mütevatir düzeyinde kabul edilen ünlü Sakaleyn (iki ağırlıklı-değerli emanet) Hadisi'nde Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Size iki ağırlıklı-değerli emanet bırakıyorum; Allah'ın kitabı ve soyum, Ehlibeyt'im. Onlara sarıldığınız sürece, benden sonra asla sapmazsınız..." Tahrif edilen bir kitaba sarılmayı emretmenin ve ona sarılanlar açısından sapma olgusunu ebediyen olumsuzlamanın anlamı yoktur.

Sonra Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılan birçok rivayette, nakledilen haberlerin Kur'ân'a başvurularak doğruluklarının test edilmesi emrediliyor.⁽⁵⁾ Bu bağlamda bazılarının, "Bu tür rivayetler fikhî meselelerle ilgilidir. Dolayısıyla buradan hareketle, tahrif olayının özellikle ahkâm ayetleri açısından gerçekleşmeyeceğinden söz edebiliriz. Bunun da ahkâm ayetlerinin dışındaki ayetlere bir faydası olmaz." şeklindeki yorumları doğru değildir. Çünkü rivayetlerin Kur'ân'a sunularak test edilmesini emreden hadisler mutlaklardır. Dolayısıyla bu rivayetleri salt fikhî meselelere özgü kılmak, özgü kılmayı gerektiren bir etken olmaksızın gerçekleştirilmiş bir uygulama olur ki, yanlıştır, yersizdir.

Kaldı ki, rivayetlerin Kur'ân'la test edilmesini öngören rivayetlerin doğruyu yalandan ve hakkı batıldan ayırma bağlamında ifade edildikleri açık gibi veya net ve açıktır. Bilindiği gibi, örtbas etme ve uydurma salt fıkıhla ilgili rivayetlerle sınırlı kalmamıştır. Bilakis inanç ilkeleri, geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin kıssaları, dünya ve ahiret hayatının özellikleri ile ilgili hususlarda gerçeği örtüp saklama ve uydurmaya iten etkenler çok daha geniş ve yaygındır. Elimizde bulunan İsrailiyat, yine uydurma ve yalan haberler yayma olgusunun çok daha belirgin ve

1- [Aynu'l-Hayat, Allâme Meclisî, s. 478.]

2- [el-İtkan, Suyutî, c. 2, s. 151.]

3- [Müsned, Ahmed b. Hanbel, c. 3, s. 14; Kenzu'l-Ummal, c. 1, s. 185-189.]

4- [Maani'l-Ahbar, s. 90.]

5- [Vesailu's-Şia, c. 3, Kitabu'l-Kaza, s. 380.]

açık olduğu İsrailiyat'tan geri kalmayacak başka kaynaklar bu sözümü-zü desteklemektedir.

Ayrıca, Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) değişik Kur'ân ayetlerini çeşitli meselelerle ilgili olarak esas alan açıklamalarını içeren rivayetler de buna örnek oluşturabilir. Çünkü bu rivayetlerde yer alan kanıtsamalar ile Ehlibeyt İmamları'nın kanıt olarak ele aldıkları ayetlerin bugün elimizde bulunan Mushaf'ta da aynı özelliklerini koruduklarını görüyoruz. Hatta Kur'ân'da tahrif yapıldığına ilişkin tek kanallı bazı rivayetler de bu çerçevede ele alınmalıdır. Bu da şu hususun en güzel kanıtıdır ki, Ehlibeyt İmamları'nın Kur'ân'da tahrif olduğu anlamına yorulan, “Şu ayet aslında bu şekilde inmiştir.” şeklindeki sözlerinden maksat ayetin iniş şekliyle lafzı değil, tefsiridir ve bu da ayetin batını ve tevili anlamına karşılık olarak söylenmiştir.

Öte yandan Emîrû'l-Müminin'den (a.s) ve onun soyundan gelen diğer Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun), Hz. Ali'nin topladığı Mushaf'tan farklı da olsa, gerek Ebu Bekir ve gerekse Osman zamanında Kur'ân'ın birinci ve ikinci kez toplanmasına katkıda bulunanlar arasında Hz. Ali'ye yer verilmemiş olsa da, bugün insanların elinde bulunan Kur'ân'ın Allah tarafından indirilen Kur'ân olduğuna ilişkin açıklamalar içeren hadisler rivayet edilmiştir. Buna Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) Şiîlerine hitaben söyledikleri şu sözü de örnek gösterebiliriz: “Kur'ân'ı insanların okuduğu gibi okuyun.”

Bu gibi rivayetlerden anlıyoruz ki, eğer bugün insanların elinde bulunan Mushaf, Hz. Ali'nin (a.s) topladığı Mushaf'tan farklı ise, bu farklılık sadece surelerin sıralanışı veya bazı ayetlerin tertibiyle ilgilidir ki tertibin farklılığı ayetlerin delâlet ettiği olgunun değişmesine, anlamsal kanıtsallığının ortadan kalkmasına veya Allah'ın katından indirdiği Kur'ân'la ilgili olarak dile getirdiği vasıflarında bir değişikliğe yol açmasına, etkinliğini geçersiz kılmasına yol açmaz.

Şu hâlde, farklı alanlarla ilintili bu rivayetlerin tümü açıkça gösteriyor ki, bugün elimizde bulunan Kur'ân, kesinlikle Hz. Peygamber'e (s.a.a) inen Kur'ân'dır; üstün niteliklerinden, etkilerinden ve bereketinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

3. Bölüm:

Şiî ve Hâşevî muhaddislerin bir grubu, yine Ehlisünnet muhaddislerinin bir bölümü, lafız veya tertipte eksiltme ve değişiklik anlamın-

da Kur'ân'da tahrif olduğunu söylemişlerse de, Kur'ân'a eklemeye bulunulmadığını kesin bir ifadeyle vurgulamışlardır. Söylendiği gibi, bir tek Müslüman çıkıp da Kur'ân'a eklemeye bulunulduğu iddiasında bulunmamıştır.

Bunlar, Kur'ân'a eklemeye bulunulmadığını icma ile kanıtlamışlardır. Bu arada lafız ve tertip açısından tahrifin meydana geldiğini de çeşitli açılardan kanıtlamaya çalışmışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci delil: Şia ve Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan birçok rivayet bazı surelerin ve ayetlerin, aynı şekilde cümlelerin veya cümle bölümlerinin, kelimelerin ve harflerin Ebu Bekir zamanında gerçekleştirilen Kur'ân'ın birinci toplanması, ayrıca Osman zamanında gerçekleştirilen ikinci toplanması işleminde düşürüldüğünü, değiştirildiğini ifade etmektedir. Sayısı oldukça kabarık olan bu rivayetler, Şia'nın itibar edilen kaynaklarında ve diğer kaynaklarda yer alırlar. Bazısının iddiasına göre, bu tür rivayetlerin sayısı iki bini bulmaktadır. Ehlisünnet'in de Sahih-i Buharî, Sahih-i Müslim, Sünen-i Ebu Davud, Sünen-i Nesaî, Müsned-i Ahmed, diğer hadis kaynakları ve çeşitli tefsir kitaplarında bu hususla ilgili çok sayıda hadis yer almaktadır. Alusî, tefsirinde bu hadislerin sayılmayacak kadar çok olduğunu belirtmektedir.⁽¹⁾

Bu, bugünkü Mushaf'tan yaklaşık olarak altmış küsur yerde farklılık gösteren İbn Mesud Mushaf'ından ayırdır. Yine Übey b. Kâ'b'ın Mushafı otuz küsur yerde Osman Mushaf'ından farklıdır. Aynı şekilde Osman'ın yazdırdığı ve aralarında bazı farklılıklar olduğu hâlde çeşitli İslâm memleketlerine gönderdiği beş veya yedi Mushaf'tan da başkadır. Osman bu Mushafların birini Mekke'ye, birini Şam'a, birini Basra'ya, birini Kûfe'ye, birini Yemen'e, birini Bahreyn'e göndermiş, birini de Medine'de bırakmıştı. Bu Mushaflar yaklaşık olarak kırk beş harfte birbirlerinden farklılık arz etmektedirler. Bazılarına göre, elli küsur harf farklıdır.⁽²⁾

Öte yandan, Osman Mushafları ile Ebu Bekir zamanında gerçekleştirilen ilk toplama girişimiyle hazırlanan Mushaf arasındaki farklılıktan da ayırdır. Sözgelimi ilk toplamada Enfâl Suresi, Mesani sureler [Bakara ile Tevbe sureleri arasında yer alan sureler] arasında ve Tevbe Suresi

1- [Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 25.]

2- [İbn Tavus, Sa'du's-Suud.]

de yüz ayetten fazla olan sureler arasında yer almışken, ikinci toplamada her iki sure de uzun sureler arasına konmuştur. İleride bununla ilgili rivayet üzerinde duracağız.

Ayrıca surelerin tertibi açısından Abdullah b. Mesud Mushafı ile Übey b. Kâ'b Mushafı arasındaki, yine rivayette belirtildiğine göre bu iki Mushaf ile Osman Mushafları arasındaki ihtilâftan da farklıdır. Yine sahabîlerden ve tâbiîn kuşağına mensup bilginlerden rivayet edilen ve sayısı bini, hatta daha fazlasını bulan şaz kıraatler hususundaki ihtilâflardan da başkadır.

İkinci delil: Akıl, parça parça ve insanlar arasında dağılmış olan, Allah tarafından hatadan korunmuş (masum) biri tarafından toplanılmayan Kur'ân'ın toplanma işleminin, âdeten (normal şartlara göre) eksiksiz ve gerçeğe uygun olmasının mümkün olmayacağına hükmetmektedir.

Üçüncü delil: Şia⁽¹⁾ ve Ehlisünnet'in⁽²⁾ rivayet ettiğine göre, İmam Ali (a.s) Peygamber Efendimizin (s.a.a) vefatından sonra insanlardan ayrılarak bir kenara çekilmiş ve namaz vakitleri dışında evinden çıkmamıştır. Bu süre zarfında Kur'ân'ı toplama işini tamamlamış, sonra hazırladığı bu Mushaf'ı insanlara sunarak, bunun Allah tarafından Peygamber'e (s.a.a) indirilen Kur'ân olduğunu ve kendisinin bu Kur'ân'ı topladığını bildirmiştir. Fakat insanlar onu reddetmiş ve Zeyd b. Sabit'in hazırladığı Mushaf'la yetinerek ona ilgi göstermemişlerdir. Eğer Hz. Ali'nin (a.s) hazırladığı Mushaf bazı hususlarda Zeyd b. Sabit'in hazırladığı Mushaf'tan farklı olmasaydı, Hz. Ali (a.s) hazırladığı Mushaf'ı insanlara sunma ve insanları bu Mushaf'ı almaya davet etme gereğini duymazdı. Hâlbuki İmam Ali (a.s), Hz. Peygamber'den (s.a.a) sonra Kur'ân'ı herkesten daha iyi bilen bir kimseydi. Mütevatir düzeyinde rivayet edilen Sakaleyn Hadisi'nde de Peygamberimiz (s.a.a) insanları Ali'ye başvurmaya teşvik etmiştir. Yine bütün İslâmî grupların ittifak ettikleri bir hadiste şöyle denmiştir: “Ali hak ile beraberdir ve hak da Ali ile beraberdir.”

Dördüncü delil: Bazı rivayetlerde belirtiliğine göre, İsrailoğulları'nın yaşadıklarını bu ümmet adım adım, kılı kılına izleyerek yaşa-

1- [Kemalu'd-Din, c. 2, s. 481.]

2- [Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 218.]

yacaktır. Kur'ân'da ve hadislerde vurgulandığı gibi, İsrailoğulları peygamberlerinin getirdiği kitabı tahrif etmişlerdir. Dolayısıyla benzeri bir olayın bu ümmette de gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu ümmet de Rablerinin kitabını, yani Kur'ân'ı tahrif edecektir.

Meselâ Sahih-i Buharî'de Ebu Said el-Hudrî kanalıyla Peygamberimizin (s. a.v) şöyle buyurduğu rivayet ediliyor: “Sizden önceki toplulukların hayat tarzını karış karış, zira zira izleyeceksiniz. Hatta onlar kelerin deliğine girseler, siz de onların peşinden gireceksiniz.” Dedik ki: Babalarımız ve anlarımız sana kurban olsun, Yahudi ve Hristiyanları mı izleyeceğiz?” Buyurdu ki: “Kimi olacak?”⁽¹⁾

Bu rivayet mustefizdir, birçok kanaldan aktarılmıştır. Hadis kaynaklarında, Ebu Said el-Hudrî -biraz önce işaret ettiğimiz gibi-, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Huzeýfe, Abdullah b. Mesud, Sehl b. Sa'd, Ömer b. Avf, Amr b. As, Şeddad b. Evs ve Müstevrid b. Şeddad gibi sahabîlerden birbirine yakın ifadelerle nakledilmiştir.

Aynı hadis Şîh kanallarında da müstefiz düzeyinde (çok sayıda) Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) bazısı aracılığıyla Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. Meselâ Tefsiru'l-Kummî'de Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Sizden önceki toplulukların geçtikleri yolları adım adım, kılı kılına izleyeceksiniz. Onların yollarından şaşmayacaksınız; karış karış, zira zira ve kulaç kulaç onların peşinden gideceksiniz. Hatta sizden önceki topluluklar kelerin deliğine girmişseler, siz de oraya mutlaka gireceksiniz.” Orada hazır bulunanlar, “Yahudi ve Hristiyanları mı kastediyorsun ya Resulallah?!” dediler. Peygamberimiz buyurdu ki: “Kimi kastedebilirim? İslâm'ın bütün tutamaçlarını birer birer ilik ilik sökeceksiniz. Dininizden sökeceğiniz ilk tutamaç, emanet [imamet] son tutamaç da namaz olacaktır.”⁽²⁾

[Ben derim ki:] Tahrif yanlılarının, Kur'ân'ın eklemeye bulunulmak suretiyle tahrif edilmediğini ortaya koymak için ümmetin icmâını kanıt olarak ileri sürmelerine verilecek cevap şudur: İcma, devri (kısır döngüyü) gerektirdiği hasebiyle problemlı bir kanıttır [ve bütün açılardan kesinlik ifade etmez].

1- [Sahih-i Buharî, c. 9, s. 126.]

2- [Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 413.]

Açacak olursak: İcma, özü itibariyle kesin aklî bir kanıt değildir. Tersine, şer'i bir kanıt olduğunu kabul edenlerce, inanç açısından bir anlam ifade edecekse, bu, ancak zannı ifade eder. Bu hususta muhas-sel (çıkarımsal, insanın kendisinin araştırma sonucu elde ettiği) icma ile menkul (başkalarının araştırıp naklettiği) icma arasında fark yoktur. Ancak bazıları çıkarımsal icmanın kesinlik ifade ettiğini söylemişlerse de bu, doğru değildir. Çünkü icmanın ifade ettiği bir inanç, teker teker görüşlerin ifade ettikleri inanç toplamından öte bir şey değildir. Bir-birleriyle uyuşan görüşlerden bir görüş de gerçeğe uygunluk açısından ancak zan ifade eder. Onunla uyuşan ikinci görüşün ona eklenmesi ise, zannın biraz daha güçlenmesi anlamına gelir, kesin kanıtsallık ifade ettiğini göstermez. Çünkü yakın/kesinlik, özel ve yalın bir inançtır, zandan farklıdır, birçok zannın toplamından ibaret değildir.

Görüşler birbirlerine eklenip uyuşan görüşler biriktikçe zan daha bir kuvvet kazanır. Zanlar biriktikçe kesinliğe yaklaşır; ama kesinlikle daha önce de söylediğimiz gibi kesinliğe dönüşmez.

Bütün görüşleri araştırmak ve tek tek görüşleri elde etmek anlamındaki muhas-sel (çıkarımsal) icmada durum böyledir. Bir veya iki kişinin ilim ve araştırma ehlinde aktardıkları menkul icmaa gelince, bu tür bir icmanın zannî oluşu, öncekine göre çok daha belirgindir. Dolayısıyla bu da tek kanallı (ahad) rivayetler gibi, inanç açısından bir anlam ifade edecekse, bu, ancak zannı ifade eder.

Şu hâlde icma, zannî-şer'i bir kanıttır. Ehli-sünnet açısından kanıtsallık ifade edişinin gerekçesi, Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet edilen şu hadistir: “Benim ümmetim hatada veya sapıklıkta birleşmez, icma etmez.” Şifler açısından icmanın kanıtsallık ifade etmesi, bir noktada birleşen, icma eden görüşler arasında Masum’un görüşünün de yer alması veya birleşen görüşlerin bir şekilde Masum’un görüşünün açılımı özelliğini taşıması durumunda mümkün olabilir.

Bundan da anlıyoruz ki, genel anlamda icmanın kanıtsallığı peygamberliğin sahilliğine bağlıdır. Bu açıktır. Günümüzde peygamberliğin sahilliği ise, Kur’ân’ın, yol göstericilik, eğri ile doğruyu ayırmak gibi özelliklerinin, özellikle de mucize oluşunun ortadan kalkması anlamına gelen her türlü tahriften korunmuşluğuna bağlıdır. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik özelliğini kanıtlayan, Kur’ân dışında yaşayan ve ölümsüz başka bir kanıt yoktur ve [günümüzde Peygamberimi-

zin tek] mucizesi Kur'ân'dır. Eğer eklemeye bulunulma veya eksiltme veya bir şekilde değiştirme şeklinde bir tahrif ihtimali bulunursa, artık Kur'ân ayetlerinin ve bu ayetlerin içeriklerinin sırf Allah'ın sözleri olduklarına güvenilmez. O zaman da Kur'ân'ın kanıtsallığı geçersiz olur, mucize oluşu bozulur. Yüce Allah'ın kitabının kanıtsallık özelliğini yitirdiği bir durumda da icmanın kanıtsallığının bir anlamı olmaz.

Bu bağlamda, [yani icmanın kanıtsallığının Kur'ân'ın ve peygamberliğin kanıtsallığının kanıtlanmasına bağlı olmayışının bir itirafı olarak] açıklamalarımızın başında yer verdiğimiz, “Peygamber Efendimize (s.a.a) inen Kur'ân'ın tümüyle, bugün elimizde bulunan Mushaf'ın içinde yer alması tarihsel bir zorunluluktur” şeklindeki değerlendirmemizin bir yararı olmaz.

Şöyle ki: Salt elimizdeki Mushaf'ın, gerçek Kur'ân'ı kapsıyor olması, maksadı kanıtlamak için ele alınmak istenen her ayet veya cümle açısından eklemeye bulunma veya eksiltme ya da değiştirme ihtimalini ortadan kaldırmaz.

Birinci delilin cevabı: Lafız veya tertipte eksiltme ve değişiklik anlamında Kur'ân'da tahrif olduğunu söyleyenlerin ileri sürdükleri kanıtların ilkinde vereceğimiz cevap şudur:

Öncelikle, Kur'ân'ın tahrif edildiğini, şer'i delil olmaları hasebiyle rivayetlere dayanarak kanıtlamaya kalkışmak, devri (kısır döngüyü) gerektirdiğinden dolayı tıpkı icma ile kanıtlamaya kalkışmak gibi, söz konusu rivayetlerin kanıtsallığını ortadan kaldırır. Dolayısıyla icmanın bu bağlamdaki kanıtsallığı ile ilgili olarak az önce söylediklerimiz, rivayetlerin kanıtsallığı için de geçerlidir.

O hâlde, bu tür rivayetleri kanıt olarak ele almak isteyen bir kimenin, bunlara mütevatir veya akli kabul etmek zorunda bırakan kesin kanıtlarla desteklenmiş bir hadis içermeyen, bilakis değişik kanallardan ve birbirinden farklı içeriklere sahip vahid haberler olup senedi itibariyle kimisi sahih, kimisi zayıf, kimisinin de kanıtsallığı yetersiz olan ve içinde senedi ve kanıtsallığı itibariyle sahih ve eksiksiz çok az haber bulunan tarihsel dayanaklar ve kaynaklar gözüyle bakmaktan başka seçeneği yoktur.

Rivayet zinciri ve kanıtsallığı itibariyle sahih ve eksiksiz kabul edilen hadisler de çok az sayıda olmalarına rağmen art niyetli sokuşturmalarından, uydurma girişimlerinden tam anlamıyla kurtulmuş değiller.

Çünkü rivayetlerimizin arasına İsrailiyat'ın (Yahudi menşeli haberlerin) karıştığını, bir sürü uydurma hadisin bulunduğunu, art niyetli olmak üzere birtakım fitne amaçlı haberlerin yayıldığını kimse inkâr edemez. Fitne amaçlı asılsız haberlerin, uydurma rivayetlerin karışmasından emin olunmayan bir haberin de kanıtsallığı olamaz.

Bir an için bunları görmezlikten gelsek bile, bu tür rivayetlerde sözü edilen ve güya elimizdeki Kur'ân'da yer almadıkları ileri sürülen ayetlerin ve surelerin ifade tarzı ve üslubu hiçbir şekilde Kur'ân'ın ifade tarzına ve üslubuna benzememektedir. Bunu da görmemezlikten gelsek, içerikleri Kur'ân'ın içeriğine aykırıdır ve reddedilmeleri zorunludur.

Sözü edilen rivayetlerin büyük kısmının rivayet zinciri açısından zayıf olduklarını söyledik. Bunların rivayet zincirlerine başvurulduğunda, bu konuda ne kadar haklı olduğumuz görülecektir. Çünkü bunlar ya mürsel (senet zincirine yer verilmeyen) rivayetler ya da rivayet zincirleri kopuk veya zayıftırlar. Bu gibi hastalıklardan beri olan çok az rivayet vardır.

Bu tür rivayetlerin büyük çoğunluğunun kanıtsallık bakımından yetersiz olduğunu da söyledik. Çünkü bu tür rivayetlerde anlatılan ve güya Kur'ân'ın tahrif edildiğinin kanıtı olarak sunulan ayetler, bir ayetin tefsiri ve anlamının zikredilmesi mahiyetindedirler, tahrif edilen ayetin asıl metni şeklinde sunulmamışlardır. Buna, er-Ravzatu Mine'l-Kâfi adlı eserde,⁽¹⁾ İmam Musa Kâzım'dan (a.s) aktarılan [orijinali *“Ulâike'llezîne ya'lemullahu ma fî kulubihim fe'riz anhum ve izhum ve kul lehum ma fî enfusihim havlen beliğan=Onlar, Allah'ın kalplerindeki bildiği kimselerdir, kendilerine öğüt ver. Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek sözler söyle.”* -Nisâ, 63- olan] bir ayetle ilgili şu açıklamayı örnek gösterebiliriz: *“Ulâike'llezîne... anhum fe-kad sebekat aleyhim kelimetu's-şıka ve sebeka lehumu'l-azabu ve kul...=Onlar, Allah'ın kalplerindeki bildiği kimselerdir. Onlardan yüz çevir. Onların aleyhlerinde bedbahtlık sözü kesinleşmiştir. Azap göreceklerine karar verilmiştir. Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek sözler söyle.”*

Yine el-Kâfi adlı eserde,⁽²⁾ *“Ve in telvû ev tu'rizû=Eğer (şahitlik ederken) eğriltirseniz yahut (şahitlik etmekten) kaçınırsanız, (bilin ki) Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır.”* [Nisâ, 135] ayetiyle ilgili

1- [el-Kâfi, c. 8, s. 184, hadis: 211.]

2- [el-Kâfi, c. 2, s. 421, hadis: 44.]

olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilen şu açıklamayı da buna örnek gösterebiliriz: “Ve in telvû el-emre ev tu’rizû amma umirtum bihi...=Eğer işi eğiltir ve size emredilenden kaçınırsanız, Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır.” Bunlar ayetin metni değil, açıklamaları olarak yer alan ifadelerdir. Bunun gibi, Kur’ân’ın tahrif edildiğine kanıt olarak sunulan daha birçok rivayeti örnek gösterebiliriz.

Buna, bazı ayetlerin iniş sebebine işaret eden ve Kur’ân’ın tahrif edildiğinin kanıtı olarak gösterilen çok sayıdaki rivayeti de katabiliriz. Meselâ bazı rivayetlerde⁽¹⁾ şu ayetin şöyle nazil olduğu geçer: “*Ya ey-yuhe’r-Resulü belliğ ma unzile ileyke fî Aliyyin=Ey Elçi, (Ali hakkında) Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*” [Mâide, 67] Hâlbuki maksat, ayetin Ali hakkında indiğini anlatmaktır [“Ali hakkında” ifadesinin, ayetin aslından olduğunu anlatmak değil]. Diğer bir rivayette,⁽²⁾ Temimoğulları’ndan bir heyetin gelip evinin kapısının arkasında durup “Yanımıza gel.” diye Resulullah’a (s.a.a) seslendiklerinde, onların bu kaba tavırlarıyla ilgili olarak ayetin şöyle indiği yer alır: “*İnne’l-lezîne yunadûneke min verai’l-hucurati Benû Temimin ekseruhum la ya’kılûn=Sana odaların arka tarafından bağırان (Temimoğulları’nın) çoğu akli ermez kimselerdir.*” (Hücürât, 4] Oysa ayetin Temimoğulları hakkında indiği anlatılmak istenmesine rağmen, bu ayette Temimoğulları ifadesinin düştüğü sanılmıştır.

Kur’ân’ın bazı objektif olgulara uyarlanması şeklinde yorumlanması gereken birçok rivayeti de bu hususa örnek gösterebiliriz. Sözügelimi, “*Ve se-ya’lemullezîne Âl-e Muhammedin hakkehum=(Âl-i Muhammed’in hakkını gasp ederek onlara) zulmedenler yakında bileceklerdir.*” [Şuarâ, 227],⁽³⁾ “*Ve men yutiillahe ve Resulehu fî Aliyyin ve’l-eimmeti min ba’dihi fe-kad faze fevzen azimen=(Ali’nin ve ondan sonraki İmamların velâyeti hakkında) Allah’a ve Resul’üne itaat edenler, büyük bir kurtuluşa ermişlerdir.*” [Ahzâb, 71]⁽⁴⁾ ayetlerinde parantez içinde gösterdiğimiz ifadeler ayetin asıl metni değil, uyarlama türünden açıklamalar mahiyetindedir. Bu tür rivayetlerin sayısı oldukça fazladır.

1- [Nuru’s-Sakaleyn, c. 1, s. 301.]

2- [el-Burhan Tefsiri, c. 4, s. 204, hadis: 1.]

3- [el-Burhan Tefsiri, c. 3, s. 194, hadis: 4.]

4- [el-Burhan Tefsiri, c. 3, s. 340, hadis: 1.]

Buna, bazı Kur'ân ayetlerinin ardından dile getirilen bazı zikirleri ve okunan duaları da katmak mümkündür. Böylece bazıları bunların Kur'ân'dan sonradan çıkarılan ayetler olduğunu sanmışlardır. [Hâlbuki bunlar ayetin aslı değil, Ehlibeyt İmamları tarafından okunan dualar ve zikirlerdir.] Meselâ el-Kâfi adlı eserde,⁽¹⁾ Abdulaziz b. Muhtedi'den şöyle rivayet edilir: İmam Rıza'dan (a.s) tevhidin anlamını sordum. Bu yurdu ki: "Kul huvellahu ahad, suresini okuyan ve ona iman eden kimse tevhidi bilmiştir." Dedim ki: "Bu sureyi nasıl okuyalım?" "İnsanların okuduğu gibi." dedi, sonra şunları ekledi: "Kezalikellahu Rabbî, Kezalikellahu Rabbî=Rabbim Allah işte böyledir, Rabbim Allah işte böyledir." İşte bazıları bu son ifadenin surenin aslından olduğunu sanmış ve bugünkü Mushaf'ta yer almayışını da Kur'ân'ın tahrifi olarak değerlendirmiştir ki, tamamen asılsız bir yaklaşımdır.

Bu tür rivayetlerin delâlet ve kanıtsallık bakımından yetersizliğine, Kur'ân'ın tahrif edildiğine örnek olarak gösterdikleri ayetlerde ek-sik olduğu söylenen kelimenin veya ifadenin her rivayette farklı oluşunu kanıt olarak gösterebiliriz. Meselâ, "*Ve le-kad nasarakumullahu bi-Bedrin ve entum ezilletun=Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz zelil (güçsüz) idiniz.*" [Âl-i İmrân, 123] ayeti ile ilgili olarak aktarılan bazı rivayetlerde,⁽²⁾ aslında şöyle olduğu belirtiliyor: "*Ve le-kad nasarakumullahu bi-Bedrin ve entum zuafau=Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz zayıf idiniz.*" Diğer bir rivayette ise,⁽³⁾ ayetin aslında şöyle olduğu belirtiliyor: "*Ve le-kad nasarakumullahu bi-Bedrin ve entum kalilunezilletun=Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz az idiniz.*"

İşte rivayetler arasındaki bu farklılık, bazı durumlarda anlamsal açıklama ve tefsirin kastedildiğinin karinesi olarak algılanmalıdır. Yukarıda aktardığımız ayette olduğu gibi. Bazı rivayetlerde⁽⁴⁾ İmam'ın (a.s), "Aralarında Resulullah (s.a.a) olduğu hâlde Bedir Savaşı'na katılanların 'zeliller' olarak nitelendirilmesi caiz değildir." şeklinde bir açıklamada bulunduğu belirtiliyor ki, bu da, amacın anlamsal tefsir olduğu yönündeki değerlendirmeyi pekiştirici bir husustur.

1- [el-Kâfi, c. 1, s. 91, hadis: 4.]

2- [el-Burhan Tefsiri, c. 1, s. 310, hadis: 1.]

3- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 196, hadis: 133.]

4- [Mecmau'l-Beyan, c. 2, s. 498.]

Nice durumlarda da Kur'ân'da tahrif olduğuna kanıt olarak ileri sürülen rivayetler arasındaki çelişki ve karşıtlık bunların kanıtsallık özelliklerinin geçersizliğini ortaya koymaktadır. Buna, Şif⁽¹⁾ ve Sünnî⁽²⁾ kaynaklarda yer alan recm ayetiyle ilgili rivayetleri örnek gösterebiliriz. Bu rivayetlerin bazısında recm ayetinin şöyle olduğu belirtiliyor: “İza zene's-şeyhu ve's-şeyhetu fe'rcumûhu=Zina ettiği zaman yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın, onları kesinlikle taşılayın. Çünkü onlar şehvete göre hükmettiler.” Bazısında ayetin şöyle olduğu belirtiliyor: “eş-Şeyhu ve's-şeyhatu iza zeneya fe'rcumûhuma elbettete fe-innehuma kaza-ye's-şehve=Yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın zina ettiği zaman, onları kesinlikle taşılayın. Çünkü onlar şehvete göre hükmettiler.” Bazı rivayetlerde ayetin şöyle olduğu ifade ediliyor: “Yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın zina ettiği zaman, aldıkları lezzetten dolayı onları kesinlikle taşılayın.” Diğer bazı rivayetlerde ayetin son cümlesinin şöyle olduğu belirtiliyor: “Allah'tan bir ceza olarak. Allah bilendir, hikmet sahibidir.” Başka rivayetlerde de bu son cümle, “Allah'tan bir ceza olarak. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.” şeklinde olduğu belirtiliyor.

Yine Tenzilî Ayete'l-Kürsî'yi⁽³⁾ de buna örnek gösterebiliriz. Bununla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır. Bu rivayetlerin bazısında,⁽⁴⁾ Ayete'l-Kürsî'nin şu şekilde indiği belirtilmiştir: “Allahu lâ ilâhe illâ huve'l-Hayyu'l-Gayyumu, lâ te'huzuhu sinetün ve lâ nevmun, lehu ma fi's-semavati ve ma fi'l-arzi ve ma beynehuma ve ma tehte's-sera. Âlimu'l-ğaybi ve's-şehadeti fe lâ yüzhiru alâ gaybihi ahaden. Men ze'l-lezi yeş'feu indehu... ve huve'l-Aliyyu'l-Azim ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemin.”

Bazı rivayetlerde,⁽⁵⁾ yukarıdaki metnin son cümlesinin şöyle olduğu belirtiliyor: “Hum fiha halidûne ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemin.” Bazı rivayetlerde⁽⁶⁾ şöyle olduğu belirtiliyor: “Lehu ma fi's-semavati ve

1- [es-Safi, c. 3, s. 414; Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 95.]

2- [el-İtkan, c. 2, s. 25; Ruhü'l-Maani, c. 18, s. 79.]

3- [“Tenzilî Ayete'l-Kürsî” deyimi, Ayete'l-Kürsî'nin aslında bugünkü Mushaf'ta yer aldığı şekliyle değil, başka bir şekilde indiğini söyleyenler tarafından orijinal Ayete'l-Kürsî olduğunu ileri sürdükleri için kullanılmaktadır.]

4- [el-Kâfi, er-Ravza, c. 8, s. 290.]

5- [Tefsiru'l-Kummî, c. 1, s. 85.]

6- [Tefsiru'l-Kummî, c. 1, s. 84.]

ma fi'l-arzi ve ma beynehuma ve ma tahte's-sera. Âlimu'l-ğaybi ve's-şehadeti'r-Rahmanu'r-Rahim..." Bazısında metnin devamının şöyle olduğu belirtiliyor: "Âlimu'l-ğaybi ve's-şehadeti'r-Rahmanu'r-Rahimu Bediu's-semavati ve'l-arzi Zu'l-celali ve'l-ikrami Rabbu'l-arşı'l-azîm." Diğer bazı rivayetlerde metnin devamının şöyle olduğu ifade ediliyor: Âlimu'l-ğaybi ve's-şehadeti'l-Azizu'l-Hakîm." Rivayetler arasındaki bu çelişkiler bile bunların muteber olmadıklarının en somut kanıtıdır.

Bazı muhaddisler, "Aktarılan bu ayetlerle ilgili rivayetler arasındaki çelişkilerin zararı yoktur. Çünkü rivayetler arasında Kur'ân'da tahrifin bulunduğu ilişkin ittifak vardır, temel yaklaşımları birdir." demişlerdir. Ancak bu rivayetlerin temel nokta itibarıyla bir olmaları, kanıtın zayıflığını ortadan kaldırmayacağı gibi, aralarındaki çelişkiyi de gidermez.

Rivayetler arasında çok sayıda uydurma haberin ve art niyetli saptırma amaçlı açıklamaların bulunduğu yönündeki sözümüze gelince; Allah'ın evreni yoktan yaratması, meydana getirmesi, geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin kıssaları, ayetlerin tefsiri ve İslâm'ın ilk dönemlerindeki olayların yorumu ile ilgili rivayetleri inceleyen bir kimse ne kadar haklı olduğumuzu görecektir. Din düşmanlarının büyük bir önem verdikleri, aydınlığını karartmak, ateşini söndürmek ve etkilerini gidermek için hiçbir çabadan kaçınmadıkları bir şey varsa, o da Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân, sağlam bir sığınak, mustahkem bir dayanak, peygamberlik misyonunun ve davet hareketinin ölümsüz, ebedî dayanağıdır. Din düşmanları bunu çok iyi biliyorlar ki, eğer Kur'ân'ın kanıtsallığı iptal edilecek olursa, peygamberlik misyonu da ortadan kalkacak, dinsel düzen bozulacak, dinî hayatta taş üstünde taş kalmayacaktır.

Sahabîlere veya Ehlibeyt İmamları'na (üzerlerine selâm olsun) nispet edilen bu tür rivayetlere dayanarak yüce Allah'ın kitabının tahrif edildiğini, kanıtsallığının kalmadığını ispatlamaya çalışan bu gibi insanlara şaşmamak elde değil. Bilmezler mi ki Kur'ân'ın kanıtsallığının geçersiz olduğu bir durumda peygamberlik toz duman olur, dinsel bilgiler anlamsızlaşır, hiçbir etkinliği kalmaz! Bundan sonra, "Falan tarihte bir adam ortaya çıktı, peygamber olduğunu ileri sürdü ve Kur'ân gibi bir mucize getirdi. Fakat daha sonra bu adam öldü, Kur'ân'ı da tahrif edildi. Elimizde onun bu pozisyonunu pekiştiren tek kanıt, ona iman edenlerin,

iddiasında doğru olduğu, getirdiği Kur'ân'ın peygamberliğine delâlet eden bir mucize olduğu hususunda icma etmiş olmalarıdır. İcma da bir kanıttır. Çünkü adı geçen Peygamber bunun kanıtsallığına itibar etmiştir [Ehlisünnet'e göre] veya bu icma, meselâ Peygamber'in Ehlibeyt'inin görüşünün o yönde olduğunu ortaya çıkarıyor [Şia'ya göre].

Kısacası, art niyetli ve saptırma amaçlı sokuşturmaların bulunması ihtimali -ki bu ihtimal oldukça yakındır ve birçok nesnel olgu ve kari-neyle kanıtlanmıştır- bu tür rivayetlerin kanıtsallığını ortadan kaldırıyor, muteber olmadıklarını gösteriyor. Böyle olunca da ne şer'i, ne de aklî açıdan kanıt olarak kabul edilmeleri mümkündür. Rivayet zincirleri sahih olanlar için de geçerlidir bu. Çünkü rivayet zincirinin sahih olması ve rivayetin nakledildiği kanalın adamlarının adil kimseler olmaları, ancak bilerek yalan söyleme ihtimalini ortadan kaldırır; başkalarının yalan söylemiş olmasını ve onların da bilmeden bu yalanı kendi hadis kaynaklarında aktarmış olmaları ihtimalini ortadan kaldırmaz. Farkında olmadan başkalarının saptırma amaçlı sokuşturmalarına alet olup rivayet etme ihtimalleri her zaman mevcuttur.

Bir de Kur'ân'da tahrif olduğunu ifade eden rivayetlerde, bunun kanıtı olarak sunulan ayet ve surelerin ifade tarzlarının ve üsluplarının hiçbir açıdan Kur'ân'ın ifade tarzına ve üslubuna benzemediğini söyledik. Bu tür ayet ve sureleri inceleyenler, gerçeği söylediğimizi göreceklerdir. Bu tür metinlerin Kur'ân metnine benzemediğini gösteren birçok örnekle karşılaşmak mümkündür. Buna, Ehlisünnet kaynaklarında rivayet edilen “Hal” ve “Hafd” surelerini örnek gösterebiliriz. Hal' Suresi'nin metni şöyledir: “Bismillahirrahmanirrahim. Allahumme inna nesteînuke ve nesteğfiruke, ve nusennî aleyke ve lâ nekfuruke, ve nahleu ve netruku men yefcuruke.”⁽¹⁾ Hafd Suresi'nin metni ise şöyledir: “Bismillahirrahmanirrahim. Allahumme iyyake na'budu, ve leke nusalli ve nescudu, ve ileyke nes'a ve nahfudu, nercû rahmeteke ve nahşa niqmetek, inne azabeke bi'l-kâfirine mulhak.”⁽²⁾

Aynı şekilde bazı rivayetlerde sözü edilen “Velâyet Suresi” ve benzeri metinler de uyduruk sözler ve herzelerden ibarettir. Bunları uydu-ran kimse, Kur'ân'ın ifade tarzını ve üslubunu taklit edeyim derken,

1- [el-İtkan, c. 2, s. 26.]

2- [el-İtkan, c. 2, s. 65.]

bildik Arap dili kurallarını da altüst ederek normal bir üslubu dahi tutturamamıştır. Mucize olan ilâhî ifade tarzının düzeyine ulaşamadığı için de ortaya koyduğu metin normal mizacın kaldıramayacağı, edebî zevkin çok çok aşağısında bir tiksindiricilikte belirginleşmiştir. Bu metinler gözden geçirilirse, ne kadar haklı olduğumuz ortaya çıkacaktır. Bu gibi uydurulmuş değişik sure ve ayetlere itibar edenlerin çoğunluğunu buna sevk eden etkenin, rivayetlere kayıtsız şartsız değer vermeleri ve rivayetleri Kur'ân'a sunup onunla test etmeden hemen kabul etmeleri olduğuna hükmedilecektir. Öyle olmasaydı, bunların Allah kelâmı olmadığını bir bakışta anlar, bu yönde hüküm verirlerdi.

Dedik ki, Kur'ân'ın tahrif edildiğine kanıt olarak sunulan rivayetlerin, aktarma zincirleri sahih olsa bile, Kur'ân'a muhalif oldukları şeklindeki sözümüze gelince; bunu söylerken maksadımız, salt bunların *“Kuşkusuz, o Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz.”* [Hicr, 9] ayetinin ve *“O, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden ve ardından da batıl gelemez.”* [Fussilet, 41-42] ayetlerinin zahirine aykırı oluşları değildir. Ki lafızların zuhuru zannî kanıtlardan olduğu hasebiyle bunların Kur'ân'a muhalif oluşlarının da zannî olduğu düşünölsün. Bilakis maksadımız, tahrifi olumsuzlamak maksadına yönelik ilk kanıtımızı ortaya koyarken açıkladığımız şekliyle onların bugün elimizde bulunan Mushaf'ın tümüne kesin şekilde aykırı oluşlarını vurgulamaktır.

Nasıl olmasın ki? Elimizdeki Kur'ân'ın parçaları, bölümleri olağanüstü ve eşsiz ifade tarzı açısından birbirine benzerler. Bu benzerlik, ayetleri ve bölümleri arasında ilk etapta görölen farklılıkları gidermeye, ortadan kaldırmaya kâfidir. Bunların hiçbirisi bütönsel veya cüzi ilâhî bilgileri ve gerçekleri sunma noktasında yetersiz kalmaz, noksanlık göstermez. Bunlar birbirleriyle bağlantılıdır, ayrıntı nitelikli açıklamaları temel nitelikli açıklamalarına müterettiptir, kenarları ortalarına eğilimlidir. Daha bunun gibi yüce Allah'ın Kur'ân'la ilgili olarak sözünü ettiğı birçok niteliğı sayabiliriz.

İkinci delilin cevabı: Her şeyden önce, masum olmayan, sıradan bir insanın Kur'ân'ı kusursuz olarak toplamasının âdeten (normal şartlara göre) mümkün olmadığı savı apaçık bir demogojidir. Gerçi aklen böyle bir derlemenin realiteyle muvafık olmaması mümkündür; ancak bunun için somut karinelerin bulunması gerekir. Oysa biz bunun aksini göster-

ren somut kanıtları gözler önüne serdik. Dolayısıyla, masum olmayan, sıradan insanın derlediğinin, âdeten mümkün olmamanın gerektirdiği gibi aklen de mutlaka gerçeğe aykırı olması gerekir yönünde aklî bir hüküm yoktur.

Üçüncü delilin cevabı: Hz. Ali'nin (a.s) Kur'ân'ı toplamayı, insanlara hazırladığı bu Mushaf'ı sunması ve insanların bu Mushaf'ı benimsemeye yanaşmaması, onun hazırladığı bu Mushaf'ın, dinin temel veya ayrıntı nitelikli gerçekleri bakımından diğerlerinin hazırladığı Mushaf'tan farklı olduğuna delâlet etmez. Olsa olsa surelerin veya çeşitli zamanlarda inen bazı surelerin kimi ayetlerinin tertibi bakımından bir farklılık söz konusu olabilir. Bunun da dinin temel gerçekleriyle bir ilgisi yoktur.

Eğer Hz. Ali'nin (a.s) hazırladığı Mushaf ile diğerlerinin hazırladığı Mushaf arasında dinin temel gerçekleri açısından bir farklılık olsaydı, kesinlikle onlara karşı çıkar, kendi Mushaf'ını savunur, sırf hazırladığı Mushaf'a itibar etmemeleriyle, ona ihtiyaç duymamalarıyla yetinmez, değişik meselelerle ilgili olarak rivayet edildiği gibi, karşı çıkardı. İmam Ali'nin (a.s) hâkim düzene karşı çıkışlarını anlatan rivayetler içinde velâyetiyle veya başka bir konuyla ilgili bugünkü Mushaf'ta bulunmayan bir ayet veya bir sure okuduğuna ya da bu hususla ilgili ayetleri ya da sureyi Mushaf'tan çıkardılar yahut tahrif ettiler diye itirazda bulunduğu ilişkin bir ifadeye rastlanmış değildir.

Yoksa İmam Ali (a.s) Müslümanların birliğini korumak ve İslâm egemenliğinin parçalanmasına sebep olmamak için mi sesini çıkarmadı? Böyle bir tavır ancak meselenin istikrara kavuşmasından ve insanların toplanan bir Mushaf üzerinde ittifak etmelerinden sonra anlam taşıyabilir; Mushaf'ın toplanması esnasında, henüz üzerinde çalışılıp ülkenin dört bir yanına dağıtılmasından önce değil!

Bilmem, rivayetlerde Kur'ân'dan çıkarıldığı iddia edilen ve kimilerince sayıları binlerle ifade edilen bu bir yığın ayetin tümünün velâyetle ilgili olduğunu ya da bunların, öğrenmelerine yardımcı olacak onca imkân olmasına ve her inen Kur'ân ayetini alıp öğrenmeye büyük gayret sarf etmelerine rağmen, Müslümanların genelinden saklandığını, sadece az sayıdaki bir küçük grubun bunlardan haberdar olduğunu iddia edebilir miyiz?! Sonra Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân'ın bütün ayetlerini insanlara tebliğ etme hususunda, onları ulaşabildiği her yere

göndermede, öğretiminde ve açıklamasında nasıl bir gayret içinde olduğunu da herkes bilmektedir. Peygamber'in (s.a.a) bu gayretine Kur'ân da tanıklık etmektedir: *“Onlara Kitap ve hikmeti öğretir.”* (Cuma, 2), *“İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için...”* (Nahl, 44)

O hâlde, mürsel rivayetlerin bazısında⁽¹⁾ belirtilen ve Nisâ Suresi'nin üçüncü ayetindeki *“Yetimler hakkında adaleti yerine getirmeyeceğinizden korkarsanız...”* cümlesiyle, *“o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan... evlenebilirsiniz.”* cümlesi arasında Kur'ân'ın üçte birinden daha fazla, yani iki bin ayetten daha fazla ayetin kaybolduğu açıklanan bu bir yığın ayet ve sure nasıl kayboldu, nereye gitti? Yine Ehlisünnet kaynaklarında Tevbe Suresi'nin besmeleyle başladığı ve Bakara Suresi kadar olduğu,⁽²⁾ Ahzâb Suresi'nin Bakara Suresi'nden daha büyük olup bu surenin iki yüz ayetinin kaybolduğu⁽³⁾ belirtilen onca ayet nasıl yok oldu? Bunlar gibi daha bir sürü rivayetten söz etmek mümkündür.

Ya da bu ayetlerin -ki rivayetlerde bunların sayısının oldukça fazla olduğu belirtiliyor- okunuşu mu neshedildi? Nitekim Ehlisünnet'ten bir grup müfessir bu görüştedir.⁽⁴⁾ Böyle bir yaklaşımı benimsemelerinin nedeni, Ehlisünnet kaynaklarında yer alan rivayetlerde, yüce Allah'ın, Kur'ân'ın bir kısmını unutturduğundan ve okunuşunu neshettiğinden söz edilmiş olmasıdır.

Bir ayetin unutturulması ve okunuşunun neshedilmesi ne demektir? Acaba bunun anlamı, söz konusu ayetle amel etme zorunluluğunun kaldırılması, amelen neshedilmesi midir? O hâlde sadaka ayeti, zina eden erkek ve zina eden kadınla ilgili hükmü içeren ayet ve iddet ayeti gibi neshedildikleri hâlde Kur'ân'da yer alan ayetlere ne demeli? Buna rağmen Ehlisünnet'in⁽⁵⁾ okuyuş olarak neshedilen ayetleri, hem okunuş, hem de amel olarak neshedilen ve amel olarak yürürlükte olup okunuş olarak neshedilen olmak üzere iki kısma ayırdıklarını görüyoruz. Okunuş olarak neshedildiği hâlde amel olarak yürürlükte olan ayete, örnek olarak recm ayetini gösterirler.

1- [Nuru's-Sakaleyn, c. 1, s. 438, hadis: 34.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 65.]

3- [el-İtkan, c. 2, s. 25.]

4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 3, s. 231.]

5- [el-Kebir, c. 3, s. 230; el-İtkan, c. 2, s. 22-24.]

Yoksa bu ayetler ilâhî kelâmıda bulunması gereken bazı niteliklerden yoksundular da, bu yüzden mi yüce Allah onları iptal etti, anılarını sildi, sonuçlarını yok etti de önünden ve ardından batılın karışmadığı kitaptan sayılmadılar, çelişkilerden münezze olamadılar, hak ile batılı ayıran kesin söz niteliği taşımadılar, insanları hakka ve dosdoğru yola iletmediler, hasımlara meydan okumada esas alınacak mucize niteliğinden yoksun oldular ya da şöyle oldular, böyle oldular? O hâlde, Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’da olduğunu, onun önünden ve ardından batılın karışmadığı üstün bir kitap olduğunu, hak ile batılı ayıran kesin hüküm niteliğine sahip bulunduğunu, onun bir hidayet rehberi ve bir nur olduğunu, hak ile batılı ayıran furkan olduğunu, mucize olduğunu, şöyle olduğunu, böyle olduğunu anlatan bunca ayetin anlamı nedir?

Yahut bu çok sayıdaki ayetin, kayıt kabul etmez ifade tarzlarına rağmen, sadece Kur’ân’ın bir kısmını nitelediğini, dolayısıyla Kur’ân’ın yalnızca bir kısmının, yani unutilan ve okuyuş olarak neshedilenler hariç, diğerlerinin önünden ve ardından batılın karışmadığını, kesin hüküm, hidayet, nur, hak ile batılı ayırıp ölümsüz bir mucize olduklarını söylememiz mümkün mü?

Acaba bir sözü okuyuş olarak neshetmek, tamamen unutturmak, onu iptal edip geçersiz kılmaktan ve yok edip öldürmekten farklı bir şey midir? Acaba yararlı bir sözü ebediyen işe yaramaz hâle getirmek ve bozulan hiçbir şeyi ıslah etmeyecek duruma sokmak, onu geçersiz kılmaktan, bir kenara atmaktan, tamamen ihmal etmekten farklı mıdır? Böyle bir durum Kur’ân’ın “Zikir” oluşuyla nasıl bağdaştırılır?

O hâlde gerçek şudur: Sünnîlerin ve Şîîlerin Kur’ân’ın tahrif edildiğine ilişkin olarak aktardıkları rivayetler, yine Kur’ân’ın bazı ayetlerinin okuyuş olarak neshedildiğine ilişkin olarak rivayet ettikleri haberler kesin olarak Kur’ân’a aykırıdır.

Dördüncü delilin cevabı: Hiç kuşkusuz, İslâm ümmetinin yaşadığı olayları, geçirdiği süreçleri İsrailoğulları’nın yaşadıklarına, geçirdikleri süreçlere benzeten haberler özü itibarıyla doğrudur. Bu hususa işaret eden rivayetler büyük bir yekûn tutarlar ve neredeyse mütevatir düzeyindedirler. Fakat bu gibi rivayetler iki ümmetin her açıdan birbirlerine benzediklerini göstermezler. Nitekim realite de bunu göstermekte ve pratik hayatın zorunluluğu böyle bir mutlak benzerliği olumsuzlamaktadır.

O hâlde benzerlikten maksat, sonuçlar ve etkiler bağlamında genel anlamda bir benzerliktir. Bu bağlamda İslâm ümmetinin kitabın tahrifi açısından İsrailoğulları'na benzerliği meselesi, İslâm ümmetinin kendi arasında ayrılıklara düşmesi, çeşitli mezheplere bölünmesi ve bu mezheplerin birbirlerini tekfir etmesi şeklinde algınabilir. Nitekim Hristiyanların yetmiş iki, Yahudilerin de yetmiş bir fırkaya ayrılmaları gibi İslâm ümmeti yetmiş üç fırkaya bölünmüştür.⁽¹⁾ Bu anlamı ifade eden rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Öyle ki, bazıları bu tür rivayetlerin mütevatir düzeyine ulaştıklarını bile söylemişlerdir.

Bilindiği gibi, bu grup ve mezheplerin her biri, tercih ettiği görüşü Kur'ân'a dayandırmaya özen gösterir. Her grubun kendi görüşünü Kur'âna uyarlaması; ancak kelimelerin yerlerinin değiştirilmesiyle, Kur'ân'ın kişisel görüşler doğrultusunda yorumlanmasıyla, ayetlerin tefsiriyle ilgili rivayetlerin Kur'ân'a sunulup test edilmeden, sahihi sahtesinden ayırt edilmeden esas alınmasıyla mümkün olacağı açıktır.

Kısacası, İslâm ümmetiyle İsrailoğulları arasındaki benzerliğe dikkat çeken rivayetlerin temelde doğru olması, iddia edildiği gibi Kur'ân'ın tahrif edildiğini kanıtlamaz. Evet, bu rivayetlerin bazısında değiştirme ve çıkarma şeklinde tahriften söz edilmiştir; ancak bu rivayetler kümesi de sahih olmayışlarının yanı sıra, daha önce de söylediğimiz gibi Kur'ân'ın açık mesajına ve içeriğine aykırıdır.

4. Bölüm:

Yakubî tarihinde şöyle deniyor: “Ömer b. Hattab, Ebu Bekir'e dedi ki: 'Ey Resulullah'ın Halifesi! Kur'ân hafızlarının büyük bir kısmı Yemame Savaşı'nda öldürüldü. Kur'ân'ın [bir Mushaf hâlinde] toplanmasını emretsen daha iyi olmaz mı? Çünkü Kur'ân hafızlarının ortadan kalkmaları sonucu Kur'ân'ın yitip gitmesinden endişe ediyorum!' Ebu Bekir dedi ki: 'Resulullah'ın yapmadığı bir şeyi mi yapayım?' Ömer sürekli olarak bu öneriyi yineledi. Nihayet Ebu Bekir Kur'ân'ı topladı ve sayfalara yazdı. Bundan önce parçalar hâlinde tahtalara ve başka şeylere yazılmıştı.”

“Ebu Bekir Kureyş'ten yirmi beş kişiyi ve Ensar'dan yirmi beş kişiyi bir araya getirdi ve onlara şöyle emretti: Kur'ân'ı yazın, sonra onu

1- [el-Hısal, Şeyh Saduk, c. 2, s. 372, hadis: 30.]

Said b. As'a sunun. Çünkü o düzgün konuşan, Arapça'yı kurallarına uygun olarak kullanabilen bir insandır.”

“Bazıları rivayet etmişlerdir ki: Ali b. Ebu Talib (a.s), Resulullah'ın (s.a.a) vefatından sonra Kur'an'ı toplamış ve onu bir deveye yükleyerek insanlara şöyle demiştir: ‘İşte bu Kur'an'dır, ben onu topladım.’ Ravi, Hz. Ali'nin, topladığı Mushaf'ı bölümlere ayırdığını söyledikten sonra bu bölümleri saydı.”⁽¹⁾

Ebu'l-Feda tarihinde de şöyle deniyor: “Yalancı peygamber Müseyleme'yi tepeleme savaşlarında Muhacir ve Ensar'dan Kur'an hafızlarının önemli bir kısmı öldürüldü. Ebu Bekir öldürülen Kur'an hafızlarının sayısının fazla olduğunu görünce, Kur'an'ın insanların ezberinden, tahta parçalarına ve deri parçalarına yazılı olan kısımlardan derlenerek toplanmasını emretti. Yazılan bu Mushaf'ı da Peygamberimizin (s. a.v) eşi Ömer'in kızı Hafsa'nın yanına bıraktı.”

Bu iki tarih kitabında yer alan nakillerin aslını oluşturan rivayeti Buharî kendi Sahih'inde Zeyd b. Sabit'ten şöyle aktarmıştır: “Yemame Savaşı'nın olduğu günlerde Ebu Bekir beni çağırdı. Gittiğimde Ömer b. Hattab'ın yanında olduğunu gördüm. Ebu Bekir dedi ki: Ömer bana geldi ve şunları söyledi: ‘Savaş Kur'an hafızlarını adeta biçti. Başka savaşlarda geri kalan hafızların da öldürülmelerinden, böylece Kur'an'ın büyük kısmının ortadan kalkmasından endişe ediyorum. Bu nedenle Kur'an'ın toplanmasını emretmenin yerinde olacağını düşünüyorum.’ Ben de Ömer'e dedim ki: ‘Resulullah'ın (s. a.v) yapmadığı bir şeyi nasıl yaparız?’ Ömer de dedi ki: ‘Allah'a yemin ederim ki, bu hayırlı bir girişimdir.’ Bunun üzerine Ömer her gün bana gelerek bu önerisini sık sık tekrarladı. Nihayet Allah göğsümü buna açtı ve Ömer'in görüşünün yerinde olduğunu anladım.”

Zeyd der ki: “Ebu Bekir bana şunları söyledi: ‘Sen akıllı bir gençsin, sana hiçbir hususta suçlama getirmiyoruz. Sen Resulullah (s. a.v) zamanında inen vahyi yazardın. Kur'an bölümlerini araştır, bul ve bir araya getir. Allah'a yemin ederim ki, eğer bana dağlardan birini yerinden oynatmamı emretselerdi, Kur'an'ın toplanmasını emretmesi kadar bana ağır gelmezdi.’ Dedim ki: ‘Allah Resulü'nün (s. a.v) yapmadığı bir şeyi siz ikiniz nasıl yaparsınız?’ Dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, bu, hayırlı bir iştir.”

1- [Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 135.]

“Ardından Ebu Bekir her gün bana geliyor ve bu teklifte bulunuyordu. Derken Allah, Ebu Bekir ve Ömer’in göğüslerini açtığı hususa benim göğsümü de açtı. Bunun üzerine Kur’ân bölümlerini aramaya koyuldum, hurma ağaçlarının yapraklarına, ince ve beyaz taşlara yazılan bölümleri, insanların ezberlerinde olan kısımları derledim. Tevbe Suresi’nin, *‘Gerçekten size, sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki...’* [Tevbe, 128-129] ayetinden başlayıp surenin sonuna kadar devam eden son kısmını ise Huzeyme el-Ensarî’nin yanında buldum. Bu kısım başkasında yoktu. Bu sayfalar ölünceye kadar Ebu Bekir’in, ondan sonra Ömer’in ve onun ölümünden sonra da kızı Hafsa’nın yanında kaldı.”⁽¹⁾

İbn Ebu Davud’un Yahya b. Abdurrahman b. Hatıb kanalıyla şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: “Ömer geldi ve şöyle dedi: ‘Kim Resulullah’tan (s. a.v) Kur’ân’dan bir şey almışsa, onu getirsin.’ İnsanlar Peygamberimizden aldıkları Kur’ân bölümlerini sayfalara, levhalara ve ince beyaz taşlara yazarlardı. İki şahit getirmedikçe kimseden bir şey kabul etmezdi.”

Yine İbn Ebu Davud’dan, Hişam b. Urve kanalıyla, o da babasından -rivayet zincirinde kopukluk var- rivayet eder ki: “Ebu Bekir Ömer ve Zeyd’e şöyle dedi: Mescidin kapısına oturun. İki şahitle birlikte Kur’ân’dan bir bölüm getirenden kabul edin ve yazın.”

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre, İbn Eşteh el-Mesahif adlı eserde Leys b. Sa’d’dan şöyle rivayet etmiştir: “Kur’ân’ı ilk toplayan kişi Ebu Bekir’dir. Zeyd de toplanan Kur’ân bölümlerini yazmıştır. İnsanlar yanlarındaki Kur’ân bölümlerini Zeyd b. Sabit’e getirirlerdi. O da iki adil şahit getirilmediği sürece hiçbir ayeti yazmazdı. Tevbe Suresi’nin son kısmı sadece Ebu Huzeyme b. Sabit’te vardı. Ebu Bekir dedi ki: ‘Onun getirdiği bu ayeti yazın. Çünkü Resulullah (s. a.v) onun şahitliğini iki kişinin şahitliği düzeyinde kabul etmiştir.’ Bunun üzerine Zeyd onun getirdiği bu ayeti yazdı. Ömer de recm ayetini getirdi; fakat Zeyd bunu Mushaf’a almadı. Çünkü Ömer’den başka böyle bir ayetin olduğunu söyleyen kimse yoktu.”⁽²⁾

İbn Ebu Davud el-Mesahif adlı eserde Muhammed b. İshak’tan, o da Yahya b. Abbad’dan, o da Abdullah b. Zübeyr’den ve o da babasın-

1- [Sahih-i Buharî, c. 6, s. 255, Babu Cem’i'l-Kurân.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 58.]

dan şöyle rivayet eder: “Hâris b. Huzeyme, Tevbe Suresi’nin sonundaki bu iki ayeti bana getirdi ve dedi ki: ‘Bunları Resulullah’tan (s. a.v) duyduğuma ve ezberlediğime şahitlik ederim.’ Ömer de şöyle dedi: ‘Ben de bu iki ayeti duyduğuma şahitlik ediyorum.’ Sonra şöyle dedi: Eğer üç ayet olsalardı, bunları ayrı bir sure olarak Mushaf’a kaydederdim. Kur’ân’ın en son inen suresinin en sonuna ekleyin bunları.”

Yine İbn Ebu Davud, Ebu’l-Aliye kanalıyla Ubey b. Kâ’b’dan rivayet eder ki: “Ebu Bekir’in emriyle Kur’ân’ı topladılar. Tevbe Suresi’ndeki ‘*Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah’ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber’in) yanından ayrılıp giderler.*’ [Tevbe, 127] ayete geldiklerinde, bunun en son inen ayet olduğunu zannettiler. Bu sırada Ubey dedi ki: Resulullah (s. a.v) bu ayetten sonra bana şu iki ayeti okudu: *Gerçekten size, sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki...*”

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre Deyr Akulî, el-Fevaid adlı eserinde şöyle demiştir: Bize İbrahim b. Yesar anlattı, ona da Süfyan b. Uyeyne anlattı, o da ez-Zuhrî’den aktarmıştır, ona da Ubeyd b. Zeyd b. Sabit şöyle rivayet etmiştir: “Resulullah (s. a.v) vefat ettiği zaman, Kur’ân herhangi bir şekilde toplanıp derlenmiş değildi.”

Hâkim, el-Müstedrek adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Zeyd b. Sabit’ten şöyle rivayet eder: “Resulullah’ın (s. a.v) yanında Kur’ân’ı kâğıt parçalarından yazardık...”

Ben derim ki: [Bu rivayetle önceki rivayet arasında bir çelişki olmayabilir. Şöyle ki:] Zeyd b. Sabit’in kastettiği, tedricen inen bazı ayetlerin bazı surelere eklenmesi veya uzun sureler, yüzden fazla ayete sahip sureler ve mufassal sureler gibi bazı benzer surelerin aynı kategoriye alınması olsa gerektir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.a) hadislerinde buna işaret edilmiştir. Ama Kur’ân’ın bir tek Mushaf hâlinde toplanmasının Peygamber Efendimizin (s.a.a) vefatından sonra gerçekleştiğinden kimsenin kuşkusunu yoktur. Bir sonraki rivayetleri de bu şekilde değerlendirmek gerekir.

Sahih-i Nesaî’de İbn Ömer’den şöyle rivayet edilir: “Kur’ân’ı topladım ve onu her gece okumaya başladım. Bunu haber alan Resulullah (s. a.v) bana dedi ki: Kur’ân’ı ayda bir oku.”

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre İbn Ebu Davud hasen bir rivayet zinciriyle Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî’den rivayet etmiştir ki:

“Peygamber Efendimiz (s. a.v) zamanında Kur’ân’ı Ensar’dan şu beş kişi toplamıştı: Muaz b. Cebel, Ubade b. Samit, Ubey b. Kâ’b, Ebu Derda ve Ebu Eyyub el-Ensârî.”

Aynı eserde belirtildiğine göre Beyhakî el-Medhal adlı eserde İbn Sirin’den şöyle rivayet etmiştir: “Kur’ân’ı Peygamberimiz (s. a.v) zamanında dört kişi toplamıştır ki şunlar hususunda ihtilâf edilmemiştir: Muaz b. Cebel, Ubey b. Kâ’b ve Ebu Zeyd. Üç kişiden ikisi hakkında ise ihtilâf edilmiştir: Ebu Derda ve Osman. Bazısına göre de, Osman ve Temim ed-Darî.”

Yine aynı eserde Beyhakî’den, o da İbn Ebu Davud’dan ve o da Şa’bî’den şöyle rivayet etmiştir: “Kur’ân’ı Peygamberimiz (s. a.v) zamanında şu altı kişi topladı: Ubey, Zeyd, Muaz, Ebu Derda, Said b. Ubeyd, Ebu Zeyd. Elbette Mucemma’ b. Hârise de iki veya üç sure hariç Kur’ân’ı toplamıştı.”

Yine el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre, İbn Eşteh, el-Mesahif adlı eserinde Kehmes kanalıyla İbn Bureyde’den şöyle rivayet etmiştir: “Kur’ân’ı ilk kez bir Mushaf hâlinde derleyen kişi, Ebu Huzeyfe’nin azatlı kölesi Salim’dir. Salim, Kur’ân’ı bütünüyle toplamadan üzerine bir rida giymeyeceğine yemin etmişti. Nihayet bu yeminini tutarak bütün Kur’ân’ı topladı.”

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz bu rivayetler en fazla, sözü edilen kişilerin inen sureleri bir araya getirdiklerine delâlet ederler. Bugün elimizdeki şekliyle ayetlerin ve surelerin tertip edildiğini veya başka bir tertiple düzenlendiğini bu rivayetlerden çıkarmamız mümkün değildir. Bu, Kur’ân’ın Ebu Bekir zamanında gerçekleştirilen ilk toplamasıdır.

5. Bölüm:

Mushafların farklılaşması ve kıraatlerin/değişik okuyuş tarzlarının ortaya çıkması sonucu Kur’ân ikinci kez Osman zamanında toplandı.

Yakubî, tarihinde der ki: “Osman Kur’ân’ı topladı, bir araya getirdi. Uzun sureleri bir yerde, kısa sureleri de bir yerde derledi. Ülkenin dört bir yanına dağılmış bulunan Mushafların merkeze gönderilmesini emretti. Sonra toplanan bu Mushafları kaynar su ve sirke ile yıkadı. Bazılarına göre, Osman, İbn Mesud’un Mushaf’ı dışında, toplanan bu Mushafları yaktı, geride tek Mushaf bırakmadı.”

“İbn Mesud Kufe’deydi. Mushaf’ını Kûfe Valisi Abdullah b. Amir’e vermekten kaçındı. Bunun üzerine Osman, bu dinde bir noksanlığın meydana gelmemesi ve ümmetin fesada uğramaması için İbn Mesud’un Medine’ye getirilmesini emretti. İbn Mesud mescide girdiği sırada Osman minberde halka hitap ediyordu. İbn Mesud’u görünce şöyle dedi: ‘Şu anda kötü bir hayvan aranızda katılmış bulunuyor.’ Bunun üzerine İbn Mesud ona kaba sözler söyledi. Derken Osman, ayaklarından yakanıp yerde sürüklenmesini emretti. Bunun sonucunda İbn Mesud’un iki kaburgası kırıldı. Bunu duyan Aişe, bu yapılanlara itiraz mahiyetinde söylenip durdu.”

“Osman hazırlanan Mushaf’ın nüshalarını İslâm ülkesinin dört bir yanına gönderdi. Bir nüshayı Kûfe’ye, birini Basra’ya, birini Medine’ye, birini Mekke’ye, birini Mısır’a, birini Şam’a, birini Bahreyn’e, birini Yemen’e ve birini de Cezirey’e gönderdi.”

“Halka bu hazırlanan nüshayı esas alıp okumalarını emretti. Bunu emretmesinin nedeni, insanların artık ‘Falan Oğulları’nın Kur’ân’ı’ demeye başladıklarını duymasıydı. Bu yüzden bütün insanların arasında bir tek nüshanın esas alınmasını istedi. Bazılarına göre, insanların ‘Falan Oğulları’nın Kur’ân’ı’ demeye başladıklarını, İbn Mesud Osman’a bildirmişti. Fakat Osman’ın toplanan bu Mushafları yaktığını duyunca, ‘Ben bunu istemedim.’ demişti. Bazılarına göre, bunu ona Huzeyfe b. Yeman bildirmişti.”⁽¹⁾ (Alıntı burada sona erdi.)

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre Buharî, Enes’ten şöyle rivayet etmiştir: “Huzeyfe b. Yeman, Şamlıların Iraklılarla birlikte Ermenistan ve Azerbaycan fethine katıldığı bir sıralarda Osman’ın yanına geldi ve insanların Kur’ân’ı farklı biçimlerde okumalarından dolayı endişesini ifade etti. Osman’a dedi ki: ‘Ümmet Yahudi ve Hristiyanlar gibi ayrılığa düşmeden önlemini al.’ Bunun üzerine Osman Hafsa’ya, ‘Yanındaki sayfaları bize gönder, onları Mushaflar hâlinde çoğaltalım. Sonra bu sayfaları tekrar sana veririz.’ diye haber gönderdi. Hafsa yanındaki sayfaları Osman’a gönderdi. Böylece onun emeri üzere Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. As, Abdurrahman b. Hâris b. Hişam birçok nüsha hazırladılar.”

Osman, Kureyşli üç kişilik heyete şunları söyledi: ‘Sizinle Zeyd b. Sabit arasında Kur’ân hususunda ihtilâf çıkarsa, Kureyş lehçesini esas

1- [Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 170.]

olarak yazın. Çünkü Kur'ân Kureyş lehçesiyle inmiştir.' Onlar da Osman'ın bu tavsiyesine uygun hareket ederek birkaç tane nüsha hazırladılar. Mushafların bu şekilde çoğaltılmasından sonra Osman, Hafsa'ya Kur'ân ayetleri yazılı sahifeleri geri gönderdi. Ardından İslâm ülkesinin her bir köşesine hazırlanan nushalardan birini gönderdi. Bunun dışındaki bütün Mushafların veya sayfalara yazılı metinlerin yakılıp imha edilmesini emretti."

"Zeyd der ki: Mushaf'ı hazırladığımız sırada, daha önce Resulullah'tan (s. a.v) duyduğum Ahzâb Suresi'nden bir ayeti araştırdık, onu Huzeyme b. Sabit el-Ensarî'nin yanında yazılı olarak bulduk. Ayet şöyleydi: *'Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var!'* [23. ayet] Bu ayeti Ahzâb Suresi'ndeki yerine yerleştirdik."⁽¹⁾

Aynı eserde belirtildiğine göre İbn Eşteh, Eyyub kanalıyla Ebu Kılabe'den şöyle rivayet etmiştir: "Amiroğulları'ndan Enes b. Malik adı verilen bir adam bana anlattı ki: Osman zamanında Kur'ân'la ilgili ihtilâf çıktı. Öyle ki genç delikanlılar ile onlara Kur'ân öğreten kimseler arasında çatışma çıktı. Bunu duyan Osman b. Affan dedi ki: Benim yanımda Kur'ân'ı yalanlıyor, onu canınızın istediği gibi okuyorsunuz? Bu demektir ki, benden sonra gelenlerin Kur'ân'ı yalanlama ve ayetlerini keyiflerine göre okuma eğilimleri daha da artacaktır. Ey Muhammed'in ashabı, toplanın ve insanlar için esas alınacak örnek bir Mushaf hazırlayın!"

"Bunun üzerine sahabîler Mushaf'ı hazırlamak üzere toplandılar. Bir ayet hakkında ihtilâfa düşüp tartıştıkları zaman, 'Bu ayeti Resulullah (s. a.v) falancaya okudu.' diyerek ona haber gönderirlerdi. O da Medine'den üç kişiyi şahit gösterirdi. Ona derlerdi ki: 'Resulullah (s. a.v) şu şu ayetleri sana nasıl okudu?' O da, 'Bana şu şekilde okudu.' derdi. Bunun üzerine ayeti adamın söylediği gibi, daha önce boş bıraktıkları yerine yazarlardı."⁽²⁾

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebu Davud, İbn Sirin kanalıyla Kesir b. Eflah'tan şöyle rivayet etmiştir: "Osman yeni Mushaflar hazırlamaya karar verdiği zaman, bu işle görevlendirilmek üzere Kureyş'ten ve Ensar'dan on iki kişiyi görevlendirdi. Ömer'in evinde

1- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]

bulunan ve içine öteberi konulan çıkını getirttiler. Osman, onlarla anlaşmış, ihtilâf ettikleri her okuyuşu karara bağlamadan önce kendisiyle görüşmeleri direktifini vermişti. Böylece onlar da ihtilâf ettikleri hususu erteliyorlardı.”

“Muhammed der ki: Zannedersem, ayetin en son arz edilişindeki kiraati öğrenmek için yazılmasını erteliyorlardı. Bu son arz edilişle alınan şekli öğrendikleri zaman, derhal suredeki yerine kaydederlerdi. [Çünkü Cebrail yılda bir kere Kur’ân’ı yeni baştan Peygamberimize (s.a.a) arz ederdi.]”⁽¹⁾

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebu Davud sahih bir senetle Suveyd b. Gafele’den şöyle rivayet etmiştir: “Ali bana dedi ki: Osman hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin. Allah’a yemin ederim ki o, Mushafları çoğaltırken ne yaptıysa bizim gözlerimizin önünde yapar ve bize hep derdi ki: ‘Şu ayet hakkında ne dersiniz? Bazılarının bazılarına, ‘Benim kiraatım seninkinden daha iyidir.’ dediği haberi bana ulaştı. Böyle bir sözün küfür olmasına ramak kalmıştır.’ Bunun üzerine ona, ‘Ne yapmayı düşünüyorsun?’ diye sorduk. Bize dedi ki: ‘Bütün halkın bir tek Mushaf etrafında birleşmesini uygun görüyorum. O zaman ne ayrılık olur, ne de ihtilâf.’ Dedik ki: Ne güzel düşünüyorsun?”⁽²⁾

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Dureys, İlba b. Ahmer’den şöyle rivayet etmiştir: “Osman b. Affan Mushafları hazırlamaya karar verdiğinde, Tevbe Suresi’nde yer alan ‘*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya...*’ [Tevbe, 34] ayetinin orijinalinin başındaki ‘vav’ harfini atmak istediler. Ubey şöyle dedi: ‘Ya bu harfi yerine koyarsınız ya da kılıcımı kuşanırım.’ dedi. Bunun üzerine ‘vav’ harfini yerine koydular.”⁽³⁾

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre Ahmed, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbn Hibban ve Hâkim, İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmişlerdir: “Osman’a dedim ki: Niye uzun surelerden olan Enfâl Suresi ile, ayetlerinin sayısı yüzden fazla olan surelerden olan Tevbe Suresi’ni yan yana getirdiniz ve aralarına ‘besmele’ yazmayıp, o ikisini yedi uzun sureler arasına kattınız?”

1- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]

3- [ed-Dürrü’l-Mensûr, c. 3, s. 232.]

“Osman dedi ki: Peygamberimize (s. a.v) çeşitli sayıları olan sureler nazil olurdu. Bazı ayetler nazil olduğunda, vahiy kâtiplerinden bazılarını çağırır ve onlara şöyle derdi: ‘Şu ayetleri, şu şu konulardan söz eden sureye yerleştirin.’ Enfâl Suresi, Medine döneminin başlarında inmiştir. Tevbe Suresi ise en son inen surelerdendir. Her iki surenin içeriği birbirine çok benziyor. Bu yüzden Tevbe Suresi’nin de Enfâl Suresi’nin bir parçası olduğunu sandım. Sonra Resulullah (s. a.v) vefat etti ve bize Tevbe Suresi’nin Enfâl Suresi’nin bir parçası olduğunu bildirmedi.”

“Bu yüzden iki sureyi birbirinin yanına yerleştirdim ve aralarına ‘Bismillahirrahmanirrahim’ cümlesini yazdırmadım. Her ikisini uzun sureler arasına yerleştirdim.”⁽¹⁾

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, ayrıca İbn Cübeyr rivayetinde vurgulandığı gibi, yedi uzun sureden maksat; Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En’âm, A’râf ve Yûnus sureleridir. Kur’ân’ın ilk toplanışında bu şekilde tertip edilmişlerdi. Osman ilk toplamadaki bu tertibi değiştirerek uzun surelerden olan Enfâl ile uzun surelerden önce yer alan ve yüzden fazla ayeti bulunan surelerden olan Tevbe Suresi’ni bir araya getirerek A’râf ve Yûnus surelerinin arasına koydu ve Enfâl Suresi’ni de öne aldı.

6. Bölüm:

Bundan önceki iki bölümde sunduğumuz rivayetler, Kur’ân’ın toplanması ve Mushaf hâline getirilişi ile ilgili olarak rivayet edilen sahih veya illetli (zayıf) rivayetlerin en ünlüleridir. Bu rivayetlerden anlaşıyor ki, ilk toplama girişimi, hurma dallarına, beyaz ve ince taşlara, hayvanların kürek kemiklerine, derilere ve deri parçalarına yazılan çeşitli sureleri bir araya getirmek ve farklı zamanlarda inen ve değişik yerlere yazılan ayetleri uygun surelere yerleştirmek şeklinde gerçekleşmiştir.

Yine bu rivayetlerden anlıyoruz ki, Osman zamanındaki ikinci toplama girişimi ise, ilk toplamadan sonra yazılan ve çeşitli bölgelere dağılan Mushaflar arasında birtakım uyumsuzlukların ve kıraat farklılıklarının baş göstermesinden dolayı Mushafların herkesin üzerinde ittifak ettiği bir Mushaf’a indirgeme amacına yönelik bir çalışmadır. Ancak Zeyd’den rivayet edildiğine göre, bu ikinci toplama çalışmasın-

1- [el-İtkan, c. 1, s. 60.]

da, “*Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler var!*” ayeti Ahzâb Suresi’ne eklenmiştir. Bu da gösteriyor ki Mushaf on beş sene boyunca bu ayeti içermeyen okunmuştur.

Buharî, İbn Zübeyr’den şöyle rivayet etmiştir: “Osman’a dedim ki: ‘*İçinizde ölüp de (geride) eşler bırakanlar...*’ [Bakara, 240] ayeti başka bir ayetle neshedilmiştir. Niçin Mushaf’ta yazdın veya dışarıda bırakmadın?’ Bana dedi ki: Ey kardeşimin oğlu, Kur’ân’dan bir şeyi değiştiremem.”⁽¹⁾

Özgür ve objektif bir bakışla bu rivayetlere ve kanıtsallıklarına göz attığımız zaman -ki bu konuyla ilgili rivayetlerin temelini oluşturmaktadırlar- bunların tevatür düzeyine ulaşmamış, tek kanallı haberler olduklarını görürüz. Bununla beraber kesin karinelerle desteklendikleri de inkâr edilemez. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.a) kendisine vahyedilen her şeyi, saklamadan insanlara duyururdu. Kur’ân’da da vurgulandığı gibi, Rablerinden kendilerine indirilen ayetleri onlara öğretiyor ve açıklıyordu. Onlardan da bir grup Kur’ân’ı öğreniyor ve insanlara okunuşunu ve anlamını öğretiyorlardı. Bunlar da, Yemame Savaşı’nda büyük bir kısmı şehit düşen Kur’ân hafızlarıydılar.

İnsanlar Kur’ân’ı öğrenmek ve Kur’ânî bilgileri birbirine aktarmak hususunda büyük bir gayret içindeydiler. Bu misyon hiçbir zaman terk edilmedi, ayrıca bir gün veya birkaç gün bile olsa Kur’ân aralarından kaybolmadı. Kur’ân’la bu sıkı-fıkı ilişkileri, Kur’ân’ın tek bir Mushaf hâlinde toplanmasına kadar sürdü. Sonra herkes bu Kur’ân üzerinde birleşti. Kur’ân; Tevrat’ın, İncil’in ve diğer peygamberlere inen başka semavî kitapların başına gelen musibetlerin benzerini yaşamadı.

Bunlara bir de Şîî ve Sünnî kaynaklarda Peygamberimizin (s.a.a) Kur’ân’ın birçok ayetini günlük namazlarda ve başka münasebetlerde insanların duyacağı şekilde okuduğuna ilişkin sayılmayacak kadar kalabalık bir yekünü tutan rivayetleri ekleyebiliriz. Bu rivayetlerde, Kur’ân ayetlerinin büyük bir bölümü Mekke veya Medine inişli oluşlarıyla birlikte isim isim zikredilmiştir.

Buna daha önce işaret ettiğimiz ve Osman b. Ebu’l-As’ın, “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği... emreder...*” (Nahl, 90) ayetiyle ilgili olarak Peygamberimizden (s.a.a) aktardığı, “Cebrail bana bu ayeti getirdi ve

1- [Sahih-i Buharî, c. 6, s. 36, Bakara Suresi Babı.]

suredeki bu yerine yerleştirmemi istedi.” açıklamasını da ekleyebiliriz. Bu rivayete benzer bir kanıtsallığı, Peygamberimizin (s.a.a) Âl-i İmrân ve Nisâ gibi tedricî olarak nazil olan sureleri okumuş olması da yerine getirmektedir. Bu da gösteriyor ki, Peygamberimiz (s.a.a) vahiy kâtiplerine bazı ayetleri surelerdeki yerlerine yerleştirmelerini emrediyordu.

En büyük ve en kesin kanıt, konunun başında altını çizdiğimiz şu realitedir: Bugün elimizde bulunan Mushaf, yüce Allah'ın Kur'ân'la ilgili olarak işaret ettiği üstün niteliklere eksiksiz olarak sahiptir.

Buraya kadar aktardığımız rivayetler sırasıyla şu hususlara delâlet etmektedir:

Birincisi: Mushaf'ın iki kapağı arasındaki kitap Allah'ın sözüdür, ona eklemeye bulunulmamış, hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Kur'ân'ın eksiltme anlamında tahrif edilmemişliğini ise, bu rivayetlerden kesin olarak algılamak mümkün değildir. Nitekim birçok kanaldan Ömer'in sürekli olarak recm ayetinden söz ettiği, ama bu ayetin ondan alınıp Mushaf'a yazılmadığı rivayet ediliyor.

Bazı müfessirlerin bu rivayeti ve eksiltme anlamında tahrifin kanıtı olarak sunulan diğer rivayetleri -Alusî, tefsirinde bunların sayılmayacak kadar çok olduklarını ifade eder-⁽¹⁾ bazı ayetlerin okuyuş olarak neshedilişlerine yorumlamalarına gelince, daha önce bunun yanlış olduğunu belirttik. Ve kesin olarak vurguladık ki, bazı ayetlerin okuyuş olarak neshedildiklerini söylemenin Kur'ân'da tahrif olduğunu söylemekten özü itibariyle çok daha kötü bir yaklaşımdır.

Kaldı ki, Zeyd'in ilkin Ebu Bekir'in emriyle, sonra Osman'ın emriyle hazırladığı Mushaf'tan farklı Mushaflara sahip olan Ali (a.s), Ubey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud gibi şahıslar eldeki Mushaf'ın içerdiği herhangi bir ifadeyi inkâr etmemişlerdir. Sadece İbn Mesud'un Mushaf'ına Felak ve Nâs surelerini almadığı ve “Bunlar iki koruyucu dua olarak Cebrail tarafından Peygamberimize (s.a.a) indirilmiştir ki, onlarla Hasan ve Hüseyin'i (üzerlerine selâm olsun) kötülüklerden Allah'a sığındırsın.” dediği, ama diğer ashabın onun bu yaklaşımını onaylamadığı rivayet edilir. Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen ve tevatür düzeyine erişen rivayetlerde ise, bunların Kur'ân'dan iki sure olduğu ifade ediliyor.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 25.]

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; görüldüğü gibi, bundan önce yer verdiğimiz rivayetler kesin karinelerle destekli tek kanallı haberlerdir ve Kur'ân'ın eklemeye bulunma ve değiştirilme anlamında tahrif edilmişliğini kesin olarak, eksiltme anlamında tahrif edilmişliğini de zannî olarak olumsuzlamaktadırlar. Bu rivayetlerin kanıtsallıklarının her üç açıdan da tevatür düzeyinde olduğuna ilişkin olarak bazılarının ileri sürdükleri değerlendirmelerin ise dayanağı yoktur.

Bu bağlamda esas alınacak yaklaşım, konunun başlarında ortaya koyduğumuz şu değerlendirmedir: Elimizdeki Kur'ân, yüce Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) indirdiği Kur'ân'la ilgili olarak zikrettiği üstün niteliklerin tümüne sahiptir. Kur'ân'ın kesin hükme bağlayan söz, ihtilâfları çözümleyen, zikir, yol gösterici, nur, gerçek bilgileri ve fitrî yasaları açıklayan ve mucize oluşu gibi.

Bu bağlamda esas alacağımız değerlendirme bu olmalıdır. Çünkü Kur'ân'ın Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) inen kelâmı olduğuna ilişkin kanıtı, bizzat yukarıda sözünü ettiğimiz bu üstün niteliklere sahip olan kendisidir. Bu hususta, ne olursa olsun, Kur'ân'ın kendisinin dışındaki başka bir olguya dayanmaya gerek yoktur. Dolayısıyla nerede olursa ve kimin aracılığıyla elimize ulaşmışsa, Kur'ân'ın Allah kelâmı oluşunun kanıtı Kur'ân'ın kendisiyle beraberdir.

Diğer bir ifadeyle, Allah katından Resul'üne (s.a.a) inen Kur'ân'ın, bu üstün niteliklere sahip olması bağlamında, Peygamberimize nispet edilmesini kanıtlamak, salt mütevatir veya yoğun rivayetlerin bulunmasına bağlı değildir. -Gerçi bu özelliklere sahip rivayetler de vardır.- Bilakis bunun tam tersi söz konusudur. Yani elimizdeki Kur'ân'ın bu üstün niteliklere sahip oluşu, bizzat Peygamberimize (s.a.a) inen Kur'ân'ın kendisi olduğunun kanıtıdır. Kur'ân kimi yazarlara ve müelliflere nispet edilen kitaplara ve risalelere benzemez. Âlimlere ve görüş sahibi düşünürlere nispet edilen sözler gibi değildir. Bu tür eserlerin sözü edilen kimselere ait oluşlarının kanıtlanması için mütevatir veya müstefiz düzeyine ulaşmış kesin nakillere ihtiyaç vardır. Ama Kur'ân için böyle bir durum söz konusu değildir. Peygamber'e indiği gibi elimize ulaştığının kanıtı yine kendisidir.

İkincisi: Birinci ve ikinci toplama girişimlerinde gerçekleştirilen sure ve ayetlerin tertibi sahabenin tasarrufudur. Bunun kanıtı da daha önce belirttiğimiz gibi, Osman'ın ilk toplama girişiminde daha orta-

larda bir yere yerleştirilen Enfâl ve Tevbe surelerini A'râf ve Yûnus suresinin arasına koymasdır.

Sure ve ayetlerin tertiplerinin farklı olduğunun başka bir kanıtı da, diğer bazı ashabın hazırladığı Mushafların tertiplerinin her iki toplama girişiminde esas alınan tertiplerden farklı olmasıdır. Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Ali'nin (a.s) Mushaf'ı surelerin iniş sırasına göre tertip edilmişti. Önce Alak Suresi, arkasından Müddesir Suresi, sonra Kalem Suresi, ardından Müzzemmil Suresi, sonra Tebbet Suresi, sonra Tekvîr suresi ve bu şekilde önce Mekkî surelere, ardından Medenî surelere yer verecek biçimde düzenlemişti. Bu rivayeti Suyutî el-İtkan adlı eserde İbn Faris'ten rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Yakubî tarihinde de Hz. Ali'nin (a.s) Mushaf'ı için daha değişik bir tertipten söz ediliyor.

İbn Eşteh el-Mesahif adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Cafer el-Kufî'den Ubeyy'in Mushaf'ının tertibini rivayet etmiştir ki, bu tertip de şimdiki Mushaf'ın tertibinden oldukça farklıdır. Yine İbn Eşteh aynı eserde kendi rivayet zinciriyle Cerir b. Aldülhamid'den İbn Mesud'un Mushaf'ının tertibini rivayet etmiştir ki, bu tertip önce uzun surelerle başlıyor, ardından ayet sayısı yüzden fazla olan sureler geliyor, onları da orta boy sureler (mesani) izliyor ve en sonunda mufassal surelere sıra geliyor ki, bu tertip de elimizdeki Mushaf'ın tertibinden oldukça farklıdır.⁽²⁾

Ancak müfessirlerin büyük bir kısmı surelerin bugünkü tertibinin tevkifi olduğu [ilâhî emirden kaynaklandığı] kanaatindedirler. Onlara göre bu tertibi Peygamberimiz (s.a.a) Allah'ın emriyle Cebrail'in kendisine işaret etmesi üzerine Müslümanlara emretmiştir. Hatta bazıları bu hususta aşırıya giderek bunun tevatürle kanıtlandığını ileri sürmüşlerdir. Fakat nerede bu tevatür? Neden biz göremiyoruz?! Bu konuyla ilgili rivayetlerin ana gövdesini oluşturacak haberleri sunduk, fakat bu yaklaşımı destekleyen bir tek olguya rastlamadık. İleride bazı müfessirlerin bunun kanıtı olarak Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan dünya göğüne bir kerede inişini, oradan da Peygamberimize (s.a.a) tedricî şekilde nazil oluşunu göstermelerinden de söz edeceğiz.

Üçüncüsü: Değişik zamanlarda inen Kur'ân ayetlerinin Mushaf'ta-

1- [el-İtkan, c. 1, s. 62.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 64.]

ki şimdiki yerlerine yerleştirilmeleri, ashabın içtihat nitelikli tasarruflarından büsbütün soyutlandırılamaz. Bunu daha önce işaret ettiğimiz ilk toplama girişimiyle ilgili rivayetlerden de anlayabiliriz.

Osman b. Ebu'l-As'ın Peygamberimizden (s.a.a) aktardığı “Cebrail bana geldi ve şu ayeti falan surenin şu kısmına yerleştirmemi söyledi.” şeklindeki açıklamasına gelince; bu, en fazla Peygamberimizin (s.a.a) bazı ayetlerle ilgili bu tür bir uygulamasına delâlet eder, bütün ayetleri bu şekilde düzenlediğini göstermez. Böyle bir şeyin kesinliğini kabul etsek bile, bu, konunun başından beri sunduğumuz rivayetlerin, ashabın tertibinin Peygamberimizin (s.a.a) tertibi doğrultusunda gerçekleştiğini kanıtladıkları anlamına gelmez. Salt ashap hakkında hüsnüzan beslemek, rivayetlerin buna delâlet etmelerini sağlamaz. En çok şunu söyleyebiliriz: Onlar bildikleri konularda bilerek Peygamber'e muhalefet etmediler, ancak bilmedikleri hususlarda ona aykırı hareket etmiş olabilirler. Nitekim ilk toplama girişimine ilişkin rivayetler açık ve kesin olarak ortaya koyuyorlar ki, sahabîler bütün ayetlerin yerlerini bilmedikleri gibi, bütün ayetleri de bilmiyorlardı.

Şîî⁽¹⁾ ve Sünnî⁽²⁾ kaynaklarda aktarılan müstefiz düzeyindeki rivayetlerden de bunu anlamak mümkündür. Buna göre Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve müminler bismelenin nazil olmasıyla bir surenin tamamlandığını anlardı. Nitekim Ebu Davud, Hâkim, Beyhakî ve Bezzar, Said b. Cübeyr kanalıyla -el-İtkan'da belirtildiği gibi- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: “Peygamberimiz (s. a.v) besmele nazil olmadığı sürece sureleri birbirinden ayırt etmezdi.” Bezzar buna şu ifadeyi de ekliyor: “Besmele indiği zaman bir surenin bittiğini, bir diğer surenin inmekte olduğunu veya başladığını anlardı.”

Yine Hâkim'den başka bir kanaldan Said aracılığıyla İbn Abbas'tan rivayet edilir ki: “Müslümanlar, bismillahirrahmanirrahim cümlesi inmedikçe, bir surenin bittiğini bilmezlerdi. Besmele inince, surenin bittiğini bilirlerdi.” Bu haberin rivayet zinciri Buharî ve Müslim şartlarında bir sağlamlığa sahiptir.

Aynı şekilde Hâkim'in başka bir kanaldan Said aracılığıyla İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: “Cebrail gelip ‘bismillahirrah-

1- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 19.]

2- [Müstedrek-i Hâkim, Kitabu's-Salât, c. 1, s. 231.]

manirrahim' cümlesini okuduğu zaman, Peygamberimiz (s. a.v) bunun yeni bir sure olduğunu anlardı.” Bu hadisin rivayet zinciri sağlamdır.

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Ayrıca Şîî kanallarda da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.

Görüldüğü gibi, rivayetler, ayetlerin Peygamberimiz (s.a.a) tarafından iniş esasına dayalı olarak tertip edildiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre, Mekke'de inen ayetler Mekke surelere, Medine'de inen ayetler de Medenî surelere yerleştirilirdi. Ancak eğer yarısı Mekke'de, yarısı da Medine'de inen bir sure varsa, bu genellemenin dışında tutmak gerekir. Bu varsayım da olsa olsa ancak bir tek sure ile ilgili olarak söz konusu olabilir.

Bu da bazı ayetlerin çeşitli Mushaflardaki yerlerinin değişik olmasının sahabe içtihadından kaynaklandığını kesin olarak ortaya koymaktadır.

Konuyu biraz açacak olursak: Ayetlerin iniş sebepleriyle ilgili olarak aktarılan çok sayıdaki rivayetler gösteriyor ki, Mekke'de indikleri hâlde Medenî surelere yerleştirilen ve Medine'de indikleri hâlde Mekke surelere yerleştirilen çok sayıda ayet vardır. Yine bu rivayetlerden anlaşıyor ki, Kur'ân'ın bazı ayetleri Peygamberimizin (s.a.a) son zamanlarında indikleri hâlde, Hicret'in ilk dönemlerinde inen surelere yerleştirilmiştir. Bu iki zaman dilimi arasında ise başka birçok sure de inmiş bulunmaktadır. Meselâ Bakara Suresi Hicret'in ilk yılında inmiştir. Bu surede faizle ilgili ayetler de yer almaktadır. Rivayetlere göre faiz ayetleri, Peygamberimize (s.a.a) en son inen ayetler arasında yer alır. Hatta rivayet edilir ki, Ömer sürekli olarak şöyle dermiş: “Resulullah (s.a.a) bize faiz ayetlerini açıklamadan vefat etti.” Yine Bakara Suresi'nde, “*Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının...*” (Bakara, 281) ayeti de yer alır ki, bazı rivayetlere göre, Peygamberimize (s.a.a) inen en son ayettir.

Şu hâlde, farklı zamanlarda inen ve Mekke veya Medenî oluş bakımından uyuşmayan surelere yerleştirilen ayetler, iniş esaslı tertip açısından olması gereken yerlerine yerleştirilmemişlerdir. Bu da ancak sahabe içtihadından kaynaklanan bir tasarruf olabilir.

el-İtkan adlı eserde İbn Hacer'den aktarılan şu açıklama da bunu destekler mahiyettedir: “Ali'den aktarılan bilgilere göre, o, Peygamberimizin (s. a.v) vefatından hemen sonra Kur'ân'ı nüzul sırasına göre

tertiple ederek toplamıştır.”⁽¹⁾ İbn Ebu Davud da bu rivayeti aktarmıştır. Bu görüş aynı zamanda Şîî rivayetlerin kesin olarak delâlet ettiği hususlardan biridir.

İşte konuyla ilgili olarak baştan beri sunduğumuz rivayetlerden açıkça anlaşılan da budur. Ancak müfessirlerin büyük çoğunluğu ısrarla Kur’ân ayetlerinin tevkiî [ilâhî bildirme sonucu] gerçekleştirildiğini söylemişlerdir. Diyorlar ki: “Bugün elimizde bulunan ve Osman tarafından tertiple edilen Mushaf’ın tertibi, Peygamberimizin (s.a.a) Cebraîl’in yol göstericiliğiyle gerçekleştirdiği tertibin aynısıdır.” Buna aykırı ifadeler içeren rivayetleri de şöyle yorumluyorlar: “Sahabenin Kur’ân’ı toplama girişimi, belirli bir tertip üzere toplama şeklinde gerçekleşmiştir. Bilakis onlar Peygamber’den (s.a.a) öğrendikleri ve muhafaza ettikleri sure ve ayetlerin toplanışını esas almış, hepsini bir yerde ve iki kapak arasında toplamışlardır.”

Hâlbuki rivayetlerin kesin olarak gösterdiği ilk toplama girişiminin keyfiyetinin, bu görüşü kesin bir şekilde reddettiğini biliyoruz.

Bazıları Kur’ân’ın tertibinin tevkiî olduğunu (ilâhî vahye dayandığını) icma ile kanıtlamaya çalışmışlardır. Nitekim Suyutî, el-İtkan adlı eserinde Zerkeşî’den bu yönde icmanın iddia edildiğini rivayet etmiştir. Yine Ebu Cafer b. Zübeyr’den de bu hususta Müslümanlar arasında bir ihtilâf olmadığı şeklinde bir açıklama aktarmıştır. Ne var ki, sözü edilen bu icma menkuldür ve Kur’ân’ın tahrifinin aslı hususunda yaşanan ihtilâftan ve bunun aksini gösteren rivayetlerin varlığından sonra böyle bir icmaa kesinlikle itimat edilmez.

Bazıları ise, Kur’ân tertibinin vahye dayandığının tevatür düzeyine ulaşan bir olgu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birçok müfessir şimdiki tertibin Peygamberimizden (s.a.a) aktarıldığının mütevatir haberlerce ispat edildiğini iddia etmişlerdir. Bu görüş son derece ilginçtir. Suyutî el-İtkan adlı eserde, Buharî ve başkalarından aktardığı rivayetlerden sonra çeşitli kanallardan Enes’in şöyle dediğini rivayet eder: “Peygamberimiz (s. a.v) vefat ettiği zaman Kur’ân’ı sadece şu dört kişi toplamıştı: Ebu Derda, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd.’ Bir rivayette Ebu Derda yerine, Ubey b. Kâ’b’ın adı zikredilir. Mazerî’nin de şöyle dediği rivayet edilir: Enes’in bu sözünü bir grup mülhit kendi dinsiz-

1- [el-İtkan, c. 1, s. 71.]

liklerine dayanak yapıp ona sarılmışlardır. Oysa Enes'in bu sözünden hareketle kendi görüşleri için bir dayanak bulmaları mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce biz, rivayetin zahirinin bu anlamı ifade ettiğini kabul etmiyoruz. Diyelim ki, zahirinin bu anlamı ifade ettiğini kabul ettik; fakat işin gerçekte de böyle olduğunu [Enes'in yanlış olduğunu] nereden bileceklerdir? Diyelim ki bu da doğrudur [ve Enes bu tespiti yanlışladı]; ancak büyük çoğunluğu oluşturan bütün bireylerin teker teker Kur'ân'ı toplayıp koruma altına almamış olmaları, büyük bir çoğunluğun Kur'ân'ın tümünü toplayıp koruma altına almadıklarını zorunlu bir sonuç olarak gerektirmez. Tevatürün gerçekleşmesi için, her ferdin Kur'ân'ın tümünü ezberleyip koruma altına almış olması şart değildir. Bilakis topluluğun bütünü bireylere genel olarak dağıtılacak şekilde Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş, toplayıp koruma altına almış olması tevatür düzeyinde bir ispatın gerçekleşmesi için yeterlidir.”⁽¹⁾ (Alıntı sona erdi.)

Bu değerlendirme kapsamında, “Enes'in sözlerinin zahirinden kastedilen bu değildir” şeklindeki açıklamaya gelince, lafızların zahirine dayanan sözel araştırmalarda böyle bir şeyi kabul etmek mümkün değildir. Ancak bizzat konuşmacının sözlerinin kapsamında yer alan güçlü bir karinenin veya onun yerine geçebilecek bir olgunun bulunması başka. Fakat salt iddia veya başkalarının dediklerini dayanak almak kabul edilemez.

Kaldı ki, Enes'in sözleri zahirinin aksine yorumlansa bile, bunun şu şekilde yorumlanması gerekir: Sözü edilen bu dört kişi Peygamberimiz (s.a.a) zamanında Kur'ân'ın büyük bir kısmını veya sure ve ayetlerinin çoğunu toplamışlardı. Yoksa onların ve onların dışındaki sahabîlerin Kur'ân'ı Osman Mushaf'ındaki tertibe uygun bir şekilde topladıkları, sure ve ayetleri baştan sona kadar bugünkü Mushaf tarzında kaydettikleri, birbirinin ardınca yerleştirdikleri şeklinde yorumlanamaz. Çünkü bizzat Enes'in rivayetinde sözü edilen dört kişiden biri olan ve hem birinci, hem de ikinci toplama işinde görev alan Zeyd b. Sabit bütün ayetleri daha önce toplamadığını çeşitli rivayetler aracılığıyla açıkça dile getiriyor.

Buna benzer bir rivayet de, el-İtkan adlı eserde İbn Eşet'in el-Mesahif adlı eserinden naklen ve sahih bir rivayet zinciriyle Muhammed

1- [el-İtkan, c. 1, s. 70.]

b. Sirin'den rivayet edilmiştir: “Ebu Bekir öldü, oysa Kur’ân’ı toplamamıştı. Ömer öldürüldü, hâlbuki Kur’ân’ı toplamamıştı.”⁽¹⁾

“Diyelim ki, zahirinin bu anlamı ifade ettiğini kabul ettik. İşin gerçekte de böyle olduğunu [Enes’in yanılmadığını] nereden bileceklerdir?” şeklindeki ifadeye gelince, bu soru bizzat bunu dile getiren kimseye yöneltilmeli: Bunu söyleyen kişi, ortada iddia ettiğinin aksini gösteren birçok kanıt varken, realitenin bu söylediği gibi olduğunu nereden biliyor?

“Topluluğun bütünün bireylere genel olarak dağıtılacak şekilde Kur’ân’ın tamamını ezberlemiş, toplayıp koruma altına almış olması tevatür düzeyinde bir ispatın gerçekleşmesi için yeterlidir.” şeklindeki ifadesine gelince; bu, açık bir mugalâtaadır. Çünkü böyle bir ifade, Kur’ân’ın toplamının bir toplam olarak nakledilişinin mütevatir bir olgu olduğunu gösterir. Her bir ayetin konulduğu yer itibariyle korunup gelecek kuşaklara aktarıldığını ise, bu ifadeden çıkarsamak mümkün değildir. Bu da gayet açıktır.

el-İtkan adlı eserde Bağavî’nin Şerhu’s-Sünnet adlı eserde şöyle dediği belirtiliyor: “Sahabîler Allah’ın, Peygamber’ine indirdiğini iki kapak arasında topladılar. Ona hiçbir şey eklemediler ve hiçbir şeyini de eksiltmediler. Böyle bir çalışma yapmalarının nedeni, Kur’ân hafızlarından bazılarının vefat etmesiyle Kur’ân’ın bir kısmının kaybolmasından endişe duymalarıydı. Bu yüzden Peygamberimizden (s. a.v) nasıl duymuşlarsa öylece yazdılar, hiçbir şeyi öne almadılar veya geriye atmadılar. Ne de Resulullah’tan (s. a.v) duymadıkları yeni bir tertip icad ettiler.”

“Resulullah (s. a.v) kendisine inen ayetleri, Cebrail’in de onayıyla şu anda elimizde bulunan Mushaf’taki tertip doğrultusunda ashabına telkin eder, onlara öğretirdi. Her ayetin inişi esnasında, o ayetin hangi suredeki hangi ayetten sonra yazılacağını söylerdi.”

“Bundan da anlaşılacağı gibi, ashabın çalışması, Kur’ân’ı bir yerde toplama amacına yönelikti, onu yeniden düzenlemek değil. Çünkü Kur’ân bu tertibiyle Levh-i Mahfuz’da yazılıdır. Allah onu önce bütün olarak dünya göğüne indirdi, sonra ihtiyaç duyuldukça parça parça indirdi. İniş tertibi okunuş tertibinden farklıdır.”⁽²⁾ (Alıntı sona erdi.)

1- [el-İtkan, c. 1, s. 70.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 61.]

Suyutî, İbn Hassar'ın da şöyle dediğini nakleder: “Surelerin tertibi ve ayetlerin bulundukları yerlere yerleştirilmesi vahiy ile gerçekleştirilmiştir. Resulullah (s. a.v) şöyle derdi: ‘Falan ayeti falan yere yerleştirin.’ Mütevatir düzeyine ulaşan rivayetlerden kesin olarak anlaşılmıştır ki, bu tertip Peygamberimizin (s. a.v) işaretiyle gerçekleşmiştir. Ashap ise, Kur’ân’ın bu şekliyle Mushaf’ta bir araya getirilmesini sağlamıştır.”⁽¹⁾ (Alıntı sona erdi.)

Bunların dışında Beyhakî, Tayyibî ve İbn Hacer gibi başka kişilerden de buna yakın değerlendirmeler nakletmiştir.

Ashabın, Mushaf’ı Peygamberimizden (s.a.a) öğrendikleri şekliyle tertip ettikleri ve Peygamber’in tertibinde en ufak bir değişikliğe gitmedikleri şeklindeki değerlendirmeye gelince, bunu yukarıda sunduğumuz rivayetlerden hareketle kanıtlamak mümkün değildir. Yukarıda sunduğumuz rivayetler, ancak ashabin ayetlerin metni açısından ayet olduklarına ilişkin kesin belge elde ettiklerini yazdıklarını kanıtlamaktadır. Ama bu rivayetlerde, değişik zamanlarda inen ayetlerin nasıl tertip edildiklerine ilişkin bir işaret yer almıyor. Bu açıktır. Gerçi daha önce yer verdiğimiz ve İbn Abbas’ın Osman’dan naklettiği rivayetten buna ilişkin bir işaret algılamak mümkündür. Ancak bu rivayette de Peygamberimizin (s.a.a) vahiy kâtiplerinden bazılarına bu şekilde emir verdiği ifade ediliyor. Bu ise, bütün ashabına böyle bir duyuruda bulunduğu anlamına gelmez. Kaldı ki, bu rivayet Kur’ân’ın ilk kez toplanmasıyla ilgili rivayetlere ve “besmele”nin nazil oluşuna ilişkin haberlere aykırıdır.

“Hz. Peygamber (s.a.a) elimizdeki Mushaf’ta esas alınan tertibi Cebrail’in onayıyla ve semavî vahyin yol göstericiliğiyle ashabına telkin etti” şeklindeki değerlendirmeye gelince; burada sanki daha önce, “*Allah adaleti ve iyiliği emrediyor...*” [Nahl, 90] ayetiyle ilgili olarak naklettiğimiz Osman b. Ebu’l-As hadisine işaret edilmiştir. Oysa bu hadisin bir tek ayetin yerleştirilmesiyle ilgili tek bir haber olduğunu, dolayısıyla genelleştirilemeyeceğini vurguladık. Bir tek ayetle ilgili bir düzenleme nerede, değişik zamanlarda inen farklı ayetlerle ilgili düzenlemeler nerede?

“Kur’ân bu tertibiyle Levh-i Mahfuz’da yazılıdır. Allah onu bütün olarak dünya göğüne indirdi, sonra ihtiyaç duyuldukça parça parça in-

1- [el-İtkan, c. 1, s. 62.]

dirdi...” şeklindeki değerlendirmeye gelince, burada Şîî ve Sünnî kaynaklarda, Kur’ân’ın bir bütün olarak Levh-i Mahfuz’dan dünya göğüne indirilip, sonra buradan Peygamberimize parça parça indirilmeye başlandığı yönündeki müstefiz düzeyde aktarılan hadislere işaret edilmiştir. Fakat bu rivayetlerde Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’da yazılı olduğuna ve dünya göğünde şu anda elimizdeki Mushaf’ta esas alınan tertiple düzenlendiğine ilişkin en ufak bir kanıt yoktur. Bu açıktır.

Ayrıca inşaallah Zuhurf, Duhân ve Kadir surelerinin giriş kısımları gibi konuyla ilgili ayetleri ele aldığımız zaman Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’da yazılı oluşunun ve dünya göğüne indirilişinin ne anlama geldiği hakkında açıklayıcı bilgiler sunacağız.

Bugün elimizde bulunan Mushaf’taki tertibin Peygamber Efendimizden (s.a.a) mütevatir olarak nakledildiğine ilişkin değerlendirmelere gelince, bunun kanıttan yoksun bir iddia olduğunu daha önce açıkladık. Böyle bir tevatürün teker teker her ayet için söz konusu olmadığını ortaya koyduk. Nasıl olsun ki, İbn Mesud’un Mushaf’ına Felak ve Nâs surelerini almadığına ve “Bunlar Kur’ân ayetleri değildirler. Cebrail onları Peygamberimizin (s.a.a) Hasan ve Hüseyin’i kötülüklerden Allah’a sığındırması için indirmiştir.” söylediğine, rastladığı Mushaflardan bunları sildiğine ilişkin o kadar çok rivayet var ki? Üstelik onun bu görüşünden döndüğüne ilişkin de herhangi bir haber aktarılmış değildir. Nasıl oluyor da Kur’ân’ın ilk toplanması çalışmasından sonra da ve hayatı boyunca bu tevatürden haberi olmuyor?

7. Bölüm:

Bundan önceki bölüme, bazı ayetlerin unutturulduğuna ilişkin rivayetlerle ilgili değerlendirmeleri de ekleyebiliriz. -Daha önce bunlara genel olarak değindik, ancak ayrıntıya girmedik.- Bununla Ehlişünnet kaynaklarında Kur’ân’ın neshi ve unutturulması ile ilgili olarak aktarılan rivayetleri kastediyoruz. Ehlişünnet âlimleri Kur’ân’ın kimi ayetlerinin çıkarılması ve değiştirilmesi iddiasına dayalı olarak ileri sürülen ve tahrif olayına esas oluşturan rivayetleri bu perspektifte yorumlama eğilimindedirler.

Meselâ ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebî Hatem, Hâkim -el-Kuna adlı eserde- İbn Adiy ve İbn Asakir’den şöyle rivayet etmişlerdir: “Bazen Peygamber’e (s. a.v) geceleyin vahiy yo-

luyla indirilen bazı ayetler gündüzün ona unutturulurdu. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: '*Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.*' [Bakara, 106]"⁽¹⁾

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu Davud en-Nasîh adlı eserinde, Beyhakî ed-Delalil adlı eserde Ebu Ümame'den şöyle rivayet etmişlerdir ki, Peygamber'in (s. a.v) ashabından bir grup Medineli ona şöyle anlatmışlar: "Bir adam gecenin bir vaktinde kalkmış ve daha önce ezberlediği bir sureyi okumak istemiş, ama 'bismillahirrahmanirrahim' cümlesinden başka bir şeyi hatırlayamamış. Aynı durum Peygamber'in ashabından başkaları için de söz konusu olmuş. Bunun üzerine gidip bu sureye ne olduğunu Resulullah'a (s. a.v) sorduklarında Peygamberimiz bir süre susmuş, onlara herhangi bir cevap vermemiş, sonra şöyle demiş: 'Bu sure dün akşam neshedildi.' Böylece neshedilen sure onların da göğüslerinden tamamen silinmiş."⁽²⁾

Ben derim ki: Bu hikâye başka kanallardan da, buna yakın içerikle ve benzeri lafızlarla aktarılmıştır.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, Said b. Mensur, Ebu Davud -en-Nasîh adlı eserinde-, oğlu (İbn Ebu Davud) -el-Mesahif adlı eserinde-, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Hâkim sahih olduğunu belirterek şöyle nakletmişlerdir: "Sa'd b. Ebu Vakkas, '*Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak...*' ayetini okurken ayetin orijinalini 'nünsiuha (ertelersek, terk edersek)' şeklinde okurdu. Ona, 'Said b. Müseyyeb, 'nunsuha' şeklinde okuyor.' denilmiş, o da şu cevabı vermiştir: Kur'ân Müseyyeb'e veya Müseyyebogulları'na inmedi.' diye tepki göstermiştir. Sonra şöyle demiştir: Allah, '*Biz sana okuyacağız ve sen unutmayacaksın.*' [A'lâ, 6], '*Unuttuğun zaman Rabbini an.*' [Kehf, 24] buyurmuştur."⁽³⁾

Ben derim ki: Sa'd b. Ebu Vakkas bu iki ayeti, yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.a) Kur'ân'dan bir şeyi unutturmayacağını kanıtı olarak göstermiştir. Böylece "nünsiuha" şeklinde okumak suretiyle kelimenin erteleme, terk etme anlamına gelen "nesie" kökünden geldiğine işaret etmiştir. Buna göre, "*Biz bir ayeti neshedersek...*" ayetinde,

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 104.]

2- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 105.]

3- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 104.]

bir ayetin amel olarak yürürlükten kaldırılması kastedilmiştir, okuyuş olarak neshedilmesi değil. Peygamber’le bir konuyu konuşmadan önce sadaka vermeyi (sadaka-ı necva) öngören ayet gibi [Mücâdele, 12]. “Nunsiuha” ifadesinden maksat da ayetin bir kerede aralarından kaldırılması, amel ve okuyuş olarak terk edilmesidir. Nitekim ifadenin bu şekilde yorumlandığına ilişkin açıklamalar İbn Abbas, Mücahid ve Katade gibi âlimlerden de rivayet edilmiştir.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbnu’l-Enbarî, Ebu Zabyan’dan şöyle rivayet etmiştir: İbn Abbas bize şöyle dedi: “Siz hangi kıraatin daha önce olduğunu düşünüyorsunuz?” Dedik ki: Abdullah kıraati daha öncedir, bizim kıraatimiz sonra gelir.” Dedi ki: “Cebrail her sene ramazan ayında Resulullah’a (s. a.v) Kur’ân’ı yeniden arz ederdi. Son senenin ramazan ayında iki kere arz etti ve Abdullah neshedilen ve değiştirilen ayetlere şahit oldu.”⁽¹⁾

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de başka kanallardan İbn Abbas’tan ve Abdullah b. Mesud’un kendisinden ve başka sahabe ve tâbiîn kuşağına mensup âlimlerden rivayet edilmiştir. Ayetlerin unutturulmasıyla ilgili başka rivayetler de vardır.

Bu rivayetlerden çıkan sonuç şudur: Nesh olayı kimi zaman sadece hükümle ilgili olarak gerçekleşebilir. Mushaf’ta yazılı oldukları hâlde hükümleri yürürlükten kaldırılan ayetler gibi. Kimi durumlarda da hükmüyle birlikte okuyuşu da neshedilebilir veya okuyuşu neshedildiği hâlde hükmü yürürlükte kalabilir.

Bakara Suresi’nde yer alan “*Biz bir ayeti neshedersek...*” (Bakara, 106) ayetini tefsir ederken, yine “*Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman...*” (Nahl, 101) ayeti ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunurken her iki ayetin de okuyuşun neshedilmesi anlamında unutturma ile bir ilgisinin olmadığını açıklamışız. Yine önceki bölümlerde bu tür rivayetlerin Kur’ân’ın açık nassıyla çeliştiklerini vurguladık. En iyisi, bu gibi rivayetleri Kur’ân’da tahrif olduğunu ifade eden rivayetlere atfedip her iki rivayetler kümesini bir kenara atıvermektir.

1- [ed-Dürrü’l-Mensûr, c. 1, s. 106.]

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شَيْعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ
 إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١١﴾ كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ لَا
 ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَلَوْ فَتَحْنَا
 عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ
 أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

10- Andolsun, senden önce de gruplar arasında (elçiler) gönderdik.

11- Hâlbuki onlara hiçbir peygamber gelmezdi ki, onunla alay eder olmasınlar.

12- İşte böylece onu (Kur'ân'ı), suçluların kalplerine sokarız.

13- (Ama onlar) ona (Kur'ân'a) iman etmezler. Zaten öncükilerin yol ve yöntemi de böyle (hakla alay etme yönünde) geçmiştir.

14- Eğer onlara gökten (melekler âlemine girmelerini sağlayacak) bir kapı açsak da oraya sürekli yükselseler,

15- Yine de, “Gözlerimize perde çekildi, daha doğrusu biz büyülenmiş bir topluluğuz.” derler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Daha önce, müşriklerin Allah'ın kitabıyla ve peygamberiyle alay edişlerinden ve peygamberden peygamberliğinin bir işareti olarak kendilerine melekleri getirip göstermesini istemelerinden söz edildi. Bu ayetler grubundan itibaren, müşriklerin bu tutumlarına ve isteklerine

yönelik bir değerlendirme olmak üzere, “*Andolsun, senden önce de gruplar arasında (elçiler) gönderdik.*” [10. ayet], “*Andolsun, gökte (yukarı âlemde) saraylar (güneş ile ayın menzilleri) var ettik...*” [16. ayet] ve “*Andolsun insanı, kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan yarattık.*” [26. ayet] ifadeleriyle başlayan üç bölüm hâlinde cevap veriliyor.

En başta, alay etmenin suçluların öteden beri uyguladıkları bir gelenek olduğu ve onlara peş peşe ayetler, mucizeler gösterilse de inanamayacakları açıklanıyor. İkinci ayetler grubunda ise, göklerde ve yerde insanın iman etmesini teşvik edecek yeterli ayetlerin, mucizelerin bulunduğu dile getiriliyor. Üçüncüsünde ise, insanların iman ve küfür ekseninde bölünmelerinin ve sapmaya eğilimli olanların sapmalarının, Allah’ın insanları yarattığı günden itibaren belirlendiği vurgulanıyor. Bu bağlamda yüce Allah Âdem’i yarattığı ve meleklerle ona secde etmelerini emrettiği, bütün meleklerin bu emri yerine getirdikleri, fakat İblis’in bundan kaçındığı anlatılıyor.

10-11) Andolsun, senden önce de gruplar arasında (elçiler) gönderdik. Hâlbuki onlara hiçbir peygamber gelmezdi ki, onunla alay eder olmasınlar.

“Şiye” kelimesi, “şia”nın çoğuludur ve bir gelenek veya tâbi oldukları bir mezhep etrafında birleşen fırka, grup ve topluluk anlamına gelir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Mine’llezîne ferrakû dinehum ve kanû şiyean...=Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.*” (Rûm, 32)

“*Andolsun... gönderdik*”, yani elçiler gönderdik. Elçiler ifadesine gerek duyulmadığı için ayette yer verilmemiştir. Çünkü amaç, kimin gönderildiğini göz önünde bulundurmaksızın göndermenin aslının daha önce gerçekleştiğine vurgu yapmaktır. Daha doğrusu maksat, ilk kuşakların da tıpkı sonraki kuşakların geleneklerine uygun olarak ilâhî risalete gereken saygıyı göstermediklerini ve kendilerine gönderilen kimselerle alay ettiklerini, onlara karşı suç işlediklerini açıklamaktır. Böyle bir açıklamaya gerek duyulmasının gerisindeki neden, Peygamber’i (s.a.a) teselli etmektir; inkârcı ve alaycı tutumlarından dolayı yüreğinin daralmamasını sağlamaktır. Nitekim surenin sonunda da bu noktaya yeniden dönülecektir: “*Andolsun onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz.*” (Hicr, 97)

Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: Gönlnü hoş tut. Bu Zikr'i sana biz indirdik ve onu biz koruyacağız. Müşriklerin söylediklerinden dolayı da canın sıkılmasın. Bu öteden beri gelip geçen suçlu toplumların başvurdukları bir yöntemdir. Andolsun, biz senden önce de çeşitli gruplara ve topluluklara peygamberler gönderdik. Onların tutumu da böyleydi. Onlar da tıpkı senin toplumun gibi peygamberin kendilerine sunduğu ilâhî mesajla alay ediyorlardı.

12-13) İşte böylece onu (Kur'ân'ı), suçluların kalplerine sokarız. (Ama onlar) ona (Kur'ân'a) iman etmezler. Zaten öncekilerin yol ve yöntemi de böyle (hakla alay etme yönünde) geçmiştir.

Ayetin orijinalindeki “nesluku” kelimesinin kökü olan “es-süluk”, girme, girdirme anlamlarına gelir. Araplar, “Seleke't-tarîke=yola girdi” ve “esleke'l-hîyte fi'l-ibreti=ipi iğneye soktu, iğnenin deliğinden geçirdi.” derler. Bazılarına göre “seleke” ve “esleke” kalıplarının her ikisi de aynı anlama gelir.

“Neslukuhu=sokarız” ve “bihi=onu” ifadelerindeki zamir, daha önce sözü edilen Zikr'e, yani Kur'ân'a dönüktür. Buna göre, kastedilen anlam şudur: “Senin elçiliğinin ve insanları sana indirilen Zikr'e davet etmenin durumu senden önceki elçiliğin durumuna benziyor. Nitekim senden önce de peygamberler gönderdik ve onların kavimleri inkârla ve alayla karşılık verdiler, işte biz bu Zikr'i, yani Kur'ân'ı suçluların kalplerine böyle sokarız.” Yüce Allah burada Peygamber'ine şu mesajı veriyor: “Onlar kendilerine sunulan bu Zikr'e iman etmezler. Zaten önceki kuşakların gelenekleri de, hakla alay etmek ve ona uymamak şeklinde geliştirdi.” Bu bakımdan, üzerinde durduğumuz bu iki ayet, anlam itibarıyla, “*Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi.*” [A'râf, 101] ayetine benzemektedir.

Bazıları demişlerdir ki: “Her iki zamir de önceki ayetlerden anlaşılan şirke veya alay etmeye dönüktür. ‘Bihi=onunla’ ifadesindeki ‘ba’ harfi de sebep bildirir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: İşte biz şirki veya alay etmeyi böyle suçluların kalplerine sokarız da şirk veya alay etme yüzünden iman edemezler.”⁽¹⁾

Ancak bu anlam, ayetlerin akışının oluşturduğu anlam atmosferinden uzaktır. “*Ona iman etmezler.*” ifadesinden ilk bakışta anlaşıldığı kadarıyla “ba” harf-i cerri sebep bildirmek için değil, tadiye amaçlı (fiile geçişlilik kazandırmak için) kullanılmıştır.

Bazıları da şöyle demişlerdir: “Zamirlerin ilki ifadenin hemen öncesinden anlaşılan alay etmeye, ikincisi ise, daha önce sözü edilen Zikr’e (Kur’ân’a) dönüktür. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Önceki grupların kalplerine alay etme duygusunu soktuğumuz gibi, şu suçluların kalplerine de alay etme duygusunu sokarız da onlar Zikr’e iman etmezler...”⁽¹⁾

Birbirini izleyen iki zamiri merci bakımından ayırmaya neden olsa da böyle bir yorumun sakıncası yoktur. Zaten “*Ona iman etmezler.*” ifadesinin, içerdiği zamirin alay etmeye dönük olmasına elverişli olmayışı, bu değerlendirmeye yönelik yeterli bir karine mahiyetindedir.

Yine bu iki değerlendirmeye karşı, “neslukuhu=onu sokarız” ifadesindeki zamirin alay etmeye dönük olması, müşriklerin şirk işlemeye zorlandıklarını, buna mecbur bırakıldıklarını gerektirir, şeklinde bir itiraz da seslendirilemez.

Böyle bir itirazın dile getirilemeyecek olmasının nedeni ise şudur: Her şeyden önce yüce Allah yerleştirme (sokma) fiilini suçlularla ilintilendirmiştir. Bu demektir ki, onlar yerleştirme fiilinden önce suçluluğa bürünmüşlerdi. Bu yüzden O da onlara karşı böyle bir fiil gerçekleştirdi. Bu ise yüce Allah’ın cezalandırma amaçlı onları saptırmasına intibak eder. Bunun da bir sakıncası yoktur. Çünkü sakıncalı ve yasak olan, iptidâi [durduk yere, hiçbir gerekçe olmadan] saptırmadır. Buna yönelik bir kanıtı ayetten algılamak ise mümkün değildir; bilakis ayetin kanıtsallığı aksini göstermektedir. Bu açıdan üzerinde durduğumuz ayet, “*Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.*” (Bakara, 26) ayeti ile aynı kategoride değerlendirilmelidir. Bu ayetin anlamıyla ilgili olarak detaylı açıklamalar sunduk.

Önceki açıklamalarımızdan anlaşıyor ki, ayette geçen “öncekilerin yol ve yöntemi” ile kastedilen, öncekilerin kendilerinin oluşturduğu gelenektir, Allah’ın onlarla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu yasa değil.

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 19.]

Yani bu gelenek, bu uygulama onların koyduğu bir yasadır, bazı müfessirlerin düşündüğü gibi, Allah'ın onların yaşayışlarına egemen kıldığı yasası değildir. Dolayısıyla böyle bir anlam, müşriklerin yerildiği ve geçmiş milletlerin de peygamberlerini reddedip onlarla alay ettiklerinden söz edilerek Peygamberimize (s.a.a) moral destek verildiği bir atmosfere daha uygun düşmektedir.

14-15) Eğer onlara gökten (melekler âlemine girmelerini sağlayacak) bir kapı açsak da oraya sürekli yükselseler, yine de, “Gözlerimize perde çekildi, daha doğrusu biz büyülenmiş bir topluluğuz.” derler.

“Ya’rucûne” kelimesinin kökü olan “urûc”tan maksat, yukarı doğru yükselmektir. “Sukkiret” kelimesinin mastarı olan “teskîr” de, gözlerin perdelenmesi anlamında kullanılmış bir deyimdir.

Gökten bir kapı açılmasından maksat, onların meleklerin barındıkları yüceler âlemine girmelerini kolaylaştıran bir yolun oluşturulmasıdır. Yoksa sanıldığı gibi gökler, açılıp kapanan, iki kanadı bulunan ve maddî kapılara sahip olan bir çatı gibi değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Biz de derhal nehir gibi akan bir su ile göğün kapılarını açtık.”* (Kamer, 11)

Yüce Allah, onların kuşkularını giderme, nefislerini her türlü şüpheden arındırma ihtimali olan harikulade olaylar (mucizeler) arasında özellikle gökten bir kapının açılmasından ve onların bu kapıdan girip yükselmelerinden söz ediyor. Çünkü bu, gözlerinde büyüttükleri, başka olaylardan çok daha önemsedikleri bir olgudur. Nitekim başka bir yerde de Peygamberimizden (s.a.a) kendilerine büyük mucizeler göstermesini istediklerinde, daha büyüğe doğru sıraladıkları isteklerinin en sonunda göğe yükselmesini dile getirmişlerdi. Yüce Allah buna şu şekilde işaret ediyor: *“Dediler ki: Sen, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız... Ya da göğe çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmedığın sürece göğe çıktığına da asla inanmayız.”* (İsrâ, 90-93) Çünkü göğe çıkmak ve oradan okunacak bir kitap indirmek gibi oranın işleriyle ilgili tasarrufta bulunmak, yani beşerin yüceler âlemine nüfuz etmesi ve orada etkin olması gibi tasarruflar onlara göre mucizelerin en büyüğüdür.

Oysa gök seçkin meleklerin yurdudur, ilâhî hükümlerin ve emirlerin verildiği yerdir. Kaderlerin yazıldığı levhalar oradadır, olayların

gelişim çizgisi orada belirlenir. Orası vahyin kaynağıdır. Amel defterleri oraya yükselir. Dolayısıyla insanın oraya çıkması bütün olayların gelişiminden, olağanüstülüklerin sebeplerinden, vahiy, peygamberlik, davet, mutluluk ve bedbahtlık gerçeklerinden haberdar olması demektir. Tek cümleyle insanın bütün gerçekleri bilmesi anlamına gelir. Özellikle bir kerede olup biten bir yükseliş olmayıp sürekli gerçekleşen bir yükseliş olunca, olağanüstülüğü çok daha belirgin olur. Nitekim yüce Allah tefsirini sunduğumuz ayette, çıkışın sürekliliği anlamında “*oraya sürekli yükselseler*” buyurmuştur, bir kerelik çıkışı ifade edecek anlamda, “oraya yükseldiler” dememiştir.

Dolayısıyla bu özellikteki bir açma ve yükselme, onların bu hak davetin temellerinden ve köklerinden kesin olarak haberdar olmalarını sağlayacaktır. Ancak onların kalplerinde fesat olduğu, nefislerini şüphe kırı kemirdiği ve bu şüphe de artık onların ayrılmaz bir parçası olduğu için gözleri gördükleri karşısında onları yanıltacak ve hatta Peygamber’i (s.a.a) kendilerine büyü yapmakla suçlayacak, onun tarafından büyülandıklarını ileri süreceklerdir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Eğer onlara gökten bir kapı açsak, onların gökler âlemine girmelerini kolaylaştırsak, sürekli olarak bu kapıdan yüceler âlemine girip çıksalar, tekrar tekrar bu âlemdeki gaybî sırları ve varlıkların melekûtunu gözlemleseler, yine de, “Gözlerimiz perdelendi, bu yüzden gerçekliği olmayan şeyler görüyoruz; daha doğrusu biz büyülenmiş bir topluluğuz.” diyeceklerdir.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ^ل ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ^ل ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَالْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ ^ج وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ ^ط إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ^ع ﴿٢٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

16- Andolsun, gökte (yukarı âlemde) burçlar (güneş ile ayın menzilleri) var ettik ve seyredenler için onu (yıldızlarla) süsledik.

17- Onu, kovulmuş her şeytandan da koruduk.

18- Ancak kulak hırsızlığı etmeye (gizlice dinlemeye) kalkışan hariç. Ki onu da parlak bir ateş alevi takip eder.

19- Yeryüzünü uzatıp yaydık, orada sağlam dağlar yerleştirdik ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik.

20- Orada sizin için ve sizin dışınızda rızıkları size ait olmayanlar için geçim araçları var ettik.

21- Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.

22- Rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik ve gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık. Hâlbuki onu saklayıp koruyanlar siz değilsiniz.

23- Şüphesiz, ancak biz diriltir ve öldürürüz ve (her şeyin) vârisi de biziz.

24- Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları da biliriz.

25- Ve şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltip) bir araya toplayacaktır. Kuşkusuz O, hikmet sahibidir, (her şeyi) bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bundan önce yüce Allah, müşriklerin Kur'ân mucizesinden yüz çevirdiklerinden, bunun yerine başka bir mucize gösterilmesini, söze-gelimi meleklerin gelmesini istediklerinden söz etti ve bunlara meleklerin gelmelerinin imkânsız olduğu, meleklerin gelişinin onlar için kaçınılmaz bir yok oluş anlamına geldiği şeklinde cevap verdi. Şimdi ise, tevhit inancına delâlet eden gökteki ve yerdeki mucizelere, olağanüstü olgulara işaret etmeye başladı. Ki akılları varsa bunlardan ibret alsınlar ve böylece müşriklerin aleyhine olmak üzere kanıt tamamlanmış olsun. Bu açıklamalar çerçevesinde yüce Allah gerçek bilgilere ve ilâhî sırlara ilişkin son derece yüksek düzeyli açıklamalar sunuyor.

16-18) Andolsun, gökte (yukarı âlemde) burçlar (güneş ile ayın menzilleri) var ettik ve seyredenler için onu (yıldızlarla) süsledik. Onu, kovulmuş her şeytandan da koruduk. Ancak kulak hırsızlığı etmeye (gizlice dinlemeye) kalkışan hariç. Ki onu da parlak bir ateş alevi takip eder.

“Burûc”, “burc”un çoğuludur ve saray anlamına gelir. Güneş ve Ay’ın menzilleri, kralların konakladıkları saraylara benzetilerek bu şekilde isimlendirilmişlerdir.

“Zeyyennaha=onu süsledik” ifadesindeki zamir, “hafîznaha=onu koruduk” ifadesinde olduğu gibi, “sema=gök” kelimesine dönüktür. Göğün seyredenler için süslenmesinden maksat da, gözlemlediğimiz gibi havanın göz alıcı bir güzelliğe ve çekiciliğe sahip kılınmasıdır. Gök parlak yıldızlarıyla, ıslıl ıslıl ışıldayan gezegenleriyle, değişik hacimleriyle ve farklı düzeylerdeki parlaklıklarıyla çeşitli gök cisimleriyle insanın aklını başından alacak güzelliktedir. Yüce Allah insanlık âlemine verdiği önemi en güzel şekliyle ortaya koyan bu süslemeden sıkça söz eder. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz: *“Ve biz dünya semasını kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk.”* (Fussilet, 12), *“Biz dünya semasını, bir süsle, yıldızlarla süsledik. Ve itaat dışına çıkan her şeytandan koruduk. Onlar, artık mele-i alâ’ya (yüce topluluğa) kulak veremezler. Her taraftan taşlanırlar. Kovulup atılırlar. Ve onlar için sürekli bir azap vardır. Ancak bir söz kapan olursa, onu da delip geçen bir parlak ışık takip eder.”* (Sâffât, 6-10)

Kulak hırsızlığı deyiminden maksat, birilerini gizlice dinleyip haber kapmaktır. Bir topluluğun kendi aralarında gizlice yaptıkları konuşmaları, onlardan habersiz dinlemek gibi. Şeytanların kulak hırsızlığı yapmaları, gizlice dinlemeleri ise, meleklerin kendi aralarında yaptıkları konuşmaları öğrenmeye çalışmaları anlamındadır. Buna az önce sunduğumuz Sâffât Suresi’nin ilgili ayetleri de delâlet ediyor.

“Şihab”, ateşten sıçrayan kıvılcım, parıltı ve alev demektir. Gökte parlayan cisimlere de bu ad verilir. Şöyle ki, bir yıldız bir yerde aniden doğuyor ve başka bir yere doğru hızla hareket ediyor ve çok geçmeden sönüveriyor.

Buna göre, üzerinde durduğumuz bu ayetlerin açık anlamları şöyledir: Biz gökte -yukarı âlemde- burçlar ve saraylar yarattık. Bunlar Güneş’in ve Ay’ın menzilleri, konaklama yerleridir. Gökyüzünü, seyredenler için parlak yıldızlar ve gezegenlerle süsledik. Göğü bütün kovulmuş şeytanlardan da koruduk, onların göğe sızıp göklerin melekûtunu öğrenmelerini engelledik. Ancak bazı şeytanlar meleklere yaklaşıp kulak hırsızlığı yaparlar ve gelecekteki olaylara ilişkin kimi gaybî bilgileri öğrenmeye çalışırlar. Bu şekilde kulak hırsızlığı yapıp bilgi kaparak kaçan şeytanları ise, parlak bir ateş alevi takip eder.

İnşaaallah Sâffât Suresi’ni tefsir ederken, “ateş alevi” nitelemesi ve bunun şeytanlara atılması hakkında açıklamalarda bulunacağız.

19) Yeryüzünü uzatıp yaydık, orada sağlam dağlar yerleştirdik ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik.

Yeri yaymak, enine ve boyuna uzatmak demektir. Bu şekilde uzatıldığı zaman tarım yapmaya ve mesken olarak kullanılmaya elverişli hâle gelir. Eğer yeryüzünün her tarafı yüksek, sarp ve aşılmaz dağlarla kapalı olsaydı, üzerindeki canlıların eksiksiz bir doğal yaşam sürdürmeleri imkânsız olurdu.

“Revasiye”, mevsufu hazfedilmiş bir sıfattır. Cümlemin takdirî açılımı ise, “cibalen revasiye” şeklindedir. Yani: Biz oraya sabit ve sarsılmaz dağlar yerleştirdik.”

“Revasi” kelimesi, “rasiye” kelimesinin çoğuludur ve sabit, sarsılmaz anlamına gelir. Başka yerlerde de ifade edildiği gibi, dağların bu şekilde yerleştirilmiş olması yeryüzünü sarsılmaktan korumaktadır: “*Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları... yarattı.*” (Nahl, 15)

“Mevzun”, “vezn” kökünden gelir; cisimlerin ağırlıkları açısından ölçülmeleri demektir. Fakat zamanla her türlü ölçüm ve bir açıdan ölçülebilen her şey anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Karış ve zıra’ ile uzunluğun ölçülmesi, hacmin ölçülmesi, sıcaklığın, aydınlığın ve gücün oranının ölçülmesi gibi. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*Kıyamet günü için adaletli teraziler (mizanlar) kurarız.*” (Enbiyâ, 47) Burada kastedilen, amellerin tartılmasıdır ki, amelleri yeryüzündeki varlıklar için geçerli olan ağırlık ve hafiflik nitelikleriyle nitelemek mümkün değildir.

Bir şeyin doğasının ve hikmetin gerektirdiği ölçülerden ne eksik, ne de artık olmamasından kinaye olarak da kullanılır. “Falanın sözleri ölçülüdür, boyu ölçülüdür, hareketleri ölçülüdür” demek gibi. Yani güzel ve uyumludur, doğanın ve hikmetin gerektirdiği ölçülerden fazla veya eksik değildir.

Kavramın biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, farklı perspektiflerden bakıldığında farklı anlamlar kazandığından dolayı bazıları şöyle demiştir: “Bununla kastedilen, altın ve gümüş gibi ölçülebilen madenlerin çıkarılmasıdır.” Bazıları da şöyle demiştir: “Bitkilerin her türünün kendine özgü bir düzen ve akıllara durgunluk veren bir ölçü ile yeşertilmesi kastedilmiştir.” Kimileri de şöyle bir açıklama getirmiştir: “Ölçülü ve bilinen her olgunun yaratılması anlamındadır.”

Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, ayette “ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden” ifadesi kullanılmış ve sözgelimi, “ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her bitkiden” şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bu demektir ki, ifade, bitkileri kapsadığı gibi, yeryüzünde belirginleşip gelişen, ama bitki olmayan varlıkları da kapsamaktadır. Çünkü “bitirdik” fiili kullanılmıştır ve sözgelimi “çıkardık” veya “yaratık” şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bu arada “min” harf-i cerri de kullanılmıştır ki, bunun zahiri, tab’iyye (bütünden kısım bildirmek) anlamında kullanıldığıdır. Buna göre maksat, Allah doğrusunu daha iyi bilir, bitkisel ve yerle ilintili olan başka cisimlerden eksilme ve artma özelliğine sahip maddî ağırlıkları olduğu için ölçülebilen her türlü varlığın bitirilip yeşertilmesidir. Bu durumda ölçü kavramının hem gerçek, hem de mecazî anlamında kullanılmış olmasının hiçbir sakıncası yoktur.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Yeryüzünü uzatıp yaydık ve ona sarsılmaz dağlar yerleştirdik ki yeryüzünü sarsıntıya karşı korusun. Ve orada ölçülen -ağır ve yer çekimi kanununa tâbi ya da birbiriyle uyumlu olan- her şeyden hikmetin öngördüğü ölçülerde bitirdik.

20) Orada sizin için ve sizin dışınızda rızıkları size ait olmayanlar için geçim araçları var ettik.

“Maayış”, “maişet”in çoğuludur ve canlıların yaşamlarını sürdürmelerine imkân veren yiyecek ve içecek gibi şeyler anlamına gelir. “el-İyş” ve “el-maaş” gibi mastar anlamında da kullanılır.

“Ve sizin dışınızda rızıkları size ait olmayanlar” ifadesi, “lekum=sizin için” ifadesindeki mecrur zamire (kum) atfedilmiştir. Çünkü Kûfe gramer ekolüne mensup dilbilimcilerin yanı sıra, Yunus ve Ahfeş gibi dilbilimcilere göre harf-i cerrin tekrarlanmasına gerek kalmaksızın mecrur zamire atıfta bulunulabilir.⁽¹⁾ Diğer dilbilimcilere göre, “maayış” ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda ifadenin takdirî açılımı, “Sizin için rızıklarını sizin vermediğiniz köleler ve evcil hayvanlar yarattık.”⁽²⁾ şeklinde olur. Bazılarına göre ise, “min” haberi hazfedilmiş müpteda olabilir. Buna göre de şu şekilde bir açılım elde etmiş oluyoruz: “Sizin

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 29.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 574.]

rızıklarını vermedikleriniz için de orada geçim araçları yarattık.”⁽¹⁾ Bütün bunların zorlama eseri açıklamalar oldukları gayet açıktır.

Gramatik açıdan ifade nereye atfedilirse edilsin, rızıklarını vermediklerinizden maksadın -bazılarının da söylediği gibi- köleler ve hayvanlar olduğu anlaşılıyor. Çünkü “men” ism-i mevsulu kullanılmıştır ki, bu genellikle akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Bundan maksadın, insanların dışındaki bütün hayvanlar, bitkiler ve diğer varlıklar olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü akıl sahibi varlıklar gibi bunlar da rızık talep ederler. Yüce Allah Kur’ân’da akıl sahibi olmayan varlıkların da bir şekilde eklemelenmesini gerektiren bazı meselelerle ilgili olarak akıl sahibi varlıklar için kullanılan edatları akıl sahibi olmayan varlıkları da kapsayacak şekilde kullanır. Bu, Kur’ân’da öteden beri başvurulmuş bir yöntemdir. Meselâ, putlarla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: “*Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa!*” (Enbiyâ, 63), “*Onlar benim düşmanımdır.*” (Şuarâ, 77) Bunun gibi müşriklerin ibadet ettikleri putların durumunu dile getiren daha birçok ayette bu ifade tarzının kullanıldığını görüyoruz. Oysa ibadet edilen bir kimsenin ancak akıl sahibi olması zorunludur. Putlarınsa aklının olmadığı bir gerçektir. Buna şu ayeti de örnek gösterebiliriz: “*Ona ve yerküreye, ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin!’ dedi. İki de, ‘İsteyerek geldik.’ dediler.*” (Fussilet, 11) Buna örnek gösterilecek başka ayetler de vardır.

Şu hâlde şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Siz insanlar topluluğu için yeryüzünde birtakım şeyler yarattık ki, bunlarla hayatınızı sürdürmektesiniz. Bunlar hem sizin için, hem de sizin dışınızdaki canlılar için hayatı devam ettirmenin vasıtalarıdır.

21) Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.

“Hazain”, “hazane”nin çoğuludur; malın depolanıp saklandığı ve koruma altına alındığı yer demektir. “el-Kaderu” veya “el-kadru”, bir şeyin miktarı ve belirlenmiş sayısı demektir.

Ayet, insanların ve hayvanların yaşamlarını sürdürmelerine aracılık eden rızıktan söz edilen bir akışta yer aldığına göre, ayette vasfedilen “şey”den maksat, bitkiler ve onlardan elde edilen tahıl ve meyve gibi

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 29.]

ürünlerdir. Dolayısıyla Allah katında olup belli bir miktarla indirilen hazinelerden maksat da gökten inen yağmurdur. Ki onun etkisiyle bitkiler yeşerir, çeşitli ürünler ve meyveler verirler. İnsanlar ve hayvanlar da bunlarla hayatlarını sürdürürler. Tefsir bilginlerinin bir grubunun değerlendirmelerinin özeti budur.⁽¹⁾

Ancak bu değerlendirmede bir zorlamanın olduğu açıktır. Çünkü genel içerikteki “ve in min şey’in=her şeyin” ifadesini genel özelliğinden uzaklaştırarak salt bitkilerle sınırlandırıp onlara tahsis etmek, hiç kuşkusuz çoğunluğu müstesna kılmayı ve dışarıda bırakmayı gerektirir. [Genel kapsamlı bir ifade kullanılıp, daha sonra bir örneğe indirgenene kadar örneklerin çoğunluğunu genelin kapsamı dışında tutmak ve müstesna kılmak doğru olmaz.] Ayetin rızıktan söz edilen bir akışta yer alması da ifadeyi onunla sınırlandırmaz.

Bundan daha da yakışsız olanı, yağmurları bitkilerin hazineleri olarak isimlendirmektir.⁽²⁾ Oysa yağmur bitkilerin yeşermesinde katkısı olan sebeplerden sadece bir tanesidir, bitkilerin varoluş terkinde yer alan unsurlardan sadece bir parçayı temsil etmektedir. Kaldı ki, yağmur ancak yağdığı sırada oluşur. Henüz mevcut olmayan bir şey nasıl olur da hazine olarak isimlendirilir ve kendisine hazine olduğu şeyin orada bulunduğu söz edilir?!

Bazı müfessirler,⁽³⁾ her şeyin hazinelerinin Allah yanında olmasından maksadın, Allah’ın mutlak kudretinin her şeyi kuşatması olduğunu söylemişlerdir. Buna göre insan, at, hurma gibi varlıklar, onların sıfatları, eserleri ve fiilleri gibi her türlü varlık için yüce Allah’ın sayı bakımından sonsuz bir ölçüsü ve takdiri vardır. Bu sayısız varlıklar hep bir takdir çerçevesinde planlanmışlardır. Bunların takdir ve farz kapsamından çıkıp gerçekleşme ve fiilayata dönüşmeleri ise, mutlaka belli bir ölçü ve sayı olarak belirgin bir sınır dâhilinde gerçekleşirler.

O hâlde, ayette geçen “her şey” ifadesinden maksat, her şeyin türüdür, örneğin insan gibi; şahsı değil, Zeyd ve Amr gibi. Belli ölçüden maksat da bireylerden oluşan belli bir sayıdır. Her şeyin hazinelerinin varlığından ve her şeyin hazinelerde var olmasından maksat da takdir

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 174.]

2- [Tefsiru'l-Kummî, c. 1, s. 375.]

3- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 157.]

çerçevesindeki varoluşudur, gerçekleşme açısından değil. Bu bakımdan burada bir tür teşbih ve mecaz yöntemine başvurulmuştur.

Ancak, sözünü ettiğimiz bu müfessirlerin yorumlarında, özelleştirmeyi gerektiren bir etken olmaksızın açıklama özelleştirilmiştir. Yine “kader=ölçü” de hiçbir kanıt olmaksızın sayıyla sınırlandırılmıştır. Oysa sözlükte kader, sınıra yakın bir anlam ifade eder. Bunu aşağıdaki ayetlerden de anlayabiliriz: “*Allah, her şey için bir ölçü koymuştur.*” (Talâk, 3), “*Onun katında her şey ölçü iledir.*” (Ra’d, 8), “*Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.*” (Kamer, 49), “*Her şeyi yaratmış; ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir.*” (Furkan, 2) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ayrıca bu değerlendirmelerde, ifade mecazî anlama döndürülmüş oluyor ve böyle bir mecazî kullanımı gerektiren bir etken yoktur. Kaldı ki, bunu kabul etmemiz durumunda ayette “hazineler” şeklinde çoğul bir ifadenin kullanılmış olmasının da belirgin bir amacı olmaz.

Çağdaş müfessirlerden bazıları başka değerlendirmeyi benimsemiş ve şöyle demişlerdir: “Ayette geçen hazinelerden maksat, rızıkların ve başka şeylerin oluşmasını sağlayan çeşitli unsurlardır. Yüce Allah bunlardan şu gözlemlediğimiz âlemde muazzam bir miktar hazırlamıştır ve bunlar çeşitli bileşimlere girmekle tükenmezler. Işık, ısı ve rüzgâr gibi sürekli düzenli olarak bileşiklerin bileşiminde rol alan bütünsel sebepler veya bunların dışında varlıkların oluşumunda etkisi olan başka unsurlar, insanların, hayatlarını sürdürmede ve başka konularda ihtiyaç duydukları şeylerdendir.”

“İşte bu varlıkların tümü, cüzleriyle ve içerdikleri aktif kuvvetleriyle sözünü ettiğimiz bu tükenmez hazinelerin içindedirler. Miktarlarının büyüklüğü ya da bileşimlerin ölüm veya bozulma sonucu çözülmeleleriyle birlikte yeni unsurların ilk öğelerine dönmesi, bu hazinelerin tükenmesine yol açmaz. Meselâ, bir bitki bozulduğunda veya bir hayvan öldüğünde, bileşimin çözülmesiyle unsurları asıl karargâhına döner. Böylece seleflerinin yerine geçecek yeni bitkisel ve hayvansal bir oluşuma yer açılmış olur.”

“Meselâ, gece ile gündüzün ve dört mevsimin oluşmasını sağlayan, bitkileri, hayvanları ve diğer bileşimleri besleyen, onları varoluşsal amaçlarına doğru sürükleyip yönlendiren ışık, özellikle güneş ışığı yüce Allah’ın hazinelerinden biridir. Yine bitkileri aşıl原因, bulutları önüne katıp sürükleyen, havayı bir yerden diğerine taşıyan, bozulmuş

havayı uzaklaştıran ve gemileri yüzdüren rüzgâr da Allah'ın hazinelerinden biridir. Bunun gibi, her canlı bileşimin var olmasında ve hayatını sürdürmesinde ihtiyaç duyduğu gökten inen yağmur da bir diğer hazinedir. Aynı şekilde bileşimlerin meydana gelmesine katkıda bulunan yalın (basti) unsurların her biri birer hazinedir ve bunların tümünden veya bir kısmından bileşimler iner. Fakat her ne iniyorsa, ancak her türden belli bir sayı miktarı iner ve kesinlikle hazineler tükenmez.”

“Buna göre, ayette geçen ‘şey’den maksat bir varlığın şahsı değil, türüdür. Nitekim ilk değerlendirmede de buna işaret edildi. Her şeyin hazinelerinden maksat da evrende bulunan tüm kökleri, unsurları ve genel maddî sebepleridir. Bir şeyin bütünü hazinelerinin bütününde mevcuttur, ama onların her birinde teker teker değil. Bunların belli bir ölçüyle indirilmelerinden maksat da, hazinelerde bulunan tümünden bir eksilme meydana gelmeksizin ve hazineler tükenmeksizin bunlardan belli bir sayının her an oluşmasıdır.”⁽¹⁾

Aslında bu, özü itibarıyla güzel bir yorumdur ve sözü edilen bu doğal olayların oluşumuyla ilgili olarak gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Kur'ân'da yer alan değişik ayetler de bu gibi değerlendirmeleri doğrular mahiyettedir. Sözelimi şöyle buyrulmuştur: “*Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten su indirdik de sizi onunla suvardık.*” (Hicr, 22), “*Her canlı şeyi sudan yarattık.*” (Enbiyâ, 30), “*Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi.*” (İbrâhîm, 33), “*Gökke yer arasında boyun eğdirilmiş (emre hazır bekleyen) bulutlarda...*” (Bakara, 164) Bunların dışında başka ayetler de vardır ki, yukarıdaki değerlendirmenin içeriğini destekler mahiyettedir.

Ne var ki, “kader=ölçü” ayetlerinden olan tefsirini sunduğumuz ayet, akışından da anlaşılacağı gibi, bu şekilde yorumlanmaya elverişli değildir. Nitekim bu konuyla ilgili olan diğer ayetler de öyledir. Şimdi şu ayetlere bir göz atalım: “*Her şeyi yaratmış; ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir.*” (Furkan, 2), “*Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren...*” (A'lâ, 2-3), “*(Çünkü) O'nun katında her şey ölçü ile dir.*” (Ra'd, 8), “*Yalnız karısı müstesna; onun geride kalmasını takdir ettik.*” (Neml, 57), “*Allah onu neden yarattı? Bir nutfeden yarattı da ona şekil verdi.*” (Abese, 18-19) ve “*Biz onu Kadir Gecesi indirdik.*” ayetiyle başlayan Ka-

dir Suresi'nin tamamı. Şimdi bu ve benzeri daha birçok ayetin hangisini yukarıdaki değerlendirmeye göre yorumlayabiliriz?!

Sonra bu yorum, önceki iki değerlendirme ile ilgili olarak ileri sürülen bazı mahzurlarla karşı karşıyadır. Özelleştirici bir etken olmaksızın genel olarak sözü edilen “şey” ifadesini özelleştirmek gibi.

Bu ayet ve bu konuyla ilgili diğer benzeri ayetler üzerinde durup düşündüğümüz zaman, bunların ilâhî kelâmın en dikkate değer ifadelerinden biri olduğunu görürüz. Son derece ince ve dikkat isteyen bir yöntemle oldukça derinlikli konular irdelenmektedir ve yukarıdan beri incelediğimiz yorumların çok daha ötesinde derin anlamlara, akıllara durgunluk veren bir üslupla ve çarpıcı bir ifade tarzıyla değinmektedir. Bu ise bütün varlıkların, eşyanın daha önce kendilerini kuşatan ve kapsayan bir kader=ölçü ve temel üzere ortaya çıkışlarından ibarettir.

Şöyle ki: “*Her şeyin*” ifadesinin zahiri genel olduğunu göstermektedir. Çünkü olumsuzlama esaslı bir akış içinde yer alıyor ve “min” edatıyla da pekiştirilmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla ifade, “şey” nitelemesini alabilecek her şey için geçerlidir ve hiçbir şey bu açıdan ifadenin dışında değildir. Sadece akışın kendisinin dışında bıraktıklarını hariç tutuyoruz. Bu da “*bizim*” ve “*yan*” ve “*hazineler*” lafızlarıyla ifade edilmiştir. Bu ifadelerin işaret ettiklerinin dışındaki görülen ve görülmeyen her şey ifadenin genelliğinin kapsamı içindedir.

Meselâ Zeyd'in şahsı -ki bir insan bireyidir- bir şeydir. Yine insan türü objeler dünyasında bir varlık olması hasebiyle bir şeydir. Ayet bunlar için Allah katında hazineler olduğunu vurguluyor. Şimdi sözgelimi Zeyd'in hazinelerinin Allah katında olmasının ne anlam ifade ettiğini irdeleyelim:

İşimizi kolaylaştıran husus, yüce Allah'ın ayette sözünü ettiği şeyin, katından indiğinden bahsetmiş olmasıdır. İnme işi ise zorunlu olarak yukarı ve aşağı yönleri, yükseklik ve alçaklık, gök ve yer gibi olguları gerektirir. Meselâ bir yaratılmış olarak Zeyd gözle görülecek şekilde yüksek bir yerden aşağı bir başka yere inmiş değildir. O hâlde Zeyd'in indirilmesinden maksat, onun yaratılmasından başka bir şey olamaz. Ancak Zeyd'in de öyle bir niteliği vardır ki, bu nitelik nedeniyle hakkında inme fiilininin kullanılması yerinde oluyor. Aşağıdaki ayetler de tefsirini sunduğumuz ayete benziyor: “*Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi (indirdi).*” (Zümer, 6), “*Biz demiri indirdik.*” (Hadid, 25)

Sonra, “*Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.*” ifadesi inmeyi, yani yaratılmayı kader=belli bir ölçü ile birlikte zikrediyor ve ifadede sınırlandırma olduğu için bu birlikteliğin birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir zorunluluk olduğunu vurguluyor. İfadedeki “ba” harfi cerri de, ister sebep bildirsin, ister alet anlamını ifade etsin, isterse de beraberlik anlamına gelsin farketmez, sonuç birdir. Şu hâlde Zeyd’in oluşu ve varlık âleminde zuhuru ancak öngörülen belli bir kader ve ölçü iledir. Buna göre Zeyd’in varlığı zorunlu olarak sınırlıdır. Nasıl olmasın ki? Yüce Allah şöyle buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmiştir: “*O her şeyi kuşatmıştır.*” (Fussilet, 54) Eğer sınırlı olmasaydı, Allah tarafından kuşatılamazdı. Çünkü sınırsız ve sonsuz bir şeyin kuşatılması imkânsızdır.

İşte bu kader=ölçü sebebiyle bir varlık belirginleşiyor, başka bir varlıktan ayrılabilir. Dolayısıyla Zeyd’de onu Amr’dan ve diğer bir insandan ayıran; attan, sığırdan, yerden ve gökten farklı kılan bir şey vardır. Bu şeyden hareketle şöyle diyebiliyoruz: Zeyd Amr değildir, at değildir, sığır değildir, yer veya gök değildir. Eğer bu sınır olmasaydı, Zeyd bütün bunlar olurdu ve arada fark diye bir şey olmazdı.

Aynı şekilde sahip olduğu güçler, etkinlikler ve ameller de sınırlıdır, bir ölçüye tâbidir. Meselâ görmesi her durumda, her zamanda ve her yerde, her şeyi bütün uzuvlarıyla görecektir. Şekilde sınırsız, mutlak bir görme değildir. Bilakis belli bir durumla, zamanla ve mekânla sınırlı, özel bir şeye yönelik, özel bir uzuvla ve özel şartlara bağlı bir görmedir. Eğer mutlak bir görme olsaydı, bütün özel görmeleri de kuşatırdı ve özel görmeler olan başkalarının görmeleri de ona ait olurdu. Aynı değerlendirme, sahip olduğu diğer tüm özellikleri ve etkinlikleri için de geçerlidir. Bu inceliğe özellikle dikkat edilmesinde yarar vardır.

Bundan da anlıyoruz ki, kader=ölçü bir şeyin varlığının özelliği ve yaratılışının niteliğidir. Bu gerçeği şu ayetlerden de algılayabiliriz: “*Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren...*” (A’lâ, 2-3), “*Her şeyi yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir.*” (Tâhâ, 50) Örnek olarak sunduğumuz bu ayetlerin birincisi hidayeti, yani varoluşun amacını göstermeyi; bir şeyin yaratılmasına, şekil verilmesine ve takdir edilmesine, belli bir ölçüye tâbi kılınmasına terettüp ederken, ikincisi Allah’ın bir şeye özgü kıldığı yaratmayı vermesine terettüp etmiştir. Bu da, her iki ayetin de akışından anlaşıldığı kadarıyla, bir şeyin kaderinin,

yaratılışının bir özelliği olduğunu ve ondan ayrılmasının mümkün olmadığını gerektirir.

Sonra yüce Allah, her şeyin kaderini=ölçüsünü bilinen, belli olan olarak vafediyor: “*Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.*” Bu ise, ayetin akışından da anlaşıldığı kadarıyla, bu ölçünün şeyin inışı sırasında, inışinin tamamlanması anında ve varlığının belirginleşmesi esnasında Allah tarafından bilindiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bir şeyin, var edilmeden önce ölçüsü bellidir, tayin edilmiştir. “*O’nun katında her şey ölçü iledir.*” (Ra’d, 8) ayeti de anlam olarak bu gerçeğe dönmektedir. Çünkü bu ayetin zahiri gösteriyor ki, her şey bir ölçü ile olmasından dolayı Allah katında hazır ve O’nun tarafından bilinmektedir. Şu hâlde bu ayette yer alan “*O’nun katında ölçü iledir.*” ifadesi, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan “*belli bir ölçü*” ifadesiyle aynı anlama gelmektedir.

Başka bir yerde geçen şu ifade de aynı anlama işaret etmektedir: “*Allah her şey için bir ölçü koymuştur.*” (Talâk, 3) Yani her şey için bir ölçü vardır, bu ölçüden taşamaz. Sonra bu ölçü belirgindir, müphem değildir; bilinmektedir, meçhul değildir. Kısacası, kader ve ölçü bilgi ve irade bazında varlıktan önce gelir. Bununla beraber varlıkla beraberdir, varoluş itibarıyla ondan ayrılmaz.

Sonra yüce Allah, “*hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile biz indiririz.*” ifadesiyle, şeylerin şu dünya hayatına inışinden, oraya yerleşmesinden önce katında hazinelerinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Kader ve ölçüyü de bu hazinelerden sonraki bir aşamaya yerleştirmekte, onu inışın ayrılmaz bir özelliği olarak dikkatlerimize sunmaktadır. O hâlde “şey” Allah katındaki bu hazinedeyken herhangi bir ölçüyle ölçülmüş, takdir edilmiş, herhangi bir sınırla sınırlandırılmamıştır; ama bununla beraber yine kendisidir.

Yüce Allah bu hazineleri tanımlarken de, “şey”le ilintili olan ölçünün üstünde oluşu ile birin ve ikinin üstünde oluşunu birlikte zikrediyor. Bilindiği gibi sayı ancak sınırlı bir şeyle ilintili olabilir. Buna göre eğer bu hazineler sınırlı ve birbirinden ayrı değilse, bu demektir ki, kesinlikle birdir.

Buradan da anlıyoruz ki, bu hazinelerin bir kısmı bir kısmının üstündedir ve yukarıda olan her bir hazine daha aşağı olan hazinenin sınırlı sınırlı olmadığı gibi, onun ölçüsüyle de ölçülü değildir. Bu ha-

zinelerin toplamı da şu dünya hayatındaki “şey”le ilintili olan sınırla sınırlı değildir. “İndiririz” ifadesinde tefil kalıbı olarak sunulan ve bir tür tedricî indirmeye delâlet eden tenzilin, ‘şey’in inişinde aşamalı bir süreç izlendiğine işaret etmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Buna göre bir aşamanın vakti gelince, ölçüyle ilgili yeni bir olgu gündeme gelir ki, bu olgu bundan önce yoktu. Sona gelince de kader=ölçü her yandan onu kuşatır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?” (İnsân, 1) Dolayısıyla daha önce insandı, ama henüz anılan bir şey değildi.

Bu hazineler ise topluca şu gözlemlediğimiz âlemimizin üstündedir. Çünkü yüce Allah bu hazineleri katında olmakla vasfetmiş ve bunu bize şu ifadelerle bildirmiştir: “Sizin yanınızda olan tükenir, ama Allah’ın katında olan bakidir.” [Nahl, 97] Yani O’nun katında olan sabittir, yok olmaz, bulunduğu hâlden başka bir hâle geçip değişime uğramaz. O hâlde bu hazineler her ne iseler yok olmayan, değişmeyen sabit şeylerdir. Ama şu maddî dünyadaki şeyler ise değişkendirler, yok olucudurlar, sabit ve kalıcı değildirler. Bu yüzden ilâhî hazineler, şu gözlemlediğimiz âlemin üstündedir.

İşte ayet üzerinde düşündüğümüz zaman bu mesajları algılıyoruz. Gerçi ayet ilk bakışta fazla dikkat gerektiren ve bir parça müphem bir ifade tarzına sahip, dolayısıyla anlaşılması zor gibi görünse de, araştırma iyice derinleştirildiği zaman ve anlama çabası iyice yoğunlaştırıldığı zaman anlamı iyice aydınlanır, açıklığa kavuşur ve bunun aslında Kur’ân’daki açık ifadelerden biri olduğu görülür. Yine de bunu anlamakta güçlük çekenler, bundan önce yer verdiğimiz değerlendirmelerden üçüncüsünü esas alabilirler. Çünkü daha önce sunduğumuz üç değerlendirmenin en iyisi odur. Kuşkusuz insanları doğruya iletmek Allah’a aittir. İnşallah uygun bir yerde kader konusunu daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

22) Rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik ve gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık. Hâlbuki onu saklayıp koruyanlar siz değilsiniz.

“Levakıh”, “lâkıha”nın çoğuludur, “el-lakhe” kökünden gelir. Araplar, Lakahe’n-nahle lakhen=hurmayı aşıladı” derler. Meyve vermesi için erkek hurma fidanıyla dişi fidanı aşılamak yani. Botanik bili-

mi alanında yapılan modern araştırmalar erkeklik ve dişilik olgusunun bütün bitki türleri için geçerli olduğunu, her türün erkeğinin ve dişisinin bulunduğunu, rüzgârlar estikleri zaman erkek bitkilerin nütfesini alıp dişileri aşıladıklarını ortaya koymuştur. İşte “*Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik*” ayeti bu gerçeğe işaret etmektedir.

“*Ve gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık.*” ifadesiyle bulutlardan yağdırılan yağmurlara işaret edilmektedir. Çağdaş araştırmalar ortaya koymuştur ki, yeryüzünde bulunan su kaynakları gökten yağın yağmurlarla oluşmuştur. Bu bilimsel gerçek, önceki bilgilerin, “Su eksik bir küredir ve yerküresini eksik bir şekilde kuşatmıştır. Yine su dört unsurdan biridir.” şeklindeki anlayışlarına aykırıdır.

Tefsirini sunduğumuz ayetin ilk cümlesini teşkil eden “*Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik*” ifadesi, bitkilerde erkeklik ve dişilik olgusu ile aşılama olayını ve ikinci cümlesini oluşturan “*gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık.*” ifadesi de yeryüzündeki su kaynaklarının yağmur sularıyla oluştuklarını ortaya koymaktadır. Bundan önce geçen “*ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik.*” ifadesi ise, bitirme ve yeşertme olayında ölçünün özel bir etkinliğinin olduğunu açıklamaktadır. Hiç kuşkusuz bunlar, bilimsel bir gerçektir ve Kur’ân çağdaş bilimsel araştırmaları bu alanda da geride bırakmıştır. Bu, mucize sayılacak bir olaydır, daha doğrusu tam bir mucizedir.

23) Şüphesiz, ancak biz diriltir ve öldürürüz ve (her şeyin) vârisi de biziz.

Ayet, anlamı sınırlandırmaya yöneliktir ve her şeyin yönetiminin Allah’ın tekelinde olduğunu vurgulamayı hedeflemektedir. Çünkü yuvarıdan beri sayılan bütün nimetler; burçlara sahip gökler, sarsılmaz dağlarıyla yeryüzü, ölçüsü belli şeylerin bitirilmesi, geçim vasıtalarının yaratılması, aşılayıcı rüzgârların gönderilmesi ve gökten suyun indirilmesi ancak bir hikmete ve bilgiye dayalı bir düzen çerçevesinde gerçekleşebilir ki, bunlara hayat, ölüm ve haşır (yeniden diriltme) gibi olgular da eklenmiş olsun. Ayrıca bazıları hayatın ve ölümün Allah’ın kontrolünde gerçekleşmediğini sanabilirler. Bu yüzden açıklama vurgulu olarak dile getirilmiş ve bütün yönetimin Allah’ın tekelinde olduğu belirtilerek böyle bir vehim bertaraf edilmiştir.

Ardından şu ifadeye yer veriliyor: “*ve (her şeyin) vârisi de biziz.*” Yani, sizin ölümünüzden sonra biz baki kalırız, size verdiğimiz hayat

nimetleri üzerinde tasarrufta bulunuruz. Burada yüce Allah bize aslında şu mesajı veriyor: Sizin yönetiminiz bizim elimizdedir, biz sizi kuşatmış bulunuyoruz. Siz hiçbir şeyken, biz size hayat veriyoruz. Biz sizden önceyiz. Sonra sizi öldürüyoruz ve size vâris oluyoruz. Dolayısıyla biz sizden sonra da varız.

24) Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları da biliriz.

Bundan önceki ayetlerde Allah'ın bahsettiği nimetler sayılıyor ve ilâhî yönetim tasvir ediliyordu. Böyle bir açıklamanın amacı ise, yüce Allah'ın rablik, yönetim niteliği itibariyle tekliğini açıklamaktı. Ancak hilkat (yaratma) ve düzen yüce Allah'ın ilmiyle, özellikle yaşattıklarına ve öldürdüklerine bilgisiyle birlikte olmadıkça bir işe yaramaz. Bu yüzden de yapılan açıklamalardan hemen sonra, yüce Allah'ın daha önce var olanları ve daha sonra var olanları, yani ayetin akışından da anlaşıldığı kadarıyla ilk kuşakları ve son kuşakları bildiğine delâlet eden bu ayete yer verildi.

Ancak bazılarına göre,⁽¹⁾ “önce var olanlar”dan maksat, hayırlarda öne geçenlerdir. Bazılarına göre ise,⁽²⁾ savaşta ön safta çarpışanlardır. Kimine göre de, cemaatle kılınan namazlarda en önde saf tutanlardır. “Sonra var olanlar”dan maksat ise, bu sayılanların karşıtlarıdır. Fakat bunlar ayetle bağdaştırılmayacak düzeysiz açıklamalardır.

25) Ve şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltip) bir araya toplayacaktır. Kuşkusuz O, hikmet sahibidir, (her şeyi) bilendir.

Bu ifade de sınırlandırma anlamını içermektedir. Yani ancak Allah onları toplayacaktır, başkası değil. Dolayısıyla O, rabdir.

Bu bağlamda şöyle bir itiraz dile getirilmiştir: Bu tarz sınırlandırmaların olduğu yerlerde fiilin kesinliği tartışma konusu değildir ve sadece failin kimliği ile ilgili olarak bir tartışma yapılır. Burada ise böyle bir ortamdan söz edilemez. Çünkü ayetin yönelik olduğu hasım, insanların kıyamet günü kesinlikle toplanacaklarına inanmamaktadır.⁽³⁾

Oysa bu itiraz eden, şu husustan gaflet etmiştir: Ayet, daha önce

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 32.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 178.]

3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 576; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 33.]

insanlara yönelik olan hitabın yönünü değiştirerek iltifat sanatının bir örneği olarak Peygamber Efendimize (s.a.a) yöneltmiştir. Bu nedenle de, “*şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltilip) bir araya toplayacaktır.*” denilmiş, buna karşılık, “Rabbiniz sizi toplayacaktır.” denilmemiştir. Peygamberimiz (s.a.a) ise, kıyamet günü insanların Allah tarafından toplanacaklarına ilişkin kesin inanç sahibiydi.

Bununla, hitabın yüce Allah ile ilgili bölümde birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa, Peygamberimiz (s.a.a) ile ilgili bölümde üçüncü tekil şahıstan birinci tekil şahsa, insanlar ile ilgili bölümde de birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa değiştirilmesinin altındaki hikmet de ortaya çıkıyor.

Ayet, “*Kuşkusuz O, hikmet sahibidir; (her şeyi) bilendir.*” ifadesiyle son buluyor. Çünkü insanların kıyamet gününde diriltilip toplanmaları (haşır), iyilik yapanın iyiliğine karşılık olarak ödüllendirilmesini, kötülük yapanın kötülüğüne karşılık da cezalandırılmasını öngören hikmet ile ilim niteliğine dayalı olarak gerçekleşir ki, hiç kimse haksızlığa uğramasın.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru’l-Kummî’de, “*Andolsun, gökte saraylar var ettik.*” ifadeyle ilgili olarak İmam’dan (a.s) şu açıklamaya yer verilir: “Yani güneş ve ayın konaklama yerleri (menzilleri).”

Yine aynı eserde, “*Ancak kulak hırsızlığı etmeye (gizlice dinlemeye) kalkışan hariç. Ki onu da parlak bir ateş alevi takip eder.*” ifadeyle ilgili olarak İmam’dan (a.s) naklen şöyle bir açıklama yapılmıştır: “Şeytanlar sürekli olarak göğe yükselir ve orayı araştırırlardı. Bu durum Peygamberimizin (s.a.a) doğumuna kadar devam etti.”

el-Maani adlı eserde Berkî’den, o dedesinden ve o da Bezentî’den, o da Eban’dan, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: “İblis yedi göğü delip geçebiliyordu. İsa (a.s) doğunca üç göğün kapısı üzerine kapandı. Ama hâlâ dört göğü delip yukarı çıkabiliyordu. Peygamberimiz (s.a.a) dünyaya gelince ise, yedi göğün tümü de üzerine kapandı, gökleri dinlemeye gelen şeytanlar yıldızlarla kovulmaya başlandı...”

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, İbn Mesud’dan şöyle rivayet etmiştir: Cerir b. Abdullah dedi ki: “Ya Resulallah! Bana, en aşağı gökten (dünya göğünden) ve en aşağı

yerden bahset.” Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: “En aşağı göğü (dünya göğünü) Allah dumandan yarattı. Sonra onu yükseltti, orada yıldızlar ve aydınlık veren ayı yarattı, onu yıldız lambalarıyla süsledi. Bu yıldızları ayrıca şeytana atılan taşlar kıldı. Böylece göğü bütün kovulmuş şeytanlardan korudu.”

Ben derim ki: İnşaallah ileride bu hadislerin anlamlarını belirginleştirecek açıklamalara yer vereceğiz.

Tefsiru'l-Kummî'de, “*Orada sizin için... geçim araçları var ettik.*” ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: “Her canlı türü için belirli, programlı bir geçim kaynağı oluşturduk.”

Yine aynı eserde Ebu'l-Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), “*ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik.*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: “Allah dağlarda altın, gümüş, mücevher, bakır, tunç, demir, kurşun, sürme, zırnık ve benzeri madenler bitirmiştir ki, bütün bunların alışverişi ancak tartıyla gerçekleşir.”

Ben derim ki: Bu rivayeti, ayetin nesnel karşılığının bazı örneklerine yönelik bir açıklama olarak yorumlamak gerekir. Kaldı ki, rivayetin hem isnat zincirinde, hem de metninde zayıflık vardır.

İbn Farisî'nin Ravaatu'l-Vaizin adlı eserinde belirtildiğine göre, Cafer b. Muhammed'den, o babasından ve o dedesinden (hepsine selâm olsun) şöyle rivayet etmiştir: “Arş'ta, Allah'ın karada ve denizde yarattığı bütün varlıkların timsalleri ve örnekleri vardır. İşte *'Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır.'* cümlesinin yorumu budur.”

Maani'l-Ahbar adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Mukatil b. Süleyman'dan şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: “Musa Peygamber (a.s) Tur dağına çıkıp Rabbi ona seslenince şöyle dedi: ‘Rabbim, bana hazinelerini göster.’ Allah dedi ki: Ey Musa! Benim hazinelerim, bir şeyin olmasını istediğim zaman ona ‘Ol’ demem, onun da hemen oluvermesidir.” [s. 402, hadis: 65]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Bezzar ve İbn Mürdeveyh -el-Azamet adlı eserde- Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: “Allah'ın hazineleri sözdür, kelâmdır. Bir şeyin olmasını istediği zaman ona ‘Ol’ der, o da hemen oluverir.”

Ben derim ki: Sunduğumuz bu son üç rivayet, ayetin açıklaması bağlamında yaptığımız değerlendirmeleri destekler mahiyettedir. “Ol”

sözünden maksat, var etme sözüdür ve eşyanın varlığı onunla gerçekleşir. Bu, ayette geçen “şey” kavramının genelliğiyle de örtüşen bir değerlendirmedir. Ayrıca sahabîler ve ayetlerin inişine tanık olan kuşaktan bilginler de ayeti böyle anlamışlardır. Nitekim ed-Dürri’l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem’in Muaviye’den şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: Muaviye dedi ki: “Allah’ın kitabının hak olduğunu bilmez misiniz?” Orada bulunanlar, “Evet, hak olduğunu biliyoruz.” dediler. Dedi ki: “Öyleyse şu ayeti okuyun: *‘Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.’* Siz bu ayete inanıyor musunuz ve hak olduğunu biliyor musunuz?” Dediler ki: “İnanıyoruz ve hak olduğunu biliyoruz.” Dedi ki: “Peki buna rağmen nasıl oluyor da [halkın malını kendi yanımda tutuyormuşum diye] beni kınıyorsunuz?” Bunun üzerine Ahnef yerinden kalktı ve şöyle dedi: “Muaviye! Allah’a yemin ederim ki, biz Allah’ın hazinelerinde olan şeylerden dolayı seni kınamıyoruz. Biz, Allah’ın hazinelerinden indirdiği ve senin kendi hazinelerinde depolayarak kapılarını kilitlediğin şeylerden dolayı kınıyoruz.” Bunun karşısında Muaviye söyleyecek söz bulamadı.

Yine Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve Hâkim, Mervan b. Hakem’den şöyle rivayet etmişlerdir: “Bazı insanlar kadınlara bakmak için namazda arka sıralarda saf tutarlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *‘Andolsun, sizden önce var olanları da* -bu yoruma göre, öne geçenleri de- *biliriz...*’ ayetini indirdi.”

Ben derim ki: Yine aynı eserde birkaç kişi kanalıyla Ebu’l-Cevza’nın İbn Abbas’tan şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: “Çok güzel bir kadın, namazlarını cemaatle birlikte Peygamberimizin (s.a.a) arkasında kılardı. Bazı kimseler, bu güzel kadını görmemek için en ön safa geçer orada namazlarını kılarlardı. Bazıları ise en arka sırada saf tutmak için geride kalmaya çalışırlardı. Rükûa varınca da bacaklarının arasından kadına bakarlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *‘Andolsun, sizden önce var olanları da* -bu yoruma göre, öne geçenleri de- *biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları* -bu yoruma göre, geride kalanları- *da biliriz.*’ ayetini indirdi.”

Ne var ki, tefsirini sunduğumuz bu ayeti, ne lafız, ne de içinde yer aldığı ayetler grubunun akışı itibarıyla bu iki rivayetin içerdiğiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Bu açıktır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn Ebî Hatem, Mutemir b.

Süleyman kanalıyla Şuayb b. Abdülmelik'ten, o da Mukatil b. Süleyman'dan, “*Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz...*” ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: “Bize ulaşan haberlere göre, bu ayet savaş meydanında ön safa geçip çarpışmakla ilgilidir.” Mutemir der ki: Babam anlattı ve dedi ki: Bu ayet, savaşın farz kılınmasından önce nazil olmuştur.”

Ben derim ki: Ayetin Mekke'de indiğini kastediyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Cabir, “*Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları da biliriz.*” ayetiyle ilgili İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: “Bunlar, bu ümmetin müminleridir.”

el-Burhan adlı tefsirde, Şeybanî'nin Nehcû'l-Beyan adlı eserinden naklen İmam Cafer Sadık b. Muhammed'in (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: “Öne geçenler, iyilik işleyenlerdir. Geride kalanlar ise, kötülük işleyen kimselerdir.”

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَانَّ
خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي
خَالِقُ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ
فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ الْمَلَكَةُ كُلُّهُمْ
أَجْمَعُونَ ۖ ﴿٣٠﴾ إِلَّا إِبْلِيسَ ۖ أَبَىٰ أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ
يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ إِلَّا تَكُون مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ أَكُنْ لِسُجْدَ
لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا
فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ
فَانْظُرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ۖ ﴿٣٧﴾
إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ
فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ۖ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلَصِينَ
﴿٤٠﴾ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ
عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ
أَجْمَعِينَ ۖ ﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ ۖ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ۚ
﴿٤٤﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ۖ ﴿٤٥﴾ أُدْخِلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ

﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ

﴿٤٧﴾ لَا يَمْسُهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

26- Andolsun insanı, kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan yarattık.

27- Cini de (insanın yaratılışından) daha önce, (içe işleyen) alevlenen kavurucu bir rüzgârın ateşinden yaratmıştık.

28- Hani Rabbin meleklerle demişti ki: “Kuşkusuz ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan bir beşer yaratacağım.”

29- “Onu düzelttiğimde (organlarını uygun yere yerleştirdiğimde) ve ona ruhumdan üflediğimde, ona secde edenler olarak yere kapanın.”

30- Meleklerin hepsi de topyekûn secde ettiler.

31- Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.

32- (Allah) dedi ki: “Ey İblis! Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?”

33- Dedi ki: “Ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan yarattığın bir beşere secde edecek değilim.”

34- Dedi ki: “Öyleyse oradan çık! Sen artık (Allah’ın rahmetinden) kovulmuşsun.”

35- “Ve din (karşılıkların, ceza ve mükâfatların verildiği) gününe kadar lanet senin üzerinedir.”

36- Dedi ki: “Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.”

37- Dedi ki: “Sen mühlet verilenlerdensin.”

38- “(Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar.”

39- (İblis) dedi ki: “Ey Rabbim! Beni (cezalandırmak amacıyla rahmetinden uzaklaştırıp) azdırdığın için, ben de yeryüzünde onlara (batılı) süsleyeceğim ve onların tümünü mutlaka azdıracağım.”

40- “Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.”

41- (Allah) dedi ki: “İşte bu, (her şeyin) bana dayandığı doğru yoldur.”

42- “(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.”

43- “Ve muhakkak cehennem, onların hepsine vaat olunan yerdir.”

44- “Onun yedi kapısı (çeşidi) vardır; onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır.”

45- (Allah’ın yasaklarından korunan) takva sahipleri ise, cennetlerde ve pınar başlarındadırlar.

46- (Onlara,) “Oraya esenlikle güven içinde girin!” (denilir.)

47- Kalplerinde olan kinleri söküp attık; artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.

48- Orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkarılmazlar da.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin giriş kısmında sözü edilen kâfirlerin Kur’ân’la ve Peygamber’le (a.s) alay etmeleri, Kur’ân dışında başka bir mucize istemeleri ardından sunulan ayetler grubunun üçüncüsüyle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu ayetler grubunda yüce Allah, insanların ve cinlerin ilk yaratılışlarının başlangıcını, meleklerle ve İblis’e insana secde etmelerini emredişini, meleklerin secde etmelerine karşın cin kökenli İblis’in secde etmekten kaçınmasını, bundan dolayı onu kovuşunu ve bu yüzden onun da Âdemoğullarını yoldan çıkarışını ve bu bağlamda Allah’ın muttakiler için mutluluk, sapıklar için de bedbahtlık hükmünü verişini anlatıyor.

26) Andolsun insanı, kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan yarattık.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: “es-Selsal kelimesi, aslında sesin kuru bir şeyde yankı bulması demektir. Buradan hareketle ‘salle’l-mismar=çivi çat çat diye ses çıkardı’ denilmiştir. Kuru balçık da bu yüzden ‘salsal’ olarak isimlendirilmiştir. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: ‘*Min salsalin ke’l-fahhar=Pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan...*’ [Rahmân, 14], ‘*Min salsalin min hemein mesnûn=Kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan...*’ [Hicr, 26] ‘es-Salsalatu=su birikintisi’ demektir. Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, tulumda hareket etmesiyle sesini anlatmasıdır. Bazıları da demişlerdir ki: ‘es-Selsal’, kokmuş balçık demektir. Bu kullanımın esası da, ‘salle’l-lahmu=et koktu’ deyimidir.”

Yine Ragıp der ki: “el-Ham’etu ve el-hameu, kokuşmuş siyah balçık anlamına gelir. ‘Min hemein mesnûn’ ifadesindeki ‘mesnun’ kelimesiyle, değişken anlamının kastedildiğini söyleyenler olmuştur. ‘Lem yetesenneh’ ifadesi de ‘değişmedi’ demektir. İfadenin sonundaki ‘ha’, istirahat ve durak içindir.” (Alıntı burada sona erdi.)

“*Andolsun insanı, kuru bir çamurdan... yarattık.*” ifadesiyle kastedilen, insanın ilk kez yaratılmasıdır. Bunun kanıtı da şu ayettir: “*İlk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini, dayanaksız bir suyun özünden üretmiştir.*” (Secde, 7-8) Şu hâlde burada insan türünün yaratılışından ve yeryüzünde ortaya çıkışından söz ediliyor. Çünkü insan türünden ilk defa yaratılan birinin yaratılması ve ondan da insan türünün geri kalan bireylerinin üretilmesi bütün insan türünün yaratılması anlamına gelir.

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: “Âdem’in aslı topraktır. ‘*Onu topraktan yarattı.*’ [Âl-i İmrân, 59] ayetinde buna işaret ediliyor. Sonra Allah bu toprağı çamur yaptı. Buna da şu ayette işaret ediliyor: ‘*Onu ise çamurdan yarattın.*’ [A’râf, 12] Sonra bu çamuru değişip kokuşuncaya kadar bekletti. ‘*Siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan*’ ayetinde buna işaret ediliyor. Sonra bu balçık kuruyuncaya kadar kendi hâlinde bıraktı. ‘*Kuru bir çamurdan*’ ifadesiyle de buna işaret ediliyor. İnsanın yaratılış sürecini anlatan bu ifadeler arasında bir çelişki yoktur. Her biri insanın yaratılış sürecinin farklı aşamalarındaki değişik durumunu anlatmaya yöneliktir.” (Alıntı son buldu.)

27) Cini de (insanın yaratılışından) daha önce, (içe işleyen) alevlenen kavurucu bir rüzgârın ateşinden yaratmıştık.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: “es-Semum, zehir etkisi bırakan yakıcı, kavurucu rüzgâr demektir.” (Alıntı sona erdi.) “el-Cinn” kelimesi aslında örtme anlamına gelir. Bu kökten türeyen “el-cinn, el-micenneh (kalkan), el-cünneh (siper), el-cenin (anne rahminde örtülen cenin), el-cenan (kalp), cenne aleyhi'l-leyl=gece üzerini örttü” gibi bütün kelimelerin anlam örgüsünün altında bu husus yatar.

Cinler, doğaları gereği bizim duyularımızca algılanamayan bilinç ve irade sahibi varlıklardır. Kur’ân’da sık sık onlardan söz edilir, çok garip davranışlar ve olağanüstü bir hızla gerçekleştirilen hareketler onlara nispet edilmiştir. Süleyman Peygamber’in (a.s) kıssasında onlara nispet edilen hareketleri buna örnek gösterebiliriz. Cinler, ilâhî şeriatla yükümlüdürler; ölürler ve mahşer günü toplanırlar. Kur’ân’ın birçok yerinde geçen değişik ayetler bütün bunlara delâlet etmektedir.

“Cânn”e gelince, acaba bu kelimeyle bizzat cinler mi kastedilmiştir? Yoksa İbn Abbas’tan rivayet edildiği gibi, Âdem’in insanların atası olması gibi, o da cinlerin mi atasıdır? Ya da el-Hasan’dan rivayet edildiği gibi İblis midir? Yoksa cânn, İblis’in soyundan gelen cinlere verilen ad mıdır? Ya da Ragıb’ın da söylediği gibi, bir tür cin için kullanılan isim midir? Bütün bunlar sayıca çok olmalarına rağmen kanıtlanamayan görüşlerdir.

Ancak konuyla ilgili ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman şu sonuca varırız: Tefsirini sunduğumuz iki ayette insanın yaratılışı ile cânın yaratılışı birbirine karşılık olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla bunların iki ayrı tür olarak zikredilmiş olmaları, iki türün yaratılışı arasında bir tür irtibat olduğunu göstermektedir. Bunu şu ayetten de anlayabiliriz: “Allah insanı, pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı. Cini (cânnı) da öz ateşten yarattı.” (Rahmân, 14-15)

Üzerinde durduğumuz ayetlerin akışından, İblis’in cann kökenli olduğuna ilişkin bir sonuç çıkarabiliriz. Aksi takdirde, “Cini de daha önce... yaratmıştık.” ifadesinin bir anlamı olmazdı. Yüce Allah Kur’ân’ın bir başka yerinde İblis hakkında şöyle buyurmaktadır: “İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı.” (Kehf, 50) Bundan da anlaşılıyor ki, sözü edilen “cânn” bizzat cindir veya bir cin türüdür. Daha sonra yüce Allah’ın Kur’ân’da “cânn” kelimesini tümünden kullanmama-

ya başladığını ve sadece “cin” sözcüğünü kullandığını görüyoruz. Hatta İblis’i ve yardakçılarını da kapsayan genel nitelermelerde “cin” sözcüğü tercih edilmiştir. “İnsan ve cin şeytanlarından...” (En’âm, 112), “Kendilerinden önce gelip geçmiş olan cinler ve insanlar için uygulanan azap onlara da gerekli olmuştur.” (Fussilet, 25), “Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız... Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkıp gitmeye gücünüz yetiyorsa geçin!” (Rahmân, 31-33)

Bazen insan ile cänni, bazen de insan ile cini karşılaştıran bu ayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla cänn ve cin ile aynı varlık kastediliyor. Deyimler farklı olsa da, kastedilen anlam birdir.

“Andolsun insanı, kuru bir çamurdan... yarattık.” ifadesiyle “Cini de daha önce... yaratmıştık.” ifadesi arasında karşılaştırma yapılmış olması gösteriyor ki, cinin içe işleyen (zehir etkili) kavurucu bir ateşten yaratılmış olmasından maksat ilk kez yaratılışı, cin denen canlı türünün varlık âleminde zuhur edişidir. Tıpkı insanın kuru bir çamurdan yaratılmış olması gibi. Acaba cin türünün varlığının devamı için cin bireylerinin yaratılışı da tıpkı ilk yaratılışlarına esas oluşturan yasanın hükmü uyarınca içe işleyen (zehir etkili) kavurucu bir ateşten mi gerçekleştiriliyor? Ve cinlerin yaratılışları önce topraktan yaratılan, sonra neslin devamı nütfe yoluyla sürdürülen insan türünden farklı mıdır? Kur’ân’da bu sorulara cevap oluşturacak açık bir ifadeye rastlamıyoruz. Ancak bazı ayetlerde zürriyet sözcüğü İblis’e nispet ediliyor: “Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz?” (Kehf, 50) Bazı ayetlerde ölümün onlara nispet edildiğine rastlıyoruz: “Kendilerinden önce gelip geçmiş olan cinler ve insanlar.” (Fussilet, 25) Bir canlı türü için zürriyet ve ölüm olguları söz konusu ise, bu, adı geçen canlı türünde normal olarak döllenme yöntemiyle üreme olduğu anlamına gelir. Şimdi burada şu sorunun cevabı önem arz etmektedir: Acaba cinler de hayvanlar gibi çiftleşerek mi üreyorlar, yoksa başka bir yöntemle mi üremelerini gerçekleştiriyorlar?

“Cini de daha önce... yaratmıştık.” ifadesi kopuk bir izafet terkibidir. Yani insanın yaratılmasından önce onları yaratmıştık. Bunu, iki yaratılış arasında karşılaştırma yapılmış olmasından çıkarıyoruz.

Ayette cinlerin başlangıçta içe işleyen (zehir etkili) kavurucu bir ateşten yaratılmış olmalarından söz edilmesi ile, Rahmân Suresi’nde dumanla karışık alevden yaratılmış olmalarından söz edilmesi arasında

bir çelişki yoktur. Çünkü konuyla ilgili bu iki ayetten, cinlerin yaratılışlarının başlangıcının kavurucu bir rüzgâr olduğu, bunun da alevlenip öz ateşe dönüştüğü sonucu çıkıyor.

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz bu iki ayetten şöyle bir anlam belirginleşiyor: Yemin ederim ki, insan türünün yaratılışına, daha önce akıcı, değişken ve kokuşmuş bir çamurken kuruyan bir balçıktan başladık. Cin türünün yaratılışına da şiddetli estiği için bir ateşe dönüşüp alevlenen kavurucu, kızgın bir rüzgârdan başladık.

28) Hani Rabbin meleklere demişti ki: “Kuşkusuz ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan bir beşer yaratacağım.”

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “el-Beşeretü, derinin dış yüzeyi, el-edemetü ise, derinin iç yüzeyi demektir. Edebiyatçıların geneli bu görüştedir... İnsanın ‘beşer’ diye isimlendirilmesinin nedeni, derisinin kılların altından açıkça görülmesidir. Bu bakımdan insan, derileri yün, kıl veya tüyle kaplı bulunan diğer hayvanlardan farklıdır. ‘Beşer’ sözcüğünün tekili ve çoğulu birdir; ama tesniyesi (ikili) vardır. Bir ayette şöyle buyurulmuştur: ‘E-nu’minu li-beşereyni=Biz iki beşere mi inanacağız?’ [Mü’minûn, 47] Kur’ân’da insandan cüssesi ve dış görünüşü itibariyle söz edilen her yerde özellikle ‘beşer’ sözcüğü kullanılmıştır: ‘O’dur, sudan bir beşer yaratan.’ [Furkan, 54]” (Alıntı burada sona erdi.)

“Hani Rabbin meleklere demişti ki: Kuşkusuz ben... bir beşer yaratacağım.” cümlesini bir fiil [uzkur=hatırla] takdir ederek açıklamak gerekir. O zaman da takdirî açılımı şöyle olur: Hatırla o zamanı ki Rabbin meleklere demişti...” İfadede birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş yapılıyor. İltifat sanatının bu örneğine, “*Ve şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltip) bir araya toplayacaktır.*” ifadesindekine benzer gerekçelerle başvurulmuştur. Çünkü bu ayetler de neticede gelip haşre; ebedî mutluluk ve bedbahtlık olgularına dayanıyor.

Kaldı ki, önceki ifadenin akışı içinde, “*Andolsun insanı... yarattık.*” ve “*Cini de... yaratmıştık.*” şeklinde birinci çoğul şahıs kipiyle hitap edilmesi, büyüklerin büyüklüklerini ve saygınlıklarını vurgulamak amacıyla kendilerinden, hizmetçilerinden ve yardımcılarından söz edişlerine bir örnek oluşturmaktadır. Şöyle ki, burada yüce Allah seçkin meleklerini ilgili meselede kendisiyle birlikte anıyor. Böyle bir yaklaşım ve hitap tarzı ise, yüce Allah’ın meleklerine yönelttiği, onlara

Âdem'i (a.s) yaratmayı istediğinden söz ettiği, ona şekil verip ruhundan üflediği zaman secde etmelerini emrettiği bir konuşmanın akışına uygun düşmemektedir. Bu hususu iyi anlamak gerekir. Ayetin anlamı da gayet açıktır.

29) “Onu düzelttiğimde (organlarını uygun yere yerleştirdiğimde) ve ona ruhumdan üflediğimde, ona secde edenler olarak yere kapanın.”

Ayetin orijinalindeki “sevveytu” kelimesinin mastarı olan “et-tes-veyetu”; bir şeyi, işlevini yerine getirecek, her parçası olması gerektiği gibi olacak şekilde düzgün yapmak anlamına gelir. İnsanın düzgün yapılmasından maksat, bütün organlarının olmaları gereken yerde ve olmaları gereken durumda olmasıdır.

“*Kuşkusuz ben... bir beşer yaratacağım.*” ifadesiyle başlayıp “*Onu düzeltip...*” ifadesine kadar devam eden açıklamadan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: İlk insanın bedeninin yaratılışı, zamansal olarak tedricî gerçekleşmiştir. Önce yaratma olmuş, yani bedenin cüzleri bir araya getirilmiştir. Sonra düzeltilmiş, yani bedenin parçaları belli düzene tâbi tutulmuş, her parça yakıştığı yere konmuş ve kendisine yaraşan duruma getirilmiştir. Sonra da ruh üflenmiştir. Bununla aşağıdaki ayetin içerdiği açıklama arasında bir çelişki yoktur: “*Onu topraktan yarattı. Sonra ona ‘Ol’ dedi, o da oluverdi.*” (Âl-i İmrân, 59) Çünkü “*Sonra ona ‘Ol’ dedi, o da olurverdi.*” ifadesi ruhun, yani insanî nefsin oluşumuna ilîkindir, bedenin değil. Nitekim başka bir yerde de bedenin yaratılışının tedricî olarak gerçekleşmesi anlatıldıktan sonra bu olay şu cümleyle ifade edilmiştir: “*Sonra onu başka bir yaratılışla insan hâline getirdik.*” (Mü’minûn, 14)

“*Ona ruhumdan üflediğimde*” ifadesinde geçen “en-nefhu”, ağız veya başka bir yolla bir cismin içine hava doldurmak demektir. Bir şeye herhangi bir eseri veya soyut bir olguyu yüklemekten de kinaye olarak kullanılır. Tefsirini sunduğumuz ayette ise, yüce Allah’ın insan ruhunu, bedenle bir bağlantısı ve ilintisi olacak şekilde var etmesi anlamında kullanılmıştır. Yoksa ruh, havanın üfürülen bir cismin içine girmesi gibi, insanın bedenine girdirilmiş değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette ruh ve beden ilintisini şöyle ifade etmiştir: “*Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfе hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden alakayı, bir parçacık et hâline soktuk. Bu bir parçacık*

eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan hâline getirdik.” (Mü’minûn, 13-14) Aşağıdaki ayet de bu bağlamda değerlendirilebilir: “*De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği sizi tastamam (canınızı) alacak.*” (Secde, 11)

Örnek olarak sunduğumuz bu ayetlerin ilki -görüldüğü gibi- insan ruhunun başka yaratılışla yaratılan insan bedeninin kendisi olduğunu, bununla birlikte bedenın önceden olduğu gibi olup ona herhangi bir ek-leme yapılmadığını açıklamaktadır. İkinci ayet ise, ölüm anında ruhun bedenden alındığını, bununla beraber bedenın önceki hâlinin devam ettiğini ve herhangi bir eksilmeye uğramadığını ifade etmektedir.

O hâlde ruh kendisinde var olan bir olgudur ki, bedene taalluk etmesi sonucu ruhla beden arasında bir tür bütünleşme ve birleşme vardır. Bunun yanında bedenle alakası kopup ondan ayrıldığı zaman da bedenden bağımsız bir varlığı söz konusudur. Tefsirimizin birinci cildinde, “*Allah yolunda öldürülenlere de ‘ölüler’ demeyin...*” (Bakara, 154) ayetini tefsir ederken, konuyla ilgili açıklamalar sunmuştuk.

İnşaaallah “*De ki: Ruh Rabbimin emrindendir.*” (İsrâ, 85) ayetini tefsir ederken, konuyu bütün yönleriyle ele alacağız.

“*Ruhumdan*” ifadesinde ruhun yüce Allah’a nispet edilmesi, değer verme ve onurlandırma amacına yöneliktir ve sahiplik anlamına gelen “lâm”lı izafe tamlaması şeklinde sunulmuştur.

“*Ona secde edenler olarak yere kapanın.*” ifadesi de, “secde edin” anlamındadır. Buradan, “ona secde etmek maksadıyla yere kapanın” şeklinde bir anlamın kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda, böyle bir ifadenin kullanılmış olmasıyla -bazı müfessirlerin⁽¹⁾ de söylediği gibi- meleklerin, bu yeni yaratılan varlığa boyun eğmesinin pekiştirilmesi vurgulanmış olur.

Bu kısa değerlendirmenin ışığında baktığımızda, ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Onun bedensel bileşimini dengeli bir şekilde gerçekleştirdiğim, bedensel yaratılışını eksiksiz olarak tamamladığım, onunla bedenini birbiriyle irtibatlandıran ve bana men-sup olan yüce ruhu var ettiğim zaman, ona secde edenler olarak yere kapanın.

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 59.]

30-31) Meleklerin hepsi de topyekûn secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.

Ayetin orijinalinde geçen “ecmeûn=topyekûn” sözcüğü, işin önemini vurgulamak amacıyla tekit üstüne tekit işlevini görmektedir. Bu sözcükle, meleklerin tümünün, geride bir tek kişi kalmayacak şekilde secdeye kapandıkları anlatılıyor. Meleklerden biri olmadığı hâlde İblis bundan istisna tutulmuştur; onun, meleklerle birlikte hareket etmediği ifade edilmiştir. İblis’in meleklerden biri olmadığını şu ayetten anlıyoruz: “*İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı.*” (Kehf, 50) Bazı müfessirler tarafından dile getirilen, “Meleklerden bir grubuna cin adı veriliyordu ve İblis de onlardan biriydi.”⁽¹⁾ veya “Cin, gizli, örtülü ve görünmez anlamındadır, dolayısıyla melekleri ve diğer görünmeyen varlıkları da kapsar.”⁽²⁾ şeklindeki değerlendirmeleri bir yere oturtmak mümkün değildir. A’râf Suresi’ni tefsir ederken, meleklerle yöneltilen secde etme emrinin, onlardan biri olmadığı hâlde İblis’i de kapsamasının neyi ifade ettiğini anlattık.⁽³⁾ Bunlara da kısaca değindikten sonra tefsirini sunduğumuz bu iki ayetin anlamının gayet açık olduğunu söyleyebiliriz.

32) (Allah) dedi ki: “Ey İblis! Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?”

Ayetin orijinalinde geçen “ma leke” ifadesi, müpteda ve haber öğelerini içeren bir isim cümlesidir ve “sana ne oluyor?” demektir. “En lâ tekune=olmuyorsun” sözcüğü de harf-i cerrin devreden çıkarılmasından dolayı mansup kılınmış bir ifade mahiyetindedir. Buna göre ifadenin takdiri açılımı şöyledir: “Fî en lâ tekune mea’s-sacidin.” Yani, secde edenlerle -ki onlar da meleklerdir- beraber olmayışında... Kısaca demek isteniyor ki: Niye secde etmedin?

33) Dedi ki: “Ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan yarattığın bir beşere secde edecek değilim.”

“Secde etmem” veya “secde etmeyeceğim” şeklinde bir ifade yerine “secde edecek değilim” ifadesinin kullanılmış olması, secde etmek-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 229.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 2, s. 213; Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 229.]

3- [el-Mizan, c. 8, A'râf Suresi, 11. ayetin tefsiri.]

ten kaçınışın onun zatından kaynaklanan bir durum olduğunu gösterir. Onun varlığının özünü gözlemleme imkânı olsaydı, böyle tavrın ondan, doğası gereği beklendiği görülecekti. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz bu ayet, başka bir yerde geçen “*Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.*” (Sâd, 76) ayetinin açıkça dile getirdiği bir hususu kinayeli bir ifade tarzıyla dile getirmektedir.

Tefsirimizin akışı içinde Bakara⁽¹⁾ ve A'râf surelerinin kapsamında Âdem'e secde etmenin, meleklere ve İblis'e bu yönde yöneltilmiş emrin, meleklerin emri yerine getirmelerinin ve İblis'in bundan kaçınmasının ifade ettiği anlam ile ilgili olarak yaptığımız açıklamalar, tefsirini sunduğumuz bu ayetlerin anlamlarının daha da belirginleşmesinde olumlu katkısı olacak değerlendirmelerdir.

34-35) Dedi ki: “Öyleyse oradan çık! Sen artık (Allah’ın rahmetinden) kovulmuşsun. Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir.”

“Feil” kalıbındaki “recim”, meful anlamını ifade eden bir sözcüktür. “er-Recmu” kökünden gelir ve kovma demektir. Daha çok, taşlayarak kovma anlamında kullanılır. “el-La’nu” ise, rahmetten kovma ve uzaklaştırma demektir.

Bu iki kavram arasındaki anlamsal yakınlıktan da anlaşılıyor ki, “*Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir.*” ifadesi, “*Artık kovuldun!*” ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Çünkü kovulma, İblis'in gökte meleklerin arasından veya ona daha önce verilen ilâhî bir mertebeden çıkarılmasına, kısacası, Allah'a yakınlık makamından atılmasına neden olmuştur. Allah'a yakınlık makamı da özel ilâhî rahmete mazhar olma düzeyine erişmedir. Dolayısıyla İblis'in bu makamdaki atılması, rahmetten uzaklaşma, yani lanete uğrama ile eş anlamlıdır.

Yüce Allah, İblis'e yöneltilen bu laneti başka bir ayette kendisine nispet etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir.*” (Sâd, 78) Yüce Allah'ın hem bu ayette, hem de tefsirini sunduğumuz ayette bu laneti “ceza günü (yevmu'd-din)” ifadesi ile kayıtlandırdığını görüyoruz.

1- [el-Mizan, c. 1, Bakara Suresi, c. 1, 34. ayetin; c. 8, A'râf Suresi, 10-25. ayetlerin tefsiri.]

“*Lanet senin üzerinedir.*” ifadesinde lanet olgusunun mutlak olarak İblis’e yöneltilmiş olmasının sebebine gelince; lanet, günah işlemekten kaynaklanır. Hiçbir günah yoktur ki, işlenmesinde İblis’in, saptırma ve vesvese telkin etme suretiyle bir etkinliği bulunmasın. Dolayısıyla İblis bütün günahların gelip dayandığı temel kaynak konumundadır, bu yüzden günahların neden olduğu lanet de sonuç itibarıyla ona yönelir. Öyle ki, günahları işleyen şahıslara yönelen lanet ve günah sorumluluğunun aynısı onun için de geçerlidir. Tefsirimizin dokuzuncu cildinde, “(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın.” (Enfâl, 37) ayetiyle ilgili açıklamalarımızı bu bağlamda hatırlamakta yarar vardır.

Kaldı ki, İblis (Allah’ın laneti üzerine olsun), Allah’a karşı günah işlemenin ve emirlerine karşı çıkmamanın kapısını ilk kez açan kimsedir. Bu yüzden açtığı yolda yürüyüp de günah işleyen herkesin günahının vebali aynı zamanda ona da döner.

“*Lanetim senin üzerinedir.*” ifadesinde ise, lanetin özel olarak İblis’e yöneltilmiş olması, rahmetten uzaklaştırmanın gerçek anlamda etki göstermesinin, Allah tarafından gerçekleştirilmesine bağlı olmasından dolayıdır. Çünkü hiç kimse, Allah’ın izni olmadan O’nun rahmetinden alıp verme yetkisine sahip değildir. Bu yüzden rahmeti alıkoyma veya verme gerçek anlamda Allah’a ait bir yetkidir.

Sonra yüce Allah’tan başkasının İblis’e lanet etmesi, gerçekte onun rahmetten uzaklaşmasına yönelik bir bedduadır. Bedduanın kabulünün sonucu olan rahmetten uzaklaştırmanın kendisi ise, ancak yüce Allah’ın işidir, O’nunla kaimdir ve hakikati rahmeti men etmedeki şiddet ve mübalağayı bildirmektir.

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “Bazı araştırmacılar demişlerdir ki: Yüce Allah bu ayette, ‘*lanet senin üzerinedir.*’ buyurmuş, yani lanet sözcüğünün başında ‘elif-lâm’a yer vermiştir. Buna karşılık, Sâd Suresi’nde, ‘*lanetim senin üzerinedir.*’ şeklinde bir izafe tamlaması kullanmıştır [‘lanet’ kelimesi ‘î’ edatına izafe olmuştur]. Bunun nedeni, Sâd Suresi’ndeki ilgili ayette, ‘*Elimle yarattığım...*’ şeklinde izafe tamlaması içeren bir ifade kullanılmasıdır. Bu yüzden ifadeler arasında uyum sağlamak için ‘*lanetim senin üzerinedir.*’ denilmiştir. Bu ayette ise, ‘*Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?*’ denilmiştir. Ayrıca ayetlerin akışındaki ‘*Andolsun insanı... yarattık.*’ ve ‘*Cini de...*’ ifadelerinde geçen ‘el-insan’ ve ‘el-cânn’ kelimeleri de hep

başlarında ‘elif-lâm’ olacak şekilde yer almışlardır. Bu yüzden ‘*lanet senin üzerinedir.*’ ifadesinde geçen ‘lanet’ sözcüğünün de başında ‘elif-lâm’a yer verilmiştir.” Mecmau’l-Beyan müellifi bunları aktardıktan sonra, “Ayetten, İblis’in kıyamete kadar iman etmeyeceği de anlaşıl-maktadır.” demiştir.⁽¹⁾

Lanetin “ceza (kıyamet) günü” ifadesiyle kayıtlandırılmış olma-sına gelince; lanet, günahın ve günahıtan dolayı insan nefesine ait olarak belirginleşen vebalın unvanıdır. Günah ise kıyamet günüyle sınırlıdır. Çünkü bu gün (dünya hayatı) amel günüdür, ceza günü değil. Yarın (kıyamet günü) ise, ceza günüdür, amel günü değil. İstersen şöyle de diyebilirsin: Dünya yurdu, amellerin yazıldığı ve kayıt altına alınıp ko-runduğu bir yurttur. Kıyamet günü ise, hesaplaşma ve amellerin cezala-rının verildiği yurttur.

Bazıları demişlerdir ki: “Lanetin kıyamet günüyle sınırlandırılmış olması gösteriyor ki, İblis’in üzerindeki lanetin son sınırı kıyamet gü-nüdür; o günde ve o günden sonra bu lanet onun üzerinden kaldırıl-a-caktır.”⁽²⁾ Fakat İblis’in kıyamet günü azap göreceğini açıkça ifade eden ayetler, böyle bir yorumun yanlış olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Zaten tefsirini sunduğumuz ayette “kıyamet günü” ifadesi yerine “ceza günü” ifadesinin kullanılmış olması da bunu destekleyen bir ol-gudur. Bu da bize şunu gösteriyor: İblis kıyamet gününden önce lanet-lenmiş, kıyamet gününde de bu lanetli oluşunun cezasını görecektir. Eğer kıyametin kopmasıyla üzerindeki azap kesintiye uğrasaydı, o gün ceza günü değil, cezanın kesintiye uğradığı gün olarak isimlendirilirdi.

Bazıları,⁽³⁾ “kıyamet günü” deyiminin İblis’in lanetlenmesinin son sınırı imiş gibi algılanması problemini ortadan kaldırmak için, bunun insanlar arasında mesafenin uzaklığını anlatma maksadına yönelik bir deyim olduğunu söylemişlerdir ve buna şu ayeti örnek göstermişlerdir: “*Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır..*” [Hûd, 107] Hûd Suresi’nin akışı içinde örnek olarak gösterilen bu ayetin ifade ettiği anlamı dikkatlerinize sunmuştuk.

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 336.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 183.]

3- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 47.]

Bazıları da demişlerdir ki: “Ayette geçen lanetten maksat, varlıkların lanetidir ve bu da kıyamet günüyle birlikte kesintiye uğrar. Allah’ın İblis’i rahmetinden uzaklaştırması anlamında lanet kastedilmemiştir. Çünkü bu, ebediyete kadar devam eder.”⁽¹⁾

Ancak, galiba bu yorumu yapanlar, Sâd Suresi’ndeki “*Ceza (kıyamet) gününe kadar lanetim senin üzerinedir.*” (Sâd, 78) ayetinden gaflet etmişlerdir.

36) Dedi ki: “Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.”

Ayetin orijinalindeki “enzırnî” kelimesinin mastarı olan “el-inzar”; bekletme, süre verme demektir. Allah’a kafa tuttuğu, tartışmaya giriştiği, isyan ettiği, karşısında büyüklük tasladığı hâlde İblis, sözünün hemen başında, “*Ey Rabbim!*” diyor. Çünkü o sırada dua makamındadır. Böyle bir makamda bulunduğu için de Allah’ın mutlak rahmetini harekete geçirecek tarzda dua etmesi kaçınılmazdır. Yani Allah’ın gazabına uğradığı hâlde, kendisine icabet etmesi için Allah’ın rablik sıfatına sığınıyor.

İblis istekte bulunurken, sözlerinin başında ayrıntılandırma anlamını ifade eden “fa” harfine yer veriyor, “*O hâlde... bana mühlet ver.*” diyor. Bunu söylerken, insanların genel olarak dirilmelerinden bahsediyor; insanların babası olan ve ona secde etmediği için kovulmaya ve lanete maruz kalmasına sebep olan Âdem’in dirilişinden söz etmiyor. Bütün bunların nedeni, A’râf Suresi’nin kapsamında⁽²⁾ kıssaya ilişkin olarak yaptığımız yorumlar çerçevesinde de vurguladığımız gibi, emredilen secdenin insan türünün tümüne yönelik olmasıdır. Âdem (a.s) ise, insan türünü temsilen önlerine konulan bir kıble konumundaydı.

Meseleyi biraz daha açacak olursak: Daha önce, “*Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklerle, ‘Âdem’e secde edin!’ dedik. İblis dışında hepsi secde etti.*” (Â’râf, 11) ayetini tefsir ederken söylediğimiz gibi, onlara insan türüne secde etmeleri emredilmişti, Âdem’in (a.s) şahsına değil. Ayrıca bu secde gerçek bir amacı olmayan salt toplumsal bir protokol olarak da emredilmemişti. Bilakis burada yaratılış itibarıyla bir boyun eğme söz konusuydu. Dolayısıyla onlar yaratılışlarındaki amaç itibarıyla insan türüne, yaratılışının kemalindeki

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 48.]

2- [A’râf Suresi, 11. ayetin tefsiri.]

amaçtan ötürü boyun eğmektedirler. Yani onlar insanın hizmetine sunulmuş, ona boyun eğdirilmişlerdir, onun mutlu bir hayat sürdürmesi için çalışmaktadırlar. Bu demektir ki, insan, öyle bir ilâhî yakınlık derecesine ve mutluluk bakımından öyle bir kemal aşamasına sahiptir ki, bu hususta meleklerden daha üstündür.

Bütün meleklerin insana secde etmeleri; bütün meleklerin, onun mutluluk bakımından kemal derecesine ulaşması amacına yönelik olarak hizmet ettiklerinin, onun başarısı ve kurtuluşu için çalıştıklarının göstergesidir. Hayat meleği, ölüm meleği, rızık meleği, vahiy meleği, insanı ardından takip eden melekler, koruyucu melekler, amellerini yazan melekler gibi. Kur'ân'ın değişik yerlerinde bunlardan söz edilmiştir. Bu demektir ki, melekler insanın mutluluğu ve kemali için devreye sokulan ilâhî sebepler ve yardımcılarıdır.

Bu nokta üzerinde kafa yoran ferasetli bir insan şunu rahatlıkla görür ki, İblis'in secde etmekten kaçınması; insan türüne boyun eğmekten, onun mutluluğu için çalışmaktan, varoluşsal olarak ondan istenen kemalini gerçekleştirmesi için ona yardım etmekten kaçınması ve böylece meleklerin tam tersine bir tavır içine girmesi anlamını ifade eder. Dolayısıyla İblis secde etmekten kaçınmasıyla melekler topluluğunun dışına çıkmıştır. *“Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?”* ifadesinden de bunu anlamak mümkündür. Yine İblis bu tavrıyla insan türüne karşı düşmanlığını ortaya koymuş, yaşadıkları sürece, hayatta kaldıkları müddetçe veya ebediyen onlarla her türlü olumlu ilişkiyi kestiğini ilân etmiştir.

Sonra yüce Allah'ın, İblis'in secde etmekten kaçındığı günden kıyamet gününe kadar mutlak laneti onun üzerine kılması da bunu gösteren bir diğer olgudur. Bu ise, insan türünün şu dünyada kalacağı süredir. Lanet de bu süre içinde onun üzerine indirilmiştir. Üstelik yüce Allah bunu söylerken henüz İblis insanları saptıracağını da iddia etmemiştir ve *“onların tümünü mutlaka azdıracağım”* dememiştir. Bu ifade, İblis'in secde etmekten kaçınmasının, Âdem'den başlayarak onun soyundan gelip yaşayacak en son insana kadar bütün insan türüne yönelik bir husumet ve düşmanlık ilânı olduğunu göstermektedir.

Sanki bu melun İblis, *“Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir.”* sözünden, insan türüyle ilgili olarak kendisine kıyamete kadar sürecek bir misyon yüklendiğini; onların mutsuzlukları, amelleri-

nin ifsat edilmesiyle arasında bir irtibatın bulunduğunu, bu yüzden secde etmekten kaçındığını anlamış ve üzerine indirilen lanetin bir sonucu olarak kendisine varlıkların tekrar dirilecekleri güne kadar süre verilmesini istemiş ve “*Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.*” demiştir. Bunun yerine, meselâ “*Ey Rabbim! Varlıkların tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver*” veya “*Âdem’in öleceği güne kadar bana mühlet ver*” yahut “*Canlı olup yaşadığı sürece bana mühlet ver*” dememiştir. Bilakis Âdem’i ve çocuklarını birlikte zikrederek, kıyamet gününe kadar üzerine indirilen lanetin bir sonucu olarak onların tekrar dirilecekleri güne kadar kendisine süre verilmesini talep etmiştir. Kendisine bu sürenin verildiğini görünce de özünde gizli olan niyetini açığa vurarak şöyle demiştir: “*Ve onların tümünü mutlaka azdıracağım.*”

37-38) Dedi ki: “Sen mühlet verilenlerdensin. (Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar.”

Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla yüce Allah İblis’in isteklerinden birini kabul ediyor, birini de reddediyor. Kabul edilen isteği, mühlet verilmeyle ilgilidir. Red ise, mühletle ilgili kayıtlar, yani mühletin insanların dirilecekleri güne kadar olması ile ilgilidir. İki ayetin akışını incelediğimiz zaman, “*bilinen vaktin*”, “*onların diriltilecekleri gün*”den farklı olduğunu açıkça göreceğiz. Dolayısıyla yüce Allah, ona verilen mühletin insanların diriltilecekleri güne kadar sürmesine izin vermemiştir. Bilakis bu süreyi başka bir günle sınırlandırmıştır ki, o günün de diriliş gününden önce olması kaçınılmazdır.

Buradan hareketle bazılarının ileri sürdüğü, “İblis’in (Allah’ın laneti üzerine olsun) isteği kabul edilmiştir. Dolayısıyla her iki ayette geçen ‘gün’den maksat aynıdır. Bunun kanıtı da bu kıssanın akışı içinde yer verilen ve herhangi bir kayıtlarla sınırlandırılmayan ‘(Allah,) ‘*Sen mühlet verilenlerdensin.*’ dedi.” (Â’râf, 15) ayetidir.”⁽¹⁾ şeklindeki değerlendirmenin yanlış olduğunu görüyoruz.

Yukarıdaki değerlendirme çerçevesinde iki ayette geçen iki günün aynı olduğu şeklindeki iddianın yanlışlığını yukarıdaki açıklamalarımızdan anlamak mümkündür. A’râf Suresi’nde yer alan ayetin ifadesinin mutlak oluşunun buna ilişkin bir kanıt olarak ileri sürülmesinin

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 234.]

yanlışlığına gelince; A'râf Suresi'ndeki mutlak ifade, Hicr Suresi'nin tefsirini sunduğumuz bu ayeti ile Sâd Suresi'nde yer alan ilgili ayetin ifadesiyle kayıtlandırılmıştır. Çünkü her iki surede yer alan konuyla ilgili ayette "*bilinen vaktin gününe kadar*" kaydı düşülmüştür. Bunun örnekleri Kur'ân'da çoktur. Çünkü Kur'ân'ın bir kısmı, bir kısmına tanıklık etmekte, bir kısmı bir kısmını konuşmaktadır.

"*Bilinen vaktin günü*" ifadesi, bunun Allah'ın ilminin kapsamında belirlenen bir gün olduğunu açıkça göstermektedir. Tıpkı şu ayetler gibi: "*Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.*" (Hicr, 21), "*Bunlar için bilinen bir rızık vardır.*" (Sâffât, 41) O hâlde o gün, kesin olarak Allah katında belirlenmiştir. Fakat o günün İblis tarafından bilinip bilinmediği ayetin lafzından anlaşılmamaktadır. Bazıları diyorlar ki: "Allah o günün vaktini açıkça söylememiş, açıkça belirtmemiştir. Dolayısıyla o gün Allah tarafından bilinmekle beraber İblis tarafından bilinmemektedir. Çünkü günün açıklanması, onun için günaha teşvik anlamına gelirdi."⁽¹⁾ Ama bu sözler kanıttan yoksun, mesnetsiz ifadelerdir. Çünkü İblis'e yönelik olarak söylenen bu sözün bizim açımızdan müphem ve belirsiz olması, direkt İblis'in kendisine söylenen sözün İblis açısından da müphem olarak algılandığı anlamına gelmez. Kaldı ki, olabilecek her türlü günahın kaynağını oluşturan İblis'in, günaha teşvik edilmesi hususu da ayrıca bir problemdir. Bu noktaya dikkat edilmesi gerekir.

Kaldı ki, İblis'in ikinci kez söylediği "*onların tümünü mutlaka azdıracağım.*" sözü de onun bu dünyada yoldan çıkarabileceği bir tek insan kaldıkça yaşayacağını göstergesidir. Bu da demektir ki, İblis, yüce Allah'ın "*bilinen vaktin gününe kadar*" sözünden, bunun, yoldan çıkarması mümkün olan ve yeryüzünde yaşayan insanlığın ömrünün sonu anlamına geldiğini anlamıştı.

İbn Abbas'a nispet edilen ve müfessirlerin büyük çoğunluğunun da benimsediği bir görüş ise şöyledir: "Ayette geçen günden maksat, teklif/yükümlülük günlerinin sonudur. Sur'a ilk üfürüldüğü ve bütün canlıların öldüğü gün yani."⁽²⁾ Anlaşılan bu yorum, İblis'in, yükümlülük olgusu geçerli olduğu, dolayısıyla Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmek ve günah işlemek imkânı bulunduğu sürece varlığını sürdüreceği

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 337, Belhî'den naklen.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 337.]

anlayışına dayanmaktadır. Bu da insanın dünyada yaşayacağı süredir ve Sur'a ilk kez üfürüleceği günle son bulacaktır; Sur'a üfürülmesiyle birlikte de bütün canlılar öleceklerdir. Dolayısıyla bu, Allah'ın İblis'e mühlet olarak belirlediği bilinen vaktin günüdür. Sur'a ilk kez üfürüleceği o gün ile ikinci kez üfürüleceği ve insanların yeniden dirilecekleri gün arasında kimi rivayetlere göre dört yüz yıllık, kimine göre de kırk yıllık bir zaman vardır. Bu da, İblis'in istediği süre ile yüce Allah'ın ona tanıdığı süre arasında farklılık olduğunu göstermektedir.

Aslında bu yorum güzeldir, eğer “İblis, yükümlülük olgusu geçerli olduğu, dolayısıyla Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmek ve günah işlemek imkânı bulunduğu sürece varlığını sürdürecektir.” ifadesini içermeseydi. Çünkü bu ifade, açık bir kanıt ve açıklayıcı bir belge olmayan salt bir mukaddimedir. Şöyle ki: Bu görüşü savunanların dayanağı şudur: Ayetlerden ve rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla insan türünde var olan küfür ve yoldan çıkma gibi sapmalar İblis'in aldatmasına ve vesvese telkin etmesine dayanmaktadır. Nitekim buna şu ayetler de delâlet etmektedir: *“Ey Âdemoğulları! Size ‘Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.’ demedim mi?”* (Yâsîn, 60), *“İş bitince, Şeytan (İblis) der ki: ‘Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum, ama size karşı sözümde durmadım.’* (İbrâhîm, 22) Bunun gibi örnek gösterilecek başka ayetler de vardır. Bu ayetlerden de anlaşılacağı gibi, teklif olgusu devam ettiği sürece İblis'in varlığı da devam etmelidir. Teklif ise, insan varlığı sürdükçe geçerli olabilir. Elde edilmesi istenen sonuç da bundan ibaretti. [İşte yukarıdaki çıkarsamayı bu yaklaşımdan edinmişlerdir.]

Bu değerlendirme ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Genel anlamda insanlar tarafından işlenen günahların İblis'in saptırma girişimlerine dayandığı, konuyla ilgili ayetlerden ve rivayetlerden elde edilmektedir; üzerinde kuşku bulutu bulunmayan bir gerçektir. Ancak bu gerçek, günah ve sapıklık kaldığı sürece İblis'in varlığının devam etmesini gerektirir, teklif ve yükümlülük olgusu geçerli olduğu sürece değil. Günah ile yükümlülük arasında varoluşsal bir gerekircilik olduğunu gösteren bir kanıt da yoktur.

Tam tersine aklî ve naklî kanıt şunu gösteriyor: İnsan varoluşunun amacı olan mutluluk, gün gelecek bütün insan türünü kaplayacaktır. İnsanlık âlemine salt hayır ve iyilik egemen olacaktır. O gün yeryüzünde

sadece Allah’a ibadet edilecektir. O vakit küfrün ve fıskın defteri dürülmüş olacaktır. Hayat berraklaşacak, kalplere musallat olan hastalıklar ve göğüsleri yiyip bitiren vesveseler ortadan kalkacaktır. Tefsirimizin ikinci cildinde “Kur’ân Işığında Peygamberlik” konusunu işlerken⁽¹⁾ ve yine tefsirimizin onuncu cildinde Nuh Peygamber kıssasının kapsamında⁽²⁾ bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verdik. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki, Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; umulur ki, tuttukları kötü yoldan dönerler.”* (Rûm, 41), *“Andolsun Zikir’den sonra Zebur’da da, ‘Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.’ diye yazmıştık.”* (Enbiyâ, 105)

Bundan da anlıyoruz ki, yukarıdaki değerlendirmeyi yapanların kanıt olarak dayandıkları veriler, yüce Allah’ın İblis için tanıdığı mühletin sonu olarak belirlediği bilinen vaktin, yüce Allah’ın insanlık âlemini bütünüyle ıslah ettiği ve bozgunculuğun kökünü kuruttuğu, Allah’tan başkasına ibadet edilmediği gün olduğuna delâlet etmektedir, Sur’a ilk üfürülmesiyle birlikte bütün canlıların öldüğü gün değil.

39-40) (İblis) dedi ki: “Ey Rabbim! Beni (cezalandırmak amacıyla rahmetinden uzaklaştırıp) azdırdığın için, ben de yeryüzünde onlara (batılı) süsleyeceğim ve onların tümünü mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.”

“Bi-ma ağveytenî=beni azdırdığın için” ifadesinin başındaki “ba” harf-i cerri nedensellik ifade eder; başında bulunduğu “ma” ise mastar edatıdır. Demek istiyor ki, senin beni azdırmanı, onlara günahları süslememe ve benim içimde yer edinip karakterimin ayrılmaz bir parçası olan sapıklığı onların kalplerine salmama bir neden olarak kullanacağım. Nitekim yüce Allah, sapan kimselerin kıyamet günü şöyle diyeceklerini bize aktarmaktadır: *“Biz nasıl azmışsak, onları da öylece azdırdık.”* (Kasas, 63)

Bazıları, ifadenin başındaki “ba” harfinin yemin edatı olduğunu ve İblis’in, “Senin beni azdırmana yemin ederim ki, onlara günahları süsleyeceğim” demek istediğini söylemişlerdir ki,⁽³⁾ bu, ileri sürülebilecek

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında.]

2- [el-Mizan, c. 10, Hûd Suresi, 36-49. ayetlerin tefsiri sırasında.]

3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 578.]

en saçma açıklamadır, diyebiliriz. Çünkü ne Kur'ân'da, ne de Sünnet'te saptırmaya, azdırmaya yemin edildiğine rastlanmamıştır. Sonra yemin olgusunun özünde bulunması zorunlu olan saygı ve tazim de azdırma ve saptırma eylemlerinde rastlanan şeyler değildir.

İblis (Allah'ın laneti üzerine olsun), “*Beni azdırdığın için*” derken, bu durumunu Allah'a nispet ediyor ve yüce Allah'ın kendisini azdırdığını dile getiriyor. Buna karşılık yüce Allah da bunu ne reddediyor, ne de cevap veriyor. Bundan da anlaşılıyor ki, İblis'in, azdırılmasından söz ederken maksadı, secde emrine karşı çıkışı ve Âdem'e (a.s) secde etmeyişi değildir. Bunun kanıtı şudur: İblis'in kendi özünde Rabbine karşı gelmesiyle insanın Rabbine karşı gelmesi arasında bir bağlantı yoktur. Dolayısıyla İblis'in Allah'a karşı çıkması insanların Allah'a karşı çıkmalarının sebebi olamaz ve o da bunu onları azdırmasının sebebi olarak algılayamaz.

Şu hâlde İblis, bu sözleriyle yüce Allah'ın, “*Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir.*” sözünün işaret ettiği olguyu kastediyor. Mutlak lanetin üzerinde kesinleşip kalıcılık kazanmasını yani. Bu da rahmetten uzaklaştırılma, mutluluk yolundan saptırılma demektir. Bu ise, İblis'in kendi içinde başlattığı ve kendiliğinden sergilediği azmanın bir sonucu olarak Allah tarafından azdırılması anlamındadır. Bundan dolayı yüce Allah'ın onu azdırması ve saptırması bir cezadır, durduk yere ve ondan bir eğilim söz konusu olmaksızın devreye sokulan (iptidaî) bir saptırma değil. Birinin kendiliğinden sergilediği sapmanın cezası olarak yüce Allah'ın onu saptırması ise, Allah açısından olabilecek bir fiildir, imkânsız değildir. Bu yüzden yüce Allah, İblis'in bu sözlerini reddetmiyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.*” (Bakara, 26) Bu ayetin tefsirinde ve kitabımızın birçok yerinde bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalara yer verdik.

İşte bu durumda “ba” harfinin nedensellik anlamı belirginlik kazanıyor. Yani İblis kendisine ulaşan ve karakterinin ayrılmaz bir özelliği hâline gelen azdırmadan dolayı insanları azdırıyor. Çünkü rahmetten uzaklaşmak ve mutluluktan ayrı düşmek, ilâhî laneti gerektirdiği için İblis'in nefsinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu yüzden, rahmet ve mutluluktan uzak biri olarak, bir insanın kalbine vesvese telkin etme ve

saptırma amacıyla yaklaştığında veya bir nefse musallat olduğunda, bu durum yaklaştığı veya musallat olduğu kimsenin rahmetten uzaklığını gerektirir. Dolayısıyla buna, sahip olduğu sapıklık özelliğinin etkisiyle insanları azdırması diyebiliriz. Ki bu husus son derece açıktır.

Ayet üzerinde durup düşündüğümüz zaman işte bu gerçekleri gözlemliyoruz. Ayetten algıladığımız mesajın özü ise şudur: Azdırmadan maksat, durduk yere (iptidaî) saptırma değildir. Bilakis maksat, cezalandırma tarzında bir saptırmadır. Bunu, şu ifaden de algılamak mümkündür: “*Ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir.*” (Sâd, 78)

Fakat tefsir bilginlerinin büyük bir kısmı açısından şu husus kesin gibi addedilmiştir: “Eğer ‘*Beni azdırdığın için*’ ifadesi zahirî anlamı ile yani saptırma manasında ele alınacaksa, hiç kuşkusuz bu, iptidaî (gerektirici bir neden olmaksızın durduk yere) saptırma olup İblis’in secde etmekten kaçınmasına yönelik bir açıklama olur.” Bu nedenle de bu yaklaşımı esas alan müfessirler ayeti anlamakta, yorumlamakta güçlük çekmişler; şerrin Allah’a dayandırılmasının caiz veya imkânsız olması ile ilgili ileri sürdükleri farklı görüşler ekseninde ayette geçen azdırmayı farklı anlamlarda yorumlamışlardır.

Meselâ Cebriye ekolüne mensup bazı müfessirler şöyle demişlerdir: “İblis’in, azdırılmasını Allah’a nispet etmesi ve yüce Allah’ın da bunu reddetmemesi gösteriyor ki hayır ve şer Allah’tandır. Dolayısıyla İblis şunu demek istiyor: Rabbim! Secde etmekten alıkoymak suretiyle beni azdırdığın için -ki bu azdırma sendendir- yemin ederim ki, onların tümünü azdıracağım.”⁽¹⁾

Cebriye ekolünün dışındaki müfessirler de şöyle demişlerdir: “Kötülüğü, günahı ve her türlü çirkinliği Allah’a nispet etmek caiz değildir.”⁽²⁾ Sonra da ayeti farklı açılardan yorumlamışlardır.

Bu yorumlardan biri şöyledir: “Ayette geçen azdırmadan maksat, ümitsizliğe düşürmedir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Rabbim! Beni rahmetinden yana ümitsizliğe düşürdüğün için, andolsun onları sana karşı gelmeye davet etmek suretiyle azdıracağım.”

Bir diğer yorum da şöyledir: “Ayette geçen azdırmadan maksat, cennet yolundan saptırmadır. Buna göre, İblis’in sözlerinin anlamı şu-

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 578; Ruhul-Maani, c. 14, s. 50.]

2- [age.]

dur: Benden sana karşı gelme fiili sadır oldu diye beni cennetinin yolundan saptırdığın için, onların tümünü çağırımla saptıracağım.”

Üçüncü bir yorum da şöyledir: “İblis’in söylediği ‘Beni azdırdığın için’ sözünden maksat şudur: ‘Beni bir emirle yükümlü kıldığın ve ben de Âdem’e secde etmem şeklinde bana yöneltilen bu emre karşı gelmek suretiyle saptığım için.’ Böyle bir tavrı Allah’ın, kendisini saptırması olarak isimlendirmesi ise mecazîdir.

Fakat yukarıda yaptığımız açıklamalar üzerinde iyici düşünülecek olursa, bu gibi değerlendirmelere gerek olmadığı, bu gibi yorumların isabetli olmadıkları görülecektir.

Buna benzer bir tartışmanın, “*Sen mühlet verilenlerdensin.*” ifadesinde geçen mühlet verme ile ilgili olarak da başlatıldığını görüyoruz. Şu açıdan ki, İblis’e verilen bu mühlet, onun çirkin ve kötü olan saptırma eylemine imkân vermekte ve aynı zamanda tercih edilene karşı tercih edilmeyenin tercih edilmesine yol açmaktadır.

Böyle bir tutumu caiz bilenler demişlerdir ki: “Bu ayet gösteriyor ki, aklın, kendisiyle fiillerimizi gerekçelendirdiği güzellik ve çirkinlik olgularının Allah’ın filleri üzerinde herhangi bir etkinliği yoktur. Buna göre, Allah hiçbir tercih edici husus olmaksızın, hatta aksini tercih etmesini gerektiren durumda bile dilediğini ödüllendirir ve dilediğini azaba çarptırır.” Demişlerdir ki: “Her kim de hikmet sahibi bilge bir kimsenin bir grubu bir evde tutsak etmesine, bulundukları evi ateşe vermesine ve öldürücü zehirleri bulunan yılanları üzerlerine salmasına karşın, bu gruptan hiç kimseyi yakmak, hiç kimseyi zehirleyerek öldürmek istemediğini düşünürse, insan fitratının makul çerçevesinin dışına çıkmış, aklının muvazenesini kaybetmiş olur. Şu hâlde, bu basit fitrat mantığı da gösteriyor ki, yüce Allah, İblis’e mühlet vermekle bazı insanları saptırmayı dilemiştir.”

Böyle bir tutumu caiz bilmeyenler ise, İblis’e mühlet verilmesini şöyle yorumlamışlardır: “Allah, İblis’e mühlet verse de, vermese de, onun ve ona uyanların küfür ve fiske üzere öleceklerini ve sonunda cehenneme gireceklerini biliyordu. Ayrıca yüce Allah, desteklediği bu hususu müminlerin sevabını artırmakla telafi etmiştir. Kaldı ki, İblis, ‘onları azdıracığım’ diyor. Eğer saptırma Allah’ın fiili olsaydı, Allah bunu inkâr ederdi.” Bunun gibi daha birçok yorum ileri sürülmüştür.

Keşke anlayabilseydim; bu adamlar neden insanların sınanacaklarından, sınama amaçlı musibetlere maruz bırakılacaklarından söz eden çok sayıdaki ayeti göremiyorlar? Şu ayetler gibi: “(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın.” (Enfâl, 37), “Allah, gönüllerinizdekini sınavdan geçirmek ve kalplerinizi arıtmak için bunları başınıza getirdi.” (Âl-i İmrân, 154) Bunun gibi daha birçok ayet, mutluluk, bedbahtlık, ödül ve azap düzeninin imtihan ve sınav esasına dayandığını göstermektedir. Yine bu ayetlere göre, insan, hayır ve şer, mutluluk ve bedbahtlık arasında bir tarafı tercih etmek üzere duruyor; sonuçlarına bakarak dilediğini tercih etme hakkı vardır.

Eğer ortada hayra davet eden melekler -ya da dilersen Allah de- ve şerre çağıran İblis ve tayfası olmasaydı, sınavın bir anlamı olmazdı. Yüce Allah aşağıdaki ayette bu gerçeğe parmak basmaktadır: “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin-hayâsızlığı emreder. Allah ise, kendi tarafından bağışlama ve bol ihsan vaat eder.” (Bakara, 268)

Eğer Allah İblis’i bilinen bir vakte kadar bekletmekle, onu insana karşı desteklemiş ise, insanı da dünya durdukça duracak olan meleklerle İblis’e karşı desteklemiştir. Nitekim yüce Allah, “Sana mühlet verildi” demiyor, bilakis “Sen mühlet verilenlerdensin.” diyor. Böylece onun dışında da mühlet verilenlerin olduğunu belirtiyor ve İblis’i onlardan biri olarak gösteriyor.

Eğer İblis’e küfür ve fîsk gibi batıl olguları süslü gösterme becerisini vermekle onu insana karşı desteklemişse, insanı da hakka iletmekle, imanı kalbinde süslü göstermekle ve onu tevhit fitratı üzere yaratmakla, ona günahı ve takvayı tanıtmakla, Rabbine iman etmesi durumunda insanlar arasında yürüyeceği bir nur bahşetmekle ve daha nice özelliklerle İblis’e karşı desteklemiştir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: “De ki: Allah hakka iletir.” (Yûnus, 35), “Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir.” (Hucurât, 7), “Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir.” (Rûm, 30), “Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim.” (Şems, 8), “Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse...” (En’âm, 122), “Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.” (Mü’min, 51) Ayetlerde birinci çoğul zamirinin

kullanılmış olması, meleklerin aracı olarak kullanıldıklarını ima eden bir üsluptur.

Buna göre insan, yaratılışının başlangıcı itibariyle, mutluluk ve mutsuzluk namına bir şeye sahip olmadan yalın olarak yaratılmış ve iki yolun ayrıldığı noktada bırakılmıştır. Biri hayır ve itaat yoludur ki, itaat etmekten başka bir özellikleri bulunmayan meleklerin yoludur. Biri de kötülük ve günah yoludur ki, karşı çıkmaktan ve isyan etmekten başka bir özellikleri bulunmayan İblis ve ordularının yoludur. İnsan hayat yolculuğunda bu yollardan hangisine eğilim gösterirse, o yola girer ve o yolun arkadaşları ona eşlik ederler, sahip oldukları şeyleri ona süslü gösterirler ve onu yollarının varacakları yere götürürler. Bu da cennet veya cehennemdir, mutluluk veya mutsuzluktur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, İblis'e bilinen vaktin gününe kadar mühlet tanınmış olması, tercihsiz olanın tercihli olana tercih edilmesi ve nedensellik yasasının geçersiz kılınması anlamına gelmez. Bilakis amaç, İblis'e mühlet vermekle ve yine onun karşısında meleklerin bekasıyla imtihan ve sınav olgusunu kolaylaştırmaktır. [İblis'e mühlet verilmesi de sınavın bir gereğidir.] Dolayısıyla meselede problem varmış gibi davranmanın anlamı yoktur.

“Ben de yeryüzünde onlara süsleyeceğim”. Yani onlara batılı süsleyeceğim veya bazı müfessirlerin de söylediği gibi, onlara günahları süsleyeceğim. Ancak birinci anlam daha kapsamlıdır. Her hâlükârda cümlede meful hazfedilmiştir. İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla bilinçli olarak meful zikredilmemiş ve fiil geçişsiz bir fiil gibi kullanılmıştır. Bundan maksat da, aldatmaktan kinaye olarak süslemenin asıl maksadını açıklamaktır. Araplar, “zeyyene lehu keza ve keza=onu aldatarak şunu şunu yaptırdı” derler. İfadenin orijinalindeki “lehum=onlar” zamiri, ayetin akışından da anlaşılacağı gibi, Âdem ve zürriyetine dökündür. Onlara yeryüzünde batılı süslemekten maksat, onları bu yeryüzünde, yani dünya hayatında aldatmaktır. Süsleme, azdırmanın en yakın sebebi olduğundan dolayı *“ve onların tümünü mutlaka azdıracağım.”* ifadesinin buna atfedilmesi, müsebbebin, terettüp ettiği sebebe atfedilmesine benzer.

Bu ayet, tefsirimizin birinci cildinde Âdem'in atıldığı cennetle ilgili ayetlere getirdiğimiz yorumlara işaret, daha doğrusu delâlet etmektedir. Orada demiştik ki: Âdem'in İblis'in vesvese vermesi sonucu yasak

ağacın meyvesinden yemek suretiyle işlediği günah, mevlvî yani teşrî nitelikli emre karşı gelmek şeklinde gerçekleşmemişti; bilakis bu davranışı irşadî yani doğruyu gösterme, yükümlünün çıkarına ve iyiliğine olanı gösterme amacına yönelik öğüt nitelikli bir emre muhalefet etmek şeklinde gerçekleşmişti. Dolayısıyla bu, bir peygamber olarak sahip olduğu masumiyet niteliğiyle çelişmez. Çünkü İblis ayette, yeryüzünü batılı süslemesinin ve insanları azdırmasının mekânı olarak tanıtıyor. İblis'in Âdem'i ve karısını cennette aldatması ise, tamamen onları oradan çıkarma, yeryüzüne inmelerini sağlama amacına yöneliktir. Çünkü yeryüzüne inmeleri durumunda, orada üreyecekler; böylece İblis'in onları ve çocuklarını haktan saptırmasına ve doğru yoldan uzaklaştırmasına imkân doğacaktı. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Ey Âdemoğulları! Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ana-babanızın elbiselerini soyarak onları cennetten çıkardığı gibi sizleri de kandırıp tuzağa düşürmesin.”* (Â'râf, 27)

“Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.” ifadesiyle genel azdırmadan bir grup insan müstesna tutuluyor. Bunlar da ihlâsa erdirilmiş kimselerdir. -Meşhur kıraate göre kelimenin okunuşu “muhlasîn”-dir.- Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, bunlar kendilerini Allah'a halis kılan kimselerdir ki, onları ancak Allah halis kılmıştır. Yûsuf Suresi'nin tefsirinde insanın, kendisini Allah'a halis kılmasını açıklarken, “muhlas=ihlâsa erdirilmiş” kimselerin, kendilerini Allah'a halis kıldıktan sonra yüce Allah'ın, kendisine has kıldığı kimseler olduklarını söylemiştik. Dolayısıyla bunlar üzerinde yüce Allah'tan başkasının egemenliği olmadığı gibi, kalplerinde başkasına da yer yoktur. Bu yüzden Allah'tan başkasıyla ilgilenmezler ve şeytan içlerine hile veya vesvese attığı zaman, bu, Allah'ı anmalarına ve O'na yaklaşmalarına neden olur.

Bundan da anlıyoruz ki, bu istisna sırf azdırma ile ilintilidir; hem azdırma, hem de süsleme ile değil. Şu anlamda ki İblis (Allah'ın laneti üzerine olsun), batılı herkes için süslüyor; ancak bu süslüme ile ihlâsa erdirilmiş kulların dışındaki kimseleri azdırıp saptırabilir.

İblis'in, azdırma girişiminden, önce kulları istisna etmesi, sonra bu niteliği, ihlâsa erdirilmiş kimseler olarak açıklaması, gerçek kulluğun sırf Allah'ın kulu kendine has kılmasından, yani kula O'ndan başkasının egemen olmamasından ibaret olduğunu göstermektedir. Bu da sonuç itibarıyla şu gerçeğe varmaktadır ki kul, yüce Allah'tan başkası-

nı kendisine egemen ve sahip olarak görmemeli, kendisine veya sahip olduğu bütün niteliklere ve gerçekleştirdiği tüm eylemlere sadece Allah'ın sahip olduğunu bilmeli; sahipliğin, egemenliğin ve mülkün sadece O'na ait olduğunu görmelidir.

41) (Allah) dedi ki: “İşte bu, (her şeyin) bana dayandığı doğru yoldur.”

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu ifade, bütün işlerin Allah'a ait olduğunu ve hiçbir şekilde O'ndan bağımsız olmadığını anlatmaktan kinayedir. Tıpkı geminin yolunun denizde olmasının, gemi yolcuları için, su üzerinde hareket etmenin gerektirdiği hazırlıkları tamamlamayı, lazım olacak gereçleri bulundurmaya kaçınılmaz kılması gibi. Ve tıpkı bir kafilenin yolunun bir dağdan geçmesinin, onlar için yüksek doruklardan ve sarp uçurumların kenarlarından geçen yollardan geçmenin gerektirdiği donanımı hazırlamalarını kaçınılmaz kılması gibi. Şu hâlde, bunun Allah'ın dosdoğru yolu olması, bunun her açıdan O'nun hükmüne ve yargısına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü O, her şeyin başladığı ve her şeyin sonunda gelip dayandığı Allah'tır. Gerçekleşen hiçbir şey yoktur ki, Allah onun egemen rabbi olmasın.

Yine ayetin zahirinden anlıyoruz ki, ifadenin orijinalindeki “haza sıratun” işaret zamiriyle İblis'in “*ve onların tümünü mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.*” şeklindeki sözlerine işaret edilmektedir. Çünkü İblis bu sözleriyle, onlardan intikam alacağını ve batılı süslü göstermek suretiyle onları azdırarak onların tümü üzerinde egemenlik kuracağını açığa vuruyor. Öyle ki egemenliğinden onlardan çok azı kurtulabilecektir. İblis bu sözleri söylerken, sanki verdiği karar itibarıyla bağımsız hareket ettiğini, iradesiyle Allah'ın insanları yaratma, kendine halife kılma ve kulluk sunmalarını isteme hususundaki iradesine karşı üstünlük kurduğunu anlatmaya çalışıyor. Nitekim İblis'in bir başka ayette aktarılan sözlerinden de bu niyetini anlamak mümkündür: “*...çoğunu şükredenler olarak bulmayacaksınız.*” (Â'râf, 17)

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şöyledir: Senin onların tümünü azdıracağına dair bir söz söylemen, bu arada bazılarını bu genellemenin dışında tutman ve bu konuda bağımsız hareket ettiğini sanarak bunu da kendi gücüne ve iradene nispet etmen, benden başkasının sahip olmadığı bir iştir. Bu işin işleyişine benden başkası

hükmedemez ve ancak benim kararım ile gerçekleşebilir. Eğer saptırırsan, benim iznimle saptırırsın ve eğer bir şeyden alıkonursan, benim irademle alıkonursun. Dolayısıyla işte senin hiçbir yetkin yoktur. Aynı şekilde, benim seni sahip kıldığım şeyler dışında sen hiçbir şeye sahip değilsin. Yine benim sana verdiğim güç haricinde sana ait hiçbir güç yoktur. Sana tanıdığım yetkinin çerçevesi ise şudur: “*Kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.*”

42) “(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.”

İşte bu, yüce Allah’ın önceki ayette İblis’in saptırmasıyla ilgili olarak işaret ettiği ve tümüyle kendisine ait olduğunu, kendisinden başka hiç kimsenin bir etkinliğinin ve payının olmadığını belirttiği karardır.

Bu kararın özü şudur: Âdem ve çocuklarının tümü Allah’ın kullarıdır; İblis’in, “*Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.*” söylerken anlatmak istediği gibi sadece belli bir kesim değil. Yüce Allah, onların, yani kulların üzerinde İblis’e bir güç ve egemenlik tanımamıştır ki, onlara karşı bağımsız hareket edebilsin ve onları kendi iradesiyle azdırabilsin. Bilakis Allah, kulları arasında sadece belli bir grup üzerinde etkin olmasına izin vermiş, egemenlik yetkisi tanımıştır. Onlar da İblis’e tâbi olan azgınlardır; yönetimlerini, hayatlarının dizginini İblis’in eline verenlerdir. İşte İblis’in egemenliği, ekinliği bunlar üzerinde geçerlidir.

Ayet üzerinde iyice düşündüğümüz zaman, İblis’in, “*onların tümünü mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.*” sözünün üç temel noktada reddedildiğini göreceğiz:

Birincisi: İblis, Allah’ın kullarını ihlâsa erdirilmişlerle sınırlandırmış, egemenliğini onlar açısından olumsuzlamış, ama geride kalanların tümüne egemen olacağından söz etmiştir. Buna karşılık yüce Allah bütün insanların kulları olduğunu belirtmiş ve İblis’in egemenliğini kullarının içindeki belli bir zümreyle sınırlandırmıştır. Onlar da İblis’e tâbi olan azgınlardır. Geride kalan kullar açısından ise İblis’in egemenliğini olumsuzlamıştır.

İkincisi: İblis (Allah’ın laneti üzerine olsun), münazaa ve detaylandırma (sonuç alma) esasına dayalı akışın içinde yer alan “*ve onların*

tümünü mutlaka azdıracağım.” sözünden de anlaşılacağı gibi, onları azdırma hususunda bağımsız bir güce sahip olduğunu iddia etmiş, onlardan intikam alacağını işaretini vermişti. Yüce Allah ise, bunun İblis tarafından ileri sürülen asılsız, boş bir iddia olduğunu belirterek onun bu yaklaşımını reddediyor ve bunun tamamen kendisinin verdiği bir karar olduğunu, onu kendisinin musallat kıldığını vurguluyor. İblis’e de ancak kendisine uyanları azdırma gücünü vermiştir. İblis ise kendisi ve kötü seçimi sonucu azmıştır.

O hâlde İblis, kendiliğinden ve kendi gücünden kaynaklanan bir şey yapmıyor, Allah’a rağmen O’nun kurduğu düzeni bozmuyor. Dolayısıyla sapıkları azdırırken bağımsız hareket etme yetkisi yoktur. Bilakis azgınlık ehlinin bu özelliklerinin İblis dolayısıyla kalıcılık kazanması yüce Allah’ın verdiği bir karar doğrultusundadır. Nitekim melun İblis de, *“Beni azdırdığın için...”* derken bir parça da olsa bu gerçeği itiraf ediyor. Yine ihlâsa erdirilmiş kulları istisna ederken de kendisine ait bir yetkisi ve bağımsız bir hareket etme gücü yoktur. Çünkü bu da ancak Allah’ın yürürlükte olan kararı ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla hüküm ancak Allah’ındır.

Ayetin ifade ettiği bu kayıt, yani İblis’in, kendi seçimleriyle azgın olan azgınları azdırmaya musallat kılınması ve kendi tercihleriyle İblis’in tuzaklarından kurtulan ihlâsa erdirilmiş kimselerin kendilerini kurtarmaları, Allah’ın kararı ile gerçekleşen olgulardır ve Kur’ânî tevhidin şu ve benzeri ayetlerde ifade ettiği büyük ve önemli bir temele dayanmaktadır: *“(Çünkü) hüküm yalnız Allah’ındır.”* (Yûsuf, 67), *“İşte O, Allah’tır. O’ndan başka ilâh yoktur. Önünde de, sonunda da hamt O’nundur; hüküm O’nundur.”* (Kasas, 70), *“Gerçek, Rabbinden gelenidir.”* (Âl-i İmrân, 60), *“Allah, hakkı sözleriyle (hükümleri ve yasalarıyla) geçerli kılar.”* (Yûnus, 82) Bunun gibi daha birçok ayet, olumlu veya olumsuz her hükmün Allah’a ait olduğunu, dolayısıyla O’nun kararıyla yürürlüğe konduğunu göstermektedir.

Bundan da bazı müfessirlerin, *“azgınlardan sana uyanlar dışında”* cümlesini tefsir ederken yaptıkları açıklamanın müsamahalı ve özensiz olduğunu anlıyoruz. Diyorlar ki: “Bir kimse İblis’in çağrısını kabul edip ona uyduğu zaman, hidayetten ayrılıp İblis’in davet ettiği sapıklığa uymaktan dolayı İblis’in onun üzerinde bir egemenliği gerçekleşmiş olur. Bu egemenlik, görüldüğü kadarıyla İblis’e uyan kişinin kötü ter-

cihinin sonucu gerçekleşen zorunlu, cibrî bir egemenliktir, ne İblis'in kendisinden ve ne de Allah'ın izninden kaynaklanıyor.”⁽¹⁾

Bu yorumun yanlışlığı şuradadır: Bu yorumda bağımsız hareket ve subjektif güç ve beceri İblis'ten alınıp eşyaya veriliyor. Hâlbuki İblis bir şeye kendisinden kaynaklanan bir güçle ve Rabbinin izninden bağımsız olarak sahip değilse, eşya ve olgular da zarurî şeyler ve zatlarının gereklilikleri de dâhil olmak üzere kendileri için hiçbir şeye ve hükme sahip olamazlar. Ama Allah'ın izin vermesi ve sahip kılması başka. Bu noktaya dikkat edilmesinde yarar vardır.

Üçüncüsü: İblis'in azdırdıklarını azdırması şeklindeki egemenliği Allah'ın mümkün ve musallat kılmasıyla olsa da, bu, Allah'a isnat etmesi caiz olmayan iptidaî (gerekirici bir durum olmaksızın başlatılan) azdırma ve saptırma şeklindeki bir musallat kılma değildir. Bilakis, onların kendilerinden kaynaklanan bir azgınlığın cezası niteliğinde bir azdırma söz konusudur.

Bunun kanıtı da, “*azgınlardan sana uyanlar dışında*” ifadesidir. Bundan da anlaşılıyor ki, İblis ancak azarak kendisine tâbi olanları azdırabiliyor. Yani başlangıçta insan, azarak ona uyuyor, ardından İblis onu azdırıyor. Dolayısıyla burada azmadan sonra gerçekleşen bir azdırma söz konusudur. Azma insanın işlediği bir suçtur; İblis aracılığıyla gerçekleşen azdırma ise, yüce Allah'tan bir cezadır.

Eğer bu azdırma, İblis tarafından, bunu hak etmeyenlere yönelik olmak üzere ilk kez gerçekleştirilmiş bir azdırma olsaydı, kınanmayı azdırılan insan değil de İblis hak ederdi. Nitekim yüce Allah'ın bize bildirdiğine göre, kıyamet günü İblis de bunu ifade edecektir: “*Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın.*” (İbrâhîm, 22) Buna göre kınanan, işlediği günahtan dolayı sorumlu olan suçlu insandır, İblis değil.

Evet, İblis de kötü tercihiyle gerçekleştirdiği fiili işlemekten dolayı kınanmayı hak ediyor ve bu suç u ise insanları azdırmasıdır. Bu da Allah tarafından emredildiği hâlde Âdem'e secde etmekten kaçınmasının bir cezası olarak Allah tarafından ona musallat edilen bir azdırmadır. O hâlde azdırmak, İblis'in azdırmaya yönelik veliliğinin yerleştiği anla-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 52.]

mındadır. Nitekim yüce Allah başka bir ayette bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir: “*Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık.*” (Â'râf, 27) Bir diğer ayette ise, bütün bu söylediklerimizi en açık şekilde destekleyen bir ifadeye yer verilmiştir: “*Onun hakkında şöyle yazılmıştır: Kim onu yoldaş edinirse bilsin ki şeytan kendisini saptıracak ve alevli ateş azabına sürükleyecektir.*” (Hac, 4)

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuçları elde ediyoruz: [Birincisi:] “*Kullarım*” ifadesinden maksat, insanların tümüdür. [İkincisi:] “*Sana uyanlar*” ifadesindeki istisna, bütünden kopuk değil, bitişik bir istisnadır. [Üçüncüsü:] “*Mine'l-ğavin=azgınlardan*” ifadesinin başındaki “*min*” edatı, açıklama amacına yöneliktir. [Dördüncüsü:] Konuşmanın akışının ana hedefi, İblis'in sözlerini reddetmektir. [Beşinci:] Ayet, istisna edilen ve istisna olunanla ilgili iki karara ilişkin hükümler içermektedir. Bunlar gibi başka sonuçlar da elde edilebilir.

Bundan da anlaşılıyor ki, bazı müfessirlerin şu açıklaması isabetli değildir: “İfadede geçen ‘*kullarım*’ ifadesinden maksat, İblis'in istisna ettiği ve ‘*Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.*’ ifadesiyle işaret ettiği kimselerdir. Dolayısıyla ayetin içerdiği istisna, bütünden kopuktur ve cümlemin akışı İblis'in sözlerini onaylama amacına yöneliktir. Yani İblis'in, azdırdığı kimseler üzerinde bir egemenliği vardır; ama ihlâsa erdirilmiş kimseler üzerinde egemenlik kurmasına imkân yoktur. Buna göre şöyle bir anlam elde ediliyor: İhlâsa erdirilmiş kimseler üzerinde senin bir egemenliğin yoktur; ancak sen azgınlardan sana uyanlara musallat olursun.”⁽¹⁾

Daha önceki açıklamalarımız iyice incelenecek olursa, yukarıdaki yaklaşımın, ayetlerin akışının ana eksenini ve münazaa atmosferini temelden yıkmak ve yüce ulûhiyet makamına yakışsız bir durum nispet etmek anlamına geldiği görülecektir. Yine böyle bir yaklaşım, Allah'ın sözlerini, İblis'in sözlerini şeklen değiştirip içeriğini olduğu gibi kabul etme ve itiraf etme işlevinden başka bir anlam ifade etmeyen bir düzeye indirgemek demektir. Çünkü böyle bir yaklaşıma göre İblis, “Ben ihlâsa erdirilenler hariç onları azdıracam” diyor, Allah da ona “Sen ihlâsa erdirilenleri azdırmazsın; ama onlardan başkasını azdırabilirsin.” şeklinde cevap veriyor!

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 51.]

Diğer bazıları ise,⁽¹⁾ “*kullarım*” ifadesini bütün insanlar olarak yorumlamışlar, bununla beraber, cümlelerin içerdiği istisnayı bütünden kopuk istisna olarak değerlendirmişlerdir. Bu müfessirlerin böyle bir yaklaşım içine girmeleri büyük bir ihtimalle, bir bütünün bireylerinin çoğunluğunun geride kalan az sayıdaki bireylerden istisna edilmesinin caiz olmamasından kaynaklanmaktadır. Meselâ, “Onun bende doksan dokuz lira müstesna olmak üzere yüz lirası vardır.” denmez. İnsanlardan azgın olanların da, ihlâsa erdirilmiş kimselerle mukayese edilmeyecek kadar çok olduğu açıktır.

Bu değerlendirme hakkında şunu söyleyebiliriz: Bu durum, açık sayılar bağlamında, bizzat sayının kendisi dikkate alındığında geçerlidir. Fakat bir tür veya bir sınıf, tür veya sınıf unvanıyla söz konusu olduğu zaman bireylerin sayı olarak fazla olmasının bir sakıncası yoktur. Şöyle ki, insanlar birkaç sınıfa ayrılırlar: İhlâsa erdirilmiş kimseler, onlardan sonra gelen müminler, mustazaflar ve İblis’e uyan azgınlar. Ayette ise en son sınıf kendi unvanıyla istisna edilmiştir, geride ise diğer sınıflar oldukları gibi kalmışlardır.

Bazı müfessirler ise, ayetteki istisnanın bütünden kopuk olduğunu söylemişlerdir. Bu yaklaşımlarının temelinde de, İblis’e azdırdığı kimseler üzerinde dahi olsa bir egemenlik tanımaktan kaçınma duygusu yatmaktadır. Bunların iddiasına göre, azdırdığı kimseler üzerinde dahi olsa İblis’e egemenlik tanımak ilâhî egemenliğin ve adaletin mutlaklığıyla çelişmektedir. Bu yaklaşıma göre, ayetten kastedilen anlam şöyledir: Kullarım üzerinde senin bir egemenliğin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar, nefislerinin dizginlerini sana teslim eder ve kendileri üzerinde sana bir egemenlik sağlarlar. Bu egemenlik ise, ne senin kendindir ki, Allah’ı yarattığı bazı varlıklarla ilgili olarak aciz bırakasın, ne de Allah tarafından ki, Allah’ın adaletiyle çelişsin.

Buna karşılık şunu söyleyebiliriz: İblis’in azgınlar üzerinde bir egemenliği vardır. Bu egemenlik ise onun kendisinden kaynaklanmıyor, bilakis Allah onun için böyle bir egemenliği mümkün kılmıştır. Yine bu, yarattığı varlıklarla ilgili olarak varoluş yasasına hâkim kıldığı adalet ilkesiyle de çelişmez. Çünkü bu cezalandırma nitelikli bir tasallut kılmadır, iptidaî [durduk yere] bir tasallut kılma değildir. İblis’e

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 189.]

tanınan bu egemenliğin Allah'ın kararıyla olması ile azgınların kendi tercihleri sonucu ona uymalarıyla olması arasında ise bir çelişki söz konusu değildir. Bunların tümünü önceki açıklamalarımız kapsamında okuyucuların dikkatine sunmuştuk.

Ayrıca, “*Onun hakkında şöyle yazılmıştır: Kim onu yoldaş edinirse, bilsin ki şeytan kendisini saptıracak.*” (Hac, 4) ayeti ile “*Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık.*” (Â'râf, 27) ayeti açıkça İblis açısından egemenlik olgusunu olumluyor ve bunun Allah'ın karar kılması ve kazasıyla olduğunu vurguluyor.

43) “Ve muhakkak cehennem, onların hepsine vaat olunan yerdir.”

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, ayette geçen “el-mev'id” kelimesi ism-i mekândır. Cehennem onlar için vaat olunan yer olmasından maksat, Allah'ın onlara vadettiği azabın uygulanacağı yer olmasıdır.

Bu ifade, yüce Allah'ın gücünün sabitliğini ve her işin O'ndan kaynaklandığını vurgulamaya yönelik bir ifadedir. Sanki İblis'e şunu demek istiyor: Azgınlar üzerinde sözünü ettiğin egemenlik, senden kaynaklanan ve sana ait olan bir egemenlik değildir. Sen bizi aciz bırakamazsın. Bilakis sana uydukları için biz seni onlara musallat kıldık. Ayrıca biz onları cehennem ile de cezalandıracağız.

Ayetin akışı İblis'e uyanların durumlarını açıklama amacına yönelik olduğu için, onlara verilecek cezanın zikredilmesiyle yeteniliyor; onlarla birlikte İblis'ten ve ona verilecek cezadan söz edilmiyor. Oysa başka ayetlerde İblis'ten de bu bağlamda söz ediliyor: “*Mutlaka sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım.*” (Sâd, 85) “*İyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir; tam bir ceza.*” (İsrâ, 63) Çünkü örnek olarak verdiğimiz bu ayetlerin bağlamı ile tefsirini sunduğumuz ayetin bağlamı birbirinden tamamen farklıdır.

44) “Onun yedi kapısı (çeşidi) vardır; onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır.”

Yüce Allah, Kur'ân'ın herhangi bir yerinde “kapılar”dan maksadının ne olduğunu açık bir şekilde belirtmemiştir. Acaba bunlar tıpkı duvarlarda açılan girişler gibi midirler ve herkesi kendileri için açılan kapılardan geçirip bir tek alana mı ulaştırmaktadırlar? Yoksa bununla

cehennemin tabakalarının ve derekelerinin olduğu ve her birinin azap türü ile azap şiddetinin farklı olduğu mu kastediliyor? Nitekim çok kere değişik olguların farklı türlerinin her biri bir kapı olarak isimlendirilir. Sözelimi, “hayır kapıları, şer kapıları ve rahmet kapıları” denir. Yüce Allah da bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Her şeyin kapılarını onlara açtık.*” (En’âm, 44) Bazen bir şeyin sebepleri ve onu elde etmek için kullanılan yollar da kapı olarak isimlendirilir. Kazanç ve çalışma türlerine rızık kapıları denilmesi gibi.

Cehennemle ilgili çeşitli ayetlerden ikinci anlamı algılamak mümkündür. Meselâ yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*O küfredenler, bölük bölük cehenneme sürülür. Nihayet oraya geldikleri zaman kapıları açılır... Onlara, ‘İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin.’ denilir.*” (Zümer, 71-72), “*Şüphesiz ki münafiklar ateşin en alt tabakasındadırlar.*” (Nisâ, 145) Buna benzer daha birçok ayet vardır.

Bu anlamı tefsirini sunduğumuz ayette yer alan “*onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır.*” ifadesi de pekiştirmektedir. Çünkü bu ifadenin zahiri gösteriyor ki, kısmın kendisi bölünmüş ve kapı olarak dağıtılmıştır. Böyle bir durum ise, ancak kapıdan maksadın tabaka olması hâlinde mümkün olabilir, geçiş yeri anlamında kapı değil. Bazı müfessirlerin⁽¹⁾ bölünmüş kısmı, başkalarından ayrılmış belli bir taife ve grup şeklinde yorumlamaları ise, zayıf bir değerlendirmedir.

Buna göre cehennemin yedi kapısının olmasından maksat, cehennemde hazırlanan azabın yedi türe ayrılması, sonra her bir türün cehenneme giren ve orada kalmaya başlayan gruba dağıtılmasıdır. Bu da insanın cehenneme girmesine neden olan günahların da yedi kısma ayrılmasını, yine bu günahları işlemeye ileten yolların ve sebeplerin de yedi kısım olmasını gerektirir. İşte bu da bu anlama gelebilecek ifadeler içeren rivayetleri pekiştirici bir husustur. İnşallah ileride bu konu üzerinde yeterli açıklamalar yapacağız.

45-46) (Allah’ın yasaklarından korunan) takva sahipleri ise, cennetlerde ve pınar başlarındadırlar. (Onlara,) “Oraya esenlikle güven içinde girin!” (denilir.)

Yani muttakiler cennetlere ve pınar başlarına yerleştirileceklerdir. Onlara denilir ki: “Oraya vasfedilemez ve özellikleri anlatılamaz bir

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 53.]

esenlikle girin. Öyle bir hâlde ki siz orada her türlü kötülükten ve zarardan yana güvenliktesiniz.”

Bundan önce yüce Allah, İblis'e uyan azgınlarla ilgili hükmünü açıklayınca, burada muttakiler için öngörülen cennetten bahsetmiştir. Peygamber Efendimizin (s.a.a) takvayı Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmak şeklinde açıkladığı rivayet edilmiştir. Kur'ân'da da defalarca onların cennetle müjdelendiğinden söz edilmiştir. Bu durumda muttakilerin, ihlâsa erdirilmişlerden daha genel bir nitelik olduğunu söyleyebiliriz.

Ayetle ilgili olarak bir müfessir şöyle bir yorumda bulunmuştur: Ayetin akışının, muttakilerden maksadın daha önce sözü edilen ihlâsa erdirilmiş kullar olduklarına ve mutlak ifadenin kâmil bireye yorumlandığına delâlet ettiğinden kuşku yoktur.⁽¹⁾

Ancak bu yorum, “*Kuşkusuz... kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.*” ifadesinde geçen “*kullar*” kelimesiyle ihlâsa erdirilmiş kimseler kastedildiği ihtimaline dayanıyor. Çünkü ancak o zaman ayetin akışı onlara özgü kılınabilir. Fakat biz daha önce “*kullar*”dan maksadın, bütün insan bireylerinin olduğunu vurgulamıştık ki, azgınlar istisna yolu ile bu genellemenin dışına çıkmış ve geride kalanlar bu kapsamın içinde kalmaya devam etmişlerdir. Bundan önce yüce Allah azgınları ateşle cezalandırmaya hükmettiğini belirtmişti. Şimdi ise, onların dışında, cennete girmeye hak edenlerle ilgili hükmünü açıklıyor. Azgınların dışında kalan bu genel toplamın içinde yer alan mustazaflarla ilgili verilecek karar ise ertelenmiştir. Büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen günahkârların durumu da şefaate bağlıdır. Dolayısıyla geride sadece ihlâsa erdirilmişlerden genel bir nitelik olan müminlerin takvalıları kalıyor ki, bunların da cennete girmelerine hükmedilmiştir.

Mutlak ifadenin kâmil bireye yorumlandığına ilişkin değerlendirme ise, tamamen yanlıştır. Çünkü mutlak ifade ancak bilinen bir bireye yorumlanır. Bu konunun ayrıntıları metodoloji bilimini (usul-i fıkıh ilmini) ilgilendirmektedir.

İmam Râzî, tefsirinde, bu ayette geçen muttakilerden maksadın, şirkten sakınan kimseler olduklarını söyler ve buna ilişkin bazı sözleri

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 57.]

sahabîlerin genelinden ve tâbiîn kuşağına mensup âlimlerden aktarır ve bunu hadise dayandırır.

Râzî der ki: “Sahih gerçek budur. Ayetin bize gösterdiği gerçeği şöyle özetleyebiliriz: Muttaki insan, takva eylemini bir kerelik de olsa gerçekleştiren kimseye denir. Tıpkı bir kere vuran kimseye de ‘vuran’ denilmesi gibi. Şu hâlde, bir kimsenin muttakilik niteliğini alması için takvanın, sakınmanın bütün türlerini yerine getirmesi şart değildir. Bu gerçeğin bu şekilde belirginleşmesini sağlayan husus şudur: Takvanın herhangi bir türünün bir ferdini yerine getiren kimse takva eylemini gerçekleştirmiş olur. Çünkü fert zorunlu olarak mahiyeti de kapsar. O hâlde takva eylemini gerçekleştiren herkesin muttaki olması bir zorunluluktur. Bu yüzden, ‘Emrin zahiri emredilen işin tekrar tekrar yapılmasını gerektirmez.’ demişlerdir. Şu hâlde ayetin zahiri, bir tek günahıtan sakınan herkes için cennetlerin ve pınar başlarının verilmesini ifade etmektedir. Ancak İslâm ümmeti, bu hükmün gerçekleşmesi için küfürden sakınmanın şart olduğu hususunda görüş birliği içindedir.”

“Sonra bu ayet, İblis’in ‘*Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.*’ sözünden ve yüce Allah’ın, ‘*Kuşkusuz... kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.*’ sözünden sonra yer almıştır. Bu yüzden bu hükmün gerçekleşmesi için, iman şartının bulunması zorunlu görülmüştür. O hâlde bunun dışında başka bir kayıt getirmek gerekmez. Çünkü genel bir hükmün özelleştirilmesi, zahire aykırı olduğundan, özelleştirme her ne kadar az olursa, ifadenin zahirine ve kuralın gereğine daha uygun olacaktır.”

“Bu da gösteriyor ki, yukarıda sözü edilen hüküm, günah işlemiş olsalar da, ‘Lâ ilâhe illallah, Muhammedu’r-resulullah=Allah’tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah’ın elçisidir’ diyen herkesi, kapsamaktadır. Bu açık bir takrir ve belli bir ifadedir.”⁽¹⁾ (Râzî’den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Râzî’nin bu açıklaması, ayetin, Kur’ân’da faillerinin ateşe atılacakları açıkça ifade edilen büyük günahların tümünü işlese ve terk edenlerinin ateşe atılacakları açıkça bildirilen farzların tümünü terk etse de, şirkten sakınan herkesi kapsamasını gerektirmektedir. Oysa Kur’ân’a az çok aşına olan ve Kur’ân ayetleri üzerinde düşünen bir

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 191-192.]

kimse, Kur'ân'ın bu gibi kimseleri muttaki olarak isimlendirmedikten, bunları muttakiler sınıfına katmadığından en küçük bir kuşku duymaz. Çünkü Kur'ân yirmiye yakın ayette muttakilerden bahseder, onlara açık bir şekilde cenneti müjdeler ve bu ayetlerin genelinde onların haramlardan sakındıklarının altını çizer. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, hadiste de takva bu şekilde açıklanmıştır.

Sonra, birinin bir vasıfla nitelenmesi ile birine bir ismin verilmesi ayrı şeylerdir. Dolayısıyla iman, ihlâs, ihsan (iyilik), gönülden boyun eğmişlik ve sabır gibi nitelikler bir kimsede süreklilik ve kalıcılık kazanmadığı sürece o kimse mümin, muhsin, gönülden boyun eğen, muhlis ve sabreden olarak isimlendirilmez. Beka ve devamlılık içeren niteliklerde durum daha da açıktır. Eğer Râzî'nin muttakiler için öngördüğü bu anlam sahihse, bu durum zalimler, fasıklar, müfsitler, suçlular, azgınlar ve sapıklar için de geçerli olur. Oysa yüce Allah'ın bunlara cehennem azabını vaat ettiğini biliyoruz. O zaman da Kur'ân'da yaman bir çelişki baş gösterebilir ve Allah'ın kelâmındaki anlamsal insicam bozulur. Eğer denilse ki: Bu ayetlerin, söz konusu nitelikleri bir veya iki kere işleyen kimseler için de kullanılabileceğini öngörecektir şekilde yorumlamamızı gerektiren karineler vardır. Tövbe, şefaât ve benzeri ayetler gibi. Buna karşılık olarak deriz ki: Ayetin bir veya iki kere günahlardan sakınan kimseyi de muttakiler sınıfına dâhil etmesini engelleyecek karineler vardır. Bunlar ise bizzat büyük günahları işleyenleri azapla tehdit eden ayetlerdir. Zinadan, haksız yere adam öldürmekten, faizden ve yetim malını yemekten söz eden ayetler gibi.

Ayrıca Râzî'nin ayetin kendi çıkarsamalarına ilişkin kanıtsallığını somutlaştırmak için ortaya attığı değerlendirmeler de son derece hafif kalıyorlar. Mesleâ diyor ki: “Sonra bu ayet, İblis'in... sözünden sonra yer almıştır.” Ancak bundan önceki açıklamalarımızdan hareketle bunun ona bir fayda sağlamadığını artık biliyorsunuz. Bir de şunu söylüyor: “İmandan sonra fazladan bir kayıt öngörmek kurala aykırıdır...” Oysa kurala ancak lâfzî bir kanıt olmadığı zaman eğilim gösterilir. Hâlbuki ortada kayıtlandırmanın kanıtı olarak kullanılabilecek birçok ayet vardır. Ayrıca şunu söylüyor: “Bu, zahirî anlama da aykırıdır.” Bunu söylerken, mutlak ifadenin genellik ifade etmek açısından zahir bir olgu olduğunu anlatmak istiyor. Fakat şunu gözden kaçırmış görünüyor: Mutlak ifadenin kanıt olması, ancak kayıtlandırmaya elverişli bir veri olmadığı durumlarda geçerli olabilir.

Doğrusu, ayet, takva özelliği kalıcı bir meleke olarak yerleştiği kimseleri kapsamaktadır. Takva ise, Allah'ın koyduğu yasaklardan, haramlardan sakınmak demektir. İşte böyle kimseler için mutluluk öngörülmüş ve cennete girmelerine kesin hükmedilmiştir. Evet, Kitap ve Sünnet'ten tevhit ehlinin, yani Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik edenlerin, ebediyen cehennemde kalmayacaklarına ve sonunda mutlaka cennete gireceklerine ilişkin mesajlar algılayabiliyoruz. Ama bu durum ayrı bir şey, takvadan söz eden ayetin buna delâlet ettiğini ileri sürmek ayrı bir şeydir.

47-48) Kalplerinde olan kinleri söküp attık; artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar. Orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkarılmazlar da.

Ayette geçen “ğıl”, kin demektir. Bazılarına göre, bundan maksat, insanın göğsünde olup insanı başkasına zarar vermeye yöneltten kin ve kıskançlık duygusudur. “Surur” kelimesi ise, “serîr”in çoğuludur ve divan, koltuk anlamına gelir. “Nasabun” sözüğü de yorgunluk, dış etkenler sonucu insanda meydana gelen bitkinlik demektir.

Yüce Allah bu iki ayette muttakilerin cennete girmelerinden dolayı duydukları mutluluğu anlatmaktadır. Sayılmayacak kadar çok olan cennet nimetleri arasında özellikle bu olgular anlatılıyor. Çünkü ayetin konumun iktizası itibarıyla asıl hedefi, azgınlığın mutluluktan, saygınlıktan ve onurdan yoksun oluş gibi içine düştükleri durumlardan onların güven ve esenlik içinde olduklarını vurgulamaktır. Diyor ki, onlar kendi içlerinde güven içindedirler. Çünkü Allah içlerindeki kini, kıskançlığı çekip çıkarmıştır. Artık hiç kimse arkadaşıyla ilgili bir kötülük düşünmemektedir. Aksine artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşlerdir onlar. -Karşı karşıya oturmalarının bir diğer anlamı da vardır ki, inşaallah rivayetler bölümünde bu anlamı ayrıntılı bir şekilde sunacağız.- Hem dış sebepler ve etkenler açısından da esenlik içindedirler; dolayısıyla orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz, asla yorulmazlar ve hem de Rablerinden yana güven ve esenlik içindedirler; dolayısıyla hiçbir zaman cennetten çıkarılmayacaklardır. Her bakımdan mutlu ve saygınlık, onur sahibidirler. Kesinlikle bir mutsuzluk ve bitkinlik onları bürümez, onlara ilişmez. Ne kendilerinden, ne Allah'ın yarattığı başka bir varlıktan ve ne de Rablerinden kendilerine bir olumsuzluk ilişmez.

İNSAN YARATILIŞIYLA İLGİLİ KARARLAR

Kur'ân'dan anladığımız kadarıyla, insanın ilk kez yaratılışı bağlamında yüce ulûhiyet makamından şu on hüküm sadır olmuştur:

Birinci ve ikinci hüküm: Yüce Allah'ın İblis'e yönelik şu sözüdür: *“Öyleyse oradan çık! Sen artık (Allah'ın rahmetinden) kovulmuşsun. Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir.”* (Hicr, 34-35) Bu hükümleri bir tek hüküm gibi değerlendirmek de mümkündür.

Üçüncü hüküm: Yine yüce Allah'ın İblis'e söylediği şu sözdür: *“Sen mühlet verilenlerdensin. (Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar.”* (Hicr, 37-38)

Dördüncü, beşinci ve altıncı hüküm: Yine yüce Allah'ın İblis'e yönelik şu sözüdür: *“(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur. Ve muhakkak cehennem, onların hepsine vaat olunan yerdir.”* (Hicr, 42-43)

Yedinci ve sekizinci hüküm: Yüce Allah'ın Âdem ve beraberinde olanlara yönelik olarak söylediği şu sözlerdir: *“Birbirinize düşman olarak oradan inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lazımdır.”* (Bakara, 36)

Dokuzuncu ve onuncu hüküm: Yine yüce Allah'ın onlara yönelik şu sözüdür: *“Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa, artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir; onlar orada ebedî kalacaklardır.”* (Bakara, 38-39)

Bu temel hükümlerle ilintili ayrıntı nitelikli başka hükümler vardır. Bir araştırma ve inceleme yapılacak olursa, bunlardan birçoğuna rastlamak mümkündür.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, müellif Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: *“İmam'a, ‘ve ona ruhumdan üflediğimde’ cümlesinin anlamını sordum, buyurdu ki: Burada Allah'ın yarattığı ve Âdem'e üflediği ruh kastediliyor.”*

Aynı eserde Ebu Basir, İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *“Onu düzelttiğimde ve ona ruhumdan üflediğimde”* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: *“Allah, bir varlık yarattı, bir de ruh yarattı. Sonra meleğe bu ruhu*

o varlığa üflemesini emretti. Ve bu, Allah'tan bir şey eksilecek şekilde gerçekleşmedi; aksine bu, yüce Allah'ın gücünden meydana gelmiştir.”

Yine aynı eserde, Semaa'nın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: “Allah Âdem'i yarattı ve ona üfledi.” İmam'a ruhu sordum, bana dedi ki: Allah'ın melekûtta oluşan kudretidir.”

Ben derim ki: Demek istiyor ki, ruh, Allah'ın zatî kudretinden kaynaklanan, ondan çıkan fiilî kudretidir. Nitekim bundan önceki rivayet buna delâlet etmektedir.

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: ‘İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s), *‘ve ona ruhumdan üflediğimde’* cümlesinin anlamını sordum, buyurdu ki: Bu, Allah'ın seçtiği, süzdüğü, yarattığı ve kendisine izafe ettiği, sonra bütün ruhlardan üstün tuttuğu bir ruhtur. İşte bu ruhun Âdem’e üflenmesini emretmiştir.”

el-Kâfî adlı eserde, müellif kendi isnat zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: “İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s) bazıları tarafından rivayet edilen ‘Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı.’ hadisinin yorumunu sordum, buyurdu ki: Burada kastedilen, sonradan yaratılan bir varlığın suretidir. Allah, değişik suretler arasından onu seçti, onu tercih etti ve onu kendine izafe etti. Tıpkı Kâbe’yi kendine nispet ederek *‘evim’* demesi gibi, onun hakkında da *‘ve ona ruhumdan üflediğimde’* buyurmuştur.”

Ben derim ki: Bunlar, ruh kavramının anlamıyla ilgili rivayetler içinde en değerlileri ve en önemlileridir ki, olağanüstü yoğunluktaki gerçekleri içermektedirler. Bu son derece önemli açıklamaları, inşaallah ruhun hakikati ile ilgili bir konunun akışı içinde sunacağız.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Babeveyh'den, o da kendi isnat zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s), “*Sen mühlet verilenlerdensin. (Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar.*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “O gün Sur’a bir kere üfürülür ve İblis, ilk üfürme ile ikinci üfürme arasındaki zamanda ölür.”

Tefsiru'l-Ayyâşî’de Vehb b. Cemi’den, el-Burhan’da Şerefuddin en-Necefi’den, o da isnat zincirini atlayarak Vehb’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) -metin el-Burhan’a aittir- şöyle rivayet edilir: Vehb der ki: “İmam’a, İblis’i ve *‘Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.’* sözü ile yüce Allah'ın ona verdiği, *‘Sen*

mühlet verilenlerdensin.’ şeklindeki karşılığı sordum, ‘Hangi gündür bu?’ dedim. Buyurdu ki: Ey Vehb, sen o günün, yüce Allah’ın insanları dirilteceği gün olduğunu mu sanıyorsun? Hâlbuki yüce Allah ona, Ehlibeyt’ten gelecek Kaim’in (Mehdi -selâm üzerine olsun-) gönderileceği güne kadar mühlet vermiştir. O gün Kaim (a.s) onun perçeminden tutar ve boynunu vurur. İşte bilinen vakitten maksat o gündür.”

Tefsiru’l-Kummî’de, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Yunus’tan, o da bir adamdan ve o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s), ‘*O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver... bilinen vaktin gününe kadar.*’ ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “Vakti bilinen günde Peygamber Efendimiz (s.a.a) İblis’i Kudüs’teki bir kayanın üzerinde boğazlayacaktır.”

Ben derim ki: Bunlar, ric’at meselesiyle ilgili rivayetlerdir. Bu ve bundan önceki rivayetin anlamını içeren başka rivayetler de Ehlibeyt İmamları’ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılmıştır.

Son üç rivayetin ilkinin takiye sebebiyle söylenmiş olması muhtemeldir. Yine bu üç rivayetin, tefsirimizin birinci cildinde ve başka yerlerde ric’at ile ilgili yer verdiğimiz açıklamaları göz önünde bulundurarak aralarında çelişki olmayacak şekilde yorumlanmaları mümkündür. Şöyle ki: Kıyamet ayetlerinin tefsiri bağlamında Ehlibeyt İmamları’ndan aktarılan rivayetlerin büyük kısmında bu ayetler bazen Mehdi’nin (a.s) ortaya çıkışı, bazen ric’at ve bazen de kıyamet günü olarak yorumlanır. Çünkü bu üç günün ortak noktaları, şiddet ve zayıflık bakımından farklı olsalar da, bütün gerçeklerin ortaya çıkmasının ortamını oluşturmalarıdır. Dolayısıyla bunlardan biriyle ilgili bir hüküm diğerine de uyarlanabilir. [Böylece orada söylediklerimizi yukarıdaki üç rivayet arasındaki farklılığı yorumlama temelinde yeniden gözden geçirebiliriz.] Okuyucuların bu değerlendirmeye özellikle dikkat etmelerinde yarar vardır.

Tefsiru’l-Ayyâşî’de Cabir’den, o da İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s) şöyle rivayet eder: “Dedim ki: ‘*Kuşkusuz... kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.*’ ayeti hakkında ne buyurursun? Bunun tefsiri nasıldır?” dedi ki: “Allah şunu söylüyor: Sen onları cennete veya cehenneme sokma yetkisine ve gücüne sahip değilsin.”

Tefsiru’l-Kummî’de, “*Onun yedi kapısı vardır..*” ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: “Her kapıdan bir mezhebin (inanışın) mensupları girerler. Cennetin ise sekiz kapısı vardır.”

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, ez-Zühhd adlı eserde Hattab b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmiştir: Ali dedi ki: "Cehennemin kapılarının nasıl olduğunu biliyor musunuz?" Dedik ki: "Şu kapılar gibidirler." "Hayır." dedi ve bir elini açarak diğer elinin üstüne koydu, "İşte şöyledir." dedi.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mübarek, Hennad, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed -ez-Zühhd adlı eserde-, İbn Ebi'd-Dünya -Sıfatu'n-Nar adlı eserde-, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve Beyhakî -el-Ba's adlı eserde- değişik kanallardan Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Cehennemin yedi kapısı vardır. Kapılar birbirinin üstündedirler. Önce birinci kapı doldurulur, sonra ikinci kapı, sonra üçüncü kapı... Hepsi doluncaya kadar doldurmaya devam edilir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve Hatib -tarih kitabında- Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v), "*Onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır.*" ifadesini şöyle açıkladı: "Bir kısım Allah'a ortak koşanlardır, bir kısım Allah hakkında kuşku duyanlardır, bir kısım da Allah'tan gafil olanlardır."

Ben derim ki: Bu hadiste kapıların kısımları sayılıyor, kapıların kendisi değil. Rivayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla maksat, kapıları bu sayılanlarla sınırlandırmak değildir.

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh, Ebu Zer'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Cehennemin bir kapısı vardır ki, oradan Ehlibeyt'imle ilgili ahdimi çiğneyenler ve benden sonra onların kanlarını dökenlerden başkası geçmez."

Ben derim ki: [İfadenin orijinalinde geçen "ahfarenî" kelimesiyle ilgili] Araplar, "haferehu=ona hainlik etti, ahdini bozdu" derler.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed, İbn Hibban, Taberî, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -el-Ba's adlı eserde- Utbe b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Cennetin sekiz, cehennemin de yedi kapısı vardır. Kapıların bazısı bazısından daha üstündür."

Ben derim ki: Bu rivayetler -görüldüğü gibi- bundan önce sunduğumuz açıklamaları destekler mahiyettedir.

Tefsiru'l-Kummî'de "*Kalplerinde olan kinleri söküp attık*" ifadesinde geçen "ğıl" kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "İçlerindeki düşmanlık duygusunu söküp attık."

el-Burhan'da Hafız Ebu Nuaym'dan, onun da hadisleri aktarımında kanal olarak kullandığı adamlarından, onların da Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilir: “Ali b. Ebu Talib dedi ki: ‘Ya Resulallah! Beni mi daha çok seviyorsun, Fatıma’yı mı?’ Resulullah dedi ki: ‘Fatıma’yı senden daha çok seviyorum, ama sen benim yanımda ondan daha azizsin. Seni havuzumun başında insanları ondan uzaklaştırıyormuşsun gibi görüyorum. Havuzumun başında gökteki yıldızlar sayısınca ibrikler vardır. Sen, Hasan, Hüseyin, Hamza ve Cafer cennette kardeş olmuş karşılıklı koltuklara kurulmuşsunuz. Sen benimlesin, senin Şia’n (taraf-tarların) da.’ Sonra Resulullah (s.a.a), *‘Onlar artık köşkler (koltuklar) üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.’* ayetini okuduktan sonra şunları söyledi: Sizden hiç kimse diğerinin ensesine bakmaz.”

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Meğazilî, el-Menakıb adlı eserde merfu olarak Zeyd b. Erkam’dan şöyle rivayet etmiştir: “Resulullah’ın (s.a.a) yanına vardım, şöyle buyurdu: ‘Allah’ın melekler arasında kardeşlik oluşturduğu gibi, ben de sizin aranızda kardeşlik oluşturacağım.’ Sonra Ali’ye döndü ve şöyle dedi: ‘Sen de benim kardeşimsin.’ Ardından Resulullah (s.a.a) şu ayeti okudu: *‘Artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.’* Yani, Allah için dost olup birbirlerine bakarlar.”

Ben derim ki: Aynı hadis Ahmed’in Müsned’inden de merfu olarak Zeyd b. Evfa aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. Bu rivayet uzundur, oldukça ayrıntılı açıklamalar içermektedir.

Sunduğumuz bu son iki rivayette “*artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.*” ifadesi, “Sizden hiç kimse diğerinin ensesine bakmaz.” ve “Allah için dost olup birbirlerine bakarlar.” şeklinde açıklanıyor. Burada kinayeli olarak demek isteniyor ki, ayette işaret edilen karşılıklı oturuştan maksat, hiç kimsenin, içinde kin ve nefret bulunan kimseler gibi, arkadaşının ayıplarını araştırmadığı ve kusurlarını aramadığıdır. Burada gayet ince bir mesaj veriliyor.

Peygamberimizin (s.a.a) ayetle ilgili açıklaması ise, genel bir açıklamanın özel bir duruma uyarlanmasına örnek oluşturmaktadır. Yoksa bu demek değildir ki, ayet Ehlibeyt (üzerlerine selâm olsun) hakkında inmiştir. Çünkü ayetlerin akışı da böyle özel bir anlam çıkarmaya elverişli değildir.

Şu rivayetleri de bu şekilde değerlendirmek gerekir: İmam Ali'den (a.s) rivayet edilir ki: "Bu ayet, Bedir Savaşı'na katılan bizler hakkında inmiştir." Yine ondan aktarılan bir diğer rivayette denilir ki: "Bu ayet Ebu Bekir ve Ömer hakkında inmiştir." Diğer bir rivayette Ali b. Hüseyin'in (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Bu ayet Ebu Bekir, Ömer ve Ali hakkında inmiştir." Diğer bir rivayette de ayetin Ali, Zübeyir ve Talha hakkında indiği belirtilir. Bir başkasında Ali, Osman, Talha ve Zübeyir hakkında indiği ifade edilir. İbn Abbas'tan aktarılan bir diğer rivayette de, bu ayetin şu on kişi hakkında indiği belirtilir: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyir, Sa'd, Said, Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Mesud.

Aralarındaki farklılıklar bir yana, rivayetlerin ravilerce tasavvur edilen uyarlamalar olduğu açıktır. Yoksa ayetin akışı, burada zikredilenlerden biri hakkında inmiş olmaya elverişli değildir. Nasıl olsun ki? Bir kere ayet, Allah'ın Âdem'i yarattığı, meleklerle ve İblis'e ona secde etmelerini emrettiği, İblis'in bu emri yerine getirmekten kaçındığı, bu yüzden kovulduğu gün verdiği kararları, öngördüğü hükümleri anlatma amacına yönelik olarak sunulmuş ayetler grubunun akışı içinde yer almaktadır. Bunların da özel olarak bazı şahıslarla bir ilintisi yoktur.

نَبِيٌّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ
الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾ وَنَبِّئُهُم عَن ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ ﴿٥١﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ
فَقَالُوا سَلَامًا ۖ قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا
نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ أَبَشِّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمِ
تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بَشِّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾
قَالَ وَمَنْ يَفْنَأُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ
أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ۖ ﴿٥٨﴾ إِلَّا
أَل لُّوطٍ ۖ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ۖ ﴿٥٩﴾ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا ۖ إِنَّهَا لَمِنَ
الْغَابِرِينَ ۚ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَل لُّوطٍ الْمُرْسَلُونَ ۖ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ
قَوْمٌ مُّنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾
وَاتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ
وَاتَّبِعْ أَذْيَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾
وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ وَجَاءَ
أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾ قَالَ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ۖ
﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ

﴿٧٠﴾ قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ط ﴿٧١﴾ لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ لَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَلَيْهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ط ﴿٧٤﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُّقِيمٍ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ط ﴿٧٧﴾ وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْاِيْكَةِ لَظَالِمِينَ لَ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ط ﴿٧٩﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسِلِينَ لَ ﴿٨٠﴾ وَاتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ لَ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ ﴿٨٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ لَ ﴿٨٣﴾ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ط ﴿٨٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

49- Kullarıma (insanlara) haber ver ki: “Şüphesiz ben çok bağışlayan, sürekli merhamet edenim.”

50- “Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır.”

51- Onlara, İbrahim’in (melek) misafirlerinden de haber ver.

52- Hani İbrahim’in yanına gelip “Selâm (olsun sana)!” dediler; (İbrahim de,) “Doğrusu biz sizden korkuyoruz.” dedi.

53- Dediler ki: “Korkma! Biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.”

54- Dedi ki: “Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi beni müjdeliyorsunuz?! Peki, neyle müjdeliyorsunuz?”

55- Dediler ki: “Biz sana hak üzere müjde verdik. O hâlde (Allah’ın rahmetinden) ümit kesenlerden olma!”

56- Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”

57- Dedi ki: “Ey elçiler! O hâlde (başka) önemli işiniz (göreviniz) nedir?”

58- Dediler ki: “Biz, suçlu bir topluluğa (ceza vermek için) gönderildik.”

59- “Ancak Lut ailesi hariç. Kuşkusuz biz onların hepsini (azaptan) kurtaracağız.”

60- “Fakat (Lut’un) karısı müstesna; onun (Lut ailesinin şehri terk etmesinden sonra) geride kalanlardan olmasını takdir ettik.”

61- Elçiler Lut ailesine gelince,

62- (Lut) dedi ki: “Siz yabancı ve tanınmayan kimselersiniz!”

63- Dediler ki: “Bilakis biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (azabı) getirdik.”

64- “Biz sana, hak (kaçınılmaz bir hüküm) ile geldik ve biz gerçekten doğru söyleyenleriz.”

65- “Gecenin bir bölümünde ailenle yola çık ve sen de arkalarından izle. Sizden hiçbirisi dönüp ardına bakmasın; emredildiğiniz yere gidin.”

66- Ona şu kesin emri vahyettik: “Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir.”

67- Şehir halkı birbirlerini müjdeleyerek (Lut’un yanına) geldiler.

68- (Lut onlara) dedi ki: “Bunlar benim misafirlerimdir; beni utandırmayın.”

69- “Allah’tan korkun ve beni rezil etmeyin.”

70- Dediler ki: “Biz seni âlemlerden (insanları evine alıp savunmaktan) men etmedik mi?”

71- Dedi ki: “Eğer bir şey yapacaksanız, işte bunlar benim kızlarım (onlarla evlenin).”

72- (Ey Resulüm!) Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.

73- Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı.

74- Böylece oranın üstünü altına getirdik ve üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.

75- Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır.

76- O (şehrin harabeleri) hâlâ (yolcuların gelip geçtiği) bir yol üzerinde durmaktadır.

77- Kuşkusuz bunda, müminler için bir nişane vardır.

78- Eyke halkı (Şuayb'in kavmi) da gerçekten zalim idiler.

79- Biz de onlardan intikam aldık. Her ikisi (Şuayb ve Lut kavminin şehirleri) de apaçık bir yol üzerindedir.

80- Andolsun Hicr halkı (Salih'in kavmi) da elçileri yalandılar.

81- Biz onlara ayetlerimizi (mucizelerimizi veya mucizelerimizle ilâhî bilgiler) verdik; fakat onlar bunlardan yüz çevirmişlerdi.

82- Onlar, dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı (mağaralarda yaşarlardı).

83- Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı.

84- Kazanmakta oldukları şeyler ise onlara hiçbir yarar sağlamadı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah bundan önce, müşriklerin Hz. Peygamber'le (s.a.a), ona indirilen kitapla alay etmelerine, Peygamber'e kendilerine melekleri getirmesini önermelerine değinmiş ve en parlak, en göz kamaştırıcı mucizeler gösterilse bile onların iman etmeyeceklerini açıklamıştı. Tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu ayetler grubunda ise, müjdeleme ve uyarma ile ilgili etraflıca bir açıklama sunuyor. "*Kullarıma haber*

ver..” diye başlayan iki ayet bu hususla ilgilidir. Sonra bu iki ayetin içerdiği mesajı daha iyi açıklamak için müjde ve uyarı yönü bulunan, müjde ve uyarı olgularını içeren etraflıca bir kıssayı da destek mahiyetinde aktarıyor. Bu da İbrahim Peygamber’in misafirlerinin kıssasıdır. Bu kıssada İbrahim’e doğal olarak beklenmeyen ve umulmayan bir zamanda bir müjde verildiğinden söz ediliyor. Sonra Lut kavmine en ağır azap türlerinden birinin indirilişi dile getiriliyor.

Sonra yüce Allah bu kıssayı, Şuayb Peygamber’in (a.s) soydaşları olan Eyke halkı ile Salih Peygamber’in (a.s) soydaşları olan ve Semud kavmi olarak bilinen Hicr halkının uğratıldığı azaba ilişkin kısa bir değinmeyle pekiştiriyor.

49-50) Kullarıma (insanlara) haber ver ki: “Şüphesiz ben çok bağışlayan, sürekli merhamet edenim. Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır.”

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla “*Kullarım*” nitelemesinden maksat, mutlak anlamda kullar, yani bütün insanlardır. Bu bakımdan bazı müfessirlerin, “Burada kastedilenler, daha önce anılan muttakiler veya ihlâsa erdirilmiş kimselerdir.”⁽¹⁾ şeklindeki değerlendirmelerine itibar etmemek gerekir.

Ayetteki her iki cümle, isim cümlesi kalıplarında sunulmuş olması, başlarında “inne” edatının bulunması, arada “ara zamiri”nin (“ene” ve “huve” zamirlerinin) olması ve haber kısımlarının (el-Gafûr, er-Rahim, el-azab) başında “lâm” edatının yer alması gibi pekiştirme unsurlarıyla tekit edilmiş olması gösteriyor ki, bu ayetlerde sözü edilen bağışlama, merhamet etme ve acı azaba çarptırma gibi nitelikler anlamlarının son sınırına dayanacak çapta kullanılmışlardır ve bunları bir ölçüye vurmak, bir şeyle mukayese etmek imkânsızdır. Şöyle ki, hiçbir bağışlama veya merhamet yoktur ki, onun için bir engel tasavvur edilmesin, bir şekilde hedefe ulaşmasına mani konulmasın veya bir ölçüyle sınırlandırılmasın, bir kalıba sokulmasın. Fakat yüce Allah hükmeder, hiç kimse verdiği hükümden dolayı O’nu sorumlu tutamaz, hiçbir engel karşısına dikilemez, bağışlamasını ve merhametini yürürlüğe koymasına hiçbir güç engel olamaz, sınırlandırma getiremez. Ancak O’nun bunu dilemiş olması başka. O hâlde, kimsenin Allah’ın bağışlamasın-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 59; Tefsir-i Ebu's-Suud, c. 5, s80.]

dan yana karamsarlığa düşme, rahmet ve merhametinden ümidini kesme, bir engelin çıkıp Allah'ın bağışlamasının önünü keseceğini ve rahmetinin ulaşmasına izin vermeyeceğini sanma hakkı yoktur. Ama Allah'ın bir kulunu bununla korkutmuş olması başka. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Rabbinize dönün...”* (Zümer, 53-54)

Yine hiç kimse Allah'ın azabını küçümsememeli ya da Allah'ın aciz kalabileceğini düşünmemeli yahut Allah'ın tuzağından kurtulacağından emin olmamalıdır. Şunu bilmelidir ki: Allah emrini hiçbir engelle karşılaşmadan yerine getirir. Zaten büsbütün hüsrana uğrayan topluluklardan başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.

51) Onlara, İbrahim'in (melek) misafirlerinden de haber ver.

“ed-Dayf”, misafir demektir. Bu sözcük tekil ve çoğul anlamında kullanılır. “Edyaf, duyuf ve dıyfan” şeklinde çoğul yapıldığı da olur. Ancak bazılarının da söylediği gibi, Arap dili kuralları açısından en fasih olanı, bu sözcüğün tesniye ve çoğul şeklinde kullanılmamasıdır. Çünkü bu sözcük aslında bir mastardır.

Misafirlerden maksat, seçkin meleklerdir. Bunlar İbrahim Peygamber'e (a.s) bir evlat müjdelemek ve Lut kavmini helâk etmek üzere gönderilmişlerdi. Ayette bunların misafir olarak isimlendirilmiş olması, İbrahim'in yanına misafir görüntüsünde girmiş olmalarından dolayıdır.

52-53) Hani İbrahim'in yanına gelip “Selâm (olsun sana)!” dediler; (İbrahim de,) “Doğrusu biz sizden korkuyoruz.” dedi. Dediler ki: “Korkma! Biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.”

“Dehalû=girdiler” ve “kalû=dediler” fiillerindeki zamir meleklerle dönüktür. “*Selâm*” sözleri de bir selâmlaşma ifadesidir. Bunun takdirî açılımı şöyledir: “Seni bir selâmla selâmlıyoruz.” İbrahim Peygamber (a.s) ise buna karşılık, “*Doğrusu biz sizden korkuyoruz.*” diyor. “el-Vecel”, korku demektir.

İbrahim bunu onlara, oturduktan ve onlara bir buzağı ikram ettikten ve ondan yemediklerini gördükten sonra söylüyor. Yemek için ellerini uzatmadıklarını görünce, Hûd Suresi'nde de anlatıldığı gibi, onların bu hâlini yadırgıyor, onlardan korku duymaya başlıyor. Dolayısıyla kıssa burada özet olarak anlatılmaktadır.

Melekler onu rahatlatmak, korkusunu gidermek, güvende olduğunu hissettirmek ve gönlünü hoşnut kılmak için “*Korkma!*” diyorlar, Rabbinin elçileri olduklarını ve kendisine bilgin bir oğul, yani ileride erkek ve bilgili olacak bir çocuk müjdelemek için yanına geldiklerini bildiriyorlar. Bu çocuğun bilgin olmasından maksat, Allah’ın onu vahiyle eğitecek olmasıdır. Bu bakımdan ayet, başka bir surede geçen şu ayete yakın bir anlam içermektedir: “*Bir peygamber olarak ona İshak’ı müjdeledik.*” (Sâffât, 112)

54) Dedi ki: “Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi beni müjdeliyorsunuz?! Peki, neyle müjdeliyorsunuz?”

İbrahim Peygamber (a.s) bu müjdeyi aldığı sırada yaşlı bir ihtiyardı. Eşinden çocuk sahibi olamamıştı. Artık insan üremesine egemen olan doğa yasalarına göre çocuk sahibi olmaktan ümidini kesmişti. Hiç kuşkusuz onun, Allah’ın rahmetinden, kudretinin mutlak olarak her zaman için yürürlükte olduğundan ümidini kesmesi düşünülemez. Bu yüzden meleklerin sözleri karşısında şaşkınlığını gizleyemiyor ve durumu doğa yasalarına göre çocuk sahibi olmaya elverişli olmadığı ve eşi de Kur’ân’ın başka bir yerinde de işaret edildiği gibi kısır bir yaşlı kadın olduğu hâlde, kendisini neye dayanarak müjdelediklerini anlamaya çalışıyor.

“*Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi beni müjdeliyorsunuz?*” ifadesinin orijinalinde geçen “el-kiberu”, yaşlılıktan kinaye olarak kullanılmıştır. Yaşlılığın çökmesinden maksat, gençlikte sahip olunan özellikleri, gücü, kuvveti yok edecek şekilde insana ulaşmasıdır. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Bana böyle bir müjde vermenizi şaşkınlıkla karşılıyorum. Çünkü ben kocamış yaşlı bir insanım, gençliğim geride kaldı, bedensel gücümü yitirdim. Normal olarak durumu bundan ibaret olan bir insanın çocuk sahibi olmaması gerekmektedir.

“*Peki, neyle müjdeliyorsunuz?*” ifadesi, “*Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi...*” ifadesine ilişkin bir detaydır ve müjdeledikleri şeyi anlamaya çalışmanın bir ifadesidir. Hz. İbrahim, kendisini çocukla açık bir şekilde müjdeledikleri hâlde, müjdenin bununla ilgili olduğundan kuşkullanmış gibi hareket ediyor. Çünkü böyle bir şeyi çok uzak bir ihtimal, hatta imkânsız olarak görüyor. Bu yüzden kendisini ne ile müjdelediklerini sorma gereğini duyuyor. Çünkü onların söylediklerinden anlaşılan şeyi garip ve şaşırtıcı buluyor. Normal konuşmalarda bunun

örnekleri çoktur. Bir kimseye olmasını uzak saydığı, imkânsız gördüğü veya doğrulamadığı bir şeyden söz edildiği zaman, “Ne diyorsun? Ne istiyorsun? Ne yapıyorsun?” diye tepkisini gösterir.

55-56) Dediler ki: “Biz sana hak üzere müjde verdik. O hâlde (Allah’ın rahmetinden) ümit kesenlerden olma!” Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”

İfadenin orijinalinde geçen “bi’l-hak” sözcüğünün başındaki “ba” harf-i cerri, kelimeye birliktelik anlamını kazandırır. Demek istiyorlar ki: Bu müjdemiz, hak üzeredir, haktan ayrılmaz, onun bir parçasıdır. Sen de onu uzak sayarak geri çevirme, yoksa Allah’ın rahmetinden ümit kesenlerden olursun. Bu, meleklerin verdikleri cevaptır. İbrahim (a.s) de onlara kinayeli bir ifadeyle karşılık veriyor: “*Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?*” Cümleinin soru formatında sunulması, inkâr anlamını vurgulamaya yöneliktir. Demek istiyor ki: Allah’ın rahmetinden ümit kesmek, sapıklara özgü bir özelliktir. Ben de sapık olmadığımı göre, benim sorduğum soru, Allah’ın rahmetinden ümit kesen, O’nun verdiği müjdeyi rahmetten ümitsiz olduğu için uzak gören kimselerin sordukları soru gibi değerlendirilemez.

57) Dedi ki: “Ey elçiler! O hâlde (başka) önemli işiniz (göreviniz) nedir?”

Ayette geçen “el-hatbu”; büyük iş, önemli görev demektir. Hz. İbrahim’in onlara, “*elçiler*” diye hitap etmesi, onların bu özelliklerini daha önce ona anlattıklarını gösterir. Ayetin anlamı açıktır.

58-60) Dediler ki: “Biz, suçlu bir topluluğa (ceza vermek için) gönderildik. Ancak Lut ailesi hariç. Kuşkusuz biz onların hepsini (azaptan) kurtaracağız. Fakat (Lut’un) karısı müstesna; onun (Lut ailesinin şehri terk etmesinden sonra) geride kalanlardan olmasını takdir ettik.”

el-Müfredat adlı eserinde Ragıp İsfahanî şöyle der: “el-Ğâbir, beraber olduğu kimsenin yürümeye devam etmesinden sonra yerinde duran, geride kalan kimse demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: ‘*Ancak bir kocakarı müstesna. O, geride kalanlardan oldu.*’ [Şuarâ, 171] Yani uzun yaşayanlar arasındaki kocakarı. Bazılarına göre ise maksat, helâk olanlarla birlikte kalıp Lut ile birlikte geceleyin kenti terk etmeyenlerdir. Bazılarına göre de, azaptan sonra da hayatta kalanlar anla-

mında kullanılmıştır. Diğer bir ayette şöyle buyrulmuştur: *'Karın müstesna. O geride kalanlardan oldu.'* [Ankebût, 33] Diğer bir ayette de şöyle buyruluyor: *'Onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik.'* [Hicr, 60]... 'el-Ğubar', havaya saçılan topraktan geride kalan toz, duman demektir. Kelime 'duhan', 'usar' ve benzeri gibi sözcüklerle aynı kalıpta kullanılmıştır." (Alıntı burada sona erdi.)

Büyük bir ihtimalle geçmiş zamanla gelecek zamanın "ğâbir" şeklinde isimlendirilmesinin altında da bu anlam yatmaktadır. Geçmiş zamanın bu şekilde isimlendirilmesinin altında, onun geçmiş zamanda kalması, şimdiki zamana dönmemesi esas alınmıştır. Gelecek zamanın bu şekilde isimlendirilmesinin altında ise, onun henüz yerinde kaldığı ve geçmiş zaman gibi yok olmadığı anlamı yatmaktadır.

Ayetler, meleklerin İbrahim'in sorusuna verdikleri cevabı içermektedir: *"Dediler ki: Biz,"* yüce Allah tarafından *"suçlu bir topluluğa (ceza vermek için) gönderildik."* Melekler burada suçlu toplumun kimler olduklarını belirtmiyorlar, isim vermiyorlar. Bunu yapmalarının nedeni, bu iğrenç toplumun adını ağza almamaktır, onlara karşı duyulan nefreti ifade etmektir. Nasıl olsa ayetlerin akışı ile birlikte onların kimler oldukları anlaşılacaktır. Sonra şunu söylüyorlar: *"Ancak Lut ailesi hariç."* Yani Lut ve yakınları müstesna. Bundan anlaşılıyor ki, suçlu toplumdan maksat, Lut'un kavmidir. *"Kuşkusuz biz onların hepsini kurtaracağız."* Yani onları azaptan kurtaracağız. *"hepsini"* ifadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, istisna bütünden kopuk (münkati) bir istisnadır.

Ardından Lut'un karısını, onun ailesinin dışında tutuyorlar. Böylece kurtuluşun onu kapsamadığını, azabın ona ilişeceğini, onu helâk edeceğini gösteriyorlar. Diyorlar ki: *"Fakat (Lut'un) karısı müstesna; onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik."* Yani o, Lut ve ailesinin kenti terk etmelerinden sonra geride kalan kavmiyle birlikte helâk olacaktır.

Tefsirimizin onuncu cildinde Hûd Suresi'nin [69. ayetinin] akışı içinde İbrahim Peygamber'in (a.s) misafirleriyle ilgili ayrıntılı açıklamalara yer vermiş, orada bu konuya ayrı bir bölüm ayırmıştık.

61-62) Elçiler Lut ailesine gelince, (Lut) dedi ki: "Siz yabancı ve tanınmayan kimselersiniz!"

Lut Peygamber'in (a.s) onlara bu şekilde tepki göstermesinin nedeni, meleklerin ona tüysüz güzel yüzlü oğlanlar şeklinde görünmüş

olmalarıydı. Kavminin huyunu, işledikleri çirkin hayâsızlığı bildiğinden onların bu şekilde gelmiş olmalarından büyük bir endişe duymaya başlamıştı. Nitekim buna Hûd Suresi’nde de işaret edilmişti. Ayetin anlamı açıktır.

63-64) Dediler ki: “Bilakis biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (azabı) getirdik. Biz sana, hak (kaçınılmaz bir hüküm) ile geldik ve biz gerçekten doğru söyleyenleriz.”

[Ayetin orijinalindeki “yemterûne” kelimesinin mastarı olan] “el-imtira”, “el-mirye” kökünden gelir ve şüphe anlamını ifade eder. Şüphe ettikleri şeyden maksat, Lut’un kendilerini tehdit ettiği azaptır. Onlar bu azabın gelmesinden kuşku duyuyorlardı. Gerçeği getirmelerinden maksat da, kavimle ilgili dönüşü olmayan hak hükmü getirmeleridir. Nitekim diğer bir surede konuyla ilgili bir ayette Lut’a gelen meleklerin şu sözlerine yer verilir: “Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir.” (Hûd, 76) Bazılarına göre, tefsirini sunduğumuz ayette geçen ifadeden maksat şudur: “Biz sana hakkında kuşku bulunmayan azabı getirdik.”⁽¹⁾ Ancak bizim yer verdiğimiz değerlendirme daha yerindedir.

Kıssayı anlatan ayetlerin bir kısmı, daha sonra yer almaları gerektiği hâlde, daha önce yer almışlardır; bir kısmı da daha önce yer almaları gerektiği halde daha sonra yer almışlardır. Bunu söylerken, iniş ve telif tertibi bazında bir bozulmanın söz konusu olduğunu, bazı ayetlerin yerlerinin ve tertiplerinin değiştirildiğini söylemek istemiyoruz. Bilakis, şunu demek istiyoruz: Yüce Allah, kıssanın bazı bölümlerini doğal tertibin ve öykü anlatma sanatının gerektirdiği yerinde değil de, başka bir yerde zikretmiştir. Çünkü böyle bir yönetime başvurmanın altında önemli bir mesaj vardır.

Yüce Allah’ın Hûd Suresi’nde ve başka yerlerde anlattığı, ayrıca aklen de olması gerektiği gibi, kıssanın normal tertibinin aşağıdaki şekilde olması gerekmektedir: “*Elçiler Lut ailesine gelince...*” ifadesiyle başlayan iki ayet, diğer bütün ayetlerden önce olmalıdır. Ardından, “*Şehir halkı sevinçle birbirlerini müjdeleyerek (Lut’un yanına) geldiler...*” ifadesiyle başlayan altı ayetin tamamı [67-72. ayetler] yer almalıdır. Sonra, “*Dediler ki: Bilakis biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (aza-*

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 68.]

bı) *getirdik...*” ifadesiyle başlayan dört ayetin tamamı [63-66. ayetler] yer almalıdır. Sonra, “*Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı...*” ifadesiyle başlayan ayetlere sıra gelmelidir.

Tefsirini sunduğumuz bu surede kıssanın bu şekilde bölümlere ayrılıp bazı bölümlerinin öne alınmasının, bazılarının da geride bırakılmasının gerçek nedeni şudur: Kıssanın dört bölümü vardır. Üçüncü bölüm alınıp birinci bölümle ikinci bölümün arasına konulmuştur. “*Şehir halkı sevinçle birbirlerini müjdeleyerek (Lut’un yanına) geldiler...*” ifadesini kast ediyorum. Bu ikinci bölümün bu şekilde geride zikredilmesinin nedeni, ikinci bölümün sonunu oluşturan “*(Ey Resulüm!) Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.*” ifadesinin, son bölümün başını oluşturan “*Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı.*” ifadesiyle buluşturulmasıdır.

Bu uygulamaya başvurulmasının amacı ise, kıssanın örnek olarak sunulmasıyla hedeflenen amacın gerçekleşmesidir ve amacın en belirgin şekilde açığa çıkıp netleşmesidir. Yani korkunç bir azabın ineyeceğini vurgulamaktır. Tıpkı sarhoşluk içinde bocalarken, akıllarına böyle bir şey getirmeden güven içinde dolaşırlarken azabın onlara inebileceği gibi. Böyle bir yöntem dehşeti anlatmak ve yürek acısını hissettirmek ve azabın acısını daha bir vurgulamak için daha elverişlidir.

Bu mesajı verme açısından, Hicr halkı kıssasının sonunda da benzeri bir yöntemin uygulandığını görüyoruz. Bu kıssada da, “*Onlar; dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı.*” [82. ayet] ifadesi, “*Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı.*” [83. ayet] ifadesiyle bitleştirilmiştir. Bütün bunların bir tek amacı vardır, o da ayetler grubunun başında yer verilen “*Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır.*” [50. ayet] cümlesinin içerdiği anlamı belirgin bir şekilde gözler önüne sermektir. Okuyucuların özellikle bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

65) “Gecenin bir bölümünde ailenle yola çık ve sen de arkalarından izle. Sizden hiçbiri dönüp ardına bakmasın; emredildiğiniz yere gidin.”

İfadenin orijinalideki “esri” kelimesinin mastarı olan “el-isra”, gece yolculuğu demektir. “*Gecenin bir bölümünde*” ifadesi de, bunu (gece yolculuğunu) pekiştirmektedir. “Gecenin bir bölümü” ise, gecedan ayrılan parça demektir. Arkalarından gitmesinden maksat, geride

kalıp kafileden ayrılmasın diye ailesini önüne katıp arkalarından yola devam etmesi ve onları hızlı yol almaya zorlamasıdır. Nitekim “*Sizden hiçbirisi dönüp ardına bakmasın*” ifadesi buna işaret etmektedir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: “Sana, geri çevrilmesi mümkün olmayan azabı ve Allah tarafından kesinleşmiş hükmü getirdiğimizde, aileni de yanına alıp geceleyin yola çık ve geride kalıp kafileden ayrılmasın, bu emri yerine getirmede gevşeklik göstermesin diye kendin de onların arkasından hareket et. Sizden kimse dönüp arkasına da bakmasın ve böylece emredildiğiniz yere doğru yola devam edin.” Bu da gösteriyor ki, önlerinde kendilerine yol gösteren ilâhî bir yol gösterici ve onlara rehberlik eden biri vardı.

66) Ona şu kesin emri vahyettik: “Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir.”

İfadenin orijinalindeki “kazayna” kelimesinin kökü olan “el-kaza= kesin hüküm” kelimesi, vahyetmek anlamını da içermektedir. Bu yüzden -bazılarının da söylediği gibi- “ilâ” harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Ayette geçen “emir”den maksat da azaptır. Nitekim “*Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir.*” ifadesi de bunu açıklamaktadır. Bu azaba, uzağı bildiren “zâlike” işaret zamiriyle işaret edilmiş olması, azabın büyüklüğünü ve önemini vurgulamaya yöneliktir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: “Onların azaba çarptırılmalarına ilişkin büyük hükmümüzü verdik ve bunu vahiy yoluyla Lut’a bildirdik. Şöyle ki: Şu kavminin kökü ve onlardan sonra kalma durumu olabilecek nesil, bina ve her türlü amel gibi izleri sabaha çıkarlarken mutlaka kesilmiş olacaktır.” Ya da cümlenin takdirî açılımı: “Ona şöyle hükmederek vahyettik ki, şu kavminin kökü...” şeklindedir.

67-71) Şehir halkı sevinçle birbirlerini müjdeleyerek (Lut’un yanına) geldiler. (Lut onlara) dedi ki: “Bunlar benim misafirlerimdir; beni utandırmayın. Allah’tan korkun ve beni rezil etmeyin.” Dediler ki: “Biz seni âlemlerden (insanları evine alıp savunmaktan) men etmedik mi?” Dedi ki: “Eğer bir şey yaparsanız, işte bunlar benim kızlarım (onlarla evlenin).”

Gelişin bütün şehir halkına nispet edilmiş olması gösteriyor ki, gelenler o kadar çoktular ki, bunları kentin tüm halkı olarak nitelemek mümkündü.

Ayetlerin anlamı ise şu şekildedir: “*Şehir halkı*”, yani onlardan büyük bir topluluk, Lut’un konuklarını isteyerek ve “*sevinçle birbirlerini müjdeleyerek*” Lut’un yanına “*geldiler.*” Çünkü kötülüğe karşı düşkündüler, şehvet gözlerini bürümüştü. Özellikle şehirlerine dışarıdan gelenlere bu çirkin hayâsızlığı yapma zevkinden gözleri dönmüştü. Bunun üzerine Lut, konuklarını korumak amacıyla karşılarına çıktı ve “*Dedi ki: Bunlar benim misafirlerimdir;*” o çirkin eylemi onlara yapmaya kalkışarak “*beni utandırmayın. Allah’tan korkun ve beni rezil etmeyin.*” Evine saldıran kentin azgınları “*Dediler ki:*” Daha önce yabancıları evine almaman gerektiğini sana söylemedik mi? “*Biz seni âlemlerden*” yani insanları evine almaktan, onlar için aracılık yapıp onları savunmaktan “*men etmedik mi?*” Lut (a.s) onları ikna etmekten ümidini kesince, kızlarını onlara önererek konuklarından uzak durmalarını istedi, kızlarıyla evlenip konuklarını rahat bırakmalarını önerdi. -Nitekim daha önce Hûd Suresi’nde bunun açıklamasını yapmıştık. -“*Dedi ki: Eğer bir şey yapacaksanız, işte bunlar benim kızlarım.*”

72-74) (Ey Resulüm!) Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı. Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı. Böylece oranın üstünü altına getirdik ve üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.

el-Müfredat’ta şu açıklamaya yer veriliyor: “el-İmaretu, harap olmanın karşıtıdır. ‘el-Umr (ömür)’ ise, bedenin hayatla mamur olduğu sürenin adıdır ve ‘beka (kalıcılık)’dan farklıdır. ‘Tale umruhu=uzun yaşadı’ denildiği zaman, bunun anlamı, bedeninin ruhuyla mamur edildiğidir. Fakat ömrün bekasından söz edildiği zaman, böyle bir anlam kastedilmiş olmaz. Çünkü baki oluş, fani oluşun karşıtıdır. Kalıcılık ve baki oluş ömürden daha üstün bir nitelik olduğu için, yüce Allah baki olarak nitelendirilir, fakat ömürle nitelendirildiği pek azdır. ‘el-Umr’ ve ‘el-amr’ telaffuzları ayrı olmakla beraber anlamları birdir. Ancak yemin edatı olarak ‘el-amr’ kullanılır, ‘el-umr’ değil. ‘Le-amruke innehum le fi sekretihim ya’ mehûn (Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.)’ gibi.” (Alıntı burada sona erdi.)

“Hayatına andolsun” hitabı Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir. Burada Peygamberimizin hayatta kalışına yemin edilmiştir. Bazıları “Bu, melekler tarafından Hz. Lut’a (a.s) yöneltilen bir hitaptır ve melekler

onun ömrüne yemin etmişlerdir.”⁽¹⁾ demişlerse de, ayetlerin akışından buna ilişkin bir kanıt elde etmek mümkün değildir.

İfadenin orijinalindeki “ya’mahûne” kelimesinin kökü olan “el-a-mehu”; nereye gideceğini, ne yapacağını şaşırıp bocalamak, hayret ve tereddüt içinde kalmak demektir. “es-Siccîl”, azap taşı demektir. Hûd Suresi’ni tefsir ederken bu kelimenin anlamıyla ilgili ayrıntılı açıklamalara yer verdik.⁽²⁾

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Ey Muhammed! Hayatına ve hayatta kalışına andolsun ki, onlar sarhoşlukları içinde, yani fuhuş ve şehvetle akılları başlarından gitmiş, ne yapacaklarını bilmez azgınlar gibi bocalayıp duruyorlardı. “*Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde,*” yani güneşin ışınları sökmeye başladığı bir sırada, “*korkunç ses*” insanı dehşete düşüren korkunç ses “*onları yakaladı. Böylece oranın*” şehirlerinin “*üstünü altına*”, yukarısını aşağısına “*getirdik ve üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.*” indirdik.

75-77) Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır. O (şehrin harabeleri) hâlâ (yolcuların gelip geçtiği) bir yol üzerinde durmaktadır. Kuşkusuz bunda, müminler için bir nişane vardır.

“Ayet”, alâmet ve nişane demektir. İlk ayette geçen “*ayetler*”den maksat, geride kalan izler gibi olayın meydana geldiğine delâlet eden nişanelerdir. Üçüncü ayetteki “*ayet*”ten maksat ise, müminlere uyarının ve ilâhî davetin hak olduğunu gösteren nişanedir.

İfadenin orijinalindeki “mütevessimîn” kelimesinin mastarı olan “et-tevessüm”, ferasetlilik ve [yüksek bir anlayış düzeyine sahip olduğundan] varlıkların niteliklerinden, onların gerçek mahiyetlerini anlamak demektir.

Buna göre, ayetlerin şu anlamı içerdiklerini söyleyebiliriz: “Kuşkusuz, Lut kavminin başına gelen bu olayda ve ülkelerinin yaşadığı bu helâk edici azapta, geride kalan kalıntılar gibi, feraset sahibi kimseler için nişaneler vardır. Bu nişaneler ve işaretler yolcuların gelip geçtikleri bir yol üzerinde durmaktadırlar. Henüz tam olarak silinmemişlerdir, yok olmamışlardır. Kuşkusuz bunda müminler için uyarı ve davetin hak ol-

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 72; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 203.]

2- [el-Mizan, c. 10, Hûd Suresi, 82. ayetin tefsirinde.]

duğunu gösteren işaretler, nişaneler vardır.” Bu açıklama ile iki yerin birinde “*ayetler*” şeklinde çoğul, diğerinde ise, “*ayet*” şeklinde tekil ifadenin kullanılmış olmasının gerisindeki maksat da açığa çıkmış oluyor.

78-79) Eyke halkı (Şuayb’in kavmi) da gerçekten zalim idiler. Biz de onlardan intikam aldık. Her ikisi (Şuayb ve Lut kavminin şehirleri) de apaçık bir yol üzerindedir.

“el-Eyketu”, “el-eyk”in tekilidir; sık ve gür ağaçlık demektir. Anlatıldığına göre, Eyke halkı sık ağaçlı bir bölgede yaşıyorlardı.

Eykeliler -müfessirlerin⁽¹⁾ de söylediği gibi- Şuayb Peygamber’in (a.s) kavmiydiler ya da kavminin bir kolunu oluşturuyorlardı. Bunlar sık ağaçlı, ormanlık bir bölgede yaşıyorlardı. Ayetin sonundaki şu ifade de bunu destekler mahiyettedir: “*Her ikisi de apaçık bir yol üzerindedir.*” Yani Lut kavmi ile Eyke halkının yaşadıkları yerler açık bir yolun kenarındadır. Medine-Şam yolu üzerinde Lut ve Şuayb peygamberlerin kavimlerinin yerleşim birimlerinin harabeleri bulunur. Allah, Şuayb’in (a.s) kendilerine sunduğu daveti inkâr etmelerinden, yalanlamalarından dolayı onları helâk etmiştir. Daha önce Hûd Suresi’nde bu halkın kıssası da anlatılmıştı.

“*Biz de onlardan intikam aldık.*” ifadesindeki “hum” zamiri Eyke halkına dönüktür. Bazılarına göre ise,⁽²⁾ hem onlara, hem de Lut kavmine dönüktür. İki ayetin de anlamı ek açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır.

80-84) Andolsun Hicr halkı (Salih’in kavmi) da elçileri yalanladılar. Biz onlara ayetlerimizi (mucizelerimizi veya mucizelerimizle ilâhî bilgiler) verdik; fakat onlar bunlardan yüz çevirmişlerdi. Onlar, dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı (mağaralarda yaşarlardı). Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı. Kazanmakta oldukları şeyler ise onlara hiçbir yarar sağlamadı.

Hicr halkı, Salih Peygamber’in (a.s) kavmi olan Semudoğulları’dır. Hicr, bunların yaşadıkları bölgenin adıdır. Sadece kendilerine elçi olarak gönderilen Salih Peygamber’i (a.s) yalanladıkları hâlde bütün peygamberleri yalanlamış sayılmalarının nedeni, bütün peygamberlerin

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 204.]

2- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 343.]

sundukları davetin aynı olmasıdır. Bir peygamberi yalanlayan, bütün peygamberleri yalanmış olur çünkü.

“Biz onlara ayetlerimizi (mucizelerimizi veya mucizelerimizle ilâhî bilgiler) verdik; fakat onlar bunlardan yüz çevirmişlerdi.” ifadesinin orijinalinde geçen “ayetler”den maksat eğer mucize ve olağanüstü olaylar ise -ki ayetin zahirinden bu anlaşılıyor- maksat, dışı deve ile içeceği ve dışı deveyi kesmelerinden helâk oldukları zamana kadar gördükleri mucizeler ve olağanüstülüklerdir. Ki bu kıssa Hûd Suresi’nin akışı içinde ele alındı. Şayet “ayetler”den maksat, Salih Peygamber’in (a.s) onlara duyurduğu ve aralarında yaymaya çalıştığı ilâhî bilgiler veya hak bilgiler ile mucizeler toplamı ise, ayetin buna ilişkin kanıtsallığı açıktır.

“Onlar, dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı.” Yani kayalardan oyulmuş mağaralarda yaşarlardı. Sanılarına göre yerden ve gökten kaynaklanan felâketlerden bu şekilde korunacak ve güven içinde bir hayat yaşayacaklardı.

“Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı.” Yani helâk olmalarına neden olan azap sesi onları yakaladı. Daha önce güvenlikle korkunç ses olgularının her iki ayette de birlikte zikredilmelerinin gerekçesinin, “Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır.” ifadesinde gizli olduğuna işaret etmiştik.

“Kazanmakta oldukları şeyler ise onlara hiçbir yarar sağlamadı.” Yani çalışmalarıyla elde ettikleri kazanımlar, onları dünya hayatında mutlu etmeye yetmedi.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Mus’ab b. Sabit’ten şöyle rivayet etmişlerdir: “Peygamber Efendimiz (s. a.v) bir gün aralarında gülüşen ashabından bir gruba rastladı. Onlara buyurdu ki: ‘Cenneti ve cehennemi hatırlayın!’ Bunun üzerine şu ayet indi: *Kullarıma (insanlara) haber ver ki: Şüphesiz ben çok bağışlayan, sürekli merhamet edenim.*”

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de var. Ne var ki, ayetin anlamının, iniş sebebi olarak zikredilen olayla örtüşmesi pek de belirgin değildir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym el-Hilye adlı eserinde Cafer b. Muhammed’dan, “*Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri*

için nişaneler vardır.” ayetiyle ilgili olarak rivayet etmiştir ki: “Bundan maksat, çabuk kavrayan, feraset sahibi ve sezgileri güçlü kimselerdir.”

Aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî kendi tarihinde, Tirmizî, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem, İbn Sunnî ve Ebu Nuaym birlikte -et-Tıbb adlı eserlerinde- İbn Murdeveyh ve el-Hatib, Ebu Said el-Hudrî’den şöyle rivayet etmişlerdir: “Resulullah Efendimiz (s. a.v) şöyle buyurdu: ‘Müminin ferasetinden, keskin sezgisinden sakının. Çünkü o, Allah’ın nuruyla bakar.’ Ardından şu ayeti okudu: *‘Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır.’* Yani, feraset sahibi, sezgileri güçlü kimseler.”

Şeyh Müfid, el-İhtisas adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle Ebu Bekir b. Muhammed el-Hadremî’den, o da İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s) şöyle rivayet eder: “Hiçbir insan yoktur ki, iki gözünün arasında mümin veya kâfir olduğu yazılı olmasın. Siz bunu göremezsiniz; ama Muhammed soyundan gelen İmamlar bunu görürler. Onlardan birinin yanına her kim girerse, onun mümin veya kâfir olduğunu bilirler.” Ardından, *“Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır.”* ayetini okudu ve buyurdu ki: “İşte o feraset sahipleri Ehlibeyt İmamları’dır.” [el-İhtisas, s. 302]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler hem yaygın, hem de fazladır. Ama bu rivayetler, ayetin Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) hakkında indiği anlamına gelmez.

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir, İbn Ömer’den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah Efendimiz (s. a.v) buyurdu ki: “Medyen ve Eyke halkları yüce Allah’ın, Şuayb’i peygamber olarak gönderdiği iki ümmettir.”

Ben derim ki: İbrahim Peygamber’e (a.s) verilen müjde, Lut, Şuayb ve Salih peygamberlerin (hepsine selâm olsun) kıssaları ile ilgili olarak aktarılması gereken rivayetleri tefsirimizin onuncu cildinde Hûd Suresi’nin akışı içinde sunduk. Dolayısıyla Hicr Suresi’nin akışı içinde bu kıssalarla ilgili rivayetlerin bu kadarını sunmakla yetiniyoruz. Daha geniş rivayetsel bilgi edinmek isteyenler Hûd Suresi’nin tefsirine başvurabilirler.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ ط وَإِنَّ السَّاعَةَ
لَآتِيَةٌ فَاصْغِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ
﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ أَتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ لَا
تُمَدِّنْ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ
جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ ﴿٨٩﴾ كَمَا
أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ﴿٩٠﴾ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾
فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ فَاصْدَعْ
بِمَا تُؤْمَرُ وَاعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ
﴿٩٥﴾ الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ
نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ
مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

85- Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak (oyun ve eğlenceden ibaret olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattık. O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir. Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.

86- Çünkü Rabbin (her şeyi) yaratan, (her şeyi) bilendir.

87- Andolsun ki, sana eğimili (bazısı bazısını açıklayan ayet)lerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi'ni) ve bu büyük Kur'ân'ı verdik.

88- Sakın onlardan (kâfirlerden) bazı kesimlerini (veya bazı kadın ve erkeklerini) yararlandırduğımız şeylere gözlerini dikme, (inanmıyorlar diye) onlar için üzülme ve müminlere karşı kanatlarını ger (onlarla birlikte olup sabret).

89- Ve de ki: “Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım.”

90- Nitekim (Kur'ân'ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik.

91- Onlar ki, Kur'ân'ı (büyü, eskilere ait efsane ve uydurulmuş söz şeklinde) parçalara böldüler.

92- Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız,

93- Yapmakta oldukları işleri.

94- Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir.

95- Çünkü (azap indirmede) o alay edenlere karşı biz sana yeteriz.

96- Onlar ki, Allah ile beraber başka bir ilâh edinirler. Yakında (gerçeği) bilecekler!

97- Andolsun, onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz.

98- Artık Rabbine hamdederek O'nu tespih et ve secde edenlerden (namaz kılanlardan) ol.

99- Ve sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et (kulluğun gereklerini yerine getirmede sebat göster).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, önceki ayetler grubunun içerdiği açıklamanın özeti sunuluyor. Bu bağlamda Peygamber Efendimize (s.a.a) kendisine emredilenleri açıkça söylemesi, hoşgörüyü esas alan bir davet metodunu izlemesi, müşriklerden yüz çevirmesi, onların söyledikleri karşısında üzülmemesi, canını sıkıkmaması emrediliyor. Çünkü Allah tarafından ve-

rilen hak nitelikli hükmün bir gereği, insanların yaptıklarının karşılığını bu dünyada ve ahirette eksiksiz olarak görmeleridir. Özellikle kıyamet gününde herkesin yaptığıının karşılığı eksiksiz olarak verilecektir. Ve o günün geleceğinden en küçük bir kuşku yoktur. O gün hiç kimseye hainlik edilmez. İşlenen bütün hayırların ve işlenen bütün kötülüklerin karşılığı, onları işleyene hiçbir haksızlık yapılmadan verilir. Bu yüzden bir kâfir küfre saptı diye eseflenmemek, karamsarlığa kapılmamak gerekir. Nasıl olsa Allah onu görüyor ve onun hak ettiği cezayı bir gün mutlaka verecektir. Kâfirin küfründen dolayı üzülmemek de gerekir. Allah’a kulluk ile uğraşmak daha önemli ve daha gereklidir çünkü.

Ardından yüce Allah, Peygamber Efendimize (s.a.a) yönelik hoş görülme olma, surenin giriş kısmında sözü edilen alaycı müşriklerden yüz çevirmeye ilişkin emrini yineliyor; Allah’ı tespih etmekle, O’nu hamt ile övmekle ve O’na kulluk sunmakla meşgul olmasını emrediyor. Bu bağlamda yüce Allah, alay eden müşriklerin kendisine dokunduracakları kötülükler karşısında Peygamber’e kendisinin yeterli olduğunu, dolayısıyla Allah’ın kendisine yönelttiği emri yerine getirmekle meşgul olmasını vurguluyor. Sure bu gerçeklerin vurgulanmasıyla da son buluyor.

85) Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak (oyun ve eğlenceden ibaret olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattık. Kıyamet günü de mutlaka gelecektir.

Ayetin orijinalinde geçen “bi’l-hak” ifadesinin başındaki “ba” harf-i cerri, sözcüğe birliktelik anlamını kazandırıyor. Yani, Allah’ın bütün bunları yaratması, kesinlikle haktan ayrı değildir, her zaman hak ilkesi ile beraberdir. Dolayısıyla yaratılışın, sonuçta gelip dayanacağı bir amacı vardır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Kuşkusuz dönüş Rabbinedir.*” (Alak, 8) Eğer yaratılışın bir amacı olmasaydı, bütün bu varlıkların yaratılması boş, amaçsız bir oyun olacaktı. Nitekim yüce Allah bu gerçeğe de işaret etmiştir: “*Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık.*” (Duhân, 38-39) Diğer bir ayette de bu gerçeğe şu şekilde işaret edilmiştir: “*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık.*” (Sâd, 27) Tefsirini sunduğumuz ayette geçen “hak”tan maksadın boş oyunun karşıtı olduğunun kanıtı, açıklamanın sonunda, “*O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir.*” ifadesine yer verilmiş olmasıdır. Bu da son derece belirgin bir gerçektir.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin, “Ayette geçen ‘hak’tan maksat, adalet ve insaftır. Sözcüğün orijinalinin başındaki ‘ba’ harfi cerri de sözcüğe nedensellik anlamını kazandırma amacıyla kullanılmıştır. Buna göre şöyle bir anlam kastedilmiştir: Biz bunları ancak amellerin karşılıklarının verileceği günde adalet ve insafla hareket etmek sebebiyle yarattık.”⁽¹⁾ şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır.

Çünkü ayette geçen “hak” sözcüğünün adalet ve insaf anlamında kullanıldığını, ayetin lafzı açısından kanıtlamak mümkün değildir. Kaldı ki, adı geçen müfessirin elde ettiği anlam bile, sözcüğün orijinalinin başındaki “ba” harfi cerrinin nedensellik anlamından ziyade, amaçsalılık veya birliktelik anlamını kazandırma amacıyla kullanılmış olmasına daha yatkındır.

Aynı durum, bazılarının şu değerlendirmeleri için de geçerlidir: “Ayette geçen ‘hak’ sözcüğü, hikmet anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla ‘Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak üzere yarattık.’ ifadesi dünyevî azaba, ‘O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir.’ ifadesi de ahiret azabına ilişkindir. O hâlde, kastedilen anlam da şudur: Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri, bozgunculuğun sürekliliği ve kötülüğün kalıcılığı ile uyuşmayacak şekilde ancak hak ve hikmetle iç içe yarattık. İlâhî hikmet de, Allah’ın ayetleriyle alay eden şu müşriklerin, bozgunculuklarını bertaraf etmek ve geride kalanları da yapıcılığa yöneltmek için, helâk edilmelerini gerektirmiştir. Kuşkusuz kıyamet günü de gelecektir ve orada da bu gibi bozgunculardan intikam alınacaktır.”⁽²⁾

Bu ayet etrafında Cebriye Ekolü ile Serbestçiler (Tefviz) Ekolü arasında yoğun tartışmalar olmuştur. Bu ekollerin her biri, ayeti kendi tarafına yontarak yorumlamıştır. Cebriye Ekolü’nün mensupları, kulların işledikleri fiillerin Allah tarafından yaratıldığını bu ayete dayanarak kanıtlamaya çalışmışlardır. Gerekçe olarak da, kulların işledikleri amellerin göklerle yer arasında bulunan şeyler kapsamına girmesini ve bunların da Allah tarafından yaratılmış olmasını göstermişlerdir.

Serbestçiler ise, bu ayete dayanarak kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olmasına ilişkin görüşe karşı çıkmışlar ve amellerin

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 77.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 77.]

kullar tarafından yaratıldıklarını söylemişlerdir. Gerekçe olarak da günah ve çirkin hareketlerin batıl oluşlarını göstermişlerdir. Eğer bunlar Allah tarafından yaratılmış olsalardı, mutlaka hak üzere yaratılmış olacaktı. Batıl ise kesinlikle hak üzere yaratılmış bir olgu değildir.

Doğrusu, her iki ekolün de ileri sürdüğü kanıt boştur, geçersizdir. Çünkü fiillerin çirkinlik ve günahlık boyutları yoksal olgular ve ademîdir. Çünkü evlilik ve zina, malın helâl olanını yemek ve batıl yollardan yemek gibi itaat ve günah olguları, fiilin temeli açısından aynı konumdadırlar. Bunların itaat ve günah farklılıkları ise, ancak emredilene uygunluk veya aykırılık bazında ortaya çıkar. Bu bakımdan emre aykırılık fiilin yoksal boyutudur. Böyle olunca bir fiilin varoluş açısından yaratılışla irtibatlandırılması, çirkinliğin ve günahın da onunla irtibatlandırılmasını gerektirmez. Çünkü çirkinlik ve günahlık fiilin yoksal boyutlarıdır. Fiil de yoksal boyutuyla göklerle yer arasında bulunanlardan olmadığı için ayetin kapsamına girmez. Nitekim varoluşsal boyutuyla da batıl değildir; dolayısıyla varoluşsal boyutuyla yaratılmış olması, batılın hak ile yaratılmış olması anlamına gelmez.

Kaldı ki, varlık bütününe sebep-sonuç ilişkisine dayanan bir düzenin egemen olduğu zorunlu bir gerçeklik olarak gözlerimizin önündedir. Yine şu da açık bir gerçektir ki, kendisinden bağımsız olmayacak şekilde bir şeyin varlığının başka bir şeyle kaim olması, nitelenmenin özünü ve ölçüsünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla itaat, günah, güzel fiil veya çirkin fiil niteliğini alacak olan insandır, insanı yaratan ve şu şu fiilleri işlemesini kolaylaştıran yaratıcı değil. Nitekim siyah ve beyaz niteliği, bu renkleri üzerinde taşıyan cisimlerle ilintili olarak kullanılır, bu renkleri söz konusu cisimlerde meydana getiren kimseyle ilintili olarak kullanılmaz.

Tefsirimizin birinci cildinde, “*Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.*” (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, konuyla ilgili yeterli açıklamalarda bulunduk.

85-86) Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran. Çünkü Rabbin (her şeyi) yaratan, (her şeyi) bilendir.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “Safh’uş-şey’i; şeyin yüzü, yanı demektir. Yüzün yanı, kılıcın yüzü, taşın yüzü gibi. Bu kelime ayrıca azarlamayı, kınamayı terk etme anlamına da gelir. Bu sözcük ‘affetme’den daha etkilidir. Bu yüzden, ‘Allah emrini getirinceye ka-

dar, affedin, hoş görün.’ [Bakara, 109] buyrulmuştur. İnsan birini affettiği hâlde hoş görmeyebilir: *‘Şimdilik sen onlardan yüz çevir ve ‘Size selâm olsun.’ de.*’ [Zuhruf, 89], *‘Öyleyse (onlara) güzel (hoşgörülü) davran.*’ [Hicr, 85], *‘Sizi Kur’ân’la uyarmaktan vaz mı geçelim?’* [Zuhruf, 5]”

“Safahtu anhu, yani ona güzellikle muamele ederek hatasını gör-memezlikten geldim, günahından yüz çevirdim. Veya onunla karşı-laştım, ama ondan yüzümü çevirdim. Ya da kitapta onun günahının, hatasının yazıldığı sayfayı atlayarak başka bir sayfaya geçtim. Bu de-yim, ‘tasaffahtu’l-kitabe=kitabın sayfalarını önlü arkalı olarak yazdım’ ifadesinden alınmıştır. *‘O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir. Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.*’ ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) yönelik, küfre sapanın küfrünü önemsememesine ilişkin bir emirdir. Nitekim aynı amaçla başka bir yerde de şöyle buyrulmuştur: *‘Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma.*’ [Nahl, 127] ‘el-Musafehatu’ da tokalaşmak demektir.” (Alıntı burada sona erdi.)

İleride rivayetler bölümünde İmam Ali’nin (a.s) “es-safhu” sözcü-günü, kınamadan affetme şeklinde yorumlaması üzerinde duracağız.

“*Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.*” cümlesi, önce-ki cümleye ilişkin bir ayrıntı mahiyetindedir. Demek isteniyor ki: Ya-ratılış hak ilkesine dayalı olarak gerçekleştiğine ve herkesin sorguya çekilip yapıp ettiklerinin cezasını çekeceği, karşılığını eksiksiz olarak göreceği bir günün geleceğinden kuşku olmadığına göre, onların seni yalanlamalarını, sunduğun mesajla alay etmelerini gördüğünden dolayı üzü-lüp zihnini bunlarla meşgul etme. Herhangi bir şekilde onları kı-namaya veya onlarla tartışmaya gerek duymaksızın onları hoş gör ve affet. Çünkü seni ve onları yaratan Rabbin, senin de, onların da duru-munu çok iyi biliyor. Hem geride mutlaka uğrayacakları bir gün bekle-mektedir onları.

Bu da gösteriyor ki, “*Çünkü Rabbin (her şeyi) yaratan, (her şeyi) bilendir.*” ifadesi, “*Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.*” ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir.

“*Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla...*” ayetini de içeren bu ayet-ler, Peygamber Efendimizi (s.a.a) teselli etmeye ve yüreğini ferahlat-maya yöneliktir. Ki, “*sana emredilen şeyi açıkla...*” ifadesi yerli yerine otursun. Daha önce, surenin giriş kısmında, surenin ana hedefinin, Pey-

gamberimize (s.a.a) daveti açıkça insanlara duyurmasını emretmek olduğunu vurgulamıştık. Yine bundan önceki ayetler üzerinde iyice durup düşündüğümüz zaman da göreceğiz ki, bunların da maksadı, sonunda Peygamber Efendimizi (s.a.a) müşriklerin eziyetleri, küçümsemeleri, alay etmeleri karşısında teselli etmek ve bunu kendisine yöneltilen emri yerine getirmeye yönelik bir fırsat olarak değerlendirmesini sağlamaktır.

87) Andolsun ki, sana eğimli (bazısı bazısını açıklayan ayet)lerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi’ni) ve bu büyük Kur’ân’ı verdik.

“es-Seb’u’l-Mesani” ifadesiyle, Fâtiha Suresi kastedilmiştir. Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları’ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılan bazı hadislerde,⁽¹⁾ bu ifade Fâtiha Suresi şeklinde tefsir edilmiştir. Bu yüzden, bazı müfessirlerin,⁽²⁾ “Bundan maksat yedi uzun suredir.”, diğer bazı müfessirlerin,⁽³⁾ “Maksat ‘Hâ Mîm’ harfleriyle başlayan yedi suredir.” ve yine diğer bazı müfessirlerin,⁽⁴⁾ “Maksat bazı peygamberlere inen yedi suhuftur.” şeklindeki yorumları dikkate almamak gerekir. Çünkü bunları, Kur’ân ayetinin lafzı veya sünnet açısından kanıtlamak mümkün değildir.

Bu arada müfessirler arasında “mine’l-mesani” deyimi hakkında, bu ifadenin başındaki “min” harf-i cerrinin tab’iziye (bütünden kısım bildiren) veya beyaniye (cümleye açıklama işlevini katan) olduğu hususunda farklı görüşler seslendirilmiştir. Sonra “mesani” kelimesinin türeyişi ve kastedilen ayetlerin bu şekilde isimlendirilişi hakkında da değişik açıklamalara yer verilmiştir.

Bununla ilgili -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu kadarını söyleyebiliriz: “Min” harf-i cerri tab’iziyedir, bütünden kısım anlamını ifade etmektedir. Çünkü yüce Allah bir ayette Kur’ân’ın bütün ayetlerini “mesani” şeklinde nitelemiştir. Nitekim şöyle buyurur: “*Kitaben müteşabihen mesaniye...=Birbirine benzeyen ve eğilim gösteren bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir.*” (Zümer, 23) Fâtiha Suresi’nin ayetleri de bunlar arasında yer alır. Şu hâlde Fâtiha Suresi, “mesani”nin bir kısmıdır, tümü değil.

1- [Tefsiru’l-Burhan, c. 2, s. 354; Tefsiru’l-Ayyâşî, c. 2, s. 251.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 208.]

3- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 78.]

4- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 78.]

Öyle görülüyor ki, “mesani” sözcüğü, ism-i meful olan “mesniyye” sözcüğünün çoğuludur ve kökü de eğilme, atfetme ve döndürme anlamına gelen “seny”dir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Yesnûne sudûrehum=Göğüslerini bükerekler.*” (Hûd, 5) Kur’ân ayetleri de birbirlerinin durumunu açıkladıkları, birbirlerine dönük ve yönelik oldukları için “mesani” olarak isimlendirilmiştir. Bu anlamı şu ifadeden de algılamak mümkündür: “*Kitaben müteşabihen mesaniye=Birbirine benzeyen ve eğilim gösteren bir kitap olarak...*” (Zümer, 23) Çünkü bu ifadede kitabın, ayetlerinin birbirine benzeyen oluşu ile ayetlerinin “mesani” oluşu birlikte zikredilmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.a) Kur’ân’ı niteleyen, “Bir kısmı bir kısmını tasdik eder.” buyurmuş ve İmam Ali (a.s) de, “Bir kısmı bir kısmını konuşturur ve bir kısmı bir kısmına tanıklık eder.” demiştir. Bu sözcüğün, tekrarlanan anlamına gelen “müsenna”nın çoğul olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda da, bazı ayetlerin diğer bazı ayetleri açıklamaları kinayeli olarak ifade edilmiş olur.

Bu da, el-Keşşaf tefsirinde, bu tefsire ilişkin birçok haşiyede, Mecmau'l-Beyan tefsirinde ve Ruhü'l-Maani tefsirinde zikredilen ve kelimeye ilişkin olarak ortaya atılan değişik anlamlara hiç de gerek olmadığı, bunlara ihtiyacımızın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Sözgelimi şöyle söylemişlerdir: “Mesani sözcüğü, tekrarlama anlamına gelen ‘tesniye’ veya ‘suna’ sözcüklerinden türemiştir. Kur’ân ayetlerinin anlamları tekrarlandığı için ayetleri ‘mesani’ olarak isimlendirilmiştir.”⁽¹⁾ Bazıları da şöyle söylemişlerdir: “Fâtiha Suresi’ne ‘mesani’ denilmesinin nedeni, bu surenin her namazda iki kere okunmasının farz olması veya her rekâtta arkasından okunan ayetlerle birlikte tekrarlanmasıdır. Ya da bunun nedeni, Fâtiha Suresi’nin içerdiği sözcüklerinin büyük bir kısmının Kur’ân’da tekrarlanmasıdır. ‘Rahman, Rahim, iyyake, sırat ve aleyhim’ gibi. Ya da bunun nedeni, Fâtiha Suresi’nin biri Mekke’de, biri de Medine’de olmak üzere iki kere inmiş olmasıdır. Veya sebebi, bu surede Allah’ın övülüyor olmasıdır. Yahut yüce Allah’ın bu sureyi istisna tutup sadece bu ümmete nazıl etmek üzere bekletmesi, bir rivayette de belirtildiği gibi, bundan önceki herhangi bir ümmete bunun gibisini indirmemesidir.”⁽²⁾ Bunun gibi daha birçok yoruma adı geçen tefsir kaynaklarında rastlamak mümkündür.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 587.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 345; Ruhü'l-Maani, c. 14, s. 79.]

“Eğimli (bazısı bazısını açıklayan ayet)lerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi’ni) ve bu büyük Kur’ân’ı...” ifadesinde hem Fâtiha Suresi’nin, hem de Kur’ân’ın büyüklüğüne, önemine işaret edildiği açıktır. Kur’ân açısından bakıldığında, ulu Allah tarafından büyük, azim olarak isimlendirilmiş olması görülmektedir. Fâtiha açısından bakıldığında “seb’an=yedi” kelimesinin nitelemesi olmayan nekre olarak sunulduğu görülür. Bu da değerinin büyüklüğünü, önemini gösterir. Bu, açıktır. Sonra Fâtiha Suresi Kur’ân’ın bir parçası olduğu hâlde, onunla eşdeğer tutulması da büyüklüğünün göstergesidir.

Daha açıkladığımız gibi ayet, ilâhî lütufları vurgulamaya yöneliktir. Bununla beraber hoşgörüye ve yüz çevirmeye ilişkin çağrılarının yer aldığı ayetler grubunun kapsamında yer almış olması şunu ifade ediyor: Allah’ın izniyle bütün kemal ve mutluluklara ileten ilâhî gerçek bilgileri kapsayan bu büyük bağış, seni güzellikle muamele etmeye, hoşgörülü davranmaya, zihnini Rabbinle meşgul etmeye ve kendini O’na itaate vermeye yöneltecek bir donanım mahiyetindedir.

88-89) Sakın onlardan (kâfirlerden) bazı kesimlerini (veya bazı kadın ve erkeklerini) yararlandığımız şeylere gözlerini dikme, (inanmıyorlar diye) onlar için üzülmeye ve müminlere karşı kanatlarını ger (onlarla birlikte olup sabret). Ve de ki: “Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım.”

Bu iki ayet biraz önce emredilen hoşgörüyü açıklama amacına yöneliktir. Bu yüzden, ifadenin yeni bir açıklama tarzında sunulduğunu görüyoruz.

Bu ayetlerde, ikisi olumsuz ve ikisi de olumlu olmak üzere dört düstur ve prensipten söz ediliyor: “*Sakın onlardan (kâfirlerden) bazı kesimlerini (veya bazı kadın ve erkeklerini) yararlandığımız şeylere gözlerini dikme.*” Bazı insan gruplarının sahip oldukları dünya hayatının göz alıcı nimetlerine göz dikme deyimi, bakışları sadece Allah’ın verdiği nimetlerle sınırlandırmayı aşmaya ilişkin bir kinayeli ifadedir. Ayette geçen “ezvac” ifadesiyle de kadın ve erkeklerden oluşan çiftler veya putperestler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusiler gibi insan sınıfları, kümeleri kastedilmiştir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Sana verdiğimiz açık gizli nimetlerin dışında gözünü çiftlere veya kâfir gruplara birer meta olarak verdiğimiz az sayıdaki varlıklara dikme.

Bazı müfessirler “*Sakın... gözlerini dikme.*” ifadesini bakışı uzat-

ma ve devam ettirme, gözleri bir yere sürekli olarak dikme eyleminden kinaye olarak algılamışlardır.⁽¹⁾ Ama okuyucular biliyorlar ki, hangi şekilde yorumlanırsa yorumlansın, ifadenin maksadı kâfir grupların ellerinde bulunan mal, güç, ün gibi dünya hayatının geçici ve oyala-yıcı nimetlerine eğilim göstermeyi, arzulamayı ve kalben bağlanmayı yasaklamaktır. Bu şekilde kinayeli olarak anlatılan, bakışı yöneltmeyi temelden yasaklamaktır, uzun ve sürekli bakışı değil. İleride yer ve-receğimiz Kehf Suresi'ndeki ilgili bir ayet de buna ilişkin bir kanıt mahiyetindedir.

İkinci prensip, “*onlar için üzülmeye*” ifadesidir. Yani onlara sun-duğun ayetleri yalanmayı mütemadiyen sürdürmelerinden, seninle ve onlara sunduğun ayetlerle alay etmelerinden, sana inanmamakta ısrar etmelerinden dolayı üzülmeye.

Üçüncü prensip, “*ve müminlere karşı kanatlarını ger (onlarla bir-likte olup sabret).*” ifadesidir. Bazı müfessirlere göre bu ifade tevazudan ve yumuşaklıktan kinayedir. Bu sözcüğün asıl anlamı, kuşun yavruları-nı bağrına basmak istediği zaman kanatlarını açması, sonra yavrularını kanatlarının altına almasıdır.⁽²⁾

Bu müfessirlerin yaptıkları bu değerlendirmeyi Kur'ân'da yer alan bazı ayetlerle desteklemek mümkündür: “*Allah'tan gelen bir merha-met sayesinde onlara yumuşak davrandın.*” (Âl-i İmrân, 159) Bir ayette de Peygamberimiz (s.a.a) vafedilirken şöyle buyruluyor: “*Müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir.*” (Tevbe, 128) Fakat buna benzer bir ayeti de esas alarak konuya baktığımızda, kanatları açıp germek deyi-minden maksat müminlerle birlikte candan sabırlı olmak, sebat etmek-tir. Dolayısıyla bu ifadeyle Peygamber'in (s.a.a) bütün ilgisini mümin-lere yöneltmesinin, onlarla birlikte oturup kalkmaya özen göstermesi-nin, onları Allah'ın edebiyi eğitmesinin, terbiye etmesinin kinayeli bir dille anlatılmış olması muhtemeldir. Ya da müminlerden ayrılmaması, sürekli olarak onlar arasında kalması bu şekilde vurgulanmış olabilir. Nitekim kuş da kanatlarını kavuşturunca ne uçabilir, ne de yerinden ay-rılabilir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Sabah-ak-şam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 79; el-Kebir, c. 19, s. 210.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 345; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 79.]

sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme.” (Kehf, 28)

Dördüncü prensip ise, “*Ve de ki: Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım.*” ifadesidir. Yani, sizi Allah’ın apaçık azabıyla uyarmaktan başka bir iddiam yoktur. Açıklanmasına ihtiyaç duyduğunuz şeyleri size açıklıyorum. Bunun dışında bu işte herhangi bir etkinliğim, bağımsız bir işlevim yoktur.

İşte şu dört prensip; yani kâfirlerin ellerinde bulunan dünya hayatının çekici süslerine eğilim göstermeyi terk etme, küfürlerini sürdürmeleri ve alay etmeleri durumunda üzülmekten vazgeçme, müminleri kanatlarının altına alma ve apaçık bir uyarıcı olduğunu vurgulama prensipleri Peygamber’e (s.a.a) yakışan güzel davranmanın ve hoşgörünün açılımıdır. Eğer bu prensiplerden biri eksik olursa, emredilen hoşgörü yerine getirilmemiş olur.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin, “*Ayette geçen ‘Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.’* ifadesi, kâfirlere karşı kılıç kullanılmasını emreden ayetin inmesiyle neshedilmiştir.”⁽¹⁾ şeklindeki değerlendirmeleri yerinde değildir. Çünkü ayette emredilen ve “*Sakin... gözlerini dikme*” ifadesiyle de açıklanan bu hoşgörü ile ilgili hüküm, kâfirlere karşı kılıç kullanmayı emreden ayetin inmesinden sonra da devam etmiş ve yürürlükte olmuştur. Dolayısıyla bu ayetin içerdiği bu hükmün neshedildiğini söylemenin bir anlamı yoktur.

90-93) Nitekim (Kur’ân’ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik. Onlar ki, Kur’ân’ı (büyü, eskilere ait uydurulmuş söz şeklinde) parçalara böldüler. Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız, yapmakta oldukları işleri.

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle bir açıklamaya yer verilir: “İdîn kelimesi ‘idet’in çoğuludur. Kelimenin aslı ‘idvet’tir. Sonra kelimenin aslında yer alan “vav” harfi düşmüştür. Çoğulunun ‘nun’lu olması da bunun göstergesidir. Nitekim Araplar, ‘izet’ ve ‘izûn’ derler ki, kelimenin aslı ‘izvet’tir. ‘et-Ta’diyeh’, ayırmak demektir. Bu kelime de ‘a’da (uzuv)’dan gelir. Araplar, ‘addeytu’s-şey’e=o şeyi ayırdım ve kısımlara böldüm’ derler. Şair Ru’be de der ki: Ve leyle dinullahi bi’l-ma’diyyi (Allah’ın dini bölünmez).” (Alıntı burada son buldu.)

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 344; Ruhul-Maani, c. 14, s. 77.]

“Nitekim (Kur’ân’ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik.” ayetinin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu cümle, “*Ve de ki: Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım.*” ifadesinin bir ölçüde işaret ettiği takdirî bir ifadeyle ilintilidir. Yani, (Kur’ân’ı) kısımlara ayıranlara indirdiğimiz gibi, sizi de size inecek bir azapla uyarıyor ve açıklıyorum. “Kısımlara ayıranlar”dan maksat, bir sonraki ifadede niteliklerine işaret edilen kimselerdir: “*Onlar ki, Kur’ân’ı parçalara böldüler.*” Bunlar da, rivayetlerde işaret edildiği gibi, Kureyş kabilesine mensup bazı kimselerdir. Bunlar, Kur’ân’ı bazı parçalara ayırarak, bir kısmı, “Kur’ân sihirdir.”, bir kısmı, “Önceki kuşaklarla ilgili efsanelerden ibarettir.”, bir kısmı da, “Uydurulmuş bir sözdür.” demişlerdi. Sonra her biri Mekke’nin giriş kapılarından birinde durarak hac mevsiminde Mekke’ye gelen insanları Peygamber’den (s.a.a) uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. İnşallah rivayetler bölümünde bu olay üzerinde duracağız.

Bazı müfessirlere göre ise,⁽¹⁾ “kema enzelnâ=nitekim indirdik” ifadesi, daha önce yer alan “*Andolsun ki, sana eğimli (bazısı bazısını açıklayan ayet)lerden yedi ayeti... verdik.*” ifadesiyle ilintilidir. Yani (Kur’ân’ı) kısımlara ayıranlara indirdiğimiz gibi, sana da Kur’ân’ı indirdik. Buna göre kısımlara ayıranlardan maksat Yahudi ve Hristiyanlardır. Çünkü bunlar Kur’ân’ı parçalara ve kısımlara bölmüş, “Bunların bazısına inanır, bazısına da inanmayız.” demişlerdi.

Ancak bu değerlendirme isabetli değildir. Çünkü bu sure Mekkî’-dir ve Peygamberimizin (s.a.a) peygamber olarak görevlendirilişinin ilk dönemlerinde inmiştir. O zaman ise henüz İslâm dini, Yahudi ve Hristiyanlarla bu tür bir sınav sürecine girmemişti. “*İman edenlere gündüzün başlangıcında inene inanın, sonunda (ineni)ise inkâr edin.*” (Âl-i İmrân, 72) sözünü, yine buna benzer başka sözleri de Yahudiler hicretten sonra söylemişlerdi. Ayetlerin akışı, bizim söylediğimizin kanıtıdır.

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: “Ayette kastedilen kimselerin “kısımlara ayıranlar” olarak isimlendirilmesinin nedeni, Allah’ın peygamberlerini ve onlara indirilen kitapları birbirinden ayırmaları ve bunların bir kısmına inanıp diğer bir kısmına ise inanmamalarıdır.”⁽²⁾

Fakat bu değerlendirme de isabetli değildir. Çünkü hemen sonra-

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 589.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 589.]

sındaki ayet, kısımlara ayıranları, Kur’ân’ı parçalara bölenler olarak nitelendiriyor, yüce Allah’ın peygamberlerini veya kitaplarını bölenler olarak değil.

Buna göre, ayetlerden anlaşılan şudur: Üzerinde durduğumuz bu iki ayette, Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirildiği ilk dönemlerde Kur’ân nurunu söndürmeye çalışan, insanları Allah’ın yolundan alıkoymak için Kur’ân’ı bölümlere ayıran, bunun sonucunda Allah tarafından üzerlerine azap indirilip helâk edilen bir grubun faaliyetlerine işaret ediliyor. İşte bu iki ayette bunlardan söz ediliyor. Ardından yüce Allah bu tür girişimlerinin akıbetini bize anlatıyor: *“Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız, yapmakta oldukları işleri.”*

94-96) Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir. Çünkü (azap indirmede) o alay edenlere karşı biz sana yeteriz. Onlar ki, Allah ile beraber başka bir ilâh edinirler. Yakında (gerçeği) bilecekler!

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: “es-Sad’u, tıpkı ‘el-fark’ ve ‘el-fasl’ gibi, yarmak anlamına gelir. ‘Sadea bi’l-hakki’, yani hakkı açıkça dile getirdi.” (Alıntı sona erdi.)

Bu ayet, önceki açıklamalara ilişkin bir ayrıntı mahiyetindedir. Zaten öteden beri yapılan açıklamalara ilişkin bir ayrıntı olması da gerekir. Çünkü surenin gerçek hedefi budur. Yani, durum anlatıldığı gibi olduğuna, sana da güzellikle muamele edip hoşgörülü olman emredildiğine ve Kur’ân’ı kısımlara ayıranlara indiği gibi müşrikleri azabımızla uyardığına göre, artık sen, hak sözünü açıkça söyle ve davetini en açık bir şekilde insanlara duyur.

Bu da gösteriyor ki, *“Çünkü o alay edenlere karşı biz sana yeteriz.”* ifadesi, *“açıkla”* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Nitekim açıklamanın akışından da bunu algılamak mümkündür. Ya da bu ifade gösteriyor ki, bu alay edenler, daha önce sözü edilen kısımlara bölenlerdir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Durum bizim anlattığımız gibi olduğuna ve sen de kısımlara bölenlere indirdiğimiz azabın bir benzeriyle onları uyardığına göre, *“artık sen, sana emredilen şeyi açıkla”* -yani davetini açıkla ve hakkı apaçık bir şekilde ortaya koy- *“ve müşriklerden yüz çevir. Çünkü”* -onlara azap indirmek suretiyle- *“o alay edenlere karşı biz sana yeteriz. Onlar”* o kimselerdir *“ki, Allah ile beraber başka bir ilâh edinirler. Yakında (gerçeği) bilecekler!”*

97) Andolsun, onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz.

Bir kez daha Peygamberimizin (s.a.a) müşriklerin kendisiyle alay etmelerinden dolayı üzülmeye ve canının sıkılmasına değiniliyor. Çünkü yüce Allah Peygamberimize teselli vermeye, gönlünü hoşnut kılmaya ve ruhunu güçlendirmeye büyük önem verir. Kur'ân'da, özellikle Peygamberimizin (s.a.a) omuzlarındaki yükün çok daha ağır olduğu Mekke döneminde inen surelerde buna benzer açıklamaların birçok örneğini görmek mümkündür.

98-99) Artık Rabbine hamdederek O'nu tesbih et ve secde edenlerden (namaz kılanlardan) ol. Ve sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et (kulluğun gereklerini yerine getirmede sebat göster).

Burada yüce Allah, Peygamber'ine Rabbini tesbih etmesini, hamt ederek övmesini, secde edip kulluk sunmasını veya kulluk esaslı tavırını sürdürmesini tavsiye ediyor. Bunu da, müşriklerin söylediklerinden dolayı canının sıkılıyor olmasını gündeme getirdiği bir açıklamanın devamı biçiminde sunuyor. Şu hâlde bu, üzüntüye ve musibetlere karşı başvurulacak bir çözüm yoludur. Bundan önceki ayetlerde de Peygamberimize güzel davranmayı, hoşgörüyü ve sabrı tavsiye etmişti. Sabır tavsiyesini, “*Ve sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et.*” ifadesinden de algılamak mümkündür. Çünkü bu ifadenin zahiri, belli bir süreye kadar kulluk etmeye karşı sabırlı olmanın emredildiğini göstermektedir. Bu bakımdan zorlukları savmak ve acı olaylar karşısında dirençli olmak bağlamında tefsirini sunduğumuz ayetin içeriği aşağıdaki ayetin içeriğine yakındır: “*Sabır ve namazla yardım dileyin...*” (Bakara, 153)

Örnek olarak sunduğumuz bu ayetten de anlaşılıyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette geçen “*secde edenler*” ifadesinden maksat, namaz kılanlardır. Şu hâlde bu, namaz kılmaya yönelik bir emirdir. Namazın burada “secde” olarak isimlendirilmiş olması, bir hareketler bütününden ibaret olan namaz ibadetinin, en üstün cüzüyle isimlendirilmesine örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla ayette geçen tesbih ve hamt etme ifadelerinden maksat da, lâfzî tesbih ve hamttır, dilde söylenen sözcüklerdir. “Suphanallah, elhamdülillah” demek veya bu anlama gelen başka sözler söylemek gibi. Evet, eğer Bakara Suresi'nin ilgili ayetinde

geçen “salât=namaz” deyiminden maksat, Allah’a teveccüh edip yönelmek olsaydı, tespih ve hamt ifadelerinden -veya bu iki ifadeyle birlikte secde ifadesinden- maksat, bunların sözlük anlamları olabilirdi. Yani müşriklerin söylediklerinden Allah’ı tenzih etmek, verdiği nimetlerden dolayı O’nu hamt ile övmek ve O’nun karşısında kullukla eğilmek.

“*Ve sana yakın gelinceye kadar Rabbine kulluk et.*” ifadesinden maksat, ibadet etmeyi emretmek ise, bu durumda önceki ayetin açıklaması konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Şayet maksat, ibadete başlamak ise -ki ayetin akışının zahiri, özellikle sabırlı olmayı gerektiren hoşgörüyü ve yüz çevirmeyi emreden önceki ayetlerin akışı bunu göstermektedir- “*sana yakın gelinceye kadar*” ifadesindeki kayıtlandırma-yı da bir karine olarak alırsak, ayetin teslim olma ve itaat etme yöntemini ve kulluğun gereklerini yerine getirmeyi esas alan bir hareket tarzını uygulamayı emrettiğini söylemek mümkündür.

Şu hâlde yakinin gelmesinden maksat, ecelin ve görünmezi görüne-ne dönüştüren, haberi somut realiteye çeviren ölümün gelmesidir. Bunu destekleyen bir unsur da, daha önce geçen “*Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.*” ifadesinin, “*Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak üzere yarattık. O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir.*” ifadesinin devamı, bir detayı gibi sunulmuş olmasıdır. Şöyle ki bu ifade de gerçekte, affetmeyi ve müşriklerin söylediklerine karşı sabırlı olmayı emretmektedir. Çünkü onlar için öyle bir gün gelecek ki o günde Allah onlardan intikam alacak, yapıp ettiklerinin karşılığını eksiksiz olarak vererek onları cezalandıracaktır.

Bu durumda ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Sen kulluk sunmaya devam et. Allah’a itaat ve günahlardan kaçınma hususunda sabırlı ol, müşriklerin söyledikleri acı sözlere tahammül et. Ölüm sana gelip çattığı ve böylece yakın âlemine vardığın zaman, Allah’ın onlara neler yaptığını göreceksin.

“*Sana yakın gelinceye kadar*” şeklindeki bir ifadeyle de buna işaret edilmektedir. Çünkü bu ifadenin altında yatan mesaj, yakinin onu aradığı ve bir gün mutlaka onu yakalayacağıdır. O hâlde yakın, yani ölüm gelip çatıncaya kadar Rabbine ibadet etmelisin. Bundan maksat da perde arkasında olan şeye yönelik genel yakın âlemi olan ahiret âlemidir, gözlem ve istidlalle veya ibadetle de gerçekleşebilen yakini inanç itikat değil.

Bundan da anlıyoruz ki, bazılarının, “Yakinî inanç gerçekleşince, artık ibadet ve kulluk yükümlülüğü ortadan kalkar.” şeklindeki yorumları yanlıştır. Çünkü bu ayetin muhatabı Allah Resulü’dür (s.a.a). Birçok ayette onun yakinî bir inanca sahip olduğu, basiretle davet ettiği ve Rabbinden gelen apaçık bir delile dayandığı, masum olduğu, Allah’ın yol göstericiliğiyle insanları hidayete ulaştırdığı... açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kaldı ki, daha önce söylediğimiz gibi, ayetin akışından “yakin” ile ölümün kastedildiği anlaşıyor.

İnşaallah rivayetler bölümünün ardından, bu konuyla ilgili ayrı bir aklî değerlendirmeye yer vereceğiz.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, ve İbn Neccar, Ali b. Ebu Talib’dan, “*Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: “Kinamaksızın rıza göster.”

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hz. Ali’dan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: “Güzel davranmaktan maksat, azarlamaksızın affetmektir.”

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Hasan b. Faddal’dan, o da babasından, o da İmam Rıza’dan (a.s), tefsirini sunduğumuz bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: “Yani azarlamaksızın affetmek.”

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim’dan şöyle rivayet etmiştir: “İmam Cafer Sadık’tan (a.s), eğimli yedi ayeti ve büyük Kur’ân ifadelerinin anlamını ve bununla Fâtiha Suresi’nin kastedilip kastedilmediğini sordum; ‘Fâtiha Suresi kastedilmiştir.’ buyurdu. Bunun üzerine, ‘Besmele, eğimli yedi ayetten biri midir?’ diye sordum, buyurdu ki: Evet, eğimli yedi ayetten biridir, hem de en üstünüdür.” [c. 2, s. 289, hadis: 13]

Ben derim ki: Bu açıklama, birçok Şîî kaynakta Emîrû’l-Müminin’den ve diğer Ehlibeyt İmamları’ndan rivayet edilmiştir. Ehlişünnet kaynaklarında da Ali’dan ve Ömer b. Hattab, Abdullah b. Mesud, İbn Abbas, Ubey b. Kâ’b ve Ebu Hureyre gibi sahabîlerden rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Taberanî el-Evsat adlı eserde İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir: “Adamın biri Re-

sulullah'a (s. a.v) şöyle bir soru yöneltti: 'Allah'ın, *'Nitekim (Kur'ân'ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik.'* sözüyle ne kastediliyor?' Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: 'Burada kastedilenler Yahudi ve Hıristiyanlardır.' Adam, 'Peki, *'Onlar ki, Kur'ân'ı parçalara böldüler.'* ifadesiyle ne kastedilmiştir?' Buyurdu ki: Kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr etmeleri kastedilmiştir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Zürrare, Hümran ve Muhammed b. Müslim İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (hepsine selâm olsun), *"Onlar ki, Kur'ân'ı parçalara böldüler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada kastedilenler Kureyşlilerdir."

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Ali el-Halebî'den şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer'in (a.s) şöyle dediğini duydum: "Resulullah (s.a.a) yüce Allah'tan vahiy almaya başladıktan sonra Mekke'de on üç yıl kaldı. Bu sürenin üç yılını gizlenerek geçirdi. O sıralarda davetini açığa vurmuyordu. Bu durum yüce Allah'ın davetini açıkça dile getirmesini emretmesine kadar sürdü. Bu emir üzerine Peygamberimiz (s.a.a) bütün insanları açıkça Allah'ın dine davet etti."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Cerir, Ebu Ubeyde kanalıyla İbn Mesud'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"'Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla'* ayeti ininceye kadar Peygamberimiz (s. a.v) gizlice davetini yürüttü. Bu ayetten sonra o ve ashabı ortaya çıktılar."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Muhammed b. Ali el-Halebî İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'de birkaç yıl boyunca davetini gizli yürütüyordu. O sırada yanında Ali ve Hatice bulunuyordu. Sonra Allah, kendisine emredileni açıkça söylemesini emretti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.a) açıkça davetini yürüttü ve mesajını sunmak üzere Arap kabilelerinin karşısına çıktı. Peygamberimiz (s.a.a) kabilelerin yanına gittiğinde onlar, 'Yalancı! Uzak dur bizden!' dediler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Eban b. Osman el-Ahmer'den merfu olarak rivayet edilir ki: "Alay edenler Kureyş kabilesine mensup şu beş kişiydi: Velid b. Muğire el-Mahzumî, As b. Vail es-Sehmî, Hâris b. Hanzala, Esved b. Abdu Yeğus b. Vehb ez-Zuhrî ve Esved b. Muttalib b. Esed. Yüce

Allah, '*Çünkü o alay edenlere karşı biz sana yeteriz.*' ayetini indirince, Peygamberimiz (s.a.a), Allah'ın onları rezil edeceğini ve çok kötü bir musibetle onları helâk edeceğini anladı.”

Ben derim ki: Şeyh Saduk, bu hadisi el-Maani adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Eban'dan rivayet etmiştir. Yine Saduk aynı eserinde ve Tabersî de el-İhticac adlı eserinde Musa b. Cafer'den, o da atalarından (selâm üzerlerine olsun) bu anlama gelecek bir hadisi rivayet etmişlerdir. Oldukça uzun olan bu hadiste bu beş kişinin (Allah'ın laneti onların üzerine olsun) helâk oluş hikâyeleri uzun uzun anlatılır. Yine alaycıların, Kureyş'ten beş kişi olduğu ve bunların helâk ediliş sebepleri İmam Ali'den (a.s) ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Bununla beraber Ehlisünnet kanallarından gelen konuyla ilgili rivayetler arasında alaycıların sayısı ve helâk ediliş biçimleri hususunda birtakım farklılıklar vardır. Hem Şiîlerin, hem de Sünnîlerin üzerinde ittifak ettikleri hadis ise, bizim yukarıda sunduğumuz rivayettir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve Deylemî, Ebu Derda'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah'ın (s. a.v) şöyle dediğini duydum: “Bana tüccar olayım veya mal biriktireyim diye vahyedilmedi; fakat '*Artık Rabbine hamt ederek O'nu tespih et ve secde edenlerden (namaz kılanlardan) ol. Ve sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et.*' şeklinde vahyedildi.”

Ben derim ki: Yine aynı anlamı içeren bir hadisi de İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Mesud'dan, o da Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî ve İbn Cerir, Ümmü'l-Âlâ'dan şöyle rivayet etmişlerdir: “Resulullah (s. a.v), vefat eden Osman b. Maz'un'un yanına geldiğinde, ben şunları söyledim: ‘Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun ey Ebu Saib! Şahitlik ederim ki, Allah sana şimdi büyük bir ikramda bulunmuş, makamını yüceltmıştır!’ Bunun üzerine Peygamberimiz (s. a.v) şöyle buyurdu: Allah'ın ona ikramda bulunup yücelttiğini nereden biliyorsun? O şimdi yakınle buluşmuştur ve ben onun hakkında sadece hayır umuyorum.”

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hafs b. Gıyas'tan şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: “Sabreden az sabreder ve sabırsızlık eden de az sabırsızlık eder. (Bunların her ikisi de çabucak geçer.)”

İmam ardından şunları söyledi: “Bütün işlerinde sabretmen gerekir. Çünkü yüce Allah, Muhammed’i (s.a.a) peygamber olarak göndermiş ve ona sabırlı olmayı, insanlara şefkatle yaklaşmayı emretmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *‘Onların söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl. Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak.’* [Müzzemmil, 11] Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *‘Sen kötülüğü en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur. Buna ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.’* [Fussilet, 34]”

“Allah’ın bu direktifi doğrultusunda Peygamber Efendimiz (s.a.a) de sabretti. Nitekim müşriklerin büyük işkencelerine maruz kaldı, iftiralarına uğradı, onların kendisine karşı geliştirdikleri olumsuz faaliyetlerden dolayı canı sıkıldı. Bunun üzerine yüce Allah ona şunları söyledi: *‘Andolsun onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz. Artık Rabbine hamt ederek O’nu tespih et ve secde edenlerden ol.’*” [Usul-i Kâfi, c. 2, s. 88, hadis: 3]

YÜKÜMLÜLÜK ÜZERİNE FELSEFÎ BİR YAKLAŞIM

Tefsirimizin akışı içinde, peygamberlik misyonu ve semavî şariatların indirilişi ile ilgili açıklamalarımız kapsamında şu temel gerçeği vurguladık: Her varlık türünün varoluşsal anlamda kemale ermesi için belirlenen bir hedefi, gayesi vardır. Bu varlık türü bu hedefe yöneliktir, ona doğru bir çaba içindedir, varlığıyla uyuşan varoluşsal hareketleriyle onu arar, ona ulaşmadıkça yerinde duramaz. Fakat önünü kesen bir engelin olması, hedefine varmasına izin vermemesi başka. Tıpkı bir hastalık sonucu varoluşsal hedefine ulaşamayan bir ağacın gelişemesi, olgunlaşamaması gibi. Yine bu açıklamalarımız arasında şunu da vurguladık ki, varoluşsal hedefe ulaşmaktan mahrum olmak, ancak bazı bireyler açısından söz konusu olabilir; bir varlık türünün tür olarak hedefine ulaşamaması tasavvur edilemez.

Yine söyledik ki, bir varlık türü olarak insanın da varoluşsal bir hedefi vardır ve insan bu hedefine, uygar bir toplumsal yapı içinde varabilir. Bunun en somut tanığı, yine insanın hemcinslerine muhtaç olmasını gerektiren varoluşsal donanımıdır. Erkeklik, dişilik, duygular, hisler, algılamalar ve ihtiyaçların birikip birbiri üzerine yığılması gibi.

Ayrıca şunu da açıklamış olduk ki, böyle bir beraberliğin gerçek-

leşmesi ve bu tür sosyal bir sözleşmenin yapılması, toplumu oluşturan bireyleri birtakım hükümlere ve yasalara muhtaç hâle getirir. Ki bu hükümlere ve yasalara saygılı olmaları ve gereklerini yerine getirmeleri, çok yönlü ve karışık işlerinin düzenli bir gelişim göstermesini ve aralarındaki zorunlu ihtilâfların çözüme kavuşturulmasını sağlar. Böylece bu hükümler ve yasalar sayesinde her birey mutlu olacağı, varoluşsal kemalini gerçekleştirebileceği, kısacası durması gereken yerde durur. Sözünü ettiğimiz bu pratik hükümler ve kanunlar gerçekte, ruhsal ve bedensel donanıma sahip olan insan varoluşunun özel yapısından ve kendine özgü yaratılışından kaynaklanan ihtiyaçların ürünüdür. Nitekim insanın varlığının ve yaratılışının kendine özgülüğü, genel varlık bütününden insan denen özel bir varlığı ortaya çıkaran illet ve sebeplerin özellikleriyle de ilintilidir.

İşte dinin fitrî oluşunun anlamı budur. Yani din, insanın varoluşu itibariyle yöneldiği hüküm ve kanunların toplamından ibarettir. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Din, kozmik varlığın gerektirdiği yasalar bütünüdür. Eğer bu yasalar uygulanırsa ve din hayata egemen kılınırsa, toplum yapıcı bir çizgide varlığını sürdürür, bireyler varoluşsal amaçlarına, amaçlanan kemale erişirler. Ama eğer kozmik varlığın gerektirdiği yasalar bir kenara bırakılır ve din hayattan uzaklaştırılırsa, insanlık âlemi ifsada uğrar, toplumsal yapı bozulur, insan ile kozmik yapıya egemen olan yasa arasında çatışma kaçınılmaz olur.

Yine insan bu kanunların hepsini, ister toplumun durumunu ıslah etmeye ve toplumsal güçlerin birliğini sağlamaya yönelik muamelatla ilgili olan kanunlar olsun, isterse de insanın salih, yapıcı bir toplumsal yapı içinde varoluşsal kemaliyle ilintili marifet ve yapıcılığa kavuşması amacıyla yönelik ibadî olan kanunlar olsun, ilâhî nübüvvet ve semavî vahiy kaynağından almak zorundadır, başka değil.

İşte buraya kadar sunduğumuz temel gerçeklerden açığa çıkıyor ki, insan şu dünya hayatında yaşamını sürdürdüğü müddetçe ilâhî yükümlülükten kurtulamaz, yükümlülük onun ayrılmaz bir özelliği olarak devam eder. İnsanın, nefsi itibariyle eksik olup henüz varoluşunu tamamlamamış olması ile bilgi ve amel (teori ve pratik) olarak kemale ulaşması, kâmil olması sonucu değiştirmez. İnsanın bu bağlamda eksik olması durumunda yükümlülükten kurtulamayacağı hususu açıktır. Kâmil olmasına rağmen yükümlülüğünün devam etmesinin bir zorunluluk

olduğu ise şuradan bellidir: Çünkü insanın kemale erişiminin anlamı, teorik ve pratik açıdan, toplumla uyuşacak ve toplumu ıslah edecek şekilde muamelatla ilgili davranışlara kaynaklık eden üstün melekelerle sahip olması, yine marifeti kemale erdirmesi ve insanı mutluluğa ileten ilâhî inayetin de gerektirdiği gibi bu marifetle uyumlu olan ibadî eylemleri gerçekleştirmesidir.

Bilindiği gibi, kâmil insan açısından yükümlülüğün kalkabileceğini söylemek, onun hüküm ve kanunlara aykırı hareket edebileceğini söylemekle aynı anlama gelir. Bu ise, muamelat bazında toplumun ifsat olmasını gerektirir ki, ilâhî hikmet bunu onaylamaz. İbadetler bazında da, üstün melekeler ile bunların sonuçları arasında çelişkinin olması na neden olur. Çünkü üstün melekeler gerçekleşmedikleri sürece fiiller bunlara sahip olmak için öne sürülen öncüller konumundadırlar. Bu melekeler gerçekleştikten sonra ise, söz konusu fiiller bunlara ilişkin sonuçlar mahiyetini kazanırlar ve o melekelerin ayrılmaz parçaları olarak onlardan sadır olurlar.

Dolayısıyla bazılarının ileri sürdükleri, “İlâhî yükümlülüğün hedefi, insanı kemale erdirmek ve varoluş amacına ulaştırmaktır; insan kemal düzeyine ulaştınca ise, artık yükümlülüğün anlamı kalmaz.” şeklindeki görüşün bir vehim olduğu da ortaya çıkıyor.

Nedenine gelince: Kâmil bir insan ilâhî yükümlülüğe aykırı hareket ederse, eğer bu aykırılık muamelat ile ilgiliyse, bu, insan türüne ilişkin ilâhî hikmeti ortadan kaldırır. Şayet ibadetle ilgiliyse, bu sefer de üstün melekelerin sonuçlarıyla çelişmesini gerektirir ki, böyle bir durum caiz değildir. Eğer caiz olursa, bunun anlamı söz konusu melekelerin geçersizliği, aynı zamanda hikmetin de geçersizliğidir. Kuşkusuz kâmil insan ile kâmil olmayan bir insan arasında fiilleri işlenmesi açısından fark vardır.

Evet, fiillerin sadır olması bakımından kâmil insanla diğerleri arasında fark vardır. O da şu ki: Kâmil insan, ilâhî hikmete ve yükümlülüğe aykırı hareket etmekten yana korunmuştur. Çünkü üstün karakterler onda kökleşmiş ve melekeler kalıcılık kazanmışlardır. Ama kâmil olmayan insan böyle değildir. Yardım Allah’tan dilenir.

NAHL SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 128 Ayettir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ^ط سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾
يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا
أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ^ط
تَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ
مُبِينٌ ﴿٤﴾ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ^ص
﴿٥﴾ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ^ص ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ
أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بِالْغِيَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ^ط إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوْوْفٌ
رَحِيمٌ^{لَا} ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً^ط وَيَخْلُقُ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ^ط وَلَوْ شَاءَ لَهْدِيكُمْ
أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ
شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ
وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ^ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾
وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ^{لَا} وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ^ط وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ^{لَا} ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ

مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ^ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ
 الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا^ح وَتَرَى
 الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَالْقَى
 فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ^{لا}
 ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ^ط وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾ أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا
 يَخْلُقُ^ط أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا^ط إِنَّ اللَّهَ
 لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَالَّذِينَ
 يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ^ط ﴿٢٠﴾ أَمْوَاتٌ
 غَيْرُ أَحْيَاءٍ^ج وَمَا يَشْعُرُونَ^{لا} أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

1- (Ey müşrikler!) Allah'ın (müminlere yardım edip kâfirlere azap indirmesine yönelik) emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir.

2- (Bu nedenle Allah,) “(Halkı) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.” diye kullarından dilediğine, melekleri emrinden (var etme kelimesinden) olan (hayat verici) ruh ile indirir.

3- Gökleri ve yeri hak (batıl olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattı. O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

4- İnsanı da bir nutfeden yarattı. Bir de bakmışsın o, (yaratıcısına karşı) apaçık bir hasım kesilmiştir.

5- Hayvanları (deve, inek ve koyunu) da sizin için yarattı. Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.⁽¹⁾

6- Akşamleyin meradan ağullarına döndürürken ve sabahleyin meraya salıverirken de onlarda sizin için bir güzellik (hoşluk) vardır.

7- Onlar sizin yüklerinizi ancak ağır meşakkatlerle varabileceğiniz şehirlere taşırlar. Kuşkusuz, Rabbiniz çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

8- Atları, katırları ve eşekleri de binesiniz ve bir süs olsun diye (sizin için yarattı). Daha bilmediğiniz nice şeyleri (hayvanları ve binekleri) de yaratır.

9- (Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah’a gereklidir. Yolların bazısı da eğridir. O dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi.

10- Gökten su indiren O’dur. Onun bir kısmı sizin için içecektir ve kendisinde hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de ondandır.

11- Onunla sizin için ekin, zeytin ağaçları, hurma ağaçları, üzüm ağaçları ve bütün meyvelerden (ağaçlarını) bitirir. Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.

12- Geceyi, gündüzü, Güneşi ve Ayı emrinize verdi. Yıldızlar da O’nun emriyle boyun eğdirilmişlerdir. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için deliller vardır.

13- Yeryüzünde sizin için rengârenk (çeşit çeşit) yarattığı şeyleri de (hizmetinize verdi). Kuşkusuz bunda, anlayan topluluk için bir delil vardır.

14- İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız süsler çıkarmanız için denizi sizin emrinize veren de O’dur. Gemilerin

1- [Veya: Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.]

denizde (suyu) yara yara gittiğini görürsün. (Bu, birtakım faydalar elde etmeniz ve ayrıca) O'nun lütfünü aramanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

15- Sizi sarsmasın diye yeryüzünde sağlam dağlar yerleştirdi. Irmaklar ve (gideceğiniz yeri) bulasınız diye de yollar (var etti).

16- Ve daha nice alâmetler de (var etti). Onlar, yıldızla da yolu bulurlar.

17- O hâlde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu?! Hiç düşünmüyor musunuz?

18- Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Çünkü Allah, eksikleri örten ve (eksikleri tamamlayıp ihtiyaçları gidermekle) sürekli merhamet edendir.

19- Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.

20- Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar. Zaten kendileri yaratılmışlardır.

21- (Onlar) ölüdürler, diri değildirler ve (kendilerine tapanların) ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin geneli üzerinde durup düşündüğümüz zaman, şöyle bir düşünce genel bir zan olarak zihnimizde beliriyor: Bu surenin giriş kısmı, Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'de geçirdiği son dönemlerde, hicretin hemen arifesinde inmiştir ki, bunlar kırk ayettir. Yüce Allah bu ayetlerin bir bölümünde gökten ve yerden kaynaklanan türlü nimetlerinden söz ediyor. Ki insan hayatı bunlara dayanır ve yaşamında bunlardan yararlanır. Bu, sağlam bir düzen ve kesintisiz olarak uygulanan bir planlamadır ve yüce Allah'ın rububiyette tekliğinin kanıtıdır.

Ayetlerin diğer bir bölümünde ise, müşriklerin iddialarının çürüklüğü, çalışmalarının sonuçsuzluğu kanıtlarıyla gözler önüne seriliyor. Kendilerinden önceki toplulukların cezalandırılmaları gibi, onların da cezalandırılacakları ve kıyamet günü aralarındaki meselelerin adil bir hükümle çözüme kavuşturulacağı dile getiriliyor.

Yüce Allah bu ayetleri şu ifadelerle açıyor: *“Allah’ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir ve yücedir.”* Ve müşriklerin karşı tezlerini çürütmeye yönelik ayetleri de bu ifadedeki Allah’ı tenzih ve tespih edici ifadelerin bir ayrıntısı olarak sunuyor. Bundan da anlaşılıyor ki, surenin giriş kısmının ana hedefi, ilâhî emrin gerçekleşmek üzere olduğunu, kendilerine yaklaştığını, üzerlerine inmek üzere olduğunu haber vermektir.

Bu arada ayet, müşriklere yönelik bir tehdit de içermektedir. Çünkü müşrikler, Kur’ân’ın akışı içinde çokça sözü edilen ve kendilerine yönelik bir uyarı olarak kullanılan Allah’ın emrinin inmesini ve azabın bir an önce gelmesini -kendisiyle alay etmek için- Peygamberimizden (s.a.a) istiyorlardı. Bunun yanında Kur’ân’da, *“Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoş görün.”* [Bakara, 109] gibi, müminler için müjde ifade eden açıklamalar da yer almaktadır. Allah’ın emri ise, hakkın batıla, tevhidin şirke ve imanın küfre en kısa zamanda galip geleceğinden başka bir şey değildir. Surenin giriş kısmı üzerinde iyice düşündüğümüz zaman bütün bunları algılayabiliriz.

Surenin geri kalan seksen sekiz ayetlik son kısmı ise, *“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri...”* (41. ayet) ifadesiyle başlıyor. Bu ifadeden başlayıp surenin sonuna kadar devam eden akışı oluşturan ayetler arasında bir bütünlük ve irtibat olduğu hemen göze çarpmaktadır. Ayetlerin akışı içinde, Peygamberimizin (s.a.a) Medine’ye hicretinden hemen sonra inmiş olabileceği intibahı uyandıran ayetler vardır. -Dolayısıyla surenin giriş kısmıyla son kısmı iniş zamanı itibarıyla birbirlerine yakındırlar.- Çünkü bu son kısımda yer alan bazı ayetlerin içerikleri, ancak hicretten sonra yaşanan kimi olaylarla örtüşmektedir: *“Allah yolunda hicret edenleri...”* (41. ayet), *“Andolsun ki biz, onların, “Ona ancak bir insan öğretiyor.” dediklerini biliyoruz...”* (103. ayet) gibi. Ki bir görüşe göre, bu son ayet Selman-ı Farisî hakkında inmiştir. Bilindiği gibi Selman da, Medine’de iman etmişti. Yine ileride değineceğimiz gibi, *“Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse, kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse değil...”* (106. ayet) ayeti de Ammar b. Yasir hakkında inmiştir. Ayrıca Yahudilerle ve fikhî hükümlerle ilgili ayetler, bunların Medine’de indiklerini göstermektedir.

Bunun yanında iniş zamanlarının farklı olduğunu aşağıdaki ayetler-

den de açıkça algılamak mümkündür: “Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri...” (41. ayet), “Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde...” (101. ayet) ifadesiyle başlayan iki veya beş ayet. “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse, kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse değil...” (106. ayet) ayeti ile sonrasındaki birkaç ayet gibi.

Bununla beraber objektif olarak yaklaştığımız zaman, “Allah yolunda hicret edenleri...” (41. ayet) ifadesiyle başlayan iki ayet, “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse, kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse değil...” (106. ayet) ve sonrasındaki birkaç ayet ve “Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin.” (126. ayet) ve ardından yer alan iki ayetin Medine döneminde indiklerini söyleyebiliriz. Çünkü bu, sözünü ettiğimiz ayetlerin akışından anlaşılıyor. Geri kalan ayetlerse, Medine’de inmiş olmaktan çok Mekke’de inmiş olduklarını göstermektedirler. Gerçi bu değerlendirme bazı rivayetlerle uyuşmuyor; ancak bu konuda rivayetten çok ayetlerin akışının oluşturduğu anlamsal atmosferi esas almak gerekmektedir.

En’âm Suresi’nin 118. ayetini tefsir ederken, Mekke döneminde inen bu ayetin Nahl Suresi’nden sonra inmiş olma ihtimalinin bulunduğunu belirtmiştik. Surenin son kısmında yer alan ayetlerin üzerinde birleştikleri ortak hedef şudur: Bu ayetler sabretmeyi emretmekte ve Allah yolunda yapılan sabra karşılık güzel bir vaatte bulunmaktadırlar.

Ayetin ana hedefi, müşriklerle ilgili Allah’ın emrinin gerçekleşmek üzere olduğunu bildirmektir. Allah’ın emrinden maksat da, hak dinin ortaya çıkması ve düşmanlara galip gelmesidir. Yüce Allah bunun gerekçesini ise ilk olarak şöyle açıklıyor: İbadete lâayık olan tek ilâh Allah’tır, başkası değil. Çünkü evreni yöneten O’dur, evrenin tedbiri O’nunla kaimdir. Nitekim yaratılış olgusu da O’nunla kaimdir. Ayrıca bütün nimetler sonunda gelip O’na dayanır. Oysa başkalarının [ilâh diye kulluk sunulan düzmece ilâhların] bu gibi özellikleri yoktur. O hâlde, Allah’a ibadet edilmeli ve O’ndan başkasına tapılmamalıdır. İkinci olarak da şu açıklamaya yer veriyor: Hak din, Allah’ındır ve Allah tarafından gönderilen dindir. Şu hâlde, bu dinin alınması, ona amel edilmesi ve Allah’ın dininden başka bir dinin yasalaştırılmaması gerekir. Üçüncü olarak da müşriklerin peygamberlik ve ilâhî yasamayla ilgili

olarak ortaya attıkları kuşkuları bertaraf ediyor ve ardından ilâhî dinle ilgili temel gerçekleri beyan ediyor.

Surede yer alan ayetlerin büyük kısmının hedefi budur, döne döne bu gerçeğin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda bazı ayetler hicreti ve hicretle ilgili gelişmeleri ele alıyor.

1) (Ey müşrikler!) Allah'ın (müminlere yardım edip kâfirlerle azap indirmesine yönelik) emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezze ve yücedir.

Ayetin akışının zahiri, hitabın müşriklere yönelik olduğunu gösteriyor. Çünkü 22. ayet olan “*İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır..*” ifadesine kadar süren bundan sonraki ayetlerin ana hedefi, onların tevhit karşısı tezlerini çürütmek ve aleyhlerine kanıt sunmaktır. Bu ayetlerin tümünde de açıklama müşriklere doğru yöneltilmiştir. Dolayısıyla bu ayetler kümesinin toplamı, tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda yer alan “*O, onların ortak koştukları şeylerden münezze ve yücedir.*” ifadesinin ayrıntılı açıklaması mahiyetindedir. Bu da yüce Allah'ın geleceğini bildirdiği emrin, rububiyet/rablik makamını müşriklerin şirklerinden, asılsız yakıştırmalarından temelden tenzih eden, arındıran bir emir olmasını gerektirir. Kur'ân'da ise, müminlerin herhangi bir işin bir an önce olmasını istediklerine ilişkin bir ifadeye rastlamıyoruz. Bilakis, müşriklerin kıyamet, fetih ve azabın indirilişi hususunda söylenenlerin bir an önce gerçekleşmesini istediklerinin zikredildiğini görüyoruz. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz:

“*De ki: 'Ne dersiniz, O'nun azabı size gece veya gündüz gelirse, suçlular onun neyini çabuk isterler? Azap başınıza geldikten sonra mı O'na (Kur'ân'a, dine veya Allah'a) inanacaksınız? Şimdi mi? Oysa (alay edip) onun çabucak gelmesini istiyordunuz!'* Sonra zulmedenlere denilir ki: ‘Süreklilik (ahiret) azabını tadın! (Dünyada) kazandıklarınızdan başka bir şeyle mi cezalandırılıyorsunuz? (Siz ancak yaptıklarınızla cezalandırılıyorsunuz.)’ ‘O (azap) gerçek midir?’ diye senden haber almak istiyorlar. De ki: Evet, Rabbime andolsun ki, o şüphesiz gerçektir ve siz onu engelleyemezsiniz.” (Yûnus, 50-53) Örnek olarak sunulacak başka ayetler de vardır.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayette geçen “emir”den maksat, yüce Allah'ın kitabında defalarca Hz. Peygamber'e (s.a.a) ve müminlere

yönelttiği vaat ile müşriklere yönelttiği tehdittir. Müminlere yardım edeceği, kâfirleri ise yüzüstü bırakacağı, onları büyük bir azaba çarptırarak katından bir emirle dinini egemen kılacağı olgusu yani. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoş görün.*” (Bakara, 109) Öte yandan tefsirini sunduğumuz ayette geçen “fe-lâ teste’cîlûhu=artık onun çabuklaşmasını istemeyin” ifadesindeki zamir de “emr”e dönüktür. Bunu ayetin akışından çıkarabiliriz. Ya da emrin gelişinden maksat, gerçekleşmek üzere oluşu, ortaya çıkacak duruma gelişidir. Bunun örnekleri normal konuşmalarda çoktur. Meselâ emirin gelmesini bekleyen birine, emir henüz gelmediği hâlde, “İşte emir geliyor.” denilebilir.

O hâlde, ayetin sonunda yer alan “*O, onların ortak koştukları şeylerden münezze ve yücedir.*” ifadesi, muhatap sıygasından gaip sıygasına geçiş yapılmasına örnek oluşturmaktadır. Bu üslup değişikliğiyle de şuna işaret ediliyor: Onları muhatap almaya, yüz yüze konuşmaya değmez. Çünkü şirk koşmaları sonucu onların anlayışları çökmüştür. Zaten bu şirk inancına sahip oluşlarından dolayıdır ki, alaycı ve mas-karacı tavırlarının bir göstergesi olarak emrin inişini acele ile istiyorlar.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin,⁽¹⁾ “Hitap müminlere veya müminlerle birlikte müşriklere yöneliktir.” şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır; çünkü ayetlerin akışı ile örtüşmüyor.

Kaldı ki yüce Allah, Kur’ân-ı Kerim’in genelinde acele ile istemeyi mümin olmayanlara özgü kılar, müminlerden ise olumsuzlar. Meselâ bir ayette şöyle buyurur: “*Ona inanmayanlar, onun çabuk kopmasını isterler. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler.*” (Şûrâ, 18)

Aynı şekilde, bazı müfessirlerin,⁽²⁾ “Ayette geçen ‘emir’den maksat, kıyamet günüdür.” şeklindeki yorumları da isabetsizdir. Gerçi müşrikler kıyamet gününün de bir an önce gelmesini isterlerdi. Nitekim yüce Allah, onların bu yöndeki sözlerini bize şu şekilde aktarmıştır: “*Eğer gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecektir?*” (Yâsîn, 48) Ancak yukarıda da vurguladığımız gibi, ayetlerin akışından maksadın kıyamet günü olduğunu çıkarsamak mümkün değildir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 92.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 348; Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 83.]

Bunlardan daha ilginç olanı ise, bazı müfessirlerin ayetten çıkardıkları sonuçtur. Diyorlar ki: “Ayette geçen ‘emir’den maksat, kıyamet günüdür. Çünkü yüce Allah Hicr Suresi’nin sonlarına doğru, *‘Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız’* buyurmuştur. Bu ifade, onların haşredileceklerine ve sorguya çekileceklerine dikkat çekiyor. Sonra Nahl Suresi’nin başında ise, *‘Allah’ın emri geldi.’* buyurmuştur. Böylece bu ifadeyle kıyamet gününün yaklaştığını haber vermiştir. Yine Hicr Suresi’nin sonunda şöyle bir ifade yer alıyor: *‘Ve sana yakın gelinceye kadar Rabbine kulluk et.’* Yakın de ölüm olarak tefsir edilmiştir. Bu da çok güçlü bir veri olarak Nahl Suresi’nin ilgili ayetinde geçen ‘emir’ ile kıyamet gününün kastedilmiş olmasını gerektirmektedir. Sonra bu ilgiyi pekiştiren bir diğer kanıt da, Hicr Suresi’nin ilgili ayetinde *‘sana... gelinceye kadar’*, bu surede de *‘geldi’* ifadesinin yer almasıdır.”⁽¹⁾ Bu ve benzeri yaldızlı sözlere iltifat etmemek gerekmektedir.

Bunun bir benzeri de diğer bazılarının şu yorumudur: “Ayette geçen ‘emir’den maksat, ‘evamir’in tekili olan ve ‘buyruk’ anlamına gelen ‘emr’dir. Ki bunun anlamı da hükümdür. Sanki bununla ayette yer verilen antlaşma, yemin ve yenmesi yasak olan şeylerle ilgili hükümlere işaret edilmek isteniyor. Bu durumda hitap sadece müminlere yöneliktir.”⁽²⁾ Okuyucular böyle bir yorumun, öteden beri yaptığımız değerlendirmeler açısından doğru olmayacağını biliyorlar.

2) (Bu nedenle Allah,) “(Halkı) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.” diye kullarından diletiğine, melekleri emrinden (var etme kelimesinden) olan (hayat verici) ruh ile indirir.

İnsanlar, eskiden olduğu gibi, günümüzde de ruhun gerçekliği hususunda aralarında çok büyük farklılıklar olmasına karşın, ondan hep aynı anlamı algılamışlardır. Yani bilincin ve iradenin özünü oluşturan hayatın olmasını sağlayan. İşte ayette de kastedilen bu anlamdır.

Ruhun gerçekliği ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak: “*Ruh ve melekler saf saf olup durduğu gün.*” (Nebe’, 38), “*Melekler ve ruh oraya yükselip çıkar.*” (Meâric, 4) ayetleri ile benzer ayetlerden anladığımız kadarıyla ruh, canlı, bilgi ve güç sahibi bağımsız bir var-

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 90.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 93.]

lıktır. Bazılarının sandığı gibi varlıklarla kaim olan bir tür nitelik ve durum değildir. Sonra yüce Allah, “*De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir.*” [İsrâ, 85] buyurarak ruhun, Allah’ın emrinin türünden olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer ayette ise Allah, emrini şöyle tanımlıyor: “*Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun emri, ‘Ol!’ demekten ibarettir; o da hemen oluverir. Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah’ın şanı ne kadar yücedir!*” (Yâsîn, 82-83) Bu da gösteriyor ki, emir, Allah’ın varlıkları meydana getirdiği var etme sözüdür. Yani varlıkların üzerine akıttığı varlık. Fakat her açıdan değil, bilakis maddesiz, zamansız ve mekânsız olarak Allah’a dayanışı açısından. Bunu aşağıdaki ayetten de anlayabiliriz: “*Bizim emrimiz, bir anlık bakış gibi.*” (Kamer, 50) Çünkü bu tür bir ifade tedricîlik, yani madde ve hareket içermeyen olgularla ilintili olarak kullanılır. Okuyucuların şimdilik bu genel değerlendirmeye yetinmelerini tavsiye ediyor ve inşaallah İsrâ Suresi’nin ilgili ayetinde ayrıntılı açıklama sunacağımızı belirtiyoruz.

Sonuç itibariyle bundan anlaşılıyor ki ruh, hayat sözcüğüdür ve Allah bu sözcüğü varlıklara telkin ettiğinde, bunlar Allah’ın dilemesiyle hayat bulurlar. Bu nedenle yüce Allah, şu ayette ruhu vahiy, Peygamber’ine yüklenişini ve indirilişini de vahyetme olarak isimlendirmiştir: “*İşte böylece sana da emrimizden olan ruhu vahyettik (indirdik).*” (Şûrâ, 52) Çünkü vahiy, gizlice konuşmak, işaretlerle ve ima yoluyla anlatmak demektir. Buna göre, yüce Allah’ın, sözcüğünü -hayat sözcüğünü- Peygamber’in (s.a.a) kalbine yüklemesi, ruhunu ona indirip yüklemesi anlamını ifade ediyor.

O hâlde, “yünezzilu’l-melâikete bi’r-ruhi min emrihi=melekleri emrinden olan ruh ile indirir” ifadesinin orijinalindeki “ba” harf-i cerri, sözcüğe birliktelik veya nedensellik anlamını kazandırır. Aslında birliktelik ve nedensellik anlamları arasında sonuç itibariyle pek bir fark yoktur. Ayetin anlamı üzerinde düşündüğümüz zaman bunu rahatlıkla kavrayabiliriz. Çünkü meleklerin ruhla beraber inmeleri, ancak Peygamber’in kalbine ruhu yüklemeleri, dolayısıyla ilâhî bilgileri kalbine damlatmaları amacıyla olabilir. Meleklerin ruh nedeniyle inmeleri de öyle. Çünkü Allah’ın sözcüğü -ki hayat sözcüğünü kastediyorum- insanlara egemen olup onları yaşattığı gibi, meleklerle de egemendir ve onları da yaşatmaktadır. “Yünezzilu=gönderir” ifadesindeki zamir de yüce Allah’a dönüktür. Cümle ise, yeni bir başlangıç mahiyetinde olup, daha önceki ayette

yer alan “Allah, onların koştukları ortaklardan münezzehtir ve yücedir.” ifadesine ilişkin gerekçeliliği açıklama işlevini görmektedir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Allah müşriklerin şirklerinden veya onların koştukları ortaklardan münezzehtir, yücedir. Allah ortaklardan münezzehtir ve yüce olduğu için de, melekleri emrinin ve var etme kelimesinin türünden olan ruh ile birlikte -veya ruh nedeniyle- kullarından dilediğine indirir ki, insanlara şu uyarıda bulunun: Benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: Ayette geçen ruhtan maksat vahiy veya Kur’ân’dır. Vahyin veya Kur’ân’ın ruh olarak isimlendirilmesinin nedeni ise, kalplere hayat vermesidir. Tıpkı gerçek ruhun bedenlere hayat vermesi gibi. ‘Bi emrihi=emriyle’ ifadesinin başındaki ‘min’ harf-i cerri ‘ba’ anlamında kullanılmıştır; dolayısıyla ‘emriyle’ anlamını ifade etmektedir. Bunun bir benzeri de şu ayettir: *‘Onu (insanı) Allah’ın emrinden korurlar.’* [Ra’d, 11] Ki bu ifadenin orijinalinde geçen ‘min emrillah=Allah’ın emrinden’ ifadesi, ‘bi-emrillah=Allah’ın emriyle’ anlamında kullanılmıştır. Çünkü insanı Allah’ın emrinden (Allah’ın emrine karşı) hiç kimse koruyamaz.”⁽¹⁾

Şimdi şu müfessirin sözlerini teker teker ele alalım: Diyor ki: “Bi-emrihi=emriyle ifadesinin başındaki ‘min’ harf-i cerri ‘ba’ anlamında kullanılmıştır; dolayısıyla ‘emriyle’ anlamını ifade etmektedir.” Bunu söylerken de, *“Onu Allah’ın emrinden korurlar.”* ayetini kanıt gösteriyor. Oysa biz, Ra’d Suresi’ni tefsir ederken, bu ifadede yer alan “min” harf-i cerrinin gerçek anlamında kullanıldığını ve Allah’ın bazı emirlerinin varlıkları Allah’ın diğer bazı emirlerinden koruduklarını belirtmiştik. Dolayısıyla ayette geçen “min emrillah” ifadesini “bi-emrillah” şeklinde yorumlamaya gerek yoktur. Bilakis, tefsirini sunduğumuz ayetin orijinalinde geçen “bi’r-ruhi min emrihi” ifadesinin anlamı, “O’nun emrinden olan bir ruh ile” şeklindedir. -Kaldı ki zarf (min emrihi) yerleşiktir, sırf laf olsun diye telaffuz edilmemiştir. - Tıpkı şu ifadede olduğu gibi: *“De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir.”* [İsrâ, 85] Bunun anlamı ise bizim daha önce yaştığımız açıklama şeklindedir. [Dolayısıyla Ra’d Suresi’nde geçen ifadeyle bu iki ayetteki ifade arasında anlam olarak fark vardır.]

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 349, İbn Abbas ve İbn Zeyd’den naklen.]

Adı geçen müfessirin, “Bu ayette ruh vahiy veya Kur’ân anlamında kullanılmıştır.” şeklindeki açıklamasına, yine diğer müfessirlerin, “Ruh, peygamberlik anlamını ifade eder.”⁽¹⁾ şeklindeki sözüne gelince, bunlar sonuç itibariyle isabetli olabilirler. Şu anlamda ki, meleklerin Allah’ın emrinden bir ruh ile inmelerinin sonucu, vahiy veya peygamberlik olgusudur. Fakat kelimenin özü itibariyle, yani vahyi veya peygamberliği ruhla eş anlamlı görerek veya mecazî olarak ruh diye isimlendirilmesi ve bunun da, gerçek ruhun bedenleri imar edip onlara hayat/canlılık vermesi gibi kalpleri canlandırmasıyla gerekçelendirilmesi yanlıştır. Çünkü daha önce defalarca vurguladık ki, Allah’ın sözlerinin nesnel karşılıklarının tespitinde izlenecek yöntem, bu ifadelerin açıklaması olmaya elverişli başka ayetlere başvurmadır, örfe ve geleneksel olarak bazı kavramlara yüklenen anlamlara değil.

Dolayısıyla yüce Allah’ın kelâmından çıkan sonuç şudur: Ruh, Allah’ın yarattığı varlıklardan biridir. Tek bir hakikatı vardır; ama çeşitli mertebelere ve farklı derecelere sahiptir. Bu mertebe ve derecelerinden bazıları hayvanlarda ve iman etmeyen insanlarda bulunur. Bazısı ise iman eden insanlarda bulunur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Katından bir ruh ile onları desteklemiştir.*” (Mücâdele, 22) Ruhun bazı derece ve mertebeleriyle de resul ve nebiler desteklenir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: “*Onu Ruhu’l-Kudüs’le destekledik.*” (Bakara, 87), “*İşte böylece sana da emrimizle bir ruhu vahyettik.*” (Şûrâ, 52) İnşallah bu konuyu ileride daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Konuyla ilgili ayetlerin ortaya koyduğu gerçek bundan ibaret. [Fakat bununla birlikte müfessirlerin edebî açıdan bu ayetle ilgili birçok uzun açıklamaları olmuştur. Meselâ:] Lafzın (ruh kelimesinin) bu anlamda kullanılmış olması hakikî mi, yoksa mecazî bir kullanım mıdır? Yine derin incelemeler yaparak, bunun açık istiare mi, yoksa kinayeli istiare olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşler. Bazı müfessirler de, “min emrihi=emrinden” sözcüğünün başındaki “min” harf-i cerrinin beyaniye/açıklama amacına yönelik olması ihtimalini esas alarak, “*O’nun emrinden bir ruh ile*” ifadesinin, benzetileni açıkça zikretme amacına yönelik şeklinde bir teşbih/benzetme olduğunu söylemişlerdir. Nitekim “*Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt*

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 349, Hasan’dan naklen.]

edilinceye kadar...” (Bakara, 187) ifadesinde de sözün içinde benzetileni açıkça zikretmek amacıyla bir benzetmeye gidildiğini ifade etmişlerdir. Ne var ki, bu açıklamaların tümü, edebî sanatlarla ilgili yorumlardır ve gerçeklere ulaşmada fazla da bir etkileri yoktur.

Öte yandan diğer bazı müfessirler de,⁽¹⁾ “min emrihi=emrinden” sözünün ruha ilişkin bir açıklama olduğunu ve “min” harf-i cerrinin de beyaniye/açıklama amaçlı olduğunu söylemişlerdir. Daha önce de söylediğimiz gibi, bunlara göre ruhtan maksat da vahiydir.

Ancak “*De ki: Ruh, Rabbinin emrindendir.*” [İsrâ, 85] ayeti bu yorumu boşa çıkarmaktadır. Çünkü bu ayetle tefsirini sunduğumuz ayetin aynı doğrultuda geliştikleri açıktır. İsrâ Suresi’nin bu ilgili ayetinin içerdiği “min” harf-i cerrinin [beyaniye/açıklama amaçlı değil de] başlangıç veya oluşum anlamını kazandırmaya yönelik olduğu anlaşıyor. Amaç da ruhun emir türünden ve ona ilişkin özelliklerden biri olduğunu vurgulamaktır. Buna yakın bir anlamı aşağıdaki ayetten de algılayabiliriz: “*O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve ruh, her iş için (her emirden) inerler.*” (Kadir, 4)

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: “Ayette geçen ruhtan maksat Cebrail’dir. ‘*Onu Ruh’l-Emin senin kalbine indirmiştir.*’ (Şuarâ, 194) ayeti de bunu desteklemektedir. Çünkü bu ayette Cebrail’in kastedildiği herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz bu ayetin içerdiği ‘ba’ harf-i cerri sözcüğe birliktelik anlamını kazandırmakta ve meleklerden maksat da Cebrail’in yardımcılarıdır. Emirden de, ‘evamir=emirler’in tekili kastedilmiştir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Allah vahiy meleklerini Cebrail ile birlikte emri ve iradesiyle indirir.”⁽²⁾

Fakat bu yorum da isabetli değildir. Çünkü tefsirini sunduğumuz bu ayet, içerdiği mesaj itibarıyla “*Kavuşma günüyle korkutmak için kullarından dilediğine emrinden ruhu indirir.*” (Mü’min, 15) ayetine benzetilmektedir. Bu ayet ise, içerdiği ruh ifadesiyle Cebrail’in kastedilmiş olmasına elverişli değildir.

Bu ayetle ilgili olarak ileri sürülebilecek en saçma yorum ise, bazılarının ifade ettiği şu görüştür: “Ruhtan maksat insanların ruhlarıdır.

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 93.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 220.]

Hiçbir melek yoktur ki, yere indiğinde yanında bu ruhlardan biri bulunmasın.”⁽¹⁾ Bu görüş Mücahid'den rivayet edilmiştir. Yanlıslığı ise, ek bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

“*Kullarından dilediğine*”. Yani Allah elçiler göndermişse, emrin-den ruhla birlikte melekleri üzerlerine indirmişse, bu, tamamen O'nun iradesinin, dilemesinin sonucudur. O'nun dışında başka birinin O'na baskı uygulaması, O'nu bir şeyi yapmaya veya yapmamaya zorlaması mümkün değildir. Tıpkı yüce Allah'ın diğer fiillerinin açısından böyle bir şeyin söz konusu olmayacağı gibi. Çünkü O, dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder.

Fakat bununla, Allah'ın fiilinin hikmet ve maslahat esaslı olması, kapasitelere göre farklılaşması, ancak uygun bir kapasitenin ve elverişli bir ortamın bulunması durumunda gerçekleşmesi arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bir kapasiteye sahip olanın kapasiteli olması, dileyen bir kimsenin dilemesinden farklı değildir. Nitekim dileyenin dilemesi, onu dilekte bulunulan kimsenin cömertliğine ve bağışına yaklaştırır, ama kesinlikle onu bağışta bulunmaya zorlamaz, bu yönde baskı uygulamaz; aynı şekilde kapasite sahibi olmak da insanı Allah'ın bağışına yaklaştırır, böyle bir kapasiteden yoksun olmaksızın, bağıştan yoksun olmasına neden olur. Dolayısıyla yüce Allah dilediğini yapar ve hiç kimse O'nu bir şeyi yapmak veya yapmamak zorunda bırakamaz. Ancak bir şeyi yapıyorsa ve bir rahmeti bahşediyorsa, bu, mutlaka bir kapasite ve hak edişten kaynaklanmıştır; bu hak edişe, bu elverişliliğe dayalı olarak bağışını sunmuştur.

Yüce Allah bu genel gerçeği, özellikle risaletle ilintili olarak şöyle ifade etmiştir: “*Onlara bir ayet geldiğinde, ‘Allah’ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız’ dediler. Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap ereşecektir.*” (En’âm, 124) Bu ayet açıkça gösteriyor ki, peygamberlik misyonunu taşımak bakımından insanlar farklı mahiyetlere sahiptirler ve yüce Allah bu saygın misyonu nereye vereceğini, kimin bu onura lâyık ve ehil olduğunu herkesten daha iyi bilir. Şu düzenbaz suçlular ise, kesinlikle risalet misyonuna lâyık kimseler değildirler. Onlar için Allah katında

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 93.]

suçlarının ve düzenbazlıklarının cezası olarak aşağılanma ve acıklı bir azaptan başka bir şey yoktur.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin⁽¹⁾ bu ayetten hareketle elçilik misyonunu taşımak bakımından tercih edilmeyi gerektirecek niteliklere ve liyakete sahip olmak gibi bir koşulun olmadığı şeklindeki yorumları yanlıştır. Özetle diyorlar ki: “Ayet, risaleti herhangi bir şeyle kayıtlandırmaksızın tamamen Allah’ın iradesiyle irtibatlandırıyor. Buna göre elçi, sadece Allah’ın dilemesiyle bu göreve gelir; onu bu göreve lâıyk kılan ve başkalarındansa onun tercih edilmesini gerektiren özel bir nitelik söz konusu değildir.” Yukarıdaki açıklamalarımızdan, bu yorumun yanlışlığı ortaya çıkmaktadır.

Yine bu ayetten hareketle elçilik misyonunun Allah tarafından bahşedilen bir görev olduğunu, çalışarak elde edilemeyeceğini savunanların görüşlerinin de yanlış olduğu anlaşılıyor. Bunlara göre, yüce Allah, fiil olarak kendisine isnat edilen hiçbir şeyi yapmak zorunda değildir. O yalnızca dilediğini yapar. Bu hususta bağışsal olgular ile çalışarak kazanılan olgular arasında herhangi bir fark yoktur ve varlık âleminde O’nun izni olmadan hiçbir şey olmaz.

“(İnsanları) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.” ifadesi, “melekleri emrinden (var etme kelimesi) olan ruh (hayata canlılık veren) ile indirir.” ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Çünkü “indirir” ifadesi vahiy anlamına gelmektedir. Ya da ruhun vahiy anlamında olduğunu esas alarak ruhun açıklaması işlevini görmektedir. İfadenin orijinalindeki “enzirû” kelimesinin mastarı olan “el-inzar”, Ragıp İsfahani’nin dediğine göre, korkutma içeren bir haberi vermek demektir. Nitekim bunun karşıtı olan “et-tebşir” de sevinç içeren bir haberi vermek anlamına gelir. Fakat diğer bazı dilbilimcilere göre ise, sakıncalı bir şeyi duyurmak anlamını ifade eder. Birinci ihtimali esas aldığımız zaman şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: “İlâhlıkta tekliğim ve benden sakınmanın zorunluluğu ile korkutarak onlara haber verin.” İkinci ihtimali esas almamız durumunda da, “Onlara bunu haber verin.” şeklinde bir anlam ortaya çıkar. Ancak bunun için de ayette geçen “ennehu” sözcüğünün harf-i cerrin hazfedilmesinden dolayı değil de ikinci meful olmasından dolayı mensup kılınmış olması gerekir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 94.]

Dolayısıyla şunu öğreniyoruz: “*Benden korkup sakının*” ifadesi, “*benden başka ilâh yoktur*” sözüne ilişkin bir ayrıntıdır ve bu iki cümle birlikte “*uyarın*” sözünün ikinci mefulü veya onun yerini tutan bir ifadedir. O’ndan başka ilâhın olmadığını, yani her şeyin başlangıcının ve sonunun O olduğu veya gerçek mabudun O olduğu hususunu göz önünde bulundurduğumuz zaman bu anlam daha bir açıklığa kavuşur. Böyle bir mabudun ilâhlığının ayrılmaz gereklerinden biri de, insanın O’ndan korkup sakınmasıdır. Çünkü her türlü hayır ve mutluluk gelip O’na dayanmaktadır. Bu mabudun ilâhlık makamı itibariyle tek ve ortaksız olduğu tasavvur edildiği zaman da, bu tasavvurun ayrılmaz bir gereği, sırf O’ndan korkulup sakınılmasıdır. Çünkü amel makamının/pratiğin ıslahı anlamında olan takva (korkup sakınmak), inanç makamının ve teorinin bir sonucu, bir devamıdır. Dolayısıyla birden çok ilâha kulluk sunmak, onlara boyun eğmek, her şeye egemen olan ve her şeyin dizgini elinde olan tek ve ortaksız bir ilâha inanmakla bağdaşmaz. Bu nedenle hiçbir peygamber pratiği olmayan (amelden yoksun) bir tevhit inancına veya tevhit inancına dayanmayan bir pratik harekete (tevhit-ten yoksun bir amele) davet etmekle memur kılınmamıştır. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: “*Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona, ‘Benden başka ilâh yoktur; şu hâlde bana kulluk edin.’ diye vahyetmiş olmalıym.*” (Enbiyâ, 25)

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayette, peygamberlere uyarıda bulunulması emredilen şey, “*benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.*” ifadesinin tamamıdır. Bu da dinin tümünü ifade etmektedir. Çünkü bütün gerçek inançlar tevhit kapsamında ve pratik hükümlerle ilgili bütün uygulamalar da takva kavramının kapsamında mevcuttur. Dolayısıyla, bazı müfessirlerin,⁽¹⁾ “Ayetteki ‘*öyleyse benden korkup sakının.*’ sözü, peygamberlere yöneltilen uyarı emrinin kapsamına girmeksizin ilk ayette üzerlerine azabın bir an önce indirilmesini isteyen kâfirlere ya da özellikle Kureyş kâfirlerine yöneliktir.” görüşüne itibar etmemek gerekir.

3) Gökleri ve yeri hak (batıl olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattı. O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 95.]

Daha önce göklerin ve yerin hak üzere yaratılmasının ne anlama geldiğini açıklamıştık. Göklerin ve yerin hak üzere yaratılmasının kaçınılmaz bir sonucu da bunlar üzerinde batılın hiçbir etkisinin bulunmamasıdır. Bu nedenle tefsirini sunduğumuz ayette, ifadenin başında yer verilen bu açıklamanın hemen ardından, müşriklerin Allah katında kendileri için şefaathilik/aracılık edeceklerini, kendilerini hayra ileteceklerini ve kötülükten koruyacaklarını iddia ettikleri düzmece ilâhların ortaklığından Allah'ın tenzih edildiğini ifade eden bir cümleye yer veriliyor. Çünkü bu düzmece ilâhlar batıldır ve hiçbir etkinlikleri yoktur.

Bu ve bunu izleyen ayetlerde, yüce Allah'ın, yaratma ve yönetme açısından ulûhiyet ve rububiyette tekliği kanıtlanıyor. Çünkü yaratma ve meydana getirme, ilâhlığın işareti iken, yaratılanların bir kısmının diğer bir kısmı için nimet işlevini görmesi de rabliğin işaretidir. Çünkü bir şeyin diğer bir şey için nimet olabilmesi için, ikisini bir arada toplayıp yönlendiren bir düzen ve tedbirin olmasına yol açacak şekilde aralarında bir irtibatın ve bir ilişkinin bulunması gerekir. Yönetim ve tedbirin birliği de yöneticinin/tedbir edenin birliğinin işaretidir. Buna göre, göklerde ve yerde yaratılan şeylerin insanlar için nimet olmaları, hem insanın, hem de bütün her şeyin rabbinin sadece yüce Allah olduğunun göstergesidir.

4) İnsanı da bir nutfeden yarattı. Bir de bakmışsın o, (yaratıcısına karşı) apaçık bir hasım kesilmiştir.

Bu ayette, insan türünün yaratılışına esas oluşturan düzenin işleyişine işaret ediliyor. İnsanın bir damla su olan nutfeden yaratılması yani. O hâlde, insan türünün bu üreme şekli, Hz. Âdem'i (a.s) ve Hz. İsa'yı (a.s) kapsamıyor.

Ayetinin orijinalinde geçen “hasîm”, tartışma anlamındaki “husumet” kökünden türemiş sıfat-ı müşebbehedir. Ayeti Allah'ın insanlara yönelik büyük lûtfünü açıklamayı amaçlayan bir ifade olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü yüce Allah'ın, sonsuz kudretiyle basit bir su damlasından irili ufaklı her şeyden haber veren, açıklama yeteneğiyle anlatabilen, konuşan kusursuz bir insanı meydana getirmesi hiç kuşkusuz büyük lûtf ve nimetlerinden biridir. Ancak insanın Rabbine karşı hasımlık taslayacak kadar küstah olduğuna değinen ve bundan dolayı onu yeren birçok ayeti, meselâ, *“İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık. Bir de bakıyorsun ki, apaçık düşman kesilmiş. Kendi yaratı-*

lışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve ‘Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ diyor.” (Yâsîn, 77-78) ayetlerini göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu ayetler, tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda yer alan ifadeyle, insanın küstahlığının kastedilmiş olması ihtimalini tercih etmemizi gerektiriyor.

Önceki ayetin sonunda yüce Allah’ı şirkten tenzih etmeye yönelik yer alan ifade de bu anlamın kastedildiğine ilişkin yaklaşımı destekleyen bir unsurdur.

5) Hayvanları (deve, inek ve koyunu) da sizin için yarattı. Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.

“el-En’am”, “en-neam”ın çoğuludur ve deve, sığır ve koyun anlamına gelir. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde yapılan açıklamaya göre, bu hayvanların böyle isimlendirilmelerinin sebebi, derilerinin yumuşak olmasıdır. Buna karşılık toynaklı (tek tırnaklı) hayvanların derileri sert olur. el-Müfredat adlı eserde şöyle denir: “ed-Dif”u, soğuğun karşıtıdır, sıcaklık demektir.” Dolayısıyla bu ayette geçen “dif”den maksat, soğuktan korunmak için söz konusu hayvanların derilerinden, yünlerinden ve yapağlarından elde edilen giysilerle sağlanan ısınma durumudur. Ya da bununla ısınma aracı olarak kullanılan şeyler kastedilmiştir.

Yine ayette geçen “faydalar”dan maksat da söz konusu hayvanların yünlerinden, yapağlarından, derilerinden, sütlerinden ve yağlarından, ısınma dışında sağlanan diğer faydalardır. “Lekum=sizin için” ifadesindeki zamir “halegaha=hayvanları yarattı” ifadesiyle ilintili olabilir. Bu durumda, “Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır.” ifadesi de, “halegaha” fiilindeki zamire ilişkin hâl olur. “Lekum=sizin için” ifadesinin, ikinci cümleyle ilintili yerleşik zarf olması da mümkündür. O zaman da şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Hayvanları da yarattı ki, sizin için onlarda ısıtıcı şeyler vardır.”

6) Akşamleyin meradan ağıllarına döndürürken ve sabahleyin meraya salıverirken de onlarda sizin için bir güzellik (hoşluk) vardır.

“Cemal”, süs ve güzel görünüm demektir. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “[İfadenin orijinalindeki ‘turîhûn’ kelimesinin mastarı olan] ‘el-irahetu’, akşamleyin sürüyü otlaktan ağıllara geri ge-

tirmek demektir. Hayvanların otlaktan döndükten sonra dinlendikleri ağıllara ‘el-merah’ denir. [İfadeninin orijinalindeki ‘tesrehûn’ kelimesinin kökü olan] ‘es-suruh’ ise, sürünün sabahleyin otlaklara sürülmesi anlamına gelir. Araplar, ‘Serahtu’l-mâşiyete/serhen/suruhen=sürüyü otlaması için salıverdim.’ ‘Serahaha ehluha=sahibi sürüyü salıverdi.’ derler.” (Alıntı burada sona erdi.)

Buna göre yüce Allah diyor ki: Hayvanları akşamleyin ağıllarına döndürüp geri getirirken ve sabahleyin otlaklara salıverirken de hayvanlarda sizin için güzel bir manzara vardır.

7) Onlar sizin yüklerinizi ancak ağır meşakkatlerle varabileceğiniz şehirlere taşırlar. Kuşkusuz, Rabbiniz çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

“Esgal”, “sıgl”ın çoğuludur ve taşınması ağır olan eşya demektir. “Bi-şıggı’l-enfûs=meşakketlerle” ifadesinden maksat, nefislerin uzak mesafeleri ve meşakkatli yolları katederken çektiği zorluktur.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Develer ve bazı sığır türleri gibi hayvanlar ağır yüklerinizi uzak memleketlere taşırlar ki, bu memleketlere ancak büyük meşakkatler çekerek, birçok zorluklara katlanarak ulaşabilirsiniz. Böylece Allah bu hayvanları yaratmakla, onları sizin hizmetinize sunmakla üzerinizden ağır bir yük kaldırmıştır. Şüphesiz sizin Rabbiniz çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

8) Atları, katırları ve eşekleri de binesiniz ve bir süs olsun diye (sizin için yarattı). Daha bilmediğiniz nice şeyleri (hayvanları ve binekleri) de yaratır.

Bu ifade, önceki ayetin kapsadığı hayvanlara matuftur. Yani, atları, katırları ve eşekleri de binesiniz ve bir ziynet olsun diye sizin için yarattı. Bunların yaratılması ile sizin yararlarınız arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü siz bunlara binersiniz ve bunları süs ve güzellik aracı olarak kullanırsınız. “*Daha bilmediğiniz nice şeyleri de yaratır.*” Yani, daha sizin bilginizin olmadığı nice hayvanları ve başka vasıtaları da yaratır, yararlanasınız diye bunları sizin emrinize sokar. Bu takdir değerlendirmemizin kanıtı, ayetlerin akışıdır.

9) (Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah’a gereklidir. Yolların bazısı da eğridir. O dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi.

Ragıp İsfahanî ve diğer dilbilimcilerinin söylediğine göre, ifadenin orijinalinde geçen “el-kasdu”; yolun doğruluğu, doğru yol demektir. Yolcusunu alıp hedefine ulaştıran yol yani. Öyle anlaşıyor ki, mastar, fail anlamında kullanılmış ve izafet terkinde de sıfatın mevsufuna izafe edilişinin örneği sergilenmiştir. Dolayısıyla kastedilen, maksada ulaştırıcı (kâsıd) yoldur. Çünkü bunun karşısında eğri (câir) yol nitelemesi kullanılmıştır. Hedeften sapma eğilimi gösteren ve yolcusunu hedefin dışındaki bir yere götüren sapkın yol yani.

Yolun doğrusunun Allah’a gerekli olmasının anlamı, dosdoğru bir yolu yaratıp kullarının bu yolu izlemelerini, mutluluk ve kurtuluşa ermelerini sağlamasının O’nun açısından bir gereklilik olmasıdır. O’nun dışında O’na bir hükmü dayatacak biri olmadığına göre de, ancak O’dur kendisine, onlar için bu özelliklere sahip bir yol yaratmayı gerektiren ve sonra da onları bu yola iletmeyi üstüne alan. Allah’ın yolu yaratmasına gelince; O, bütün varlıkları, bu arada insanları çeşitli güçler ve araçlarla donatmıştır. Eğer varlıklar, bu arada insanlar kendilerine bahsedilen bu güçleri ve araçları evrensel düzenin işleyişi doğrultusunda kullanırlarsa, mutluluğa ve varoluşlarının amacı olan kemale ererler. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *“Her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir.”* (Tâhâ, 50) *“Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah’ın yaratışında değişme yoktur.”* (Rûm, 30)

Allah’ın insanları doğru yola iletmesine gelince ise, O, bunu fitratın özüne yerleştirerek yapmış ve peygamberleri göndererek, kitapları indirerek ve şeriatları yasalaştırarak da bunu pekiştirmiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Nefse ve ona bir takım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki...”* (Şems, 7-8) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.”* (İnsân, 3)

Gök ve yer menşeli nimetlerin, hayvanların, atların, katırların, eşeklerin, gökten inen suların, ekinlerin ve benzeri nimetlerin sayıldığı ayetlerin akışı içinde, yüce Allah’ın böyle bir ayete yer vermesinin nedeni şudur: Hayvanların, atların ve diğer yük taşıyan binek hayvanlarının şahsında somutlaşan nimetlerin sayıldığı ayetlerde, açıklamanın eksenini yolların katedilmesi ve binekler sırtında mesafelerin aşılması oluşturmaktadır. Böyle bir bağlamda, maddî âlemden ve biçimsel geli-

şim sürecinde behşedilen maddî nimetler gibi, insana manevî yolunu katetmesini, gerçek amacına ulaşmasını, hayat yolculuğunda izleyerek mutluluğa ulaşmasını sağlayan bir nimetten de söz edilmesi, ayetlerin akışına uygun düşmektedir kuşkusuz.

Bu yüzden yüce Allah, kullarına yönelik nimetlerinden birinin de, onları yaşam mutluluğuna ulaştıracak bir yolu hazırlamayı üzerine bir görev olarak almış olması olduğunu belirtiyor. Böylece onlar için öyle bir yol var ettiğini, onları hidayete erdirip doğru yola ilettiğini bildiriyor.

Burada yüce Allah doğru yolu yaratmayı kendine nispet ediyor, ama eğri yolu kendine nispet etmiyor. Çünkü sapıklık yolu Allah tarafından yaratılmış ve doğru yolun paralelinde uzanan bir yol değildir. Bilakis eğri yol, aslında yoldan çıkmak, bir yolu izlememek demektir. Bu yüzden eğri yol gerçek anlamda bir yol değil, yolun olmamasıdır.

Her hâlükârda, açık olan bir şey vardır ki, ayetten yüce Allah'ın, doğru yolu kendine nispet ettiği, buna karılık eğri yolun nispeti hususu kökten terk edildiği ve ayette yer verilen mukabele/karşılaştırma sonucu bunun Allah'a nispet edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

[Allah'ın böyle bir yolu yaratıp insanları ona iletmesinin açıklanmasından sonra] insanın aklına şöyle bir vehmin gelmesi mümkündür: Allah'ın insanlar için doğru yolu yaratması, nimetlerinin inkâr edilmesini, tedbirinin/yöneticiliğinin ve rabliğinin/eğiticiliğinin geçersiz kılınmasını gerektirir. Çünkü bir yol yaratıyor, ama insanların çoğu bu yolu izlemiyor; insanları bu yola iletiyor, ama bu yola çağrılanlar doğru yola girmiyorlar! İşte yüce Allah, böyle bir vehmi geçersiz kılmak amacıyla, "*O dileseydi, hepinizi hidayete erdirir, doğru yola iletirdi.*" buyuruyor. Demek istiyor ki, insanların tümünün hidayete ermemeleri Allah'ın bu hususta aciz olmasından veya şu aykırı davrananların O'nu alt etmesinden, O'nu yenilgiye uğratmasından kaynaklanmıyor. Bilakis, bunun nedeni, yüce Allah'ın böyle bir şeyi istememesidir. Eğer dileseydi, insanların elinden hidayete ermekten başka bir şey gelmezdi. Dolayısıyla O, her hâlükârda her şeye üstündür, karşı konulmaz güce sahiptir, galip gelendir.

Diğer bir ifadeyle Allah'ın, kendisine ulaştıran yol olarak yarattığı yol, insanların serbest seçimleriyle izledikleri ve kendi iradeleriyle salih ameller işleyerek, günahlardan kaçınarak katettikleri yoldur. Bu özelliğe sahip bir şey de, zorla olmadığı gibi, herkesi kapsayacak şekilde genelleştirilemez de. Çünkü karakterler farklı, ruhsal bileşimler de

değişiktirler; bunların sonuçlarının, etkilerinin de çeşitlilik arz etmesi kaçınılmazdır. İnsan bireyleri de iman, küfür, takva, günah, itaat ve isyan bakımından birbirinden farklıdır.

Bu ayetin ifade ettiği anlam etrafında Müslüman gruplardan Eş'arîlerle Mutezilîler arasında büyük tartışmalar çıkmıştır. Mutezile mezhebine mensup âlimler, bu ayetteki üslup değişikliğini, yani doğru yolun Allah'a nispet edilmesine karşılık eğri yolun Allah'a nispet edilmemiş olmasını, birinin O'na nispet edilmesinin caizliğinin ve birinin de nispet edilmesinin caiz olmayışının kanıtı olarak değerlendirmişlerdir. el-Keşşaf adlı tefsirde⁽¹⁾ bu yönde bir görüşe yer verilir.

Eş'arîler buna cevap vermekte zorlanmışlardır. Eş'arî âlimlerden biri, "Her iki yol da Allah'a aittir. Ayette eğri yolun Allah'a nispet edilmemesi tamamen Allah'a karşı takınılması gereken edep tavrının bir gereğidir."⁽²⁾ diyerek cevap vermeye çalışmıştır. Bir diğer Eş'arî âlimin cevabı ise şöyledir: "Ayette geçen '*doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir.*'" ifadesinden maksat şudur: Bir lütuf ve kerem göstergesi olarak Allah'a hak yolu açıklamak gereklidir, eğri yolu açıklamak değil. Yoksa her iki yol da temelde Allah tarafından var edilmişlerdir."⁽³⁾ Bazıları da, ayetteki üslup değişikliğinin bir maksada yönelik olmasını temelden reddetmişlerdir.⁽⁴⁾

Bizim açımızdan ise gerçek şudur: Ayette doğru yolun Allah'a izafe edildiği, eğri yolunsa O'na izafe edilmediği kuşku götürmeyen bir gerçektir. Ancak bu, eğri yolun Allah'tan başkası tarafından yaratılmış olmasını gerektirmez. Çünkü daha önce vurguladık ki, sapıklık yolu, gerçek anlamda yol değildir; bilakis, sapık yolun gerçek mahiyeti hidayet yolunun izlenmemesinden ibarettir. Nitekim sapıklık da hidayetin olmayışı demektir. Dolayısıyla mevcut/varlık sahibi bir olgu olmadığı için eğri yolun yaratılışı ve var edilişi Allah'a nispet edilmemiştir. Sapıklığın Allah'a nispet edildiği yerlere gelince, mutlaka Allah'ın sapık kimseyi hidayete erdirmeyişi anlamı esas alınmıştır. Yüce Allah'ın onun içinde hidayet olgusunu var etmemesi yani.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 596, Beyrut basımı.]

2- [Ruh'ul-Maani, c. 14, s. 104.]

3- [age.]

4- [age.]

Bununla beraber, “Allah dilediğini sapıklığa yöneltir, dilediğini doğru yola iletir.” (Fâtır, 8) ve “Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir.” (Bakara, 26) ayetleri gibi bazı yerlerde saptırma eylemi Allah’a nispet ediliyorsa, bundan maksat cezalandırma nitelikli bir saptırmadır, iptidaî/durduk yerde, ilk kez oluşturulan bir saptırma değildir. Nitekim bu son örnekteki ifadeden hemen sonra yer alan ve onu açıklayan cümlede şöyle deniyor: “Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.” (Bakara, 26) İnsan yoldan çıkınca, kendi serbest iradesiyle kulluk giysisinden sıyrılınca, yani isyan edip ardından geri dönmeyince, -ki bu onun kendi tercihinden gerçekleşen iptidaî sapmasıdır- Allah da onu saptırmakla cezalandırır. Şöyle ki, sapıklık hâlinin kalıcı olmasını sağlar ve onun hidayete ermesini öngörmez.

İnsanın kendisinden kaynaklanan iptidaî/ilk sapmanın mahiyeti ise, itaat etmekten kaçınma, gereken iradeyi ve eylemi ortaya koymamadır. Yoksa yüce Allah insanları fitratları ve gönderdiği peygamberleri aracılığıyla hidayete iletmiştir.

10) Gökten su indiren O’dur. Onun bir kısmı sizin için içecektir ve kendisinde hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de ondandır.

Burada diğer bir nimetler türünden, yani insanların ve diğer canlıların besin kaynaklarını oluşturan bitkisel nimetlerden bahsediliyor. Bu çerçevede gece, gündüz, Güneş, Ay ve benzeri, insanların hayatlarının belli bir düzen içinde devam etmesini sağlayan fenomenlerin insanın hizmetine sunulduğu gözler önüne seriliyor. Bu nedenle ifade tarzı değiştirilerek, “Gökten su indiren O’dur...” denilmiş ve “Gökten su indirdi...” denilmemiştir.

“Tusîmûne=otlattığınız” ifadesinin orijinali “el-isame” kökünden gelir ve sürüleri otlatmak demektir. Nitekim otlayan sürüye de “es-sâime” denir. Ayette yer alan “min” harf-i cerrinin ilki (minhu şerabun) bütünden kısım anlamını, ikincisi ise (minhu şecerun), kaynaklanış ve türeyiş anlamını ifade eder. “eş-Şecer”; uzun gövdesi, dalları ve yaprakları bulunan bir bitki türünün (ağacın) adıdır. Özel olarak ağaçtan daha genel anlamda kullanıldığı da olur. Yani gövdesi olan, olmayan bütün bitkiler için de isim olarak kullanıldığı olmuştur. Ayette geçen “şecer” kelimesi de bu ikinci anlamda kullanılmıştır. Böyle düşünmemizi gerektiren de “kendisinde otlattığınız” ifadesidir. Ayetin geri kalan kısmının anlamı açıktır.

11) Onunla sizin için ekin, zeytin ağaçları, hurma ağaçları, üzüm ağaçları ve bütün meyvelerden (ağaçlarını) bitirir. Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.

Zeytin, bilinen bir ağacın adıdır, bu ağacın meyvesi de aynı adla anılır. Bazılarına göre, bu kelime çoğul anlam içeren bir cins isimdir, tekili “zeytune”dir. “en-Nahil=hurma” da bunun gibidir ve hem tekil, hem de çoğul anlamında kullanılır. “el-E’nab”, “inebe”nin çoğuludur; üzüm (asma) ağacının meyvesidir. Ağacın kendisine de bu ad verilir; tefsirini sunduğumuz bu ayette olduğu gibi. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla “*bütün meyvelerden*” ifadesinin takdirî açılımı şöyle olmalıdır: Bütün meyvelerden ağaçlarını bitirir.

Özellikle bu üç meyvenin adının zikredilmesinin ve diğer meyvelerin isim belirtilmeden bunlara atfedilmesinin sebebi, genelde bunlardan beslenilmesi olsa gerektir.

İnsandan tutun bütün canlılara kadar herkesin beslenmesiyle ilgili bu evrensel düzen Allah’ın rabliğinin tekliğinin kanıtı olmasından dolayı da, ayetin sonunda, “*Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.*” ifadesine yer verilmiştir.

12) Geceyi, gündüzü, Güneşi ve Ayı emrinize verdi. Yıldızlar da O’nun emriyle boyun eğdirilmişlerdir. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için deliller vardır.

Gecenin, gündüzün, güneşin, ayın ve yıldızların insanların emrine verilmesinin anlamıyla ilgili açıklamalara defalarca yer verdik. Bu sayılanların tümü, ayrıca gece ve gündüz fenomenleri, güneş, ay ve yıldızların her biri kendilerine özgü özelliklere ve etkinliklere sahip oldukları için, bunların her biri Allah’ın rabliğinin tekliğini başlı başına kanıtlayacak özellikte olduğundan dolayı, “*Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için deliller vardır.*” denilerek “ayetler (deliller)” şeklinde çoğul bir ifade kullanılmıştır. Buna karşılık önceki iki ayette ve bundan sonra gelen bir ayette tekil ifade kullanılmıştır.

13) Yeryüzünde sizin için rengârenk (çeşit çeşit) yarattığı şeyleri de (hizmetinize verdi). Kuşkusuz bunda, anlayan topluluk için bir delil vardır.

Ayetin orijinalindeki “zeree” sözcüğünün kökü olan “ez-zer’u”, yaratmak demektir. Yerden yarattığı şeylerin renklerinin farklı oluşu,

bundan önceki ifadede açıklanan olgulardan farklı bir duruma ilişkin bir nitelemedir. İnsanların yaşamları boyunca yararlandıkları madenlerin ve diğer unsurların renklerinin farklı oluşu gibi. Renklerin farklılığı ile kastedilen, olgular arasındaki tür farklılığının kinayeli olarak anlatılmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayet, aşağıdaki ayete yakın bir anlam ifade etmiş olur: *“Yeryüzünde birbirine yakın alanlar, üzümden bahçeler, (çeşitli) ekinler ve bir kökten ve çeşitli köklerden (dallanmış) hurma ağaçları vardır. Hepsi de bir sudan sulanır. (Buna rağmen) yemişlerinde onlardan bir kısmını diğer bir kısma üstün kılarız.”* (Ra’d, 4) Daha önce bu ayetin, yaptığımız değerlendirmelere yakın bir kanıtsallık ifade ettiğine değinmiştik.

Yerden ağaç ve meyve bitirmek gibi yaratılan şeylerin renklerinin farklı oluşu, aslında bir tek olaydan ibaret olup Allah’ın rabliğinin tekliğini kanıtladığından dolayı da, *“Kuşkusuz bunda, anlayan topluluk için bir delil vardır.”* denilmiş, “deliller vardır.” denilmemiştir.

Buraya kadar işaret ettiğimiz üç kanıtın ilki, düşünenlerle ilintili olarak gündeme getirilmiş; ikincisi, akıllarını kullananlar ile ilintili olarak, üçüncüsü de tezekkür edenler/anlayanlar ile ilintili olarak zikredilmiştir. Bunun nedeni şudur: Birinci kanıt basit öncüllerin bileşiminden ibarettir, salt düşünmekle bu öncüllerin sonuçlarını kavramak mümkündür. İkinci kanıt ise, ilmi öncüllere dayanmaktadır. Bu yüzden gök cisimlerinin, yeryüzündeki fenomenlerin yörüngeleri, konumları ile ilgili derin araştırmalar yapan, bunların hareketlerinin ve yer değiştirmelerinin etkileri üzerinde akıl yürüten kimselerden başkasının bunları anlaması kolay olmaz. Üçüncü kanıt ise, tümel felsefi öncüllere dayanmaktadır ki, insan bu tür bir kanıtı ancak varlığa egemen olan bütünsel-genel yasaları ve hükümleri düşünüp anlaması sonucu kavrayabilir. Değişken dünya hayatının maddeye ihtiyacının olması, genel maddenin birbirine benzer tek olgu olması, bu tür gerçek ayrılıkların, tek ve benzer maddenin ötesinde aşkın bir gerçekliğe varıp dayanmasının zorunluluğu gibi tümel gerçekler yani.

14) İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız süsler çıkarmanız için denizi sizin emrinize veren de O’dur. Gemilerin denizde (suyu) yara yara gittiğini görürsün. (Bu, birtakım faydaları elde etmeniz ve ayrıca) O’nun lütfünü aramanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

İlâhî nimetlerle ilgili bir diğer bölüme geçiliyor. Denizler, dağlar, nehirler, yollar ve yol işaretleri şahsında somutlaşan bir başka çeşit nimetlere dikkat çekiliyor. Nitekim bundan önceki ayetlerde bir bakıma karada, ovalarda sağlanan nimetlere, ağaçlara ve meyvelere dikkat çekilmişti. Bu yüzden tefsirini sunduğumuz bu ayette, “*emrinize veren de O’dur.*” deniliyor ve önceki ayetlerde olduğu gibi, “*emrinize verdi.*” denilmiyor.

“et-Tariy” sözcüğü, “et-terave” sözcüğünün “feîl” kalıbına uyarlanmış şeklidir. el-Müfredat adlı eserde belirtildiğine göre, bir şeyin tazesı demektir. “el-Mahru” sözcüğü ise, suyu sağdan ve soldan yarmak anlamına gelir. Araplar, “Mahareti’s-sefînetu, temahhare, mahren ve mahireten (gemi suyu yarararak gitti)” derler. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, “mahare’l-arza=toprağı ekmek için sürdü.” anlamına da gelir. Denizden taze et yemekten maksat, denizden avlanan balıkların etlerini yemekten. Takılacak süs eşyalarının denizden çıkarılması ile de, denizin dibine dalarak inci ve mercan gibi kadınların süs eşyası olarak kullandığı takıları çıkarmaktır.

“*Gemilerin denizde (suyu) yara yara gittiğini görürsün.*” Yani gemilerin suları sağdan ve soldan yarıp yol aldıklarını gözlemlersin. “*Görürsün*” ifadesi genel hitap özelliğine sahiptir ve bununla belli bir muhatap kastedilmez. Çoğu zaman bu şekilde kullanılır ve anlamı da, “görebilen herkes onu görür, gözlemleyebilen herkes onu gözlemler”-dir. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette, çoğul hitap tarzından tekil hitap tarzına geçiş yapıldığını söyleyemeyiz.

“(Ayrıca) *O’nun lütfünü arayınız... diye.*” Yani denizde gemilerle binerek O’nun sizin için hazırladığı rızıkları arayıp bulasınız diye. Bu cümle, öncesinde yer alıp da hazfedilen bir ifadeye atfedilmiştir. Bu durumda cümlenin takdiri açılımı şöyledir: Şunu şunu elde etmeniz için gemilerin denizlerde suları sağdan ve soldan yarararak yol aldıklarını görürsün. Bunun bir nedeni de Allah’ın lutfundan yararlanmanızdır. Bu tür ifadelerin benzerleri Kur’ân’da çoktur.

“*Ve de umulur ki şükredesiniz.*” Yani denizlerin emrinize verilmesinin ve gemilerin denizlerde yürütülmesinin amaçlarından biri de, sizden beklenen şükürdür. Çünkü deniz nimetleri Allah tarafından size ek olarak bahşedilmiştir. Şöyle ki, karada size bahsettiği nimetler, ayrıca denizlerde tasarruflarda bulunmanıza, denizlerin diplerine dalıp takılar

ve süs eşyaları çıkarmanıza, denizlerin üzerinde gemiler yürütmenize gerek bırakmayacak düzeydedir. Bununla beraber Allah buna ek olarak, umulur ki bu ek nimetinden dolayı O'na şükredesiniz diye denizleri de hizmetinize sunmuştur. Çünkü insan, zarurî ihtiyaçlarını gidermede kullandığı şeylerin bahşedilmiş nimetler olma özelliğini, bunları bahşeden yüce Allah'ın dilediği zaman bunları kesebileceğini kolay kolay fark etmez. Fakat yararlı olup da ek olarak sunulan şeylerin, nimet olma özelliklerinin fark edilme ve algılanma ihtimali daha yüksektir.

15) Sizi sarsmasın diye yeryüzünde sağlam dağlar yerleştirdi. Irmaklar ve (gideceğiniz yeri) bulasınız diye de yollar (var etti).

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “el-Meydu, sağa ve sola eğilim göstermek, meyletmek demektir. Çalkanmak yani. ‘Mâde, yemîdu, meyden (çalkandı, deprendi, kımıldadı)’ kökünden gelir.”

“*Sizi sarsmasın diye...*” Yani, sizi sarsmasını istemediği için veya sizi sarsmasın diye... Bununla anlatılan husus şudur: Allah yeryüzüne sarsılmaz dağlar yerleştirmiştir ki, yeryüzü sağa sola meydedip çalkalanmasın, deprenmesin, kımıldamasın. Aksi takdirde sizin yaşam düzeyiniz bozulurdu.

“*Irmaklar...*” Yani, yeryüzünde ırmaklar yarattı. Bunlar sularıyla akıp tarlalarınızı, bahçelerinizi sular. Ayrıca hem siz, hem de sahip olduğunuz evcil hayvanlar bunların suyundan içersiniz.

“*(Gideceğiniz yeri) bulasınız diye de yollar.*” ifadesi, “*Irmaklar*” ifadesine matuftur. Dolayısıyla şöyle bir anlam kastedilmiştir: Sizden beklenen yolu bulma amacına yönelik olarak yollar var etti. Yolların ise bir kısmı doğaldır. İki bölgeyi birbirine bağlayan ve arada hiçbir engel bulunmayan dağlar arasındaki vadiler ve geçitler gibi. Bazı yollar da sonradan yapılır. İnsanların ve diğer canlıların gide gele, ayaklarının izleriyle oluşturdukları patikalar veya insanların bizzat açtıkları yollar gibi.

İfadenin zahirinden anladığımız kadarıyla yolların her iki kısmı da kastedilmiştir. Nehirlerin ve âlâmetlerin oluşumunun Allah'a nispet edildiği gibi, insan yapımı yolların da Allah'a nispet edilmesinin herhangi bir sakıncası yoktur. Oysa bunların çoğu insan yapımıdır. Nitekim insan üretimi olan heykeller-putlar ve benzeri şeyler de Allah'ın yaratmasına nispet edilmiştir. Meselâ bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.*” (Saffât, 96)

Çünkü yapılıp edilenler ne olursa olsunlar, mutlaka Allah'ın oluşturmalarının kapsamına girerler. Bir şeyin etkinlik sahibi olarak oluşturulması, bir açıdan aracısız direkt bir oluşturma olmasa da, onun etkilerinin de oluşturulması sayılır.

16) Ve daha nice alâmetler de (var etti). Onlar, yıldızla da yolu bulurlar.

“Alâmât”, “alâmet”in çoğuludur, bir şeyin bilinmesine yardımcı olan şey demektir. Bu ifade, “*Irmaklar*” ifadesine matuftur. Yani, Allah duyularla algılanamayan şeyleri görmenizi, öğrenmenizi sağlayan işaretler yaratmıştır. Kastedilen şeye delâlet eden her türlü işaret veya doğal yahut yapay emare bunun kapsamındadır. Şâhıslar, dikili işaretler, diller, işaretler ve çizgiler gibi şeylerin her biri alâmetler kapsamına girerler.

Ardından yüce Allah, insanların yıldızlar aracılığıyla yollarını bulmalarına değinerek şöyle buyuruyor: “*Onlar, yıldızla da yolu bulurlar.*” Bu ifadede, muhatap sıygasından gaip sıygasına geçiş yapılmış olmasının sebebi, “tehtedûne” ifadesinin her iki ayetin sonunda aynı hitap sıygayla kullanılmış olması durumuna sebebiyet vererek tekrarlanmasından kaçınmak olabilir.

Önceki ayetlerin birinde, manevî yol gösterme meselesini içeren “(Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah’a gereklidir. Yolların bazıları da eğridir. O dileyseydi, hepinizi hidayete erdirir; doğru yola iletirdi.” ifadesi yer alıyordu ki, maddî ve somut nimetlerin sayıldığı ayetlerin arasında bir ara cümle gibi görünmektedir ve bu nedenle “*Onlar, yıldızla da yolu bulurlar.*” ifadesinden sonra yer verilmiş olması zahiren uygun olabilirdi. Çünkü bu ve bundan önceki ifadelerde maddî ve somut yol göstericilikten söz edilmektedir. Fakat böyle bir durumda şüphe ihtimali doğar, arada bir çelişki olduğu biçiminde bir evham uyanabilirdi zihinlerde. Oysa ayetlerin akışı içinde yer aldığı konumu itibarıyla ara cümle gibi görünse de böyle bir evhama sebebiyet oluşturmaz. Bu açıktır.

17) O hâlde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu?! Hiç düşünmüyor musunuz?

18) Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Çünkü Allah, eksikleri örten ve (eksikleri tamamlayıp ihtiyaçları gidermekle) sürekli merhamet edendir.

19) Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.

20) Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar. Zaten kendileri yaratılmışlardır.

21) (Onlar) ölüdürler, diri değildirler ve (kendilerine tapanların) ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.

Bundan önceki on altı ayette ayrıntılı olarak sunulan kanıta ilişkin genel bir değerlendirme sunuluyor ve tevhit inancına ilişkin bir sonuç elde edilmek isteniyor. Aslında tefsirini sunduğumuz bu ayetlerdeki bütün açıklamalar bir tek kanıt sayılır ve Allah'ın rabliğinin tekliğini kanıtlamaya yöneliktir. Bunca açıklamanın özeti şudur: Allah her şeyin yaratıcısıdır, sayılamayacak kadar çok olan bunca nimeti var eden, bunlarla evrensel düzene işlerlik kazandıran O'dur. Allah evrenin gizlisini de, açığını da bilir. Her şeyin ve herkesin sahibidir, onları yönlendirir, yönetir, o hâlde onların rabbidir. Müşriklerin kulluk sundukları sahte ilâhların ise böyle bir özelliği yoktur, dolayısıyla rab değildirler. O hâlde tek ilâh ulu Allah'tır, başkası değil.

Bu nedenle, bazı müfessirlerin, "Bu ayetler, tevhit inancını iki yöntemle ele alıp kanıtlıyorlar; biri yaratılış, biri de nimet yöntemi." şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır. Yanlışlık ise şuradan geliyor: Yaratılış yöntemi tek başına, sadece yaratıcıyı ve yaratma ile meydana getirme bazında tekliğini kanıtlıyor. Oysa putperestler -ki ayetlerin hedef kitlesi onlardır- bir yaratıcının varlığını, Allah'ın her şeyin, hatta kulluk sundukları putlarının yaratıcısı olduğunu inkâr etmiyorlar. Onlar, ibadet ettikleri putların bir şey yaratmadıklarını biliyorlar. Sadece putlarının evrenin yönetiminde Allah'ın kendilerine yetki vermesi suretiyle, söz sahibi olduklarını iddia ediyorlar, onların Allah katında şefaatte bulunacaklarını savunuyorlar. Dolayısıyla bu tarz bir inanca sahip olan insanlara bir yaratıcının varlığını, birliğini kanıtlamanın anlamı yoktur.

O hâlde yaratılışa ilgili ayetler, nimet olgusunu tekit etmek, nimet ile ilgili durumu ispat etmek amacıyla sunulmuştur. Çünkü şu açık bir gerçektir ki, yüce Allah (putperestlerin de kabul ettiği gibi) her şeyin yaratıcısı ve var edicisi olduğuna göre, bizim rızıklandığımız bu nimetlerin varlıklarının eserleri de yüce Allah'a aittir. Tıpkı butlanı, nakli (başkasına geçmeyi) ve değişmeyi kabul etmeyecek şekilde varlıklarının mutlak olarak Allah'a ait olması gibi. Dolayısıyla gerçek anlamda nimetleri veren yüce Allah'tır, başkası değildir. Hatta nimetin kendisi

bile O'nun varlığının eserlerindendir. Çünkü hem nimet, hem de nime-
tin sahip olduğu her türlü eser/etkinlik Allah'a aittir.

İşte bundan dolayıdır ki, yaratma ve nimet bahşetme meselesinin
ele alındığı ayetlerin akışında şu ifadeye veriliyor: “*Allah, gizlediği-
nizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.*” Çünkü salt yaratmanın ve nimet
bahşetmenin birine nispet edilmiş olması, onun rab olmasını gerektir-
mez, ona ibadet edilmesini zorunlu hâle getirmez. Ancak bilgi de bun-
lara eklenince, onun evrenin yöneticisi, her şeyin varoluşsal kemaline
yönlendiricisi, amel defterinde yazılan mutluluğuna ulaştırıcısı olduğu
anlaşılır. Bilindiği gibi, ibadetin gerçekten ibadet olması için mabudun
ilim sıfatına sahip olması, kendisine ibadet edenlerin ibadet ettiklerini
bilmesi ve huzurunda eğildiklerini gözlemlemesi kaçınılmazdır.

O hâlde, bu ayetlerde anlatılan yaratma, nimet bahşetme ve bilgi ile
ilgili açıklamaların tümü tek bir kanıta ilişkin öncüller konumundadır
ve bunların asıl hedefi, putperestlerin inkâr ettikleri Allah'ın rububiyet-
te tekliğini kanıtlamaktır. Nitekim bu hususu daha önce açıklamıştık.

Buna göre, “*O hâlde, yaratan (Allah), yaratmayan gibi olur mu?!
Hiç düşünmüyor musunuz?*” ifadesinde, yüce Allah'ın sahip olduğu sı-
fatlarla, O'nun dışındaki varlıkların sıfatları arasında bir karşılaştırma
yapılıyor ve buradan hareketle Allah ile başkalarının eşit olmayacak-
ları vurgulanıyor. Cümlemin soru formatında sunulması olumsuzlama
ve inkâr amacına yöneliktir. Ayette geçen “*yaratmayan*” ifadesinden
maksat, putperestlerin Allah'ı bir yana bırakarak ibadet ettikleri düz-
mece ilâhlarıdır.

Bundan önceki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bunun izahı
şöyledir: Yüce Allah varlıkları yaratmış ve yaratmasını da sürdürmüş-
tür. Bu nedenle Allah ile hiçbir şey yaratmayan bir başkası eşit olmaz-
lar. Çünkü yüce Allah varlıkları yarattığı için hem onların varlıklarına,
hem de varlıklarının etkinliklerine, yani varlıklara özgü düzenlere ve
varlıklar üzerinde egemen olan evrensel düzene sahiptir.

“*Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.*” ifade-
siyle Allah'ın nimetlerinin çokluğuna, sayılamayacak kadar çok olup
sayma alanından dışarıda olduğuna işaret ediliyor. Doğrusu her şey, bü-
tünsel (genel) düzenle karşılaştırıldığı zaman nimet olarak belirginleşir.
Gerçi başka şeylerle karşılaştırıldığında, aralarında nimet olmayan şey-
lerin de olması mümkündür.

Ardından yüce Allah bu değerlendirmeyi, “*Çünkü Allah, eksikleri örten ve (eksikleri tamamlayıp ihtiyaçları gidermekle) sürekli merhamet edendir.*” ifadesiyle gerekçelendiriyor ki, bu son derece etkileyici ve ince düşünülmüş bir değerlendirmedir. Çünkü ulu Allah, nimetlerin sayılamayacak kadar çok olmasının, mağfiret ve rahmet sıfatına sahip oluşunun bereketinin tezahürü olduğuna işaret etmiş oluyor. O, mağfiretiyle -mağfiret, örtme demektir- varlıkların eksiklik vebalini ve kusurluluk yanlışlığını örter. Rahmetiyle de -ki rahmet eksikliği gidermek ve ihtiyacı karşılamak demektir- bunlarda hayır ve kemal özelliğini ortaya çıkarır, onları güzellikle süsler. Mağfiret ve rahmetini varlıkların üzerine akıtmasıyla da her şey bir başkası için yararlı olur, yanında istenen bir hayra dönüşür ve ona nispetle nimet niteliğini kazanır. Dolayısıyla varlıkların bir kısmı başka bir kısmı için nimet mahiyetindedir. Bu bakımdan Allah’ın mağfiretinin ve rahmetinin sahip olduğu genişlik ve kapsamlılık kadar ilâhî nimetler için de genişlik ve kapsamlılık söz konusudur. Bu nedenledir ki: “*Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.*” Verilen mesajın inceliğine dikkat edilmesi gerekir.

Bu ayet, mağfiret sözcüğünün, şariat ehli kimselerin yanında bilinen şekliyle, ilâhî bir emre karşı çıkmanın ve bir günah işlemenin söz konusu olmadığı bir bağlamda kullanılmış olmasına örnek oluşturmaktadır. [Çünkü bu tür durumlarda, mağfiret ifadesi genellikle günah ve isyanla ilintili olarak söz konusu edilir.]

“*Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.*” ifadesiyle, rabliğin temel özelliklerinden üçüncüsüne işaret ediliyor. Bu özellik ilimdir. Çünkü bir ilâh eğer ilim sıfatına sahip değilse, onun açısından ibadet edilmesi ile ibadet edilmemesi arasında hiçbir fark olmaz. Dolayısıyla ilim sıfatına sahip olmayan bir rabba sunulan ibadet de anlamsız, saçma bir eylem olarak tezahür etmiş olur.

O hâlde, ibadet sunulan rabbin ilim sahibi olması bir zorunluluktur. İlim olsun da nasıl olursa olsun, şeklinde değil kuşkusuz. Bilakis, bir rab kendisine ibadet edenlerin açığını da, gizlisini de bilmelidir. Çünkü ibadet niyete bağlıdır. Bir ibadetin gerçekten ibadet olması için iyi ve kabul edilebilir bir niyetten kaynaklanmış olması gerekir. Niyet ise, insanın iç dünyasıyla, vicdanıyla ilgili bir olgudur. Dolayısıyla zahiri itibariyle ibadetin gerçek anlamını taşıdığını bilmek, ancak mabudun, kendisine ibadet edenlerin dış görünüşünü bildiği gibi iç dünyalarını

da bilmesi durumunda tam ve eksiksiz olur. Yüce Allah ise insanların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. Nasıl ki O, nimet bahşeden ve yaratıcıdır; bu yüzden de ibadet edilmeyi hak etmektedir.

Bu da, ayette Allah'ın ilminden söz edilirken, neden bu tür bir ifadenin kullanıldığını ve sözgelimi “Görünmeyeni ve görüneni bilir.” veya “Allah her şeyi bilir.” şeklinde bir ifadenin kullanılmadığını, buna karşılık, “*Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.*” denildiğini açıklamaktadır. Burada gizlenin ve açığa vurulanın bilindiğinden söz ediliyor ve bu da insanla irtibatlandırılıyor. Çünkü ayetlerin akışı, insanın Rabbine ibadet etmesi ekseninde gelişmektedir. Hem bedensel organlarla, hem de kalbî duygularla ilintili ibadete ilişkin bilgi açısından mabudun; kalbî niyet, hâletler ve bedensel hareketler olarak insanın gizlediği ve açığa vurduğu her şeyi bilmesini gerektirmektedir.

“*Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar. Zaten kendileri yaratılmışlardır.*” ifadesiyle, müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları sahte ilâhların rabliğin temel özelliklerinden ilkinden yoksun olduklarına işaret ediliyor. Rabliğin ikinci temel özelliği de bunun bir uzantısıdır. Dolayısıyla temel özelliklerin ilkinden yoksun olduklarına göre, nimet bahşetmekten ibaret olan rabliğin ikinci temel özelliğinden de zorunlu olarak yoksundurlar. O hâlde müşriklerin kulluk sundukları ilâhlar rab değildirler, tek ve ortaksız rab sadece yüce Allah'tır.

“*(Onlar) ölüdürler, diri değildirler ve (kendilerine tapanların) ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.*” ifadesiyle de müşriklerin ibadet ettikleri düzmece ilâhların rabliğin üçüncü temel özelliğinden yoksun olduklarına işaret ediliyor. Bir rabde bulunması gereken üçüncü temel özellik, kullarının gizledikleri şeylerle açığa vurdukları şeyleri bilmesidir. Yüce Allah, düzmece ilâhlar açısından bu özelliği tekitli ve mübalağalı bir şekilde bilginin en üst düzeyi olan gizliyi de, açığı da bilmekten öte mutlak bilgi sahibi olmamayı gerektiren asıl hayatı olumsuzluyor ve “*(Onlar) ölüdürler, diri değildirler*” buyurarak önce onlar açısından bilinçle bağdaşmayan ölümü ispat ediyor, ardından da hayata sahip olmayışları ile bunu pekiştiriyor.

Bu arada müşriklerin kulluk sundukları sahte ilâhların cahilliklerinin yansıması olarak, kendilerine kulluk sunan kimselerin ne zaman dirileceğini bilemeyişleri gösteriliyor ve deniliyor ki: “*Ne zaman di-*

riltileceklerini de bilmezler.” Yani, putlar kendilerine tapan kulların ne zaman diriltileceklerini bilmezler. Çünkü ibadet, kişinin kıyamet günü karşılığını göreceği bir ameldir. Tapılan bir ilâh da kullarının ne zaman diriltileceğini bilmeli ki, onları bu ibadetlerinden dolayı ödüllendirebilsin. Ne var ki, putlar bu hususta hiçbir bilgiye sahip değildirler.

Bu da gösteriyor ki, ayette geçen “yeş’urûne=bilmezler” ifadesindeki çoğul zamir putlara, “yub’esûne=diriltilecekleri” ifadesindeki çoğul zamir de müşriklere dönüktür. Her iki zamiri de putlara döndürmek ise,⁽¹⁾ gramatik açıdan doğru değildir. Çünkü kıyamet gününün ne zaman olacağına ilişkin bilgi sadece Allah’a özgüdür, O’ndan başkasının böyle bir bilgiye ulaşması mümkün değildir. Dolayısıyla kıyamet gününe ilişkin bilgiye sahip olmamak, sadece putlara özgü kılınamaz. Bazı müfessirlerin, “Ayette geçen çoğul zamirlerin ikisi de müşriklere dönüktür.”⁽²⁾ şeklindeki yorumları bundan da kötü bir yaklaşımdır.

Gerçi tefsirini sunduğumuz bu ayetler, zahiren putların rabliklerini olumsuzlamaya dönüktürler; ancak dikkatle bakıldığında, aynı açıklamanın melekler, cinler, insanlardan ermiş kimseler ve gök cisimleri gibi putperestlerin taptıkları bütün varlıklar açısından da geçerli olduğu görülecektir. Çünkü yaratma, nimet verme ve bilgi nitelikleri asaleten ve bağımsız olarak ancak yüce Allah ile kaimdir. Gerçek rablik ise ancak asaletlik ve bağımsızlık ile söz konusudur. Okuyucuların buna dikkat etmeleri gerekir.

“Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar... ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.” ayetlerinde muhatap sıygasından gaip sıygasına geçiş yapıldığını görüyoruz. İltifat sanatının bu örneğinin altındaki nükte, bu iki ayette müşriklerin inanmadıkları kıyamet gününden söz edilmesidir. Bu yüzden hitabın yönü onlardan çevrilerek Resulullah’a (s.a.a) yöneltiliyor ki, hiçbir itirazla karşılaşmadan bunu bir hitap vesilesi yapsın.

“İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır.” ifadesi, önceki ayetlerde sunulan kanıtın sonucunu açıklamaya yöneliktir. Şöyle ki, yüce Allah ulûhiyet niteliğine, yani gerçek mabutluğa lâıyk olduğuna göre ve O’nun dışında çağırdıkları ise yaratma, nimet verme ve sınırsız bilgi

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 121.]

2- [Tefsir-i Ebu’l-Futuh Râzî, c. 7, s. 93.]

sahibi olma gibi ulûhiyetin özelliklerden hiçbirine sahip olmadığına göre, sizin kulluk sunacağınız ilâh tek ve birdir. Bu da hiç kuşkusuz yüce Allah'tır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: “Nahl Suresi’nin başındaki ilk kırk ayet Mekke döneminde inmiştir. *‘Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz.’* [41] ayetiyle başlayan surenin geri kalanı ise, Medine döneminde inmiştir. Hasan ve Katade’nin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir. Başkalarına göre de surenin tamamı Mekke döneminde inmiştir. Ancak *‘Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin...’* [126] ifadesiyle başlayan surenin son üç ayeti Peygamberimizin (s.a.a) Uhud Savaşı’ndan dönüşünden hemen sonra Mekke ile Medine arasındaki bir yerde inmiştir. İbn Abbas, Ata ve Şa’bî’nin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir. İbn Abbas’tan aktarılan rivayetlerin birinde de şöyle deniyor: Nahl Suresi’nin bir kısmı Mekke’de, bir kısmı da Medine’de inmiştir. Bu surenin Mekke’de inen kısmı, başından *‘(ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır.’* [94] ifadesine kadardır. Medine’de inen kısmı da, *‘Allah’ın ah-dini (Allah’a verdiğiniz sözü) az bir değer karşılığında değişmeyin.’* [95] ifadesinden, *‘mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile veririz.’* [97] ifadesine kadardır.”

Ben derim ki: Daha önceki açıklamamızda, surenin akışının tüm bunların aksini gösterdiğini vurgulamıştık. Bu konuyla ilgili olarak surenin giriş kısmında yaptığımız açıklamalara başvurulabilir.

Tefsiru'l-Ayyâşî’de belirtildiğine göre Hişam b. Salim, bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: İmam’a, *“Allah’ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.”* ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: “Allah’ın Peygamber’ine (s.a.a) bir şeyin belli bir vakitte olacağını haber vermesinin örneği, *‘Allah’ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.’* ifadesidir. Yani, bu vakit gelinceye kadar acele etmeyin.” İmam devamle şöyle buyurdu: “Allah bir şeyin olmasından haber veriyorsa, onu olmuş gibi haber verir.”

Ben derim ki: Burada İmam (a.s) ayette kullanılan mazi fiilin, olayın gerçekleştiğini ifade ettiğine işaret ediyor gibidir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: “*'Allah'ın emri geldi*” ifadesi indiği zaman, sahabîler korkuya kapıldılar, *artık onun çabuklaşmasını istemeyin.*” ifadesi inince sakinleştiler.”

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve İbn Münzir, İbn Cüreyc'ten şöyle rivayet etmişlerdir: “*'Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.*” ayeti inince, münafıklardan bazı adamlar aralarında şöyle konuşmaya başladılar: ‘Bu adam, Allah’ın emrinin geldiğini söylüyor. Olanları görünceye kadar, şu an yapmakta olduğunuz bazı şeyleri yapmayın.’ Herhangi bir şeyin inmediğini görünce de, ‘Bir şeyin indiğini görmüyoruz.’ dediler.”

“Ardından, *‘İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı.*’ [Enbiyâ, 1] ayeti indi. Bu sefer de dediler ki: ‘Bu adam, öncekine benzer bir iddiada bulunuyor.’ Fakat herhangi bir şeyin inmediğini görünce, ‘Bir azabın indiğini görmüyoruz.’ dediler. Bunun üzerine, *‘Andolsun ki, eğer sayılı bir süreye kadar azabı onlardan ertelese, ‘Onun gelmesini engelleyen nedir?’ derler. Haberiniz olsun, azap onlara geldiği gün onlardan geri çevrilmez ve alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olur.*’ [Hûd, 8] ayeti indi.”

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşılıyor ki, Müslümanlar arasında hicretten önce de bazı münafıklar bulunuyordu. Nitekim başka rivayetlerde de bunu destekleyen açıklamalar yer almaktadır.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebu Hatem, Taberanî, İbn Mürdeveyh ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek- Akabe b. Amir'den Resulullah'ın (s. a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: “Kıyametten önce batı tarafından kalkan gibi siyah bir bulut üzerinize doğar. Gittikçe yükselen bu bulut sonunda bütün göğü kaplar. Sonra bir kimse seslenir: ‘Ey insanlar!’ Bunun üzerine insanlar birbirlerine bakınırlar; ‘Bir ses duydunuz mu?’ diye. Bazısı, ‘Evet.’ der. Bazısı, duyup duymadığından kuşku duyar. Sonra ikinci kez, ‘Ey insanlar!’ diye seslenir. İnsanlar, ‘Duydunuz mu?’ diye sorarlar. ‘Evet.’ derler. Sonra şöyle seslenir: Ey insanlar! *Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.*”

Resulullah (s. a.v) devamla buyurdu ki: “Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bezlerini seren iki parçacı adam, bezlerini yeniden toplayacak fırsatı bulamazlar. Havuzunu dolduran insan ondan bi-

rine su içirecek zaman bulamaz. Adam dişi devesini sağıar da sütünden içmeye fırsat bulamaz. İnsanlar işlerinden el çekerler.”

Ben derim ki: Bazı kimseler bu üç rivayetten -bu anlamı içeren başka rivayetler de vardır- hareketle, ayette geçen “emir”den maksadın kıyamet günü olduğunu kanıtlamak istemişlerdir. Ancak buna ilişkin somut bir kanıt yoktur.

İlk rivayete gelince, sahabîlerin bu ayeti duyduklarında korkuya kapılmış olmaları, bundan kıyamet gününü anladıkları anlamına gelmez. Çünkü Allah’ın emri, ne olursa olsun kullarını korkutur, ürkütür. Sonra böyle anlamış olsalar bile, bu, bir kanıt oluşturmaz. Ortada da ayeti anlama açısından bir şüphe yoktur ki, Arap dili ehli olanlar olarak onların yaklaşımına başvurulmuş olsun.

Bununla beraber, rivayetle ilgili bazı kuşklar da yok değildir. Çünkü yüce Allah kıyametin bir an önce gelmesini istemeyi kâfirlerin bir niteliği olarak dikkatlerimize sunduktan ve bundan dolayı onları yererek müminleri böyle bir yaklaşımdan beri tuttuktan sonra bir ayette şöyle buyurur: “*İnananlar ise ondan korkarlar.*” (Şûrâ, 18) Ki önceki açıklamalarımız kapsamında, bu ifadenin anlamını okuyucuların dikkatlerine sunduk. Bu, “*artık onun çabuklaşmasını istemeyin.*” hitabının müminlere yönelik olması ihtimalinde söz konusu olabilecek bir yaklaşımdır. Ancak hitabın müşriklere yönelik olması ihtimalini esas alırsak -ki azabın bir an önce başlarına gelmesini onlar istiyorlardı- bu durumda onların acele etmelerini yasaklamanın anlamı, belirlenen sürenin dolduğu, olayın gerçekleştiğidir; bekletildiği veya ertelendiği değil. Dolayısıyla “*artık onun çabuklaşmasını istemeyin.*” sözünü duydukları zaman sakinleşmelerinin bir anlamı olmaz.

İkinci rivayete gelince; bundan, onların kıyameti değil de dünyevî azabı anladıkları anlaşılıyor. Bu ise, bazı müfessirlerin yorumlarından çok, bizim yukarıda sunduğumuz değerlendirmeleri desteklemektedir.

Üçüncü rivayete gelince ise, bu rivayet en çok şuna delâlet etmiş olabilir: Kıyametin kopması Allah’ın emrinin gelişinin pratik karşılıklarından biridir ve bunda da kuşku yoktur. Bu ise, ayette geçen “emir” sözcüğünden, doğrudan kıyametin kastedilmiş olmasından farklı bir şeydir.

Nu’mânî, el-Gaybet adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Kesir’den, o da İmam Cafer Sadık’ın (a.s), “*Allah’ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.*” ayetiyle ilgili olarak şöy-

le dediğini rivayet eder: “Allah’ın emrinden maksat, bizim emrimizdir (Ehlibeyt’in egemenliğinin gerçekleşmesidir). Bu hususta acele edilmez. Allah onu üç şeyle destekler: Melekler, müminler ve kendi askerleri. Onun (Mehdi’nin) ortaya çıkışı da Resulullah’ın (s.a.a) ortaya çıkışına benzer. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: *‘Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı.*’ [Enfâl, 5]”⁽¹⁾

Ben derim ki: Şeyh Müfid, el-Gaybet adlı eserinde bu rivayeti Abdurrahman’dan, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) aktarmıştır. Başka rivayetlerde de açıklandığı gibi, İmam’ın maksadı Mehdi’nin (a.s) ortaya çıkmasıdır. Bu rivayeti genel bir ifadenin özel bir pratiğe uyarlanması örneği veya Kur’ân’ın batînî izahı çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Sa’d el-İskaf’tan şöyle rivayet eder: “Adamın biri İmam Ali’nin (a.s) yanına geldi ve ruh hakkında soru sorarak, ‘Ruh, Cebrail değil midir?’ diye sordu. Emîrû’l-Müminin (a.s) ona şu cevabı verdi: ‘Cebrail bir melektir, ruh ise Cebrail değildir.’ Bu cevap adama ağır geldi ve İmam Ali’ye (a.s) şu karşılığı verdi: ‘Andolsun, öyle büyük bir laf ettin ki, bugüne kadar hiç kimse, ruhun, Cebrail’den başkası olduğuna inanmamıştır.’ Bunun üzerine Emîrû’l-Müminin (a.s) ona şöyle dedi: Sen sapmışsın ve sapanlardan rivayet ediyorsun. Allah, Peygamber’ine şöyle diyor: *‘Allah’ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir... melekleri emrinden olan ruh ile indirir.*’ Demek ki, ruh meleklerden biri değildir.”⁽²⁾

Ben derim ki: Bu rivayet, bizim yukarıda sunduğumuz açıklamaları destekler mahiyettedir. Diğer bir rivayette ise, Hz. Ali’nin (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: “Ruh, Cebrail’den daha büyük bir varlıktır.”

Tefsiru’l-Kummi’de, *“Bir de bakmışsın o, (yaratıcısına karşı) apaçık bir hasım kesilmiştir.”* ifadesiyle ilgili olarak İmam’ın (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: “Allah onu (insanı) değersiz bir damla sudan yarattı; fakat o, etkili konuşmalar yapan bir hasım kesiliverir.”

Yine aynı eserde, *“Akşamleyin meradan ağıllarına döndürürken ve sabahleyin meraya salıverirken”* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: “Otlaktan geri dönerken ve otlığa çıkarken...”

1- [el-Gaybet, s. 198, bab: 11, hadis: 9, Tahran basımı.]

2- [c. 1, s. 274, hadis: 6, Beyrut basımı.]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Zürire, İmam Muhammed Bâkır veya İmam Cafer Sadık'tan (selâm üzerlerine olsun) şöyle rivayet etmiştir: İmam'a at, katır ve eşeklerin idrarını sordum, buyurdu ki: "Biz bundan hoşlanmıyor, mekruh kabul ediyoruz." Dedim ki: "Bunların etleri helâl değil mi?" Buyurdu ki: "Allah size, '*Hayvanları (deve, inek ve koyunu) da sizin için yarattı. Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.*' şeklinde bir açıklama yapmadı mı? Buna karşılık at, katır ve eşek gibi hayvanlar için ise şöyle buyurdu: '*Binesiniz ve bir süs olsun diye (sizin için yarattı).*' Böylece önceki ayette zikredilen deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarla ilgili olarak yemekten söz ederken, bunlarla ilgili olarak sadece binmekten ve ziynet olmaktan söz etmiştir. Evet, at, eşek ve katırın eti haram değildir; ama insanlar bunların etlerini yemekten yüz çevirmişlerdir."

Ben derim ki: At, katır ve eşeklerle ilgili olarak farklı rivayetler vardır. Ehlibeyt mezhebinin görüşü, mekruh olmakla beraber bunların etlerinin helâl olduğu yönündedir.

Tefsiru'l-Kummî'de, "*Daha bilmediğiniz nice şeyleri de yaratır.*" ifadesiyle ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: "Burada Allah'ın karada ve denizde yarattığı olağanüstü varlıklara, olgulara işaret ediliyor."

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde "*Doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir. Yolların bazıları da eğridir.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Abd b. Humeyd, İbn Münzir ve İbnu'l-Enbarî -el-Mesahif adlı eserinde- Ali'nin [orijinali 've minha câirun' olan] bu ayeti 'fe minkum câirun=sizden eğri olanlar vardır' şeklinde okuduğunu rivayet eder."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İsmail b. Ebu Ziyad Cafer b. Muhammed'den, o da babasından, o da atalarından ve onlar da İmam Ali'den (a.s), "*Onlar, yıldızla da yolu bulurlar.*" ifadesiyle ilgili Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Burada kastedilen kutup yıldızıdır. Çünkü sadece bu yıldızdır ki, kıblenin dönüşü bunun etrafında gerçekleşmektedir. [Yani yörüngesi değişmemektedir.] Denizde ve karada bulunanlar bu yıldızı bakarak yönlerini tespit ederler."

Ben derim ki: Bu hadis, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Davud el-Cessas'ın şöyle dediğini rivayet eder: "*Ve daha nice alâmetler de (var etti). Onlar,*

yıldızla da yolu bulurlar.” ayetiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık’ın (a.s) şöyle dediğini duydum: “Bu ayette sözü edilen yıldız, Resulullah (s.a.a), alâmetler de Ehlibeyt İmamları’dır.”

Ben derim ki: Müellif bu hadisi başka iki kanaldan daha İmam Rıza’dan (a.s) rivayet etmiştir. Ayyâşî ve Kummî de tefsirlerinde ve Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde İmam Cafer Sadık’tan (a.s) rivayet etmişlerdir.

Fakat bu rivayetler, ayetin tefsiri sayılmaz; bilakis ayetin batınî yorumu olarak değerlendirilir. Bunun kanıtı da, Tabresî’nin Mecmau’l-Beyan adlı tefsirinde aktardığı şu rivayettir: İmam Cafer (a.s) buyurdu ki: “Biz Ehlibeyt İmamları alâmetler ve Resulullah (s.a.a) da yıldızdır. Nitekim Resulullah şöyle buyurmuştur: Allah yıldızları gök ehli için güvence kıldığı gibi, benim Ehlibeytimi de dünya ehli için güvence kılmıştır.”

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ ۖ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ
 مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ
 لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أُنْزِلَ رُبُّكُمْ ۖ قَالُوا
 أَصَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ۚ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۖ وَمِنْ
 أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ۚ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ
 الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَحَرَّ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ
 مِنْ فَوْقِهِمْ وَاتَّيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ
 الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ ۚ قَالَ
 الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ۚ ﴿٢٧﴾
 الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ ۚ فَالْقُوا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ
 مِنْ سُوءٍ ۚ بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُوا أَبْوَابَ
 جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ فَلَبِئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾ وَقِيلَ لِلَّذِينَ
 اتَّقَوْا مَاذَا أُنْزِلَ رُبُّكُمْ ۖ قَالُوا خَيْرٌ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا
 حَسَنَةٌ ۚ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ۚ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ۚ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتٌ عَدْنٍ
 يَدْخُلُونَهَا يُجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ ۚ كَذَلِكَ

يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ لَا يَقُولُونَ
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا
أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ط
وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَاصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ
مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا
حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ ط كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى
الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ
اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ
عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ ط فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ
﴿٣٦﴾ إِنْ تَحَرَّضْ عَلَى هُدْيِهِمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ
مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ
يَمُوتُ ط بَلَى وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنْ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾
لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ
﴿٣٩﴾ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

22- İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır. O hâlde ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır ve onlar (hakka karşı) bü-yüklük taslayan kimselerdir.

23- Hiç şüphesiz Allah, gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. Kuşkusuz O, büyüklük taslayanları sevmez.

24- Onlara, (içlerinden veya araştırma yapan biri tarafın-dan) “Rabbiniz ne indirdi?” denilince, (saptırmak için) derler ki: “(Bunlar) öncekilerin masallarıdır.”

25- Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşı-sınlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahla-rından bazılarını (yük-lensinler diye öyle derler). Bilin ki, yük-lendikleri şey ne kötüdür!

26- Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Sonunda Allah(‘ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üst-lerinden tavan başlarına çöktü ve (böylece) fark etmedikleri yerden (dünyevî) azap onlara ulaştı.

27- Sonra, kıyamet gününde onları zillete düşürür ve der ki: “Haklarında (müminlere) düşman kesilip ihtilâf ettiğiniz ortaklarım nerede?” Kendilerine ilim verilenler de derler ki: “Kuşkusuz, bugün zillet ve kötülük (kötü azap) kâfirleredir!”

28- Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak on-ların canlarını alırlar; onlar da itaatlerini sunarak, “Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk.” (derler.) (Onlara denilir ki:) “Hayır! Al-lah, yaptıklarınızı çok iyi bilendir.”

29- “O hâlde, içinde ebedî kalacağınız cehennemın kapıla-rından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!”

30- (Müminler arasından imanın kâmil mertebesine ula-şan) takvalı kimselere denildi ki: “Rabbiniz ne indirdi?” Dedi-ler ki: “Hayır (indirdi).” Güzel işler yapanlara bu dünyada gü-zellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.

31- (O yurt) Adn cennetleridir; onlar oraya girecekler. O cennetlerin altından ırmaklar akar. Orada diledikleri her şey vardır. İşte Allah, muttakileri böyle mükâfatlandırır.

32- Onlar ki melekler, (her türlü günah ve şirk zulmünden) arınmış kimseler olarak canlarını alırlar; “Size selâm olsun! Yaptığınız işlere karşılık cennete girin!” derler.

33- (Kâfirler) meleklerin (azapla) kendilerine gelmesinden veya Rabbinin emrinin (kıyametin) gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

34- Sonunda yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey (Allah’ın azabı) onları kuşatıverdi.

35- (Allah’a) ortak koşanlar dediler ki: “Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O’nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık.” Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?

36- Andolsun ki biz, her ümmete, Allah’a kulluk etmeleri ve tağuttan kaçınmaları için bir peygamber gönderdik. Onlardan bazılarını Allah hidayete erdirdi ve bazılarını da sapıklık gerekli oldu. Öyleyse (ey müşrikler,) yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün.

37- Onların hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de (onlara fayda sağlamaz. Çünkü) Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez ve onlar için yardımcılar da yoktur.

38- Olanca yeminleriyle, “Allah, ölen kimseyi diriltmez.” diye Allah’a yemin ettiler. Hayır, (öleni diriltecektir;) bu, O’nun kendisine gerekli kıldığı gerçek bir vaattir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

39- (Onları diriltiyor ki) hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklasın ve kâfirler yalancı olduklarını bilsinler.

40- Bir şeyi(n olmasını) irade ettiğimiz zaman, bizim ona sözümüz, sadece “Ol” demektir; o da hemen olur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tefsirini ele aldığımız bu ayetlerle, surenin giriş kısmını oluşturan ayetlerin ikinci kümesini sunuyoruz. Ayetler grubunun ilkinde, Allah'ın emrinin geldiği ve Allah'ın müşriklerin şirklerinden münezzeh olduğu vurgulanarak uyarıldıktan sonra, rabliğin tekliği meselesi ele alınıyor ve müşriklerin aleyhine olacak ve karşı tezlerini çürütecek kanıtlar sunuluyordu.

Bu ikinci ayetler grubunda ise, surenin akışına uygun olarak müşriklerin tevhide inkâr edişlerinin doğal bir uzantısı olan ve zikredilmesi gereken olumsuz nitelikleri ve Allah'a karşı büyüklük taslamaları, O'nun ayetleriyle alay etmeleri, kıyamet gününü inkâr etmeleri gibi saçma sapan görüşleri üzerinde duruluyor. Ardından bu görüşlerinin batıl oluşu açıklanıyor, yanlış ve geçersiz oldukları açıkça dile getiriliyor. Bu bağlamda ilâhî emrin gelişi ve dünyevî azabın tepelerine inmek üzere olduğu ile tehdit ediliyor, ölüm günündeki ve kıyamet günündeki korkunç azaba dikkatleri çekilerek korkutuluyorlar. Yine başka gerçeklerin de üzerinde duruluyor ki, konunun akışı içinde bunları daha açık bir biçimde ortaya koyma imkânını bulacağız.

22) İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların ise kalpleri inkârcıdır ve onlar (hakka karşı) büyüklük taslayan kimselerdir.

Daha önce, “İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır.” ifadesinin anlamı üzerinde durmuş ve bunun önceki ayetlerde ortaya konan kanıtların doğal bir sonucu olduğunu vurgulamıştık.

“Ahirete inanmayanlar” ifadesi, önceki cümlelerin ayrıntısı, doğal uzantısıdır. Bu arada kâfirlerin Allah'a iman etmeyişlerinden kaynaklanan amelleri ve görüşleri ile ilgili yeni bir bölümün de başlangıcı sayılır. Dikkat edilirse, burada sadece ahirete iman etmeyişlerinden söz edilmiş, buna karşılık yalnız Allah'a iman etmediklerinden bahsedilmemiştir. Çünkü burada kanıtlanmak istenen şey, eksiksiz/kâmil tevhit inancıdır. Bu da her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her şeyi yaratan ve oyun ve eğlence olsun, anlamsız bir batıl girişim olsun diye değil, bilakis hakka dayalı olarak nimeti tamamlamak için var eden bir ilâhın varlığına iman etmekten ibarettir. Bunca nimeti bahsettiği kullarını, bir gün kendisine dönsünler ve yaptıklarından dolayı onları hesaba çeksin,

amellerinin karşılığını versin, kendilerine peygamberler aracılığıyla sunduğu emir ve yasaklar karşısındaki tavırlarını değerlendirip ödülünü veya cezasını versin diye yaratmış ve nimetini onlara tamamlamıştır.

Buna göre, bunlardan önceki ayetlerde teşvik edilen tevhit inancı, yüce Allah'ın birliğini dile getirmek, peygamberlerin getirdiklerine iman etmek ve kıyamet gününe inanmak esasına dayanıyordu. Bu nedenle söz konusu ayetlerde kâfirler, ahirete iman etmeyenler olarak nitelendirilmişlerdi. Çünkü ahirete iman etmek, Allah'ın birliğine ve risalete iman etmeyi kaçınılmaz kılar.

Bu söylediklerimizi daha net anlamak istiyorsanız, surenin giriş kısmında yer alan şu ayetlere başvurabilirsiniz: “*(Bu nedenle Allah,) ‘(Halkı) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.’ diye kullarından dilediğine, melekleri emrinden (var etme kelimesinden) olan (hayat verici) ruh ile indirir. Gökleri ve yeri hak (batıl olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattı. O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.*” [2-3. ayetler] Bu ayetler, [daha önce de açıkladığımız şekliyle] itikat kurallarının/tevhit inancının üç temel prensibini de içermektedirler.

“*Kalpleri inkârcıdır.*” Yani kalpleri hakkı inkâr edendir. “*Ve onlar büyüklük taslayan kimselerdir.*” Yani hakka karşı böbürlenir, büyüklük taslarlar. Dilbilimcilerin söyledikleri gibi, “müstekbirûn” kelimesinin mastarı olan “el-istikbar”, hakkı kabul etmeye tenezzül etmemek suretiyle üstünlük sağlamayı istemek demektir.

Buna göre, ayetin şöyle bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz: Apaçık ayetlerden ve somut kanıtlardan da anlaşıldığı gibi sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Mesele bu kadar açık, hiçbir örtüyle gizlenemeyecek kadar belirgin ve asla kuşgulanılmayacak kadar net olduğuna göre, hâlâ ahirete iman etmeyenlerin kalpleri hakkı inkâr etmekte, hak karşısında direnip inat etmektedir. Onlar hakka bağlanmaktan yüz çevirerek böbürlenir, hiçbir kanıtları ve belgeleri olmadığı hâlde hak karşısında büyüklük taslayan kimselerdir.

23) Hiç şüphesiz Allah, gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. Kuşkusuz O, büyüklük taslayanları sevmez.

Ayetin orijinalinde yer alan “lâ cereme” sözcüğü bileşik bir sözcüktür. Her zaman aynı hâldedir ve Halil ile Sibeveyh'in belirttiklerine göre, gerçekleşme ve muhakkaklık anlamını ifade etmektedir. Başkala-

rının bu konuda söyledikleri de bileşimin aslıyla ilgili farklı yaklaşımlar yansıtırsa bile, temelde bu iki dilbilimcinin görüşlerine dayanmaktadır. Halil der ki: Lâ cerem, gerçekleşme ifade eden bir deyimdir ve cevap olarak kullanılır. Biri, “fealû keza=şöyle yaptılar” dediğinde, bunu dinleyen kimse de, “lâ cereme yendemûn=Muhakkak pişman olacaklardır.” diye cevap verir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: “Şu muhakkaktır veya şurası bir gerçektir ki, Allah onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir.” Bu deyim, olumsuz bir cezalandırmaya yönelik bir kinaye ve tehdit de olabilir. Demek isteniyor ki: Allah onların gizlice yaptıkları amelleri bilir ve açıkça işlediklerini de. İleride onları bu yapıp ettiklerine göre cezalandıracak, inkârcılıklarından ve büyüklük taslamalarından dolayı onları sorguya çekecektir. Çünkü O, büyüklük taslayanları sevmez.

24) Onlara, (içlerinden veya araştırma yapan biri tarafından) “Rabbiniz ne indirdi?” denilince, (saptırmak için) derler ki: “(Bunlar) öncekilerin masallarıdır.”

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: “es-Satru ve es-sataru, ardarda dizilen yazı, belli bir sıra dâhilinde dikilen ağaç fidanları ve sırayla duran insanlar anlamında kullanılır... ‘es-Satru’nun çoğulu ‘estur, sûtur ve estar’ şeklinde gelir.”

Devamla der ki: “Ayetteki ‘(Bunlar) öncekilerin masallarıdır.’ sözüne gelince, Müberred bu ifadenin orijinalinde geçen “esatir” sözcüğünün “usturetun”un çoğulu olduğunu söyler. Tıpkı “urcuhetun ve eracih, usfiyetun ve esafi, uhdusetun ve ahadis” gibi. Dolayısıyla ‘Onlara, ‘Rabbiniz ne indirdi?’ denilince, ‘(Bunlar) öncekilerin masallarıdır.’ derler.’ ayeti şu anlamdadır: Bunlar, önceki kuşakların yalan ve hurafe olarak yazdıkları; sanılarınca kutsal olan şeylerdir. Bunun bir benzeri şu ayettir: ‘Başkasına yazdırıp da sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır.’ [Furkan, 5] Diğer bazı dilbilimcilere göre de ‘esatir’ sözcüğü ‘estar’ın, ‘estar’ da ‘satr’ın çoğuludur. Dolayısıyla bu sözcük çoğulun çoğuludur.” (Alıntı burada sona erdi.)

“Onlara, ‘Rabbiniz ne indirdi?’ denilince” sözünü, bir mümin, onların durumunu sınamak ve peygamberlik misyonu ile ilgili yaklaşımlarını öğrenmek maksadıyla söylemiş olabileceği gibi, bir müşrik de sırf onların görüşlerini taklit etmek maksadıyla da söylemiş olabilir.

Kur'ân'dan söz ederken de, “*Rabbiniz ne indirdi?*” şeklinde bir ifade kullanmış ki bu, bir tür alay etme ve küçümseme ifadesidir. Bu sözü, kuşkuları bulunan, şaşkınlığını giderememiş bir araştırmacı da söylemiş olabilir. Hemen sonrasındaki ayet ile ileride üzerinde duracağımız “*Takvalı kimselere denildi ki: Rabbiniz ne indirdi?*” ayeti son iki ihtimalden birini güçlendirmektedir.

“*Derler ki: (Bunlar) öncekilerin masallarıdır.*” Yani hakkında soru sorulan şeyler hurafelerden ibaret yalanlardır. Önceki kuşaklar yazmış ve miras olarak sonraki kuşaklara bırakmışlardır. Böyle bir sözü söylemenin doğal sonucu, Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olmadığına inanmaktır.

25) Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşısınlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını (yükleninler diye öyle derler). Bilin ki, yüklenedikleri şey ne kötüdür!

el-Müfredat'ta şöyle deniyor: “el-Vezeru, dağda sığınılan yer demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: ‘*Hayır; hayır! Sığınacak yer yoktur! O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur.*’ [Kıyâmet, 11-12] ‘el-Vizru’ ise, ağırlık demektir. Burada dağlardaki sığınaklara benzetme söz konusudur. Günah için ağırlık (sıkl) tabiri kullanıldığı gibi ‘el-vizru’ kelimesi de kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ‘*Li-yahmilû evzarehum kâmileten=Kendi günahlarını tam olarak taşısınlar...*’ Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: ‘*Ve le-yahmilunne eskalehum ve eskalen mea eskalihim=Kendi yükleriyle birlikte nice yükleri taşıyacaklar.*’ [Ankebût, 13]”

“Başkasının yükünü taşımak, gerçekte Peygamberimizin (s.a.a) bir hadisinde işaret ettiği şekildedir: ‘Kim güzel bir gelenek başlatırsa, bundan dolayı ödül aldığı gibi, bundan sonra o geleneği uygulayanların da ödülünü alır; ama onların ödülünde bir eksilme olmaz. Kim de kötü bir gelenek başlatırsa, hem ondan dolayı bir günah kazanır, hem de kendisinden sonra bu kötü geleneği uygulayanların günahını yüklenir.’ Yani bu kötü geleneği uygulayanların günahları kadar günah üstlenmiş olur. Bir ayette de şöyle buyrulmuştur: ‘*Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez.*’ [En’âm, 164] Yani hiç kimse, başkasının suçunu, onu tamamen bu suçtan sıyrarak şekilde üstlenemez.” (Alıntı burada sona erdi.)

Yukarıda el-Müfredat'tan yaptığımız alıntının kapsamında yer verilen hadis, hem Şia, hem de Ehlişünnet kaynaklarında rivayet edilmiştir. Bunu ayrıca Kur'ân'da yer alan birçok ayet de desteklemektedir: *“İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, işte biz, onların nesillerini kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir.”* (Tûr, 21), *“Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız.”* (Yâsîn, 12) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Ragıb'ın Peygamberimizin (s.a.a) “hem ondan dolayı bir günah kazanır, hem de kendisinden sonra bu kötü geleneği uygulayanların günahını yüklenir.” sözünü yorumlarken söylediği, “Yani bu kötü geleneği uygulayanların günahları kadar günah üstlenmiş olur.” şeklindeki değerlendirmesi zahiri esas alan bir açıklamadır. Dolayısıyla üzerinde durduğumuz ayet ve yukarıdaki rivayet ile *“Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez.”* (En'âm, 164) ayeti ve *“Andolsun Rabbin, (o ihtilâfa düşenlerin) her birinin yaptıklarının karşılığını tam olarak kendilerine verecektir.”* (Hûd, 111) ayeti arasında varmış gibi gözükten çelişkiyi ortadan kaldırmak için böyle bir değerlendirme yapmanın sakıncası yoktur. Çünkü kötülüğün vebalı teşvik eden kimseye yüklense ve bundan dolayı kötülüğü emreden bu kimse cezalandırılrsa, buna karşılık kötülüğün asıl failine bir yaptırım uygulanmasa, bu, örnek verdiğimiz ayetlerin ilkiyle çelişecektir. Şayet kötülüğün vebalı aralarında bölüştürölüp azabın bir kısmı birine, bir kısmı da birine uygulansa, bu da ikinci ayetle çelişecektir. Ama eğer hem geleneği başlatan ve kötülüğü emreden kimseye kötülüğü işleyen, hem de onu yerine getiren kimseye söz konusu sorumluluğun benzeri yüklense, ortada çelişki diye bir şey olmaz.

Fakat zahiri değil de gerçeği esas alırsak, gerçekte bir iş; iyi olsun, kötü olsun, tek bir iş olduğu gibi, bu işin vebalı ve cezası da onun gibi bir tanedir, bu işin birden fazla cezası, vebalı olmaz. Ancak işin kendisi birden fazla etkenle kaim olduğu -işin, sakıncaya yol açan enlemsel değil de boylamsal açıdan emreden ve yapan kimse ile kaim olduğu- zaman, sonuç olarak ortaya çıkan vebal ve azabın da birden fazla olguyla kaim olması söz konusu olur. Dolayısıyla ortada tek bir vebal vardır ki, bunu iki kişi yüklenmiştir ve tek bir azap vardır ki, emredenle yapan kimse birlikte azaba çarptırılır.

Amellerin tecessümü/somutlaşacağı ile ilgili ayetlerin içeriği üzerinde düşündüğümüz zaman, bu meseleyi anlamamız daha kolay olur. İşlenmiş bir kötülüğü ele alalım. Bu kötülük somut bir nesne olarak iki kişiye birden bir tek cisim olarak görülecektir. Dolayısıyla bu kötülüğün işlenmesinden dolayı emreden ve işleyen kimse birden azap görecektir veya geleneği başlatanla bu geleneğe uyan kimse birlikte cezayı çekecektir. Oysa bu amel uzaktan bakıldığında, tek bir şahıs gibidir ve bu şahıs iki kişiye birden görünmektedir. Bunlar da onu tasavvur etmekten dolayı birlikte lezzet alıyorlar veya birlikte acı çekiyorlar.

Daha önce tefsirimizin dokuzuncu cildinde, “(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın...” [Enfâl, 37] ayetini tefsir ederken, bu konuyla ilgili açıklamalarda bulunduk. İnşallah yeri gelince daha ayrıntılı bilgiler sunacağız.

Her ne ise; “*Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşıyınlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını (yüklenirler diye öyle derler).*” ifadesinin başındaki “lâm” edatı, amaç bildirmekte ve “*Derler ki: (Bunlar) öncekilerin masallarıdır.*” ifadesiyle ilintilidir. “*Saptırdıkları*” ifadesi, onların kendilerinden başkalarının günah yüklerini taşımalarının, tamamen o kimseleri saptırmaları açısından söz konusu olduğunu göstermektedir. Böylece saptırma bir amaç, yüklenme de amacın amacı olarak belirginleşiyor. Buna göre ifadenin takdîrî açılımı şöyledir: Kendileri sapık olduğu gibi onları da saptırmak için dediler ki: “Bunlar, öncekilerin masallarıdır.” Böylece hem kendi günah yüklerini eksiksiz bir şekilde taşırlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bir kısmını yüklenirler.

“*Kendi günahlarını taşıyınlar*” ifadesinin “*tam olarak*” sözcüğüyle kayıtlandırılmış olması, taksim/paylaşma ve bölüşme vehminin zihinlerde uyanmasının önüne geçmek içindir. Yani maksat, onların kendi günah yüklerinin bir kısmını, başkalarının günah yüklerinin de bir kısmını yüklenecekleri, böylece iki kısmın birlikte tam bir yük olacağı şeklinde bir anlamın belirginleşmesini önlemektir. Bilakis onlar hem kendi günah yüklerini tam olarak yüklenecekler, hem de saptırdıkları kimselerin günah yüklerinin bir kısmını yükleneceklerdir.

“*Ve min evzari*’l-lezine=saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını” ifadesinin başındaki “min” harf-i cerri, kısımlandırma ve tab’i-ziyedir, bütünden parça anlamını ifade eder. Çünkü onlar saptırdıkları

kimselerin günah yüklerinin tümünü yüklenmezler; bilakis, sadece kendi saptırmalarından kaynaklanan günahlarını yüklenirler. Bunu ayetlerin akışından anlıyoruz. Şu hâlde, ayetin içerdği kısımlandırma anlamı, saptırmanın neden olduğu günah yükünü başka günah yüklerinden ayırt etme amacına yöneliktir. Yoksa maksat, saptırmanın bütün günah yükünü kısımlandırma ve bu kısımların bazısını birine, diğer bazısını da başka birine yüklemek veya saptırmanın bütün vebalini topladıktan sonra bir kısmını birine, bir kısmını da diğerine yükledikten sonra her birini öbürünün yüklendiği vebal yükünden soyutlamak değildir. Çünkü “*Kim zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir.*” (Zilzâl, 8) gibi ayetler böyle yorumlarla çelişmektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, bazı müfessirlerin,⁽¹⁾ “*Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşısınlar*” ifadesi ile ilgili, “Bu ayet gösteriyor ki, bunların günahlarından hiçbir şey eksilmeyecek ve dünyada başlarına gelen belâlardan veya işledikleri makbul ibadetlerden dolayı hiçbir günahları silinmeyecektir. Nitekim müminler hakkında böyle bir durum söz konusudur; dünyada karşılaştıkları belâlardan dolayı günahları siliniyor.” şeklindeki çıkarsamaları ilmî bir dayanaktan yoksundur.

Yine diğer bazı müfessirlerin de,⁽²⁾ “Bu ayet yüce Allah’ın müminlerin bazı cezalarının düşeceğini gösterir. Yoksa eğer böyle bir anlam bütün herkes için geçerli olsaydı, şu kâfirlerin özel olarak söz konusu edilmelerinin bir anlamı olmazdı.” şeklindeki yorumlarının da önceki gibi yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdi sözünü ettiğimiz bu müfessirlerin yorumlarının dayanaksızlığının gerekçesini açıklayalım: Kuşkusuz, Allah’ın kâfirleri rezil edeceği ve müminleri de onurlandıracağı bir gerçektir. Nitekim kâfirlerin dünya hayatında işledikleri amellerinin boşa gideceğini, rezil olacaklarını ve müminlerden bir grubun da ilâhî bağışlamanın kapsamına girip şefaate nail olacaklarını dile getiren ayetlerden bunu anlamak mümkündür. Ancak tefsirini sunduğumuz ayetin bu meseleyle bir ilgisi yoktur. Bilakis, ayetin üzerinde durduğu mesele, günahkârların kendi günah yükleri ile başkalarını saptırmak yüzünden üstlendikleri ek günahları

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 123.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 18.]

birbirinden ayırmak ve başkalarını saptırmaktan dolayı onların günahlarının da bir kısmını yüklediklerini açıklamaktır. Bu ikinci kısım günah yükü, başkalarını saptırmanın doğurduğu bir ek günah yüküdür. Birinci grup günah yükü ise, onların bizzat kendilerinin işledikleri günahlardan kaynaklanan yüküdür.

Bazı müfessirler ise, “Ve min evzari’l-lezine=saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını” ifadesinin başındaki “min” edatının fazlalık veya açıklama amacına yönelik olduğunu söylemişlerdir ki, bu görüş, görüldüğü gibi öncekilerden de çürük ve zayıftır.

“*Saptırdıkları*” ifadesinin “*bilgisizce*” ifadesiyle kayıtlandırılmış olması, bunları saptıran kimselerin, Kur’ân için “*(Bunlar) öncekilerin masallarıdır.*” diyen şu müşrikler olduklarına delâlet etmesi içindir. Sapmalarının sebebi ise onlara bilgisizce ve tamamen onları taklit ederek uydukları içindi. O hâlde bu sözü söyleyenler sapıklığın önderleridir, şu sapıklar da onların izleyicileri ve taklitçileridir. Sonunda yüce Allah ayeti, bunların tümüne birden yöneltilen bir ayıplama, bir kınama ifadesiyle sona erdiriyor: “*Bilin ki, yükledikleri şey ne kötüdür!*”

26) Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Sonunda Allah(‘ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üstlerinden tavan başlarına çöktü ve (böylece) fark etmedikleri yerden (dünyevî) azap onlara ulaştı.

Yüce Allah’ın onların binalarına temellerinden gelmesi, onlarla ilgili emrinin daha önce hazır olmadığı hâlde yanında hazır olması anlamında kullanılmış bir deyimdir. Arapların normal konuşmalarında bu tür deyimler yaygın olarak kullanılır. Tavanın çökmesi de, yıkılıp yere serilmesi demektir.

Ayetin akışından da anlaşılacağı gibi, “*Sonunda Allah(‘ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üstlerinden tavan başlarına çöktü*” ifadesi, hilelerinin boşa çıkmasından, planlarının beklenmedik bir şekilde bozulmasından kinayedir. Birinin, önünü güvenceye alması, düşmanın ön taraftan geleceğini hesap ederek bütün dikkatini ve koruma önlemlerini ön tarafta yoğunlaştırması, fakat düşmanın arkadan gelerek ona saldırması gibi. İşte tıpkı bunun gibi, onlar yukarıdan gelecek olan tehlikelere karşı tuzak binalarının, hileli düzenlerinin çatısını korumakla meşgul iken, yüce Allah onların kurdukları tuzak binasının temellerinden gelir. Neticede çatı üzerlerine çöker; ama dışarıdan biri-

nin çatıyı yıkmasından dolayı değil, bilakis, düzenlerinin temellerinin sökülmesinden dolayı.

Bu durumda, “*ve (böylece) fark etmedikleri yerden azap onlara ulaştı.*” ifadesi, açıklama amaçlı bir atıftır ve “*Sonunda Allah(‘ın emri) onların binalarına temellerinden geldi...*” ifadesini açıklamaktadır. Azaptan maksat da, dünyevî azaptır.

Ayet, Allah ve Resul’üne karşı birtakım entrikalı planlar içine giren müşrikleri, geçmiş ümmetler içinde bu tür hileli düzenler kuran müstekbirlere, büyüklük taslayan zorbalara neler yaptığını hatırlatarak tehdit etmektedir. Çünkü onların tuzaklarını başlarına geçirmiş, böylece kazdıkları kuyuya kendileri düşmüşlerdir.

27) Sonra, kıyamet gününde onları zillete düşürür ve der ki: “Haklarında (müminlere) düşman kesilip ihtilâf ettiğiniz ortaklarım nerede?”

Ayetin orijinalinde geçen “yuhzi” kelimesi, “el-hizy” kökünden gelir ve Ragıp İsfahanî’nin dediği gibi yüz kızartıcı, utanç verici alçalış ve zillet demektir. “Tuşaggûne” kelimesinin mastarı olan “el-meşakkatu” sözcüğü de “şâgga” kökünden türemiştir; bir şeyin parçasını koparmak ve ondan ayırmak demektir. Bu bakımdan birleşmeleri, ittifak etmeleri gerekenlerin zıtlaşması, düşmanlık yapmaları ve ihtilâfa düşmeleri demektir. O hâlde, müşriklerin Allah’a ortak koştukları düzmece ilâhlar hakkında düşman kesilmeleri, aslında yüce Allah’ın onların tümünü tevhit üzere ve hak dine yatkın olarak yarattığı bir tek ümmet olmaları gereken tevhit ehli müminlerle ihtilâfa düşmeleri, onlarla düşmanlık etmeleri ve onlardan kopup ayrılmaları demektir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde açığa çıkıyor: Yüce Allah kıyamet günü, “Kendileri hakkında hak ehline düşman kesildiğiniz, onlara düşmanlık ettiğiniz, böylece Allah’ın dininde ayrılıklara neden olduğunuz ortaklarım nerede?” diyerek onları utanç verici bir duruma düşürecek, üzerlerine alçaklık ve zillet damgası vuracaktır.

Kendilerine ilim verilenler derler ki: “Kuşkusuz, bugün zillet ve kötülük (kötü azap) kâfirleredir!”

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla “hizy”den maksat, içinde bulunulan durumun zillet ve aşağılığı, kötülükten maksat da azaptır.

Yüce Allah’ın bu ayette kendilerine ilim verilenler olarak nitele-

diği ve yukarıdaki sözü söylediklerini belirttiği kimseler, kendilerine Allah hakkında ilim nimeti verilen, bu yüzden tevhit gerçeğinin farkına varan kimselerdir. Ayetteki anlatımda esas alınan karşılaştırma olgusundan bunu anlıyoruz. Çünkü ayette Allah tarafından ilim sahibi olarak nitelendirilen bu kimseler ile kıyamet gününde kendiliklerinden uydurdıkları isimlerden ve vehmettikleri bir seraptan başkasına ibadet etmediklerini apaçık bir şekilde görecektir olan müşrikler arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Kaldı ki, yüce Allah kendilerine ilim verilenlerin o gün konuşacaklarından ve öyle söyleyeceklerinden söz ediyor. Bir başka ayette de kıyamet gününden söz ederken şöyle buyurur: *“Rahman’ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar; konuşan da doğruyu söyler.”* (Ne’be, 38) Bir sözün gerçek manada doğru olması, ancak o sözü söyleyenin hatalı, saçma ve batıl sözden korunmuş olması durumunda söz konusu olabilir. Bir kimsenin sözleri itibariyle korunmuş olması da ancak fiilleri ve amelleri itibariyle korunmuş olmasıyla mümkündür. O hâlde, kıyamet gününde yukarıda işaret edilen sözü söyleyen kimseler haktan başkasını görmeyen, haktan başkasını yapmayan ve haktan başkasını söylemeyen bir topluluktur.

Eğer desen ki: Bu açıklamalara bakılırsa, ayette sözü edilen kendilerine ilim verilenlerin masumlar olması gerekir. Ancak bu ifadenin Kur’ân’da çok kere kullanılması ve masumlardan başkasının kastedilmesi böyle bir yorumu geçersiz kılmaktadır. Meselâ Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır: *“Kendilerine ilim verilenler ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! Allah’ın mükâfatı daha üstündür.”* (Kasas, 80), *“Bir de kendilerine ilim verilenler, onun hakikaten Rabbin tarafından gelmiş bir gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar.”* (Hac, 54) Bunun gibi daha birçok ayet vardır ki, bu ifadeyi içermektedirler; bununla beraber onlardaki ilim verilenler deyimini ile masumluğun kastedildiği şeklinde bir sonuca varmak mümkün değildir.

Buna karşılık derim ki: Bizim yorumumuz, tefsirini sunduğumuz ayetin bağlamının ve konumunun yardımıyla vardığımız bir sonucun ürünüdür. Yoksa ayetin lafzından böyle bir çıkarsama yapmak mümkün değildir. Yani, Kur’ân’ın her neresinde bu nitelik kullanılmışsa, bundan sadece masumlar kastedilmiştir, demiyoruz.

Bazılarının,⁽¹⁾ “Ayetteki kendilerine ilim verilenler nitelemesinden maksat sadece peygamberlerdir veya peygamberlerle birlikte dünyada iken tevhidin delillerini öğrenen ilim sahibi müminlerdir veya sadece müminlerdir yahut meleklerdir.” şeklindeki yorumlardan herhangi birinin ayette özellikle kastedildiğini destekleyecek bir kanıt bulmak mümkün değildir.

28) Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar; onlar da itaatlerini sunarak, “Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk.” (derler.) (Onlara denilir ki:) “Hayır! Allah, yaptıklarınızı çok iyi bilendir.”

Burada kastedilenlerin, önceki ayetin sonunda işaret edilen kâfirler oldukları açıktır. Nitekim ileride değineceğimiz “*Onlar ki melekler, (her türlü günah ve şirk zulmünden) arınmış kimseler olarak canlarını alırlar...*” ifadesi de kendisinden bir önceki ayetin sonunda değinilen muttakilerle ilgili bir açıklama mahiyetindedir. Ancak, üzerinde durduğumuz ifadenin kâfirlerin durumuna ilişkin bir açıklama olması, kendilerine ilim verilenlerin sözlerinin devamı olmasını gerektirmez ki, “*Kuşkusuz, bugün rezillik ve kötülük (kötü azap) kâfirleredir!*” dedikten sonra, “Onlar ki melekler canlarını aldı” şeklinde bir ifade kullanmayıp, “*Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar*” şeklinde bir ifade kullandıkları için konuşmanın insicamı bozulmuş olsun. Nitekim bu husus açıktır.

“*Onlar da itaatlerini sunarak*” yani boyun eğerek, emredilenleri yerine getirerek teslim olurlar. İfadedeki çoğul zamiri kâfirlere dönüktür. Buna göre şöyle bir anlam ile karşılaşıyoruz: Kâfirler, o kimselerdir ki, melekler, Allah’ı inkâr etmek suretiyle kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını ve ruhlarını alırlar. Bu sırada canlarını alan meleklerle teslim olur, onlara boyun eğerek. Bunu yaparken herhangi bir kötülük yapmadıklarını anlatmak isterler. Ama sözleri kendilerine iade edilir, dedikleri yalanlanır ve onlara şöyle denir: “Tam tersine siz, birtakım işler yaptınız, ameller işlediniz. Siz bu noktaya gelmeden, yani ölmeden önce Allah sizin yaptıklarınızı çok iyi biliyordu.”

29) “O hâlde, içinde ebedî kalacağınız cehennemden kapıldığınızdan girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!”

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 127.]

Burada hitap topluluk olarak kâfirlere. Nitekim “*Kuşkusuz, bugün rezillik ve kötülük (kötü azap) kâfirlere!*” ifadesi ve yine “*Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar.*” ifadesi de kâfirlerin toplamına yöneliktir, teker teker kâfir bireylere değil.

Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman ayetin anlamı şöyle demeye benzer: “Sizden her biriniz, küfürdeki ameline ve konumuna uygun düşen bir kapıdan cehenneme girecektir.” Yoksa burada, onların her birinin cehennemin bütün kapılarından veya birden çok kapısından gireceği şeklinde bir anlam kastedilmiş değildir. Daha önce, “*Onun yedi kapısı (çeşidi) vardır; onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır.*” (Hicr, 44) ayetini tefsir ederken, cehennemin kapıları deyimiyle hangi anlamın kastedildiğini belirtmiştik.

Ayetin orijinalinde geçen “mütekebbirîn”, kavramın nesnel karşılığı itibariyle “müstekbirîn”dir. Ancak, “müslim” ve “müsteslim” ifadelerinde olduğu gibi, burada da lâfzî yönelim farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla “müstekbir”, kendisi için büyüklük isteyen ve bu isteğini başkalarına da yansıtarak teoriden pratiğe çıkaran kimsedir. Mütekebbir ise, kendisine yöneltilen büyüklük nitelemelerini kabul eden ve bu niteliği kendisi için benimseyen kimse demektir.

30-31) (Müminler arasından imanın kâmil mertebesine ulaşan) takvalı kimselere denildi ki: “Rabbimiz ne indirdi?” Dediler ki: “Hayrı (indirdi).” Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir. (O yurt) Adn cennetleridir; onlar oraya girecekler. O cennetlerin altından ırmaklar akar. Orada diledikleri her şey vardır. İşte Allah, muttakileri böyle mükâfatlandırır.

Bu sefer kendilerine soru yöneltilen kimseler muttakilerdir. Yani dünyada iken takva niteliğine sahip bulanana, bu özelliklerini sürekli olarak üzerlerinde taşıyan kimselerdir. Bunun kanıtı da onlardan ikinci kere söz edilirken “muttakiler” olarak nitelendirilmiş olmalarıdır [ki, sıfat olması hasebiyle bu kelime niteliğin sürekliliğine işaret eder]. Dolayısıyla burada kendilerine soru sorulan kimseler imanda en üstün kemal derecesine ulaşmış grubun en iyileridir. Tıpkı önceki ayette soru sorulan kimselerin küfürde en azılı düzeye erişmiş grubun en kötülerini, yani büyüklük taslayanlar olduğu gibi.

O hâlde bazı müfessirlerin,⁽¹⁾ “Ayette geçen ‘takvalı kimseler’ ifadesinden maksat, şirkten sakınan veya şirkten ve genel olarak bütün günahlardan sakınan müminlerin genelidir.” şeklindeki değerlendirmeleri yerinde bir değerlendirme değildir.

“*Dediler ki: Hayrı.*” Yani hayır indirdi. Çünkü O, öyle bir Kur’ân indirmiştir ki, ilâhî bilgiler ve yasalar içermektedir. Bunların benimsenip uygulanmasında hem dünya, hem de ahiret hayrı vardır. Muttakilerin “Hayren” şeklindeki sözü, Kur’ân’ın hayırlı bir kitap olarak nitelendirilmesinin yanı sıra, onun Allah katından indirildiğine dair bir itiraf da içermektedir. Bu aynı zamanda, Kur’ân için “*Öncekilerin masallarıdır.*” diyen müstekbirlere karşı geldikleri anlamına da gelir. Çünkü müstekbirler (büyüklük taslayanlar) Kur’ân’ı masal olarak nitelendirmişlerdi. Ama eğer, muttakiler “Hayrun” demiş olsalardı, bu, Kur’ân’ın indirildiğinin itirafı sayılmazdı. Aynı şekilde eğer müstekbirler “Esatire’l-evvelin” şeklinde mansup bir ifade kullanmış olsalardı, bu, Kur’ân’ın indirilmiş olduğunun onlarca itirafı anlamına gelirdi. Nitekim başkaları da böyle bir değerlendirmede bulunmuştur.⁽²⁾

“*Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır.*” Ayetin akışı gösteriyor ki bu cümle, “*Hayrı (indirdi).*” sözüne ilişkin bir açıklamadır. Ama acaba sözlerinin bir devamı mı, yoksa yüce Allah’ın bir açıklaması mıdır? “*Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir. (O yurt) Adn cennetleridir.*” ifadelerinin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu ifade de yüce Allah’ın, kendilerine indirdiği Kur’ân’ın hayır oluşunun mahiyetini açıklamak maksadıyla sunduğu bir değerlendirmedir. Çünkü böyle bir ifade kıldan çok, yüce Rabbin söyleyeceği türden bir ifadedir. Özellikle muttakiler bu tür pervasız sözler söylemeye cesaret etmezler.

“*Güzellik*”ten maksat da güzel ödül ve karşılıktır. Çünkü onlar, kitabın içerdiği ilkelere göre hareket etmek suretiyle sergiledikleri güzellikle, adalet ve ihsanın egemen olduğu, doğruluk ve mutluluk esasına dayanan tertemiz bir hayatın yürürlükte olduğu salih/yapıcı bir topluluk meydana getirmiş olurlar. Bu güzel davranışlarından dolayı da dünyevî bir ödüle nail olurlar. Bunu, “*bu dünyada... vardır.*” ifadesinden anlıyo-

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 23.]

2- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 100.]

ruz. Ahiret yurdu ise daha iyi bir ödüldür. Çünkü ahirette kalıcılık vardır, yok oluş söz konusu değildir. Nimet vardır, felâket yoktur; mutluluk vardır, bedbahtlık yoktur.

Bu perspektiften bakıldığında ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Müminlerin içindeki muttakilere, “Rabbimiz nasıl bir kitap indirdi, nedir özelliği?” diye sorulduğunda, “Hayır indirdi.” derler. Kitabın hayırlı oluşu ise şöyledir: Güzel davrananlar -yani kitabın içerdiği ilkelere göre hareket edenler- için -burada güzel davranmak, kitabı benimsemek, kitabın içerdiği gerçeklere göre hareket etmek yerine konulmuş ki, bu da kitabın emrettiklerinin güzel ameller olduğuna ilişkin bir işaret mahiyetindedir- bu dünyada güzel bir ödül vardır. Ahiret yurdu ise onlar için daya iyi bir ödüldür.

Sonra bu söylenenleri pekiştirmek için ahirette onlara vaat edilen yurdun nitelikleri övülüyor ve deniliyor ki: *“Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.”* Ardından şu sözlerle takva sahiplerinin yurdu açıklanıyor: *“(O yurt) Adn cennetleridir; onlar oraya girecekler. O cennetlerin altından ırmaklar akar. Orada diledikleri her şey vardır. İşte Allah, muttakileri böyle mükâfatlandırır.”* Ayetin anlamı açıktır.

32) Onlar ki melekler, (her türlü günah ve şirk zulmünden) arınmış kimseler olarak canlarını alırlar; “Size selâm olsun! Yaptığınız işlere karşılık cennete girin!” derler.

Bu ifade, muttakilere ilişkin bir açıklamadır. Nitekim bundan önceki *“Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar”* ifadesi de büyüklük taslayanlara ilişkin bir açıklamadır.

“et-Tıybu”, bir şeyin saflığını gideren, onu kirleten, orijinalitesini ortadan kaldıracak şekilde karıştıran şeylerden arınmış olması demektir. Araplar, “Tabe liye’l-iyş=hayatım bulandırıcı şeylerden arındı, tertemiz oldu.” derler. “el-Gavlu’t-tayyib”; saçmalıktan, sövgüden, insanı küçük düşürücü kaba ve çirkin unsurlardan arınmış söz demektir. “Tayyib ve “taharet” kelimeleri arasındaki fark şudur: “Taharet (temizlik)”, bir şeyin tiksinnmeyi gerektirecek şeylerden uzak ve asli doğası üzere olması anlamına gelirken, “tayyib (iyi, temiz)”, bir şeyin tiksinti uyandırсын veya uyandırmasın bulandırıcı, bozucu şeylerin karışımından uzak şekilde asli özelliği üzere olması anlamına gelir. Bu yüzden ayetlerde “et-tayyib=iyi” kavramına karşılık çok sayıda kötülüğü de kapsayan “el-habis=kötü” kavramı kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah

şöyle buyurmuştur: “*el-Habisatu li'l-habisîne ve'l-habisûne li'l-habisati ve't-tayyibatu li't-tayyibîne ve't-tayyibûne li't-tayyibati=Kötü kadınlar kötü erkeklerle, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklerle, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır.*” (Nûr, 26), “*Ve'l-beledü't-tayyibu yahrucu nebatuhu bi-izni Rabbihi vellezî habuse la-yahrucu illa nekida=Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar. Pis ve kötü memleketin bitkisi ise, çok az çıkar.*” (Â'raf, 58)

Buna göre, muttakilerin, melekler tarafından canları alınırken tayyib ve temiz olmalarından maksat, zulüm pisliğinden arınmış olmalarıdır. Buna karşılık büyüklük taslayanlar ise, “*Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar*” ifadesinde işaret edildiği gibi öldükleri sırada zulüm niteliğine sahip olurlar.

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Muttakiler o kimselerdir ki melekler, zulüm pisliğinden -şirkten ve günahlardan- arınmış oldukları hâlde canlarını alırlar. Canlarını alırlarken de onlara şöyle derler: “*Size selâm olsun! -Bu, onlar için sözlü bir güvencedir.- Yaptığınız işlere karşılık cennete girin!*” -Bu da, onların cennete iletilmesinden ibarettir.-

Görüldüğü gibi, ayet, muttakileri zulüm kirine bulaşmaktan kurtulmuşlar olarak nitelendiriyor, onlara güvenlik ve cennete giriş vaadinde bulunuyor. Bu bakımdan ayetin içeriği bir başka suredeki şu ayetin anlamını çağrıştırmış oluyor: “*İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*” (En'âm, 82)

Bazı müfessirler,⁽¹⁾ ayette geçen tayyib ve arınmışlıktan maksadın, şirk kirinden arınmışlık olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da,⁽²⁾ bu kavramı, muttakilerin sözlerinin ve fillerinin temiz ve arı olarak yorumlamışlardır. Ancak müfessirlerin büyük kısmı,⁽³⁾ bu kelimeyi günah pisliğinden temiz olma şeklinde yorumlamışlardır. Ancak yukarıda yer verdiğimiz açıklamalar üzerinde düşünülecek olursa, müfessirlerin bu değerlendirmelerinin bir ölçüde ciddiyetsizlik izlerini taşıdığı görülecektir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 133, Ebu Muaz'dan naklen.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 133, Mucahid'den naklen.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 358; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 25; el-Keşşaf, c. 2, s. 603.]

33) (Kâfirler) meleklerin (azapla) kendilerine gelmesinden veya Rabbinin emrinin (kıyametin) gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Yeniden, müşrikler topluluğunda yer alan müstekbirlere, büyüklük taslayanlar taifesine dönülüyor. Bazı tavırlarına ve sözlerine değiniliyor, kendilerinden önce geçen toplumların tağutlarıyla karşılaştırılıyorlar ve bu arada tağutların akıbetlerine göndermede bulunuluyor.

Ayetin akışı, özellikle hemen sonrasındaki ayette azaptan söz edilmiş olması açıkça gösteriyor ki, “(Kâfirler) meleklerin (azapla) kendilerine gelmesinden veya Rabbinin emrinin (kıyametin) gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?” ifadesi, muhatapları tehdit etme maksadına yöneliktir. Dolayısıyla “meleklerin gelmesi”nden maksat, onları topyekûn yok edecek azabı getirmek için inmeleridir. Bu bakımdan ayetin başka bir surede yer alan şu ayetle örtüştüğü görülmektedir: “Biz melekleri ancak hak olarak (gerçek varlıkları şeklinde) indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez (ölmeleri gerekir).” (Hicr, 8) “Allah’ın emrinin gelmesi” deyimiyle de kıyametin kopması, ilâhî yargının gerçekleşip Allah’ın büyüklük taslayan tağutlardan intikam alması kastedilmiştir.

Tefsirini sunduğumuz ayette geçen “Rabbinin emrinin gelmesi” deyimiyle, surenin giriş kısmında yer alan “Allah’ın emri geldi.” ifadesinin kastettiği durumun olması ihtimaline gelince, biz söz konusu ifadeyi ele alırken dedik ki: Bundan maksat ilâhî yardımın gelmesi ve İslâm’ın şirke üstünlük sağlamasıdır. Fakat tefsirini sunduğumuz ayetin sert ve tehditkâr ifade tarzı, bu denli yumuşak bir anlama elverişli değildir. Yine ileride bu grup ayetlerin sonuna doğru, onların yeniden dirilişi inkâr edişlerinden ve dirilişi ısrarla reddetmelerinden söz edilecektir. Bu da gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan “emrin gelmesi” deyiminden maksat, kıyametin kopmasıdır.

Ayette “Rab” sözcüğü, Hz. Peygamber’e (s.a.a) izafe edilerek kullanılmıştır ve “Rabbinin emri” denilmiştir; bunun yerine sözgelimi, Allah’ın emri veya Rablerinin emri şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bu ifadenin seçilmiş olmasının, nedeni bunun Peygamber’e (s.a.a) yönelik bir yardım olduğunu, onların aleyhine ve Peygamber’in lehine verilmiş bir karar olduğunu vurgulamaktır.

“Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı.” ifadesi, tehdidi iyice vurgulamaya ve benzeri bir örnek gösterilerek etkisini artırmaya yöneliktir. Yani onlardan öncekiler de onlar gibi inkârcı ve alaycı bir tutum sergilediler, doğal olarak bu da ilâhî azabın üzerlerine inmesini kaçınılmaz kıldı ve *“Sonunda yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı.”*

“Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.” ifadesi, bir ara cümledir ve şunu açıklamaktadır: Öncekilerin başlarına inen azabı, zulümden başka bir şey gerektirmedi. Fakat bu zulüm, onların kendilerine karşı işledikleri bir zulümdü, Allah onlara zulmetmemişti. O, bundan yüce ve münezzehtir. Allah onlara sırf haksızlık olsun diye azap indirmemiş, bir veya iki kere zulüm işlediler diye de böyle bir cezaya çarptırmamıştı. Tam tersine, zulüm işledikleri zaman Allah onlara mühlet verdi. Fakat *“onlar kendilerine zulmediyorlardı.”* ifadesinden de anladığımız gibi onlar zulümlerini sürdürdüler, ısrarcı oldular. İşte bundan dolayı üzerlerine azabın indirilmesi kaçınılmaz oldu. Buna göre, *“Allah onlara zulmetmedi...”* ifadesi, onların kendilerine zulmetmeyi sürekli hâle getirdiklerini kanıtlamakta ve Allah'ın zulmetmesi ihtimalini de temelden ortadan kaldırmaktadır.

34) Sonunda yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey (Allah'ın azabı) onları kuşatıverdi.

“Hâge bi-him” kelimesi; onları kuşatıverdi demektir. Bazılarına göre,⁽¹⁾ bu ifadenin anlamı, “onlara ulaştı, isabet etti” şeklindedir. Onların alay ettikleri şey ise, peygamberlerinin kendilerini uyardıkları azaptı. Ayetin anlamı açıktır.

35) (Allah'a) ortak koşanlar dediler ki: “Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık.”

Ayetin üzerinde durduğu mesele, peygamberliği inkâr eden putperestlerin risalet misyonuyla ilgili olarak yaydıkları kuşkulardır. Bu yüzden putperestlerin en açık nitelikleriyle tanıtıldıklarını görüyoruz. Çünkü *“Ortak koşanlar dediler”* deniliyor ve sadece zamirle yetinilerek sözgelimi önceki ayetlerde olduğu gibi *“dediler”* denilmiyor. Bu

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 101; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 26.]

tercihin nedeni, şüphenin bizzat onların kendilerine ait olduğunun bilinmesi içindir.

“Eğer Allah dileseydi... tapmazdık” ifadesi, şart cümlesidir ve bu cümlede “şâe=dileseydi” fiilinin mefulü hazfedilmiştir. Çünkü şart cümlesinin ceza kısmı, mefule delâlet etmektedir. Buna göre cümlemin takdirî açılımı şöyledir: Eğer Allah kendisinden başka bir şeye tapmamızı dileseydi, biz O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.

Bazıları demişlerdir ki: “İrade ve dileme, yokluk ve olmayışla ilintili olmaz; bilakis varlık ve oluşla ilintili olur. O hâlde ibadetin olmayışını dilemenin bir anlamı olmaz. Bu yüzden dilemenin mefulü olarak, tapmanın olmayışını gerektirecek şekilde vücudî (varlıksal) bir olguyu takdir etmek en iyisidir. Tevhit (birlemek) gibi. Bu bakımdan, cümlemin takdirî açılımının şöyle olması daha uygundur: Eğer Allah kendisini birlememizi veya sadece kendisine tapmamızı isteseydi, O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.” Bu görüşü savunanlar, kanıt olarak da Peygamber Efendimizin (s.a.a) şu hadisini göstermişlerdir: “Allah’ın dilediği olur, dilemediği de olmaz.” Çünkü burada olmayış, dilemenin olmayışıyla ilintilendirilmiştir, olmayışın dilenmesiyle değil.⁽¹⁾

Bu yoruma ilişkin değerlendirmemize gelince, bu söylenenler için aslı itibariyle gerçeği yansıtmaktadır. Ancak sözcükler kullanılırken ve ifadelerin en geniş kapsamıyla sunulması hedeflenirken, her zaman evrensel/varoluşsal gerçekler ve felsefî görüşler esas alınmaz. Ayrıca basit anlayışlar -ki putperestlerin anlayışı bu düzeyden yukarı değildi- vücudî (varlıksal) bir fiilin dileyişe taalluk etmesini normal karşıladığı gibi, olmayışının da buna taalluk etmesini normal görür. Ayrıca Peygamber Efendimizin (s.a.a) bir hadisinde de bu noktayı belirginleştirecek nitekte bir ifadenin kullanıldığını görüyoruz: “Allah’ım! Eğer sana ibadet edilmesini istemezsen, sana ibadet edilmez.”

Öte yandan müşrikler, “Eğer Allah dileseydi, biz de, babalarımız da O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O’nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık.” derken, peygamberlerinin kendilerine söyledikleri “Allah’a ortak koşmayın, Allah’tan başkasına ibadet etmeyin ve Allah’ın helâl kıldığını haram saymayın.” şeklindeki sözlerine işaret ediyorlar. Bu

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 135.]

sözler ise, bazı nehiyler/yasaklamalar içeren sözlerdir. Nehyin nesnel karşılığı da bir şeyin terk edilmesinin talep edilmesidir.

Ayrıca putperestler, yaratma ve meydana getirme anlamında yüce Allah'ın ulûhiyetinin teklîğini ve bunun da sırf Allah'a özgü olduğunu inkâr etmiyorlar. Onlar ancak ibadet bazında O'na ortak koşuyorlar. Diğer bir ifadeyle yaratma ve meydana getirme bazında Allah'a boyun eğiyorlar, ibadet bazında ise benimsedikleri ilâhlarına kulluk sunuyorlar. Dolayısıyla onların birçok ilâhları var. Bunlardan biri var eden, ama kulluk sunulmayandır ki, o da yüce Allah'tır. Diğerleri ise, var edici olmayan, ama kulluk sunulan şefaathilerdir. Yani onlar kesinlikle Allah'a tapmıyorlar. Putlara ve Allah'a birlikte tapıyor değildirler. O zaman eğer cümlelerin takdirî açılımı, "Allah ibadette O'nu birlememizi veya sadece kendisine ibadet etmemizi isteseydi" şeklinde olsaydı, o zaman en önemli husus olarak şart cümlesinde, onların Allah'ı ibadet bazında birlemeleri hususunun veya sadece O'na ibadet etmeleri hususunun yer alması gerekirdi, O'ndan başkasına ibadet edişlerinin olumsuzlanması değil. Ya da Allah'tan başkasına ibadetin olumsuzlanmasının, ibadet bazında Allah'ın birlenmesinden veya sadece O'na ibadet edilmesinden kinaye olarak kullanıldığını söylememiz gerekir. Okuyucuların bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

Eğer iradenin taalluk edeceği şey, mutlaka vücudî (varlıksal) bir olgu olmak zorunda ise, bu demektir ki cümlelerin takdirî açılımının şöyle olması kaçınılmazdır: Eğer Allah kendisinden başkasına ibadet etmekten kaçınmamızı isteseydi, O'ndan başkasına tapmazdık." Çünkü ancak bu durumda olumsuzluk ve olumluluk açısından birbirlerinden farklı olan şart ve ceza cümleleri gerçekte birleşmiş ve aynı olurlar.

"O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık" ifadesinin orijinalinde yer alan "min" edatlarının ilki, ifadeye açıklayıcılık özelliğini kazandırmakta, ikincisi ise, olumsuzlamanın yoğunluğunu pekiştirme amacına yönelik olarak fazlalık konumundadır. Dolayısıyla "O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık" şeklinde bir anlam kastedilmiştir. Benzeri açıklama, "ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık." ifadesi için de geçerlidir.

"Biz de, babalarımız da" ifadesi, "âbedna=tapmazdık" kelimesindeki birinci çoğul şahıs zamerine açıklık getirmeye yöneliktir. Bununla, hem kendi adlarına, hem de babalarının adına konuştuklarını vurgulamak istiyorlar. Çünkü putlara tapma hususunda babalarını örnek almış,

onları izliyordı. Kur'ân'da bu tarz sözlerinin aktarıldığı birçok ayet vardır. Aşağıdaki ayet bunlardan biridir: “*Babalarımızı bir din üzerine bulduk, biz de onların izlerine uyarız.*” (Zuhruf, 23)

“*Ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık.*” ifadesi, “âbedna” sözüne atfedilmiştir. Yani: “Eğer Allah, O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmamamızı veya haram kıldıklarını helâl saymamamızı isteseydi, hiçbir şeyi haram kılmazdık.” Burada, müşriklerin Allah'tan bir belge olmaksızın sırf kendi vehimleri sonucu haram kıldıkları bahîra, sâibe vs. adını verdikleri hayvanlar kastediliyor.

Öte yandan, “*Eğer Allah dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık...*” ifadesi, tapmanın olumsuzlanmasını doğrudan Allah'ın iradesiyle ilintilendirmeleri açısından gösteriyor ki, Allah'ın dilemesiyle O'nun varoluşsal iradesini kastetmişlerdir ki, bu bağlamda ilâhî iradeyle irade edilen şey arasında ayrılık, farklılık kesinlikle olmaz. Eğer varoluşsal iradeden başkasını kastetmiş olsalardı, “Eğer Allah şöyle dileseydi, O'na itaat eder ve O'nun davetine uyardık” derlerdi veya buna yakın bir söz söylerlerdi.

Bu anlatılanlardan onların şunu demek istediklerini söyleyebiliriz: Eğer risalet gerçek olsaydı ve peygamberlerin putlara ve heykellere tapmayı; bahîra, sâibe ve vasîle gibi hayvanları haram kılmayı yasaklayan sözleri ilâhî yasakları içeren ifadeler olsaydı, Allah kendisinden başkasına ibadet etmememizi ve O'nsuz herhangi bir şeyi haram kılmamamızı dilemiş olacaktı. Eğer Allah da O'ndan başkasına tapmamamızı ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmamamızı dileseydi, biz de O'ndan başka hiçbir şeye tapmaz ve hiçbir şeyi de haram kılmazdık. Çünkü Allah'ın iradesiyle irade ettiği şeyin birbirinden farklı olması mümkün değildir. Fakat biz Allah'tan başkasına ibadet edebiliyor, birtakım şeyleri haram sayabiliyoruz. Bu da gösteriyor ki, Allah böyle bir iradede bulunmamıştır, Allah'tan bir emir veya yasak gelmemiştir; şariat indirmemiş ve peygamber göndermemiştir.

İşte ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, müşriklerin ileri sürdükleri kanıtlarının açılımı böyledir. Maksatlarının özü ise şudur: Allah'tan başkasına ibadet edişimizi, bazı şeyleri haram kılışımızı ve kısacası bütün amellerimizi yasaklayan ilâhî bir irade söz konusu değildir. Eğer böyle bir irade olsaydı, bu tür davranışları sergilemememiz kaçınılmaz olurdu.

Bunu söylerken, yüce Allah'ın dilemesinin putlara tapmalarına ve bazı şeyleri haram saymalarına taalluk ettiğini, artık bu tür davranışların varoluşlarının zorunluluk hâline geldiğini, bunları işlemeye zorlandıklarını ve bu tür davranışları sergilemek zorunda bırakıldıklarını, dolayısıyla ilâhî iradenin bu tarz bir zorlaması karşısında peygamberlerin getirdikleri yasakların bir anlamının olmadığını ifade etmek istemiyorlar. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen “lev” edatı, şartın imkânsızlığından dolayı cezanın imkânsızlığını ifade eder. Buna göre, “*Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık*” şeklindeki şart cümlesinin mefhumu şudur: “Allah böyle bir şey dilememiştir, bu yüzden biz de O'ndan başkasına tapıyoruz.” İstersen ifadeyi şöyle de kurgulayabilirsin: “Ancak biz O'ndan başkasına ibadet ediyoruz. Bu da gösteriyor ki, Allah böyle bir şey dilememiştir.” Oysa “Fakat Allah kendisinden başkasına tapmamızı istemiştir, biz de O'ndan başkasına tapıyoruz” veya “Allah kendisini birlemememizi istemiştir, bu yüzden biz de O'ndan başkasına ibadet ediyoruz” şeklinde bir anlam çıkarmak, şart cümlesinin mefhumundan (sözden anlaşılan anlamdan) da, açıkça konuşulan husustan da uzaktır.

Kaldı ki, eğer onlar böyle bir şeyi kastetmiş olsalardı, amaçları, ortaya koydukları kanıtlarla işledikleri fiilleri zorlama sonucu yaptıklarını kanıtlayarak peygamberliği reddetmek olurdu. O zaman da sapıklıklarını itiraf etmiş, kendi ağızlarıyla yoldan çıkmış olduklarını, fakat sapıklığa mecbur edildikleri için peygamberlerin getirdiği hidayete tâbi olamadıklarını ve bu hususta mazur olduklarını ileri sürmüş olurlardı. Çünkü Allah'tan başkasına ibadet etme ve Allah'ın helâl kıldığını haram saymadan dolayı içinde bulundukları sapıklık ve bedbahtlık Allah tarafından istenmiştir. Allah onları buna zorlamıştır. Bu yüzden içinde bulundukları durumu terk edemezler, bundan farklı bir tavır takınamazlar.

Oysa onlar bunu kastetmiyorlar, bilakis hidayet üzere olduklarını ileri sürüyor ve bu iddiayı açık bir dille ifade ediyorlar. Nitekim yüce Allah bir yerde, onların meleklere taptıklarından söz ettikten sonra bu tür iddiada bulunduklarını bize bildirmiştir: “*Ve dediler ki: 'Rahman dileseydi, biz onlara tapmazdık.' Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar... Hayır! 'Sadece, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz.' derler.*” (Zuhruf, 20-22) Kur'ân-ı Kerim'de, onların putlara ibadet edişlerini, önceki ku-

şaklar tarafından kutsanıp sonraki kuşaklara emanet edilen ulusal bir gelenek, millî bir değer olarak gerekçelendirmeye çalıştıkları, bu yüzden önceki kuşakların kutsadıkları bu ulusal değerın sonraki kuşaklar tarafından olduğu gibi korunup uygulanması gerektiğini vurguladıkları anlatılmaktadır. Şimdi onların bu söyledikleri ile sapıklık ve bedbahtlığı itiraf etmenin bir ilgisi var mıdır?

Aynı şekilde, onlar ileri sürdükleri bu kanıtla, amellerini kendilerinin yarattıklarını, bu amellerin ilâhî iradeyle bir ilgisinin bulunmadığını, Allah'ın bu amellerin yaratıcısı olmadığını da söylemeyi amaçlamıyorlardı. Çünkü böyle bir şeyin ileri sürülmesi, amel ve fiillerin ilâhî iradeyle ilintili olmaktan tamamıyla soyutlandırıldığı ve yüce Allah'ın sadece bir amelin olmayışına neden oluşturacak engeller oluşturma konumunda olduğu anlamına gelir. Böyle bir yaklaşım için de en uygun olanı şöyle söylemeleridir: “Eğer Allah dileseydi, bizi kendisinden başkasına ibadet etmekten, bazı şeyleri haram kılmaktan alıkoyardı.” Oysa ayetin zahiri böyle bir anlamı kesinlikle reddetmektedir. Ya da şöyle demeleri gerekirdi: “Eğer Allah bizim amellerimizden birini irade etseydi, o zaman o amel geçersiz olur ve bizim amelimiz olmaktan çıkar, bizler de amellerimiz itibariyle bağımsız hareket etme gücüne sahip olurduk.”

Kaldı ki, eğer onların “*Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık*” sözlerinin anlamı, “Eğer Allah dileseydi, bize engel olurdu” şeklinde olsaydı, yukarıda örnek olarak sunduğumuz “*Ve dediler ki: 'Rahman dileseydi, biz onlara tapmazdık.' Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.*” (Zuhruf, 20) ayetinin bir anlamı olmazdı.

O hâlde doğrusu şudur: Müşrikler, “*Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık*” sözünü söylerken, ilâhî iradenin putlara tapma fiiline taalluk ettiği veya iradenin onların ibadetlerine taalluk edişinin muhal olduğu ve ancak onları putlara tapmaktan alıkoymakla mümkün olduğu konusuna değinmeksizin ilâhî iradenin putlara yönelik ibadetlerini terk etme şeklinde tezahür etmediğini kanıtlamaya çalışıyorlar.

Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?

Burada hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir; Allah, kendisine sunulan mesajı apaçık bir şekilde insanlara duyurması ve müşriklerin ileri sürdükleri kanıtlara itibar etmemesini emrediyor. Çünkü bunlar

sahte kanıtlardır; ilâhî mesajın tebliğ edilmesi ile ise onların aleyhine olan hüccet ve kanıt tamdır. Bu ifadede, müşriklerin ortaya koydukları kanıtlarının çürük olduğuna da genel olarak işaret ediliyor.

O hâlde, *“Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı.”* ifadesi şu anlama gelmektedir: Bu ayetlere muhatap olan müşriklerin peygambere karşı çıkarken izledikleri yolun aynısını onlardan önceki müşrik topluluklar da izlemişlerdi, bunların uyguladıkları yöntemi onlar da uygulamışlardı. Önceki kuşaklara mensup müşrikler de Allah’tan başkasına ibadet etmiş, Allah’ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmışlardı; sonra kendilerine peygamberleri gelince ve onları bu gibi davranışlardan menetmeye çalışınca, *“Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O’nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık.”* demişlerdi. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette yer alan bu cümle, şu ayete benzemektedir: *“(Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Allah’ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da günahları yüzünden onları yakalayiverdi.”* (Enfâl, 52)

“Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?” ifadesinin anlamı ise şöyledir: Onlara elçiliği açık bir şekilde tebliğ et ki, onların aleyhine kanıt kesinlik kazansın. Çünkü peygamberlerin görevi apaçık tebliğdir; insanları davet ettikleri şeylere zorla inandırmak, yasakladıkları şeylerden zorla alıkoymak değildir. Murattan ayrılmayan (nesnel karşılığıyla kesinlikle çelişmeyen) ilâhî iradeyi yanlarına almış değildirler; aynı şekilde bir şeye “Ol” dedi mi hemen oluvermesini sağlayan varoluşsal emir de onların kullanımına sunulmuş değildir. Bu yüzden böylesine olağanüstü güçleri kullanarak küfrü imana dönüştüremez, günahkârı da itaatkâr biri yapamazlar.

Aksine, elçi de onlar gibi insandır. Kendisiyle birlikte gönderilen risalet/elçilik ise, uyarı ve müjdelerden ibarettir. O hâlde elçilik, bir kısım toplumsal yasalar toplamından oluşmaktadır ki, bunları Allah vahyetmiştir ve bunda insanların dünya ve ahiret hayatlarının ıslahı, onarımı söz konusudur. Görüntü itibariyle yönetsel emir ve yasaklar görüntüsüne sahiptir; ama gerçeği uyarma ve müjdelemedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“De ki: Ben size, ‘Allah’ın hazineleri benim yanımdadır.’ demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, ‘Ben bir meleğim.’ de demiyorum.”* (En’âm, 50) İşte Allah, Peygamber’ine (s.a.a) bu gerçeği

tebliğ etmesini emrediyor. Bunu, Nuh Peygamber’e de ve ondan sonra gelen diğer peygamberlere de (selâm üzerlerine olsun) toplumlarına tebliğ etmelerini emretmiştir. Hûd Suresi’nde ve başka surelerde buna ilişkin ifadelerle rastlamak mümkündür.

Bir başka ayette de Peygamber’ine (s.a.a) şöyle hitap etmiştir: “*De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*” (Kehf, 110)

İşte “*Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?*” ifadesiyle, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, genel olarak anlatılmak istenen şudur: Bu, önceden olduğu gibi, şimdi de insanlar arasında üzerinde durulan bir kanıttır. Buna göre, elçinin görevi insanları iman etmeye ve ibadet sunmaya zorlamak, mecbur bırakmak değildir. Bilakis uyarı ve müjdeleme destekli apaçık bir tebliğ ve duyurudur onların görevi. Müşriklerin kanıtları ise bunu geçersiz kılacak güçte ve etkinlikte olamaz. O hâlde, yüklendiğin misyon gereği aldığın mesajı açık bir şekilde tebliğ et, onlardan sapıklık yolunu tercih edenlerin hidayete ermelerine düşkünlük gösterme.

Bundan sonra gelen iki ayet, bu ayette kısaca değinilen hususu daha ayrıntılı bir şekilde açıklayacaktır.

36) Andolsun ki biz, her ümmete, Allah’a kulluk etmeleri ve tağuttan kaçınmaları için bir peygamber gönderdik. Onlardan bazılarını Allah hidayete erdirdi ve bazılarını da sapıklık gerekli oldu. Öyleyse (ey müşrikler,) yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün.

“et-Tağut” sözcüğü tıpkı “et-tuğyan” sözcüğü gibi mastardır ve haksız yere haddi aşma anlamına gelir. Bu sözcükten türeyen ism-i mastar ise “et-tağva”dır. Ragıp İsfahanî şöyle der: “Tağut, her azgın ve Allah’tan başka tapılan her mabut için kullanılan bir nitelemedir. Hem tekil, hem de çoğul anlamında kullanılır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ‘*Artık kim tağutu inkâr edip Allah’a inanırsa...*’ [Bakara, 256], ‘*Tağuttan kaçınmaları için...*’ [Nahl, 36] ‘*İnkâr edenlerin velileri ise tağuttur.*’ [Bakara, 257]”

“*Andolsun ki biz, her ümmete... bir peygamber gönderdik.*” ifadesinde, elçi göndermenin sırf bazı toplumlara özgü bir olay olmadığına,

bilakis bunun, insanların elçilerin gönderilmesine ihtiyaç duyması açısından bütün insanlığı kapsayan evrensel bir yasa, genel bir uygulama olduğuna ve nerede olurlarsa elçinin bütün insanlara gönderileceğine işaret ediliyor. Nitekim bu misyonun genelliğine, bundan önceki ayette de genel olarak şöyle işaret edilmişti: *“Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı.”*

“Allah’a kulluk etmeleri ve tağuttan kaçınmaları için” ifadesi, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla peygamberlerin gönderilişini açıklamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki, peygamberlerin gönderilişinin gerçek amacı, insanları Allah’a kulluk etmeye ve tağuttan sakınmaya davet etmekten başka bir şey değildir. Çünkü emir ve yasak bir insandan kaynaklandığı zaman, özellikle de bu insan bir peygamber olursa, normal bir çağrıdan öte bir anlam ifade etmez, varoluşsal bir zorlama ve dayatma işlevini görmez. Sonra peygamber de böyle bir etkinliğe sahip olduğunu iddia edemez. Eğer böyle bir iddiada bulunursa, o zaman kendilerine, *“Eğer Allah dileseydi, O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık. Böyle bir şeyi dilemediğine göre de, elçiliğin (peygamberlerin gönderilmesinin) bir anlamı yoktur.”* şeklinde yöneltilen bir itiraz haklılık kazanırdı.

Bundan da anlaşılıyor ki, bazı müfessirlerin,⁽¹⁾ *“Cümlelerin açılımı şöyledir: Her ümmete bir peygamber gönderdik ki onlara, ‘Allah’a kulluk edin ve tağuttan sakının.’ desinler.”* şeklindeki yaklaşımları isabetli değildir.

“Onlardan bazılarını Allah hidayete erdirdi ve bazılarını da sapıklık gerekli oldu.” Yani, kendilerine peygamber gönderilen geçmiş ümmetlerin hepsi, şu ümmet gibi [peygamberlerin sunduğu mesaj sonucunda] iki gruba ayrıldılar. Bunların bir kısmını Allah, peygamberlerin yol göstericiliği sayesinde hidayete erdirdi, Allah’a kulluk sunup tağuttan sakınmalarını sağladı. Çünkü hidayet ve insanları doğru yola iletmek yüce Allah’a aittir; bu etkinlikte O’ndan başkasının belirleyici bir katkısı söz konusu değildir. Allah’tan başkasına düşen, bu hususta Allah’a tâbi olmaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir.”* (Kasas, 56) Tefsirini sunduğumuz ayetten sonra yer alan *“Onların*

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 359.]

hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de (onlara fayda sağlamaz). Çünkü Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez” ayeti açıklarken, bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalar sunacağız. Evet, hidayete erdirmenin sırf Allah’ın tekelinde olduğuna ilişkin çok sayıda ayet vardır. Ama bu, hidayetin varoluşsal bir zorunluluk olduğu, kulun hiçbir işlevinin olmadığı anlamına gelmez. Bilakis, bunun öncesinde isteğe bağlı olarak sergilenen davranışlar vardır ve bunlar sonuç üzerinde etkili olurlar. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphesiz Allah iyi davrananlarla beraberdir.”* (Ankebût, 69) Bu ayetten anlıyoruz ki, insan için Allah’ın hidayetine erişmeyi kolaylaştıran bir yol vardır. O da iyi davranışlar sergilemektir. Ve Allah iyi davrananlarla beraberdir, onları sapıklık içinde bırakmaz.

Geçmişte yaşayan bu toplumların bir kısmı -ikinci grup- da o kimselerdir ki onlara sapıklık gerekli oldu, sapıklıkları sabitleşti, onların ayrılmaz bir özellikleri hâline geldi. Bu sapıklık ise, kulun kötü tercihinin bir sonucudur, yüce Allah’ın bir ceza olarak onlara verdiği sapıklık değil. Çünkü yüce Allah bunu “hagget=gerekli oldu” sözüyle ifade ediyor ve ardından ikinci ayette bunu, *“Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez”* diyerek kendine nispet ediyor. Demek ki önce bir sapıklık vardı, sonra bu sapıklık gereklilik kazandı ve Allah’ın bir cezası olarak sabitleşti. Böylece ceza olması özelliğiyle Allah’tan kaynaklanmak gibi bir nitelikte belirginleşti. Dolayısıyla kavramları birbirine karıştırmamak ve ayette işaret edilen hususu iyi anlamak gerekir.

Yüce Allah Kur’ân’da herhangi bir kimsenin saptırılmasını kendine nispet etmişse, mutlaka bunun öncesinde kul tarafından sergilenen bir zulüm, yolda çıkma, küfür veya yalanlama gibi bir davranışın olduğuna da işaret edilir. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz: *“Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”* (Cuma, 5), *“Allah, zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar.”* (İbrâhîm, 27), *“Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.”* (Bakara, 26), *“İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir. Onları bir yola iletcek de değildir. Ancak (onları) cehennem yoluna iletir.”* (Nisâ, 168-169), *“Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı.”* (Saf, 5) Bunun gibi daha birçok ayet vardır.

Dikkat edilirse yüce Allah, tefsirini sunduğumuz ayette *“Allah onlardan bir kısmını doğru yola ilette ve onlardan bir kısmını saptırdı.”* de-

miyor. Oysa ceza amaçlı bir sapma olması hasebiyle onları saptırmayı kendisine nispet etmesini engelleyecek bir durum yoktur. Ancak yüce Allah'ın böyle bir ifadeyi kullanmamasının nedeni, birtakım zihinlerde, saptırmanın özü itibarıyla O'na nispet edildiği şeklindeki bir vehme meydan vermemektir. Bu amaçla, önce hidayete erdirdiklerinden söz ediyor, ardından da karşılıklı bir manzara olarak sapmayı hak edenlere, yani sapıklığı hidayete tercih edenlere, hidayete ermemeyi isteyenlere işaret ediyor. Bu tercihlerinden dolayı Allah da onları hidayete erdirmemiş, böylece sapıklık onlara gerekli olmuştur.

Bu konuyu bir diğer değerlendirmeye açacak olursak şöyle deriz: İptidaî sapma ve onun kula nispeti ile ceza nitelikli saptırma ve onun Allah'a nispeti, sonra iptidaî hidayet ile ödül nitelikli hidayetin Allah'a nispeti arasındaki farkın özü şudur: Allah insanların bünyesine doğruyu bulma imkânını, doğru yola erişme yeteneğini yerleştirmiştir. Eğer insan, fitratını tahrip etmeden hareket eder, bu yeteneğini devre dışı bırakacak şekilde heva ve hevesinin peşine gitmeyip günaha dalmazsa veya günah işledikten sonra pişmanlık duyup tövbe ederse, Allah onu doğru yola iletir. Bu, fitrî ilk hidayetden sonra gelen ödül nitelikli ilâhî hidayettir.

Buna karşılık insan, hevasının, nefsanî isteklerinin peşine düşer ve hidayete erme yeteneğini iptal edecek şekilde Rabbine karşı gelip günah işleyecek olursa, bu, onun kötü tercihi sonucu sapması anlamına gelir ki, eğer pişman olmaz ve yaptığından geri dönmezse, Allah onu bulunduğu durumda bırakır. Böyle sapmak onun üzerine gerekli olur. İşte buna ceza nitelikli saptırma diyoruz.

Bazıları şöyle bir vehme kapılabilir: İmkân/kabiliyet ve yetenek ancak iki yönlü olabilir. Dolayısıyla hidayete ermesi mümkün olanın sapması da mümkündür. İnsan da sürekli olarak varoluşsal etkinlikler ile kalıcı fiiller arasında gidip gelen bir davranış içindedir. Bunların tümü de, ilk yetenek ve imkân da dâhil olmak üzere, Allah'tandır.

Bu ise vehim olduğu kadar, mesnetsizdir de. Çünkü iptidaî ve ilk sapmanın imkânını ve ondan sonra gelen sapmışlık durumunu vücudî (varlıksal, varoluşsal) bir olgu ve rabbanî bir vergi gibi algıladığımız zaman, bu, sapmanın anlamını bozar ve geçersiz kılar. Çünkü sapıklık, hidayetin olmamasından dolayı sapıklıktır. Eğer vücudî bir olgu kabul edilirse, o zaman sapıklık olmaz; bilakis hem sapma, hem de hidayet Allah tarafından verilen iki varoluşsal olgu olarak belirginleşir. Tıpkı

hidayet ve sapma olguları dışındaki cansız varlıklara terettüp eden varoluşsal (vücudî) sonuçlar gibi.

Diğer bir ifadeyle sapıklık, ancak hidayetle karşılaştırıldığı zaman sapıklık olur. Bu durumda sapıklığın, hidayetin yokluğu anlamında olması gerekir. Varoluşsal bir olgu gibi algılandığı zaman ise sapıklık olarak değerlendirilmez. Dolayısıyla bir obje hidayete eren ve sapan diye ikiye ayrılmaz. Aynı şekilde bir olgunun hâli de hidayet ve dalâlet olarak iki şekilde nitelenmez. O hâlde sapıklığı ademî=yokluksal bir olgu olarak algılamak ve ilk sapmayı kula nispet etmek kaçınılmazdır. Okuyucuların bu hususu iyice düşünmeleri gerekir ki, ayakları yere sağlam bastıktan sonra kaymasın.

“Öyleyse yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün.” İfadenin akışından anladığımız kadarıyla hitap, *“Eğer Allah dileseydi... O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.”* diyen müşriklere yöneliktir. Hitabın yönünün değiştirilerek doğrudan onlara yöneltilmemesinin sebebi, sözün daha etkili olmasını sağlamak ve kanıtı tamamlamak içindir.

Açıklama, müşriklerin karşı tezlerine cevap olarak sunulan genel ve detaylı açıklamaların ayrıntısı, bir devamı niteliğindedir. Bu açıdan anlamın özü şudur: Risalet ve peygamberliğin sunduğu çağrı, insanı putlara ibadet etmeyi terk etmeye, Allah’ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmaktan vazgeçmeye zorlayan varoluşsal iradeyle ilintili bir olgu değildir ki, müşrikler böyle bir zorlamanın olmayışını risaletin olmayışının, böyle bir iddiayla ortaya çıkan kimsenin de yalan söylediğinin kanıtı olarak değerlendirsinler. Bilakis risalet misyonunun sunduğu çağrı herhangi normal bir çağrı gibidir ve Allah bu çağrıyı temsilen peygamberler gönderir ki, sizi Allah’a ibadet etmeye ve tağuttan sakınmaya çağırınsınlar. Bu çağrının özü, uyarı ve müjdelemedir. Bunun en somut kanıtı da üzerlerine azap indirildiği anlatılan geçmiş milletlerin yerleşim birimlerinin kalıntılarıdır. Öyleyse yeryüzünde dolaşın da, yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün. Ta ki uyarıdan ibaret olan nübüvvet çağrısının hak olduğunu ve risaletin de sizin ileri sürdüğünüz bir mahiyete sahip olmadığını anlayasınız.

37) Onların hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de (onlara fayda sağlamaz. Çünkü) Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez ve onlar için yardımcılar da yoktur.

Bundan önceki ayette geçmiş milletlerin iki taifeye ayrıldıkları, bu taifelerden birine sapıklığın gerekli olduğu belirtildikten ve birtakım sözler sarf eden bu müşriklerin kendilerinden önceki topluluklara benzedikleri ifade edildikten sonra, bu ayette kendileri açısından kesinleşen sapıklığın artık ortadan kalkmayacak ve kesinlikle değişmeyecek bir özellikte olduğu belirtiliyor. Çünkü gerçekte Allah'tan başka hidayete erdiren yoktur. Eğer onların hidayete ermeleri mümkün olsaydı, bunu gerçekleştirecek de Allah olurdu. Ancak O, onları hidayete erdirmeyecektir. Çünkü onları saptırmıştır ve hidayetle sapıklık bir arada olmaz. Sonra Allah'a karşı onlara yardım edecek, Allah'ı onları hidayete erdirmeye zorlayacak bir kimse de yoktur. O hâlde yardımcılarından ümitlerini kessinler.

Bu açıdan bakıldığında, ayetin Peygamberimize (s.a.a) yönelik bir teselli içerdiği ve onların hidayete ermeleri için o kadar çok düşkünlük göstermemesi yönünde Peygamberimize tembihte bulunduğu görülmektedir. Bu arada Peygamberimize, kesin hükmün önceden verildiği, artık Allah katında verilen hükmün değişmesinin mümkün olmadığı, ayrıca Allah'ın kullara haksızlık etmediği bildiriliyor.

Dolayısıyla “*Onların hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de*” ifadesi, takdirî açılımını da dikkate aldığımızda şu anlama gelmektedir: Sen onların hidayete ermelerine çok düşkünlük göstersen de, senin bu hırsın onlara bir yarar sağlamayacaktır. Çünkü onlar hidayete ermeleri imkân dâhilinde olan kimseler değildirler. Hidayete erenleri doğru yola ileten sadece Allah'tır. Ve Allah onları hidayete erdirmiyor, bilakis onları saptırıyor. Ne Allah kendisiyle çelişkiye düşer, ne de Allah'a karşı onlara yardım edecek kimse çıkar.

Bu üç ayet etrafında cebriye (zorlamacılar) ile mufavvize (serbestçiler) grupları arasında uzun tartışmalar olmuştur. Bu grupların her biri söz konusu ayetleri kendi mezhebi görüşü doğrultusunda yorumlama çabası içinde olmuştur. Öyle ki İmam Râzî şöyle demiştir:

“Müşrikler, ‘Eğer Allah dileseydi... O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.’ sözleriyle şunu demek istiyorlardı: ‘Tevhit, şirk, hidayet ve sapıklık Allah’tan olduğuna göre Allah’ın peygamberleri göndermesi gereksizdir.’ Biz de diyoruz ki: Müşriklerin bu sözleri Allah’a itiraz etme konumundadır ve Allah’tan hükümleri ile fiilleri için illet isteme yerine geçen bir yaklaşımdır. Bu ise yanlıştır. Dolayısıyla Allah’a,

‘Bunu niçin yaptın ve şunu niçin yapmadın?’ denmez. Bundan da anlaşılıyor ki, yüce Allah’ın bu sözleri söyleyenleri kınamasının nedeni, işin böyle olmasının peygamber göndermeyi engelleyici bir olgu olduğuna inanmalarıdır, onların bu sözleriyle yalan söylemiş olmaları değildir.”⁽¹⁾ (Râzî’nin söyledikleri özetle bundan ibarettir.)

Zemahşerî de şunları söylüyor: “Müşrikler birtakım çirkin işler yapıyorlardı, sonra bunları Rablerine nispet ederek, ‘Allah dileseydi...’ diyorlardı. Bu, tamamıyla Cebriyecilerin mezhebidir. Onların selefleri de böyle yapmışlardı. Oysa elçilerin, şunlardan başka bir görevleri yoktur: Onlar hakkı tebliğ ederler. Allah’ın şirki ve günahları istemediğini belgeler desteğinde açıklar, şirkin batıl ve çirkin bir şey olduğunu öğretirler. Allah’ın kulların fiillerinden beri olduğunu, kulların bu fiilleri bizzat tasarlayarak, irade ederek ve seçerek işlediklerini anlatırlar. Allah’ın, kulları güzel davranışlara teşvik ettiğini, çirkin davranışları işlememeleri için onlara birtakım engeller çıkardığını, bu çirkin davranışlarından dolayı onları tehdit ettiğini dile getirirler.”⁽²⁾ (İhtiyaç duyduğumuz alıntı burada sona erdi.)

Böylece her iki grup da bu konuda uzun uzun değerlendirmeler yapmışlardır.

Ancak okuyucular ayetlerin bunun ötesinde bir hedeflerinin olduğunu ve müşriklerin, “Allah dileseydi... O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.” demekle peygamberlik misyonunu geçersiz kılmayı amaçladıklarını bilmiş oldular. Onlar elçiliği şu şekilde geçersiz kılmaya çalışıyorlardı: Elçilerin Allah’tan başkasına ibadet etmeyi yasaklamak, Allah’ın haram kılmadığını haram kılmaktan sakındırmak şeklinde sundukları davet gerçek olsaydı, bu, Allah’ın onların kendisinden başkasına ibadet etmeyi ve haram kılmadığını haram kılmayı terk etmelerini istediği anlamına gelirdi. Eğer Allah bunu istemiş olsaydı, kendilerinin böyle bir şey yapması mümkün olmazdı. O hâlde durum peygamberlerin söylediği gibi değildir. Allah’ın iradesinin onların fiillerine taalluk etmesi ve bu nedenle böyle davranmalarının gerekli olması, ya da Allah’ın böyle bir iradesinin taalluk etmemesi, hatta böyle bir taallukun imkânsız olması, ayrıca onların fiillerinin ancak kendileri tarafından

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 27.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 604.]

yaratıldığı, Allah'ın bu fiillerin meydana gelişinde bir etkinliği olmaması konusuna gelince; daha önce de söylediğimiz gibi, ayetin akışından anladığımız kadarıyla, bu çıkarsama müşriklerin delil olarak ileri sürdükleri tezleriyle bir ilgisi yoktur.

“Ve onlar için yardımcılardan bir kimse de yoktur.” ifadesi gösteriyor ki, müşriklerin dışındaki insanların birçok yardımcıları olacaktır. Çünkü ayetin akışı, onların hiçbir yardımcılarının olmadığını ifade ediyor, ne bir kişi, ne de çok kişi. Dolayısıyla yardımcılarının çoğul sıygasıyla olumsuzlanması bunun ötesinde bir anlamı daha içermektedir. Yani yardım eden bazı kimseler vardır; ancak bunlar onlara değil, onların dışındaki kimselere yardım edeceklerdir. Bu başkaları da kuşku yok ki, Allah'ın yol göstericiliğiyle hidayete erenlerden başkaları değildir. Yüce Allah'ın suçlulardan aktardığı bir sözü içeren aşağıdaki ayet de bu ifadeye yakın bir anlama işaret etmektedir: *“Şimdi artık bizim şefaathçilerimiz yoktur.”* (Şuarâ, 100)

Bu yardımcılar gözde melekler ile diğer başarı (tevfik) ve hidayet sebepleridir. Yüce Allah ise onları arkalarından kuşatmış durumdadır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.”* (Mü'min, 51)

38) Olanca yeminleriyle, “Allah, ölen kimseyi diriltmez.” diye Allah'a yemin ettiler. Hayır, (öleni diriltecektir;) bu, O'nun kendisine gerekli kıldığı gerçek bir vaattir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “el-Cehdu ve el-cuhdu sözcükleri, güç ve takat anlamına gelirler. ‘el-Meşakkat’, anlam bakımından ‘cehd’ sözcüğünden daha vurguludur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *‘Olanca yeminleriyle... Allah'a yemin ettiler.’* Yani yemin içtiler ve yemin ederken var güçlerini kullandılar, yeminlerinin etkili olması için ellerinden geleni yaptılar.” (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ise, *“Olanca yeminleriyle... Allah'a yemin ettiler.”* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: “Yemin ederken bütün güçlerini, son noktasına kadar sarf ettiler.”

Müşriklerin, *“Allah, ölen kimseyi diriltmez.”* şeklindeki sözleri, haşrin (kıyametin) inkârı anlamına gelir. Bu ifade, ölümün yok oluş olduğunu, ondan sonra yeni bir yaratılış olmayacağını anlatma amacına

yönelik kinayeli bir anlatımdır. Bu söz ise, müşriklerin tümünün veya büyük bir kısmının tenasühe inanmasıyla çelişmez. Çünkü tenasüh, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra insan veya başka bir canlı bedene taalluk etmesi, bürünmesi ve dünyada yeni bir hayata başlaması demektir. Bu da onların doğumdan sonra doğum şeklindeki sözlerinden ibarettir.

“Hayır, (öleni diriltecektir;) bu, O’nun kendisine gerekli kıldığı gerçek bir vaattir.” Yani onların dedikleri gibi değildir elbette. Tam tersine, yüce Allah ölenleri yeniden diriltecektir. Bu, O’nun kendisine gerekli kıldığı, üzerine aldığı değişmez, gerçek bir vaattir. Yani Allah kullarına bulunduğu vaatle, insanları tekrar diriltmeyi kendisine gerekli kılmıştır, bunu sabitleştirmiştir, artık bu vaade aykırı hareket etmez ve bu vaadi değiştirmez.

“Ancak insanların çoğu bilmezler.” Yani insanların çoğu bunun vazgeçilmez bir vaat, değişmez bir hüküm olduğunu bilmezler. Çünkü onlar bu gerçeğe işaret eden ayetlerden ve vadinin gerçekliğini ortaya koyan kanıtlardan yüz çevirirler. Bu ayetler ve kanıtlar da göklerin ve yerin yaratılışından, insanların ilâhî şeriatları içerdiği zulüm, azgınlık, adalet, iyilik ve yükümlülük gibi nitelikler bakımından birbirlerinden farklı olmalarından ibarettir.

39) (Onları diriltiyor ki) hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklasın ve kâfirler yalancı olduklarını bilsinler.

İfadenin orijinalinin başındaki “lâm” edatı amaç ve hedef anlamını kazandırır. Yani, yüce Allah ölüleri diriltiyor ki, onlara açıklasın...” Ayette işaret edilen iki amaç aslında birdir. Çünkü ikinci amaç, birincinin devamı, detayı ve ayrılmaz sonucu konumundadır. Kâfirler öldükten sonra dirilişi inkâr etmeleri hususunda yalan söylemiş olduklarını ancak, dirilişin varlığı veya yokluğu ile ilgili olarak onlarla peygamberler arasındaki ihtilâfın netlik kazanmasından ve ahiretin somut olarak gerçekleşmesinden sonra bileceklerdir.

İnsanlar arasında yaşanan ihtilâfların açıklığa kavuşması, kıyamet gününe özgü bir gelişmedir. Bu ve bu anlama gelen ifadeler o kadar sıkça geçer ki Kur’ân’da, bu yüzden insanlar arası ihtilâfların çözüme kavuşturulacak şekilde açıklık kazanmasının göklere ve yere ağırlık gibi çöken bu günün temel ve tanıtıcı bir özelliği olarak ön plana çıkarılması yanlış olmaz. Dolayısıyla Kur’ân’da bu hususla ilgili olarak yer verilen ayrıntılı açıklamaları bu temel özelliğin bir detayı, bir açılımı gibi de-

ğerlendirmek gerekir. Kıyamet günü sırat üzerinde yürümek, kitapların uçuşması, amellerin tartılması, sorgu-sual, hesaplama ve hükümlerin verilmesi gibi.

Bilindiği gibi -özellikle kıyametle ilgili ayetlerin akışını esas alırsak- ihtilâftan maksat, insanlar arasında yaratılıştan kaynaklanan erkeklik, dişilik, uzunluk, kısalık, beyazlık ve siyahlık gibi ayrılıklar değildir. Bilakis, hak din ile ilgili olarak aralarında inanç ve amel itibariyle bulunan ihtilâflar, farklılıklar kastedilmiştir. Yüce Allah bunu insanlara şu dünya hayatında indirdiği kitaplar aracılığıyla ve peygamberlerinin diliyle, akla gelebilecek her yola başvurarak açıklamıştır. Nitekim Nahl Suresi'nde yer alan bir ayette bu hususa şöyle değinmiştir: “ *Sana bu kitabı ancak hakkında ihtilâfa düştükleri şeyleri onlara (müşriklere) açıklayasın... diye gönderdik.* ” (Nahl, 64)

Bu da gösteriyor ki, yüce Allah'ın burada kıyamet gününün bir özelliği olarak sözünü ettiği açıklama, bu dünyada kitap ve peygamberler aracılığıyla hikmet ve öğüt esaslı, en güzel yöntemle tartışmayı öngören anlatma ve tebliğ yönteminden farklı bir diğer tür açıklama, izah etmedir. Bu da hiçbir kuşkuyla ve şüpheyi yer bırakmayacak şekilde, hiçbir nefsanî eğilimin aksine yönelmeyeceği tarzda somut olarak belirginleşmeden başka bir şey olamaz. Nitekim bu hususa Kur'ân'da şöyle işaret edilmiştir: “ *Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir.* ” (Kaf, 22), “ *O gün Allah onlara gerçek cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.* ” (Nûr, 25)

Demek ki, insanlar kıyamet günü hakkında ihtilâfa düştükleri dinin hak bilgilerini ve salih amelleri, yine büyük bir tutkuyla bağlandıkları batılı açık bir şekilde gözlemleyecekler ve hakkın olanca netliğiyle ortaya çıkmasından dolayı birbirlerinden ayrılacaklardır.

40) Bir şeyi(n olmasını) irade ettiğimiz zaman, bizim ona sözümüz, sadece “Ol” demektir; o da hemen olur.

Bu ayet bir diğer surede geçen şu ayete benzemektedir: “ *Bir şeyi yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı “Ol” demekten ibarettir. Hemen olur.* ” (Yâsîn, 82) Bu da gösteriyor ki, yüce Allah emrini, “kavl=söz” olarak isimlendirir; nitekim gücü, sağlamlığı, müphemlikten çıkıp murat/istenen oluşu itibariyle emrini ve sözünü “hükm ve kaza=hüküm ve yargı” olarak da isimlendirir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “ *(Fakat*

yine de) benim Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) size hiçbir yararım olmaz. (Çünkü) hâkimiyet yalnız Allah'ındır." (Yûsuf, 67), "Ona şu kesin emri vahyettik: Sabaha çıkarlar-ken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir." (Hicr, 66), "Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece 'Ol' der, o da hemen olur." (Bakara, 117) Yine Allah özel sözünü de kelime olarak isimlendirir: "Andol-sun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir: Onlar mutlaka zafere ulaşacaklardır." (Sâffât, 171-172), "Şüphesiz, Allah katında İsa'nın du-rumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona 'Ol' dedi, o da oluverdi." (Âl-i İmrân, 59) İsa Peygamber'le (a.s) ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "O'nun Meryem'e attığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur." (Nisâ, 171)

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, Allah'ın meydana getirmesi, yani katından varlıklara bahşettiği varoluş -ki bir açıdan olan şeyin varlığı-nın kendisidir- Kur'ân'ın isimlendirmesiyle O'nun emri, sözü ve keli-mesidir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla kelime, daha özel ve daha belirgin olması hasebiyle sözden ibarettir.

Bundan da, Allah'ın iradesi ile hükmünün bir olduğunu, zihnî tah-lil itibariyle bu ikisinin sözden ve emirden önce geldiğini anlıyoruz. Dolayısıyla yüce Allah önce bir şey diler ve onunla ilgili hükmü verir, sonra ona emreder ve "Ol" der, o da hemen olur. Yüce Allah bir ayette varlıkların emrinden farklı olamayacaklarını gerekçelendirir-ken çok çarpıcı bir ifade kullanmıştır: "Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur. 'Ol!' dediği gün, olur. Sözü haktır." (En'âm, 73) Burada sözün, sabitliğin gerçek anlamıyla sabit bir gerçek olduğunu vurgula-mıştır. Yani O'nun sözü, objeler dünyasında somutlaşarak tezahür eden fiilidir. Dolayısıyla sözü ile ilgili olarak yerine gelmeyişi, yalanlanış ve geçersiz oluş gibi bir durum tasavvur edilemez. Çünkü gerçekleşen bir şeyin, üzerinde bulunduğu hâlden çıkıp değişikliğe uğramayacağı açık bir gerçektir. O hâlde Allah fiilinde, işleyişinde hata etmez, yanılmaz, O'nun emri geri çevrilemez, sözü yalanlanamaz ve O vaadine aykırı hareket etmez.

Bu ayetten ve daha önce tefsirini sunduğumuz "(Allah'a) ortak koşanlar dediler ki: Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileyseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık" ifadesinden anlıyoruz ki, Allah'ın iradesi iki türlüdür: Biri tekvinî/va-

roluşsal iradedir ki, irade edilen şey iradeden ayrılmaz, irade ile irade edilen arasında farklılık olmaz. Diğerisi ise, teşriî/yasal iradedir ki, bu iradeye karşı gelinmesi, uyulmaması mümkündür. İnşaaallah bu konuyu ileride daha detaylı olarak ele alacağız.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *“Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Sonunda Allah(‘ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üstlerinden tavan başlarına çöktü ve (böylece) fark etmedikleri yerden (dünyevî) azap onlara ulaştı.”* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “maksat, onların tuzak evleridir. Yani öldüler ve Allah onları ebediyen ateşte bıraktı. Bu, Âl-i Muhammed'in (s.a.a) düşmanları için verilmiş bir örnektir.”

Ben derim ki: Rivayetin zahiri, *“Sonunda Allah(‘ın emri) onların binalarına temellerinden geldi...”* ifadesinin, onların planlarının boşa çıkarıldığından kinaye olduğunu gösteriyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *“Sonunda Allah(‘ın emri) onların binalarına temellerinden geldi”* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “Burası bir ihanet eviydi. Bir kötülük yapmak istedikleri zaman burada toplanırlardı.”

Tefsiru'l-Kummî'de, *“Kendilerine ilim verilenler derler ki...”* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki, İmam (a.s) şöyle buyurdu: “İlim verilenler Ehlibeyt İmamları'dır ve onlar düşmanlarına şöyle derler: Nerede Allah'a ortak koştunuz ve dünyada itaat ettiğiniz ilâhlarınız?” İmam devamla şöyle buyurdu: “Bu düşmanlar aynı zamanda meleklerin, nefislerine zulmedenler olarak canlarını aldıkları kimselerdirler. *‘Onlar da itaatlerini sunarak’*. Yani başlarına gelen musibetler karşısında çaresizlik içinde boyun eğerler. Sonra derler ki: *‘Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk.’* Allah, *‘Hayır’* diyerek onların bu söylediklerini reddeder.”

Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Ebu İshak el-Hemdanî'den, o da Emîrû'l-Müminin Ali'nin (a.s) Mısır halkına yazdığı bir mektubun kapsamında şöyle dediğini rivayet eder: “Ey Allah'ın kulları! Kulun bağışlanmaya ve merhamete nail olmaya en yakın olduğu zaman, ibadetlerini yerine getirdiği ve geri dönmesiz bir tövbey-

le günahlarından döndüğü zamandır. Size Allah'tan korkup sakınmayı tavsiye ederim. Çünkü takva bütün hayırları kapsar ve onun dışında da hayır yoktur. İnsan takva sayesinde dünya ve ahiret hayrını elde edebilir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *Takvalı kimselere denildi ki: 'Rabbiniz ne indirdi?' Dediler ki: 'Hayır (indirdi).' Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.'*

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, İbn Müskan, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), "*Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.*" ifadesiyle ilgili olarak, "Burada kastedilen, takva sahiplerinin dünyadaki yurtlarıdır." şeklinde bir açıklama rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Kummî'de, "*Onlar ki melekler, arınmış kimseler olarak canlarını alırlar*" ayetiyle ilgili İmam'ın (a.s) şöyle dediği rivayet ediliyor: "Bunlar dünyada doğumları tertemiz olarak gerçekleşen müminlerdir."

Ben derim ki: Bu ifadeyi, ayetlerin akışı içinde karşı manzara olarak yer alan "*Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar*" ifadesiyle karşılaştırdığımız zaman, rivayetin içerdiği yoruma ilişkin kanıtsallığının pek belirgin olmadığı görülecektir. Kaldı ki, rivayet zayıftır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Ebu Hatem, Süddî'den şöyle rivayet etmiştir: "Kureyş kabilesinin önde gelenleri toplandılar ve şöyle dediler: 'Muhammed tatlı dilli bir adamdır; bir adam onunla konuştuğunda akli başından gider. O hâlde içinde soyu nesebi belli olan, herkesin tanıdığı saygın kimselerden, eşraf kesimine mensup seçkinlerden bazılarını Mekke'nin bütün giriş yollarına gönderin. Her gece veya iki gecede bir orada beklesinler. Muhammed'le görüşmeye gelen biri olursa, onu onunla görüşmekten vazgeçirip geri göndersinler.'"

"Bunun üzerine seçkin kesimden bir grup bütün yolların başında beklemeye koyuldular. Bir heyet kabilesi adına Muhammed'in ne söylediğini öğrenmeye gelince, hemen heyetin önüne geçip şöyle derlerdi: 'Ben falan oğlu falanım.' Gelenler soyunu tanıyınca şöyle söylerlerdi: 'Size Muhammed'i anlatmak istiyorum. Bu adama ilgi göstermemek gerekir. Çünkü o yalancının tekidir; ona beyinsizlerden, kölelerden ve hayırsız işe yaramaz insanlardan başkası uymuyor. Kavminin ileri ge-

len yaşlıları ve işe yarar insanları ondan ayrıldılar.' Böylece bu sözlerle adamı geri döndürüyorlardı. İşte '*Onlara, 'Rabbiniz ne indirdi?' denilince, (saptırmak için) derler ki: (Bunlar) öncekilerin masallarıdır.*' ayeti buna işaret ediyor."

"Ama eğer kavmi adına Peygamber'i dinlemeye gelen kimse Allah'ın doğru yola erişmesini dilediği bir kimse idiyse, yolları kesen eşrafın sözlerini dinlemesine rağmen, 'Bir günlük yoldan geldiğim hâlde, bu adamı dinlemeden, neler söylediğini kavmime anlatmadan geri dönecek olursam, ben, kavmim için çok kötü bir elçi olurum.' der ve Mekke'ye girerek karşılaştığı müminlerden, 'Muhammed ne söylüyor?' diye sorardı. Onlar da, '*Hayır (indirdi). Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik -yani mal- vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.*' diye cevap verirlerdi."

Ben derim ki: Aklî değerlendirme bu anlatılanlarla uyum içindedir ve onları kabul etmemizi gerektiriyor. Ancak kıssanın sonunda güzelliğin mal olarak açıklanmış olması, hoşnutlukla karşılanacak gibi değildir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Safvan b. Yahya'dan şöyle rivayet eder: İmam Ebu'l-Hasan'a (a.s) dedim ki: "Bana Allah'ın iradesinin ve insanların iradesinin ne anlama geldiğini anlat." Buyurdu ki: "İnsanların iradesi, kalpte gelişen bir duygudur. Bundan sonra olan şeyse fiildir. Ama Allah'ın iradesi, bir şeyi var edip ortaya çıkarmasıdır, başka bir şey değildir. Çünkü Allah, bir şeyi yapmadan önce enine boyuna düşünmez, işin öncesinde bütün dikkatini buna vermez, üzerinde tefekkür etmez. Bu nitelikler O'nun açısından olumsuzlanır, bunlar insanlara özgü niteliklerdir. Allah'ın iradesi fiildir, başka değil. Bir şeye 'Ol' der, o da lafız, konuşma, çaba, tefekkür olmaksızın hemen oluverir. Bunun keyfiyeti de olmaz. Tıpkı Allah'ın keyfiyetinin olmayışı gibi." [Usul-i Kâfi, c. 1, s. 109, hadis: 3]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Tirmizî -hasen olduğunu belirterek- İbn Ebu Hatem, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde, lafız Beyhakî'ye aittir- Ebu Zer'den, o da Peygamber Efendimizden (s. a.v) şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah diyor ki: Ey Âdemoğulları! Hepiniz günahkârsınız, affettiklerim hariç. Öyleyse benden bağışlanma dileyin, sizi bağışlayayım. Hepiniz yoksulsunuz, zengin kıldıklarım hariç. Öyleyse benden isteyin, size vereyim. Hepiniz yolunuzu şaşırmışsınız, hidayete erdirdiklerim hariç. Kim be-

nim kendisine bağışlayacak güçte olduğumu bilerek benden bağışlanma dilerse, onu bağışlarım ve bundan sakınmam.”

“Öncekileriniz, sonrakileriniz, dirileriniz, ölüleriniz, yaşınız ve kurunuz; içinizde en bedbaht, en azgın birinin kalbi üzerinde birleşseniz, yine de benim egemenliğimden bir sineğin kanadı kadar bir şey eksilmezsiniz. Öncekileriniz, sonrakileriniz, dirileriniz, ölüleriniz, yaşınız ve kurunuz; içinizdeki en muttaki birinin kalbi üzerinde birleşseniz, yine de benim egemenliğime bir sineğin kanadı kadar bir şey ekleyemezsiniz. Öncekileriniz, sonrakileriniz, dirileriniz, ölüleriniz, yaşınız ve kurunuz bir araya gelseniz ve her birinizin istekleri teker teker son buluncaya kadar benden isteseniz ve ben de istediklerinizi versem, bu, birinizin denize batırdığı iğnenin ucundaki ıslaklık kadar benim mülkümde eksilmeye yol açmaz. Çünkü ben cömerdim, uluyum, birim. Bağışım kelâm ve sözdür, azabım da kelâm ve sözdür. Bir şeyi istediğim zaman, sadece ona ‘Ol’ derim, o da hemen olur.”

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً ط
وَلَا جُرْ الْآخِرَةَ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۝٤١﴿ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى
رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۝٤٢﴿ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ
فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۝٤٣﴿ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ ط
وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ۝٤٤﴿
أَفَإِنْ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ۝٤٥﴿ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلُبِهِمْ فَمَا
هُمْ بِمُعْجِزِينَ ۝٤٦﴿ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ ط فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُوفٌ
رَحِيمٌ ۝٤٧﴿ أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُوا ظِلَالُهُ
عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ۝٤٨﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا
فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ
۝٤٩﴿ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ع ۝٥٠﴿ وَقَالَ
اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ ۚ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونَ
۝٥١﴿ وَلَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا ط أَغْيَرَ اللَّهُ
تَتَّقُونَ ۝٥٢﴿ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ

تَجَرَّوْنَ ۚ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا كُشِفَ الضُّرُّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ۚ ﴿٥٤﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ ط فَتَمَتَّعُوا ۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيْبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ ط تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ ۚ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ ط أَيُّمَسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ط أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ ۚ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ ط وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ السِّنْتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ ط لَا جَرَءَ أَنْ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾ تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ ۚ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

41- Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz. Ahiretin mükâfatı ise, eğer (kendileri için orada neler hazırlandığını) bilseler, elbette daha büyüktür.

42- Onlar ki sabrederler ve ancak Rablerine tevekkül ederler.

43- Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun.

44- Apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplar ile (onları gönderdik). Sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın ve umulur ki onlar da (senin hakkında) düşünüp (hakkı) anlarlar.

45- Tuzak kurarak kötü işler yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden yahut hiç fark etmedikleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular?

46- Yahut (Allah'ın) onları (bizzat) dönüp dolaştıkları (nimet) ile cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? (Çünkü) onlar, (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir.

47- Ya da onları (azabın geleceğini fark edecekleri şekilde) bir korku üzere cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Çünkü Rabbiniz çok şefkatli ve pek merhametlidir.

48- Allah'ın yarattığı (cismanî) şeylere bakmadılar mı? Onların gölgeleri (Allah'ın emrine) boyun eğdikleri hâlde Allah'a secde ederek sağdan ve soldan dönerler.

49- Göklerde ve yerde olan bütün canlılar ve melekler Allah'a secde ederler (Allah'ın emrine boyun eğderler). Ve onlar (melekler Allah'a karşı hiçbir şekilde) büyüklük taslamazlar.

50- Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar.

51- Allah dedi ki: "İki (yaratan ve yöneten) ilâh edinmeyin! O (ilâh), ancak bir tek ilâhtır. Öyleyse yalnız benden korkun (bana ibadet edin)."

52- Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur ve din (yasa koymak) de daima O'nundur. O hâlde Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?

53- Sizde nimet olarak ne varsa, Allah'tandır. Sonra size bir sıkıntı dokunduğu zaman yalnız O'na yakarırsınız.

54- Sonra da sizden sıkıntıyı giderdiğinde, içinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşarlar.

55- Kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük et-sinler diye (ortak koşarlar). Öyleyse bir süre daha faydalanın; yakında bileceksiniz.

56- Ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan (yarar ve zarar dokundurduklarını) bilmedikleri şeylere (zahirî sebeplere) bir pay ayırırlar. Allah'a andolsun ki, uydurduğunuz şeyler hakkında mutlaka sorguya çekileceksiniz.

57- (Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürerek) Allah'a kızları ait kılarlar. Hâşâ! O (bundan) münezzehtir. Kendilerine ise hoşlandıklarını (erkek çocuklarını ait kılarlar).

58- Hâlbuki onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiğinde, (öfkeden) yüzü simsiyah kesilir ve o, (öfkesini) hep içinde tutup yutar.

59- Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kav-minden gizlenir. Onu aşağılık ve zillet içinde yanında mı tut-sun, yoksa toprağa mı gizlesin (diye kara kara düşünür)! Bilin ki, (kız çocuklarının Allah'ın, erkek çocuklarının ise kendileri-nin olduğu yönündeki) verdikleri hüküm ne kötüdür!

60- Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir. Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır. (Çünkü) O'dur ancak mutlak galip ve hikmet sahibi.

61- Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde (insan olarak) bir canlı bırakmazdı. Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler. Süreleri gelince (dolunca), ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.

62- Hoşlanmadıkları şeyleri (kız çocuklarını) Allah'a ait kı-

larlar. Dilleri de yalan olarak en iyi sonucun (erkek çocuklarının) kendilerine ait olduğunu söyler. Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar (ateşe girmek için herkesten) öne geçerler.

63- Allah'a andolsun ki, senden önceki ümmetlere de (elçiler) gönderdik. Ama şeytan onlara işlerini süsledi. İşte o, bugün onların velisidir ve onlar için acı bir azap vardır.

64- Sana bu kitabı ancak hakkında ihtilâfa düştükleri şeyleri onlara (müşriklere) açıklayasın ve iman eden topluluğa da hidayet ve rahmet (kaynağı) olsun diye gönderdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

İlk iki ayet hicretten söz ediyor, hicret edenlere dünya ve ahirette güzel bir ödül vaadinde bulunuyor. Diğer ayetler ise, müşriklerin Allah'a ortak koşmaları ve O'nun izni olmadan yasa koymaları konusunu işliyorlar. Aslında bu, anlam itibarıyla, müşriklerin peygamberlik misyonunun düzmece ilâhlara tapmayı ve Allah'ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmayı terk etmeye ilişkin çağrısını, “(Allah’a) ortak koşanlar dediler ki...” ifadesinde olduğu gibi, imkânsız bir şey olarak değerlendirilmelerine verilen cevabın daha detaylısıdır da denebilir.

41) Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz. Ahiretin mükâfatı ise, eğer (kendileri için orada neler hazırlandığını) bilseler, elbette daha büyüktür.

Burada, hicret edenlere yönelik güzel bir vaatte bulunuluyor. Bilindiği gibi, müminler iki kere Mekke'den hicret etmişlerdi. Bunlardan biri Habeşistan'a olmuştu. Peygamberimize (s.a.a) iman eden bir grup mümin Allah ve Resulü'nün izniyle Habeşistan'a hicret etmiş ve orada bir süre Mekke müşriklerinin eziyetlerinden, işkencelerinden ve dinden döndürme amaçlı baskılarından uzak güven ve huzur içinde yaşamışlardı.

İkincisi ise, Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicretinden sonra Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri şeklinde gerçekleşmişti. Anlaşıldığı kadarıyla bu ayette kastedilen, ikinci hicrettir. Her iki ayetin akışı, birincisinden çok ikincisinin objektif koşullarına daha uygun düşmektedir. Bu husus gayet açıktır.

Ayetin orijinalinde geçen “fî’llahi=Allah yolunda” ifadesi, “hâ-cerû=hicret edenler” ifadesiyle ilintilidir. Hicretin Allah yolunda olmasıyla, hicret ederlerken Allah’ın rızasını elde etme duygusunun onları çepeçevre kuşattığı anlatılıyor, ondan başka bir amaç taşımadıkları ve onun dışında bir amaca yönelmedikleri vurgulanıyor. Nitekim şöyle deniliyor: “Sefer fî talebi’l-ilmi=İlim elde etme yolunda sefere çıktı.”, “Harece fî talebi’l-maişeti=Geçimini temin etme yolunda evinden çıktı.” Yani, ilim elde etmekten başka bir amacı yoktur ve sadece geçimini sağlamak için çıkmıştır. Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla “Zulme uğradıktan sonra” ifadesi de bu anlamla kayıtlıdır. Dolayısıyla cümlelerin takdirî açılımı, “Allah uğruna zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenler” şeklindedir ve cümledeki hazf olayı anlatımı kısaltmak içindir. “Allah yolunda” kaydının sadece hicret olayı ile kayıtlandırılması, hicretin bir sınav alanı olması sebebiyledir. Dolayısıyla onun durumunun açıklanmasına özgü kılınması daha uygundur.

“*Bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz.*” ifadesi ile, bazılarına göre, kastedilen anlam şudur: “Onları terk etmek durumunda kaldıkları Mekke ve çevresine karşılık güzel bir beldeye yerleştireceğiz.” Bunun kanıtı da, “le nübevviennahum=yerleştireceğiz” ifadesidir. Çünkü bu ifade “bevve’tu lehu mekânen” deyiminden gelir ve bunun anlamı da bir yere koyup yerleştirmektir.

Diğer bazılarına göre de, fetih, zafer ve bunlar gibi güzel durumlar kastedilmiştir. O zaman da “*yerleştireceğiz*” ifadesi, kinayeli anlatım işlevini görür.

Aslında bu iki yorum da sonuç itibarıyla aynı kapıya çıkıyor. Çünkü Müslümanlar, Allah’tan başkasına kulluk edilmeyen, adaletin ve güzelliğin hükmettiği tertemiz bir İslâmî toplum kurmak veya bu özelliklere sahip bir topluma katılmak için hicret etmişlerdi. Şayet hicretleri sonucu güzel bir hedefe varmayı ümit etmişlerse veya güzel bir ödül vaadinde bulunulmuşlarsa, bu, işaret ettiğimiz yapıcı, salih toplumdur. Eğer hicret ettikleri beldeyi övmüşlerse bu, o beldeye yerleşmiş bulunan İslâm toplumundan dolaydır; beldenin suyundan veya havasından değil. Dolayısıyla yüce Allah’ın onlara bu dünyada vaat ettiği güzel ödül, sözünü ettiğimiz bu toplumdur; bu, ayette geçen güzellikle ister beldenin güzelliği, isterse amacın güzelliği kastedilsin fark etmez.

“*Ahiretin mükâfatı ise, eğer bilseler, elbette daha büyüktür.*” ifa-

desi, vaadi tamamlamaya dönüktür ve şuna işaret etmektedir: Ahiret ödülü, eğer Allah'ın kendileri için ahirette hazırladığı nimetlerin neler olduğunu bilseler, dünyevî ödülünden daha üstündür. Çünkü ahirette mutsuzluktan eser bulunmayan bir mutluluk, yok oluştan söz edilmeyen bir sonsuzluk, elem ve acı nedir bilmeyen bir lezzet, her şeyden önemlisi Allah'ın katında olmak gibi müthiş bir mükâfat vardır.

42) Onlar ki sabrederler ve ancak Rablerine tevekkül ederler.

Bu iki ayetin akışından şöyle bir sonuç çıkarmak pek de yanlış olmaz: Her iki ayetin ön plana çıkardığı husus, hicret edenlere yönelik dünya ve ahirette karşılaşılabilecekleri güzel ödüldür. Ama hitabın gerçekleştiği andan önce hicret olayının gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin olarak herhangi bir haber verilmemektedir. Bu da gösteriyor ki önceki ifade, “Kim Allah yolunda hicret ederse, ona şu şu ödüller var” şeklinde bir şart cümlesi mahiyetinde değildir. Dolayısıyla, “*Onlar ki sabrederler...*” ifadesinin de asıl amacı, hicret edenleri hicret gerçekleşmeden önceki yurtlarında oturdukları, müşriklerin eziyetlerine ve dinden çıkarma amaçlı baskılarına uğradıkları sırada gerçekleşen hicretleri göz önünde bulundurulmaksızın onları sabır ve tevekkül nitelikleriyle tavsif etmektir.

Bu nitelemenin altında yatan gerekçe şudur: Her iki nitelik de kendilerine vaat edilen güzel akıbetin temel unsurlarındandır. Çünkü eğer cihadın acılarına karşı sabretmeselerdi, ağır musibetlerin dört bir yandan saldırdığı sırada paniğe kapılıp çözülme yerine büyük bir sebat örneği göstermeselerdi, yine Allah'a tevekkül etmekle desteklenmeselerdi ve yerine kendi zayıf nefislerine güvenselerdi, felâketler ve acılar onları dört bir yandan saracak, istikrarlı bir ortam onlar için hazırlanmayacaktı ve amansız düşmanları onları dağıtacak, dört bir yana saçıp savuracaktı, hicretleri sonucu kurdukları salih/yapıcı toplumun temellerini söküp darmadağın edecekti. Tüm bunlar, dünyevî boyutlar ile ilgili olumsuz gelişmelerdir. Ahiretle ilgili gelişmelere gelince, toplumun bozulması veya dağılıp yıkıma uğraması sonucu ahiretteki durumun bozulup yıkıma uğraması çok daha belirgindir.

Eğer ayetlerin amacının, ayetlerin inişinden önce hicreti gerçekleştirenlerin gönülleri hoş tutmak olduğunu, ayrılmak zorunda kaldıkları yurtlarına, geride bıraktıkları mallarına, çektikleri acılara ve sıkıntılara karşılık bir teselli ve moral motivasyonu olduğunu kabul edersek, “*Onlar ki sabrederler ve ancak Rablerine tevekkül ederler.*” ifadesi, hic-

ret edenlerin, müşriklerin eziyetlerine karşı Allah yolunda sabretmek, Allah’a teslim olma kararlılığında O’na güvenip dayanmak gibi Mekte’de ve başka yerlerde ikamet ettikleri sürece sergiledikleri tavırlarına yönelik bir övgü olur.

43) Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun.

Bir kez daha peygamberlerin gönderiliş ve kitapların indiriliş keyfiyetine dönülüyor ki, müşrikler şunu iyice bellesinler: Dinsel çağrı, normal bir davetten başka bir şey değildir. Bu davet ise, kendilerine vahyedilen erkekler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir ve kendileri gibi insan olan bu adamlar insanları dünyaları ve ahiretleri için salih, yararlı şeylere davet etmektedirler.

Hiçbir peygamber ve hiçbir şariat kitabı dinsel çağrının her şeye üstün olan gaybî kudretin ve yürürlükteki doğal düzeni yıkacak, serbest seçime dayalı yasayı geçersiz, devre dışı bırakacak şekilde tekvinî (varoluşsal ve evrensel) iradenin belirginleşmesinden ibaret olduğunu söylememiştir. Dolayısıyla bir kimse, “*Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi... O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.*” diyemez.

Buna göre, “*Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik.*” ifadesi, müşriklerin, “Eğer elçilik diye bir şey olsa, bu, doğal düzenin ihlal edilmesine, insanın serbest seçiminin ve yapabilirliğinin iptal edilmesine yol açar.” şeklindeki iddialarına karşılık, risaletin kendilerine vahiy indirilen adamlardan oluşan normal insanlarla sınırlı olduğunu ifade etmeye yöneliktir.

Dolayısıyla birçok müfessirin ayetle ilgili olarak yaptığı şu değerlendirme isabetli değildir: “Ayet, Kureyş müşriklerine bir cevap niteliğindedir. Çünkü Kureyşliler insanların peygamber olamayacaklarını düşünüyorlardı. Eğer peygamberlik diye bir misyon var ise, bu, meleklere ait bir görevdir. Bu bakımdan ayet, hikmet esasına dayalı olarak işlevini gören ilâhî bir yasayı hatırlatmaktadır. Buna göre hikmet, dinsel davet için ancak kendilerine ilâhî bilgiler, emir ve yasaklar vahyedilen ve beşer olan erkeklerden başkasının görevlendirilmemesini öngörmüştür.”⁽¹⁾

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 607; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 20; Ruhü'l-Maani, c. 14, s. 147; Ruhü'l-Beyan, c. 5, s. 37; Menhecü's-Sadıkîn, c. 5, s. 194.]

Çünkü ayetlerin akışı böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir. Ayrıca bundan önce de müşriklerin böyle bir şey söylediklerinden veya meleklerin peygamber olarak gönderilmesini önerdiklerinden söz edilmemiştir. Bu nedenle ifadenin bu esasta yorumlanmasını gerektiren bir durum yoktur.

Bundan önce yer verilen ise, müşriklerin şu sözüydü: *“Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi... O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.”* Bunu da peygamberlik misyonunun, peygamberlerin gönderilmesinin imkânsızlığını vurgulamak için söylemişlerdi, bunun meleklerle özgü bir görev olduğunu anlatmak için değil.

Bazı müfessirler⁽¹⁾ bu ayetten hareketle, yüce Allah’ın çocukları ve kadınları peygamber olarak göndermediğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Hz. İsa’nın (a.s) beşikteyken peygamber oluşu problemini aşmak için de şöyle bir cevap vermişlerdir: Nübüvvet, risaletten daha geneldir. İsa Peygamber (a.s) de, *“Ben Allah’ın kuluyum. O bana kitabı verdi ve beni nebi (peygamber) yaptı.”* (Meryem, 30) ayetindeki sözüyle kendisinin resul değil de, nebi olduğundan söz ediyor.

Buna karşılık şunu söyleyebiliriz: Ayetten hareketle sözü edilen istidlal “erselna=gönderdik” ifadesiyle ilintilidir. “İrsal=gönderme” fiili ise, Kur’ân’da resul ile ilgili olarak kullanıldığı gibi, resul niteliğine sahip olmayan nebi ile ilgili olarak da kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Ve ma erselna min kablike min rasul-lin ve la nabiyyin=Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki...”* [Hac, 52] Eğer bu müfessirlerin ileri sürdükleri istidlal doğru olsaydı, bu, çocukların ve kadınların hem resullük, hem de nebilik niteliğine sahip olmadıkları anlamına gelirdi. Oysa yüce Allah Hz. İsa’nın (a.s) şöyle dediğini anlatır: *“Ben Allah’ın kuluyum. O bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı.”* (Meryem, 30) Yahya Peygamber (a.s) hakkında da şöyle buyurur: *“Henüz çocuk iken ona hüküm (peygamberlik) verdik.”* (Meryem, 12)

Bize göre doğrusu şudur: *“Senden önce de, ancak... erkekleri peygamber olarak gönderdik.”* ifadesi, peygamberlerin normal beşer cinsinden erkekler olduklarını anlatmaya yöneliktir. Yoksa maksat, peygamberlikle görevlendirildikleri sırada mutlaka buluğ çağına ermiş

1- [Ruhu'l-Beyan, c. 5, s. 37 ve c. 14, s. 147.]

erkekler olduklarını anlatmak değildir. Demek isteniyor ki: Resul olan Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Yahya (üzerlerine selâm olsun) kendilerine vahiy indirilen erkeklerdi; karşı konulmaz gaybî güçlerle, evrensel ilâhî iradeyle donatılmış olağanüstü kimseler değillerdi.

Bir başka surede yer alan bir ayet de buna yakın bir anlam ifade etmektedir: “*Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun. Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî de değillerdir.*” (Enbiyâ, 7-8)

“*Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun.*” ifadesindeki hitap, öyle anlaşılıyor ki Peygamber Efendimize (s.a.a) ve kavmine yöneliktir. Bundan önceki ayetlerde ise, hitap özel olarak Peygamberimize (s.a.a), ama anlam olarak bütün herkese yöneltilmişti. Böylece burada hitap herkesi kapsayacak şekilde genelleştiriliyor ki, muhatapların tümü kendi yolunu izlesin. O hâlde, eğer müşriklerin bazısı gibi, bunu bilmeyen varsa, bunlar zikir ehline başvururlar, onlara sorarlar. Peygamberimiz (s.a.a) ve müminler gibi, bu gerçeği bilenler de varsa, bunların başkasına başvurmaya ve soru sormaya ihtiyacı yoktur.

Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: “Hitap müşriklere yöneliktir. Çünkü bunu inkâr edenler onlardı. O hâlde onlar bilenlere başvurusunlar, onlara sorsunlar.”⁽¹⁾ Ancak böyle bir yorum, cümlede tekil hitap tarzının çoğul hitaba dönüştürülmüş olması gibi bir iltifatı gerektirir ki, bunu doğrulayacak belirgin bir husus yoktur. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

“ez-Zikr”, bir şeyin anlamını ezberlemek, zihninde tutmak demektir. Bir şeyi ezberlemeye ve zihinde tutmaya yarayan şey anlamında da kullanılır. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: “ez-Zikr kelimesiyle bazen nefsin bir mekanizması kastedilir ki, bu mekanizma aracılığıyla insanın öğrendiği bilgiyi koruması mümkün olur. Dolayısıyla bu açıdan, “el-hıfz=koruma” kelimesine benziyor. Ne var ki “hıfz”, kelimenin anlamını korumak itibarıyla kullanılırken, “zikr”, kelimenin anlamını hatırlama itibarıyla kullanılır. Bazen ise bir şeyin veya bir sözün kalpte hazır olması anlamında kullanılır. Bu nedenle, ‘Zikir (anma)

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 362, İbn Abbas'tan naklen.]

iki türlüdür; kalple anma, dil ile anma.' Bunların her biri de iki kısma ayrılır: Unutmadan sonra anma ve unutmadan sonra olmayan, bilakis anmayı sürekli kılma amacına yönelik anma.” (Alıntı burada sona erdi.)

Şurası açıktır ki, bu kelimenin anlamının esasında kalpteki anma anlamı yatmaktadır. Lafzın anma=zikir olarak isimlendirilmesinin nedeni, anlamı ifade etmesi ve zihne aktarmasıdır. Kur'ân'da bu esas göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. Şu da var ki, Kur'ân'da bu sözcük genellikle Allah'ı anma, Allah'ın zikri anlamında kullanılır. Dolayısıyla eğer bir şeyle kayıtlandırılmadan mutlak olarak kullanılmışsa, bundan maksat Allah'ın zikridir.

Bu boyutuyladır ki Kur'ân, nübüvvet vahyini ve peygamberlere indirilen kitabı “zikir” olarak isimlendirmiştir. Bu anlamı pekiştiren ayetlerin sayısı oldukça fazladır ve burada teker teker bunları sunmaya gerek yoktur. Nitekim yüce Allah tefsirini sunduğumuz ayetten sonraki ayette Kur'ân'ı zikir olarak isimlendirmiştir.

Dolayısıyla Nuh'a (a.s) indirilen Kitap, İbrahim'e (a.s) verilen Suhuf, Musa'ya (a.s) indirilen Tevrat, Davud'a (a.s) verilen Zebur ve İsa'ya (a.s) verilen İncil -ki bunlar Kur'ân'da sözü edilen semavî kitaplardır- gibi Kur'ân-ı Kerim de zikirdir. Bu kitapları alıp okuyan ve onlara inanan bağluları da zikir ehli idirler.

Bir şeyin ehli ve uzmanı olan kimseler de onun durumunu en iyi bilenler, onunla ilgili haberleri en iyi anlayanlar oldukları için, herhangi bir şeyi anlamak isteyenlerin, o işin ehline başvurmaları gerekmektedir. Semavî kitaplara bağlı olup da onların öğrenimini, öğretimini ve içerdikleri hükümlerle yönetimini üstlenen ehli de, bu kitapların uzmanıdır ve bu kitapları getiren peygamberlerle ilgili haberleri de başkalarından daha iyi bilirler. Dolayısıyla onlarla ilgili bir şeyi öğrenmek isteyenlerin o kitapların ehline başvurmaları, onlardan sormaları gerekir.

Ancak, “*zikir ehline (bilen kimselere) sorun.*” şeklinde bir hitapla karşı karşıya kalan müşrikler, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik iddiasını kabul etmiyorlardı, çağrısını doğrulamıyorlardı. Zikir niteliğine sahip Kur'ân'la da alay ediyorlardı. Nitekim yüce Allah onların bu tavırlarını bize şu şekilde aktarıyor: “(Kâfirler) dediler ki: “*Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin.*” (Hicr, 6) [Bu nedenle, “*zikir ehli*”nden maksadın müşrikler olduğunu söyleyemeyiz.] O hâlde “*zikir ehline (bilen kimselere) sorun.*” ifadesi, özellikle

Tevrat'ın bağlılarının Peygamberimizin (s.a.a) düşmanları olduklarını, onun peygamberlik iddiasını reddettiklerini de göz önünde bulundurursak konum itibarıyla ancak Tevrat'ın bağlılılarıyla örtüşür. Üstelik müşrikler onların bu düşmanca tavırlarından memnundular, onlara sempati besliyorlardı. Tevrat'ın bağlıları da müşrikler için, *“Bunlar, (Allah’a) inananlardan daha doğru yoldadır.”* diyorlardı. (Nisâ, 51)

Bazı müfessirlere göre,⁽¹⁾ ayette geçen “zikir ehli”nden maksat, geçmiş milletlerle ilgili haberleri bilen ilim adamlarıdır; bunların mümin veya kâfir olmaları fark etmez. İlmin de “zikir” olarak isimlendirilmiş olması, medlulü/kanıtlananı bilmenin, genellikle delilin/kanıtın üzerinde düşünülüp hatırlanmasıyla gerçekleşmesinden dolayıdır. Dolayısıyla burada müsebbebin sebeple isimlendirilmesinin tipik bir örneğiyle karşı karşıyayız.

Fakat bizce bu değerlendirme isabetli değildir. Çünkü gerektirici bir karine olmaksızın mecazî bir kullanımın varlığı gündeme geliri Kaldı ki, Kur’ân-ı Kerim’de “zikir” kavramının geçtiği tüm yerleri göz önünde bulundurduğumuz zaman, böyle bir anlamın dışında kullanıldığını görüyoruz.

Bazı müfessirlerin görüşü ise şöyledir: “Ayette geçen zikir ehlinin maksat, Kur’ân ehlidir. Çünkü yüce Allah, Kur’ân’ı zikir olarak isimlendirmiştir. Kur’ân ehli de Peygamber Efendimiz (s.a.a), ashâbı ve müminlerin seçkinleridir.”⁽²⁾

Fakat bu görüş de doğru değildir. Evet, Kur’ân’ın zikir ve Kur’ân ehlinin de zikir ehli olduğu kuşku götürmez bir gerçektir; ancak böyle bir anlamı özellikle bir ayetten çıkarmaya çalışmak, kanıtın tamamlanması ile uyuşmaz. Çünkü [bu ayetin muhatabı olan] müşrikler Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğini kabul etmezlerken, nasıl olur da onun peygamber olup olmadığını ona iman eden müminlerden kabul etsinler?

Her hâlükârda ayet, rasyonel evrensel bir ilkeyi gösterme amacına yöneliktir: Bilmeyenin (cahilin) uzman ve bilgili kimselere başvurması ilkesi... Ayetin içerdiği hüküm de taabbudî [emredileni sırf emredildiği için yerine getirmek, hikmetini bilmeden bile emre kulluk gereği itaat etmek kabilinden] bir hüküm değildir. Ayrıca cahil kimsenin bilgili kim-

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 362, Rummanî, Zeccac ve Ezherî'den naklen.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 362, Ebu Zeyd'den naklen.]

seye veya özellikle zikir ehline başvurup sormasına ilişkin emir de yönetsel (mevlevî), yasama (teşriî) nitelikli bir emir değildir. Bu da açıktır.

44) Apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplar ile (onları gönderdik).

Bu ifade, takdirî bir ifadeyle ilintilidir ve buna da önceki ayette yer alan “erselna=gönderdik” ifadesi delâlet etmektedir. Dolayısıyla takdirî açılımı şöyledir: Onları (senden önceki peygamberleri) apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplarla gönderdik. Yani onların peygamberliklerini kanıtlayan apaçık ayetler, mucizeler ve onlara indirilen kitaplar ile gönderdik.

Çünkü önceki ayetin ana hedefi, peygamberlerin kulluk niteliğine sahip normal insanlar olduklarını açıklamaktı. Sanki bu açıklama yapıldıktan sonra ayetin muhatabı olan zihinlerde şöyle bir soru uyanmış gibi: “Peki bu peygamberler ne ile gönderildiler?” Bunun üzerine onlara şöyle cevap veriliyor: “*Apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplar ile.*” Apaçık deliller peygamberliklerini kanıtlamak, kitaplar da öğretilerini korumak içindir.

Bazılarına göre, bu ifade “erselna=gönderdik” ifadesiyle ilintilidir. Yani, senden önce de, apaçık deliller ve kitaplar ile ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik.”⁽¹⁾

Böyle bir değerlendirmenin özü itibarıyla sakıncası yoktur. Fakat o zaman da az önce işaret ettiğimiz ince anlam göz ardı edilmiş olur.

Sana da Zikr’i (Kur’ân’ı) indirdik ki, kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın ve umulur ki onlar da (senin hakkında) düşünüp (hakkı) anlarlar.

Hiç kuşkusuz kitabın insanlara indirilmesi ile Zikr’in Peygamber’e (s.a.a) indirilmesi aynı şeydir. Şu anlamda ki, kitabın insanlara indirilmesi, Peygamber’e indirilmesi demektir. İnsanlar kitabı alsınlar, onu hemen pratik hayatlarının yol gösterici yasası hâline getirsinler diye. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar! Rabbinizden size kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur (Kur’ân) indirdik.*” (Nisâ, 174), “*Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ akıllanmaz mısınız?*” (Enbiyâ, 10)

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 149.]

Dolayısıyla ayetin anlamının özü şudur: Bu Zikr'in indirilişinden maksat, bütün insanlara ulaşmasıdır. Bu hususta sen ve diğer insanlar aynı konumdasınız. Hitabı senin şahsına yönelterek ve mesajı sana ileterek seni seçmemizin sebebi, sana gaybî bir güç ve evrensel ilâhî bir irade yüklemek, böylece onların ve her şeyin üzerinde seni egemen kılmak için değil. Bilakis, seni iki sebepten dolayı seçtik:

Birincisi: İnsanlara, peyderpey indirilen ayetleri açıklayacaksın diye. Çünkü insanlar ilâhî bilgileri bir aracı olmadan algılayamazlar. Dolayısıyla insanların içinden birinin açıklayıcı ve öğretici olarak seçilmesi zorunludur. Risalet misyonunun amacı işte budur. Bu misyonu üstlenen kimse kendisine inen vahyi alacak, sonra insanlara götürüp tebliğ edecek, onlara öğretecek ve açıklayacaktır.

İkincisi: Umulur ki, seninle ilgili olarak daha objektif düşünürler, böylece Allah katından sana indirilen ve senin tarafından onlara sunulan dinin hak olduğunu anlarlar diye. Çünkü senin hayatın boyunca içinde yaşadığın objektif koşullar, görüp geçirdiğin olaylar, karşılaştığın durumlar; yani yetim olmak, kimsenin tanımadığı, bilmediği bir gariban olmak, eğitimden, okuyup yazmaktan yoksun olmak, iyi bir eğiticinin eğitiminden geçmemiş olmak, yoksulluk, uygarlık ayrıcalıkları ve insanlık erdemleri adına sahip olduğu hiçbir şey bulunmayan cahil bir halkın içinde yaşamak gibi gerçeklerin tümü kemal ve olgunluk pınarından bir tek damla dahi tatmana, mutluluktan bir nebze almana engel oluşturacak etkenlerdir. Ancak yüce Allah, insanlara ve cinlere meydan okuman ve diğer semavî kitaplara egemen olması, ayrıca her şeyin açıklaması, bir yol gösterici, bir rahmet, bir delil ve apaçık bir nur olması için sana bir Zikir, bir kitap indirdi.

O hâlde, sırf senin hakkında düşünmek bile, senin getirdiğin mesajda senin en ufak bir katkının bulunmadığını, bu işte çok küçük de olsa bağımsız bir yetkinin olmadığını, Allah'ın onu sana bilgisiyle indirdiğini ve bu hususta seni kudretiyle desteklediğini, ama kesinlikle normal sebepleri devre dışı bırakmadığını anlamak için yeterli bir kanıttır.

Tefsirini sunduğumuz ayetle ondan önceki ayetin akışını da göz önünde bulundurduğumuz zaman bunu anlıyoruz. Kısaca özetleyecek olursak; *“kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın”* ifadesi, kitabın indirilişinin gayesidir; ama ötesi olmayan salt kendisi için bir amaç değil. Bilakis, Peygamber'in (s.a.a) şahsıyla ilintili olma-

sı açısından amaçtır. Ayrıca “yetefekkerûn=anlarlar” ifadesinin ilintili olduğu ifade hazfedilmiştir. O da “senin hakkında” gibi bir ifadedir, “Zikir hakkında” gibi bir ifade değil.

Fakat müfessirler, “*kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın*” ifadesinin, doğrudan Zikr’in indirilişinin amacı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, düşünüp anlamaktan maksat, Zikir üzerinde düşündürmektir. Ki onun hak olduğu bilinsin. Bu durumda ayetin anlamının şöyle olması gerekir: Sana Zikr’i, yani Kur’ân’ı indirdik ki, bütün insanlara, bu kitapta kendilerine indirilen temel bilgileri, hükümleri, yasaları, geçmiş milletlerin durumlarını, onlarla ilgili olarak cereyan eden ilâhî sünnet ve yasaları açıklayasın. Belki böylece kitap üzerinde düşünerek onun Allah katından gelen hak olduğunu anlarlar veya senin onlara açıkladıklarını düşünüp anlarlar.

Oysa okuyucular bilirler ki, böyle bir değerlendirme birkaç sorunu gerektirmektedir: **Birincisi:** Kitabın Peygamber’e, insanlara indirileni açıklaması için indirilmiş olması zaten elde olan bir anlamı yeniden elde etmeye çalışmaya benzemektedir. Böyle bir çıkarsamada bulunmak için ayetin ifadesinin, “Ve enzelna ileyke’z-zikre li-tubeyyinehu lehum=Sana Zikr’i indirdik ki, onu insanlara açıklayasın.” şeklinde bir ifadeye dönüştürülmesi gerekir.

İkincisi: “İleyke=sana” sözcüğü, gereksiz bir fazlalık durumuna düşer. Özellikle “*düşünüp anlarlar*” ifadesini göz önünde bulundurduğumuz zaman bu durum daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Çünkü inzalin (indirmenin) amacı (indirileni insanlara) açıklamaktır ve bunda da üzerine indirilen kişinin başkası değil de Peygamber (s.a.a) olmasının hiçbir etkinliği yoktur. Bunun gibi, Zikir hakkında tefekkür etmek de, kime indirildiğini göz önünde bulundurmaksızın Allah katından gelenin hak olduğunu bilmenin umulan amacı konumundadır. Bu da, “ileyke=sana” ifadesinin cümle içinde gerek duyulmayan bir fazlalık olmasını gerektirir.

Üçüncüsü: Ayet, akışı itibariyle, kendisinden önce yer alan “*Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik.*” ayetinin ve bundan önceki ayetlerin akışından koparılmış olur.

Ayetle ilgili bir diğer yorum daha vardır ki, bununla yukarıda işaret ettiğimiz problemleri aşmak mümkündür. Şöyle ki, Peygamber’e

indirilen Zikir'den maksat, Kur'ân'ın lafzıdır. İnsanlara indirilenden maksat da hükümlerin anlamları, şer'i yasalar ve başka hususlardır. Dolayısıyla “*açıkläyasın*” ifadesi, indirmenin amacını teşkil etmektedir; “*ve umulur ki onlar da düşünüp anlarlar.*” ifadesi de, takdirî bir ifadeye atfedilmiş olup, “indirme”nin değil de “açıklama”nın amacını oluşturmaktadır. Ne var ki bu yorum, ayetin zahirine aykırıdır. Bu ayet üzerinde iyice düşünülmesi gerekmektedir.

Ayetin akışı içinde, “enzelna ileyke=sana indirdik” ve “ma nüzzele ileyhim=kendilerine indirilen” şeklinde iki ayrı fiilin kullanılmış olması, çok ince bir anlama işaret etme amacına yöneliktir. Çünkü birincisinde fiil, “if'al” kalıbına uyarlanmış ve bu kalıp, eylemin bir bütün olarak ve bir kerede gerçekleştiğine delâlet eder. İkincisinde ise fiil “tef'il” kalıbına uyarlanmış; bu kalıp ise, aralıklı, tedricî ve peyderpey gerçekleşmeye işaret eder. Böyle bir fiil değişikliğinin gerekçesi şu olabilir: “Enzelna ileyke=sana indirdik” ifadesinde, indirmenin sadece Peygamberimizle (s.a.a) ilintili boyutu esas alınmış ve bizzat indirme olgusunun özelliği dikkate alınmamıştır. Bu nedenle bütünü bir kerede ifade edilmesi esas alınmış ve Allah katından indiriliş “inzal” kalıbıyla ifade edilmiştir.

İnsanların bu bağlamdaki pozisyonları ise, indirileni almak, öğrenmek ve gereğince amel etmektir. Bunlar da doğal olarak belli aralıklarla ve peyderpey gerçekleşen eylemlerdir. Bu nedenle bundan söz edilirken ve insanlara indirilişine işaret edilirken “tenzil” kalıbı kullanılmıştır.

Bu ayet, Peygamber Efendimizin (s.a.a) Kur'ân ayetlerine ilişkin açıklamalarının kanıt mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Bazıları, “Peygamberimizin (s.a.a) açıklamalarının kanıtsallığı, açık nasların ve müteşabih ayetlerden anlaşılabilenlerin dışında kalan ifadeler açısından veya Allah'ın kelâmının bazı sırları ya da tevil edilmesi gereken cümleleri açısından geçerlidir.”⁽¹⁾ demişlerse de, bu tür yorumlara itibar etmemek gerekir.

Sözünü ettiğimiz kanıtsallık, Peygamberimizin (s.a.a) açıklamalarıyla ilgilidir. Ancak mütevatir düzeyine ulaşmış ünlü Sakaleyn Hadisi ve başka hadislerden yola çıkarak Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) açıklamaları da bu kapsama girer. Sahabeden veya tâbiîn-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 150.]

den ya da ulemadan oluşan ümmetin geri kalanının açıklamalarının ise, bu tür bir kanıtsallığı söz konusu değildir. Çünkü ne ayet, ne de güvenilir kanallardan rivayet edilmiş bir hadis, bu saydığımız grupların açıklamalarının kanıt olabileceğine ilişkin bir ifade içermektedir.

“Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun.” ifadesine gelince; daha önce bu ifadeyle rasyonel bir ilkeye irşat edildiğini vurgulamıştık. Hükmü belli bir grupla sınırlandırmaksızın, bilmeyenlerin bilenlere başvurması ilkesi yani.

Bu söylediklerimiz Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) doğrudan alınan, sözlü açıklamalar için geçerlidir. Onlardan aktarılan haberlere gelince, şayet mütevatir düzeyine ulaşmışlarsa veya kesin yahut kesin hükmünde sayılan bir karineyle destekleniyorlarsa, onların açıklaması sayılacakları için kanıt özelliğine sahip kabul edilirler. Fakat Peygamberimize ve Ehlibeyt İmamları'na nispet edilip de Kur'ân-ı Kerim'le açıkça çelişen veya çelişmeyip de mütevatir düzeyine ulaşmayan ve kesin bir karineyle de desteklenmeyen rivayetlerin kanıtsallığı söz konusu değildir. Çünkü Kur'ân'a muhalif bir ifade açıklama sayılmaz. Aynı şekilde mütevatir olmayan veya kesin bir karineyle desteklenmeyen rivayetler de açıklama niteliğini tam anlamıyla ihraz etmiş olmazlar. Bu konunun ayrıntılarını başka bir yerde ele almak gerekir.

45) Tuzak kurarak kötü işler yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden yahut hiç fark etmedikleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular?

Bu ve bundan sonraki iki ayet, Allah'tan başkasına ibadet eden, hayatlarına yön verip hareketlerini düzenleyen kanunları kendi başlarına koyan müşriklere yönelik uyarılar ve ağır tehditler içermektedir. Kendi uydurdukları çürük kanıtlara dayanarak Allah'ın peygamberler aracılığıyla indirdiği şeriatlarından yüz çevirip kendi başlarına yaptıkları amellerin tümü kötülüklerden ibarettir. Hayatları boyunca büyük bir istikbar (büyüklük taslama) ve gururla dönüp dolaştıkları her türlü hareketleri, duruşları, alışları, verişleri, edişleri ve etmeyişleri gibi işlerinin tümü de günah nitelikli davranışlardır. Ki müşrikler bunları rableri olan Allah'a, Allah'ın dinini benimsemeye ve O'nun yolunu izlemeye çağıran peygamberlerine karşı tuzak kurma amacıyla yapmaktadırlar.

Buna göre, “es-seyyiat=kötülük” ifadesi, “amilû=yaptılar” anlamını da içeren “mekerû=tuzak kurdular” fiilinin mefulüdür. Yani tuzak kurma amacıyla kötü işler yapanlar. Bazılarına göre,⁽¹⁾ “es-Seyyiat ifadesi, meful-ü mutlak yerine geçen bir sıfat konumundadır. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Yemkurûne’l-mekrati’s-seyyiat=Kötü tuzaklar kuranlar...” demişlerse de bu, ayetlerin akışına uymayan bir yorumdur.

Kısacası, ifade, müşriklere yönelik bir uyarı mahiyetindedir ve onları ilâhî azapla tehdit etmektedir. Kuşkusuz Mekke müşrikleri de bu kapsama girerler. Dolayısıyla ifade, önceki açıklamaların devamı ve detayı mahiyetindedir. Buna, ayrıntılandırma edatı “fa” ile başlayan “e-fe emine=emin mi oldular” ifadesi delâlet etmektedir.

Buna göre ayetin anlamı -Allah herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Apaçık ayetler, Allah’ın onların rabbi olduğunu, rabliğinde hiçbir ortağının bulunmadığını ve elçiliğin imkânsız bir olgu olmadığını, bilakis onların dünya ve ahiret hayatlarını ıslaha, dünyalarını ve ahiretlerini daha iyi kılmaya yönelik bir çağrı olduğunu, bu çağrıyı yapan peygamberlerin de kendileri gibi birtakım erkekler olup Allah tarafından gönderildiklerini ve söz konusu çağrının içerdiği mesajları Allah’ın onlara vah-yettiğini kanıtladıklarına göre, bütün bunlardan yüz çeviren, Allah’ın dinini terk edip heva ve heveslerine uygun kanunlar koyacak düzlemi oluşturmak maksadıyla birtakım çürük gerekçelere dayanarak Allah’a ve elçilerine karşı tuzak kuran ve kötü işler yapan şu müşrikler, acaba Allah’ın kendilerini yerin dibine geçirmeyeceğinden veya hiç fark etmedikleri bir yerden üzerlerine korkunç azabını indirmesinden emin mi oldular? Yani azabı indirmeden önce kendilerine azabın geldiğini haber veren bir belirti olmaksızın ve ansızın gelip çatmasından emin midirler ki bu kadar rahat hareket edebiliyorlar?

46) Yahut (Allah’ın) onları (bizzat) dönüp dolaştıkları (nimet) ile cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? (Çünkü) onlar, (Allah’ı) aciz bırakacak değillerdir.

Bu ifadede fail (yakalayan) yüce Allah’tır. Yakalama fiilinin Allah’a nispet edildiğinin örnekleri çoktur Kur’ân’da. Bazılarına göre ise⁽²⁾ zamir (fail) azaba dönüktür. Dönüp dolaşmaktan maksat da, bir

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 151.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 151.]

hâlden bir hâle geçiştir. Bundan maksat ise, müşriklerin amaçlarını ve kötü işlerini gerçekleştirmeye yönelik durum değiştirmeleri ve dünya hayatının çeşitli nimetleri arasında daldan dala konar gibi dönüp dolaşmalarıdır. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları, sakın seni aldatmasın! Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!*” (Âl-i İmrân, 196-197)

Buna göre, müşriklerin dönüp dolaşmalarında yakalanmalarından maksat, Allah’a ve elçilerine karşı tuzak kurmak amacıyla kötü işleri arasında dönüp dolaştıkları bir anda yakalanıp azaba çarptırılmalarıdır. Ya da anlamı şudur: Allah onları bizzat dönüp dolaştıklarının kendi- siyle yakalayıp azap eder, böylece ellerindeki nimet felâkete dönüşür. Bu ikinci yorum, “(Çünkü) onlar, (Allah’ı) aciz bırakacak değillerdir.” ifadesine daha uygun düşmektedir.

“(Çünkü) onlar, (Allah’ı) aciz bırakacak değillerdir.” ifadesi, müşriklerin dönüp dolaşmaları ile kötü amaçlı tuzaklar kurmaya yönelik eylemleri esnasında yakalanmalarını gerekçelendirmek amacıyla yer almıştır. Demek isteniyor ki: Çünkü onlar üstünlük sağlayarak veya hükmünden kaçarak Allah’ı dileği işi gerçekleştirmede aciz bırakacak değillerdir. Bu bakımdan ayetin anlamı açıktır.

47) Ya da onları (azabın geleceğini fark edecekleri şekilde) bir korku üzere cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Çünkü Rabbiniz çok şefkatli ve pek merhametlidir.

“et-Tahavvuf”, birinin içine korkunun düşüp yerleşmesi demektir. Dolayısıyla korku üzere yakalamaktan maksat, korku esaslı cezalandırmak ve azap etmektir. Ta ki azabı fark etsinler, böylece ondan korkup ellerinden geldiğince tövbeyle, pişmanlıkla sakınmaya çalışsınlar. O hâlde, korku üzere yakalama, farkında olmadıkları bir şekilde onları ansızın yakalamaya karşılık olarak [ki daha önceki bir ayette geçmişti] kullanılmış bir ifadedir.

Bazılarına göre ise,⁽¹⁾ korku üzere yakalamaktan maksat, helâk etmeksizin salt deprem, kasırga ve benzeri korkunç felâketlerle cezalandırmaktır.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 151.]

Diğer bazılarına göre de,⁽¹⁾ “et-tahavvuf” ifadesi, kısma ve eksiltme anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah’ın onların sahip oldukları nimetleri birer birer peyderpey ellerinden alıp eksiltmesi yani. Önce can güvenliğini ortadan kaldırması, sonra yağmurları yağdırmaması, ardından yüksek enflasyon altında onları ezmesi, sonra da bedensel ve ruhsal sağlıklarını ellerinden alması gibi.

“Çünkü Rabbiniz çok şefkatli ve pek merhametlidir.” ifadesi de, yukarıda yer verilen açıklamaların gerekçesi mahiyetindedir. Yani onları korku üzere almakla yetinir ve onları cezalandırmada, sayılan cezaların en hafifi olan bu azap türüne kadar indirime gider; çünkü O çok şefkatli ve pek merhametlidir. İfadede, “Rabbiniz” gibi bir tabirin kullanılması da buna yönelik bir işaret içermektedir. Önceki iki yorum açısından bu ifadenin bir gerekçe olması açık bir husustur. Üçüncü yoruma ilişkin bir gerekçe olması hususuna gelince: Sahip oldukları şeyleri kısıp azaltmak suretiyle peyderpey onları cezalandırmak, kuşkusuz karşı tarafa konumunu anlayıp kendine gelmesini sağlayacak bir süre vermeyi, fırsat tanımayı gerektirir. Ki tövbe veya başka bir yöntemle azaptan kendini sakındırabilsin.

Sözü edilen azap türlerini saymakla ilgili yapılan bu açıklama, bazılarının söylediği gibi,⁽²⁾ azap türlerini bunlarla sınırlandırmak değil, bilakis maksat azapların bir kısmını saymaktır.

48) Allah’ın yarattığı (cismanî) şeylere bakmadılar mı? Onların gölgeleri (Allah’ın emrine) boyun eğdikleri hâlde Allah’a secde ederek sağdan ve soldan dönerler.

“E-ve lem yerev=görmediler mi?” ifadesiyle gözle görmek, yani somut varlıklara, cismanî şeylere bakmak kastedilmiştir. Çünkü ayetin asıl amacı, gölgesi bulunan cisimlere doğru bakışı yöneltmek, dikkati çekmektir.

Ayetin orijinalindeki “yetefeyyeu” kelimesinin mastarı olan “et-tefeyyü”, “el-fey”den türemiştir ve (kısalış sonrası) dönüş hâlindeki gölge anlamına gelir. Bu yüzden denilmiştir ki: “ez-Zill”, günün başından gün ortasına kadarki gölgeye, “el-fey” ise, günün ortasından sonuna kadarki gölgeye verilen isimdir. Ama zahiren “ez-zill”, daha önce de söy-

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 364; Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 153.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 152.]

lendiği gibi, “el-fey”den daha geneldir. Tefsirini sunduğumuz ayet de bunu pekiştirmektedir. O hâlde “et-tefeyyu”, gölgenin yok olduktan [ve güneşin yükselmesi sonucu kısaldıktan] sonra geri dönmesi demektir.

“eş-Şemail”, “eş-şimal”ın çoğuludur ve sağın karşıtı, sol demektir. Çoğul olarak kullanılmış olmasının nedeni, bir şeyin arkasına ve soluna düşen tüm yönlerin sol olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla bu yönlerin tümü, sağın karşıtı sol sayılırlar. Nitekim gölgesi bulunan bir varlığın, birkaç gölgeye sahipmiş gibi değerlendirilmesi bu açı itibariyledir. Bu değerlendirmede bir şeyin tekil olarak kullanıldığı hâlde çoğul anlamını ifade ettiği kastedilmiyor kuşkusuz. Bilakis, sağ yanının dışındaki bütün yönlerinin her birinin ayrı bir gölgesi varmış gibi algılanır, böylece aynı şeyin bir yönündeki gölge diğer bir yönündeki gölgeden ayrıymış gibi varsayılır.

“Dahîrîn” kelimesinin kökü olan “ed-dühur” ise, boyun eğme, küçülme demektir.

Ayette yer alan “rüyet”ten maksadın gözle görme yani bakma olması, Allah’ın şey olarak yarattıklarından -ki ifadenin orijinalinde geçen “min şey’in=şeyler”, “ma halekallahu=Allah’ın yarattıkları” ifadesinin açıklaması konumundadır- maksadın da gözle görülen varlıklar olduğuna ilişkin bir karinedir. Hemen ardından gölgelerin dönerek yer değiştirmesine ilişkin açıklama, bunun, dağ, ağaç, bina ve yerde dik duran cisimler gibi yoğunluklu cisimlerle sınırlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla bir kimse, özellikle Allah’ın yarattıklarının “min şey’in (bütün şeyler)” şeklinde açıklanmasını da ileri sürerek parlak cisimler (yıldızlar), saydam cisimler ve cisimlerin arazları gibi bazı varlıkların gölgesi yoktur, diye itirazda bulunamaz.

Bazıları böyle bir problemi aşmak için, “*Onların gölgeleri boyun eğdikleri hâlde Allah’a secde ederek sağdan ve soldan dönerler.*” ifadesini “şey”in sıfatı olarak değerlendirmişlerdir ki, açıklama sırf gölgesi bulunan varlıklara ilişkin olsun. Kuşkusuz bu da üzerinde durulmaya değer bir yorumdur.

Ayet, tevhit inancını ve peygamberlik misyonunu inkâr eden müşriklerin dikkatini, sağa-sola dönen ve gölgeleri bulunan cisimlerin durumlarına çekmekte, onlara bakmalarını istemektedir. Çünkü gölgelerin bu hareketleri cisimlerin, aynı şekilde göklerde ve yerde bulunan canlıların ve meleklerin, yüce Allah’ın büyüklüğü ve ululuğu

karşısında secdeye kapanışlarını, boyun büküşlerini ve küçülüşlerini temsil etmektedir.

Dolayısıyla her varlığın gölgesi sadece Allah'a secde etmektedir. Çünkü bu varoluşsal itaati ve takvinî ibadeti ile boyun eğişini ve küçülüşünü temsil edecek biçimde O'nun emrine karşı zatî bir itaat ve boyun eğme içindedir.

Evrende tek bir ilâhın ve mabudun, onun da sadece ulu Allah olduğunun ve O'na boyun eğmenin ve secde etmenin bu ilâhlığın gereği olduğunun en açık kanıtıdır bu. İşte bu, müşriklerin inkâr ettikleri tevhit ile nübüvvet ilkelerinin gerçeğidir. Acaba tevhit, boyun eğilmesi, küçülerek ve zelil olarak yönelinmesi, teveccüh edilmesi gereken ilâhın yüce Allah olduğuna inanmaktan başka nedir ki? Yine nebi ve resullerin çağrılarının ifade ettikleri din, yüce Allah'ın iradesi doğrultusunda emir ve yasaklarına uymaktan, O'na istediği her konuda itaat etmekten başka nedir? Öyleyse müşrikler ne diye bunu inkâr ediyorlar? Oysa onlar yeryüzünde olan somut cisimlerin gölgelerinin Allah'a secde ettiklerini görüyorlar, biliyorlar. Göklerde ve yerde bulunan melekler ve diğer varlıklar da O'na secde etmekte, emrine uymaktadırlar. Müşriklerin Allah'ın dışında ilâh edinip adlarına put heykelleri diktikleri varlıklar da buna dâhildir. Çünkü müşriklerin ilâh edindikleri varlıklar ya meleklerden ya cinlerden ya da kâmil insanlardan oluşuyor ve bunların tümü de Allah karşısında küçülerek yere kapanıyor, emrine uyuyorlar.

Buna göre ayetin anlamı -Allah herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Rablik makamının tekliğini ve peygamberlerin sundukları çağrıyı inkâr eden şu müşrikler, Allah'ın yarattığı şeylere, yani yeryüzünde dik duran dağlara, binalara veya ağaçlara ya da dik duran herhangi bir cisme bakmadılar mı? Onların gölgeleri (Allah'ın emrine) boyun eğdikleri, boyun büküp küçüldükleri hâlde Allah'a secde ederek sağdan ve soldan dönerler.

Kitabımızın on birinci cildinde, *“Gölgeleri de sabahları ve akşamları (uzayıp kısalarak O'na secde eder).”* (Râ'd, 15) ayetini tefsir ederken, gölgenin secde edişinin ifade ettiği anlam üzerinde durmuştuk.

49-50) Göklerde ve yerde olan bütün canlılar ve melekler Allah'a secde ederler (Allah'ın emrine boyun eğler). Ve onlar (melekler Allah'a karşı hiçbir şekilde) büyüklük taslamazlar. Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar.

Bundan önceki ayette Allah'a secde edişin gözle gözlemlenecek şekilde temsili ve tecessümü olan gölgelerin secde edişinden söz edildi. Bu ayette ise, göklerde ve yerde bulunan canlıların -"ed-dâbbe", bir yerden bir yere geçerek kımıldayan, hareket eden her canlı demektir-gerçek anlamda secde edişlerinden söz ediliyor. Ki secde, ilâhî büyüklük ve ululuk karşısında alçalışın, küçülüşün en son noktasıdır. Çünkü insanın yüzü ile yere kapanmasından, yüzünü yere koymasından ibaret olan secde, ancak sözünü ettiğimiz bu anlama yönelik olduğu zaman ibadet niteliğini kazanabilir. Dolayısıyla secdenin gerçeği, sözünü ettiğimiz anlamdaki alçalış ve küçülüştür.

"ed-Dâbbe=canlı" kavramının içine insanlar girdikleri gibi, cinler de girer. Çünkü yüce Allah, cinleri Kur'ân'da, insan ve diğer hayvanlar gibi hareket etme, devinim kabiliyetine sahip varlıklar olduklarını çağrıştıracak şekilde tavsif ediyor. Fakat yüce Allah, melekleri bu kavramın içine almamış, onlardan ayrı olarak söz etmiştir. Bu da gösteriyor ki, yüce Allah'ın meleklerle ilgili olarak Kur'ân'da yer verdiği iniş, yükseliş, gidiş ve geliş gibi normalde bir yerden başka bir yere taşınmayı, mekân itibariyle hareket etmeyi ifade eden nitelikler, başka canlı türlerinin mekânsal devinimleriyle aynı mahiyette değildirler. Bu husus son derece açıktır.

"Göklerde ve yerde olan bütün canlılar... Allah'a secde ederler." Yani bütün canlılar, bütün varlıklar zatları itibariyle Allah'a boyun eğer, O'na itaat ederler. Ki buna secdenin hakikati diyoruz. Dolayısıyla ibadet edilmek ve secde edilmek yüce Allah'ın hakkıdır.

Bu ayet, dünyanın dışında gökte de hareket eden ve orada yaşayan canlıların bulunduğuna ilişkin bir kanıt içermektedir.

"Ve melekler Allah'a secde ederler. Ve onlar büyüklük taslamazlar." ifadesindeki "yestekbirûne" kelimesinin farklı mastarları olan "el-istikbar" ve "et-tekebbür" kelimeleri insanla ilgili kullanıldığında, insanın öyle olmadığı hâlde kendini büyük sayması ve büyük yerine koyması demektir. Bu yüzden, kötü sıfatlardan biri olarak kabul edilir. Fakat "tekebbür" ifadesi, bazen yüce Allah'ın gerçek olan büyüklük ve yüceliği için de kullanılır. Çünkü Allah gerçekten büyük ve yücedir. Dolayısıyla O, kebir (büyük) ve mütekebbir/yücedir. Buna karşılık "Allah müstekbirdir (büyüklük gösterisinde bulunan, büyüklük taslayan-dır)" denmez. Böyle denilmemesinin nedeni, kelimenin lafız itibariyle

olsa gerek. Çünkü “istikbar/büyüklik” taslamak, kipi (“istif’al” kalıbına uyarlanması) itibariyle büyüklüğü istemekten, talep etmekten ibarettir. Bu da, büyüklüğü isteyenin kendisinde büyüklüğün olmadığını gerektirir. Başkasına karşı büyüklik ve yücelik taslamanın nedeni ise, kendisinde olmayanı varmış gibi göstermektir. İşte bu bakımdan “istikbar” yerilen kötü bir şeyidir. “Tekebbür” ise, büyüklükle ortaya çıkmak demektir. İster bu büyüklik büyüklükle ortaya çıkanın zatında olsun; yüce Allah’ta olduğu gibi -ki bu gerçek anlamda tekebbür ve büyüklüktür-, isterse de başkalarında olduğu gibi, sırf bir iddia ve aldanma (sahte büyüklük gösterisi) şeklinde olsun.

Bundan da anlaşılıyor ki, “istikbar=büyüklik taslamak” her zaman kötüdür. Bir insanın diğer bir insana karşı üstünlük taslamasının kötülüğü şuradan gelir: Her ikisi de yoksulluğun ve başkasına muhtaçlığın kısıkağı altındadır. Hiçbiri kendisine de, bir başkasına da ne bir yarar, ne de bir zarar dokundurabilir. Bu yüzden ikisinden birinin diğerine karşı üstünlük taslaması; haddini aşmak, sınırını geçmek, zulmetmek ve azmak anlamına gelir.

İnsanın yaratıcısına karşı büyüklik taslaması ise, ancak insanın kendini bağımsız ve ihtiyaçsız addetmesi, Rabbinin makamının farkında olmaması ile gerçekleşebilir. Çünkü kul ile Rabbi arasında; kulun zelliliği, Rabbin üstünlüğü; kulun fakirliği, Rabbin zenginliği şeklinde bir nispet vardır. Kul bu nispeti göz ardı etmediği, Rabbinin makamını müşahade etme hususunda kusur işlemediği sürece, Rabbine karşı büyüklik taslaması düşünülemez. Çünkü büyük ve ulu birinin huzurunda bulunduğu farkında olup, kendinin küçüklüğünü ve zelliliğini, karşısında olanın da büyüklüğünü ve üstünlüğünü gözlemleyen küçük ve zellil birisinin kendisi için büyüklik taslaması ve üstünlük iddiasında bulunmaya kalkışmasına imkân yoktur. Ama eğer bu gerçeklerin farkında olmazsa veya aklını yitirmiş olursa, o başka.

Büyüklik ve yücelik bütünüyle Allah’a ait olduğuna göre, kulun büyüklik ve yücelik iddiasında bulunması Rabbine karşı gelme, O’nun makamını gasp etme ve O’na karşı, sahipmiş gibi büyüklik ve üstünlük taslama anlamına gelir. Bu, zat açısından büyüklik taslamadan, bir kimsenin içinde büyüklik ve üstünlük duygusunu taşımasından ibarettir. Hemen arkasından fiil açısından büyüklik taslama gelir. Bu da Allah’ın emirlerini yerine getirmemekten ve yasaklarına uymamaktan

ibarettir. Çünkü kul, ilâhî irade karşısında, ona muhalif olacak bağımsız bir iradeye sahip olduğunu düşünmedikçe, O'nun emir ve yasaklarına karşı gelmeyi kendisi için bir yetki ve bir hak olarak görmez.

Buna göre, “*büyüklik taslamazlar.*” ifadesi, meleklerin tanımıyla ilintilidir. Kulluk bağlamında sunulan bu açıklama gösteriyor ki, melekler Rablerine karşı büyüklik taslamazlar, O'ndan hiçbir zaman gafil olmazlar, O'nun makamının bilincinde olmaktan, ululuğunu gözlemlemekten gafil olmazlar.

Ayette büyüklik taslama olgusu olumsuzlanırken, bunun zat açısından mı yoksa fiil ve amel açısından mı olduğuna ilişkin bir kayda yer verilmemiş ve niteleme mutlak olarak kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki, melekler ne iç duyguları (zatları), ne de eylemleri (amelleri) itibariyle O'na karşı büyüklik taslamazlar. Yani O'ndan asla gafil olmaz, O'na ibadet etmekten kaçınmaz, emirlerine muhalefet etmezler. Nitekim bu niteliğin mutlaklığını ve kapsamlılığını vurgulamak amacıyla da, “*Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar.*” açıklamasına yer verilmiştir. Böylece melekler açısından hem zatî, hem de amelî büyüklik taslama olgusu olumsuzlanmıştır.

Bunun açıklaması şöyledir: “*Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar*” cümlesi, meleklerin Rablerinden korktuklarını ortaya koyuyor. Oysa Allah katında hayırdan başka bir şey yoktur, şer O'nun katında olmaz. Sonra korkmalarını gerektiren bir sebep de yoktur. Ancak kötülük ve sebeplerinin kulun yanında olması başka. Cümlede korku, doğrudan Rableriyle ilintilendirilmiş, “*O'nun rahmetini umarlar ve O'nun azabından korkarlar.*” (İsrâ, 57) ayetinde olduğu gibi, Yüce Allah'ın azabıyla veya O'nun emirlerine karşı gelmekle ilintilendirilmemiştir.

O hâlde bu korku, katında hayırdan başka bir şey olmasa da yüce Allah'tan duyulan bir korkudur. Korku ise işleme ihtimali bulunan bir kötülüktен dolayı hissedilen bir duygu olsa da, gerçek anlamda etkilenme, kırılma ve küçülmedir. Zaten zayıf birinin, gücüyle belirginleşen güçlünün gücünden etkilenmesi; küçük ve ezik bir kimsenin, büyüklüğüyle ezip geçen, ululuğuyla kahreden büyük ve ulu bir kimse karşısında kırılması, bükülmesi bir zorunluluktur. O hâlde meleklerin duydukları korku; Rablerinin makamını gözlemlemek, bir an bile O'ndan gafil olmamak suretiyle hissettikleri zatî bir etkilenmedir.

“*Rablerinden korkarlar*” ifadesinin, “*Üstlerindeki*” ifadesiyle kayıtlandırılmış olması da bizim açıklamalarımızı pekiştiren bir ayrıntıdır. Çünkü bu ifadede, yüce Allah’ın üstlerinde kahredici gücüyle bulunmasının, onlara nispetle yüce olmasının korku duymalarının sebebi olduğuna işaret ediliyor. Bu ise, sadece Allah’ın makamından korkmaktır, azabından duyulan bir korku değildir. Dolayısıyla bunların korkusu zatî bir korkudur ve içlerinde büyüklük taslama duygusunu bütünüyle olumsuzlama amacına yöneliktir.

“*Ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar.*” ifadesi de, onların fiil ve amel bazında büyüklük taslamadıklarına işaret etmektedir. Daha önce, zat açısından Allah’a karşı büyüklük taslanmadığı sürece eylemsel olarak da O’na karşı büyüklük taslanmaz, demiştik. Öyleyse melekler hiçbir emirle ilgili olarak Allah’a baş kaldırmazlar, bilakis emredildikleri şeyi yerine getirirler. “Yu’merûne=kendilerine emredilen” kelimesinin meçhul sıygası şeklinde kullanılmış olması, yüce Allah’ın makamına karşı duyulan saygıyı ve ululamayı ifade etmek içindir ve bu gayet açıktır.

Bundan da anlaşılıyor ki, melekler Allah’ın yarattığı varlık türlerinden biridirler. Bunlar, kesinlikle Rablerinin makamından gafil olmazlar. Emirleri karşısında ciddiyetsizlik gösterip laubalilik etmezler. Bu hususta yanılmazlar, unutkanlık göstermezler. Hiçbir iş onları bu bilinçten alıkoymaz. Yüce Allah’ın irade ettiğinden başka bir şey irade etmezler.

Yüce Allah’ın, ayette secde ettiklerinden söz edilen varlık türleri arasında özellikle meleklerin niteliklerini ve kulluk sunma biçimlerini ayrıntılı olarak anlatmasının nedeni; putperestlerin, adlarına heykeller dikip taptıkları ilâhlarının büyük kısmının meleklerden oluşmasıdır. Gök tanrısı, yer tanrısı, rızık tanrısı ve güzellik tanrısı gibi. Bir diğer amaç da, putperestlerin meleklerle ilgili asılsız iddialarına rağmen, onların bütün varlıklar içinde en fazla Allah’a ibadet ve kullukla meşgul olan varlıklar olduklarını göstermektir.

Bazıları⁽¹⁾ bu ayetten hareketle tuhaf bir çıkarsamada bulunmuşlardır. Bunlara göre, melekler de tıpkı bizim gibi ilâhî şeriatla yükümlüdürler ve korku ile ümit arasında bir ruhsal konum içindedirler. Yükümlüdürler; çünkü kendilerine birtakım emirler yöneltiyor. Korku ve

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 158.]

ümit arasında bir ruhsal konumdadırlar; çünkü ayette onların korktuklarından söz ediliyor. Korku olan yerde ümit de vardır.

Ancak bu çıkarsamanın bütünüyle yanlış olduğu açıktır. Önce meseleyi emre muhatap olmaları bazında ele alalım: Bir kere yüce Allah'ın kesinlikle yükümlülük söz konusu olmayan hususlarla ilgili olarak da emirler yönelttiğine ilişkin birçok ayet yer alır Kur'ân'da. Göklere, yere ve başka varlıklara yöneltilen emirler gibi. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Ona ve yerküreye, ‘İsteyerek veya istemeyerek, gelin!’ dedi. İkisi de, ‘İsteyerek geldik.’ dediler.”* (Füssilet, 11), *“Ol, dediği gün, oluverir.”* (En'âm, 73)

Korku ile ümit arasında ayrılmazlığın olduğu yönündeki yorumuna gelince, azabın gelmesinden ve kötü bir musibetin isabet etmesinden duyulan korku ile ümit arasında bir ayrılmazlık vardır; ancak daha önce ayette sözü edilen korkunun heybet ve ululuk karşısında duyulan bir korku olduğunu söylemiştik. Zayıfın güçlüden etkilenmesi, küçük ve basit birinin, ululuğu ve büyüklüğü ile kendisine karşı üstünlük sağlayan ulu ve üstün biri karşısında kırılması yani. Bu anlamda korku ile ümit arasında ayrılmazlıktan söz edilemez.

Yine bazıları,⁽¹⁾ bu ayetten hareketle meleklerin insanlardan üstün olduklarını söylemişlerdir. Ne var ki, övgü esaslı bir akışa sahip bulunan bu ayetten sadece meleklerin, işaret edilen erdemleri yitiren, o üstün niteliklerden yoksun kalan günahkâr ve kâfir insanlardan üstün oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Günahkâr ve kâfir insanların dışındaki insanlar bazında ise, meleklerin üstünlüklerini olumlayan veya olumsuzlayan bir ifade yer almamaktadır ayette. İnşaaallah daha uygun bir yerde meleklerle ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

51) Allah dedi ki: “İki (yaratan ve yöneten) ilâh edinmeyin! O (ilâh), ancak bir tek ilâhtır. Öyleyse yalnız benden korkun (bana ibadet edin).”

Ayetin orijinalindeki “fe'rhebû” kelimesinin kökü olan “er-rehbetu”, korku demektir. Karşıtı, “er-rağbetu=isteme, yönelme ve arzu etme” kelimesidir. Tıpkı “el-havf=korku” kelimesinin karşıtının “er-reca=ümit” olması gibi.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 46.]

Ayet, “Allah’a secde ederler.” [49. ayet] ifadesine atfedilmiştir. Bazılarına göre,⁽¹⁾ “Sana da Zikr’i (Kur’ân’ı) indirdik.” [44. ayet] ifadesine atfedilmiştir. Kimine göre de,⁽²⁾ “Allah’ın yarattığı” [48. ayet] ifadesine matuftur. Bu son ihtimali savunanlar, “Hayvana yedirdim saman ve soğuk su” yani “ona soğuk su içirdim” örneğindeki atıf yöntemini esas almışlardır. Buna göre ayetin takdirî açılımı şöyledir: Allah’ın yarattığı (cismanî) şeylere bakmadılar mı? Ve Allah’ın, “İki ilâh edinmeyin!...” dediğini duymadılar mı? Ancak birinci ihtimal daha güçlüdür.

“İki ilâh edinmeyin!” ifadesiyle -Allah herkesten daha iyi bilir- bir tek ilâhı bırakıp onunla birlikte iki veya daha fazla ilâh edinme yasaklanıyor. Bu yasaklamanın, “O (ilâh), ancak bir tek ilâhtır.” ifadesiyle pekiştirilmiş olması da bunu desteklemektedir. “İsneyn=iki” nitelemesi, “ilâheyn=iki tanrı” sözcüğünün sıfatıdır. Nitekim “vâhid=tek” de “ilâh”ın sıfatıdır. Bu iki sıfat, ifadeye açıklık ve belirginlik kazandırmak için kullanılmıştır.

Diğer bir ifadeyle, açıklamanın asıl amacı, Allah ile birlikte başka ilâhların edinilmesinin yasaklanmasıdır. Bu hususta, Allah ile birlikte kulluk sunulan diğer ilâhların bir veya birden fazla olması arasında bir fark yoktur. Ancak müşriklerin Allah’tan başka kulluk sundukları ilâhların sayısı genellikle ikiden fazla olduğu için, yasaklama getirilirken ikiden başlanması gerekmiştir. Çünkü iki sayısı gerçekleşmedikçe ikiden fazla olan sayıların gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu yüzden iki ilâhın edinilmesi yasaklanmış ve bu yasaklama, birden fazla olan bütün tanrı edinmelerin yasaklanması için yeterli görülmüştür.

“İsneyn=iki” ifadesinin, müşriklerin gelenekleri ve alışkanlıkları göz önünde bulundurularak kullanılmış olması da mümkündür. Çünkü müşrikler, yaratma ve var etme ilâhının varlığına inanırlardı. Onlara göre bu ilâhın işi sadece yaratmaktır. O aynı zamanda mevcut bütün tanrıların tanrısıdır da. Bir de ibadet tanrısına inanırlardı. Onun görevi de rablik ve evreni yönetmektir. Bu ihtimal, ifadenin hemen arkasından gelen cümleler için de daha uygundur.

Bu ihtimali göz önünde bulundurduğumuz zaman, ayetin anlamının şöyle belirginleştiğini görüyoruz: Biri yaratıcı, biri de kulluk sunu-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 161.]

2- [age.]

lan yönetici olmak üzere iki ilâh edinmeyin. Bilakis o, yani ilâh ancak bir tek ilâhtır; yaratma da, yönetme de tamamıyla o tek ilâhın elindedir. Çünkü her yönetsel iş eninde sonunda gelip yaratmaya dayanır. Bütün varlıkların yaratıcısı ben olduğuma göre, ibadet edilmesi gereken yönetici de benim. O hâlde yalnız benden korkun ve yalnız bana ibadet edin.

Buradan önceki açıklamaya ilişkin bir ayrıntı olarak “*Öyleyse yalnız benden korkun.*” ifadesinin yer alış gerekçesi de açığa çıkıyor. Buna göre, söz konusu ifade, son derece etkili ince bir kanıtlama işlevini görmektedir. Bu cümle, mefulün, iştigal yöntemiyle öne alınması bakımından sınırlandırma anlamını ifade eder. Sınırlandırma (kasr) ise, müfessirlerin de sözlerinden anlaşıldığı gibi, “kasr-ı kalb”⁽¹⁾ türünden bir sınırlandırmadır, kasr-ı ifrad⁽²⁾ değil. Çünkü putperestler Allah’a ve Allah’ın dışındaki ilâhlarına birlikte tapmıyorlardı; aksine, sadece ilâhlarına tapıyorlardı ve Allah’a ibadet etmeyişlerini mazur göstermek için de Allah’ı hiçbir bilginin kuşatamayacağını, hiç kimsenin O’nu anlayamayacağını ileri sürüyorlardı. Bu yüzden de Allah’a ibadet yoluyla yönelmenin mümkün olmadığını savunuyorlardı. Böylece Allah’ın yarattıkları içinde melekler, kâmil insanlar ve cinler gibi üstün veya güçlü varlıklara ibadet edilmesini gerekli görüyorlardı. Evrenin yönetiminin ancak onların elinde bulunduğu ve onlara ibadet etmek suretiyle hayırlarına ulaşmanın ve kötülüklerinden korunmanın mümkün olduğuna inanıyorlardı. İşte bunların aracılığıyla (şefaatiyle) Allah’a yaklaşma anlayışlarının anlamı budur.

Öyle anlaşıyor ki, ayette korkmanın emredilmesi, ibadet etmenin emredilmesinden kinayedir. Yalnızca korkmaya yer verilmesinin nedeni, daha önce bütün varlıkların secde edişleri -ki ibadetin teşri edilmesinin asıl etkeni secdedir- hakkında söylenenler ile meleklerin korkması arasında bir uyum sağlamaktır. Bu da gösteriyor ki, ayette geçen

1- [Karşı tarafın genelliğine inandığı bir hükmü, bir veya birkaç özel duruma münhasır kıldıktan sonra karşı tarafın da hükmün konusu olarak bildiği konuyu değiştirmeye, değişik tarafa hasretme, tersten vurgulamaya dönük sınırlandırma türüne “kasr-ı kalb” denir.]

2- [Bir işe ilişkin bireylerin bir kısmını dışlamak suretiyle sınırlandırma getirmeye kasr-ı ifrad denir. Sanki birisi, aklından geçirdiği herkesin hükmün içine girdiğini sanıyor, ama söz konusu sınırlandırma ile bir kısım dışlanıyor ve böylece hükmün dışında tutulduğu bildiriliyor.]

korkma ile bir celal ve heybet karşısında korkmak [celal ve heybetten etkilenererek hissedilen korku] kastedilmiştir, yakalanıp azaba çarptırılmaktan, cezalandırılmaktan korkmak değil. Okuyucuların buna dikkat etmeleri gerekir.

52) Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur ve din (yasa koymak) de daima O'nundur. O hâlde Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?

el-Müfredat'ta şöyle deniyor: "el-Vasabu; kronik, kalıcı hastalık demektir. 'Vasıbe fulanın=falan adam hastadır.' 'Evsabe' fiili de aynı anlamı ifade eder. [Yani falan şey onu hasta etti.] 'Yetavassabu' da ağrı çekiyor, anlamındadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Ve lehum aza-bun vâsıb=Onlar için sürekli bir azap vardır.'* [Sâffât, 9], *'Ve lehu'd-dinu vâsıben=Din de daima O'nundur.'* Burada iki ilâh edinen putperestlere yönelik bir tehdit ve ikaz söz konusudur. Ayet diyor ki, Allah'a ortak koşanlara karşılık olarak ayrılmaz ve şiddetli bir azap vardır.

"Buna göre ayette geçen 'din', itaat anlamında kullanılmıştır. 'el-Vâsıb' sözcüğü de sürekli anlamına gelir. Yani, insanın görevi, bütün durumlarda sürekli olarak Allah'a itaat etmektir. Tıpkı meleklerde olduğu gibi. Allah meleklerin sürekli itaat hâllerini şöyle dile getirmiştir: *'Allah'ın kendilerine emrettiklerine karşı gelmezler, kendilerine emredileni yaparlar.'* [Tahrîm, 6] Araplar, 'Vasebe, vusuben=devamlı oldu', 'vasabe'd-dinu=din vacip ve gerekli oldu', 'mefazetun vasıbetun=uçsuz bucaksız çöl.' derler." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ve bundan sonraki ayet, Allah'ın ulûhiyet, yani kulluk sunulmaya lâyık gerçek ilâhlık makamı itibariyle tekliğini vurgulamaya ve dinin (hayat düzenini belirlemenin) de sadece O'nun tekelinde olduğunu açıklamaya dönüktür. Buna göre hiç kimsenin yasa koyma ve koyduğu bu yasada itaat edilme gibi bir yetkisi yoktur. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayetle ondan sonraki ayet, *"Allah dedi ki: İki (yaratan ve yöneten) ilâh edinmeyin!..."* ayetinin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Ayrıca bu ayetin içeriğini kanıtlamakta, daha önce açıklanan ve müşriklerin inkâr ettikleri tevhit ve peygamberlik olgularına tekrar tekrar vurgu yapmaktadır.

Buna göre, *"Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur"* ifadesinde, yüce Allah'ın rablik makamı itibariyle tekliğine ilişkin kanıtlar gözler önüne seriliyor. Çünkü göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar, ke-

limenin tam anlamıyla Allah'ın mülküdürler. Çünkü gözlemlenen evrende yer alan her şey, sahip olduğu sıfatları ve fiilleriyle yüce Allah ile kaimdir; O'nun tarafından var edilmiş, O'nun tarafından ortaya konulmuştur, Allah ile varoluşsal bağıını koparamaz, hatta bir saniye bile. O hâlde varlıklar, tıpkı mülk olan bir şeyin sahibiyle kaim olması gibi Allah ile kaimdirler ve gerçek anlamda Allah'ın mülküdürler; bu niteliklerinde ne bir değişme, ne de bir dönüşme kabul ederler. Nitekim gerçek malikliğin özelliği budur. İnsanın duyma organına, görme organına malik ve sahip olması gibi.

Durum böyle olduğuna göre, bu, yüce Allah'ın evrenin yöneticisi olduğu anlamına gelir. Çünkü başkası evren üzerinde bağımsız bir yönetime sahip olduktan, dilediği gibi emredip tasarrufta bulunduktan, dolayısıyla Allah mülkünden koparılıp yarattıklarından uzaklaştıktan sonra, evrenin O'nun mülkü olmasının ne anlamı olabilir ki? Evrenin yöneticisi Allah olduğuna göre, demek ki evrenin rabbi O'dur. Çünkü rab, yöneten sahip anlamına gelir. O rab olduğuna göre de, korkulması, sakınılması, ibadetle boyun eğilmesi gereken O'dur.

“Ve din (yasa koymak) de daima O'nundur.” Yani daima ve kesin-tisiz, gerekli olarak din O'nundur. Şöyle ki: Allah varlıkların sahibi ve yöneticisi olan rab olduğuna, yönetimin en vazgeçilmez gereğinin de, insanlık âlemi için bir yasalar sistemi koymak, bu sisteme uyulması durumunda onları varoluşsal amaçlarına ulaşmalarını sağlamak, mutluluklarına erdirmek -işte Kur'ân bu yasaya, bu hayat düzenine “din” adını verir- olduğuna göre bu hayat düzenini belirleyenin, bu kanunları koyanın yüce Allah olması bu açıdan bir zorunluluktur. O hâlde, yüce Allah dinin sahibidir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *“Din (yasa koymak) de daima O'nundur.”* Yine güzel bir yönetim için gerekli olan kanunları koymak da O'na aittir. Nitekim daha önce de değerlendirdiğimiz bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“(Kendisine ulaştırarak) doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir...”*

Bazıları ayette geçen “din” sözcüğünden maksat, itaattir demişlerdir.⁽¹⁾ Mülktür diyenler⁽²⁾ gibi, ceza ve karşılıktır diyenler⁽³⁾ de olmuştur. Kuş-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 163.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 365.]

3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 611.]

kusuz bu anlamların her birinin bu kavramın kapsamında yerinin olduğu iyice düşünen kimse için açıktır. Ancak en isabetli yorum, bizim yukarıda yer verdiğimizdir. Çünkü bizim esas aldığımız yorum, ayetler grubunun oluşturduğu atmosfere, tefsirini sunduğumuz ayetin öncesinde ve sonrasında yer alan ve rablik makamının tekliğinden, dinin vahiy ve risalet aracılığıyla teşri edilişinden söz eden ayetlerin akışına daha uygundur.

“*O hâlde Allah’tan başkasından mı korkuyorsunuz?*” ifadesi, görüldüğü kadarıyla inkâr amaçlı ve soru formatında sunulmuş bir ifadedir ve öncesindeki her iki cümlelerin de ayrıntısı konumundadır. Buna göre şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Böyle olduğuna göre, Allah’tan başkasından mı korkuyorsunuz ve O’ndan başkasına mı ibadet ediyorsunuz? Oysa Allah’tan başkası bir şeye sahip değildir ve herhangi bir yönetsel yetkisi yoktur ki ona ibadet edilsin? Yine Allah’tan başkasının kanun, yani din koyma yetkisi yoktur ki koyduğu kanunda ve teşri ettiği dinde ona uyulsun.

53) Sizde nimet olarak ne varsa, Allah’tandır. Sonra size bir sıkıntı dokunduğu zaman yalnız O’na yakarırsınız.

Allah’ın rablik makamı itibarıyla tekliğini vurgulamaya yönelik bir diğer açıklamadır. Burada yüce Allah, bu açıklamayı müşrikleri yermenin, Allah’a ortak koşmalarından, Allah’ın izni ve rızası olmadan kendi kafalarından birtakım kanunlar koymalarından dolayı onları kınamanın zemini olarak kullanıyor. Açıklama birkaç ayet boyunca bu minval üzere devam ediyor.

Ayette geçen “ez-zür”den maksat, insanın durumunu düzelten nimetleri yitirmek suretiyle kötü duruma düşmektir. “Tec’erûne fiilin mastarı olan “el-cuar”, yabani hayvanların çıkardıkları sese denir. Bu kelime kinayeli olarak dua ve yakarma maksadıyla çıkarılan ses için kullanılır. Yalvararak bir yere sığınıp yardım isteyen kişinin çıkardığı bu ses vahşi hayvanların ürküp kaçarken çıkardıkları sese benzetilmiştir.

“*Sizde nimet olarak ne varsa, Allah’tandır.*” ifadesi, genel bir değerlendirme yapmaya yöneliktir ve kanıtlanmamış salt bir iddia değil. Önceki ayette meselenin kanıtsal boyutları ortaya konmuştu. Kaldı ki, dinleyenler zaten bunu kabul ediyor, bizzat kendileri bunu ifade ediyorlar. Ayrıca herhangi bir nimetin ellerinden gitmesiyle kendilerine ilişkin bir kötülükten dolayı yalvararak, yardım isteyerek Allah’a sığınmaları da bunu kabul ettiklerinin kanıtıdır.

Şu hâlde kastedilen anlam şudur: Sizin yanınızda olan bütün nimetler yüce Allah'ın size bahşetmesindendir. Siz de bunu biliyorsunuz. Sonra bir zarara uğradığınız veya basit de olsa başınıza kötü bir hâl geldiği zaman hemen yalvarışla sesinizi yükseltir ve sadece Allah'a yakarırsınız, başkasına değil. Eğer Allah'tan başkasının sizin için bir şey yapabileceğine inansaydınız, onlara yönelirdiniz. Öyleyse nimeti bahşeden ve sıkıntıyı gideren Allah'tır. O hâlde size ne oluyor da ibadeti sırf O'na özgü kılmıyor, sadece O'na itaat etmiyorsunuz?

Musibetlerin peş peşe geldiği ve zorlukların maddî sebeplerden ümidi kesecek şekilde hücum ettiği bir sırada Allah'a yalvarıp yarmak ve O'ndan yardım istemek kuşku duyulmayan açık bir zorunluluktur. Bir insan herhangi bir dine bağlı olmasa da, Allah'a iman etmiş olmasa da iç âlemine yönelik bir gözlem gerçekleştirdiği zaman zorluklar karşısında ümit beslediğini, bir yere umutla bağlanma duygusuna sahip olduğunu görür. Umut bağlanan bir şey olmadan da umut olmaz. Dolayısıyla sevgi, nefret, istek, kerahet, cezp etme ve benzeri gibi herhangi bir şeyle ilintili olma anlamını özünde taşıyan duygulardan birinin gerçekleşmesi için bu ilintiye objeler dünyasında karşılık oluşturan olgunun gerçekleşmesi bir zorunluluktur. Buna göre eğer objeler dünyasında istenen şey olmasa, isteyen tarafından isteme duygusu da gerçekleşemez. Talep edilen bir şey yoksa, talep de yoktur demektir. Eğer çekici bir cezp eden yoksa, cezbe kapılıp çekilen biri de olmaz. Bu durum, varoluşunda mutlaka bir şeyle ilintili olma anlamı yatan bütün olgular için geçerlidir.

O hâlde insanın, sebeplerin tamamen etkisizleşip ortadan kalktığı bir anda büyük belâlardan kurtulmaya yönelik içinde taşıdığı umut, insanın söz konusu kopuk sebeplerin üstünde bir sebebin varlığına inandığının en büyük kanıtıdır. Ona göre bu en üstün sebep öyle bir sebeptir ki, olayların büyüklüğü ve musibetlerin yıkıcılığı onu yılgınlığa düşürmez, hiçbir zaman insan ondan ilgisini kesip kopmaz ve bu sebep yok olmaz, tükenmez, yanılmaz ve kesinlikle unutmaz.

İşte bu, insanın içinde hissettiği ve fitratının da onayladığı bir gerçektir. Belirgin maddî sebeplerle uğraşmak ona bu gerçeği unuttursa, dünya hayatının çekici zevkleri onu kendisine cezp etse, somut güzelliklerin büyümesine kapılsa da insan bu duyguyu içinde hisseder. Ancak belâlar dört bir yandan saldırıya geçtiği, amansız bir tuzağın içine girdi-

ği, kurtuluş kapısı üzerine kapandığı ve maddî sebeplerin sonuna kadar etkisizleşip tükendiği, engeller gözlerinin önünden kalktığı, onu oyalayacak bir oyalayıcı, zihnini meşgul edecek bir maddî sebep kalmadığı zaman, maddî sebeplerin gizlediği gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar, o ana kadar farkında olmadığı gerçeği görür ve benliği onunla bir bağlantı kurar. Buna ise tüm sebeplerin üstünde olan sebep diyoruz. O da kuşkusuz ulu Allah'tır.

54) Sonra da sizden sıkıntıyı giderdiğinde, içinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşarlar.

Bu ayetle birlikte müşriklerin yerilmelerine, kınanmalarına başlanıyor. Sonunda da onlara ağır tehditler yöneltilerek bunu hak ettikleri vurgulanıyor. Çünkü yardım dilemeleri ve fitrî olarak Rablerine dönüşleri sonucu sıkıntılarını gidermek, üzerlerine çöken musibetin kaldırılması ve rahmetin inişiyle gerçek kendileri için olanca çıplaklığıyla ortaya çıktıktan sonra, Allah'ı rububiyet konusunda birlemelerini gerektiriyordu. Oysa içlerinde bir grup sürpriz bir şekilde bedbahtlığın pençesine düşüp yeniden maddî sebeplere bağlanırlar. Bunun üzerine uykuya dalmış aşağılık karakterleri yeniden uyanışa geçerek heva ve hevesleri şaha kalkar ve başkalarını tutup Rableri olan yüce Allah'a ortak koşarlar. Bu ortak koştuklarının başında da bağlandıkları maddî sebepler gelir. Ayetin anlamı açıktır.

55) Kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük et-sinler diye (ortak koşarlar). Öyleyse bir süre daha faydalanın; yakında bileceksiniz.

Ayetin orijinalinin başındaki “lâm” edatı hedef bildirmektedir. Demek isteniyor ki, onlar ancak Rablerinin üzerlerine çöken sıkıntıyı bertaraf etmek suretiyle bahşettiği nimete şükretmeyip nankörlük etmek için Rablerine ortak koşuyorlar.

Ayette nimete nankörlük etmenin, şirkin amacı olarak sunulmasının nedeni, müşriklerin hayat yolculuğundaki tek amaçlarının Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmek, lââyıkıyla şükretmemek olduğunu vurgulamaktır. Çünkü sürekli olarak görünenlerle (somut değerlerle) ve madde (maddî sebepler) ile ilgilenmeleri, kalplerinde zahîrî sebeplere bağlanma melekesini, ilâhî nimetleri bu sebeplere bağlama eğilimini meydana getirir. Bu da fitrî bilgelik (fıtratın bilmesinin) karşısına ka-

lın bir perde olarak dikilir. Neticede bu, Rablerinin rablikte (yöneticilikte) tek olduğunu onlara unutturur. Böylece herhangi bir nimetle karşılaştıkları zaman Allah'ı değil, onun maddî sebeplerini hatırlarlar, onlara bağlanır ve bu sebeplerin kesilmesinden korkarlar, Allah'ı bırakıp onlara boyun eğler. Bu yüzden sanki, bilakis kuşkusuz, hayattaki tek amaçları Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük etmek, onların şükürünü yerine getirmemektir.

Dolayısıyla yüce Allah'ı inkâr etmek, O'na karşı nankörlük etmek, müşriklerin açığa vurdukları her durumun ve gerçekleştirdikleri her eylemin gerisindeki genel amaçtır. Şayet üzerlerine çöken sıkıntılarının bertaraf edilmesinden sonra maddî sebeplere boyun eğmek suretiyle Allah'a ortak koşmuşlarsa, bunu sırf kendilerine verilen nimetleri inkâr, nimetleri bahşeden Rablerine karşı nankörlük etmek için yapmışlardır.

Bu şekilde nankörlük etmeleri -ki sürekli inkârdan ibaret olan bu tavırlarında ısrar ediyorlar ve bu aynı zamanda Allah'a karşı büyüklük taslama anlamına da gelir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”* (İbrâhîm, 7)- ilâhî gazabın uyanmasına neden oluşturduğundan, Peygamberimize (s.a.a) yönelik hitaptan dönülerek hitap gaip sıygasıyla onlara yöneltilmiş ve arada bir aracı olmaksızın doğrudan kendileri tehdit edilmişlerdir: *“Öyleyse bir süre daha faydalanın; yakında bileceksiniz.”*

Yararlanacakları şeyin ne olduğu belirtilmiyor ki, yararlandıkları her şeyden sorguya çekilecekleri ve bunların kendilerine hiçbir yarar sağlamayacağı şeklinde mutlak bir anlam anlaşılsın. Bu arada yakında bilecekleri şeyin de -doğal olarak bu, onları üzecek bir şeydir- ne olduğundan söz edilmiyor ki, ansızın çıkıp gelinceye kadar bunun ne olduğunu bilmesinler, Allah katından gelecek olan azap beklemedikleri bir anda, hiç de hesaba katmadıkları bir taraftan üzerlerine çöküversin. İşte böyle bir ifade tehdidin şiddetini katbekat artırmaktadır.

Bazı müfessirler,⁽¹⁾ “li-yekfurû bi-ma ateynâhum” ifadesinin başındaki “lâm” harfinin emir edatı olduğunu (“kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etsinler bakalım” anlamına geldiğini) ve bununla da onları aciz bırakıp güçsüz düşürmeye yönelik bir tehdidin

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 612.]

kastedildiğini söylemişlerdir. Fakat bu yorumun zorlama olduğu son derece belirgindir.

56) Ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan (yarar ve zarar dokundurduklarını) bilmedikleri şeylere (zahirî sebeplere) bir pay ayırırlar. Allah’a andolsun ki, uydurduğunuz şeyler hakkında mutlaka sorguya çekileceksiniz.

Müfessirler, bu ifadenin önceki ayetlerin işaret ettiği onların diğer suçlarına matuf olduğunu söylemişlerdir.⁽¹⁾ Buna göre ifadenin takdirî açılımı, “Onlar anlattığımız suçları işlerler, bir de bilmedikleri şeylere bir pay ayırırlar.” şeklindedir. Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla “li-ma lâ ya’lemûne=bilmedikleri şeylere” ifadesinin başındaki “ma” edatı ism-i mevsuldür ve bununla da Allah’ın dışında ibadet ettikleri düzmece ilâhlar kastedilmiştir. Çoğul zamiri de müşriklere dönüktür. “Lâ ya’lemûne=bilmedikleri şeyler” fiilinin mefulü hazfedilmiştir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Müşrikler zarar ve yarar dokundurup dokundurmadıklarını bilmedikleri ilâhları için, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden bir pay ayırırlar.

Pay ayırmaktan maksat da, yüce Allah’ın En’âm Suresi’nde işaret ettiği şu uygulamadır: “*Allah’ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah için bir pay ayırıp, zanlarınca, ‘Bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)’ dediler. Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar!*” (En’âm, 136)

Ayetle ilgili müfessirlerin yaptığı değerlendirme bundan ibarettir; ancak açıklamanın zorlama ürünü olduğu açıktır.

Bu ifadenin daha önce yer alan “*hemen Rablerine ortak koşarlar.*” ifadesine atfedilmiş olması da mümkündür. Bu ihtimali esas aldığımızda cümlelerin takdirî açılımının şöyle olduğunu söyleyebiliriz: “İçinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden mahiyetlerini bilmedikleri şeylere pay ayırırlar.” Mahiyetini bilmedikleri şeylerden maksat da zahirî sebeplerdir. Ki müşrikler bunların bağımsız olarak etkinlik gösterdiklerine inanırlar; ancak onların gerçek mahiyetlerini bilmezler. Kaldı ki, bunların zarar ve yarar verebildiklerine ilişkin olarak da kesin bir bilgiye sahip değil-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 166.]

dirler. Üstelik zaman zaman normal etkinliklerini de gösteremediklerini bildikleri hâlde.

Müşrikler rızıkı bütünüyle bağımsız olarak zahirî sebeplere nispet ettikleri, Allah'a bunlarla birlikte yer vermedikleri, bunun da bu bağlamdaki etkinliği bütünüyle Allah'tan olumsuzladığı, O'nun bu hususta katkısının ve o sebeplerle ortaklığının olmadığı anlamına geldiği hâlde, müşriklerin kendilerine verilen rızıktan söz konusu sebeplere bir pay ayırdıklarından söz ediliyor ki, bunun nedeni, onların fitratları gereği, yüce Allah'ın bu işte etkinliğe sahip olduğunu bilmeleridir. Nitekim az önce, onların kendilerine bir sıkıntı dokunduğu anda Allah'a sığınıp yakardıklarından söz edilmişti. Bunların maddî sebeplere etkinlik isnat etmelerine rağmen bu tarz fiilî bir itirafta bulunmaları gösteriyor ki, onlar maddî sebeplerin rızık konusunda Allah'a ortak olduklarını ve onlar için rızıkta bir pay olduğunu düşünüyorlardı. Ardından yüce Allah onları bu tutumlarından dolayı şöyle tehdit ediyor: *“Allah'a andolsun ki, uydurduğunuz şeyler hakkında mutlaka sorguya çekileceksiniz.”*

57) (Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürerek) Allah'a kızları ait kılarlar. Hâşâ! O (bundan) münezzehdir. Kendilerine ise hoşlandıklarını (erkek çocuklarını) ait kılarlar).

Hiçbir bilgiye dayanmaksızın tamamen cehaletlerinin ürünü olarak verdikleri bu hükümden dolayı müşriklere yöneltilen bir diğer azarı görüyoruz. Müşrikler kendilerini daha üstün ve saygın bir konumda görerek Allah'a karşı gayet küstahça bir tutum içine girmişlerdi. Çünkü oğulları kendilerine ayırmış, kızlardan da tiksinererek onları yüce Allah'a ait kılmışlardı.

Buna göre, *“Allah'a kızları ait kılarlar. Hâşâ! O (bundan) münezzehdir.”* ifadesinde Allah'tan başka ilâhlar edinmeleri veya bazı ilâhların cinsiyetlerinin kız olduğunu ileri sürmeleri ve *“Bunlar Allah'ın kızlarıdır.”* demeleri kastediliyor. Söylendiğine göre, Huzaa ve Kinane kabileleri, *“Melekler Allah'ın kızlarıdır.”* diyorlardı.⁽¹⁾

Brahmanizm, Budizm ve Sabîlik gibi putperest dinlerde meleklerden ve cinlerden çok sayıda ilâhların varlığına ve bunların Allah'ın kızları olduğuna inanılır. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyrulur: *“Onlar;*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 167.]

Rahman'ın kulları olan melekleri dişi saydılar.” (Zuhruf, 19), “Allah ile cinler arasında bir soy birliği uydurdular.” (Sâffât, 158)

İmam Râzî, tefsirinde müşriklerin bu mesnetsiz iddialarının nedeni hakkında şunları söyler: “Zannedersem, müşriklerin meleklerden ilâh edindikleri putların dişi olduklarını söylemelerinin nedeni, onların da tıpkı kadınlar gibi örtülü olmaları ve göze görünmemeleridir. Nitekim Arapların güneşi dişi saymalarının nedeni de göz alıcı ışığının, göz kamaştırıcı aydınlığının güneş yuvarlağını tıpkı ferace giyinen kadınlar gibi gözlerden saklamasıdır. Ancak bu, bu tarz bir yaklaşımın bütün isimlendirmelerde esas alınmasını gerektirmiyor ki, müennes olarak vazedilmediği hâlde sırf göze görünmedikleri dikkat-i nazara alınarak cin kelimesinin de müennes olması gerektiği sonucuna varılsın.”⁽¹⁾ (Râzî'den özetle yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: “Meleklerin müşrikler tarafından dişi olarak değerlendirilmelerinin nedeni, onların yabancıların ulaşamayacakları bir yerde olmakla beraber gözlere de görünmemeleridir. Buna göre melekler tıpkı erkeğin kıskanması sonucu güvenilir ve sağlam bir yere yerleştirdiği kızlar gibidirler. İşte cinler göze görünmelerine karşın meleklerin sahip oldukları bu niteliklere sahip değildirler.”⁽²⁾ (Alıntı burada sona erdi.)

Yukarıda sunduğumuz bu yorumların her ikisi de istihсандan [güzel ve iyi görmek, şahsî takdire dayanarak tercih edip hüküm vermek] öte bir şey değildir. Eğer farklı eğilimlere sahip müşriklerin görüşleri üzerinde iyice düşünülecek olursa, -tefsirimizin onuncu cildinde bazı görüşlerine yer verdik-⁽³⁾ görülecektir ki, tarihte ilk kez bu anlayışı savunanlar Arap müşrikleri olmamıştır. Tam tersine Mısır, Babil, Yunan ve Roma gibi kadim putperest topluluklarda bu anlayışa esas oluşturacak inançlar yaygın olarak benimsenmişti.

Müşrik toplulukların inanç esasları incelendiğinde, onların dünyadaki hayırlı olayların menşei olarak kabul ettikleri melekleri ve dünyadaki kötülüklerin kaynağı olarak kabul ettikleri cinleri ilâh edindikleri ve onların hayırlarını elde etmek, şerlerinden de sakınmak için onlara

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 54.]

2- [age.]

3- [“Putperestlik Hakkında” başlığıyla Hûd Suresi, 39-46. ayetlerin tefsirinde.]

ibadet ettikleri görülecektir. Müşriklerin iddialarına göre melekler ve cinlerin sahip oldukları, diğer bir ifadeyle mazharı oldukları bu yüce menşeler ve bütünsel güçler, etkin ve edilgen olmak üzere iki kısma ayrılıyorlar. Etkin ve edilgen güçlerin birleşimini de çiftleşme, birleşme olarak değerlendiriyor; etkin gücü baba, edilgen gücü de ana olarak nitelendiriyorlar. Doğal olarak bu birleşimin ürünü de çocuk olur. Çocuklar da oğullar ve kızlar şeklinde taksim edilir. Dolayısıyla bu ilâhların bazısı analar-kızlar, bazısı da babalar-oğullar olarak kabul ediliyorlar.

Gerçi Arap putperestlerin bir kısmı, “Bütün melekler Allah’ın kızlarıdır.” diyorlardı; ancak bu sözleriyle herhangi bir temel tasavvura dayanmaksızın körü körüne eski putperest toplulukları taklit ediyorlardı.

“*Kendilerine ise hoşlandıklarını.*” ifadesinin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, bu cümle, “*Allah’a kızları*” ifadesine atfedilmiştir. Bu bakımdan cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Beğendiklerini de kendilerine ait kırlarlar. Melekler Allah’ın kızlarıdır diye kızları Allah’a ait kırlarken, beğendikleri oğulları da kendilerine ayırırlar. Kızları da ya öldürür, ya da diri diri toprağa gömerlerdi. Kısacası kendilerine yakıştıramadıkları şeyleri Allah’a yakıştırmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Bazılarına göre⁽¹⁾ “ma yeştehûne=hoşlandıkları” ifadesi cümlede tehir edilen müpteda, haberi de öne alınmış “lehum=kendilerine” ifadesidir ve cümle bir bütün olarak “yec’alûne=kırlarlar” ifadesine atfedilmiştir. Buna göre cümle, ya öncekinin ayrıntısı veya alay etme maksadıyla sunulmuştur.

Bu şekilde bir değerlendirme yapmalarının nedenini ise şu şekilde açıklamışlardır: Cümlenin “*Allah’a kızları*” ifadesine atfedilmesi, Arap edebiyatı kuralına aykırı olmasından dolayı caiz değildir. Kural ise şudur: Bizzat kendisi veya harf-i cer aracılığıyla mefule geçişli olan fiilin faili, merfu ve bitişik zamir olduğu zaman bu fiilin, bizzat kendisi itibariyle veya harf-i cer aracılığıyla bu zamire geçişli olabilmesi için arada bir ayırıcının olması gerekir. Meselâ Zeyd kendisini dövdüğü zaman “Zeydün darebehu=Zeyd onu (maksat kendisidir) dövdü” [veya sen kendini dövdüğünde] “Ente darebteke=Sen seni dövdün” denmez. Yine Zeyd kendine kızdığı zaman da “Zeydun ğadabe aleyhi=Zeyd ona (maksat kendisidir) kızdı” denmez. Aksine, “Zeydun darebe nefsehu=

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 167.]

Zeyd kendini dövdü” veya “Ma darebe Zeydun illa iyyahu=Zeyd sadece kendini dövdü”, yine “Zeydun ğadebe ala nefsihi=Zeyd kendine kızdı” veya “Ma ğadabe Zeydun illa aleyhi=Zeyd sadece kendine kızdı” denir. Ancak bu kural “zanne=sandı”, “fakede=kaybetti” ve “adime=yok etti” gibi fiiller açısından geçerli değildir. Dolayısıyla “Zeydun zannehu ka-viyyen” yani “Zeyd kendisinin güçlü olduğunu sandı” denebilir.

Buna göre, eğer “ve le-hum mâ yeştehûne=kendilerine ise hoşlandıklarını” ifadesi, “lillahi'l-benat=Allah’a kızları” ifadesine atfedilmiş-se, bunun için “ve li enfusihim mâ yeştehûne” denilmesi gerekirdi.

Ancak gerçek şudur ki, bu kural, sadece muhatabın zihninde oluşabilecek herhangi bir karışıklığı gidermek amacıyla uygulamaya konulur. Kaldı ki, ayette bir harf-i cer (“le-hum” kelimesinin başındaki “lâm” edatı) iki zamirin arasına girmiştir. Ayrıca şu ayetleri de örnek gösterebiliriz: “*Ve huzzî ileyki bi-ciz'in-nahleti=Hurma dalını kendine doğru silkele.*” (Meryem, 25), “*Ve'zmum ileyke cenahek=Kollarını kendine çek.*” (Kasas, 32) İşte bazıları bu iki ayetle çeliştiği için söz konusu kuralı kökten reddetmişlerdir. Ayrıca değişik bir yorum daha yapmışlardır ki, bu yorumu burada zikretmeye gerek duymuyoruz. İsteyen tefsir kitaplarına başvurabilir.

58) Hâlbuki onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiğinde, (öfkeden) yüzü simsiyah kesilir ve o, (öfkesini) hep içinde tutup yutar.

Yüzün simsiyah kesilmesi, öfkelenme anlamında kullanılan kinayeli bir deyimdir. “Kezîm” de, öfkesini içinde tutup yutan kimse demektir. İfade hâl cümlesidir. Yani onlar kızları Rablerine nispet ediyorlar, hâlbuki içlerinden birine kız çocuğu müjdesi verildiği, “Senin bir kız çocuğun oldu.” denildiği zaman, öfkesini yutkunarak kızgınlıktan yüzü simsiyah kesilir.

59) Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu aşağılık ve zillet içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gizlesin (diye kara kara düşünür)! Bilin ki, (kız çocuklarının Allah'ın, erkek çocuklarının ise kendilerinin olduğu yönündeki) verdikleri hüküm ne kötüdür!

Ayetin orijinalindeki “yetavara” kelimesinin mastarı olan “et-tevari”; saklanma, gizlenme demektir ki, “el-verâ'=öte” sözcüğünden türe-

miştir. “Hun”; zillet, alçaklık, hakirlik ve rezillik anlamına gelir. “Yedussu” kelimesinin kökü olan “ed-dessu” ise gizleme demektir.

Bu kelime analizinin ışığında ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Kızının olduğu müjdesini alan bu kimse, kendince duyduğu müjdenin kötülüğünden dolayı onu halktan gizlemeye çalışır ve şöyle düşünür: Zillet sebebi olmasına rağmen kızını yanında mı tutacak, onu koruyacak, yoksa bir çukura koyup toprağa mı gizleyecek? Nitekim Arap müşriklerinin geleneğinde kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi vardı. Söylendiğine göre, onlardan biri küçük bir çukur kazardı, eğer doğan çocuk kız olursa onu bu çukura atarak üzerini toprakla örterek orada ölmesine neden olurdu. Müşrik Araplar bunu kız çocuklarının yoksulluğa düşmesi, böylece kendilerine denk olmayan birine eş olması endişesiyle yaparlardı.

Kızları diri diri toprağa gömmeye gelenekleri şöyle başlar: Temim kabilesi İran Kisra'sıyla savaşıyor. Savaşta yenik düşerler. Sonuçta kadınları ve çocukları tutsak edilir ve Kisra'nın sarayına götürülürler. Sarayda Temimoğulları'nın kızları cariye yapılırlar. Derken bir süre sonra iki taraf arasında barış imzalanır. Temimoğulları tutsaklarının geri verilmesini talep ederler. Kisra da ailelerine dönüp dönmeme kararını onlara bırakır. Tutsaklar ailelerinin yanına dönmeyi tercih ederler; ancak içlerinde bazı kızlar geri dönmek istemezler. Bu davranış Temimoğulları'nın erkeklerini öfkeliendirir ve bundan böyle doğan her kız çocuğunu diri diri toprağa gömmeye karar verirler. Başka kabileler de onlara uyar ve böylece Araplar arasında kızların diri diri toprağa gömülerek öldürülmesi gelenekleri yayılır.

“*Bilin ki, verdikleri hüküm ne kötüdür!*” Burada kastedilen, kızların Allah'a, oğullarına kendilerine ait olduğuna ilişkin olarak verdikleri hükümdür, kızları hakir ve oğlanları üstün görmeleri değil. Dolayısıyla verdikleri hükmün anlamı şudur: Hakir, değersiz gördükleri şeyleri Allah'a ve sevdikleri, üstün saydıkları şeyleri de kendilerine ayırırlar.

Bazılarına göre ise,⁽¹⁾ burada işaret edilen hükümden maksat, kızları diri diri toprağa gömmenin gerekliliğine ve onları öldürmeyip yaşatmanın hakir bir olay olduğuna ilişkin olarak verdikleri hükümdür.

Ancak bu iki yorumdan ilki bir sonraki ayetin içeriğine daha uygundur.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 367.]

60) Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir. Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır. (Çünkü) O'dur ancak mutlak galip ve hikmet sahibi.

Ayetin orijinalinde geçen “el-mesel”, sıfat demektir. Misal ve örneğe “mesel” denilmesinin nedeni de, dillerde dolaşan ve kendisiyle uyum ve benzerlik taşıyan yerlerde geçerli olan bir sıfat olmasıdır.

“es-Sev’u”, “sae, yesuu” fiilinin mastarıdır. Nitekim “es-suu” da, ism-i mastardır. “Mesel” sözcüğünün “sev’i” sözcüğüne izafe edilmiş olması çeşitlendirmeyi ifade eder. Çünkü varlıklar ya güzellikleri açısından veya kötülükleri açısından nitelenirler. O hâlde iki türlü sıfat olduğunu söyleyebiliriz: Güzel sıfat ve kötü sıfat.

Güzellik ve çirkinlik bazen yaratılış itibariyle söz konusu olur. Ki bu tür niteliklerde insanın müdahalesi ve seçimi diye bir şey yoktur. Yüz güzelliği ve yaratılışın çirkinliği gibi. Bazen de insanın isteğine bağlı olarak gerçekleştirdiği amelleri itibariyle güzellik ve çirkinlik söz konusu olur. Adaletin güzel, buna karşılık zulmün çirkin olması gibi. Akıl, ikinci gruba giren nitelikleri över veya yerer, birinci gruba girenleri değil. O hâlde gerçek anlamda övgü ve yergi insanın amelleri ekseninde gelişir. Şöyle ki, insanı yaşamsal mutluluğuna kavuşturan ve insan fıtratının güzel görüp emrettiği amelleri işlemek övgüyü gerektirirken, bu gibi amelleri terk etmek de yergiyi gerektirir. Bunlar hak dinin kapsadığı fitrî hükümlerdir.

Bilindiği gibi insan doğasını kötü ameller işlemekten alıkoyan tek şey, yakalanıp cezalandırılmanın verdiği acı ve şiddetli azaptır. İnsan ancak bunlarla karşılaşacağına kesinlikle inandığı anda kendini frenleyebilir. Yergi ise, [kötü amelin yaygınlaşmaması adına kadar söz konusudur; fakat] kötü amelin yaygınlaştığı, böylece yadsınan bir şey olmaktan çıkıp kanıksanan bir şey olma durumuna geldiği anlarda pekâlâ övgüye dönüşebilir. [Yani yerginin insanı kötülükten alıkoyma gücü pek zayıftır.]

Bundan da anlıyoruz ki, ahiret gününe iman etmek, ahirette hesaplaşma ve cezanın olduğuna kesin olarak inanmak, insanı kötülükleri işlemekten koruyan, bu tür kötülükleri işlemesinin sonunda yergilerle ve yüz kızartıcı durumlarla karşılaşmaktan alıkoyan tek etkidir. Bu inanç öyle bir güçtür ki, insanın hareketlerini mutluluk yolunu izlemeye yöneltecek şekilde düzeltir. Bundan başka da hiçbir dinî prensip bu işlevi göremez. Hatta bütün prensiplerin varıp ulaştığı tevhit bile.

Aşağıdaki ayet bu gerçeğe işaret etmektedir: *“Heva ve hevesine uyma, sonra bu seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”* (Sâd, 26)

Bu demektir ki, ahirete inanmamak, kıyamet günü hesap ve ceza olgularını hafife almak, bütün kötülüklerin kaynağı ve dayanağıdır. Buna karşılık ahirete iman etmek de her güzelliğin menşei ve her türlü hayır ve bereketin kaynağıdır.

Dolayısıyla insanın ayrılmaz bir parçası hâline gelen her kötü nitelik ve her çirkin sıfat onun ahireti unutmamasından dolayı ona musallat olurlar. Nitekim güzel nitelik ve övgüye değer sıfatta da bunun tam aksi bir durum geçerlidir [insan ahireti hatırlamasından dolayı güzel sıfata bürünmektedir].

Buraya kadar yapılan açıklamalar sayesinde, *“Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir.”* ifadesindeki nüktayı kavrayabiliyoruz. Şöyle ki bunlar bundan önceki ayetlerde şirk niteliğiyle tanıtılmışlardı; ancak kötü sıfatın onların olduğu açıklanmak istenince, şirk niteliği yerine ahirete iman etmemekle nitelendirildiler.

Şu hâlde, ahirete iman etmeyenler, aslında her türlü kötü niteliğin ve çirkin sıfatın kaynağı, sergi alanı konumundadırlar. Çünkü ahireti inkârın özü, bu tür nitelikleri kaçınılmaz kılmasıdır. Gerçi ahirete iman eden bazı kimselerde de kötü sıfatların bulunması mümkündür; ancak bunun nedeni ahiret gününü bir ölçüde unutmuş olmalarıdır ki, bunun da kaynağı ahireti inkâr edenlerdir.

Buraya kadar meselenin aklen çirkin görülen ve yerilen kötü sıfatlara ilişkin boyutunu inceledik. Fakat bir de aklen çirkin görülmeyen, yalnızca kimi insanların doğasınca tiksinti uyandıran kötü sıfatlar vardır. Bazı toplumların dişileri, kimilerinin kız çocuklarının doğmasını, kimilerinin malî yoksunluğu, hastalığı, ölümü, yok oluşu, çaresizliği ve cehaleti kötü görmesi gibi. Bu hususta mümin-kâfir ayırımı söz konusu değildir. Aklî analiz sonucu elde edilen fakirlik, muhtaçlık, eksiklik, yokluk ve mümkünlük gibi diğer bazı nitelikler daha vardır ki bunlar sadece insana özgü değildir; bilakis varlık bütünü içinde mümkün nitelikli bütün yaratılmışlar için söz konusudur. Dolayısıyla kâfir bu nitelikleri üzerinde taşır, tıpkı kendinden başkasının taşıdığı gibi. O hâlde kâfir insan, bütün kötü niteliklerin sergilendiği bir vitrindir. Bu kötü

niteliklerin bazısı sırf ona özgüdür, bir kısmı da ayrıntılı olarak açıklandığı gibi onunla diğer insanlar arasında ortaktır.

Yüce Allah bu tür kötü niteliklerle nitelenmekten münezzehtir. Bir kere insanların kendi amelleri sonucu kazandıkları ve aklın da çirkin görüp yerdiği kötü niteliklerin ortak özelliği zulüm olmalarıdır. Allah ise, hiçbir şekilde zulmetmez. Nitekim ulu Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: *“Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”* (Kehf, 49), *“O hakîmdir, her şeyi bilendir.”* (Zuhruf, 84) O hâlde, yüce Allah bir hükme veya fiile karar vermişse bu, kesinlikle hikmet esasına göre belirginleşmiştir. Zaten varlıklara egemen olan yürürlükteki doğa yasası açısından başka bir ihtimal de söz konusu olamaz.

İnsan doğasının çirkin saydığı veya aklî tahlil sonucu elde edilen diğer kötü niteliklere gelince, bunların bir şekilde yüce Allah ile ilintili olmasına imkân ve ihtimal yoktur. Çünkü Allah, mutlak olarak üstün iradelidir, bir şekilde zilletle nitelenmesi mümkün değildir. Acizlik nedir bilmeyen mutlak bir kudreti vardır. Her türlü bilgiye sahiptir ve bilgisizliğin O'nunla ilintilendirilmesi olacak iş değildir. Salt hayat O'nundur; ölüm ve yok oluş tehdidi altında değildir. Her türlü eksiklikten ve yokluktan münezzehtir; dolayısıyla eksiklik, kayıplık, noksanlık ve gevşeklik gibi cismanî varlıklarda olabilecek niteliklerle nitelenmez. Bu hususla ilgili ayetlerin sayısı oldukça fazladır, anlamları da açıktır. Bunları burada ayrıca zikretmeye gerek yoktur.

Buna göre Allah, başkasının sahip olduğu bu tür kötü sıfatlarla nitelenmekten yüce ve münezzehtir. Sadece bu kadar tenzih ve ululama da değil; aksine O, hayat, ilim, kudret, üstünlük, azamet, büyüklük gibi başkasının sahip olduğu anlamda güzel niteliklerle ve övgüye değer sıfatlarla da nitelenmekten yücedir, münezzehtir. Çünkü mümkün nitelikli varlıklarda bulunan ve onların varoluşsal kemallerini temsil eden bu tür güzel nitelikler sınırlı ve sonludurlar. Yoksulluk ve ihtiyaçtan tamamen uzak değildirler. Yoksunluk ve eksiklikle iç içedirler. Buna karşılık yüce Allah'ın sahip olduğu nitelikler salt kemaldirler. Bunların hakikatleri sınırlı ve sonlu olmadığı gibi, eksiklik ve yoklukla da iç içe değildirler. Allah'ın ölüm tehdidi altında olmayan bir hayatı, yorgunluk ve çaresizlik nedir bilmeyen bir kudreti, cehaletin semtine bile uğramadığı bir ilmi ve zilletin yol bulamadığı bir üstünlüğü vardır.

Dolayısıyla en yüce sıfatlar ve en güzel nitelikler O'nundur. Nite-

kim şöyle buyurmuştur: “*En yüce sıfat O’nundur.*” (Rûm, 27), “*En güzel isimler O’na mahsustur.*” (Tâhâ, 8) O hâlde bazı sıfatlar alçak, bazıları da yücedir. Nitekim yüce niteliklerin bazıısı daha yüce, bazıısı da daha az yücedir. Bu sıfatların içinden en yücesi ise Allah’a aittir. Yine bazı isimler kötü, bazıısı da güzeldir. Nitekim güzel isimlerin bir kısmı daha güzeldir, bir kısmı da daha az güzeldir. Bu isimlerin içinden en güzel isim ise O’nundur. Bu inceliği okuyucuların iyice kavraması gerekir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla Allah’ın sıfatının en yüce oluşunun anlamı belirginleşmiş oldu. Yine bu açıklamalardan anlıyoruz ki, “*Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır.*” ifadesi, münhasırlığı ifade etmek, anlamı sınırlandırmak amacıyla sunulmuştur. Yani Allah için en yüce sıfat vardır; aşağı ve kötü sıfat değil. Yine mümkün nitelikli varlıkların sahip oldukları yüksek ve fakat en yüce olmayan güzel nitelikler de değil.

Yine bundan önceki açıklamalardan anlıyoruz ki, az önceki açıklama doğrultusunda yüce Allah’a ait olduğu ifade edilen en yüce sıfattan maksat, bütün kötü niteliklerin Allah’tan olumsuzlanmasıdır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.*” (Şûrâ, 11) Aynı şekilde, Allah’ın sübutî sıfatları açısından bütün sınırları ve eksiklikleri olumsuzlanan her güzel sıfatıdır.

“*O’dur ancak mutlak galip ve hikmet sahibi.*” ifadesi, anlamı sınırlandırma ve önceki açıklamayı gerekçelendirme maksadıyla sunulmuştur. Yani Allah öyle biridir ki bütün üstünlük O’na aittir, hiçbir şekilde zillet O’na bulaşmaz. Çünkü her zillet, bir bakıma üstünlüğün yitirilmesinden ibarettir. Allah ise üstünlüğü hiçbir zaman yitirmez. Her türlü hikmet de O’na aittir, hiçbir şekilde cehalet O’na ilişmez. Çünkü cehalet de bir bakıma hikmetin kaybedilmesinden ibarettir. Allah ise hiçbir zaman hikmeti yitirmez.

Zillet ve cehalet niteliklerinin O’na ilişmesine imkân olmadığına göre, kesinlikle eksiklik barındıran niteliklerle de nitelenmez, yergiyi gerektiren vasıflarla ve kötü sıfatlarla tanımlanmaz. Buna karşılık kâfir insan özü itibarıyla zelil, alçak ve nefsi bakımından cahildir. Bu yüzden eksiklik barındıran sıfatlar ondan ayrılmaz, yergiyi gerektiren vasıflar ve kötü nitelikler yakasına yapışıp kalır. O hâlde kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir.

Gerçi mümin insan da özü itibarıyla zelil ve nefsi bakımından tıpkı

kâfir gibi cahildir; ancak Rabbinin velâyeti, yönetimi altına girdiği için, Rabbi onu üstünlüğüyle üstün kılmış, kendisinden bir ruhla destekleyerek cehaleti yenmesini sağlamıştır. Ulu Allah bu hususta şöyle buyurur: *“Allah da müminlerin velisidir.”* (Âl-i İmrân, 68), *“Üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamber’inin ve müminlerindir.”* (Münâfikun, 8), *“İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir.”* (Mücâdele, 22)

61) Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde (insan olarak) bir canlı bırakmazdı. Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler. Süreleri gelince (dolunca), ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.

Ayetin orijinalinde geçen “aleyha=orada” ifadesindeki zamir yeryüzüne dönüktür. Çünkü “nas=insanlar” ifadesi ona (yeryüzüne) delâlet etmektedir.

Ayetin akışını göz önünde bulundurduğumuzda şöyle bir iddianın ileri sürülmesi hiç de uzak bir ihtimal değildir: Ayette yer alan “dâbbe=canlı” kelimesinden maksat devinip hareket eden bir varlık olması hasebiyle sadece insandır. Bu durumda şöyle bir anlam çıkar karşımıza: Eğer Allah insanları her zaman işledikleri zulümlerden dolayı cezalandırsaydı, yeryüzünde kımıldayan, hareket eden bir tek insan bırakmazdı. Çünkü o zaman insanların ezici çoğunluğu işledikleri zulümlerden ötürü helâk edilir ve geride sadece peygamberler ve zulüm işlemekten korunan İmamlar kalırdı. Onlar da daha önce babaları ve anneleri helâk olacağı için zaten hiç var olamazlardı.

Ancak bazı müfessirler⁽¹⁾ ayette geçen “dâbbe” sözcüğünü en geniş anlamıyla ele almışlardır ki, o zaman da yeryüzünde kımıldayan, hareket eden insan-hayvan bütün canlıları kapsar. O takdirde ayetten şöyle bir anlam elde edilmiş olur: Eğer Allah insanları işledikleri zulümlerinden dolayı helâk etseydi, yeryüzünde yaşayan bütün insanları ve hayvanları helâk ederdi.

Bu noktada insanın aklına şöyle bir soru geliyor: Diyelim insan işlediği zulümlerden dolayı helâk oluyor, zulüm işlemeyen diğer canlılar niçin helâk ediliyorlar? İnsanların işledikleri zulümlerden dolayı diğer canlıların helâk edilmeleri doğru mudur?

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 171.]

Bu soruya cevap mahiyetinde bazıları⁽¹⁾ tarafından yapılan ve bizim tarafımızdan biraz düzeltilen açıklamaların en dikkate değer olanı şudur: Eğer Allah insanları küfür veya günah olarak işledikleri zulümlerinden dolayı helâk etseydi, o zaman içlerindeki masumların dışındaki bütün insanları işledikleri zulümlerden dolayı helâk etmiş olurdu. Masumlar ise, sayıları küçük bir azınlığı oluşturmalarına rağmen, zaten önceden babaları ve anneleri helâk olacağı için hiç var olmayacaklardı. İnsanlar helâk olup insan neslinin üremesi geçersiz olunca, diğer canlılar da helâk olurlar. Çünkü diğer canlılar kulların yararları ve maslahatları için yaratılmışlardır. Aşağıdaki ayette bu gerçeğe işaret edilir: “*O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı.*” (Bakara, 29)

Müfessirlerin, ayette geçen “dâbbe” sözcüğünün en geniş anlamıyla (bütün canlılar) esas alınması durumunda zihinlerde uyanabilecek soruları cevaplandırmak maksadıyla ileri sürdükleri başka yorumlar da vardır. Ancak bu yorumlar burada üzerinde durulacak kadar önemli ve dikkate değer değildirler. Dileyen tefsir kaynaklarındaki uzun açıklamalara başvurabilir.

Bazıları⁽²⁾ bu ayetten hareketle peygamberlerin (hepsine selâm olsun) masum olmadıklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Böyle bir iddiaya karşılık olarak şunu söyleyebiliriz: Ayet şundan öte bir şey anlatmıyor: Eğer Allah zulümlerinden dolayı insanları yakalamak isteseydi, bütün insanları helâk ederdi, böylece insan türü yeryüzünden silinip giderdi. Dolayısıyla, “bir kimse helâk olmuşsa mutlaka işlediği bir zulümden dolayı helâk olmuştur” şeklinde bir sonucu kanıtlayacak bir delili bu ayetten algılamak mümkün değildir. Çünkü insanların büyük çoğunluğunun işledikleri zulümlerden dolayı, geri kalan azınlığın ise, babalarının ve analarının helâk olmasından dolayı helâk olmaları mümkündür. Nitekim daha önce bu hususa işaret ettik. Buna göre ayette, zulmün teker teker bütün bireyleri, hatta peygamberleri ve masumları da kapsadığı şeklinde bir açıklama yer almıyor; sadece yok oluşun kapsayıcılığından söz ediliyor.

Bazıları bu problemi aşmak için şöyle demişlerdir: Ayette geçen “nas (insanlar)” ifadesinden maksat, bütün insanlar değil, zulmeden-

1- [age.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 57.]

lerdir. “*Zulûmleri yüzünden*” ifadesi bunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla ifadenin kapsamına Masumlar daha baştan itibaren girmezler.

Bir diğer cevap da şudur: Ayette geçen zulûmden maksat, günah-tan daha genel bir olgudur. Yani hem yönetsel (mevlevî) emre muhalefet, hem de daha iyi olanı terk etme anlamındaki öğütsel (irşadî) emre muhalefet kastedilmiştir. Peygamberler (onlara selâm olsun) de zaman zaman öğütsel emre muhalefet edebilirler. Nitekim Âdem ve eşinin şöyle dedikleri belirtiliyor bir ayette: “*Dediler ki: Rabbimiz, biz kendimize zulmettik.*” (Ar’âf, 23) Başka peygamberlerle ilgili olarak da benzeri ifadelere yer verilmiştir. Dolayısıyla iyiler (ebrar) kategorisine giren insanların işledikleri güzellikler, yaklaştırılmışlar (mukarrebîn) kategorisinde kötülük sayılır. O hâlde ayette yer alan zulûm ifadesinin genel anlamda kullanılmış olması, peygamberlerin yönetsel (mevlevî) emre muhalefet etmek anlamında günahlardan masum olmadıkları anlamına gelmez.

Diğer bazı müfessirlerin cevap olarak söyledikleri ise şöyledir: İnsanların tümünün helâk edilmesi, ancak şöyle olabilir: Yüce Allah, zalimlerin işledikleri zulûmlerden dolayı yeryüzüne yağmurların yağmasını durdurur. Böylece zalimleri, velileri (kendi dostlarını) ve hareket etme kabiliyetine sahip bütün canlıları helâk eder. Çünkü azap indiği zaman bedbahtı, mutluyu birbirinden ayırmaz. Böylece bu azap Allah düşmanları için intikam ve tepeleme, diğer insanlar için de sına ve fazladan ödüllendirme aracı olur.

Yukarıda örnek olarak sunduğumuz cevapların üçü de eksiktir:

Birinci cevabın eksikliği: Ayette geçen “nas=insanlar” ifadesinin sırf zalimlere özgü kılınması, bazılarının da iddia ettiği gibi, sözü edilen helâkin de sadece onlara özgü olmasını gerektirir. Bu durumda helâk olma olgusu masumları kapsamamış olur. Ancak insanların yararı için yaratılmış bulunan diğer canlıların helâk edilmelerini gerektiren bir durum da olmaz. O takdirde, “*yeryüzünde bir canlı bırakmazdı.*” ifadesinin de bir anlam ifade etmeyeceği açıktır.

İkinci cevabın eksikliği: Ayetler akışları itibarıyla şirk ve benzeri yönetsel (mevlevî) günahlar anlamında zulûmle ilgilidir. Bu yüzden ayette geçen zulûm sözcüğünü öğütsel (irşadî) emirlerin en iyisini terk etmeyi kapsayacak şekilde genelleştirmek, özellikle ayetin sonunda tehdit niteliği son derece belirgin olan “*Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler.*” ifadesiyle bağdaşmıyor.

Üçüncü cevabın eksikliği: Cevap olarak sunulan açıklamayı, ayetin lafız açısından kanıtlamak mümkün değildir.

“Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler. Süreleri gelince (dönlünce), ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.” ifadesi, takdirdeki bir ifadeye dayanılarak anlamın eksik tarafı tamamlansın diye sunulan bir açıklamadır. Takdirdeki ifadeye de ayetin giriş kısmında yer alan şart cümlesi delâlet etmektedir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Onları cezalandırma hususunda acele etmez; bilakis belirli bir süreye kadar onları erteler. İnsan bireyi açısından belirli süre, onun kesinleşen ölümüdür. Toplumlar açısından, toplumsal çöküştür. Bütün beşeriyet açısından ise, Sur’a üfürülmesi ve kıyametin kopmasıdır. Bunların her biri ile ilgili açıklamalar yer alır Kur’ân’da: *“İçinizden daha önce vefat edenler vardır ve belli bir vakte ulaşmanız için...”* (Mü’min, 67), *“Her toplumun belirlenmiş bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler ve ne bir an öne alabilirler.”* (A’râf, 34), *“Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir söz gelmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi.”* (Şûrâ, 14)

62) Hoşlanmadıkları şeyleri (kız çocuklarını) Allah’a ait kırlarlar. Dilleri de yalan olarak en iyi sonucun (erkek çocuklarının) kendilerine ait olduğunu söyler. Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar (ateşe girmek için herkesten) öne geçerler.

Yeniden müşriklerin kız çocuklarını Allah’a isnat etmeleri, oğlan çocuklarını da kendilerine ayırmaları, kız çocuklarından tiksiniş oğlan çocuklarını beğenmeleri meselesine dönülüyor.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: *“Hoşlanmadıkları şeyleri”* yani kız çocuklarını *“Allah’a ait kırlarlar. Dilleri de yalan olarak en iyinin”* yani haleflerinin erkek çocukları olmasından ibaret olan dünya hayatındaki en güzel sonucun, *“kendilerine ait olduğunu söyler.”* Yani dilleri de onlara böyle yalan haberler verir. Bazı müfessirlere⁽¹⁾ göre ise, ayetteki “hüsna”dan (en iyi) maksat cennettir. Dolayısıyla müşriklerin en iyinin kendilerine ait olacağını söylerken şunu kastediyorlardı: *“Eğer peygamberlerin haber verdikleri gibi gerçekten kıyamet günü yeniden diriliş gerçekleşecekse, cennet bizim olacaktır.”* Nitekim yüce Allah bir başka ayette müşriklerin buna benzer sözlerini aktarmaktadır:

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 172.]

“Andolsun ki, kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırırsak, ‘Bu, benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum. Rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O’nun katında benim için daha güzel şeyler vardır.’ der.” (Fussilet, 50) Sözünü ettiğimiz müfessirlerin bu yorumlarının aslında bir sakıncası yoktur. Ancak aşağıda anlamı üzerinde değerlendirmeler yapacağımız ayetin sonundaki ifade böyle bir çıkarsama için elverişli görülmemektedir.

“Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar öne geçerler.” Yani ateşe girmek için herkesten öne geçerler. Araplar, “ferata, efrata=öne geçti” derler. “el-İfrat” de ileri geçmede savurganca davranmak, aşırıya gitmek demektir. “et-Tefrit” ise, ileri geçmede ihmal etmek anlamına gelir. “el-Feratu”, kervandan önce gidip onlar için yer ve su hazırlayan kimseye denir. “Efratehu”, onu öne geçirdi anlamına da gelir.

Kendilerinin hoşuna gitmeyen şeylerin Allah’a ait olduğu ve güzel sonucun da kendilerinin olduğu şeklindeki iftira ve yalan nitelikli sözleri, aynı zamanda Rablerinden önce davranıp güzel olanı kapıp hoşla gitmeyeniyi de O’na bırakma iddiası anlamını taşıdığı için yüce Allah, yalan söylemelerinin cezası olarak onları kendi yalan iddialarıyla tehdit ediyor. Buna göre onların cezası ateştir ve gerçekten onlar ateşe girmek için herkesten öne geçeceklerdir. İşte *“Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar öne geçerler.”* ifadesinin anlamı budur.

63) Allah’a andolsun ki, senden önceki ümmetlere de (elçiler) gönderdik. Ama şeytan onlara işlerini süsledi. İşte o, bugün onların velisidir ve onlar için acı bir azap vardır.

Ayetin akışı gösteriyor ki, *“bugün”* ifadesinden maksat, ayetin indiği gündür. O gün şeytanın onların velisi olmasının anlamı, vahyin inmekte olduğu zaman diliminde onların sapıklık üzere ittifak etmeleridir. Vaat edilen azap da kıyamet gününün azabıdır. Zaten azap tehdidi içeren ayetlerin genelinin öncelikli anlamı budur.

Dolayısıyla ayetin anlamını şu şekilde toparlayabiliriz: Allah’a andolsun ki, senden önce de Ad ve Semud Oğulları gibi yeryüzünden silinmemiş Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusiler gibi toplumlara elçiler gönderdik. Fakat şeytan onlara yaptıklarını süslü gösterdi, bu yüzden şeytana uydular, gönderdiğimiz elçilere arkalarını döndüler. Şeytan bugün de onların velisidir ve onlar sapıklık üzere birleşmişlerdir. Kıyamet günü de onlara elem verici, acı bir azap vardır.

Zemahşerî, ayetin bu tarzda yorumlanması durumunda “veliyyu-hum=onların velisidir” ifadesindeki zamirin Kureyşlilere dönük olabileceğini söylemektedir. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde olur: “Şeytan önceki toplumların yaptıklarını onlara süslü gösterdi ve o bu gün de Kureyşlilerin velisidir.”⁽¹⁾ Ancak böyle bir yorum farklı mercilere dönük zamirlerin varlığını gerektireceğinden uzak bir ihtimal olarak görülmektedir.

Ayette geçen “*ümme*ler” ifadesinden maksat, geçmişte yaşayan ve helâk edilen toplumlar olabilir. Dolayısıyla şeytanın bu gün onların velisi olmasının anlamı, onların berzah âleminde şeytanın dostları olup orada elem verici bir azap çekiyor olmalarıdır.

Bir görüşe göre,⁽²⁾ ayette geçen “*bugün*”den maksat, dünya hayatının müddetidir. Çünkü dünya velâyet günüdür [velilik dünya hayatı için geçerli bir kavramdır]; azap da kıyamet günü ile ilgili bir olgudur.

Bir diğer görüşe göre ise,⁽³⁾ “*bugün*”den maksat, kıyamet günüdür. Orada şeytan onların velisidir ve onlar için acı bir azap vardır.

Başka bir görüş⁽⁴⁾ de şöyledir: Bundan maksat, şeytanın amellerini onlara süslü gösterdiği gündür. Dolayısıyla söz konusu ifade, geçmişte olan bir olayı şimdiki zaman kalıplarıyla hikâye etmeye örnek oluşturmaktadır.

Bu görüşlerin gerçeğe en yakını ilkidir, ardından ikincisi, üçüncüsü ve dördüncüsü gelir. Bununla beraber doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

64) Sana bu kitabı ancak hakkında ihtilâfa düştükleri şeyleri onlara (müşriklere) açıklayasın ve iman eden topluluğa da hidayet ve rahmet (kaynağı) olsun diye gönderdik.

İfadenin orijinalinde geçen “lehum=onlara” zamiri müşriklere dönektür. Hakkında ihtilâfa düştükleri şeylerden maksat da, hak esaslı inanç ve amel sistemidir. Dolayısıyla ayette sözü edilen açıklamaktan maksat, kanıtı tamamlamak için açıklama yapmak, izah etmek ve ortaya koymaktır. Bu söylediklerimizin kanıtı, “*iman eden topluluğa da hi-*

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 614.]

2- [Menhecû's-Sadıkîn, c. 5, s. 203.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 369.]

4- [el-Keşşaf, c. 2, s. 614.]

dayet ve rahmet (kaynağı) olsun diye” şeklinde müminlerin durumuna ayrıca değinilmesi ve onlardan ayrı olarak zikredilmeleridir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Gerçek bilgiler ve ilâhî hükümler hususunda ihtilâf etmek bakımından insanların durumu bundan ibarettir. Sana da bu kitabı, hakkında ihtilâfa düşülen hakkı ihtilâf edenler için ortaya koyasın, böylece hakka ilişkin kanıt onlar için tamamlansın diye indirdik. Bir de iman eden bir toplum için yol gösterici ve rahmet olsun diye indirdik. Yani Allah bu kitap aracılığıyla onları hakka iletir ve hakka iman edip onunla amel etmelerinden dolayı onlara merhamet eder.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Kesir’den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık’tan (a.s) *“Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.”* ayetini sordum. Buyurdu ki: “Ayetin orijinalinde geçen ‘zikir’ Muhammed’dir, bizler de bilmeyenlerin soru soracakları zikir ehliyiz (Muhammed’in ehliyiz)...”⁽¹⁾

Ben derim ki: İmam (a.s) bu hadiste, *“Allah size gerçekten bir zikir indirmiştir. Bir peygamber...”* (Talâk, 10-11) ayetine işaret etmektedir. Bu anlamda daha birçok hadis vardır.

el-Burhan adlı tefsirde Berkî’den, o da kendi rivayet zinciriyle Abdülkerim b. Ebu Deylem’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet eder: “Allah, *‘Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.’* buyurmuştur. Kur’ân zikirdir. Zikir=Kur’ân ehli de Muhammed’in Ehlibeyt’idir (onlara selâm olsun). Yüce Allah onlara sorulmasını emretmiştir, cahillere sorulmasını emretmemiştir. Nitekim ulu Allah bir ayette Kur’ân’ı zikir olarak isimlendirmiştir: *‘Sana da Zikr’i (Kur’ân’ı) indirdik ki, kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın ve umulur ki onlar da (senin hakkında) düşünüp (hakkı) anlarlar.’* [Nahl, 44] Yine şöyle buyurmuştur: *‘Doğrusu o (Kur’ân), sana ve kavmine bir öğüttür. İleride ondan sorumlu tutulacaksınız.’* [Zuhruf, 44]”

Ben derim ki: Bu sözlerin içerdiği ve Ehlibeyt İmamları’nın ayette işaret edilen “zikir ehli” oluşlarını kanıtlamaya yönelik olan delil, Kur’ân’ın zikir, onların da Peygamber’in (s.a.a) kavmi olmaları hasebiyle Kur’ân’ın ehli, dolayısıyla zikir ehli oluşları esasına dayanmakta-

1- [Usul-i Kâfi, c. 1, s. 210, hadis: 2.]

dır. Hadisin sonundaki iki ayet de buna örnek olsun diye sunulmuştur. Nitekim başka rivayetlerde de bunun açıkça dile getirildiğine tanık oluyoruz. Bu anlamda başka hadisler de vardır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a dedim ki: “Aramızda, *'Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.*’ ifadesiyle Yahudi ve Hristiyanların kastedildiğini ileri sürenler var, buna ne dersiniz?” Buyurdu ki: “Bu durumda onlar sizi kendi dinlerine davet ederler.” Ravi der ki: İmam bunu söyledikten sonra elini göğsüne koyarak şöyle devam etti: “Ayette sözü edilen zikir ehli biziz. Bilinmeyen şeylerin bize sorulması gerekir.” Ravi der ki: İmam Muhammed Bâkır (a.s), “Zikir Kur'ân'dır.” buyurdu.

Ben derim ki: Benzeri bir açıklamayı İmam Rıza'nın (a.s) Halife Memun'un meclisinde yaptığı da rivayet edilmiştir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla hitap, ilâhî risalete karşı hile yapan putperest müşriklere yöneliktir ve onlara zikir ehline, yani semavî kitapların ehline, Allah'ın insanlar arasında bazı erkekleri peygamber olarak gönderip onlara vahiy indirip indirmediğini sormaları emrediliyor. Bilindiği gibi müşrikler, Peygamber Efendimizin (s.a.a) peygamberliğini kabul etmedikten sonra Peygamberimizin dışında başka bir Kur'ân ehline başvurmalarının bir anlamı olmaz. Çünkü Kur'ân'ın Allah tarafından indirilen bir zikir olduğunu kabul etmiyorlardı. Dolayısıyla ayetin iniş bağlamını da göz önünde bulundurduğumuz zaman, zikir ehli olarak kastedilenlerin Ehli-kitap, özellikle de Yahudiler oldukları belirginlik kazanıyor.

Fakat “*Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun.*” ifadesi, ayetin bağlamından (işaret ettiği özel durumdan) ayrı olarak ele alınırsa, Kur'ân'ın [özel bir bağlamda inmiş olsa da genel bir anlam taşıma] özelliği de bir gerçek olarak karşımızda dururken -bilindiği gibi bağlam tek başına ifadeyi özelleştirmeye yetmez- açıklamanın soran, sorulan kimse ve hakkında soru sorulan şey açısından genellik arz ettiği açıktır. Dolayısıyla soran, gerçek bilgilerden ve yükümlülükle ilgili meselelerden herhangi birini bilmemesi mümkün olan her mükellefe denir. Hakkında soru sorulan da, bilmeyenin bilmemesi mümkün olan bütün bilgiler ve meselelerdir. Sorulan kimse ise, kavram açısından genel olmakla beraber, kavramın nesnel karşılığı itibariyle özel bir niteliktir ve

bununla da kuşkusuz Peygamberimizin Ehlibeyt'i kastedilir. Ona ve onlara selâm olsun.

Çünkü eğer ayette geçen “zikir”den maksat, Talâk Suresi'nin ilgili ayetinde de vurgulandığı gibi Peygamber Efendimiz (s.a.a) ise, kuşku yok ki, Ehlibeyt İmamları bu anlamda zikir ehlidirler. Şayet Zuhurf Suresi'nin ilgili ayetinde belirtildiği gibi bizzat Kur'ân kastedilmişse, kuşkusuz Kur'ân Peygamberimiz (s.a.a) ve kavmi için -ki Ehlibeyt Peygamber'in kavmi veya kavminden oldukları kesin olan kimselerdir- bir zikirdir. Bu bağlamda da Ehlibeyt İmamları Kur'ân ehlidirler, Kur'ân'ı bilme hususunda özel bir konuma sahiptirler ve soruların onlara sorulması gerekir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) tevatür düzeyinde güvenilirliği bulunan ünlü Sekaleyn Hadisi'nde onları Kur'ân'la birlikte zikretmiş, insanlara bu ikisine uymayı emretmiştir ve demiştir ki: “Bu ikisi havuz başında bana kavuşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar...”

Bir kanıt da, Ehlibeyt İmamları'nın (onlara selâm olsun) bizim de işaret ettiğimiz açıdan ayette geçen zikir ehlini Ehlibeyt İmamları olarak açıklarken, ayetin bağlamıyla ilgili hususlardan herhangi birinden söz etmemiş olmalarıdır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, bazılarının bu hadisleri eleştirirken, “Bilmedikleri şeyleri bilenlere sormaları emredilen müşrikler Peygamber'in (s.a.a) sözlerini kabul etmezlerken, onun Ehlibeyt'inin sözlerini nasıl kabul ederler?”⁽¹⁾ şeklinde yorumlar yapanların bu yaklaşımlarının yanlışlığı da ortaya çıkıyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Cabir'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: “Bir âlime bildiğini söylemeyip susması yakışmaz, bir cahile de bilmediğini söylemeyip susması (bilen birine sormaması) yaraşmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.'* Bu nedenle bir müminin, yaptığı amelin hidayet üzere (ilâhî yol göstericilik doğrultusunda) olup olmadığını bilmesi gerekmektedir.”

Tefsiru'l-Kummi'de, “*Tuzak kurarak kötü işler yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden... Yahut (Allah'ın) onları (bizzat) dönüp dolaştıkları (nimet) ile cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? (Çünkü) onlar, (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir.*” ifadeleriyle

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 147.]

ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: “Gelip ticaret yapmak üzere dağıldıklarında onları bu hâllerinde yakalar.” “*Ya da onları bir korku üzere cezalandırmayacağından (emin mi oldular)?*” ifadesi hakkında da şöyle buyurdu: “Yani uyanık oldukları bir hâlde.”

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Semaa, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: İmam'a, “*din de daima O'nundur.*” ifadesinin orijinalinde geçen “vâsib” sözcüğünün anlamını sordum, buyurdu ki: “Uyulması zorunlu olan din demektir.”

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hannan b. Se-dir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: “Allah için, sadece en yüce sıfat vardır. Hiçbir şey bu sığata benzemez, hiçbir şey bununla nitelenmez ve hiç kimse bunların gerçek mahiyetlerini tasav-vur edemez, vehmedemez.”

ed-Dürri'l-Mensûr adlı tefsirde, “*Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde (insan olarak) bir canlı bırakmazdı...*” ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki, İbn Mürdeveyh, Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: “Eğer Allah beni ve Meryem oğlu İsa'yı günahlarımızdan dolayı cezalandıracak olsaydı, -başka bir kanaldan aktarılan aynı hadisteki metin şöyledir: Şu başparmak ve ondan sonraki parmağın işledikleri suçlardan dolayı bizi cezalandıracak olsaydı,- kuşkusuz bizi cezalandırırdı, bununla da bize haksızlık etmiş sayılmazdı.”

Ben derim ki: Bu rivayet kitap ve sünnette peygamberlerin (hepsi-ne selâm olsun) masum olduklarıyla ilgili olarak yer alan temel ilkele-re aykırıdır. Bu hadisi, yapılması gereken şeylerin en iyisini terk etme (terk-i evlâ) şeklindeki günahlara yorumlamanın da bir yararı yoktur. Çünkü bu tür günahlardan dolayı azap verilmez.

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا^ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ^ع ﴿٦٥﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً^ط نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا^ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ^{لَا} ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا^ط يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ^ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لَكُمْ لَا يَعْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا^ط إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ^ع ﴿٧٠﴾ وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ^ع فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ^ط أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ^ط أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ^{لَا} ﴿٧٢﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَوَاتِ

وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ
 اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا
 يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّْا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا
 وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوُونَ ۖ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۖ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾
 وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ
 كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ ۖ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ ۖ هَلْ يَسْتَوِي ۚ هُوَ وَمَنْ
 يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ ۚ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ
 وَالْأَرْضِ ۖ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۖ إِنَّ اللَّهَ عَلَى
 كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾

AYETLERİN MEÂLİ

65- Allah gökten su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Kuşkusuz bunda, kulak verip dinleyen topluluk için (tekrar dirilişle ilgili) bir delil vardır.

66- Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da (tekrar diriliş için) bir ibret vardır: Size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen halis sütte içiriyoruz.

67- Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için bir delil vardır.

68- Rabbin, bal arısına (ıçgüdüğü aracılığıyla) şöyle vahyetti (ilham etti): “Dağlardan, ağaçtan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine evler edin.”

69- “Sonra bütün meyvelerden ye, ardından (evine dönmek için emre) boyun eğerek Rabbinin (sana ilham ettiği) yollarına gir.” Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.

70- Allah sizi yarattı, sonra canınızı alır. İcinizden bazıları da ömrün en aşağılık (yaşlılık) çağına kadar bırakılır ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun. Kuşkusuz Allah (her şeyi) bilendir, (her şeye) kadirdir.

71- Allah, kiminizi kiminizden rızık yönünden üstün kıldı. (Bazılarınız hür olduğu için rızıkta dileği tasarrufa sahipken, bazılarınız da köle olduğundan böyle yetkiye sahip değil.) Üstün kılınanlar rızıkta eşit olmaları için kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler. (Hâl böyle iken) Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

72- Allah size kendi nefislerinizden eşler var etti, eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti ve size temiz rızıklardan bir kısmını verdi. Şimdi onlar, batıla inanıyor ve Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

73- Allah’tan başka göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan ve buna güçleri de yetmeyen şeylere (putlara) mi tapıyorlar?

74- Öyleyse Allah için örnekler vermeyin (başkasına benzecek şekilde nitelemeyin). Çünkü Allah biliyor ve siz (olayların gerçeğini ve Allah’ın künhünü) bilmiyorsunuz.

75- Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıkdan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan (hür) kimseyi örnek verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? (Öyleyse kimse Allah ile eşit olamaz.) Hamt ise, tamamıyla Allah’a aittir. (O hâlde Rab,

ancak O'dur.) Fakat onların (müşriklerin) çoğu (bütün nimetlerin Allah'a ait olduğunu) bilmezler.

76- Allah şu iki kişiyi de örnek verir: Onlardan biri dilsizdir, (dilsiz olmayanın gücü yettiği) hiçbir şeye gücü yetmez ve efendisine yüküdür; onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu? (Öyleyse Rab, hiçbir şeye gücü yetmeyen, hidayete ermeyen ve erdirmeyen putlar değil de doğru yol üzere olan ve elçiler göndererek başkalarını da hidayete erdiren Allah'tır.)

77- Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır. Çünkü Allah her şeye kadirdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Burada bir kez daha Allah'ın nimetlerinin sayılmasına, ilâhî lütfelerin gözler önüne serilmesine dönülüyor. Buradan hareketle de tevhit inancının ve ölümden sonra dirilişin gerçekliği sonucuna varılıyor. Bunun üzerine de teşri (yasama ve kanun koyma), yani peygamberlik meselesine işaret ediliyor.

65) Allah gökten su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Kuşkusuz bunda, kulak verip dinleyen topluluk için (tekrar dirilişle ilgili) bir delil vardır.

Burada yeryüzünün kış mevsiminde kurummasından sonra, gökten yağın yağmurların sonunda yeşermeye başlaması, bitkilerin köklerinin ve tohumlarının kış uykusundan sonra gelişmeye yüz tutması kastediliyor. Bu da hayvanî hayat türünden bir tür hayattır, hayvanların hayatından daha zayıf ve daha silik olsa da. Modern zamanlarda yapılan bilimsel araştırmalar, biçim ve etkinlik bakımından farklılık arz etse de, bitkilerin de tıpkı hayvanlarındaki gibi mikrobik hücrelere sahip olduklarını ortaya koymuştur.

“Kuşkusuz bunda, kulak verip dinleyen topluluk için bir delil vardır.” Dinlemekten maksat, kabul edilebilir özellikteki sözleri kabul etmektir. Çünkü hakkı arayan akıl sahibi bir kimse, hakka ilişkin bulgular sezinlediği bir sözü dinlediği zaman, onu anlamak için can kulağıyla

dinlemeye koyulur; anlamaya, zihninde tutmaya çalışır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Onlar dinleyip de sözün en güzeline uyarlar. İşte Allah’ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.”* (Zümer, 18)

Hakkı kabul etmeye yatkın olan bir kimseye Allah’ın gökten su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesinden söz edildiği zaman, bu açıklama, onun için ölümden sonra dirilişin ve yeri bu şekilde diriltten Allah’ın ölüleri de dirilteceğinin kanıtı işlevini görür.

66) Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da (tekrar diriliş için) bir ibret vardır: Size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen halis süttten içiriyoruz.

“el-Fersu”, işkembeye ve bağırsaklara inen fışkı, pislik demektir. Bu fışkı kalın bağırsak aracılığıyla dışarı atıldığında ise gübre olarak isimlendirilir. “es-Saig” sözcüğü, “es-sevğu” sözcüğünün ism-i failidir. Araplar, “Sâge’t-taamu ve’ş-şerabu” derler ve bununla yiyeceğin kolayca boğazdan mideye inmesini kastederler.

“Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da bir ibret vardır.” Yani sizin için deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarda öyle özellikler vardır ki, bunlarla ibretler alma, öğütler edinme imkânı elde edersiniz. Ardından kendisiyle ibret alınacak hususlar şöyle açıklanıyor: *“Size, onların karınlarındaki... halis süttten içiriyoruz.”* Yani sözü edilen hayvanların karınlarındakini size içiriyoruz. Bu, çoğu bir tek şeye indirgeme kabilindendir. [Burada çoğul olan “en’âm” kelimesine tekil zamirin (“butunihî”) dönük olması, çok sayıdaki hayvanların bir tek hayvan gibi farz edilmesi itibariyledir. Dolayısıyla zamir bizzat çoğul olan “en’am”a değil de, “sözü edilen” gibi bir manaya dönüktür.]

“Fışkı ile kan arasından (gelen)...” Fışkı işkembede olur. Hayvanların sütleri de iki ayak arasında karınlarının geri kısmındadır. Kan ise atardamarlarda ve toplardamarlarda akan bir maddedir. Bunlar hem işkembeyi, hem de hayvanların sütlerinin bulunduğu organları sarmış vaziyettedirler. Dolayısıyla ayette sütün fışkı ile kan arasında yer alan bir madde olarak tasvir edilmesinde, sütün vücut içindeki yeri itibariyle bu iki maddeye komşu oluşu ve tümünün hayvanın vücudu içinde bulunuşu göz önünde bulundurulmuştur. Meselâ bir topluluk içinde yer alan, onların bulunduğu mekâna komşu bir yerde oturan

veya kıyılarında bulunan Zeyd için, “Zeyd’i kavminin arasından seçtim, içlerinden onu çağırıp, çıkardım.” deriz. Bu ifade, Zeyd onların tam ortasında olmayıp kenarlarında oturuyor olsa da doğrudur. Dolayısıyla bu, “Biz onların içinde daha önce belirgin olmayan Zeyd’i ayırıp belirginleştirdik.” anlamındadır.

Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Size, hayvanların karınlarından bir süt içiriyoruz ki bu süt fişkı ile kan arasından çıkar ve halistir, fişkı ile kana bulaşmaz, onların tadını, kokusunu almaz ve içenlerin boğazından kolayca geçer. İşte bunda ibret alanlar için çıkarılacak dersler vardır. Bu, aynı zamanda eksiksiz kudretin, nüfuz edici iradenin bilgisine ulaşmanın en somut verilerinden biridir. Dolayısıyla fişkı ile kan arasından saf bir süt çıkaran Allah, çürümüş kemiklere dönen, parçaları toprağa karışıp kaybolan insanı da yeniden diriltebilir.

67) Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için bir delil vardır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “es-Sukru=sarhoşluk, kişi ile aklı arasına girip aralarındaki bağı etkisiz hâle getiren bir durumdur... ‘es-Sekeru’ ise, sarhoşluk veren maddeye denir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *Tettehizûne minhu sekeren ve zırkan hasenen=Meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz.*” (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: “es-Sukru sözcüğü, sözlükte dört şekilde açıklanır: Birincisi: Sarhoşluk veren içecekler. İkincisi: Tadılı olan yiyecekler. Şair der ki: ‘Cealte aybe’l-ekremîne sukrân=Kerem sahibi insanların kınayışlarını kendin için bir gıda ve tat hâline getirdin.’ Üçüncüsü: Sükûn ve hareketsizlik, sakinlik. ‘Leyletu’n sakiretun=sessiz, sakin bir gece’ deyimi buradan gelir. Şair der ki: ‘Leyset bi-tılkın ve la sakiretun=Gece ne karmaşık, ne de sessiz idi.’ Araplar, ‘Sekereti’r-rihu=rüzgâr dindi’ derler. Yine şair şöyle der: ‘Cuilet aynu’l-haruri tuskeru=Kavurucu rüzgâr dinmeye başladı.’ Dördüncüsü: ‘Sekere fulanun serken=falan hayrete düştü’ fiilinin mastarıdır. ‘*Sukkiret absaruna=Gözlerimiz şaşkına döndü.*’ [Hicr, 15] ayetinde geçen ‘et-teskir’ sözcüğü de buradan gelir ve şaşkınlık, hayret anlamındadır.” (Mecmau’l-Beyan’dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.) Öyle anlaşıyor ki, kelimenin asıl anlamı, bir şeyin etkisiyle insanın aklının başından gitmesidir. Mecmau’l-Beyan müellifinin sözünü ettiği diğer

anlamlar bu temel anlamın ayrıntılarıdır, ondan doğmuş dolaylı anlamlardır. Ki bir tür istiare ve genelleştirme esas alınmıştır.

“*Ve min semeratin’n-haili ve’l-inebi=Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden...*” ifadesi ya isim cümlesidir ve önceki ayette yer alan “*Ve inne lekum fi’l-en’ami le-ibreten=Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da bir ibret vardır.*” ifadesi gibi, “*Allah gökten su indirdi*” ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda cümlemin takdirî açılımı şöyledir: “*Ve min semerati’n-nahili ve’l-e’nabi ma -ev şey’un- tettehizûne minhu sekeren ve rızkan hasenen=hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden öyleleri -veya⁽¹⁾ öyle şeyler- vardır ki onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz.*” Gramer bilginleri demişlerdir ki: “Araplar çoğu zaman ism-i mevsul olarak ‘ma’ edatını gizlerlerdi. Buna aşağıdaki ayetteki kullanımı örnek gösterebiliriz: “*Ve iza raeyte semme raeyte naimen ve mulken kebiren=Ne yana bakarsan bak, nimet ve ulu bir saltanat görürsün.*” (İnsân, 20) Bu ayetin takdirî açılımı, “*iza raeyte ma semme reayte*” şeklindedir. Ya da tefsirini sunduğumuz ayetin takdirî açılımı şöyledir: “*Ve min semerati’n-nahili ve’l-a’nabi şey’un tettehizûne minhu sekeren ve rızkan hasanan=hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden öyle şeyler vardır ki onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz.*” Bu durumda Basra gramer ekolüne mensup âlimlerin, “Mevsulün hazfedilip sılanın olduğu gibi bırakılması caiz değildir.” şeklindeki görüşleri esas alınmış olur.

Yahut da fiil cümlesidir ve bundan sonraki ayette yer alan “*Ve evha Rabbuke=Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti*” ifadesi gibi, “*Enzele mine’s-semai=gökten su indirdi*” ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda cümlemin şu şekilde açılım kazanması gerekir: “*Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden sizin için yarattı veya size verdi.*” “*Tettehizûne minhu...=Onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz.*” ifadesi de bu cümleden bedeldir veya yeni bir başlangıç cümlesidir. Sanki biri, “Bunlardan ne gibi istifadeler ederiz?” diye sormuş da ona, “*Onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz.*” denilmiş gibi. İfadenin orijinalinde geçen ve çoğul kelimeye dönük olan “minhu=ondan” kelimesinde zamirin tekil olarak kullanılması, tıpkı bir önceki ayette yer alan “*mimma fi butunihi=onun karınlarındaki*” ifadesinde olduğu gibi, “mezkûr=sözü edilen” gibi bir

1- Bu ikili ihtimal ileride değineceğimiz gibi, ism-i mevsulün hazfedilmesi ile ilgili olarak iki ayrı gramer ekolünün yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

anlama dönük olması itibariyledir. [Yani zamir bizzat çoğul olan “semerat”a değil de, meyvelerden “sözü edilen” gibi bir manaya dönüktür.]

“*Meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz.*” Yani sözü edilen hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden içki çeşitleri gibi sarhoş edici şeyler ve yemek amacıyla kullanılan hurma, kuru üzüm, hurma pekmezi ve gıda olarak kullanılan benzeri güzel rızıklar elde edersiniz.

Ayetten, güzel rızka karşılık olarak zikredilmesi açısından sarhoşluk veren şeylerin yerildiği şeklinde bir anlam çıkaramazsak bile, sarhoşluk veren şeyleri kullanmanın mubah olduğu ve bunları kullanmanın güzel bir şey olduğu şeklinde bir anlam da çıkaramayız. Yani buna ilişkin bir kanıt bu ayetten algılamak mümkün değildir. Mekke inişli olan ve müşriklere hitaben, onları tevhit inancına davet eden bu ayet, sadece insanların hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden yararlanmak üzere elde ettikleri ürünlere işaret etmektedir.

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayet, yükümlülük nitelikli (fikhî) bir hüküm içermemektedir. Dolayısıyla bu ayetin neshedilip edilmemesi gibi bir şey söz konusu değildir. Bununla bu ayetin, Katade’ye isnat edildiği gibi Mâide Suresi’nde yer alan içkinin haram oluşuna ilişkin ayetle neshedilmesinin yanlışlığı ortaya çıkmış oluyor.

Ruhu’l-Maani adlı tefsirin müellifi oldukça tuhaf bir yorum getirmiş ve demiştir ki: “Ayette geçen ‘sekeran’ sözcüğünün şarap anlamına geldiği görüşü, İbn Mesud, İbn Ömer, İbn Rezin, Hasan, Mücahid, eş-Şa’bî, en-Nahaî, İbn Ebî Leyla, Ebu Sevr, el-Kelbî ve İbn Cübeyr gibi âlimlerin yanı sıra başka kimselerden de rivayet edilmiştir. Ayet Mekke’de inmiştir. O zaman şarap helâl idi ve iyi-kötü herkes içerdi. Şarabın Medine’de haram kılındığı, üzerinde ittifak edilen bir görüştür. Sadece Uhud Savaşı’ndan önce mi, sonra mı haram kılındığı hususunda ihtilâf vardır. İçkiyi temelden haram kılan ayet şudur: *‘Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşlar) ve (hayvan etini bölüşmekte yararlanılan) şans okları şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının.*’ [Mâide, 90] Dolayısıyla bir grup âlime göre, Nahl Suresi’ndeki bu ayet, Mâide Suresi’ndeki ayetin inişiyle neshedilmiştir. Bu görüş yukarıda zikredilen en-Nahaî, Ebu Sevr ve İbn Cübeyr gibi birçok âlim tarafından rivayet edilmiştir.”

“Bazılarına göre ise, bu ayet daha önce inmekle beraber ortada nesh diye bir şey yoktur, başka bir ayetle neshedilmemiştir. Çünkü İbn

Abbas'tan, 'es-seker' kelimesinin Habeşçe'de sirke anlamına geldiği rivayet edilmiştir. Ya da Ebu Ubeyde'den, bu sözcüğün çerez gibi tatlı bir yiyecek anlamına geldiği rivayet edilmiştir. Söylendiğine göre Ebu Ubeyde bu görüşü ileri sürdükten sonra, sözlerini kanıtlamak için şu mısraı okumuştur: 'Cealte a'râzu'l-kiramı sekeran=Kerem sahibi insanların şereflerini tat hâline getirdin.' (...) Hanefîler de bu ayetin neshe-dilmediği görüşündedirler ve demişlerdir ki: 'Ayette geçen 'sekeran' sözcüğü, sarhoşluk vermeyen şıra (nebiz) gibi içecekler anlamına gelmektedir.' Buna kanıt olarak da yüce Allah'ın ayette, bunları kulları için yaratmış olmasını, onlara yönelik bir lütuf olarak sayıp bunu minnet vesilesi saymasını göstermişlerdir. Çünkü minnet etme/lütfü dile getirme ancak helâl şeyler açısından geçerli bir davranıştır. Bu da gösteriyor ki, sarhoşluk vermeyecek düzeydeki şıra benzeri içecekler helâldir. Fakat bunlar sarhoşluk verecek düzeyde olurlarsa, bunları içmek caiz olmaz."⁽¹⁾ (Alıntı burada sona erdi.)

Ruhu'l-Maani müellifinin şarapla ilgili olarak söylediklerine gelince, Mâide Suresi'nin içki yasağına ilişkin ayetini incelerken bu hususta ayrıntılı bilgiler sunduk. Söz konusu açıklamalarımız kapsamında şarabın hicretten önce haram kılındığını, müşriklerin genelinin İslâm'ın şarabı ve zinayı haram kıldığını bildiklerini, içki yasağıyla ilgili ayetin A'râf Suresi'nin kapsamında indiğini ve bu surenin de kesinlikle Nahl Suresi'nden önce indiğini, yine Bakara ve Nisâ surelerinde de içkinin yasaklığına ilişkin açıklamaların yer aldığını, bunların da Mâide Suresi'nden önce indiklerini delilleriyle ortaya koyduk.

Söz konusu açıklamalarımız arasında, Mâide Suresi'nde yer alan ifadenin sadece içki yasağını biraz daha sıkıya ve rivayetlerde işaret edildiği gibi, haramlığa ilişkin emir inmiş olmasına rağmen hâlâ içki içmeye devam eden bazı Müslümanları azarlamaya yönelik olduğunu vurguladık. Nitekim adı geçen tefsirde müellifin "iyi-kötü herkes içti." sözü de bazı Müslümanların içki içme alışkanlıklarını sürdürdüklerine ilişkin bir işaret mahiyetindedir. Ayetin lafzından da buna delâlet eden bir kanıt algılamak mümkündür. Çünkü şöyle buyuruyor: "*Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?*" [Mâide, 91]

Müellifin İbn Abbas'tan "es-seker" sözcüğünün Habeşçe'de sir-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 180.]

ke anlamına geldiği yönünde naklettiği rivayete ise güvenilmez. Evet, Kur'ân'da Arapça olmayan sözcüklerin kullanılmasına rastlayabiliyoruz; “istebrak, cehennem, zakkum” ve benzeri sözcükler hakkında söylendiği gibi. Ancak bu, Arapça olmayan yabancı bir sözcüğün kullanılması için karışıklık ve kapalılık/ıpham gibi bir engelin olmaması durumlarında caizdir. Dolayısıyla Arapçada şarap Habeşcede sirke anlamına gelen “es-seker” gibi bir sözcük karışıklığa yol açacağı için, sirke anlamında kullanılamaz. Ayrıca belagatin, açıklığın ve anlaşılabilirliğin zirvesini temsil eden bir kitapta öz Arapçadaki “el-hillu” gibi güzel bir sözcük dururken, onun yerine “sirke” demek için Arapçada tam aksi bir anlam ifade eden Habeşçe bir sözcüğün kullanılması nasıl mümkün olabilir?

Ebu Ubyede'ye nispet ettiği rivayetle ilgili değerlendirmelerimizi açıklamanın başında sunduk, söz konusu açıklamalara başvurulabilir.

Şimdi Hanefilere isnat ettiği şu görüşü ele alalım: “Ayette geçen ‘sekeran’ sözcüğü, sarhoşluk vermeyen şıra (nebiz) gibi içecekler anlamına gelmektedir. Çünkü yüce Allah ayette, bu içecekleri yaratmasını kullarına yönelik bir lütuf ve minnet vesilesi olarak sayıyor.” Buna yönelik eleştirimiz şudur: Ayet, insanların söz konusu meyvelerden içki elde ettiklerinin ötesinde başka bir şeye delâlet etmiyor. Allah'ın bu tür bir içkiyi yaratmış olmakla insanlara minnet ettiği hususuna gelince, ayetin delâletinden böyle bir anlam elde etmek mümkün değildir. Aksine yüce Allah ayette sadece hurma ve üzüm meyvelerini nimetler arasında saymıştır, bunlardan elde edilen bütün helâl veya haram ürünleri değil. Eğer bunlardan söz edilmiş olması minnet etme ve lütufta bulunma mahiyetinde olsaydı, hemen karşısında güzel rızıktan söz edilmezdi. Çünkü bu ifade iki ayrı nitelikte nimetler arasında bir karşılaştırma yapıldığını da göstermektedir. Dolayısıyla bir bakıma onların bu tür nimetlerden böylesi haram şeyler elde etmeleri de çaktırmadan eleştiriliyor. Nitekim Beydavî⁽¹⁾ ve başka müfessirler bu gerçeğe işaret etmişlerdir.

Kaldı ki, ayette geçen “sekeran” sözcüğü ne şıra (nebiz) ile, ne şarapla ve ne de sarhoşluk derecesine ulaşmayacak kadar az veya çok olmakla kayıtlandırılmış değildir. Eğer söz konusu meyvelerden içki elde

1- [Tefsir-i Beydavî, c. 1, s. 561.]

edilmesiyle Allah'ın minnet etmesi arasında bir ilinti kurularak bu, söz konusu içkinin caiz olduğunun kanıtı olsaydı, o zaman ayet, bütün içkilerin caiz olmasını ifade etmiş olurdu ve neshedilme imkânı da olmazdı. Çünkü minnet etme esaslı açıklamalarda kullanılan üslup belli bir süreyle sınırlandırılıp o sürenin sonunda geçersiz olmayı kabul etmez. Yüce Allah'ın bir şeyi nimetlerinin arasında sayıp bu nimeti bahşetmesinden dolayı kullarına minnet ettikten sonra, aradan bir zaman dilimi geçince bunu, Mâide Suresi'ndeki ilgili ayette olduğu gibi şeytan işi bir pislik sayması nasıl caiz olabilir ki? Olsa olsa, (bedanın yüce Allah hakkında muhal olan anlamından hareketle) Allah önce bunun mahiyetini bilmiyordu, sonradan öğrendi, denilebilir ki, Allah böyle yakıştırmalardan münezzehtir ve böyle bir şey O'nun açısından imkânsızdır.

Ardından yüce Allah ayete, *“Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için bir delil vardır.”* ifadesiyle son veriyor. Bu da bitkiler ve onlardan elde edilen ürünler üzerinde düşünüp mahiyetlerini kavramaya yönelik bir teşviktir.

68-69) Rabbin, bal arısına (içgüdüğü aracılığıyla) şöyle vahyetti (ilham etti): “Dağlardan, ağaçtan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine evler edin. Sonra bütün meyvelerden ye, ardından (evine dönmek için emre) boyun eğerek Rabbinin (sana ilham ettiği) yollarına gir.” Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Kuşkusuz bunda, düşünen toplum için bir delil vardır.

Ragıp İsfahanî'nin de söylediği gibi, vahiy, hızlı bir şekilde işaret etmek demektir. Bu, remiz içeren söz aracılığıyla olduğu gibi harf ve sözcük terkibinden soyutlanmış salt sesle veya işaret ve benzeri şeyle de olabilir. Bu sözcüğün kullanım yerlerini göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlama geldiği sonucuna varıyoruz: Vahiy, bir anlamın, anlaması istenen kişinin dışındakilerce fark edilmeyecek şekilde gizlice öğretilmesinden, telkin edilmesinden ibarettir. Dolayısıyla bir anlamı içgüdüleri aracılığıyla bir hayvanın kavrayışına yerleştirmek anlamında ilham da bir tür vahiydir. Aynı şekilde rüya, vesvese veya işaret aracılığıyla bir anlamın nefse yüklenmesi de vahiy sayılır. Nitekim bu kavramın yüce Allah'ın kelâmında saydığımız bu anlamların tümüyle ilintili olarak kullanıldığını görüyoruz: *“Rabbin bal arısına şöyle vahyetti...”* (Nahl, 68), *“Musa'nın anasına vahyettik...”* (Kasas, 7),

“Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına vahyederler (fısıldarlar).” (En’âm, 121), “Onlara, ‘Sabah-akşam tespihte bulunun.’ diye vahyetti.” (Meryem, 11) Yüce Allah’ın gönderdiği nebi ve resulleriyle konuşması da vahiydir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla konuşur.” (Şûrâ, 51) İslâm atmosferinin biçimlendirdiği dinsel edep tavrı, yüce Allah’ın gönderdiği nebi ve resulleriyle konuşması olgusu dışındaki anlamlar için vahiy kavramının kullanılmaması yönünde belirginleşmiştir.

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: “ez-Zulul sözcüğü ‘ez-zelûl’ sözcüğünün çoğuludur. Araplar, “Dabbetun zelulun=muti, serkeş olmayan hayvan” ve “reculun zelulun=yumuşak ve kolay boyun eğen adam” derler.

“Rabbin bal arısına şöyle vahyetti...” Yani bünyesine yerleştirdiği içgüdücü aracılığıyla ona şöyle ilham etti... Bal arısının toplumsal hayatı, hareket tarzı ve ürettiği eseri oldukça ilginçtir. Büyük bir ihtimalle, başkalarına yönelik hitabın “Rabbin... vahyetti” denilerek doğrudan Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmesinin nedeni de bal arısının bu olağanüstü özelliğidir.

“Dağlardan, ağaçtan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine evler edin.” Bu, Allah’ın bal arısına yönelttiği vahyin içeriğinin bir kısmını oluşturmaktadır. Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, insanların yaptıklarından maksat, insanların bal kovanları için kurdukları çardaklardır.

“Sonra bütün meyvelerden ye”. Bal arısı genellikle çiçeklere konduğu hâlde, bütün meyvelerden yemesinin emredilmesinin nedeni, bal arısının ayrıca çiçeklerin kozaları içinde henüz büyüyüp olgunlaşmamış meyve özlerini de yemesidir.

“Ardından (evine dönmek için emre) boyun eğerek Rabbinin (sana ilham ettiği) yollarına gir.” Önceki ifadede yer alan meyvelerin özlerini yemeye yönelik emrin bir devamı ve ayrıntısı mahiyetindedir. Bu da gösteriyor ki, kastedilen husus, meyve özlerinden meydana getirdiği balı kovanlara koymak için geri dönmesidir. Buna işaret edilirken yolların Rabbe nispet edilmesi, bütün bunların ilâhî ilhamla gerçekleştiğini vurgulamak içindir.

“Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır.” Bal arısına yöneltilen bir dizi emirden

sonra yeni bir ifadeye başlanıyor ve bal arısının boyun eğerek Allah'ın emirlerine itaat etme yönündeki çabalarının sonucu açıklanıyor. Yani bal arısının aldığı emirleri yerine getirmesinden sonra, karnından bal adı verilen bir şerbet çıkarmasına işaret ediliyor. Bu şerbetin beyaz, sarı, koyu kırmızı ve siyaha çalan renkleri vardır. Onda insanların yakalandıkları birçok hastalığa “şifa vardır.”

Bal arısının, şu hayatını akıllara durgunluk veren erdemli bir uygarlık temeline dayalı olarak kuran zeki böceğin hayatının ilginç yönleri saymakla bitmez ve o gizemli yaşamını akılların tamamen kavrayıp kuşatması neredeyse imkânsızdır. Sonra olağanüstü bir çaba sonucu hazırladığı maddenin özelliklerini bu kitapta sayıp dökmeye imkânımız yetmez. En iyisi, bal arısı ve hazırladığı bal ile ilgili ayrıntılı açıklamalar içeren eserlere başvurmaktır.

Üzerinde durduğumuz ayet, *“Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.”* ifadesiyle son buluyor. Dikkat edilirse, incelediğimiz ayetlerin sonundaki değerlendirme cümleleri değişiyor. Meselâ ölümünden sonra yerin diriltilmesinden söz eden ayetin sonunda kulak verip dinleyen bir topluluğun dikkati çekilirken, hurma ve üzüm gibi meyvelerden söz edilirken aklını kullanan kimselere atıfta bulunuluyor. Bal arısı hakkında açıklamalar içeren ayetin sonunda ise düşünen topluluklara göndermede bulunuluyor.

Bu ifade değişikliğinin altındaki neden şu olabilir: Ölüm ve hayat olgularına bakıldığında, bu, doğası gereği ibret ve öğüt alma olgularını gündeme getirir. Bu ise en çok dinleme yeteneğine uygun düşer. İnsanların varlıklarını sürdürme hususunda yararlandıkları meyvelere yönelik bir bakış ise, bir kanıtlama sürecini akla getirir. Dolayısıyla sürekli bir araştırmayı, ürünlerin cüzleri arasındaki düzen bağıntılarını keşfetmeyi, sonra bunu ancak bir müdebbirin idare ve yöneticiliği ile kaim olan tek evrensel düzenle ilintilendirmeyi gerektirir. Buna en uygun yetenek de akıldır. Bal arısının akıllara durgunluk veren hayatının inceliklerini bulup ortaya çıkarmak için ise derin tefekkür gerekmektedir. Bu yüzden bu, düşünen topluluk için bir delildir.

Daha önce bu surede zaman zaman iltifat sanatına başvurularak hitabın yönünün değiştirildiğine değinmiştik. Üzerinde durduğumuz ayetlerin geneline baktığımızda, bunların bir kısmında, farkında olmadıkları hâlde kendilerine acındığını ve içinde bulundukları duruma şef-

katle yaklaşıldığını vurgulamak amacıyla müşriklere hitap ediliyor. Bir diğer kısmında da, küfürlerinden ve serkeşliklerinden dolayı onlardan yüz çevrilip hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor. Bunu surenin ayetlerinde gözlemlemek mümkündür. Bir Peygamberimize (s.a.a), bir müşriklere hitap ediliyor. Peygamberimizle onlar arasında gidip geliyor ayetlerin akışı.

70) Allah sizi yarattı, sonra canınızı alır. İçinizden bazıları da ömrün en aşağılık (yaşlılık) çağına kadar bırakılır ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun. Kuşkusuz Allah (her şeyi) bilendir, (her şeye) kadirdir.

Ayetin orijinalinde geçen “el-erzelu”, düşük, rezil, adi demek olan “er-rezalet” sözcüğünden ism-i tafdildir. “er-Rezlu”; alçaklık, aşağılık ve adilik anlamına gelir. Ömrün en aşağılık çağından maksat, “*ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun.*” ifadesinden hareketle, bilinç ve kavrama yeteneğinin düşüşe geçtiği yaşlılık ve ihtiyarlık çağıdır. Bu çöküş ise mizaçtan mizaca farklılık gösterir. Genellikle de yetmiş beş yaşından sonra başlar.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Ey insanlar topluluğu, Allah sizi yarattı, sonra ortalama bir ömrün sonunda canınızı alır. İçinizden bazıları iyice ihtiyarlayacak kadar yaşar. Böylece güçleri zayıfladığı için daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hâle gelir. Bu da gösteriyor ki, sizin hayatınız, ölümünüz, aynı şekilde bilinciniz ve bilginiz sizin elinizde değildir. Yoksa sizin elinizde olsaydı, yaşamayı ölmeye, bilmeyi de bilmemeye tercih ederdiniz. Bilakis bütün bunlar akıllara durgunluk veren bir düzene göre gerçekleşen olgulardır ve bu düzen de Allah’ın bilgisine ve gücüne dayanır. Ayetin sonunda, “*Kuşkusuz Allah (her şeyi) bilendir, (her şeye) kadirdir.*” şeklinde bir gerekçelendirme amaçlı cümlelerin yer alması da bu yüzdendir.

71) Allah, kiminizi kiminizden rızık yönünden üstün kıldı. (Bazılarınız hür olduğu için rızıkta dileği tasarrufa sahipken, bazılarınız da köle olduğundan böyle yetkiye sahip değil.) Üstün kılınanlar rızıkta eşit olmaları için kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler. (Hâl böyle iken) Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Hayatın devamını sağlayan rızık konusunda insanların bazısının diğer bazısından üstün kılınması, bazen kemiyet boyutuyla gerçekleşir.

Zengin bir kimsenin sahip olduğu çok mal ile fakir bir kimseden üstün kılınmış olması gibi. Bazen de keyfiyet boyutuyla gerçekleşir. Bazı insanların malda tasarruf bakımından bağımsız hareket edip başkalarının işlerini yönlendirme pozisyonunda olması gibi. Meselâ hür bir efendi elinde bulunan şeylerin sahibidir ve onlar üzerinde tasarruf eder. Buna karşılık bir köle efendisinin izni olmadan hiçbir tasarrufta bulunamaz. Velileri karşısında çocukların, sahipleri karşısında sığır ve koyunların durumu da buna benzemektedir.

Ancak “*Üstün kılınanlar rızıkta eşit olmaları için kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler.*” ifadesi gösteriyor ki, burada ikinci kısım üstün kılma kastedilmiştir. Buna göre bazı insanlar kendilerine rızık olarak verilen şeyler üzerinde özgürce ve bağımsız olarak hareket etme yetkisine sahip kılınmakla üstün tutulmuşlardır ve bunlar rızık olarak kendilerine verilen özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını ellerinin altında bulunup hem kendilerine, hem de rızıklarına sahip oldukları kimselere devretmek istemezler ve kendilerine verilen malları köleleri için harcamazlar ki, onlarla eşit olup ortak bir konuma gelsinler, böylece malikiyetleri ve efendilikleri ortadan kalkmış olsun.

Bu öyle bir nimettir ki hiç kimse onu görmezlikten gelmez, başkasına devretmez. Ve bu nimeti de yüce Allah’tan başkası bahşetmez. Çünkü efendilik ve kölelik ilişkisi insanların görüşlerinden, yürürlükteki toplumsal yasalarından kaynaklanan sosyal bir olgu olmakla beraber, onun doğal ve varoluşsal temelleri de vardır ki, bu temeller diğer sosyal olgularda olduğu gibi, onların böyle bir ilişki tarzını geliştirmelerine ön ayak olmuştur.

Bunun en somut kanıtı, gelişmiş ülkelerin uygulamalarıdır. Bu ülkeler uzun bir dönemden beri kölelik geleneğini, buna ilişkin yasaları kaldırdıklarını ilan etmişlerdir. Diğer doğu toplumları ve başka uluslar da onları izlediler. Oysa bunlar efendilik-kölelik ilişkisinin ruhunu hâlâ yaşatmakta, bu ilişkiye değer vermekteler, şeklen ortadan kaldırmış olsalar da. Varlığını sürdürmekteler, adını silmiş olsalar da.⁽¹⁾ Bu ilişki biçimi her zaman da var olacaktır; çünkü insan, birbirine üstünlük

1- Aslında bireyler arası ilişkilerde kölelik kurumu kaldırılmış söylenebilir; ama toplumlar arası ilişkilerde bu kurum bütün özellikleriyle sürmektedir, sadece kölelik yerine başka bir isim kullanılmaktadır.

sağlama eğiliminin pratize edilmesinin önüne geçemez. Tefsirimizin altıncı cildinin sonlarında bu konuyla ilgili açıklamalara yer vermiştik. Dileyen o açıklamalara başvurulabilir.

Bu ilişki tarzının Allah tarafından bahşedilen bir nimet oluşunun nedeni ise şudur: İnsan topluluğunun maslahatı ve yapıcı, olumlu bir verimlilikte gelişme göstermesi, bazı insanların diğer bazı insanlara egemen olmasıyla, böylece güçlünün yapıcı ve verimli bir yönetimle zayıfı güçlendirip eksikliklerini gidermesiyle mümkün olur.

Buna göre, “*rızıkta eşit olmaları*” ifadesi, “*Üstün kılınanlar.. kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler.*” ifadesinde olumsuzlanan hususun ayrıntısıdır, olumsuzluğun kendisinin değil. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: “Rızıklarını kölelerine vermezler ki onlarla rızıkta eşit ve ortak olsunlar, böylece efendilikleri ortadan kalkmış olsun.” Söz konusu ifadenin, soru edatı hafzedilmiş bir soru cümlesi olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda, üstün tutulanlarla üstün tutulmayanların bu hususta eşit olmaları yadsınmış olur. Çünkü eğer eşit olsalardı, üstün tutulanlar, rızıkını kendisi üstün tutulduğu kimselere vermekten kaçınmazdı. İşte rızık konusunda üstün tutulmak Allah’ın bahşettiği özel bir nimet mesabesindedir.

Bu yüzden hemen arkasında şu ifadeye yer verilmiştir: “(*Hâl böyle iken*) *Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?*” Bu, kınama amaçlı bir sorudur. Bir bakıma daha önce yer alan yadsıma amaçlı soru içeren ifadenin de devamı niteliğindedir. Allah’ın nimetinden maksat, sözü edilen rızık bakımından bazılarının üstün tutulmasıdır.

Buna göre ayetin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekildedir: Allah, rızık bakımından kiminizi kiminizden üstün tutarak sizi birbirinizden ayırmıştır. Nitekim bazılarınız hürsünüz, rızık üzerinde dilediğiniz gibi serbestçe tasarrufta bulunabiliyorsunuz. Bazılarınız ise, üstün tutulanlara tâbi ve köle kılınmış kimselersiniz, onların izni olmadan rızık üzerinde asla tasarrufta bulunamazsınız. Bu yüzden üstün tutulan kimseler rızık hususunda kendilerine üstün tutuldukları kimselerle eşit hâle gelmeleri için özgürce ve bağımsız bir hareket sonucu elde ettikleri rızıkları kölelerine vermek istemezler. İşte bunlar eşit değildir. Rızık hususunda üstün tutulmak üstün tutulanlara özgü bir nimettir. Şimdi Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Ayetin zahirinden bunu anlıyoruz. Çünkü bu çıkarsamayı destek-

leyen güçlü karineler vardır. Zaten ayetlerin akışına egemen olan atmosfer, nimetlerin sayılması şeklinde belirginleşmektedir. Ancak ayete değişik anlamlar verenler de olmuştur:

Bazılarına göre,⁽¹⁾ ayetin anlamı şöyledir: “İnsanlar malları ve eşleri hususunda kölelerini kendileriyle iştir olmasınlar diye kendilerine ortak etmezlerken, bunu kendileri için bir kusur sayarlarken, Allah olarak benim kullarımı nasıl olur da mülküne ve egemenliğime ortak yapıyorlar; bana ibadet ettikleri, bana yakınlaşmaya çalıştıkları gibi onlara ibadet ediyor, yakınlaşmaya çalışıyorlar? Meryem oğlu İsa örneğinde olduğu gibi.”

Söz konusu müfessirler devamla şöyle demişlerdir: “Buna göre bu ayet, *‘Allah size kendinizden bir örnek getirmektedir: Mülkiyetiniz altında bulunan köleler içinde sizinle eşit ortaklarınız var mı?’* (Rûm, 28) ayetiyle aynı anlamı vurgulamaya yöneliktir⁽²⁾ ve Necranlı Hristiyanlar hakkında inmiştir.”⁽³⁾

Bu görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Tefsirini sunduğumuz ayetin akışı, tevhit sonucunu elde etmek için nimetleri sayma özelliğiyle belirginleşmektedir, müşriklerin çelişkilerini açığa çıkarma veya onları ayıplama değil. Dolayısıyla ayette buna ilişkin en ufak bir belirti dahi görmek mümkün değildir.

Kaldı ki, ayet Mekke’de inmiştir. Şimdi bu ayetin, hicretten altı veya daha fazla yıl sonra Medine’ye Peygamberimizle görüşmeye gelen Necran Hristiyanları heyetiyle ne ilgisi vardır? Aynı şekilde tefsirini sunduğumuz bu ayeti, Rûm Suresi’nde yer alan ilgili ayetle karşılaştırmak da doğru değildir. Çünkü iki ayetin akışı arasında fark vardır. Tefsirini sunduğumuz ayetin akışı, ilâhî nimetleri sayarak tevhit inancını kanıtlamak iken, Rûm Suresi’ndeki ilgili ayetin akışı müşrikleri işledikleri şirkten dolayı kınamaktır.

Kimilerine göre⁽⁴⁾ ise ayetin anlamı şöyledir: Allah’ın rızık hususunda üstün tuttuğu şu özgür insanlar, sahip oldukları kölelerin rızıklarını vermezler, bilakis efendilerin de, kölelerin de rızığını Allah vermektedir.

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 373, İbn Abbas, Mücahid ve Katade’den naklen.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 189.]

3- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 373.]

4- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 373.]

Çünkü efendinin kölesine yedirip harcadığı şeyleri ancak Allah ona rızık olarak infak etmiştir. Dolayısıyla tümünün rızıkını Allah vermektedir. O hâlde rızık konusunda herkes eşittir.

Bu görüşün özü şudur: “Fe-hum fihi sevaun=rızıkta eşit olmaları” ifadesi takdirî bir ıdrab (sonraki mana ile önceki manayı reddetmek) cümlesi yerine geçmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Efendiler kölelerine harcadıkları şeylerle onların rızıklarını vermiş olmuyorlar. Bilakis, Allah efendiler aracılığıyla köleleri rızıklandırıyor ve onlar Allah’tan rızık almak bakımından eşittirler.

Bu görüşün yanlışlığı şuradan gelir: Ön görülen anlam, sonradan vurgulanan eşitlik olgusuyla ilgili hükmün, bazı insanların bazısından üstün tutulduklarına ilişkin başta işaret edilen hükmü geçersiz saymasını gerektirmektedir. O zaman da, “(Hâl böyle iken) Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?” ifadesinin anlamı yerine oturmuş olmaz.

Kimine göre⁽¹⁾ de kastedilen anlam şudur: Efendiler ellerindeki rızıklarını kölelerine vermezler ki bunlardan yararlanma hususunda eşit bir konuma gelebilsinler.

Buna karşı da şunu söyleyebiliriz: Böyle bir görüşü kabul etmenin varacağı sonuç şudur: İnsan sahip olduğu rızka başkasının musallat olmasına engel olur. [Bunun ise kölelere has bir yönü yoktur, geneldir. Dolayısıyla] bu takdirde böyle bir özelliğin salt kölelere özgü kılınarak zikredilmesi, cümlede tamamen fazlalık olan bir istidrak (telâfi ve noksanı düzeltip tamamlamak) ifadesi olarak belirginleşir. Eğer bizim bu itirazımıza, “Efendinin kölesine malından vermemesi ona musallat olmasından, kölesi üzerinde egemenlik kurmasından dolayıdır.” şeklinde bir yorum getirilerek cevap verilirse, bu da daha önce bizim işaret ettiğimiz anlama gelmiş olur. O zaman da sayılan nimetin, efendinin kölesine ve kölesinin elinde bulunan rızka sahipliği açısından üstünlüğü hususuyla ilintili olduğu ifade edilmiş olur.

72) Allah size kendi nefislerinizden eşler var etti, eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti ve size temiz rızıklardan bir kısmını verdi. Şimdi onlar, batıla inanıyor ve Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 79.]

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserde şöyle diyor: “Yüce Allah, *‘eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti.’* buyurmuştur. Ayetin orijinalinde geçen ‘hafede’ sözcüğü ‘hafid’ sözcüğünün çoğuludur ve hareketli, hızlı bir şekilde hizmete koşan kimse demektir; akraba veya yabancı olması fark etmez. Müfessirler ise, ‘Bu sözcükle torunlar ve benzerleri kastedilmiştir. Çünkü torunların hizmeti daha içten ve samimi olur.’ demişlerdir... Esmâî de demiştir ki: ‘el-Hafdu’ sözcüğünün asıl anlamı, bir ayağı beklemek-sizin diğer bir ayağın yerine koyacak şekilde yürümektir.” (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: “el-Hafdu sözcüğünün asıl anlamı, bir işte hızlı davranmaktır... Bu yüzden insana yardım eden kimseler için ‘hafede’ denilmiştir. Bu şekilde isimlendirilmelerinde duraksamaksızın itaat etmeleri göz önünde bulundurulmuştur.” (Alıntı son buldu.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayette geçen “hafede” sözcüğü, oğullardan oluşan hizmetçi yardımcılar kastedilmiştir. Bunu *“eşlerinizden de sizin için... var etti”* ifadesinden çıkarıyoruz. Bu nedenle bazı müfessirler, “oğullar ve hizmetçi yardımcılar” diye açıkladığımız “benine ve hafeden” ifadelerini, büyük ve küçük oğullar şeklinde açıklamışlardır.⁽¹⁾ Bazıları ise, oğullar ve oğulların oğulları, yani torunlar şeklinde yorumlamışlardır.⁽²⁾

Bu analizin ışığında ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Allah size kendinizden olan eşler var etti. Onlarla kaynaşıyor ve birbirinize ısıniyorsunuz. Eşlerinizin de doğurma yoluyla sizin için oğullar ve hizmetçi yardımcılar var etti; ihtiyaçlarınızı giderme hususunda onların yardımına başvurursunuz, sıkıntılarınızı onlarla savmaya çalışırsınız. Bunun yanında size bir kısım temiz rızıklardan da verdi. Ki bunlar hoşunuza giden hayatın güzellikleridir. Bunların bir kısmını büyük bir çaba ve uğraş sarf etmeden elde edersiniz. Su ve meyveler gibi. Bir kısmını ise bizzat çalışarak üretmek durumundasınız. Giysi ve benzeri şeyler gibi. “Mine’t-tayyibat=temiz rızıklardan” ifadesinde yer alan “min” edatının tab’iziye=kısımlandırma olup ifadeye, bütünden parça anlamını kattığı açıktır.

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 190, İbn Abbas’tan naklen.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 190.]

Ardından yüce Allah müşrikleri şu sözleriyle kınamaya başlıyor: “*Şimdi onlar, batıla*” yani putlara -batılın bir kısmı da kızların Allah’a ait olduğunu söylemek ve sapıklık önderlerinin onlar için koydukları yasalar- “*inanıyor ve ve Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?*” Burada sözü edilen nimetten maksat, kendi nefislerinden eşler yaratması ve bu eşlerden onlar için oğullar ve hizmetçi yardımcılar var etmesidir. Hiç kuşkusuz bunlar nimetlerin en büyüğü ve en değerlisidirler. Çünkü bu nimetler beşerî toplumsallığı mümkün kılan varoluşsal temellerdir. Bu sayede bireyler arasında yardımlaşma ve dayanışma hükmü egemen olur, ortak çalışma ve ortak mücadele verme olgusu belli bir düzen içinde gerçekleşir. Böylece dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmeleri de kolaylaşır.

Eğer insan, Allah’ın kendisine bahsettiği bu varoluşsal bağı koparır, bu güzel sebebi bir kenara iterse, bunun dışında hangi sebebe sarılırsa sarılsın, birliği bozulur, gücü darmadağın olur. Kuşkusuz bunun varacağı sonuç, insan türünün helâkidir.

73) Allah’tan başka göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan ve buna güçleri de yetmeyen şeylere (putlara) mi tapıyorlar?

Bu ifade bir bütün olarak önceki ayette geçen cümlelerin yerine atfedilmiştir. Dolayısıyla, “Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar? Allah’tan başka göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan ve buna güçleri de yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?” şeklinde bir anlam elde etmiş oluyoruz.

Bazı müfessirler,⁽¹⁾ ayette geçen “rızkan” ifadesinin mastar ve “şey’en” kelimesinin de onun mefulü olduğunu söylemişlerdir. Buna göre kastedilen anlam şudur: “Taptıkları şeyler, onlara hiçbir şeyi rızık olarak vermeye sahip değildirler.” Kimine göre ise,⁽²⁾ ayette geçen “rızık” kelimesi “merzuk=rızık olarak verilen” anlamında kullanılmıştır, “şey’en” sözcüğü de ondan bedel olarak cümlede yer almıştır. Bazısına göre de,⁽³⁾ ayette geçen “şey’en” kelimesi meful-i mutlak ve cümlelerin takdiri açılımı şöyledir: “Mülkten hiçbir şeye sahip olamazlar.” Bizce bu yorumların en iyisi, ortadakidir.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 621.]

2- [age.]

3- [age.]

Şöyle de denebilir: “Fi’s-semavati ve’l-arzi şey’en=göklerde ve yerde hiçbir şey” ifadesi, “rızkın” sözcüğünden bedeldir. Yani ıdrab (sonraki mana ile önceki manayı reddetmek) ve terakki (sonraki mana ile önceki manayı “bel” gibi edatla daha da ilerletmek) anlamını ifade eden bütünün parçadan bedel olması örneğini teşkil eder. Bu bakımdan anlam şu şekilde belirginleşir: Kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan, daha doğrusu göklerde ve yerde hiçbir şeye sahip olmayan şeylere mi tapıyorlar?

“*Ve buna güçleri de yetmeyen*” yani bir rızka, bir şeye sahip olmaya güçleri yetmeyen... Bu ifadenin ilintili olduğu husus unutulmuş ve ifade bir bakıma geçişsiz fiil gibi kullanılmış da olabilir. Bu durumda ifadenin anlamı şu şekilde olur: Ve hiçbir güçleri olmayan...

Ayette, putların iki özellikleri göz önünde bulundurularak ifade edilmiştir. Çünkü bunlar bir açıdan taştan, ağaçtan, altından, gümüşten veya başka bir cansız, akılsız maddeden yaratılmışlardır. Bu özellikleri göz önünde bulundurularak, “*göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan*” denilmiştir. Bir diğer açıdan da müşrikler Allah’ı bir yana bırakarak bunları ilâh kabul ediyor ve onlara hak etmedikleri bir ibadeti sunuyorlar. İbadet ise -bunlara göre- ancak akıl sahibi kimseler arasında yer alan akıl için geçerlidir. İşte putların bu özellikleri de göz önünde bulundurularak, “*buna güçleri de yetmeyen*” denilmiştir.

Tefsirini sunduğumuz ayette, yeniden nimetlerin sayılmasıyla güdülen amacı açıklamaya dönüldüğünü görüyoruz. Amaç, onca nimeti sayarak tevhit inancını ortaya koymak, kanun koyma anlamında nübüvveti/peygamberliği ispatlamak ve meadî/kıyameti kanıtlamaktır. Bu hedefin dört ayet boyunca gözetildiğini görüyoruz. Bu ayetlerin ilkinde, müşriklerin yüce Allah’a örnekler vermeye kalkışmaları yasaklanıyor. İkincisinde, Allah’ın rablik makamı itibarıyla tek ve ortaksız olduğuna yönelik bir örnek veriliyor. Üçüncüsünde, peygamberlik ve teşri/yasa koyma durumunu açıklayan bir örnek sunuluyor. Dördüncüsünde ise, ahiret gerçeği dile getiriliyor.

74) Öyleyse Allah için örnekler vermeyin (başkasına benzecek şekilde nitelemeyin). Çünkü Allah biliyor ve siz (olayların gerçeğini ve Allah’ın kühnünü) bilmiyorsunuz.

Ayete bakıldığında zihinde ilk uyanan şey; emsal göstermekten, örnekler vermekten maksadın, edebiyatta temsilî istiare dediğimiz ben-

zetme yöntemiyle tavsif etme olduğu hususudur. Bu da bir tür benzetmeyle sıfatların yüce Allah'a uyarlanmasıdır. "Allah'ın da insanlar gibi kızları vardır.", "Melekler Allah'ın kızlarıdır.", "Allah ile cinler arasında soy birliği ve akrabalık vardır.", "Şu çürüyüp giden kemikleri nasıl diriltir?" demeleri ve bunların dışındaki sözleri gibi. Kur'ân'ın genelinde bu ifadeyle karşılaştığımız zaman ilk aklımıza gelen anlam genellikle budur işte. Nitekim önceki ayetler grubunda "*Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir. Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır.*" şeklinde bir açıklamaya yer verilmişti.

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekildedir: Durum anlatıldığı gibi olduğuna göre, Allah'ı, başkasına benzetecek ve yarattıklarıyla karşılaştıracak şekilde tavsif etmeyin. Çünkü Allah biliyor ve siz olguların gerçek mahiyetini ve yüce Allah'ın künhünü bilmiyorsunuz.

Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: Ayetin orijinalindeki "tedribû" fiilinin mastarı olan "darab" ifadesinden maksat kılmak, koşturmak. "Emsal" sözcüğü ise mesel'in çoğuludur ve eş, benzer anlamına gelir. Dolayısıyla bu ayette geçen "*Allah için benzerler kılmayın*" ifadesi, bir başka ayette geçen "*Allah'a eşler koşturmayın.*" (Bakara, 22) ifadesinin içerdiği anlamı vurgulamaya yöneliktir.⁽¹⁾

Ancak bizim kanaatimize göre bu, ayetin akışından uzak bir anlamdır.

75) Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan (hür) kimseyi örnek verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? (Öyleyse kimse Allah ile eşit olamaz.) Hamt ise, tamamıyla Allah'a aittir. (O hâlde Rab, ancak O'dur.) Fakat onların (müşriklerin) çoğu (bütün nimetlerin Allah'a ait olduğunu) bilmezler.

Ayette verilen örnekte, önce başkasının malı olup hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle varsayılıyor. Sonra Allah tarafından kendisine güzel bir rızık bahşedilen ve bu rızık gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan bir diğer kimse tasavvur ediliyor ve bu bağlamda ikisinin eşit olup olamayacakları soruluyor? Örnek kapsamında varsayılan iki taraf arasında tam bir karşılıklılık durumu yansıtıldığı için, her iki tarafın

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 194, İbn Abbas, İbn Cerir ve İbn Münzir'den naklen.]

diğerinde bulunmayan niteliklerle kayıtlı olduğu, bu niteliklerin birbirlerini açıklayıcı mahiyette olduğu anlaşılıyor.

Dolayısıyla başkasının malı olan köle ne kendisine, ne de dünya hayatına ilişkin herhangi bir eşyaya sahiptir. Herhangi bir mal üzerinde tasarrufta bulunma gücünden yoksundur. Bunun tam karşısında yer alan tabloda ise özgür bir insan yer alıyor. Bu insan kendine sahiptir. Allah ona güzel bir rızık bahşetmiştir. O da özgür tasarrufta bulunma gücüne sahip olmanın bütün boyutlarını kullanarak başkalarına gizli ve açık olarak Allah yolunda harcamada bulunuyor.

“*Bunlar hiç eşit olurlar mı?*” ifadesi ile, yukarıda durumları tasvir edilen iki insanın eşit olup olamayacaklarına ilişkin bir soru yöneltiyor. Cevabın, eşit olamayacakları şeklinde olacağı tartışma götürmez bir gerçekliktir. Bu da kesin olarak ortaya koyuyor ki, ulu Allah her şeyin sahibi ve bütün nimetlerin bahşedicisi olarak ne kendilerine, ne de başka bir şeye kesin olarak sahip olamayan, hiçbir tasarrufta bulunma güçleri olmayan varlıklarla hiçbir şekilde eşit olmaz. O hâlde, “Allah’ın yarattıkları varlıklar içinde O’nunla beraber başka ilâhlar da vardır.” şeklindeki iddiaları boş, asılsız ve batıl bir iddiadır.

“*Hel yestevûne=Eşit olurlar mı?*” şeklinde çoğul bir ifade kullanılıp bunun yerine, “hel yesteviyani=ikisi eşit olur mu?” biçiminde tesniyeli bir ifadenin kullanılmamış olmasının nedeni, kastedilenin efendi ve köle türü, cinsi olduğunu, bazılarının söylediği gibi⁽¹⁾ belli bir efendi ve köle üzerinde değerlendirme yapmak olmadığını göstermektedir.

“*Hamt ise Allah’a mahsustur.*” Yani hamt cinsi ve hakikati O’na özgüdür. Hamt ise isteğe bağlı olarak güzeli övmekten ibarettir. Çünkü güzellik bir olgu olarak O’nun bahşettiği bir nimettir. Zaten güzelden başkası da övülmez. O hâlde bütün hamtlar Allah’a mahsustur. Nasıl ki hamt cinsi de O’na özgüdür. Okuyucuların özellikle bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

Bu cümle, sunulan kanıtın tamamlayıcısı mahiyetindedir. Özeti ise şundan ibarettir: Hiçbir şey üzerinde tasarrufta bulunamayan ve hiçbir nimetten istifade etme yetkisine sahip olmayan başkasının malı bir köle ile bir rızka sahip olan, bunun üzerinde tasarrufta bulunan, dilediği gibi tasarruf etme ve nimetten yararlanma gücüne sahip olan bir kimse eşit

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 195.]

olmaz. Yüce Allah ise her türlü hamt ile övgüye lâyıktır; çünkü hiçbir nimet yoktur ki Allah tarafından yaratılmış olmasın. O hâlde yaratma, rızık verme, merhamet etme, bağışlama, ihsanda bulunma ve nimet bahşetme gibi övgüyü hak eden bütün güzel sıfatlar Allah'a aittir. Dolayısıyla her türlü güzel övgü O'na özgüdür. Buna karşılık müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları şeyler başkasının mülküdürler, hiçbir şeye güç yetiremezler. Bu da gösteriyor ki, tek ve ortaksız rab Allah'tır, başkası değil.

Kimine göre ise,⁽¹⁾ ayette geçen “hamd”dan maksat, yüce Allah'ın verdiği nimetlere karşılık olarak şükretmektir. Bazısına göre de,⁽²⁾ sunulan kanıtın eksiksizliğine ve gücüne karşılık hamdetmektir. Bazılarına göre de,⁽³⁾ bununla kullara yönelik bir telkin söz konusudur ve anlamı da şöyledir: “Bize tek ve ortaksız ilâh olduğunu gösteren, bizi nimetlerine şükretmeye yöneltten Allah'a hamdolsun!” Ne var ki, bu değerlendirmelerin hiçbirisi üzerinde durmaya değmez.

“Fakat onların çoğu bilmezler.” Yani müşriklerin çoğu, bütün nimetlerin Allah'a ait olduğunu, O'nun dışındakilerin hiçbir şeye sahip olmadıklarını, hiçbir şeye güç yetirmediklerini bilmezler. Bilakis kulluk sundukları düzmece ilâhlarına mülkten ve güçten belli bir pay tanır- lar ve onların bu mülk ve güç hususunda serbest hareket etme yetkisi- ne sahip olduklarını sanırlar. Bu yüzden iyiliklerinden yararlanmak ve zararlarından korunmak maksadıyla onlara taparlar. Müşriklerin büyük çoğunluğunun durumu bundan ibarettir. Fakat müşriklerin elit kesimini oluşturan azınlık bir grup ise gerçeğin bilincindedir. Ancak azgınlıkla- rından ve inatçılıklarından hakkı kabul etme hususunda yan çiziyorlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayet, yüce Allah ile O'nun rablikte ortaklarının olduğunu sanan kimseler hakkında verilmiş bir örnek mahiyetindedir. Fakat bazılarına⁽⁴⁾ göre bu, başarısız- lığa uğramış kâfir ile başarılı olmuş müminin durumunu tasvir eden bir örnektir. Çünkü kâfir insan, amellerinin boşa gitmesi ve çalışmalarıyla ileriye dönük olumlu bir kazanım elde edememesi bakımından hiçbir

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 196.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375.]

4- [Menhecû's-Sadıkîn, c. 5, s. 212.]

şeye güç yetiremeyen ve var gücüyle iyilik amaçlı harcamalarda bulunsa da bir ihsana nail olamayan başkasının malı bir köleye benzer. Buna karşılık mümin insanı Allah, razı olduğu şeylere kavuşturur ve çalışmalarının karşılığını verir. O da Allah'ın kendisine bahsettiği rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcar.

Ancak bu yorum ayetlerin akışının hedeflediği kanıtlama etkinliğiyle bağdaşmıyor.

Daha önce bu ayetin, peş peşe gelen ve ilâhî nimetleri saymayı hedefleyen üç ayetten biri olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla bu bağlamda tefsirini sunduğumuz ayet, bütün nimetlere kavuşturulmuş bir kimse ile hiçbir şeye sahip olmayan ve hiçbir şeye güç yetiremeyen bir kimsenin durumunu örnek göstererek tevhit sonucuna varmayı hedeflemektedir. Buna göre bu örnekten şu sonuç alınır: Rab, bu nimetleri verendir, başkası değil.

76) Allah şu iki kişiyi de örnek verir: Onlardan biri dilsizdir, (dilsiz olmayanın gücü yettiği) hiçbir şeye gücü yetmez ve efendisine yüküdür; onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu? (Öyleyse Rab, hiçbir şeye gücü yetmeyen, hidayete ermeyen ve erdirmeyen putlar değil de doğru yol üzere olan ve elçiler göndererek başkalarını da hidayete erdiren Allah'tır.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “el-Ebkem, ne dediği anlaşılmayan ve söylenenleri anlamayan doğuştan dilsiz kimse demektir. Bir görüşe göre, ‘el-ebkem’, konuşamayan kimse anlamına gelir. [Ayetin orijinalinde geçen] ‘kellun’, ağırlık demektir. Araplar, ‘Kelle ani’l-emri/yekillu/kellen=işe ağır davrandı ve yapmak için harekete geçmedi.’ derler. ‘Kelleti’s-sikkinu kelulen’, yani bıçak köreldi, kesmez oldu.’ ‘Kelle lisanuhu’, yani dili körelip keskinliğini kaybettiğinden ifade yeteneğini kaybetti, söz söylemek kendisine ağır geldi ve söz söyleyemez hâle geldi.’ Dolayısıyla bu kelimenin aslı, nüfuza engel olan kalınlık, sertlik ve katılık anlamından ibarettir. [Ayetin orijinalindeki ‘yuvcecihhu’ kelimesinin mastarı olan] ‘et-tevcih’, birini bir yöne doğru yollamak, göndermek demektir. Araplar, ‘veccehtuhu ila mevziin keza fe-teveccehe ileyhi=onu falan yere yönelttim, o da oraya doğru yöneldi.’ derler.” (Alıntı burada sona erdi.)

Buna göre, “Allah şu iki kişiyi de örnek verir...” ifadesinde, kar-

şıklı olarak niteliklerinden söz edilen hayalî iki kişinin durumlarına ilişkin bir diğer karşılaştırma sunuluyor.

“Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez” yani onlardan biri konuşmasını anlamaktan veya konuşarak başkasına meramını anlatmaktan yoksundur. Çünkü sağır ve dilsizdir; ne duyar, ne de konuşur. İnsanın en geniş etkinlik alanına sahip işitme organı aracılığıyla edindiği bütün etkinlikleri ve ayrıcalıkları, meziyetleri yitirmiş durumdadır. Çünkü insan geçmişlerle ilgili haberleri, yitip giden, gözlerden kaybolan olaylara ilişkin bilgileri, insanların vicdanlarındaki duyguların yansımalarını bu duyu organı aracılığıyla öğrenir. Çeşitli ilimleri, sanat zanaatları bununla öğrenme imkânına kavuşur. Yine idrak ettiği güzel ve dakik manaları bu duyu organı vesilesiyle başkalarına intikal eder. Oysa sağır ve dilsiz insan bunların hiçbirini kavrayamaz. Yalnızca görme duyusunun algıladığı bazı işaretler aracılığıyla birtakım basit ve önemsiz bilgi kırıntılarını edinebilir.

Buna göre, *“hiçbir şeye gücü yetmez”* ifadesinin genelliği, *“dilsiz”* niteliğiyle özelleşmiştir. Yani dilsiz olmayan insanların güç yetirdikleri şeylere güç yetiremez. Burada dilsiz insanların yoksun oldukları bilgileri algılama ve başkasına aktarma olguları kastediliyor.

“Ve efendisine yüküdür” yani velâyetini, bakımını üstlenen, onunla ilgili işlerin yönetimini üzerine alan insanın üstüne yüküdür, külfettir. Çünkü kendisine bakacak, işlerini kendi başına yürütecek durumda değildir. *“Onu nereye gönderse bir hayır getirmez”* yani efendisi onu hangi tarafa, gerek kendisinin ve gerekse efendisinin herhangi bir ihtiyacını gidermek için gönderse, bu ihtiyacı gidermeye gücü olmaz. Kısacası böyle bir insanın kendine yararı olmadığı gibi, başkasına da yararı olmaz. İşte *“Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez”* ifadesi, iki adamdan birinin örneğidir. Ama yüce Allah diğer adamın durumunu anlatma gereğini duymamıştır. Çünkü *“Şimdi, bu adamlar doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?”* ifadesinden bunun nasıl bir adam olduğunu öğreniyoruz, ayrıca detaylı anlatıma gerek yoktur. Hiç kuşkusuz son derece etkili ve veciz bir ifade karşısında bulunuyoruz.

“Şimdi, bu adamlar doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?” ifadesinde, diğer farazî adamın niteliklerine işaret ediliyor ve yukarıda özellikleri sayılan adamlar karşılaştırıldığında, bu ikisinin eşit olup olmadıkları soruluyor.

İkinci adamla ilgili olarak zikredilen özelliğe gelince; dilsiz olmayan bir insanın ulaşabileceği hayır ve kemalin en son derecesini temsil eden bir nitelikten söz ediliyor. Kemal ve iyiliğin bu derecesinde nitelik artık kişinin kendisini aşarak başkasına taşar. Bu nitelik ise, davranışlarda orta yolu izlemek, pozitif ve negatif aşırılıklardan (ifrat ve tefritlerden) kaçınmak demek olan adalettir. Adaleti emretme, eğer gerçek anlamıyla belirginleşirse, yapıcılığın, ıslahın insanın kendi nefsinde yerleşik bir nitelik hâline gelmiş olmasını kaçınılmaz kılar. Ardından bu nitelik insanın davranışlarına yansımaya başlar ve bunun sonucu olarak insan, olgular karşısında itidali ve denge çizgisini izler. Daha sonra insan bunun, kendi dışındaki diğer insanların davranışlarına da yansımalarını ister. Bu yüzden adaleti emreder. Adalet ise, bilindiği gibi, mutlak olarak ifrat ve tefritten kaçınmak, yani salih amel işlemek demektir. Dolayısıyla buradaki adalet, yönetimde adaletli olmaktan daha genel bir kavramdır.

Ardından bu adamın bir diğer niteliğinden, *“doğru yolda yürüyerek”* şeklinde söz ediliyor. Doğru yol ise izleyicisini sağa sola sapmadan amacına ulaştıran açık ve düz yol demektir. Dünya hayatında doğru bir yol üzerinde olan insan da, beşerî fitratın doğrultusunda amellerini gerçekleştiriyor demektir. Dolayısıyla amelleri arasında hiçbir çelişki olmaz veya hak gördüğü bir eylemi gerçekleştirmekten asla geri durmaz. Kısacası doğru yol üzerinde olan insanın davranışlarında hakkı yerine getirmekten geri kalmak ve hak ile çelişmek söz konusu değildir.

Adaleti emreden bu farazî insanın doğru yol üzerinde olmakla nitelendirilmesi öncelikle şunu ifade eder: Onun adaleti emretmesi, insanlara iyiliği emrederken kendisini unutması şeklinde değildir. Bilakis o, hâl ve davranışlarında dosdoğru yol üzerindedir; insanlara emrettiği gibi, kendisi de adaleti yerine getirir.

İkincisi: Onun adaleti emretmesi, ilk defa onun tarafından icat edilen, aslı astarı olmayan, ölçüsüz ve temelsiz bir davranış değildir. Bilakis, bu adam kendi içinde tutarlıdır; yolun doğruluğu, dosdoğru bir yol üzerindedir. Bu da başkaları için de böyle bir şeyi istemesini, onlara orta yolu izlemelerini, tefrit ve ifrat yönlerinden kaçınmalarını emretmesini gerektirir.

Soruya, yani *“Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?”* ifadesine gelince, sorunun bir tek ce-

vabı vardır, o da, “Hayır, kesinlikle eşit olamazlar!” şeklindedir. Bu da gösteriyor ki, müşriklerin Allah’ı bir yana bırakarak kulluk sundukları putlar ve heykeller -ki bunlar güçten yoksundurlar; ne kendilerini, ne de bir başkasını doğru yola iletebilirler-, kendisi doğru yol üzerinde bulunan ve resuller göndermek, şeriat yasaları koymak suretiyle başkalarını da doğru yola ileten Allah ile eşit olmazlar.

Bu da bize gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz bu ayette verilen örnek, aşağıdaki ayetin içerdiği anlamla aynı amacı vurgulamaya yöneliktir: *“Öyle hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır; yoksa hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen mi? O hâlde size ne oluyor?! Nasıl hükmediyorsunuz?!”* (Yûnus, 35) Buna göre yüce Allah sıfatları ve filleri açısından doğru yol üzeredir. Allah’ın doğru yol üzere olmasının bir göstergesi, yaratılışın boş ve batıl bir şey olmaması için yarattığı varlıklar için yönecekleri amaçlar öngörmesidir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları boşuna yaratmadık.”* [Sâd, 26] Yine Allah’ın doğru yol üzerinde olmasının anlamı, her varlığı, yarattığı ve bir amaca sahip kıldığı gibi onu kendine özgü varoluş amacına yöneltmesidir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *“Her şeye hilkatini veren, sonra da doğru yolu gösterendir.”* (Tâhâ, 50) Buna göre Allah, insanı amaca ulaştırıcı doğru bir yola yöneltir: *“(Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah’a gereklidir.”* (Nahl, 9) *“Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik.”* (İnsân, 3)

İşte peygamberliğe ve teşrie/ilâhî yaşamaya, şeriat indirmeye ilişkin kanıtın özü budur. Bu konuyla ilgili kuşatıcı açıklamalara, tefsirimizin ikinci cildinde peygamberlikle ilgili araştırmalar çerçevesinde,⁽¹⁾ ayrıca tefsirimizin onuncu cildinde⁽²⁾ Nuh Peygamber’in kıssasını inceleyen yer verdik.

Buna göre şimdiye kadar yaptığımız incelemelerden şu sonuca varıyoruz: Ayette verilen örnek, tevhit inancına ilişkin bir kanıt ortaya koymaya ve bu bağlamda peygamberlik misyonuna ve şeriat indirme olgusuna işaret etmeye yöneliktir.

1- [Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında, “Kur’ân Işığında Peygamberlik” başlığı altında.]

2- [Hûd Suresi, 36-49. ayetlerin tefsiri sırasında, “Nuh Kıssası Üzerine Kur’ânî, Rivaî, Tarihî, ve Felsefî Bir İnceleme” başlığı altında.]

Bir görüşe göre, ayette verilen örnek, hayır işlemesi umulan kimse ile kendisinden böyle bir şey umulmayan kimseye ilişkindir. Hayrın aslı ise tamamıyla Allah'tandır. O hâlde, Allah ile bir başkası, ibadet edilen mabut olarak nasıl eşit tutulabilir?⁽¹⁾

Fakat ayetin üzerinde durduğu mesele, bundan daha özeldir. Çünkü ayette verilen örnek kendisinde hayır olduğu için adaleti emreden kimseye ilgilidir ve bu da yüce Allah'ın özelliğidir, başkasının değil. Kaldı ki, müşrikler Allah ile başkasını ibadet edilen mabut olmak hususunda eşit tutmuyorlar. Bilakis Allah'ı bir yana bırakarak başkasına ibadet ediyorlar.

Bir diğer görüşe göre, ayette verilen örnek mümin insanla kâfir insana ilişkindir. Buna göre dilsiz olan kâfirdir; adaleti emreden de mümindir.⁽²⁾

Ancak üzerinde durduğumuz ayetin mümin insan ile kâfir insana, daha doğrusu adaleti emreden ile adaleti emretmekten geri duran bütün kimselere uyarlanmasının, bunlar hakkında geçerli olmasının doğru olacağı hususu başka bir şeydir; nimetlerin sayılıp döküldüğü, tevhide ve tevhitle ilgili diğer dinî temellere ilişkin kanıtın sunulduğu bir akışta yer alması bakımından ise ayetin anlamı başka bir şeydir. Bu açıdan baktığımız zaman şunu görüyoruz: Örneğin konusu, yüce Allah ile müşriklerin ibadet ettikleri ilâhlardır, başka değil.

77) Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır. Çünkü Allah her şeye kadirdir.

Kur'ân'ın ıtlaklarında ve özel bir kayıt getirdiği durumların dışında "gayb=görünmezlik" kavramı "görünürlük=şahadet" kavramının karşısı bir anlamı ifade eder. Kur'ân'da yüce Allah'ın, "gaybı (görülme-yeni) ve görüleni (şahadeti)" bildiği sık sık vurgulanmıştır. Daha önce bu iki kavramın göreceli olduklarını defalarca belirttik. Şöyle ki bir şey, herhangi bir şeye göre gayb ve görünmez olabildiği gibi, bir başka şeye göre de görünür ve gözlemlenen olabilir.

Kuşkusuz bazı varlıkların çeşitli boyutları ve özellikleri vardır. Bu boyutlarının ve özelliklerinin bir kısmı başkalarına görünürken, bunla-

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375, İbn Abbas'tan naklen.]

rın bir kısmı görünmez. Diğer bir ifadeyle bazı varlıklar görünmezliği (gaybı) ve görünürlüğü birlikte barındırırlar. Dolayısıyla görünmezlik ve görünürlük niteliklerinin bir şeye izafe edilmesi bazen “lâm” edatının anlamını [özümlüğü] ifade eder. Bu durumda meselâ “gaybu’s-semavati ve’l-arz=göklerin ve yerin gaybı”; gökler ve yer açısından gaip olan, onların sınırlarının dışında olan şey demektir. Bir tür özelleştirme amacıyla yapılan izafet de bu anlamdadır. “*Fe-la yuzhiru alâ gaybihi ehaden=Gaybına hiç kimseyi muttali kılmaz.*” (Cin, 26) ayetinde olduğu gibi.

Bazen de “min=...den ...dan” edatının anlamını veya buna yakın bir anlamı ifade eder. O zaman da “gaybu’s-semavati ve’l-arz=göklerin ve yerin gaybı” denildiğinde bununla, göklerin ve yerin bir şekilde kapsadıkları görünürlük olgusunun yanı sıra kapsadıkları gayb (görülmeyen) olgusu kastedilmiş olur. Diğer bir ifadeyle göklerle ve yerle ilgili zihinlerin kavradıkları olguların dışında kavrayamadıkları olgular kastedilir.

Saat/Kıyamet de bu ikinci anlamda göklerin ve yerin gaybı sayılır:

Birincisi: Bir kere yüce Allah Kur’ân’da kıyameti gayb olarak nitelendirir. Kıyamet göklerin ve yerin kapsama alanının dışında olmadığı için, bu anlamda göklerin ve yerin gaybıdır.

İkincisi: Kıyametle ilgili olarak sunulan nitelikler ikinci anlamda bir gayb olduğunu göstermektedir. Allah’ın insanların ihtilâf ettikleri şeyleri açıkladığı, bütün sırların açığa çıkarıldığı ve insana, “*Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir.*” (Kaf, 50) denildiği, insanların da Rablerine hitaben, “*Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi geri gönder...*” (Secde, 12) dedikleri gün olması, kısacası bu dünyada üzeri örtülü kalan bütün gerçeklerin olanca çıplaklığıyla ortaya çıkacağı gün olması gibi nitelikler, onun ikinci anlamda gaybın kapsamına girdiğinin kanıtıdır. Bilindiği gibi sözünü ettiğimiz bu gerçekler göklerin ve yerin dışında olan şeyler değildir, bilakis onlarla beraber kalıcıdır.

Nasıl olmasın ki? Oysa yüce Allah, “*Göklerin ve yerin gaybı Allah’ındır.*” buyuruyor. Böylece gaybın kendisine ait bir mülk olduğunu vurguluyor ki, Allah’ın mülkü demek, her türlü vehim menşeli ya da anlamsız saçma şeylerle ilintili olabilecek itibarı/göreceli bir mülk demek değildir. Bilakis, gerçek bir mülktür ve sabit olgularla ilintilidir. Biz sabitliğinin gerçekliğini bilmezsek bile, Allah’ın mülkünün bize yansımayan bir sabitliği mutlaka vardır.

Kur'ân'da bu söylediklerimizi destekleyen ifadeler çoktur. Yüce Allah dünya hayatını aldatıcı bir oyun ve eğlence olarak nitelendirmektedir. İnsanların çoğunun kıyamet gününün ne olduğunu bilmediklerini defalarca belirtmiştir. Asıl hayatın, yaşanacak yerin ahiret olduğunu ifade etmiştir. İnsanların Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerini, Allah tarafından hiç hesaplamadıkları şeylerin kendilerine görüneceğini duyurmuştur. Değişik üsluplara sahip birçok ayetin içerdiği bu ve benzeri birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

Kısacası, kıyamet göklerin ve yerin gaybıdır. *“Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır.”* ifadesi, Allah'ın mülkünün bu gaybın bizzat kendisini kapsadığını ortaya koymaktadır, Allah'ın bu gayba ilişkin bilgiye sahip olmasını değil. Söz gelelim ayette, *“Göklerin ve yerin gaybının bilgisi Allah'ındır”* denilmemiştir. Ayetin akışı gösteriyor ki, *“Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır.”* ifadesi, *“Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, sadece bir göz açıp kapama gibi ve (hatta) ondan da yakındır.”* ifadesine ilişkin bir hazırlık mahiyetindedir. İfade de bir bütün olarak kanıtlama amacına yöneliktir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Allah göklerin ve yerin gaybının sahibidir. Bu gayb O'nun öyle bir mülküdür ki, üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulabilir. Nitekim göklerin ve yerin görünen kısmına da bu şekilde sahiptir. Nasıl olmasın ki? Bir şeyin gaybı onun görüneninden ayrılmaz, onunla birlikte vardır ve sabittir. Yaratma ve emretme ise Allah'a aittir. Ayette vaat edilen kıyamet olayı da imkânsız bir olgu değildir ki buna herhangi bir kudret müteallik olmasın. Bilakis kıyamet, göklerin ve yerin gaybının kapsamına girer ve mahiyetinin gerçekliği bugün için insanların anlayışlarına kapalıdır. O hâlde kıyamet, üzerinde yüce Allah'ın malikiyetinin sabitleştiği gerçeklerden biridir ve O, bu mülkü üzerinde bir gün gizlemek, bir başka gün açığa çıkarmak şeklinde tasarrufta bulunabilir.

Böyle bir şey de yüce Allah'a ağır gelmez, O'nun için zor olmaz. O'nun emrinin gerçekleşmesi bir göz bakışı kadar veya bundan daha kısa bir sürede gerçekleşir. Çünkü Allah her şeye kadirdir.

Bu da gösteriyor ki, *“Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır. Çünkü Allah her şeye kadirdir.”* ifadesi, kıyametin kopacağını veya kopmasının mümkün olduğunu kanıtlamak için değil, zorluğunu ve ağır gelme ihtimalini

olumsuzlamak ve yüce Allah'a göre basit bir şey olduğunu vurgulamak için yer almıştır.

Buna göre, “*Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır.*” ifadesi olayın Allah açısından basitliğini vurgulamaya yöneliktir. Yoksa yüce Allah başka ayetlerde onun ne denli büyük bir olay olduğunu, bütün büyük işlerin onun karşısında küçük kaldığını ifade etmiş, başka hiçbir olaya benzemeyen niteliklerini sayarak dehşet verici büyüklüğünü gözler önüne sermiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: “*O, göklere ve yeryüzüne ağır gelmiştir.*” (A'râf, 187)

Kıyametin kopmasının ani bir göz bakışı eylemine benzetilmesinin nedenine gelince; bilindiği gibi bir şeyi görmek için bakışları ona yöneltip bakmak, insanlar açısından hareketlerin en kolay ve zaman bakımından en kısa sürenidir. Dolayısıyla burada dinleyicinin anlayışı, konumu gözetilerek bir teşbihte bulunulduğu görülmektedir. Hemen arkasından “*veya ondan da yakındır.*” ifadesine yer verilmiş olması da bunu gösteriyor. Çünkü bu tür ifadelerden ıdrab (sonraki mana ile önceki manayı reddetmek) anlaşılır. Bu bakımdan adeta şöyle söylenmiştir: “Kıyametin kopmasının bizim açımızdan kolaylığı, basitliği, çabukluğu ve önemsizliği sizden birinizin, gözüyle bakması gibidir. Kıyametin kopması bir göz bakışına benzetildi, çünkü burada sizin durumunuz göz önünde bulunduruldu ve anlayabilmeniz için zihninize yaklaştırıldı. Yoksa olay bundan da kısa bir zamanda gerçekleşir.” Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: “*Ol, dediği gün, oluverir.*” (En'âm, 73) O hâlde kıyametin kopmasının Allah'ın gücü ve iradesi karşısındaki konumu, varlıkların en basitinin ve en kolayının yaratılması gibidir.

Ayrıca bunun şu ifadeyle gerekçelendirildiğini görüyoruz: “*Çünkü Allah her şeye kadirdir.*” O'nun her şeye kadir olması ise, bütün varlıkların O'nun karşısında eşit konumda olmalarını gerektirir.

Sakin ola ki, “kudretin genelliği oranlama açısından varlıklar arasındaki farklılığın kalkmasını [ve varlıkların eşit bir nispete sahip olmasını] gerektirmez” şeklinde bir vehme kapılmayasın! Çünkü fail ile fiili arasındaki sebeplerin, koşulların ve engellerin azlığı ve çokluğu, hiç kuşkusuz varlıkların farklı oluşları üzerinde etkin olmaktadır. Meselâ insan soluk alıp vermeye ve kaldırabildiği ağırlığı yüklenmeye güç yetirir; ama soluk alıp verme ile ağırlık kaldırma aynı insan açı-

sından eşit konumda değildirler. Diğer olguları da bu şekilde karşılaştırmak mümkündür.

Böyle bir vehme kapılmak, kudretin genelliğinin anlaşılmamış olduğu anlamına gelir. Bunun açıklamasına gelince: Bizim sahip olduğumuz güç sınırlı ve kayıtlıdır. Çünkü meselâ insanın yemek yemeğe olan gücünün -ki insanın yemek yemeğe karşı faillik nispeti vardır- etkinlik göstermesi; yemeğin objeler dünyasında gerçekleşmesine, insanın önünde olmasına, ulaşılmasının mümkün olmasına ve buna engel olabilecek bir insanın veya başka bir engelin olmamasına bağlıdır. Ayrıca el ve ağız gibi yeme organlarının sağlam olmaları, herhangi bir sakatlıklarının bulunmaması da gerekmektedir. İnsanın bu hususta sahip olduğu tek şey iradedir. Bunun ötesindekiler ise araçlar, koşullar ve engellerden ibarettir ve gerçek anlamda gücünün kapsamının dışındadırlar ve gücünü sınırlandıran, kayıtlandıran etkenler konumundadırlar. Bu yüzden insan, gücünü kullanmak ve yemek yemek istediği zaman, gücünün etkisini sınırlandıran olguları hazırlamak durumundadır. Yemeği elde etme, yakın bir yere koyma, engelleri aradan kaldırma ve bedensel organları çalıştırma gibi.

Bilindiği gibi bu olguların azlığı veya çokluğu, yakınlığı ya da uzaklığı gibi nitelikler fiilin kolaylık ve zorluk bakımından farklı şekillerde yansımaya ve gücün zayıflık ile şiddet açısından farklılık göstermesine neden olur. İşte gücün çeşitli kayıtlarla sınırlandırılması sonuçların farklılaşmasının nedenidir.

Allah'ın kudretine gelince, kuşkusuz Allah'ın kudreti, varlığı zorunlu ve yokluğu imkânsız olan zatının aynısıdır. Böyle olunca, O'nun kudreti bir sebebin veya şartın varlığıyla ya da bir engelin yokluğuyla kayıtlı olursa, bu kayıtların yok olmasıyla O'nun kudreti de yok olur. Bu ise yüce Allah açısından imkânsızdır. Çünkü yüce Allah'ın kudreti mutlak, bir sınır veya kayıtlı sınırlanamaz. Geneldir, her şeyle aynı oranda ilintilidir; bir şeyin O'nun açısından başka bir şeye oranla daha zor veya daha kolay olması, bir şeyin başka bir şeye oranla O'na daha yakın veya daha uzak olması söz konusu değildir. Var olan farklılıklar ise, ancak varlıkların birbirleriyle karşılaştırılmalarından kaynaklanmaktadır.

Meseleyi başka bir ifadeyle şu şekilde açıklayabiliriz: Hiçbir şey yoktur ki, varoluşu itibarıyla yüce Allah'a muhtaç olmasın. Bir tek istis-

na olmadan bütün mevcut olguları bir arada tasavvur edip bunları yüce Allah'a nispet ettiğimizde, bunların hepsinin Allah'ın kudretiyle ilintili olduğu somut olarak anlaşılabacaktır. Burada Allah'ın kudretini sınırlandıran bir sebep veya koşul ya da engelin olmayışı gibi üçüncü bir olgu söz konusu değildir. Aksi takdirde Allah'ın etkinlikte ortağı olur. Allah ise bundan yücedir.

Varlıkların kendi aralarında yer alan aracı sebepler, koşullar ve engellere gelince, bunlar varlıkların bazısının diğer bazısıyla kayıtlandırılmasını gerektirirler, bunlarla ilintili olan genel ilâhî kudretin sınırlandırılmasına yol açmazlar. Sonra kudret bunlardan kayıtlı olanla ilintilidir, mutlak olanla değil. Şu anlamda ki kudretin ilintili olduğu; babası falan ve anası da falanca olan, falan zaman ve falanca mekânda bulunan Zeyd'dir. Dolayısıyla Zeyd'in varlığı bütün bağlantılarıyla, bütün âlemin varlığıdır. Zeyd'le ilintili olan kudret de bütün âlemle aynı şekilde ilintilidir. Ortada her şeyle ilintili olan bir tek kudret vardır ve her şey kendine özgü mekânında bu kudretle var olmuştur. Dolayısıyla kudret kayıtlı değil, mutlaktır; varlıklar arasında bu kudretle nispetleri açısından bir farklılık yoktur; farklılık varlıkların bizzat kendileriyle nispetleri açısından söz konusudur.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, kudretin genelliği, varlıkların kendisiyle nispetleri açısından kolaylık, zorluk ve benzeri gibi bir farklılığın aralarından kalkmasını gerektirir. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, Kur'ân'ın derin anlamlar içeren ayetlerinden biridir. Bununla sırasıyla şu gerçekler açığa kavuşuyor:

Birincisi: Ahiretin gerçeği, varlıkların hakikatlerinin gizli oluşlarından sonra zuhurlarından, açığa çıkışlarından ibarettir.

İkincisi: İlâhî kudret, bütün varlıklarla eşit oranda ve aynı nitelikte ilintilidir. İlâhî kudret açısından varlıkların kolay, zor, yakın veya uzak olmak gibi farklı nitelikleri söz konusu değildir.

Üçüncüsü: Varlıkların varoluşları itibariyle aralarında gerçek bir bağlantı vardır. Öyle ki, bir varlığın var edilişi bütün varlıkların var edilişi demektir. Bütün varlıklar bir tek var edici kudretle ilintilidir ve varlıklar üzerinde bu var edici kudretten başka bir gücün etkinliği söz konusu değildir.

Evet, burada bundan daha basit bir izaha dayanan başka bir bakış açısı da vardır. Bu bakış açısında sebepler ve sonuçlar ikilemine daya-

nan sistem esas alınır. Tefsirimizin birinci cildinde mucize olgusunu araştırırken vurguladığımız gibi, yüce Allah Kur’ân’da bu nedensellik düzenini onaylamaktadır. Bu perspektiften bakılınca, varlıkların birbirinden ayrıldıkları görülecektir. Buna göre bazı varlıkların varlığı veya yokluğu diğer bazısına bağlıdır. Bu yüzden öne geçer veya gecikir yahut kolay ya da zor olur. O zaman da sebeplerin varlıklar ile Allah arasında aracı oldukları, yüce Allah’ın da sebepler aracılığıyla fail olduğu anlaşılır. Kuşkusuz bu, olayın basitçe izahını amaçlayan bir perspektiftir.

Birçok tefsir bilgini,⁽¹⁾ “*Göklerin veya yerin gaybı Allah’ındır.*” ifadesiyle ilgili olarak burada muzafın hazfedildiğini ve cümlelin takdiri açılımının “*Ve lillahi ilmu gaybi’s-semavati ve’l-arz=Göklerin ve yerin gaybının ilmi Allah’a aittir.*” şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Fakat böyle bir yorum, bu cümle ile sonraki cümle arasındaki bağlantının kopmasını, ortadan kalkmasını gerektirir. Çünkü gaybı bilmekle kıyamet işinin kolay olması arasında bir bağlantı yoktur. Böyle olunca da bu cümle, ayetin akışı içinde hiç de gerek yokken, fazladan bir ifade olmuş olur.

Nitekim bazı müfessirler, söz konusu istidraki (konuyla alakasız başka bir konuya değinme mahzurunu) ortadan kaldırmak için demişlerdir ki: “Ayetin giriş kısmıyla son kısmı ilim ve kudret sıfatlarının kanıtlanmasına yöneliktir. Zaten kıyametin yaratılması da bu iki sıfatla tamamlanır.”⁽²⁾ Fakat müfessirlerin bu yorumu bir anlam ifade etmiyor. Çünkü müşrikler, kıyamet olayını imkânsız olaylardan saydıkları için onunla ilgili olarak kudret açısından bir problem teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla kıyameti ilim niteliğiyle kanıtlamaya girişmenin gereği yoktur. Ahiretin olabilirliğini kudretin genelliğiyle kanıtlamayı hedefleyen diğer ayetler bunun en somut kanıtlarıdır.

Bazı tefsir bilgileri ise ayeti şu şekilde yorumlamışlardır: “Ayette kastedilen anlam, göklerin ve yerin gaybının bilinmesidir. Ancak bu anlamı elde etmek için ‘ilim’ kavramı takdir edilmiyor ki, aslolan takdirin olmamasıdır, denilsin. Bilakis böyle bir anlamı, duyu organlarının ve aklın algılama alanına girmeyen gayb kavramının göklere ve yere izafe edilmiş olmasından çıkarıyoruz. Böyle bir izafe gösteriyor ki, maksat

1- [Menhecu’s-Sadıkîn, c. 5, s. 213; Tefsir-i Ebu’l-Futuh Râzî, c. 7, s. 127.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 88.]

göklerde ve yerde bulunup da bilinmeyen, meçhul olan olgulardır ki, bunlar hâlihazırda göklerde ve yerde var olmuşlardır veya bir süre sonra var olacaklardır. Allah'ın bunlara sahip olması ise, onlara ilişkin bilgiye sahip olması anlamındadır.”

Ne var ki, daha önce de söylediğimiz gibi bu son mukaddime doğru değildir. Kaldı ki, iki cümle arasındaki bağlantının kesilmesi problemi henüz çözüme kavuşturulmuş değildir.

Bazı tefsir bilginleri de, “*Çünkü Allah her şeye kadirdir.*” cümlesinden algılanan gerekçeli açıklamayı yorumlamak maksadıyla şunları söylemişlerdir: “Kıyameti olabilecek en kısa zamanda gerçekleştirmek de ‘şey’ kavramının kapsamına girer. Ve Allah bu şeye (kıyameti en kısa zamanda gerçekleştirmeye) kadirdir.”⁽¹⁾

Fakat bu değerlendirme, “*ancak bir göz bakışı gibi*” ifadesinden algılanan olumsuzlama ve olumlama şeklindeki sınırlandırıcılığı gerekçelendirmeye yeterli değildir. Evet, “Böyle olmaması mümkünken, yüce Allah kıyamet işini bir göz bakışı kadar kısa süreli yapacaktır.” denilmiş olsaydı, o zaman bu değerlendirme gerekçelendirme işlevini gerçekleştirmiş olurdu. Bu hususa özellikle dikkat edilmesinde yarar vardır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, “*karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen)*” ifadesiyle ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: “[Ayette geçen] el-fersu, işkembede bulunan pislik demektir.”

el-Kâfi adlı eserde müellif, Ali b. İbrahim'den, o babasından, o Nevfelî'den ve o da es-Sekunî'den, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Süt, hiç kimsenin boğazında kalmaz; çünkü yüce Allah, *'içenlerin boğazından kolayca geçen halis süttten'* buyuruyor.” [Füru-i Kâfi, c. 6, s. 336]

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle bir adamdan, o Hariz'den ve o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), “*Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti...*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “Allah'ın, *'dağlardan kendine evler edin'* diye vahyettiği bal arısından maksat, biziz (Ehlibeyt İmamları'yız). Allah bize Araplardan Şiîler (taraf-
tar-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 199.]

lar) edinmemizi emretmiştir. ‘*Ağaçtan*’ ifadesi de Acemlerden (Arap olmayanlardan) ve ‘*insanların kurdukları çardaklardan*’ ifadesiyle de kölelerden Şifler (tarafhtarlar) edinmemiz anlamındadır. Onların karınlarından çeşitli renklerde çıkan içecek ise, bizden size ulaşan ilimdir.”

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Bunları uyarlama olarak algılamak gerekir. Bazı rivayetlerde, bal arısının Peygamberimize (s.a.a), dağların Kureyşlilere, ağaçların diğer Araplara ve çardakların da kölelere ve Arap olmayan Müslümanlara, karınlarından çıkanın da ilme benzetilmiş olması bunun bir uyarlama olduğunun tanığıdır.

Tefsiru’l-Kummî’de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Muğiyre’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: “Kişi yüz yaşına gelince, bu, ömrün en aşağılık çağıdır.”

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: “İmam Ali’nin (a.s), şöyle buyurduğu nakledilir: ‘Ömrün en aşağılık çağı yetmiş beş yaştır.’ Peygamberimizden (s.a.a) de benzeri bir hadis rivayet edilmiştir.”

Ben derim ki: Bu anlamda bir hadis ed-Dürri’l-Mensûr adlı tefsirde Taberî’den, o da Hz. Ali’den (a.s) rivayet edilmiştir. Aynı eserde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh Enes’ten, o da Peygamberimizden (s.a.a) ayrıntılı açıklamalar içeren bir hadis rivayet etmiştir ki, bu hadis, ömrün en kötü çağının yüz yaş olduğunu ifade etmektedir.

Tefsiru’l-Ayyâşî’de Abdurrahman el-Eşel’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s), “*eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti.*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: “[Ayette geçen] hafedeh, kız çocuğunun oğulları demektir. Bizler bu anlamda Resulullah’ın (s.a.a) torunlarıyız.”

Aynı eserde belirtildiğine göre Cemil b. Derrac, İmam Cafer Sadık’tan (a.s) “hafedeh” kelimesinin anlamıyla ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: “Bu sözcük, oğullardan oluşan yardımcılar anlamına gelir.”

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde “hafedeh” sözcüğünün anlamıyla ilgili olarak şöyle deniyor: “Bu sözcük, adamın kızları tarafından hısımları anlamındadır. Bu açıklama İmam Cafer Sadık’tan (a.s) da rivayet edilmiştir.”

Ben derim ki: Daha önce de açıkladığımız gibi rivayetler arasında bir çelişki yoktur.

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Şuayb el-Akarkufi’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) kölenin boşanması ve ev-

lenmesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: “Köle insanın boşanması ve evlenmesi diye bir şey yoktur. Yüce Allah’ın *‘hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle’* dediğini duymadın mı? Yani, köle efendisinin izni olmadan boşanmaya da evlenmeye de güç yetiremez.” [c. 7, s. 374, hadis: 1421]

Ben derim ki: Şîî kaynaklarda bu anlamda birçok hadis rivayet edilmiştir.

Tefsiru'l-Kummî’de, “*Şimdi bu adamla... adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?*” ifadesiyle ilgili şöyle rivayet ediliyor: “Nasıl eşit olurlar? Hâlbuki adaleti emreden kimse Emîrû'l-Müminin Ali ve Ehlibeyt İmamları’dır. Selâm üzerlerine olsun.”

el-Burhan adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Şehraşub, Hamza b. Ata’dan, o da İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s), “*Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: “Burada kastedilen, Ali b. Ebu Talib’dır (a.s). O doğru yol üzeredir.”

Ben derim ki: Bu iki rivayet uyarılama türünün kapsamına girerler. Daha önce de vurguladığımız gibi, ayetin iniş sebebiyle ilgili olmak gibi bir özellikleri yoktur.

Bu durum Ehlisünnet kaynaklarında yer alan aşağıdaki rivayetler için de geçerlidir: Rivayet edilir ki: “*Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile... (hür) kimseyi örnek verir...*” ifadesi, Hişam b. Amr ve kölesi Ebu'l-Cevza hakkında inmiştir. Hişam malını gizli ve açık olarak infak ederken, kölesi onu bu işten sakındırırdı. Yine rivayet edilir ki, bu ayet Osman b. Affan ve kölesi hakkında inmiştir.

Aynı şekilde, “*Allah şu iki kişiyi de örnek verir...*” ifadesiyle ilgili olarak rivayet edilir ki, dilsiz kimseden maksat Ubey b. Halef’tir. Adaleti emreden kimse ise Hamza ve Osman b. Maz’un’dur. Bir diğer rivayete göre dilsizden maksat Haşim b. Ömer b. Hâris el-Kureşî’dir. Bu adamda pek az hayır vardı ve Resulullah Efendimize (s. a.v) düşmanlık ederdi. Bir rivayete göre, dilsizden maksat Ebu Cehil, adaleti emreden kimseden maksat da Ammar’dır. Diğer bir rivayete göre adaleti emreden kimse Osman b. Affan’dır, dilsizden maksat da Useyd b. Ebu'l-İs isimli kâfir bir kölesidir. Bunun gibi daha birçok rivayet aktarılmıştır ki, bunların hiçbirisi ayetin iniş sebebi olma özelliğine sahip değildir.

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ
السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ
مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ ۖ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ۖ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّن بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُم
مِن جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ۖ وَمِنْ
أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ
لَكُم مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُم سَرَابِيلَ
تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ۖ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسَلِّمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ
نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ۚ ﴿٨٣﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ
كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَإِذَا
رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَا
رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُو
مِن دُونِكَ ۖ فَالْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ۚ ﴿٨٦﴾ وَالْقُوا إِلَى
اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَامَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ الَّذِينَ كَفَرُوا

وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ ط وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

78- Allah, sizi hiçbir şey bilmezken annelerinizin karnından çıkardı ve belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp verdi.

79- Göğün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olan kuşları görmediler mi? Onları (orada) ancak Allah tutar. Kuşkusuz bunda, iman eden bir topluluk için deliller vardır.

80- Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı. Davarların derilerinden de göç gününüzde ve konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler (çadırlar) ve (koyunların) yünlerinden, (develerin) yapağlarından ve (keçilerin) kıllarından (evlerinizde kullanacağınız) bir eşya ve belirli süreye kadar faydalanacağınız bir meta var etti.

81- Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için mağaralar ve oyuklar var etti. Ve sizin için sizi sıcaktan koruyacak giysiler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar.

82- Yine de eğer yüz çevirirlerse, senin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir.

83- Allah'ın nimetini (O'nun yarattığı bir nimet olarak) tanırırlar, sonra da (amelde) onu inkâr ederler ve onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir.

84- O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz. Sonra da kâfir olanlara (özür dilemeleri için) izin verilmez ve onlardan (Allah'ı) razı etmeleri de istenmez.

85- (Küfre sapan o) zulmedenler azabı gördüklerinde, artık onlardan azap hafifletilmez ve onlara mühlet de verilmez.

86- (Allah'a) ortak koşanlar, (koştukları) ortaklarını görünce derler ki: "Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da çağır-dığımız ortaklarımızdır." Onlar da bunlara karşılık derler ki: "Gerçekten siz yalancılarsınız."

87- O gün (ortak koşanlar zorunlu olarak) Allah'a teslim olurlar ve uydurdukları şeyler onlardan (nazarlarından) kaybolup gider.

88- Kâfir olup halkı Allah'ın yolundan alıkoyanlara (küfür önderlerine) ise, bozgunculuk yapmalarından dolayı azap üstüne azap kattık (küfür azaplarının üstüne Allah'ın yolundan alıkoyma azabını da ekleyerek azaplarını artırdık).

89- O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur'ân'ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ele aldığımız bu ayetler grubunda ilâhî nimetlerin diğer bir bölümüne değiniliyor. Ardından yüce Allah'ın rablikte tekliği, ölümden sonra diriliş, peygamberlik misyonu ve kanun koyma gibi bundan önce değerlendirdiğimiz ayetler grubunun gün yüzüne çıkardığı hakikate atıfta bulunuluyor.

78) Allah, sizi hiçbir şey bilmezken annelerinizin karnından çıkardı ve belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp verdi.

"Ümmehat", "ümm" sözcüğünün çoğuludur. Sözcüğün kapsadığı "ha" harfî fazladır. Aslı "ırâgeh" olan "ihrâg=su dökme" sözcüğü gibi.

Kimi zaman “ümmat” şeklinde de kullanıldığı oluyor. Bir görüşe göre,⁽¹⁾ “ümmehat” sözcüğü insanlar, “ümmat” sözcüğü de diğer canlılar için kullanılır. “el-Ef’ideh”, “el-fuad” sözcüğünün cem-i killet⁽²⁾ şeklidir ve kalp, saf akıl anlamına gelir. Cem-i kisret kalıbı yoktur.

“Allah, sizi... annelerinizin karnından çıkardı.” ifadesinde insanların doğuşlarına işaret ediliyor. “Hiçbir şey bilmezken” ifadesi ise, hitap zamirine (kum=siz) ilişkin hâl konumundadır. Yani, Allah sizi, doğum yoluyla analarınızın karınlarından çıkardı. Hâlbuki siz, o sırada, bundan sonra algılama, düşünme ve akıl yürütme yöntemleriyle elde ettiğiniz bütün bilgilerden yoksundunuz.

Bu ayet, psikologların, “İnsan zihni ilk oluşumunda bilgilerden yoksun bir levha gibidir ve söylendiği gibi peyderpey bilgiler bu levhaya işlenir.” şeklindeki sözünü desteklemektedir. Kuşkusuz, burada sözünü ettiğimiz husus, insanın kendini bilmesi, özüne ve zatına yönelik bilinç içinde olması olgusundan farklı bir durumdur. Dolayısıyla örfte, insanın bu bilgisi, “bir şey biliyor” olarak nitelendirilmez. Bunun kanıtı da önceki ayetler grubunda, ömrün en aşağılık çağına erişen kimselerle ilgili olarak yer alan şu ifadedir: “Ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun.” Çünkü bir insanın bu çağda iken kendi nefsinin bilincinde olması bir zorunluluktur.

Bazı müfessirler⁽³⁾ bu ayetin genelliğinden hareketle sonradan elde edilen diğer bilgiler gibi, ilm-i huzurînin -bununla insanın kendi nefsine olan bilgisini kastediyor- de ilk etapta insan nefsinde var olmadığını, zihnin bu tür bilgilerden yana da boş olduğunu, daha sonra oluştuğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Ardından, nefsin huzurî olarak kendisini bilmesine yönelik kanıtları mercek altına alarak ilginç tartışmalar ortaya atmıştır.

Fakat bu görüş isabetli değildir. Çünkü ayetin içerdiği kanıtın genelliği, husulî ilimlere/sonradan edinilen bilgilere yöneliktir ve bundan önceki ayet de bunu kanıtlar mahiyettedir.

“Ve (ardından) umulur ki şükredesiniz diye size (bilip öğrenmeniz için) kulak, göz ve kalp verdi.” ifadesinde ise, Allah tarafından insa-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 200.]

2- [Cem-i killet: Karinesiz, 10 ve 10'dan aşağısı için, karine ile de 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur. Cem-i kisret: 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 200.]

noğluna bahşedilen bilgi kaynaklarına işaret ediliyor. Çünkü tasavvur etmenin, düşünme eyleminin başlangıç noktası, hissetme ve algılamadır. Bunun de temel iki ögesi vardır: İşitme ve görme. Gerçi bunların dışında dokunma, tatma ve koklama gibi başka duyu organları da vardır. Fikrin mebdei (tasavvurların düşüncelere dönüştüğü kaynak) de kalptir.

79) Göğün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olan kuşları görmediler mi? Onları (orada) ancak Allah tutar. Kuşkusuz bunda, iman eden bir topluluk için deliller vardır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “el-Cevvu, yerden uzak havaya denir.” Ayette deniliyor ki: Yerden uzak havada ve göğün boşluklarında Allah'ın emrine boyun eğdirilen kuşlara bakmadılar mı? Bu soruyu sorduktan sonra yeniden açıklamaya geçiliyor ve böyle bir bakmanın sonucuna işaret ediliyor: “*Onları (orada) ancak Allah tutar.*”

Kuşların havada durmaları üzerinde etkileri bulunan başka sebepler olduğu ve Kur'ân'da da sebep-sonuç esasına dayanan doğa yasası onaylandığı hâlde, kuşların havada tutulmalarının yüce Allah için ispat edilip başkasından olumsuzlanması şu cihetledir: Kuşun yere düşmeden havada durması her ne şekilde oluyorsa olsun ve hangi sebebe dayanıyorsa dayansın, bu olayın kendisi, maddî sebebi ve ikisi arasındaki nedensellik ilişkisi tamamıyla yüce Allah'ın yaratmasına dayanır. Çünkü gerçek anlamda onun varlığını bahşeden O'dur, varlığının gerçek sebebi O'dur. Kuşun havada durmasını sağlayan yakın maddî bir sebep onunla birlikte olsa da.

Bir şeyin varlığı itibariyle maddî bir sebebe dayanıyor olması, o maddî sebebin kendi varlığını Allah'tan aldıktan sonra o şeye varlığını bahşettiği anlamına gelmez. Tam tersine, sebeplerin sonucu olarak var olan bir olgu varlığını maddî sebebinden önce yüce Allah'tan alır. Çok kısa bir süre önce bu konuyla ilgili açıklamalara yer vermiştik.

İşte Kur'ân'ın işlediği tevhit ilkesinin anlamı budur. Lafızları itibariyle buna delâlet eden birçok ayeti örnek gösterebiliriz: “*İyi bil ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir.*” (Â'raf, 54), “*Bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu...*” (Bakara, 165), “*Allah her şeyin yaratıcısıdır.*” (Zümer, 62), “*Çünkü Allah her şeye kadirdir.*” (Nahl, 77)

Biraz önce ayette yer alan olumlama ve olumsuzlama anlamıyla ilgili olarak sunduğumuz açıklamanın kanıtı, “*Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olan*” ifadesidir. Çünkü boyun eğdirme, ancak iki sebepten

üstün olanın ötekisini istediği fiili yapmaya zorlaması ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla boyun eğdirme lafzından, zorlananın bir tür nedensellik özelliğine sahip olduğunu algılayabiliriz.

Aslında bir kuşun gök boşluğunda uçuşması, insanın yeryüzünün üzerinde durmasından daha ilginç değildir. Bunların her biri aynı ölçüde yüce Allah'ın yaratmasına varıp dayanmaktadır. Ne var ki, insanın bazı olaylara alışması, onlarla arasında bir tür ünsiyetin bulunması, onlarla iç içe olması ve sürekli onları görüp gözlemlemesi ondaki merak duygusunu köreltir ve onlar hakkında araştırma yapma isteğini törpüler. Bu nedenle genel kuraldan müstesna olan bir şey gibi, alıştığından ve sık sık gözlemlediğinden farklı bir şeyle karşılaştığı zaman hemen dikkat kesilir, ona yönelik araştırma isteği uyanır. İnsan normalde ağır cisimlerin yere dayandığını, yer tarafından çekildiğini gözlemlemediğinden dolayı da kuşun bu genel kuralın dışına çıktığını görür görmez, buna hayret eder ve bunu araştırmaya, sebebini öğrenmeye koyulur. Kuşkusuz böyle bir araştırma yapmakta haklılık payı da vardır. Kur'ân'da, bu gibi genel alışkanlıklardan farklı olguların kanıtlanma konusu olarak ele alınmasının nedenlerinden biri de budur.

“Kuşkusuz bunda, iman eden bir topluluk için deliller vardır.” Yani, kuşların gök boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olmalarında inanan kimseler için ayetler ve deliller vardır. Çünkü kuşlar havadayken yere yakın seğirterek uçmak, kanatlarını açarak süzülme, kanatlarını yaymak veya kanat çırpmadan (kanatlarını toplayarak) uçmak, havada durmak, yer değiştirmek, yukarı çıkmak, aşağı inmek gibi hareketler yaparlar. İşte yüce Allah'ın da belirttiği gibi bütün bunlar, iman eden bir topluluk için birer ayet mahiyetindedirler.

80) Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı. Davarların derilerinden de göç gününüzde ve konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler (çadırlar) ve (koyunların) yünlerinden, (develerin) yapağlarından ve (keçilerin) kıllarından (evlerinizde kullanacağınız) bir eşya ve belirli süreye kadar faydalanacağınız bir meta var etti.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “el-Beyt, insanın gecesini geçirdiği barınak demektir. Araplar, ‘bate bi'l-leyli=geceleyin bir yerde ikamet etti.’ derler. Gündüz bir yerde ikamet etmek için de ‘zelle bi'n-nehari’ ifadesini kullanırlar. Zamanla gece olgusu dikkate alınmadan in-

sanın meskenine ‘beyt’ denilmiştir. Çoğulu ‘ebyat’ ve ‘büyut’ şeklinde gelir. Ancak ‘büyut’ daha çok mesken, ‘ebyat’ da daha çok şiir beyitleri anlamında kullanılır. Bu kelime taştan, çamurdan, yünden ve yapağıdan imal edilen meskenler için kullanılır.” (Alıntı burada sona erdi.)

Ayetin orijinalinde geçen “es-sekenu”, insanın sükûnet ve huzur bulmasına aracı olan şey demektir. “ez-Za’nu”, ikamet etmenin karşısı, göç etmek demektir. “es-Sûf”, koyun yünü, “el-veberu” ise deve yapağısı anlamına gelir. Nitekim “eş-ş’aru” da insanın vücudunun çeşitli yerlerindeki kıllar için kullanılan bir sözcüktür. Keçi kılı da tıpkı insanların kılları gibi “eş-şa’ru” olarak adlandırılır. “el-Esas”, çok sayıdaki ev eşyası demektir. Evin bir tek eşyasına “esas” denmez. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “el-Meta sözcüğünün tekili olmadığı gibi ‘el-esas’ sözcüğünün de tekili yoktur.” (Alıntı son buldu.) “el-Meta” sözcüğü anlam olarak “el-esas” sözcüğünden daha genel kapsamlıdır. Çünkü “meta”, mutlak insanların yararlandıkları her şeyi içine alır, sadece ev içinde yararlanılan şeyleri değil.

“Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı.” Yani evlerinizin bir kısmını sizin için dinleneceğiniz oturma yeri hâline getirdi. Evlerin bazı bölümleri ise dinlenme ve sükûn yeri olarak kullanılmaz. Malların depolandığı, eşyaların saklandığı bölümler gibi. “Davarların derilerinden” yani meşin ve sahtiyandan ibaret olan sepilmiş derilerinden “de göç gününüzde” yani yerinizden ayrılıp taşındığınızda “ve konaklama gününüzde” yani taşınmadığınız, sefere çıkmadığınız günde “kolayca taşıyacağınız” yani taşınmasını kolay saydığınız “evler” yani büyük ve küçük çadırlar “var etti.”

“Ve min evsafiha ve evbariha ve eş’ariha=Ve yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından...” ifadesi, “min culûdiha=derilerinden” ifadesinin yerine atfedilmiştir. Demek isteniyor ki, bir de sizin için koyunların “yünlerinden”, develerin “yapağılarından” ve keçilerin “kıllarından” evlerinizde kullanacağınız “bir eşya ve belirli süreye”, yani sınırlı ve belli bir zamana “kadar faydalanacağınız bir meta var etti.” Bazıları şöyle demiştir: “Burada, bütün bunların geçici ve tükenici olduklarına, akli başında olan bir insanın ahiret nimetlerini bırakıp bunları tercih etmemesi gerektiğine işaret edilmiştir.”⁽¹⁾

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 377.]

81) Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için mağaralar ve oyuklar var etti. Ve sizin için sizi sıcaktan koruyacak giysiler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar.

“Lekum=sizin için” ve “mimma haleka=yarattığı şeylerden” zarfları, “ceale=meydana getirdi” fiiliyle ilintilidirler. Gölgeler ifadesinin de Allah’ın yarattıklarıyla ilintilendirilmesinin nedeni, gölgenin aslında yoksal bir olgu olması, kendisinden başka bir varlığa tâbi olarak gerçekleşmesidir. Bununla beraber gölge, yüce Allah’ın insanlara, diğer canlı türlerine ve bitkilere bahsettiği büyük bir nimettir. Çünkü insanların ve diğer canlıların gölgeden yararlanmaları ışıktan yararlanmalarından hiç de az değildir. Eğer gecenin gölgesi, yani karanlığı; evlerin, ağaçların ve mağaraların gölgeleri olmasaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaşayamazdı.

“*Dağlarda da sizin için mağaralar ve oyuklar var etti.*” ifadesinin orijinalindeki “eknan” kelimesinin tekili olan “el-kinnu”, bir şeyin örtülmesini sağlayan şey demektir. Öyle ki gömlek beden için bu anlamda bir örtüdür. Dağlardaki “eknan”dan maksat da, mağaralar ve oyuklardır.

“*Ve sizin için sizi sıcaktan koruyacak giysiler... yarattı.*” Yani sıcaktan korunmanızı sağlayacak giysiler, gömlekler meydana getirdi. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “Ayette, ‘sizi soğuktan koruyacak giysiler’ denilmemiştir; çünkü sıcaktan koruyan bir şey soğuktan da korur. Giysilerin soğuktan korumaları daha çok gerçekleştiği hâlde, özellikle sıcaktan korumalarından söz edilmesinin nedeni de, muhatapların sıcak bir memlekette yaşayan kimseler olmalarından dolayıdır. Onların daha çok sıcaktan koruyacak şeylere ihtiyaçları vardı. Bu yorum Ata’dan rivayet edilmiştir. Kaldı ki, Araplar diğeri bilindiği için iki şeyden birini zikretmekle yetinirlerdi. Şair der ki: Bilmiyorum, bir memlekete sefer yaptığım zaman / hayır ümidiyle, ikisinden hangisiyle karşılaşacağımı?”

“Burada şair, şerri sadece ima etmiş, ayrıca zikretmemiştir. Çünkü şerrin kastedildiği net olarak anlaşılıyor. Bu açıklamayı Ferra yapmıştır.” (Mecmau’l-Beyan’dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Sadece sıcaktan söz edilmesiyle yetinilmesinin bir nedeni de şu olabilir: İlk insanlar sıcak bölgelerde yaşıyorlardı. Bu yüzden soğukun şiddetinden çok sıcakın şiddetini hissediyorlardı. Kendilerini koruya-

cak giysiler edinmelerinin altındaki neden, işte bu en yakın ve somut olgu, yani sıcaklık olmuştur. Bununla beraber doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

“*Ve savaştta sizi koruyacak zırhlar yarattı.*” ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalindeki “serabil”den, demir ve diğer madenlerden üretilen zırhlar kastedilmiştir.

“*İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar.*” ifadesinde yüce Allah, sözünü ettiği nimetleri tamamlamış olmasıyla insanlara minnet ediyor. Bu nimetlerin tamamlanmasıyla güdülen amaç ise, insanların nimetleri hakkıyla bilerek, marifet üzere Allah’a teslim olmalarıdır. Çünkü nimetleri ve onların kendisi için tamamlandığını bilen bir insandan beklenen, kendini nimetleri bahşedenin iradesine teslim etmesi, böbürlenerek ona karşılık vermemesidir. Çünkü durumu ve konumu bundan ibaret olan bir nimet bahşedenin, kendisine kötülük dilemeyeceği açıktır.

82) Yine de eğer yüz çevirirlerse, senin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir.

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “el-Belâğ” ism-i mastar, ‘et-tebliğ’ ise mastardır. Tıpkı ‘el-keîâm’ ve ‘et-teklîm’ gibi.” (Alıntı burada sona erdi.)

Anlatılması ve kanıt olarak ortaya konulması istenen nimetlerin zikredilmesinden sonra, ayetlerin akışı içinde küfürden dolayı azarlamaya, kınamaya ve tehdit etmeye işaret eden, Allah’ın rablik makamı itibarıyla teklîğini, ahireti ve peygamberlik konularını içeren bir açıklamaya yer veriliyor. Buna başlarken de önce Hz. Peygamber’in (s.a.a) aldığı mesajla ilgili olarak üstlendiği görevin apaçık bir tebliğ olduğu açıklanıyor: “*Yine de eğer yüz çevirirlerse*” yani sırf dünya ve ahiret çıkarlarını gözeten ve kesinlikle bir zorlamaya ve baskıya dayanmayan bir çağrı içerikli bu açıklamalara rağmen yine de eğer arkalarını dönerlerse, bu çağrıya uymaya, onun yol göstericiliğinde hareket etmeye yanaşmaktan yüz çevirirlerse, “*senin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir.*” Yani senin görevin kapalı, üzeri örtülü bir tarafı bulunmayan açık bir duyuru yapmaktır; çünkü sen elçisin, elçinin de bundan başka görevi yoktur.

Ayet bu açıdan Peygamber Efendimizi (s.a.a) teselli etmekte ve görevinin ne olduğunu açıklamaktadır.

83) Allah'ın nimetini (O'nun yarattığı bir nimet olarak) tanırlar, sonra da (amelde) onu inkâr ederler ve onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir.

[Ayetin orijinalindeki ya'rifûne" kelimesinin kökü olan] "marifet=tanımak" kelimesi, "el-inkâr=inkâr etmek" kelimesinin karşıtıdır. Tıpkı karşıt kavramlar olan "ilim=bilmek" ve "cehalet=bilmemek" gibi. Bu da gösteriyor ki, inkârdan, yani tanımamaktan maksat, anlamının ayrılmaz sonucu olan pratikte tanımamak, amel bazında tanımamaktır. Bu da Allah'a, resulüne ve ahiret gününe iman etmemek demektir. Ya da kastedilen anlam, kalben tanıyıp da sözle inkâr etmektir. Ne var ki, ileride de değineceğimiz gibi, "*onların çoğu kâfirdir.*" ifadesi inkârı, onların çoğuna özgü bir özellik olarak sunuyor. Dolayısıyla burada, "inkâr" kavramı ile ilgili olarak işaret ettiğimiz ilk anlam ön plana çıkıyor.

"*Onların çoğu kâfirdir.*" ifadesinin orijinalinde geçen "el-kâfirûn" ifadesinin başında "lâm" edatının bulunması, kemal (varılabilecek en son nokta) anlamına delâlet eder. Yani, onların hepsi ilâhî nimetlere veya nimetlerin delâlet ettiği tevhit ve benzeri temel inançlara kâfirdirler. Fakat bunların çoğu inat yüzünden inkâr yolunu seçmekle, bu tutumlarını ısrarla sürdürmekle ve Allah'ın yolundan insanları alıkoy-makla küfrün zirvesine ulaşmış, tam bir küfre sapmıştır.

Buna göre ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Onlar Allah'ın nimetlerini, O'nun tarafından sunulmuş olan nimetler olduklarının bilincinde olarak tanıyorlar. Böyle bir tanımanın ve bilincin gereği Allah'a, elçisine ve ahiret gününe iman etmeleri ve pratik olarak bu bilince uygun olarak hareket etmeleridir. Ancak iş pratiğe gelince, tanımlarıyla ve bilinçleriyle taban tabana zıt bir tavır sergileyerek nimetleri tanımak yerine onları inkârı yeğliyorlar. Üstelik bunların çoğu amelî inkârla da yetinmiyor. Eksiksiz bir küfre sapmak, hakka karşı inat etmek, inkârcılıklarını sürdürmek ve ısrarla reddetmek hususunda ellerinden geleni yapıyorlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, inkâr etmekle onların tümü kâfir olduğu hâlde "*ve onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir.*" ifade-siyle ilgili olarak müfessirlerin yaptıkları uzun değerlendirmelere gerek bırakmayacak yeterliliktedir. Böyle bir ifade kullanılmış olmasını izah etmek maksadıyla bir müfessir şu değerlendirmede bulunmuştur: "Ayette 'onların çoğu' denilmiş, çünkü bazıları için kesin kanıt ortaya

konulmamıştı. Henüz mükellef olacak yaşta olmayan veya aklen yetersiz olan ya da daveti duymayan kimseler gibi. Böyle kimseler için kâfir niteliği kullanılmaz.”⁽¹⁾

Bu değerlendirmeyi şu şekilde cevaplandırırız: Adı geçen müfessirin sözünü ettiği gruplar, baştan itibaren ayetin kapsamında değildirler. Çünkü ayet, azarlayarak, azapla tehdit eder bir tonda onların tanıdıkları hâlde Allah’ın nimetlerini inkâr ettiklerini dile getiriyor. Şayet bu gruplar Allah’ın nimetlerini inkâr ediyordusalar, bu tavırlarıyla kâfirdiler; yok eğer inkâr etmiyordusalar, o zaman kesinlikle ayetin genel ifade tarzının içine girmiyorlar. Sonra, ortada yüce Allah’ın sıraladığı ve onların da tanıdığı nimetler gibi bir kanıt bulunurken, nasıl olur da ‘onların karşısına kanıt konulmamıştı’ denebilir?

Bir müfessirin görüşü de şöyledir: “Ayette ‘onların çoğu kâfirdir.’ denilmiştir; çünkü yüce Allah, onların içinde ileride iman edecek kimselerin bulunduğunu biliyordu.”⁽²⁾ Ne var ki bu, kanıtlanması mümkün olmayan bir sözdür.

Bir diğer müfessirin yorumu ise şöyledir: “İfadedeki ‘çok’tan maksat, bütünüdür. Geri kalan azınlıktan söz edilmemesinin nedeni de, onların zikredilmeye değmeyecek kadar basit kimseler olduklarının anlatılmak istenmesidir.”⁽³⁾ Bu görüş, Hasan el-Basrî’ye nispet edilmiştir ve tuhaf bir yorumdur.

Bazıları da şöyle demişlerdir: “Bu ayet, Cebriye’nin, ‘Allah’ın kâfirlere yönelik hiçbir nimeti yoktur; Allah’ın onlara sunduğu her şey, onları alçaltmaya ve onlardan öç almaya yöneliktir.’ şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü yüce Allah, [kâfirler Allah’ın nimetini tanırlar diyerek] bu ayette Cebriye’nin görüşünün aksini ortaya koymaktadır.”⁽⁴⁾

Ancak doğrusu şudur: Nimet kavramının iki boyutu vardır: Birincisi; nimetin, varoluş çizgisi üzerinde oluşu veya bedensel mutluluğu açısından kendisine nimet verilen kimsenin durumuna uygun olması, ona haz vermesi boyutu. İkincisi; kendisine nimet verilen kimsenin

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 378.]

2- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 378.]

3- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 378; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 95.]

4- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 378.]

teşri/yasama çizgisi üzere oluşu boyutu. Yani kendisine nimet verilen kimsenin nimeti tanınmasının Allah'a, elçisine ve ahiret gününe iman etmesini ve nimeti Allah'ın hoşnut olacağı doğrultuda kullanmasını gerektirecek şekilde insanî-ruhsal mutluluğunu sağlaması boyutu. Buna göre mümin insan, nimet kavramının bu iki boyutu açısından da nimetlenmiş; kâfir ise, dünyada nimetin birinci boyutu açısından nimetlenmiş, ama ikinci boyutundan yoksun kalmıştır. Kur'ân'da buna tanıklık eden birçok ayet vardır.

84) O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz. Sonra da kâfir olanlara (özür dilemleri için) izin verilmez ve onlardan (Allah'ı) razı etmeleri de istenmez.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “Zeccac der ki: el-A-tebu, kızgınlık ve öfke demektir. Araplar, birine öfkelenmek anlamında ‘a’tebe aleyhi, ya’tubu’ derler. Öfke hususunda karşılıklı olarak aynı görüş taşıdıklarında ise ‘âtebehu’ derler. Bundan vazgeçip gönlünü almak isterse, ‘a’tebe=memnun etmek istedi, gönlünü hoş tutmaya çalıştı’ derler. Bu sözcükten türeyen isim ‘el-utba’dır; azarlanan kimsenin azarlayanın istediği tavra dönmesi anlamına gelir. ‘İsta’tabehu’ da, ‘ondan gönül almasını istedi’ anlamındadır.” (Alıntı burada sona erdi.)

“O gün her ümmetten bir şahit getiririz.” Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, “o gün”den maksat, kıyamet günüdür. Her ümmetten şahit olarak diriltilecek kimselerden maksat da, şahitlik ettikleri ümmetlerinin dünyada işledikleri amellerinin gerçeklerini kaydedip taşıyan kimselerdir ki, kıyamet gününde bunlardan şahitlik etmeleri istenecek, bunlar da şahitlik edeceklerdir. Daha önce tefsirimizin birinci cildinde, “İnsanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun.” (Bakara, 143) ayetini tefsir ederken, “şahitlik” kavramının anlamına ilişkin açıklamalarda bulunduk.

Tefsirini sunduğumuz ayette, her ümmetin şahidinden maksadın, o ümmetin peygamberi olduğuna ilişkin bir kanıt yer almıyor. Aynı şekilde ümmetten maksadın da, peygamber gönderilen ümmet olduğuna ilişkin bir ipucuna rastlamıyoruz. Dolayısıyla kendi ümmetinden peygamber dışında, meselâ İmam'ın şahit olması da mümkündür. Nitekim “Peygamberler ve şahitler getirilir...” (Zümer, 69) ayetinden böyle bir anlam çıkarmak mümkündür. O hâlde diyebiliriz ki, ayette geçen “her ümmet”ten maksat, diriltilecek şahidin ümmeti ve çağdaşı toplumdur.

“Sonra da kâfir olanlara izin verilmez ve onlardan (Allah’ı) razı etmeleri de istenmez.” Ümmetlere şahitlik edecek kimselerden söz edilmesi gösteriyor ki, bu şahitler, ümmetlerinin dünyadaki amellerine şahitlik edeceklerdir. Bu, aynı zamanda izin verilmemesinden maksadın da, kâfirlerin konuşmalarına izin verilmeyeceğidir. Bu da hiç kuşkusuz özür dileme maksadıyla konuşmadır. Onlara konuşma izninin verilmesi, şahitlerin şahitliklerini yerine getirmelerine ortam oluşturmak ve hazırlık yapmak içindir. Nitekim başka ayetler de buna işaret etmektedir: “O gün onların ağızlarına mühür vururuz, ellerini konuştururuz. Ayakları da şahitlikte bulunur.” (Yâsîn, 65), “Bu, kâfirlerin konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki mazeretlerini beyan etsinler.” (Mürselât, 35-36)

Kaldı ki, “Sonra da kâfir onlara izin verilmez...” ifadesinin akışı, anlatılanlardan maksadın, o gün ilişmesinden korkulan kötülüklerden koruyacak çarelerin olumsuzlanmasını ifade etmektedir. Bu, aynı zamanda, dünyada iken kaçırdıkları fırsatları yeniden ele geçirmenin ve bozulan amelleri ıslah etmenin mümkün olmadığının bir açıklamasıdır. Çünkü bu söylediklerimizi temin etmenin iki yolu vardır: Özür dilemek ve yeniden amel etmek. İkinci yolun açıklamasını, “ve onlardan (Allah’ı) razı etmeleri de istenmez.” ifadesi üstlenmiştir. O hâlde birinci yol, yani sözlü olarak özür dilemeleri yöntemi için de ancak “Sonra da kâfir olanlara izin verilmez” ifadesi kalıyor.

Bundan da anlıyoruz ki, “ve onlardan (Allah’ı) razı etmeleri de istenmez.” -yani Allah’ı hoşnut etmeleri, rızasını kazanmaları istenmez- ifadesi, yeniden amel etmek ve tekrar itaat etme pozisyonuna dönerek kaçırdıkları fırsatları yeniden değerlendirmek imkânının kendilerine tanınmayacağını anlatmaya yöneliktir. Çünkü o gün ceza günüdür ve amellerin karşılıklarının verileceği gündür, amel edilecek gün değil. Dolayısıyla iyi işler yapmak için tekrar dünyaya geri dönmenin, böylece kıyamet günü bu amellerin karşılığını görmenin imkânı yoktur.

Yüce Allah, bu gerçeği, Kur’ân’ın başka ayetlerinde, değişik üsluplarla dile getirmiştir: “O gün incikten açılır ve secdeye davet edilirler; fakat güç getiremezler. Gözleri horluktan aşağı düşmüş bir hâlde kendilerini zillet bürür. Hâlbuki onlar sapasağlam iken de secdeye davet ediliyorlardı.” (Kalem, 43), “O günahkârların, rableri huzurunda başlarını öne eğdikleri bir hâlde, ‘Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi

geri gönder de, iyi işler yapalım, artık kesin olarak inananlardanız. ' diyecekleri zamanı bir görsen!'" (Secde, 12)

85) (Küfre sapan o) zulmedenler azabı gördüklerinde, artık onlardan azap hafifletilmez ve onlara mühlet de verilmez.

Bundan önceki ayet, gerçekte kıyamet günündeki ceza ile dünyadaki gerçekleşen kimi cezalandırma olguları arasındaki farkı anlatmaya ve kıyamet günündeki cezanın özür dilemeyle, gönül alma girişimleriyle ortadan kaldırılamayacağını ve değiştirilemeyeceğini vurgulamaya yönelikti. Bu ayet ise, kıyamet gününün azabı ile dünyada iken zaman zaman zalimlere ilişkin dünyevî azaplar arasındaki farkı anlatmaya, dünyevî azabın hafifletilebileceğini veya bir şekilde ertelenebileceğini, buna karşılık kıyamet günündeki azabın ne hafifletileceğini, ne de erteleneceğini vurgulamaya yöneliktir.

"Ve iza raellezîne zalemu'l-azabe=Zulmedenler azabı gördüklerinde" ifadesinin sıra cümlesinde sadece zulümden söz edilmiş, buna karşılık küfür ve benzeri niteliklere işaret edilmemiştir. Bununla, verilen hükmün nedenine ve özüne işaret etme amaçlanmıştır. Azabı görmekten maksat da, ayetin akışından da anlaşılacağı gibi hükmün kesinleşmesinden sonra azabın onlarla, onların da azapla burun buruna gelmesidir. Azaptan maksat da, kıyamet günündeki azap, yani cehennem ateşidir.

Dolayısıyla -Allah herkesten daha iyi bilir- şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Azaba çarptırılmalarına ilişkin hüküm verildikten ve azabı somut olarak görebilecekleri şekilde yüz yüze geldikten sonra, hafifletme veya erteleme ya da mühlet verme şeklinde bir çıkış yolu, bir kurtuluş çaresi bulmaları mümkün değildir.

86) (Allah'a) ortak koşanlar, (koştukları) ortaklarını görünce derler ki: "Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da çağır-dığımız ortaklarımızdır." Onlar da bunlara karşılık derler ki: "Gerçekten siz yalancılarsınız."

Diriliş gününde yaşanacak olayların anlatımına devam ediliyor. Kur'ân terminolojisinde putlara ve heykellere tapan putperestler için kullanılan "ellezîne eşrekû=ortak koşanlar" ifadesi, "şureka=ortakları" ifadesiyle, onların bir iftira olarak Allah'ın ortakları olduklarını iddia ederek, iftirada bulunarak Allah'a şerik yaptıkları kimselerin kastedildiğine ilişkin bir karine hükmündedir. Ayetin son kısmı ve onu takip eden ayetin içeriği de bu ipucunu destekler mahiyettedir.

Kendileri bunları Allah'ın ortakları olarak nitelendirdikleri hâlde, ayette bunların bizzat müşriklerin ortakları olarak nitelendirilmesi, bu ortakların gerçek anlamda bir ortaklıklarının olmadığını, sadece müşriklerin vehimleriyle böyle bir ortaklığın tasavvur edildiğini ifade etmek amacına yöneliktir. Dolayısıyla müşriklerin, ortaklarını Allah'ın şeriki yapmalarının hakikatten hiçbir payı yoktur.

Bu da gösteriyor ki, “*ortakları*” ifadesinin putlar ve batıl mabutlar olarak açıklanması, müşriklerin bunları ortaklar olarak nitelendirmelerinin gerekçesinin de müşriklerin mallarında ve hayvanlarında bunlara bir pay ayırmaları olduğu ya da bunlardan maksadın, müşriklerin şeytanları mallarına ve evlatlarına ortak ettikleri gerekçesiyle şeytanlar oldukları ya da küfrün vebalinde kendilerine ortak olan kâfirler oldukları şeklindeki yorum ve değerlendirmeler yersizdir. Biz bunları teker teker ele alıp uzun tartışmalara girmek niyetinde değiliz.

“*Derler ki: Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da çağırdığımız ortaklarımızdır.*” ifadesinin anlamı açıktır. Burada dünyada iken Allah'a ortak koşup kulluk sundukları düzmece ilâhlarını Rablerine tanıtıyorlar. Müşriklerin Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhları tanıtmalarının gerisindeki amacı araştırmaya gerek yoktur. Çünkü o gün mutsuzluğun ve azabın her yönden kendilerini sarıp kuşattığı bir gündür. Böyle durumlarda insan, kendini kurtarmak ve üzüntüsünü dindirmek için aklına gelen her yola başvurur, her yolu dener.

“*Onlar da bunlara karşılık derler ki: Gerçekten siz yalancılarısınız.*” ifadesinin orijinalinde geçen “*elkav*” kelimesinin köküyle ilgili olarak Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “Bir şeyi uzağa attığın zaman ‘*elkaytu*’ş-şey’e’ dersin. ‘*el-Lakyu*’, uzağa atılmış şey demektir. ‘*Elkaytu* ileyhi makaleten’, yani sözlerimi ona söyledim. ‘*Te-lekkaha*’ da onu kabul etti anlamındadır.” (Alıntı burada sona erdi.)

Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: “Allah'ın şeriki yaptıkları ortakları onları reddeder ve sözlerini yalanlarlar.” Yüce Allah başka bir yerde, bunların kendilerine kulluk sunan insanları yalanlamalarını, küfür=inkâr kavramıyla ifade etmektedir: “*Ve yevme'l-kıyâmeti yekfurûne bi-şirkikum=Kıyâmet günü, ortak koşmuş olmanızı inkâr ederler.*” (Fâtır, 14) Bir ayette de şeytanın kıyâmet günü onlara şöyle hitap edeceği ifade edilmektedir: “*İnnî kefertu bi-ma eşrektumûnî min kablu=Kuşkusuz ben, önceden (dünyada iken) beni (itaatte) Allah'a ortak koşmanızı inkâr etmiştim (bundan uzak olduğumu söylemiştim).*” (İbrâhîm, 22)

87) O gün (ortak koşanlar zorunlu olarak) Allah’a teslim olurlar ve uydurdukları şeyler onlardan (nazarlarından) kaybolup gider.

Ayetin orijinalinde geçen “es-selem”; teslim olmak, boyun eğmek demektir. Ayetin orijinalinde teslim olmanın, “teslimiyeti atarlar” şeklinde ifade edilmesiyle, sanki onların teslim olmalarının yanında ilâhî gücün karşısında mağlup olmalarına ve zorunlu olarak boyun eğmelerine de işaret edilmek istenmiştir.

“Elkav=teslim olurlar” ifadesindeki zamir (onlar), ortak koşanlara dönüktür. Bunun kanıtı da, “*uydurdukları şeyler nazarlarından kaybolup gider.*” ifadesidir. Dolayısıyla bununla, müşriklerin dünyada iken teslim olmaya, Müslümanlığı kabul etmeye tenezzül etmedikleri, bóbürlendikleri hâlde, kıyamet günü Allah’a teslim olacakları, gücü karşısında teslim bayrağını çekecekleri kastediliyor.

Kıyamet günü bu şekilde teslim bayrağı çekmelerinden maksat, gerçeğin ortaya çıkması ve Allah’ın tekliğinin belirginleşmesi değildir. Nitekim kıyamet gününün özelliğini anlatan bir ayette söz konusu özelliğe yer verilerek şöyle denilmiştir: “*Allah’ın apaçık gerçek olduğunu bilirler.*” (Nûr, 25) Çünkü bir şeyin varlığını bilmek ayrı, varlığına teslim olup iman etmek ise ayrı bir şeydir. Nitekim aşağıdaki ayette bu ayrılığı belirgin bir şekilde gözlemleyebiliyoruz: “*Kendileri de bunlara yakinen inandıkları hâlde, onları inkâr ettiler.*” (Neml, 14)

Dolayısıyla insanın mutluluğu için, sırf yüce Allah’ın gerçeğin ta kendisi olduğunu bilmesi yetmez. Bilakis, mutluluğun eksiksiz olması için yüce Allah’a teslim olmak, O’na iman etmek ve bunun gerektirdiği amelleri yerine getirmek gerekir. Sonra teslim oluş ve iman ediş iki türdür. Biri, insanın kendi isteği ve serbest seçimi sonucu gerçekleşir. Bir diğeri de, baskı ve zorlama sonucu oluşur. İnsanın mutlu olmasında işe yarayan ise, serbest seçim üzere gerçekleşen teslim olma ve iman etmedir. Seçimin yeri de, amel etme yurdu olan dünyadır, ceza ve karşılık görme yeri olan ahiret değil.

Bu ortak koşanlar ise, dünyada oldukları sürece, yakın ettikleri, içlerinde kesin bir bilgi olduğu hâlde hakka teslim olmadılar. Ahirete geldikten ve hesaplama olgusuyla yüz yüze kaldıktan sonra ise, yüce Allah’ın hakkın ta kendisi olduğunu bizzat gözlemlediler, mutsuzluk azabının dört bir yandan kendilerini sardığını fark ettiler. İşte o zaman

böylesine reel bir baskı altındayken hakka teslim oldular. Ama bunun onlara hiçbir faydası olmaz. İşte bu şekilde baskı ve zorlama altında oluşan bilgi ve zorunlu teslim oluşa yüce Allah şöyle işaret etmektedir: *“O gün Allah, onlara hak ettikleri cezayı eksiksiz olarak verecek ve Allah’ın apaçık gerçek olduğunu bileceklerdir.”* (Nûr, 25) Bu ayetin giriş kısmı, onların hak dine teslim oluşlarını ifade etmektedir. Çünkü gerçek din odur. Nitekim bir ayette şöyle buyurur: *“Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm’dır.”* (Âl-i İmrân, 19) Ayetin son kısmı ise, onlar açısından gerçeğin ortaya çıkışını ve hakikatin belirginleşmesini ifade etmektedir.

Üzerinde durduğumuz *“O gün (ortak koşanlar zorunlu olarak) Allah’a teslim olurlar ve uydurdukları şeyler nazarlarından kaybolup gider.”* ayetinin girişi, onların teslim oluşlarına, son kısmı ise bu teslim oluşun zorunlu oluşuna, dolayısıyla onlara bir yararının olmadığına işaret etmektedir. Çünkü onlar hem Allah’a, hem de düzmece tanrılarına ilâhlık yetkisi tanıyorlardı. Fakat düzmece ilâhlarına teslim olup ibadet etmeyi Allah’a teslim oluşa tercih etmişlerdi. Daha sonra kıyamet günü gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıp Allah’a ortak koştukları düzmece ilâhlar onları yalanlayınca, iddialarının çürüdüğünü bizzat gözlemlediler, uydurduklarının gözlerinin önünden kaybolduğunu fark ettiler. Artık tek çareleri yüce Allah’a teslim olmaktı. Böylece zorunlu olarak O’na teslim oldular, istemeden O’na boyun eğdiler.

88) Kâfir olup halkı Allah’ın yolundan alıkoyanlara (küfür önderlerine) ise, bozgunculuk yapmalarından dolayı azap üstüne azap kattık (küfür azaplarının üstüne Allah’ın yolundan alıkoyma azabını da ekleyerek azaplarını artırdık).

Yeni bir açıklamaya başlanıyor burada. Önceki ayetlerde genel olarak zalim ve müşrik insanların durumlarına işaret edildikten sonra, bu açıklama ile özellikle küfrün önderlerinin durumları gözler önüne seriliyor.

Dinleyici, buraya kadar sunulan ayetlerde müşriklerin kıyamet günü yaşayacakları durumla ilgili olarak yüce Allah’ın sunduğu ayrıntılı açıklamaları, hep birlikte azap göreceklerini, azaplarının hiçbir şekilde hafifletilemeyeceğini veya ertelenemeyeceğini, ayrıca *“onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir.”* ifadesinde işaret edildiği gibi, içlerinden bazılarının küfür bakımından daha şiddetli ve daha bedbaht olduklarını da dinledikten sonra, haklı olarak, “Acaba bu küfrün önderleri,

sebepleri daha fazla işledikleri, yani küfürde daha ileri gittikleri hâlde, vaat edilen azap konusunda başkalarıyla eşit olup onlarla aynı düzeyde bir azap mı göreceklidir?” diye bir soru gelir aklına. İşte dinleyenlerin zihinlerinde uyanabilecek böyle bir soruya cevap olmak üzere şöyle deniyor: “*Kâfir olup halkı Allah’ın yolundan alıkoyanlara,*” yani inatla ve inkârla küfürde ileri gidip en son noktaya ulaşanlara ve başkalarına önderlik yapanlara “*ise, bozgunculuk yapmalarından dolayı*” azabın artırılmasına ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir, “*azap üstüne azap kattık.*” Birinci azap, mutlak olarak işledikleri zulmün ve küfürün karşılığıdır. Bu hususta onlarla başka zalim ve kâfir kardeşleri arasında fark yoktur. Eklenen azap da, onların insanları Allah’ın yolundan alıkoymalarının cezasıdır. Bana öyle geliyor ki, “el-azab” sözcüğünün başındaki “el” takısı, daha önce “(Küfre sapan o) zulmedenler azabı gördüklerinde...” ifadesinde zikredilen azaba işaret etmektedir.

Bundan da anlıyoruz ki, gerekçeli açıklamada işaret edilen bozgunculuktan maksat, insanları Allah’ın yolundan alıkoymalarıdır. Çünkü başkalarına nazaran fazladan sahip oldukları nitelik budur. Yani insanları Allah’ın yolundan alıkoymak suretiyle ifsat etmektir. Diğer bir ifadeyle: İnsanların Allah’ın dinine ve Allah yolunda yürümeye yönelmeleri sonucu oluşması beklenen salih/yapıcı bir toplumun vücuda gelmesini engelleyerek yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar.

89) O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur’ân’ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik.

Ayetin giriş kısmı, birkaç ayet önce vurgulanan şu hususun yinelenmesi mahiyetindedir: “*O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz.*” Fakat orada bu ifade, o gün onlara konuşma izninin verilmeyeceğinin anlatılmasına ilişkin bir hazırlık ve ortam oluşturma mahiyetindeydi. Burada ise, Peygamberimizin (s.a.a) o gün onlara şahitlik edeceğinin anlatılmasına ilişkin bir zemin hazırlama niteliğinde sunulmuştur. Her iki yerde de bu husus, bizzat kendisi için değil, başka bir maksadı vurgulamak için dile getirilmiştir.

Her hâlükârda, “*O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz*” ifadesi, her ümmetin içinden başkalarının amel-

lerine şahitlik edecek birinin getirileceğini dile getirmektedir. Ama bu, hesaplama için diriltme anlamında bir getirme değildir. Bilakis bu, diriltmeden sonra gerçekleşen bir gönderme (getirme)dir. Bu getirilen şahidin onların kendilerinden olması ise, karşılına konulan kanıtın daha eksiksiz, kâmil olması ve ileri sürülebilecek mazeretlerin önünü kesmek içindir. Nitekim bunu ayetlerin akışından da anlayabiliriz. Tefsir bilginleri de bu hususa işaret etmişlerdir. Bu arada tefsir bilginleri bu bağlamda Lut Peygamber'in (a.s) aralarında soy birliği olmadığı hâlde kavmine şahitlikte bulunacağını belirtmiş ve bunu, "Aralarında soy birliği yoktu; ama Lut onlardan bir kadınla evlenerek, aralarında yaşayarak, uzun süre onlarla birlikte kalarak onlardan biri hâline gelmişti. Dolayısıyla o da o kavmin bir mensubu sayılır." diyerek yorumlamışlardır.⁽¹⁾

"*Seni de onlar üzerine şahit olarak getiririz.*" ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) onlar üzerinde şahitlikte bulunacağını ifade etmektedir. Müfessirler, ayette geçen [ve "onlar" diye anlamdığımız "hâulâi="] "şunlar"dan maksadın, Peygamberimizin ümmeti olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Ümmetten maksadın da, Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirilişinden itibaren, onun zamanında yaşayan, onu gören, görmeyen ve ondan sonra kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlar olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁽²⁾

Kıyametle ilgili ayetlerin her birinde belli bir giriftlik ve zorluk olmakla beraber, kıyametle ilgili ayetlerin en karmaşık ve en çapraşık olanları şahitlik olgusunu ele alan ayetlerdir. Tefsirimizin birinci cildinde, "*İnsanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun.*" (Bakara, 143) ayetini incelerken, sözü edilen şahitliğin hangi anlama geldiğini belli ölçülerde açıklamıştık.

Şahitlik olgusunu ve ayetlerde kıyametin nitelenmesi bağlamında üzerinde durulan toplama, duruş, sorgu, mizan ve hesaplama gibi olguları ele almaya başlamadan önce şunu bilmek gerekir ki, yüce Allah sözünü ettiğimiz bu olguları, işlediği hayırları ve kötülükleri tespit etmek, mazeretin önünü kesecek ve hakkı bütün çıplaklığıyla belirginleştirecek şekilde kesin kanıtlarla sabit olan delillere dayanarak hakkında kesin hüküm vermek, bu arada kesin hükmün gerektirdiği mutluluk

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 212.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 213.]

veya mutsuzluk, cennet ya da cehennem şeklinde belirginleşen ceza ve mükâfatı vermek için, kıyamet günü insanın önüne konulan kanıtlar kapsamında ele alıyor. Bu söylediğimiz, kıyamet gününü ve o günde insanların yaşayacakları sahneleri açıklayan ayetlerden algıladığımız en açık anlamdır.

Bu temel, söz konusu kanıtlar ile cüzleri ve sonuçları arasında akli kabul etmek zorunda bırakacak ve insanların sahip oldukları fıtrî algılama sayesinde geri çeviremeyecekleri, kuşku duyamayacakları şekilde açık ve gerçek bir bağlantının olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

O hâlde kıyamet günü gerçekleşen şahitliğin, yüce Allah tarafından öngörülmüş olması ve tartışılmaz gerçekleri kapsayacak nitelikte olması gerekmektedir. Evet, eğer yüce Allah, insanların en bedbahtı olan bir kimseye, onun istemesi sonucu öncekilerin ve sonrakilerin işledikleri hakkında şahitlikte bulunmasını emretseydi veya onun bir isteği söz konusu olmaksızın şahitliği onun diline cari etseydi veya kendisi dünyada insanların yaptıklarına tanık olmadığı ve başka şahitlerin de somut olarak görmediği hâlde, sırf Allah'ın yahut meleklerin duyurmasına ya da somut bir kanıta dayanarak insanların amellerine şahitlikte bulunmasını emretseydi ve yüce Allah da bu kimsenin şahitliğine dayanarak insanlar hakkındaki hükmünü gerekli cezayı veya mükâfatı vermekle geçerli kılıp uygulasaydı, hiç kuşkusuz bu, Allah'ın güç yetiremediği, iradesinin geçerli olamadığı bir husus olamazdı. Hiç kimse de mülkünde O'na karşı çıkamaz, hükmünü eleştirip O'nu sorgulayamaz ve O'nun emrini etkisiz hâle getirip yenilgiye uğratamazdı.

Ama ne var ki, böyle bir durumda ortaya çıkan kanıt, dayatılmış olacaktı. Eksik olması hasebiyle gerçek anlamda mazeretlerin önünü kesemeyecekti ve insanların yüreklerindeki kuşkuları gideremeyecekti. Tıpkı hakka ve hakikate değer vermeyen, hak karşısında yüzlerini buruşturan zorba insanların ve tağutların dayatmalarında olduğu gibi. Haktan başka bir olgunun ve hakikatten başka bir sonucun olmayacağı böyle bir günde (kıyamette) bu tür uydurma, gerçeksiz ve sonuçsuz kanıtların varlığı tasavvur edilebilir mi?

Dolayısıyla bu şahidin Allah tarafından masum kılınmış, yalan söylemesi ve ölçüsüz davranması mümkün olmayan biri olması bir zorunluluktur. Sadece amellerin dış görünüşlerini ve gözle görülür somut biçimlerini değil, onların gerçek mahiyetlerini de bilmesi gerekir. Daha

doğrusu kalplerde bunlarla ilgili olarak oluşan niyetlerin özlerini bilmek durumundadır. Onun yanında insanların hazır bulunana ile hazır bulunmayanı aynı düzeyde olmalıdır. Bakara Suresi'nin ilgili ayetini [143. ayet] tefsir ederken bu hususa işaret etmiştik.

Ayrıca bu kimsenin şahitliğinin bizzat gözleme dayalı bir şahitlik olması da zorunludur. Nitekim “şahit” kavramından ve bu kavramın *“her ümmete kendilerinden olan bir şahit”* ifadesinde yer alan *“kendilerinden olan”* ifadesiyle kayıtlandırılmış olmasından da bunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla bu şahitliğin aklî ve işitsel bir kanıtı dayanılarak gerçekleştirilmediğini söyleyebiliriz. Yüce Allah'ın bize aktardığı Hz. İsa'nın (a.s) şu sözlerinden de bunu anlayabiliriz: *“Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden)alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin.”* (Mâide, 117)

Böylece *“O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz.”* ayeti ile, *“Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun.”* (Bakara, 143) ayetinin anlamlarının birbirleriyle örtüşüklerini gözlemliyoruz.

Çünkü Bakara Suresi'nin ilgili ayetinden açıkça, Peygamberimizle (s.a.a) onun gönderildiği günden kıyamet gününe kadar gelip geçen bütün insanlar arasında şahitler bulunduğunu, bu şahitlerin insanların amellerine şahitlik ettiklerini ve Peygamberimizin de ancak bu şahitlere şahit olduğunu, diğer insanlara ise, ancak bu aracı şahitler vasıtasıyla şahitlik ettiğini anlıyoruz. Bu arada, ayette geçen “ümme” kavramıyla sadece müminlerin kastedildiği ve mümin olmayanların bunların dışında diğer insanlar olduğu şeklinde bir vehme kapılmak yanlıştır. Çünkü *“O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz. Sonra da kâfir olanlara (özür dilemleri için) izin verilmez...”* (Nahl, 84) ayeti, kâfirlerin de, üzerlerinde şahitlikte bulunulan ümmetin kapsamında olduklarını göstermektedir.

Bundan dolayı da *“O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz”* ayetinde geçen “ümme” kavramıyla, tek bir şahidin, amellerine şahitlik ettiği aynı zaman diliminde yaşayan insanlar topluluğunun kastedilmiş olması gerekir. Bu durumda Peygam-

ber Efendimizin (s.a.a) gönderildiği ümmetin birkaç ümmete bölünmesi sonucu doğmuş olur.

Aynı şekilde, daha önce de söylediğimiz gibi, şahitlik yapan insandan maksadın da, masum olarak gözlem göreviyle görevlendirilen bir kimse olması gerekir. Ayette geçen “*kendilerinden olan*” ifadesi de bunu destekleyen bir veridir. Çünkü eğer şahitliğin bizzat gözlemleme şeklinde gerçekleşmesi söz konusu olmasaydı, şahidin ümmetin kendisinden olmasının pratikte bir anlamı olmazdı. Ayrıca ümmetlerin sayısına paralel olarak şahitlerin sayısının artmasının da bir gerekçesi olmazdı. O hâlde, her ümmet için kendisinden olan bir şahit vardır. Bu şahit onların peygamberi olabilir de, olmayabilir de. Şahidin mutlaka peygamber olacağı şeklinde bir zorunluluk yoktur. Nitekim “*Peygamberler ve şahitler getirilir...*” (Zümer, 69) ayeti de söylediklerimizi desteklemektedir.

Yine “*ve seni de onlar üzerine şahit olarak getiririz.*” ifadesinde geçen “*onlar*” işaret zamirinden maksadın da insanların tümü değil de insanlar üzerinde şahit olan kimseler olduğu gerekir. Yani, şahitler insanlar üzerinde şahitlik yapmakta, Peygamberimiz (s.a.a) de şahitlere şahitlik etmektedir. Şahide şahitlik etmenin anlamı da, şahidi tezkiye etmektir, onun amellerine şahitlik etmek değil. Dolayısıyla Peygamberimiz (s.a.a) şahitlerin konumlarına şahitlik etmektedir, amellerine değil. Bu yüzden Peygamberimizin (s.a.a) onlarla aynı çağda yaşaması, aynı zaman diliminde bir arada olması gerekmemektedir. Bu hususa dikkat edilmesi gerekir.

Objektif olarak baktığımızda, şahitlikten söz eden ayetler arasındaki farklılıkların ancak bu yaklaşımla ortadan kalkabileceğini görürüz. Meselâ Bakara Suresi’ndeki ilgili ayetle, “*Elçi sizin üzerinize şahit olsun ve siz de insanlar üzerinde şahit olasınız diye...*” (Hac, 78) ayeti, söz konusu ümmetin müminler olduklarına delâlet etmektedir. Buna karşılık, şahitlik meselesini ele alan diğer ayetler müminlerden daha genel bir topluluğun kastedildiğine işaret etmektedir. Yine bu iki ayet Peygamber’in şahitler üzerinde bir şahit olduğuna, onunla diğer insanlar arasında aracı şahitlerin bulunduğu delâlet ederken, konuyla ilgili diğer ayetler bundan farklı bir anlama delâlet etmektedirler. Ayrıca diğer ayetlerde, insanlar üzerinde bir tek şahidin bulunduğu, onun da onlara gönderilen peygamberleri olduğu ifade edilmektedir. Çünkü böyle

bir durumda, bir ümmetin şahidinin o ümmete gönderilen elçi olacağı varsayılır. Dolayısıyla onların kendilerinden bir şahidin tutulması gereksiz, etkisiz bir husus olarak belirginleşir. Buna karşılık şahitlik için hazır bulunma, aynı çağda yaşama ve şahitliğin ancak yaşayan birinden olabileceği zorunluluğu da kalkmak durumunda kalır. Oysa Hz. İsa'dan (a.s) aktarılan sözlerden de anlaşılacağı gibi, şahitliği yapacak kişinin yaşayan biri olması zorunluluğu vardır. Bunun gibi daha birçok problem vardır ki, bunlar kanıtın sonuca ulaşmasına ve geçerliliğini korumasına engel oluşturmaktadır ki bunlara yukarıda işaret edildi. Doğruya ileten ancak Allah'tır.

“Kitabı (Kur’ân’ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik.” Tefsir bilgileri şöyle demişlerdir: Bu ifade, öncesinden kopuk yeni bir açıklamanın başlangıcıdır ve Kur’ân’ı üstün nitelikleriyle tavsif etmeye yöneliktir. Buna göre Kur’ân’ın genel niteliği, her şeyin açıklayıcısı olmasıdır. Bazı dilbilimcilerinin de söylediği gibi, “tibyan” ve “beyan” aynı anlama geliyorlar. Kitap bütün insanlar için bir hidayet olduğuna ve bu onun en temel işlevi olarak belirginleştiğine göre, ayette bahsedilen “her şey”den maksat da insanların hidayet bağlamında ihtiyaç duydukları hidayet olgusuyla ilintili şeylerdir. Hidayete ermek için gerekli olan gerçek bilgiler, dünya ve ahiret hayatıyla ilintili açıklamalar, üstün ahlâk, ilâhî yasalar sistemi şariat, kıssalar, öğütler gibi şeyler yani. Kitap bunlar için bir açıklama mahiyetindedir.

Kitabın, hakka teslim olan Müslümanlarla ilintili özel niteliği ise, Müslümanlar için bir yol gösterici olmasıdır; onlar Kur’ân’la dosdoğru yolu bulurlar. Yine bu özelliğiyle Kur’ân’ın onlar için yüce Allah tarafından bir rahmet olmasıdır; Kur’ân’da olanlara amel etmekle dünya ve ahiret hayırlarını kazanırlar. Böylece Kur’ân sayesinde Allah’ın sevabını ve hoşnutluğuna ulaşırlar. Ayrıca Kur’ân onlar için bir müjdedir; onlara Allah’ın bağışlamasını, hoşnutluğunu, içinde kalıcı nimetler bulunan cennetleri müjdelemektedir.

İşte tefsir bilgilerininin yaklaşımı böyledir. Bu yorum, “tibyan” sözcüğünün normal konuşmalarda ifade ettiği anlama (beyan) dayanmaktadır. Maksatların, lafızların ifade ettiği anlam (lâfzî delâlet) aracılığıyla ortaya konulması yani. Kuşkusuz, Kur’ân ayetinin, lâfzî delâlet itibarıyla bu söylenenlerden öte bir şeyi ifade etmediğini görüyoruz.

Fakat elimize ulaşan rivayetlerde, Kur'ân'ın olmuş, olan ve kıyamete kadar olacak olan şeylere ilişkin bilgileri içerdiği ifade edilmektedir. Eğer bu rivayetler sahih iseler, bu durumda, “tibyan” sözcüğüyle, lâfzî delâletten daha genel bir olgunun kastedilmiş olması gerekmektedir. Burada da lâfzî delâlet dışında, normal anlayış aracılığıyla algılanması mümkün olmayan sırları ve gizlilikleri gözler önüne seren işaretlerin bulunması, uzak bir ihtimal değildir.

Ne var ki, ayetlerin akışı içinde her fırsatta göndermede bulunulan tevhit, peygamberlik ve ahiret gerçeği başlığı altında incelenen üç temel ilkeyi kanıtlamaya yönelik ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla “*Kitabı (Kur'ân'ı) sana... indirdik.*” ifadesi, yeni bir açıklamaya başlangıç değil, bilakis “*ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz.*” ifadesinin orijinalinde yer alan hitap zamirine (bike=sana) ilişkin hâl konumundadır. Böyle bir sonucu elde etmek için hâl konumunda olan cümlelerin başına “kad” edatını takdir etmek de, etmemek de mümkündür. Çünkü mazi fiille başlayan hâl cümlesiyle ilgili olarak dilbilimciler arasında görüş ayrılığı vardır.

Buna göre kastedilen anlam şudur: Seni de bunların üzerine şahit getireceğiz. Hâlbuki biz daha önce dünyada sana kitabı indirmiştik. Bu kitapta hidayet ile ilgili her şeyin açıklaması vardı. Onun sayesinde hak ile batıl birbirinden ayırt edilirdi. Bu kitap onların amellerine ilişkin şahitliğin malzemelerini içermektedir. Kıyamet günü zalimlerin zulümlerine ve Müslümanların da teslim oluşlarına şahitlik edecektir. Çünkü bu kitap hidayet, rahmet ve müjde niteliğindeydi. Sen de bu durumda onlar için bir yol gösterici, bir rahmet ve bir müjdeleyici konumundaydın.

Buna göre, ayetin girişi, sonuç bölümü için bir hazırlık niteliğindedir. Sanki şöyle denilmiştir: Şahitler getirilecek ve bunlar insanların amelleri üzerinde şahitlikte bulunacaklardır. Sen de bu şahitlersensin. Bu amaçla da sana bir kitap indirdik. Bu kitap hakkı ve batılı açıklıyor, bunları birbirinden ayırıyor. Böylece sen kıyamet günü, zalimlerin zulümlerine -ki bu kitap onu açıklamıştır- ve Müslümanların da teslim oluşlarına -ki bu kitap dünyada onlar için bir hidayet, rahmet ve müjde kaynağıydı; sen de onun sayesinde yol gösterici, rahmet kaynağı ve müjdeleyiciydin- şahitlikte bulunacaksın.

Bu anlamı destekleyen latif verilerden biri de, şahitlik olgusundan söz eden ayetlerin bazısında kitap ile şahitlik kavramının birlikte zik-

redilmiş olmasıdır. Meselâ bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*Yeryüzü, Rabbinin nuru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir.*” (Zümer, 69) İleride inşaallah, bu kitapla Levh-i Mahfuz’un kastedildiğini detaylı bir şekilde ortaya koyacağız. Zaten bazı ayetlerde Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’dan indirildiğine ilişkin açıklamalar yer almaktadır: “*Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur’ân’dır.*” (Vakıa, 77-78) “*Hakikatte o Levh-i Mahfuz’da bulunan şerefli Kur’ân’dır.*” (Buruc, 21-22)

Gerçi Levh-i Mahfuz’un şahitliği, Hz. Peygamber’in (s.a.a) şahitliğinden ayrıdır; ancak her ikisinin şahitliğinde de indirilmiş bir kitabın yargısı esastır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürri’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebu Hatem Mücahid’den şöyle rivayet etmiştir: “Bir bedevi Resulullah’ın (s. a.v) yanına geldi ve Resulullah’a bir soru sordu. Peygamberimiz ona, ‘*Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı.*’ ayetini okudu. Bedevi, ‘Evet.’ dedi. Sonra Peygamberimiz, ‘*Davarların derilerinden de göç gününüzde ve konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler (çadırlar) var etti.*’ ifadesini okudu. Bedevi, ‘Evet.’ dedi. Sonra Peygamberimizin okuduğu her ifadenin ardından bedevi, ‘Evet.’ dedi. Sonunda, ‘*İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar.*’ ifadesini okuyunca, bedevi arkasını dönüp gitti. Bunun üzerine yüce Allah, ‘*Allah’ın nimetini tanırlar, sonra da onu inkâr ederler ve onların çoğu kâfirdir.*’ ayetini indirdi.”

el-Burhan tefsirinde İbn Şehraşub, İmam Muhammed Bâkır’dan (a.s), “*Allah’ın nimetini tanırlar*” ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “Allah Resulü onlara Ali’nin velâyetini tanıttı ve onu veli edinmelerini emretti. Ama onlar Peygamber’in vefatından sonra, onun velâyetini inkâr ettiler.”

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği genel bir ifadeyi özel bir duruma uyarlama mahiyetindedir.

Tefsiru’l-Ayyâşî’de belirtildiğine göre, Cafer b. Ahmed, Türkî en-Nişaburî’den, o Ali b. Cafer b. Ahmed’den, o da kardeşi Musa b. Cafer’den (a.s) rivayet eder ki: İmam’a, “*Allah’ın nimetini tanırlar...*”

ayetiyle ilgili bir soru soruldu, İmam buyurdu ki: “Onu⁽¹⁾ tanıdılar, sonra da inkâr ettiler.”

Tefsiru'l-Kummî'de, “*O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz.*” ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: “Her zaman diliminin ve her ümmetin bir şahidi vardır ki, her ümmet imamıyla birlikte diriltilir.”

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) sözlerinin sonu, “*O gün her topluluğu imamıyla birlikte çağırırız.*” [İsrâ, 71] ayetinin içeriğine göndermede bulunmaktadır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve el-Hatib -Tali't-Telhis adlı eserde- Bera'dan şöyle rivayet ederler: “Peygamberimize (s. a.v), ‘*azap üstüne azap kattık.*’ ayetiyle ilgili olarak bir soru soruldu, Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: Hurma ağaçları gibi uzun akrepler cehennemde onları sokarlar.”

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Katade'den şöyle rivayet etmişlerdir: “Yüce Allah, ‘*seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz.*’ buyurmuştur. Bize anlatıldığına göre, Peygamberimiz (s. a.v) bu ayeti okuduğu zaman gözlerinden yaşlar akardı.”

Ben derim ki: Kıyamet günündeki şahitlik olgusuyla ilgili rivayetler oldukça fazladır. Biz bunların bir kısmını, “*Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki...*” (Bakara, 143) ayetinin tefsiri kapsamında; bir kısmını “*Seni de bunlara şahit olarak getirdiğimiz zaman...*” (Nisâ, 41) ayetinin tefsiri kapsamında; bir kısmını da, “*Kıyamet günü de onlara şahit olacaktır.*” (Nisâ, 159) ayetinin kapsamında sunmuştuk.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdulalâ b. A'yen'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: “Beni Resulullah (s.a.a) dünyaya getirmiştir ve ben Allah'ın kitabını çok iyi biliyorum. Bu kitapta ilk yaratılış anlatıldığı gibi, kıyamete kadar olacak her şey anlatılıyor. Kur'ân'da göklerle ilgili haberler,

1- [Rivayetin orijinalinde müennes zamiri gerektiren nimet kelimesi yerine müzekker zaminin kullanılması, ifadedeki “onu” zamirinden maksadın nimet değil de, belli bir şahsın, büyük ihtimalle İmam Ali'nin olmasını gösteriyor. Buna göre bu rivayet de önceki rivayet gibi, genel içeriğe sahip olan bir ifadenin özel bir şahsa uyarlanmasına örnek teşkil etmektedir. -Musahhih-.]

yerle ilgili haberler, cennetle ilgili haberler, cehennemle ilgili haberler, olan şeylerle ilgili haberler, olmakta olan şeylerle ilgili haberler vardır. Ben, avucumun içini gördüğüm gibi bütün bunları biliyorum. Çünkü yüce Allah, ‘Onda her şeyin açıklaması vardır.’ buyuruyor.”⁽¹⁾

Ben derim ki: Bu rivayette İmam (a.s) ayeti anlam olarak aktarmıştır.

Tefsiru’l-Ayyâşî’de Mansur kanalıyla Hammad el-Lahham’dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: “Biz Ehlibeyt göklerde ve yerde olanı biliriz. Cennette, cehennemde ve bu ikisi arasında olanları biliriz.” Hammad der ki: Ben, duyduğum bu sözler karşısında dona kalmış, öylece İmam’a bakıyordum. Bana, “Ey Hammad, bu Allah’ın kitabında vardır.” dedi ve ardından şu ayeti okudu: “*O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur’ân’ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik.*” Sonra da buyurdu ki: “İşte bizim bildiklerimiz de, içinde her şeyin açıklaması bulunan bir kitaptan gelir.”

el-Kâfi’de, bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar Ahmed b. Muhammed b. Sinan’dan, o Yunus b. Yakup’tan, o Hâris b. Muğiyre’den, aralarında Abdulâlâ, Ebu Ubeyde ve Abdullah b. Beşir el-Has’amî gibi kişilerin de bulunduğu mezhebimize mensup bazı âlimlerden İmam Cafer Sadık’ın (a.s) şöyle dediğini duyduklarını rivayet eder: “Ben göklerde ve yerde olanı, cennette, cehennemde olanı bilirim. Bu güne kadar olan şeyleri ve olmakta olan şeyleri bilirim.” İmam bir süre duraksadı, bunun dinleyenlere ağır geldiğini gözlemleyince şöyle buyurdu: “Bunları Allah’ın kitabından biliyorum. Çünkü yüce Allah, onda her şeyin açıklamasının olduğunu buyurmuştur.”⁽²⁾

Tefsiru’l-Ayyâşî’de Abdullah b. Velid’den rivayet edilir ki: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: “Yüce Allah, Musa ile ilgili olarak, ‘*Bu levhalarda onun için her konuya ilişkin öğüt... yazdık.*’ [A’râf, 145] buyurmuştur. Bundan da anlıyoruz ki, Allah Musa için her şeyi yazmamıştır. İsa ile ilgili olarak da, ‘*Hakkında ihtilâfa düştüğünüz bazı şeyleri açıklamam için...*’ [Zuhruf, 63] buyurmuştur. Muhammed (s.a.a) ile ilgili

1- [el-Kâfi, c. 1, s. 261, hadis: 8]

2-[el-Kâfi, c. 1, s. 261, hadis: 2]

olarak da, '*Seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur'ân'ı) sana, her şeyin açıklayıcısı... olarak indirdik.*' buyurmuştur."

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî, kendi rivayet zinciriyle de İmam'dan (a.s) rivayet etmiştir.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ
 وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا
 عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ
 كَفِيلًا ۖ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا
 مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا ۖ تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ
 أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ ۗ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ ۖ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ مَا كُنْتُمْ
 فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ
 مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۗ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾
 وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا
 السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۗ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا
 تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
 تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ ۖ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ
 صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ
 ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً ۚ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ
 بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْ

الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾ وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ ۖ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزِلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ ۖ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ۖ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِي ۖ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٠٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ۖ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

90- Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı ve yakın akrabaya (Peygamber'in soyundan gelenlere humusu) vermeyi emreder ve çirkin işleri, kötü şeyleri ve (başkalarına) zulmetmeyi yasaklar. O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor.

91- (Allah ile) ahitleştiğinizde, Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) yerine getirin. Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde pekiştirdikten (bilerek yaptıktan) sonra yeminleri bozmayın. Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı biliyor.

92- Bir toplum diğer bir toplumdan malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak ipliğini

sağlamca eğirdikten sonra çözüp bozuntu hâline getiren kadın gibi olmayın. Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir ve hakkında ihtilâf ettiğiniz şeyi mutlaka kıyamet gününde size açıklayacaktır.

93- Allah dileseydi, hepinizi (hidayete ve mutluluğa ulaştırarak) tek bir ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirir. Ve yaptığınız şeylerden de mutlaka sorguya çekileceksiniz.

94- Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın; aksi hâlde, Allah'ın yolundan yüz çevirdiğiniz için ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar ve (neticede dünyada) kötülüğü tadarsınız, (ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır.

95- Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) az bir değere değiştirmeyin. Şayet bilseniz, Allah'ın katında olan (mükâfat), sizin için daha hayırlıdır.

96- (Çünkü) sizin yanınızda olan tükenir, Allah'ın katında olan ise bakidir. Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

97- Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz (ve bambaşka gerçek) bir hayatla yaşatırız ve mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile veririz.

98- Kur'ân okuduğun zaman (süresince) o kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın (ki seni onun aldatmasından korusun).

99- Çünkü onun, iman edip yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir egemenliği yoktur.

100- Onun egemenliği, sadece (ona itaat ederek) onu kendilerine veli edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlardır.

101- Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde, müşrikler derler ki: "Sen ancak bir iftiracısın." Hayır; aslında onların çoğu (bu değiştirmenin sebebini) bilmezler.

102- De ki: "Onu, Mukaddes Ruh (Cebrail), iman edenlerin sebatını güçlendirmek, Müslümanları da doğru yola ilet-

mek ve onlara müjde vermek için, hak üzere Rabbinden tedricen indirdi.”

103- Andolsun ki biz, onların, “Ona ancak bir insan öğretiyor.” dediklerini biliyoruz. (Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur’ân) ise, apaçık bir Arapçadır.

104- (Ayrıca) Allah’ın ayetlerine iman etmeyen kimseleri, elbette Allah (Kur’ân’a ve içerdiği hak bilgilere) hidayet etmez ve onlara acı bir azap vardır.

105- Yalanı ise, ancak Allah’ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar. İşte yalancılar onlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, İslâm toplumunun hicret öncesi durumuyla örtüşen ve genel toplumsal durumun düzeltilmesi amacına yönelik olan bazı hükümlerden söz edilmektedir. Adaletin ve iyiliğin emredilmesi, çirkin işlerin, kötülüğün ve zulmün yasaklanması gibi. Bir de bunlarla ilintili olarak gündeme gelen hükümlerden söz ediliyor. Akrabalara vermeyi emretmek ve ahitleşme ile yemini bozmayı yasaklamak gibi. Bu durumlara uygun ve pekiştirici unsurlar olarak başka olgulardan da söz edilmektedir.

90) Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı ve yakın akrabaya (Peygamber’in soyundan gelenlere humusu) vermeyi emreder.

Yüce Allah burada üç hükmü açıklamakla söze başlıyor. Ki bu hükümler sırasıyla insanın toplumsal yaşamının omurgasını oluşturmaktadırlar. Çünkü İslâm’ın ıslahat programının en başta gelen amacı, genel toplumsal bir ıslahı gerçekleştirmektir. Hiç kuşkusuz, doğal bir yaklaşımla bakıldığında, insan için en önemli şeyin, kendi nefsi olduğu görülse de kişinin mutluluğu, bireyin yaşadığı sosyal ortamın iyi ve elverişli olmasına dayanmaktadır. Mutsuzluğun dört bir yandan sardığı bozguncu, yıkıcı bir toplumsal ortamda, bireyin kurtulması o kadar zor ki!

Bu yüzden İslâm dini başka bir şeye vermediği önemi, toplumun ıslahına vermiştir. Bu amaçla da bu hedefini gerçekleştirmesine yardımcı olacak yasalar, dinsel öğretiler, hatta namaz, hac ve oruç gibi sosyal

yönü de bulunan ibadetler koymaya fazlasıyla özen göstermiştir. Bütün bunlardan amaç ise, bireyin, kendisi ve yaşam ortamı itibarıyla iyi ve mutlu hayat yakalamasını sağlamaktır.

“*Kuşkusuz, Allah adaleti... emreder.*” cümlesinde adalet emrediliyor. Adaletin karıştı da zulümdür. el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “el-Adaletu ve el-muadeletu sözcükleri eşitlik anlamını ifade ederler ve izafet bağlamında kullanırlar. ‘el-Adlu’ ve ‘el-ıdlu’ sözcükleri de yakın anlamlar ifade ederler. Ancak ‘el-adlu’ sözcüğü, hükümler gibi basiretle algılanan olgularla ilgili olarak kullanılır. ‘*Ev adlu zailke sıyamen=Ya da buna denk oruç vardır.*’ [Mâide, 95] ayetini bu bağlamda anlamak gerekir. ‘el-Idlu’ ve ‘el-adılu’ sözcükleri ise, tartma, sayma ve ölçme gibi somut olarak gözlemlenen olgularla ilgili olarak kullanılır. Dolayısıyla adalet, eşit şekilde paylaşmak demektir.”

Ragıp devamla şöyle der: “Adalet iki kısma ayrılır: Biri mutlak adalettir. Ki akıl kesin olarak bu tür adaletin güzelliğine hükmeder. Bu tür bir adaletin herhangi bir zaman diliminde yürürlükten kalkması, geçersiz olması veya bir şekilde haksızlık, saldırganlık olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Sana iyilik edene iyilikle karşılık vermek veya sana eziyet etmekten vazgeçene eziyet etmekten vazgeçmen gibi. Biri de şeriat aracılığıyla bilinen adalet türüdür. Bu tür bir adaletin bazı zaman dilimlerinde geçersiz olması, yürürlükten kalkması mümkündür. Kısas, kan bedeli, diyet ve mürtetlerin mallarının aslıyla ilgili hükümler gibi. Bu yüzden bir ayette, ‘*Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin.*’ [Bakara, 194] denilmiştir; bir diğer ayette de, ‘*Kötülüğün cezası, onun gibi kötülüktür.*’ [Şûrâ, 40] Dikkat edilirse, bu ayetlerde adalet saldırı ve kötülük olarak isimlendirilmiştir.”

“İşte ‘*Kuşkusuz, Allah adaleti ve iyiliği... emreder.*’ ayetinde kastedilen de adaletin bu türüdür. Çünkü adalet; karşılıklar, ödüller bağlamında eşitlik demektir. Hayırsa hayır, şerse şer olarak karşılık verilir. İhsan ise, iyiliğe daha fazla iyilikle, kötülüğe de daha az kötülükle karşılık vermek demektir.” (el-Müfredat’tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Ragıp İsfahanî’nin bu açıklamaları, bir ölçüde ayrıntılar içeriyor olsa da temelde şu meşhur değerlendirmeye dayanmaktadır: “Adalet; ortada olmak, olgular karşısında ifrat ve tefritten (pozitif ve negatif aşırılıktan) kaçınmak demektir.” Ama bu yorum, anlamın gerektirdiği sonucu esas alarak tefsir etmeye örnek oluşturmaktadır. Çünkü adaletin

gerçekliği, olgular arasında eşitlik ve denge kurmaktır. Şu anlamda ki her şeye hak ettiği pay verilir, böylece her şey hak ettiği yere konulma konusunda eşit olurlar. Dolayısıyla inançta adalet, hak olana inanıp iman etmektir. İnsanın kendisiyle ilgili fiillerinde adalet; kendisini mutlu edecek şeyleri yapması, nefsinin tutkularına uyup sonunda mutsuz olmasına neden olacak şeyleri yapmaması demektir. İnsanlar hakkında ve insanlar arasında adalet ise, her şeyin akla göre veya şeriata göre ya da örfe göre hak ettiği yere konulması, iyilik yapanın iyiliğiyle ödüllendirilmesi, kötülük edenin de kötülüğüyle cezalandırılması, mazlumnun hakkının zalimden alınması, kanunların uygulanmasında ayırım yapılmaması ve adam kayırmaya başvurulmaması, hiç kimsenin kanunların egemenliğinin üstünde tutulmaması anlamına gelir.

Bundan da anlaşılıyor ki, adalet; iyiliğin özdeşidir, sürekli onunla birliktedir ve ondan ayrılmaz. Çünkü iyilik dediğimizde, aslında insanın eğilim gösterdiği, güzelliğini onayladığı ve aykırı hareket ettiği takdirde kendisini kınayana karşı mazeretler ileri sürerek özür dileyeceği türden doğası gereği nefsin eğilim gösterdiği, ilgi duyduğu şeyi ve bir şeyin, olması gereken yere konulmasını kastediyoruz. Bu hususta iki kişi arasında ihtilâf olmaz. Teorik olarak üzerinde ittifak edilen bu olgunun pratik yansımaları (misdakları) hususunda insanlar arasında, hayat anlayışlarının ve tarzlarının farklılığı oranında birtakım farklılıklar olsa da.

Ayrıca şunu da anlıyoruz ki, Ragıp İsfahanî'nin açıklamaları kapsamında, bazı saldırganlık ve kötülükleri de “adalet” olarak nitelemesi, bir ölçüde müsamaha ürünü bir değerlendirmedir. Çünkü saldırgan ve kötülük eden kimseye ceza olarak gerçekleştirilen saldırı ve kötülük, ancak bu kimselerle ilintili olarak saldırı ve kötülük olarak isimlendirilir. Oysa söz konusu saldırganlık ve kötülüklerinden dolayı bu kimseleri cezalandıran biri açısından, orta yolu izleme, dengeli hareket etme ve iyilik niteliğine sahip olma gereği olarak değerlendirilir. Çünkü söz konusu saldırganlık ve kötülüğe karşılık yapılan saldırganlık ve kötülük, bir şeyi olması gereken yere koymaktan kaynaklanmaktadır.

Her ne olursa olsun; adalet kavramı, insanın kendi içinde adil olması ile başkalarına karşı adil olması şeklinde bireysel ve toplumsal adalet diyebileceğimiz kısımlara ayrılabilir ve ayetin ifadesi mutlak olsa da, ayetlerin akışı, burada toplumsal adaletin kastedildiğini gösteriyor. Toplumu oluşturan her bireye hak ettiği şekilde muamele edilmesi ve

toplum içinde olması gereken yerde olması yani. Bu emir toplumsallık özelliğiyle yükümlülük sahibi bireylere yöneltilmiştir. Yani yüce Allah toplumu oluşturan bütün bireylere adaletli olmalarını emrediyor. Bu da söz konusu emrin bireylerin mecmuu ile ilintili olmasını gerektirmektedir. Şu hâlde toplum bu emri yerine getirmekle, toplumun yönetimini ve idaresini üstlenen hükümet de bu konuda topluma uymak, bu hükmü uygulamakla yükümlüdür.

“İyilik yapmayı... emreder.” ifadesiyle ilgili olarak ayetin akışını ölçü alırsak, bundan önceki kavram (adalet) için söylediklerimiz, bu kavram (ihسان) için de geçerlidir. Dolayısıyla bundan da maksat, başkalarına iyilik etmektir, insanın iyi fiiller işlemesi değil. Başkasına, ortada iyi veya kötü yönde karşılık vermek gibi bir durum söz konusu olmaksızın bir hayır ve menfaat dokundurmak yani. Sözgelimi -daha önce de işaret ettiğimiz gibi- kendisine yapılan bir hayra daha fazla hayırla veya bir kötülüğe daha az bir kötülükle karşılık vermesi ve gönüllü olarak başkasına iyilik etmesi gibi.

Başkasına iyilik yapmak anlamında “ihسان”, yoksulluğun ve muhtaçlığın alçalttığı ve musibetlerin zor durumda bıraktığı insanın durumunu düzeltme, insanlar arasında merhamet ve sevgi duygularını yayma işlevini görmek için yanı sıra, övgüye değer sonuçları iyilikte bulunan kimseye yansır. Neticede servet toplum içinde el değiştirmeye, sevgiden dolayı güvenlik ve barış egemen olmaya başlar.

“Ve yakın akrabaya vermeyi... emreder.” Yani yakın akrabalara malî yardımda bulunmayı emreder. Aslında bu davranış, iyilikte bulunmanın bir ayrıntısı mahiyetindedir. Ancak bunun özel olarak zikredilmesinin nedeni, akrabalarından oluşan küçük topluluğa daha büyük bir özen gösterilmesinin gerektiğini vurgulamaktır. Çünkü küçük toplumsal birimlerde iyilik ve yardımlaşmanın yaygınlaştırılması, gerçekte büyük uygar bir toplumun sağlam temellere dayalı olarak kurulmasını sağlar. Nitekim evlilik kurumu da akrabalık kurumuna oranla daha küçük olmakla beraber, ondan önce oluşan, bir ön oluşum mahiyetindedir. Dolayısıyla büyük uygar topluluklar, evlilikle oluşan evsel oluşumlardan başlar, sonra üreme yoluyla gelişir, derken kabile, ardından aşiret oluşur. Böylece bu artış ve çoğalış devam eder, sonunda büyük bir millet meydana gelir. O hâlde akrabadan maksat, herkesin akrabası anlamında akraba türü ve cinsidir (herkesin akrabasıdır); birey olarak bir

akraba (ve birinin akrabası) değil. Tefsir âlimlerinin⁽¹⁾ de söyledikleri gibi bu nitelik geneldir ve bütün akrabaları kapsar.

Ancak Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) rivayet edilen tefsirlerde, ayette geçen akrabadan maksadın, Resulullah'ın (s.a.a) akrabası İmam'ın olduğu, vermekten maksadın da yüce Allah'ın "*Bilinki, ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere ve yoksullara... aittir.*" (Enfâl, 41) ayetinde -ki biz bu ayeti daha önce tefsir etmiştik- farz kıldığı humusu vermek olduğu belirtiliyor.⁽²⁾

"*Miras taksiminde (mirastan payı olmayan fakir) yakınlar, yetimler ve düşkünler hazır bulunursa...*" (Nisâ, 8) ayeti ile, "*Mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksunlara... verdi.*" (Bakara, 177) ayetinde olduğu gibi, tefsirini sunduğumuz ayette "zevî'l-kurba" veya "ulu'l-kurba" şeklinde çoğul bir ifade yerine "zi'l-kurba" şeklinde tekil bir ifadenin kullanılmış olması da, yukarıdaki yorumu destekleyen bir unsurdur.

Humus ayetindeki "akraba"dan maksadın, akraba cinsi (ve herkesin akrabası) olması ihtimalini, humusla ilgili ayetin akışı ortadan kaldırmaktadır. Çünkü söz konusu ayetin akışında yetimler ve yoksullar çoğul sıygasıyla kullanılmıştır. Bununla beraber, ortada akrabalara veya yetimler ile yoksulları özel kılıp diğerlerinden ayıracak bir nükte de yoktur ki, birinin tekil, diğerlerinin çoğul olduğu şeklinde birbirlerinden farklı olduğuna hükmedilsin.

Ayrıca ayette, vermekten maksadın, iyilik etmek, ihsanda bulunmaktan (iyilik etmekten) maksadın da mutlak iyilik olduğunu gösteren açık bir karine de yoktur. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Ve çirkin işleri, kötü şeyleri ve (başkalarına) zulmetmeyi yasaklar. O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Fuhşu, el-fahşa ve el-fahişe; çirkinliği büyük olan fiil ve sözler için kullanılan niteliklerdir. (Alıntı son buldu.) Büyük bir ihtimalle bu niteliğin anlamının aslı, olmaması gereken durumlarda haddi aşmaktır. Nitekim Araplar şöyle

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 218.]

2- [bk. Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 380.]

derler: “Gabnun fahişun.” Yani tahammül, sabır ve sessizlik sınırlarını aşan, katlanılmaz aldatılma.

Ayetin orijinalinde geçen “el-münker”, insanların toplumsal yaşamlarında tanımadıkları, çirkinliğinden veya günah olmasından dolayı terk ettikleri davranış demektir. Meselâ İslâm toplumlarında herkesin gözü önünde cinsel birleşmede bulunmak veya ayıp yerlerini açmak, münker/onaylanmayan ve olumlanmayan bir davranıştır.

“el-Bağyu” sözcüğünün aslında da isteme anlamı yatar. Ancak daha çok saldırmak ve zulmetmek suretiyle başkasının hakkına el koymayı istemek anlamında kullanılır. Dolayısıyla zulmetmek ve kibirlenip haddi aşmak suretiyle başkasına karşı üstünlük taslamak, büyülenmek demektir. Bu kelimenin yer yer zina anlamında da kullanıldığı olmuştur. Tefsirini sunduğumuz ayette ise, haksız yere başkasına saldırma ve zulmetme anlamında kullanılmıştır.

Aslında fahşa=çirkin şeyler, münker=kötülük ve bağy=zulmetmek kavramlarının pratikteki nesnel karşılıkları genelde birdir. Çünkü her çirkin iş kötüdür, nitekim zulmün çoğu da çirkin ve kötüdür. Ancak yasağın bunlara yöneltilmesi, sahip oldukları unvan ve nitelikler bazındadır. Çünkü davranışların bu nitelik ve unvanla herhangi bir toplulukta işlenir olması, toplumun bireylerinden sadır olan toplumsal davranışlar arasında büyük çaplı ayrılıkların meydana gelmesine yol açar. Neticede toplumsal davranışlar birbirinden kopar, aralarındaki uyum geçersiz olur, böylece düzen bozulur ve toplum görünürde ayakta duruyor gibi olsa da gerçekte çöker, dağılır. Bu da bireylerin mutluluklarının uçup gitmesi, yok olması demektir.

O hâlde çirkin işlerin, kötü şeylerin ve zulmetmenin yasaklanması, anlam itibarıyla toplumun parçalarının bilişmesi, davranışlarının uyuşması suretiyle birlik oluşturmaya, bazılarının diğer bazılarına üstünlük sağlamamasına, birbirlerinde bilip tanıdıkları güzellikleri gözlemlemelerine, çirkinlik ve kötülük görmemelerine ilişkin bir emir mahiyetindedir. Çünkü bu vasıfta bir toplum olmayı başardıkları durumunda aralarında merhamet, sevgi ve kaynaşma duyguları kalıcı hâle gelir, içlerine güç ve kudret yerleşir; öfke, düşmanlık ve nefret gibi ayrılığa, yok oluşa yol açan bütün kötü huylar onlardan uzaklaşır.

Ardından yüce Allah ayeti şu ifadeyle tamamlıyor: “*O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor.*” Yani hatırlayasınız ve çağırıl-

duğunuz şeyin sizin için hayat ve mutluluk kaynağı olduğunu bilesiniz ümidiyle size öğüt veriyor.

91) (Allah ile) ahitleştiginizde, Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) yerine getirin. Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde pekiştirdikten (bilerek yaptıktan) sonra yeminleri bozmayın. Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı biliyor.

el-Müfredat'ta şöyle deniyor: “el-Ahdu=ahit; bir şeyi hâlden hâle geçişte, sürekli ve her durumda koruyup gözetmek demektir. Gözetilmesi zorunlu olan mevsık=sözleşme de ‘ahd’ olarak isimlendirilmiştir. Araplar, ‘Ahide fulanın ilâ fulanın, ya’hadu=Biri diğerine ahit verdi ve onu korumasını istedi.’ derler.”

“*Allah'ın ahdini*” ifadesinde, “ahd=ahit” sözcüğünün Allah’a izafe edilmesi gösteriyor ki, bundan maksadın, yüce Allah’a bir hususta verilen söz, bir iş üzere O’nunla yapılan antlaşmadır; mutlak olarak her türlü antlaşma değil. Benzeri bir değerlendirmeye, yemini bozma meselesini ele alırken yer vereceğiz.

“*Pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın...*” ifadesinde geçen yemini bozmak, yeminden dönmek ve yeminin gerektirdiğinin tersini yapmak demektir. Yeminden maksat da Allah adına ant içmektir. Demek ki, Allah adına içilmeyen antlar yemin sayılmıyor. “*Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde*” ifadesi de, bu çıkarsamayı desteklemektedir.

Yeminlerin pekiştirilmesiyle de, niyet, işi yapmaya yönelmek ve kararlılıkla sağlamlaştırılması, yine ‘Hayır vallahi’, ‘Evet vallahi’ ve benzeri rastgele savrulmuş boş yeminlerin tersine, yapılması için yemin edilen işin tercihli yönünün olması kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ayette işaret edilen pekiştirme aşağıdaki ayetin orijinalinde yer alan “akka-dtum” kelimesinin kökü olan “ta’kid=akdetme” ifadesinin ifade ettiği anlamı ifade etmektedir: “*Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.*” (Mâide, 89)

Her ikisi de yasaklanmış olmalarına karşın, aklî değerlendirme açısından yemini bozmak, antlaşmayı bozmaktan daha çirkin bir davranıştır. Kaldı ki, kaza/yargı baplarında da yer aldığı gibi, İslâm hukuk sisteminde yemine verilen önem daha büyüktür.

Yemini bozmanın çirkin bir davranış olmasının izahı ise şöyledir: Hiç kuşkusuz, yeminin gerçek anlamı, haber veya inşa (emir veya ne-

hiy) cümlesi şeklindeki sözel nispet ile yüksek öneme haiz bir olgu arasında özel bir bağıntı kurmaktır. Öyle ki haber ise yalan oluşu, bir karar veya emir ve yasak ise aykırı davranışı ortaya çıkması durumunda bu bağıntı geçersiz olur. (Haber cümlesi şeklinde) “Vallahi şöyle yapacağım”, “Seni Allah’a ant veriyorum ki şöyle yap” veya (inşa cümlesi şeklinde) “Seni Allah’a ant veriyorum ki şöyle yapma” dememiz gibi. Bu yeminlerin aksi olması durumunda adına yemin edilen şeyde var olduğuna inanılan saygınlık ve izzet, yemin eden kimse açısından ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla yapılan yeminin altında şöyle bir anlam yatıyor: Adına yemin edilen şey veya kimse, sahip olduğu saygınlık ve izzet nedeniyle, sözel nispetin doğruluğundan sorumludur ve yemin eden kimse de adına yemin edilen saygın ve izzetli zat katında, saygınlığıyla ve izzetiyle kurduğu ilintinin sahih olmasından sorumludur. Bir antlaşma imzalayan veya bir işi yapma sözü veren bir kimsenin, anlaştığı veya söz verdiği kimseye güvenini kazanmak için bir mal veya evlat ya da başka bir şeyle güvence vermesi ya da yüce birinin şerefiyle garanti vermesi ve buna kefil olması gibi.

Bununla da, “*Allah’ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde*” ifadesinin anlamı belirginlik kazanmış oluyor. Çünkü ant içen kimse, “Vallahi şunu yapacağım” veya “Vallahi şunu terk edeceğim.” dediği zaman, üzerine yemin ettiği şeyle yüce Allah arasında bir tür ilinti kurarak yemin ettiği şeyi yerine getirmede kendisinden taraf Allah’ı kefil kılmış olur. Şayet yeminini tutmazsa, aldığı yükümlülüğü yerine getirmese, kefilinin onu cezaya çarptırması, yaptırım uygulaması gündeme gelir. Çünkü yemini tutmamak, izzet ve saygınlık makamını küçümseme anlamını ifade eder. Nitekim yeminle ahdi bozmak durumlarının her ikisinde de yüce Allah ile kurulan sıkı bağlantıdan sonra, O’ndan kopmak ve ayrılmak anlamına gelir.

Dolayısıyla, “*Allah’ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde...*” ifadesi, “*lâ tenkuzû=bozmayın*” ifadesindeki çoğul zamirden hâl işlevini görmektedir. “*Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı biliyor.*” ifadesi de, yasağı pekiştirmeye yöneliktir. Yani yemini bozmak öfkeyi gerektiren bir davranıştır ve Allah da bunu çok iyi bilir.

92) bir toplum diğer bir toplumdan malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak ipliğini sağlamca eğirdikten sonra çözüp bozuntu hâline getiren kadın

gibi olmayın. Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir ve hakkında ihtilâf ettiğiniz şeyi mutlaka kıyamet gününde size açıklayacaktır.

Sağlamca eğirmenin karıştı olan “nakz=çözme” kelimesi, bir ipin bükülerek sağlamlaştırılmasından sonra sökülmesi demektir. Dolayısıyla sağlam bükülen bir şeyin çözülmesi, düğümlenen bir şeyin sökülmesi gibidir. Ayetin orijinalindeki “enkas” kelimesinin kökü olan “en-neksu da bozmak demektir. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “Büküldükten sonra çözülen ip ve halat gibi şeylere ‘enkas’ denir.” [Alıntı sona erdi.] “ed-Dahalu” aslında, bir şeyin içine girip de ondan olmayan şey demektir. Söylendiği gibi hainlik, aldatma ve hıyanetten kinaye olarak kullanılır. “Erba” sözcüğü ise, fazlalık anlamına gelen “riba” sözcüğünün “ef’al” kalıbına uyarlanmış şeklidir.

“İpliğini sağlamca eğirdikten sonra çözüp bozuntu hâline getiren kadın gibi olmayın.” ifadesi, daha önce yer alan *“pekiştirdikten sonra yeminlerini bozmayın.”* ifadesine ilişkin bir açıklama konumundadır. Burada büyük zahmetlerle eğirdiği ipini, onca yorulmasına karşın yeniden çözüp dağıtan, ne bir düğüm, ne de büküm bırakmayan bir kadın örneği veriliyor.

Kelbî’nin rivayetine göre, örnekte işaret edilen kadın, Kureyş kabilesine mensup ahmak bir kadındı. Bu kadın komşularıyla birlikte gündüz öğlen vaktine kadar yün eğirir, sonra da eğirdikleri yünleri yeniden çözmelerini emrederdi. Bunu alışkanlık hâline getirmişti. Kadının adı, Mürre oğlu Temim oğlu Sa’d oğlu Kâ’b oğlu Amr’ın kızı Reyta idi. Ona, “Mekke’nin Harkası” (cahil ve beyinsiz kadını) adını vermişlerdi.

“Bir toplum diğer bir toplumdan malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak” ifadesinin anlamı ise şöyledir: Yeminlerinizi hainlik, hile ve komplo aracı yaparak, yani önce yemin ederek insanların güvenlerini kazanıp ardından yeminlerinizi tutmamak suretiyle hainlik ve hilecilik yaparak... Bir toplum, yani yemin edenler, diğer toplumdan, yani kendileri için yemin ettikleri kimselerden dünya malı ve süsleri hususunda daha fazla mala sahip olsun diye onlar böyle yaparlardı, yeminlerini bozarlardı.

Şu hâlde “dahalen” sözcüğünden maksat, aldatma vesilesi ve araçtır ki, sebebin müsebbeppe isimlendirilmesine örnek oluşturmaktadır. “En tekune ümmetun” ifadesi de, başında bir “lâm” edatı takdir

edilmek suretiyle meful-i lehtir/sebep bildiren mefuldür. Dolayısıyla cümle, yeminin bozulmasına ilişkin bir tür açıklama mahiyetindedir. [Yani dünya malından daha fazlasına sahip olmak için yemin ediyorlar.] Veya onların, yününü kuvvetle eğirip sağlamlaştırdıktan sonra çözüp gevşeten kadına benzediklerini açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise anlamın özünün şu olduğu görülür: Siz de örnekte gösterilen kadın gibisiniz. Çünkü yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi olarak kullanıyorsunuz. Önce yeminlerinizi pekiştirip bağlıyorsunuz, ardından yeminlerinizi bozarak hainlik ediyor, hile yapıyorsunuz. Oysa Allah böyle yapmanızı yasaklıyor.

Bazı müfessirlere göre,⁽¹⁾ *“Bir toplum diğer bir toplumdaki malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak...”* ifadesi soru cümlesidir ve başındaki soru edatı hazfedilmiştir. Soru da, inkârîdir/olumsuzlama amacına yöneliktir.

“Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir...” Yani bu, ilâhî bir sınavdır; Allah sizi bununla denemektedir ve andolsun ki, hakkında ihtilâf ettiğiniz şeyi mutlaka kıyamet gününde size açıklayacaktır. İşte bu açıklamadan sonra dünya nimetlerinin üzerine üşüşmenizin ve hakkı ortadan kaldırıp geçersiz kılmak, çürütmek için batıl yolu izlemenizin gerçek mahiyetini göreceksiniz. O gün size, kimin sapık, kimin de hidayet üzere olduğu kesinlikle aşikâr olacak, açıklanacaktır.

93) Allah dileyseydi, hepinizi (hidayete ve mutluluğa ulaştırarak) tek bir ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirir. Ve yaptığınız şeylerden de mutlaka sorguya çekileceksiniz.

Açıklamanın akışı gelip onların ihtilâflarına dayanınca, aralarındaki ihtilâfın, yaratılışlarına esas oluşturan ilâhî amacı geçersiz kılmadığını, onların da Allah’ı aciz bırakamayacaklarını vurgulayan bir ifadeye yer veriliyor. Allah dileyseydi onları aralarında ihtilâf olmayan bir tek ümmet yapardı; fakat yüce Allah onları hidayet üzere olmak ve sapıklık üzere yaşamak şeklinde farklı niteliklere sahip kılmıştır. Bir kısmını hidayete erdirirken, bir kısmını da saptırmıştır.

Çünkü yüce Allah insanların mutluluğunu ve mutsuzluğunu onların seçimleri esasına dayandırmış; mutluluk amacına götüren itaati ve

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 222.]

mutсуzлuk amacına ileten günahı onlara tanıtmıştır. Bundan dolayı kim günah yolunu izleyip sapıklığı benimserse, yüce Allah buna karışıklık olarak onu cezalandırır. Kim de itaat yoluna girip hidayeti seçerse, yüce Allah bu seçiminin karışıklığını verecektir. Sonra da herkesi yaptıklarından ve seçimlerinden dolayı sorgulayacaktır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşılıyor ki, insanların bir tek ümmet kılınmasından maksat, aralarındaki ihtilâfların kaldırılıp hidayete ve mutluluğa yöneltilmeleridir. Saptırma ve hidayete erdirmeden maksat da ceza nitelikli saptırma ve hidayete erdirmedir; iptidai/durduk yere, sebepsiz saptırma ve hidayete erdirmе değıl. Çünkü bütün insanlar aslında fitrî hidayet üzeredirler. Allah'ın sapmasını dileyip de saptırdığı kimse, günahkârlığı itaatkârlığa tercih eden, bundan dolayı da pişmanlık duyup geri dönmeyen kimsedir. Yüce Allah'ın hidayete erdirmeyi dileyip de hidayete erdirdiğı kimse ise, fitrî hidayet üzere kalan, itaatkârlığı sürdüren veya günahтан tövbe edip dosdoğru yola, ilâhî sünnete dönen kimsedir. Allah'ın yasasında asla değışiklik göremezsin, Allah'ın sisteminde kesinlikle dönüşme bulamazsın.

Yine buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, “*Ve yaptığınız şeylerden de mutlaka sorguya çekileceksiniz.*” ifadesi, birtakım insanların zihninde uyanacak şu vehmi bertaraf etme amacına yöneliktir: “Saptırma ve hidayete erdirmenin yüce Allah'a nispet edilmesi, insanların bu husustaki seçme özgürlüklerini iptal eder, bununla da peygamberlik misyonu iptal olduğu gibi ilâhî davet de anlamsızlaşır.” İşte böyle bir ihtimali ortadan kaldırmak için sorgunun olduğu gibi yerinde kalacağı belirtiliyor; çünkü bununla sizin seçme özgürlüğünüz geçerliliğini yitirmiyor, olduğu gibi duruyor. Bilakis yüce Allah sapıklığın ve hidayetin yollarını öyle bir şekilde önünüze koyuyor ki, siz bu yollardan dilediğinizi tercih ediyorsunuz; ya günaha dayanarak dalâlet yolunu ya da itaate yönelerek hidayet yolunu seçiyorsunuz.

94) Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın; aksi hâlde, Allah'ın yolundan yüz çevirdiğiniz için ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar ve (neticede dünyada) kötülüğü tadarsınız, (ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “es-Südûd ve es-sadd sözcükleri, bazen insanın bir şeyden yüz çevirmesi veya kaçınması anlamına gelir. ‘Yasuddûne anke sudûden=Sana uymaktan kaçınıyorlar.’ [Nisâ,

61] ifadesinde olduğu gibi. Bazen de alıkoymak ve engellemek anlamına gelir. ‘... *Fe-saddehum ani’s-sebili*=Şeytan onlara yaptıklarını süslü gösterdi, böylece onları yoldan alıkoydu.’ [Neml, 24] ifadesinde olduğu gibi.” (Alıntı burada sona erdi.)

Daha önce yeminlerin bozulması yasaklandıktan sonra, bu ayette yeminlerin aldatma aracı kılınması yasaklanıyor. Çünkü yeminin kendisini bozmanın dışında bizzat yemini aldatma vesilesi kılmada başlı başına bir zarar ve yıkıcılık vardır ki, yasaklamanın özünü de bu söz konusu zarar oluşturmaktadır. Yemini bozmanın yıkıcılığına, “*Allah’ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde...*” ifadesiyle dikkat çekilmişti. Tefsirini sunduğumuz bu ayette de, yeminin aldatma aracı olarak kılınması yıkıcılığına şu ifadeyle işaret ediliyor: “*Aksi hâlde, Allah’ın yolundan yüz çevirdiğiniz için ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar ve (neticede dünyada) kötülüğü tadarsınız, (ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır.*”

Açıkça görüldüğü gibi, her iki yıkıcılığın özü birbirinden farklıdır. Ancak bunlardan biri diğeri açısından bir ön adım gibidir, onun bir mukaddimesi ve öncüsü konumundadır. Nitekim yeminleri bozmak da onları aldatma vesilesi kılmak için bir ön adım ve öncüdür. Çünkü insan, ilk kez herhangi bir sebepten dolayı yemini bozduğu zaman, yemin bozma olayı kendisine önemsizmiş gibi gelir ve bu, ikinci, üçüncü kez yemin bozma için bir hazırlık işlevini görür. Derken insan yemini, ardından da yeminini bozmayı aldatmanın ve ihanet etmenin bir aracı hâline getirmeye başlar. Böylece çok geçmeden yeminini aldatmak, hainlik etmek, kandırmak, tuzak kurmak, hile yapmak, yalan söylemek ve iftira atmak aracı olarak kullanır; ne dediğine ve ne yaptığına bakmaksızın rastgele yeminler eder. Sonuçta bozguncu bir mikrop gibi nereye yönelirse insanlık toplumunu ifsat eder ve bozulmamış fitratın çizdiği Allah yolunun dışındaki başka bir yola koyulur.

Her ne ise, “*Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın...*” ifadesi, önceki ayette yapılan dolaylı yasaklamadan sonra, yeminlerin aldatma aracı olarak kullanılmasına ilişkin başlı başına bir yasaklama içermektedir. “*Aksi hâlde... ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar*” ifadesi de yasağa değil, yasaklanan şeye ilişkin bir ayrıntıdır. Yani, yeminlerin aldatma aracı olarak kullanılmasının kaçınılmaz bir devamı ağağın yere sağlam bastıktan sonra kaymasıdır.

Ayağın yere sağlam bastıktan sonra kayması, pekiştirilip bağlandıktan sonra yeminin bozulmasına ve yerleştiği durumdan uzaklaşmasına ilişkin bir örnektir. Çünkü insanın karar verip önemseddiği bir şey üzerinde sebat etmesi ve istikamet göstermesi, insanî onurun bir özelliği ve erdemlerinin temelini oluşturmaktadır ki, ilâhî din bunlar üzerine bina edilir. Pekiştirilip karara bağlanan yeminin gereklerinin özenle korunması da, sözünü ettiğimiz bu geniş temeli tamamlayan adımlardan biridir. “*Aksi hâlde... ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar*” ifadesinin orijinalinde “kadem=ayak” sözcüğünün belirsiz nekre olarak kullanılmış olması da, bu anlamı vurgulamaya yönelik olsa gerektir.

“*Allah’ın yolundan yüz çevirdiğiniz için... ve kötülüğü tadarsınız, sizin için büyük bir azap vardır.*” ifadesi, “*aksi hâlde... ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar*” ifadesine atfedilmiştir ve bu ifadenin içirdiği anlamın sonucunu açıklama mahiyetindedir. Nitekim “*ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar*” ifadesi de, “*Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın*” ifadesinin içerdği anlamın sonucunu ve akıbetini açıklama mahiyetindedir. Bundan da anlaşılıyor ki, “*Allah’ın yolundan yüz çevirdiğiniz için*” ifadesi, “*ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar*” ifadesinin açıklaması, tefsiri mahiyetindedir.

Allah yolundan yüz çevirmekten maksat, Allah’ın insanların yaratılışlarına esas kıldığı, peygamberlik misyonunun çağrısının temelini teşkil eden doğruluğu, istikameti, sözleri yerine getirmeyi, antlaşmalara bağlı kalmayı, yeminleri bozmamayı; hilecilikten, hainlikten, yalancılıktan, iftiradan ve kandırmadan uzak durmayı öngören fitrat yasalarından yüz çevirmek, kaçınmaktır.

Kötülüğü tatmaktan maksat ise, azaba çarptırılmaktır. “*Sizin için büyük bir azap vardır.*” ifadesi de, “tezuku=tadarsınız” fiilinin failine ilişkin hâl konumundadır. Kötülüğü tatmaktan maksadın, dünyada sapıklığın kendilerine ilişen kötü sonuçları olması da ihtimal dâhilindedir. “*Sizin için büyük bir azap vardır.*” ifadesi de, ahirette uğrayacakları akıbeti haber vermeye yöneliktir. Ayetin zahirinden anladığımız budur.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın. Aksi hâlde bu, üzerinde istikrar bulduğunuz durumdan ayrılmanıza, kesinlikle hükme bağladığınız antlaşmaların bozulmasına neden olur. Bu, aynı zamanda Allah yolundan yüz çevirmek anlamına gelir ki, Allah yolu da fitrata uymak;

hainlikten, hilecilikten, dolandırıcılıktan, art niyetlilikten, kısacası ıslah olmasından sonra yeryüzünde yeniden fesat çıkarmaktan kaçınmak demektir. Allah'ın yolundan yüz çevirmeniz ise, dünya hayatınızda kötülük ve bedbahtlık tatmanıza yol açar, ayrıca sizin için ahirette de büyük bir azap vardır.

Ancak bazı müfessirler şöyle demişlerdir: “Ayetteki yasaklama, sırf Peygamberimizle (s.a.a) İslâm'ın ilk dönemlerinde yapılan ve uygulamada kesinlik kazanan biatinden vazgeçmekle ilgilidir. Dolayısıyla bu ayet, İslâm'a ve Müslümanlara yardım etmek üzere Peygamberimize (s.a.a) biat (bağlılık yemini) eden kimseler hakkında inmiş, onları ettikleri bu yeminlerini bozmaktan alıkoymuştur. Buna göre, ayette geçen “sadtum an sebilillah” ifadesinden maksat, [Allah yolundan yüz çevirmek değil de] insanları Allah'ın dininden alıkoymak, Allah'ın dine tâbi olmalarına engel olmaktır. Nitekim ayağın sabitleştikten sonra kaymasından maksat da Müslüman olduktan sonra dinden dönmek ve doğru yolu bulduktan sonra sapmaktır.”⁽¹⁾

Fakat ayetin akışı, böyle bir yorumda bulunmaya elverişli değildir. Sonra ayetin özel bir meseleyle ilintili olarak inmiş olması durumunu kabul etsek bile bu, anlamın genelliğini engelleyici değildir.

95) Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) az bir değere değiştirmeyin. Şayet bilerseniz, Allah'ın katında olan (mükâfat), sizin için daha hayırlıdır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “Bir şeyin karşılığı olarak alınan her şey, onun ‘semen’i, yani fiyatıdır.” (Alıntı son buldu.)

Öyle anlaşılıyor ki ayet, anlaşmanın konumuna gereken itina ve özeni göstermek amacıyla, yapılan antlaşmalara bağlı kalmaya ilişkin olarak önceki ayetlerde yer alan ilâhî emirden sonra, bu antlaşmaları bozmanın yasaklanması amacına yöneliktir. Benzeri bir ifade tarzının yeminlerin bozulmasıyla ilgili olarak da kullanıldığını gördük.

Tefsirini sunduğumuz bu ayet, mutlaklıktır. Allah'ın ahdinden maksat da, mutlak olarak Allah'a verilen söz, O'nunla yapılan ahitleşmedir. Allah'ın ahdini az bir karşılığa değiştirmekten maksat da, ayetin sonunda yer alan ifadede de anlaşıldığı gibi, bu antlaşmaların dünyevî herhangi bir kısıntıyla değiştirilmesi, bu dünyevî kısıntılara ulaşmak için Allah'a

1- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 221.]

verilen sözün bozulmasıdır. Dolayısıyla daha önce de söylediğimiz gibi, bir bedel ve karşılık olması hasebiyle değiştirilen bu mala “semen=fî-yat, baha” adı verilmiştir. Ayetin geri kalan kısımlarının anlamı açıktır.

96) (Çünkü) sizin yanınızda olan tükenir, Allah'ın katında olan ise bakidir.

Bu ifade, önceki ayette yer alan “*Allah katında olan (mükâfat), sizin için daha hayırlıdır.*” ifadesine ilişkin bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Dolayısıyla ifadeye şöyle bir açıklama getiriliyor: Sizin yanınızda olan, yani maddî hayattan ibaret olan dünya hayatı değişim ve dönüşüm esasına dayanmaktadır. Bu da hareket ve başkalaşım olgularını kaçınılmaz kılmaktadır. Yani, geçici ve tükenici olmaktan kurtulamazlar. Ama yüce Allah katında olup da muttakilere vaat edilenler bakidirler, geçip gitmezler, tükenmezler. Kalıcı olanın, tükenici olandan daha iyi olduğu ise aklın apaçık bir hükmüdür.

Biliniz ki, “*Sizin yanınızda olan tükenir, Allah katında olan ise bakidir.*” cümlesi, mutlak ifadesiyle, istisna ile bozulmayacak genel bir kuralı içermektedir. Bu genel kuralın altında ise gerçek bilgilere ilişkin nice hakikatler ve çok sayıda cüzi detaylar yer alır.

Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

Ahde vefa, verilen sözü tutma, nefsin ahdi bozmaya ve canının istediği gibi sorumsuzca hareket etmeye ilişkin arzularına muhalefet etmenin verdiği acılara karşı sabırlı olmayı gerektirmesinden dolayı açıklamanın akışı, verdikleri sözü tutanların, ahitlerine vefa gösterenlerin özel olarak alacakları ödülle ilintili olmaktan alıkonup Allah uğrunda mutlak olarak sabır gösterenlerin alacakları ödülle ilintili hâle sokuluyor.

Bu bakımdan, “*Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka... vereceğiz.*” ifadesi, ister itaat etmede sabır, ister günden kaçınmada sabır ve isterse musibetler karışında sabır şeklinde olsun, mutlak anlamda sabretmeye yönelik ödül vaadini pekiştirme amacına dönüktür. Ancak burada bir tek koşul vardır, o da sabrın Allah için, Allah'ın rızasına dönük olmasıdır. Çünkü ayetlerin akışı, bundan başka durumlara elverişli değildir.

“*Bi-ahseni ma kanû ya'melûne=Yaptıklarının en güzeli ile*” ifadesinin başındaki “ba” harf-i cerri ise mukabele/kelimeye karşılık olma an-

lamını kazandırmaktadır. “Bi’tu haza bi-haza=şunu şuna karşılık sattım” demek gibi. Yoksa, “*yaptıklarının en güzeli ile*” ifadesinden maksat, bazı müfessirlerin ileri sürdüğü gibi,⁽¹⁾ işlemekte oldukları amellerden güzel olanlara karşılık yüce Allah’ın en güzel olanları seçip amellerini güzel ve en güzel şeklinde iki kısma ayıracağı ve bunlardan en güzel olanların ödülleri verip de güzel olanlarını geçersiz kılacağı değildir. Çünkü ayetin bağlamı böyle bir sonucu çıkarsamaya elverişli değildir. Amellerin karşılıklarıyla ilgili ayetler böyle bir anlayışı olumsuzladığı gibi, Allah’ın geniş rahmeti de bunu reddetmemizi gerektirmektedir.

Yine bu ifadeden maksat, diğer bazı müfessirlerin de vurguladığı gibi,⁽²⁾ mubah nitelikli amellerin güzellik vasfını taşıyabileceğinden hareketle, onların işledikleri mubah nitelikli amellerine karşılık farz ve müstehap nitelikli amelleri de değildir.

Çünkü açıklamanın akışı gösteriyor ki, amaç, sabır gerektiren bir ortamda bir şekilde sabırla ilintisi bulunan amellerin ödülünü açıklamaktır. Ayrıca Allah uğrunda sabır gösteren insanın işlediği mubah nitelikli amellerin de onun sabırla bir ilintisinin olmadığı açıktır. Dolayısıyla bunları ameller arasında değerlendirip sonra da en güzel amelleri bunlardan seçmenin bir anlamı yoktur.

Kaldı ki, hiçbir kulun Allah’ın mubahlardan dolayı kendisini ödüllendireceğine ilişkin bir beklentisi yoktur ki, ona, ödülün işlediği mubahlardan daha güzel olan farz ve müstahap nitelikli amellere karşılık olarak verileceği açıklansın, böylece güzel nitelikli amellerden söz etme de cümle içinde fazlalık olarak belirginleşsin.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bir zorunluluk olmaksızın yapıldığını, dolayısıyla işlenen amellerin en güzeli olarak değerlendirildiğini göz önünde bulundurarak, “*yaptıklarının en güzeli*” ifadesinden maksat, nafile ibadetler de değildir. Çünkü güzellik niteliğini gerektiren maslahatı içeren farz bir amelin, nafile amelden daha fazla bir özelliğe sahip olduğu hususunu teşriî hitaptan algılamak mümkündür ve bunda hiçbir kuşku yoktur.

Bilakis bununla kastedilen şudur: İnsanların işledikleri amel, türü itibariyle güzel ve en güzel unsurları kapsayacak mahiyette olmakla

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 225.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 225.]

beraber yüce Allah, işledikleri bu amellere, türünün en güzel ameli için öngörülen ödülü verir. Sözgelimi, Allah uğrunda sabreden kimsenin kıldığı namaza, türünün en güzel örneği olmasa da, yüce Allah ona namaz türünün en güzel örneğine verdiği ödülü bahşeder. Kısacası kulun sergilediği sabır, gerçekte yüce Allah'ın onun amelini tartışma konusu yapmamasını ve amelin değerini düşüren kimi olumsuz unsurları görmemezlikten gelmesini gerektirici bir niteliktir. Bu gerçeği şu ayetten de anlamak mümkündür: “*Sabredenlere ödülleri hesapsızca verilir.*” [Zümer, 10]

Ayetten anlıyoruz ki, Allah uğrunda sabır göstermek amellerin kemale ermesini, eksiksiz olmasını gerektirir.

Bazı müfessirlere göre,⁽¹⁾ “*Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.*” cümlesinde, üçüncü tekil şahıs sıygasından, birinci çoğul şahıs sıygasına geçiş (iltifat) yapılmıştır. Benim kanaatime göre ise, burada [üçüncü tekil şahıs sıygasından birinci çoğul şahıs sıygasına geçiş şeklinde bir iltifat sanatı söz konusu değildir; bilakis] önceki ayetlerin akışına dönüş gerçekleştirilmiştir ki, önceki ayetlerin akışındaki hitapta, birinci çoğul şahıs kipi esas alınmıştı. Evet, iltifat sanatı, [üçüncü tekil şahıs sıygası şeklinde] birkaç ayet önceki “*Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder.*” ifadesinde gerçekleşmiştir. Böyle bir yöntemin gerekçesi ise şundan ibarettir: Bu ve bundan sonraki ayetler, bu amaca yönelik olarak birtakım ilâhî emir ve yasaklar içermektedirler. Emir ve nehiy için en uygun olan da, bu ikisinin en büyük kaynağa ve en güçlü makama dayandırılmaları ve bu sayede pekiştirilmeleridir. Söz sanatının bu çeşit örneğini normal diyaloglarda da gözlemlemek mümkündür. Meselâ “Kral şunu yapmanı emrediyor.”, “Sahibin sana şunu söylüyor.” denir de, “Falan oğlu falan şunu emrediyor.” veya “söylüyor.” denmez.

İşte bu yüzden, söz konusu ayetlerin içerdikleri türden yükümlülüklerin ulu ulûhiyet makamına nispet edilmeleri ve birinci çoğul şahıs sıygasından üçüncü tekil şahıs sıygasına geçiş yapılması uygun görülmüş ve “*Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder.*” denilmiştir. Bundan sonraki yükümlülüklerin sıralandığı ayetlerin akışında da aynı ifade tarzının sürdürülmesi de bu

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 225.]

yüzdendir: “Allah’ın ahdini (Allah’a verdiğiniz sözü) yerine getirin...”, “Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir...”, “Allah dileseydi, hepinizi (hidayete ve mutluluğa ulaştırarak) tek bir ümmet kıları.”, “Allah’ın ahdini (Allah’a verdiğiniz sözü) az bir değere değişmeyin...”, “Allah’ın katında olan ise bakidir.”

Sonra bir kez daha önceki ayetlerin akışına esas oluşturan, birinci çoğul şahıs sıygasına dönüş yapılıyor ve deniliyor ki: “Sabreden kim-selere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.” Aynı üslup bu şekilde devam ediyor ve hüküm niteliğindeki “Kur’ân okuduğun zaman” ifadesine gelince, ifade tarzında sıyga değişikliğine gidilerek, “Allah’a sığın.” deniliyor. Aslında üzerinde durduğumuz bu anlam, en güzel şekliyle daha sonra gelen şu ayette belirginleşmiştir: “Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde...” Bu ayette her iki ifade tarzına birlikte yer veriliyor. Bir ayetin yerine başka bir ayet getirme fiili birinci çoğul şahıs zamirine, daha iyi bilme fiili de [üçüncü tekil şahıs şeklinde] yüce Allah’a isnat ediliyor.

97) Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz (ve bambaşka gerçek) bir hayatla yaşatırız ve mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile verimiz.

Ayet, müminlere, salih ameller işlemeleri durumunda kendilerine büyük bir ödül verileceğine ilişkin güzel bir vaatte bulunuyor. Bu arada kadınlara da, yüce Allah’ın imanlarını ve işledikleri salih amellerin sonuçlarını kabul etme, yani güzel bir hayat yaşatma ve en güzel amelin ödülüyle ödüllendirme hususunda kendileriyle erkekler arasında herhangi bir ayırım yapmayacağı müjdesi veriliyor. Oysa putperest dinlerin, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan Ehlikıtab’ın anlayışlarının temelinde kadın-erkek eşitsizliği yatmaktadır. Bunlara göre kadın bütün dinsel ayrıcalıklardan veya büyük bir kısmından yoksundur. Mertebesi erkeğinkinden düşüktür ve yükselmesine asla imkân olmayan bir düzeydedir.

Dolayısıyla “Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa...” ifadesi, genel bir hüküm içermektedir ve kim olursa olsun, salih amel işleyen herkese ilişkin genel bir kuralın konulmasını öngörmektedir. Fakat bu genel kuralın mümin olmak koşuluyla kayıtlandırıldığını görüyoruz. Çünkü mümin olmayanın ameli boşa gider, olumlu hiçbir sonuç vermez. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir:

“Kim imanı (iyi amellerin kaynağı olan hak itikatları) inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir.” (Mâide, 5), *“Dünyada yaptıkları şeyler boşa gitmiştir ve yapmakta oldukları işler zaten batıldı.”* (Hûd, 16)

“Onu mutlaka temiz (ve bambaşka gerçek) bir hayatla yaşatırız.” ifadesindeki yaşatma deyimi, bir şeyin içine hayat unsurunu atma, yaşama olgusunu akıtma anlamına gelir. Dolayısıyla bu cümle, lafzî itibarıyla yüce Allah'ın salih amel işleyen mümine, genel anlamda diğer insanlarla paylaştığı hayattan farklı ve yeni bir hayat lütfettiğini göstermektedir. Burada kastedilen, salih amel işleyen mümin insanın sahip olduğu hayat niteliğinin değiştirilmesi, kötü hayatın güzel hayatla değiştirilmesi, bununla beraber üzerinde bulunduğu hayatın özünün olduğu gibi korunması değildir. Eğer kastedilen bu olsaydı, *“Onun hayatını mutlaka güzelleştiririz.”* denilirdi.

Bu nedenle, tefsirini sunduğumuz ayet, *“Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse...”* (En'âm, 122) ayetine benzemekte, yeni ve ilk kez sunulan bir hayatın oluşumunu ifade etmektedir.

Burada mecazî bir isimlendirme de söz konusu değildir. Çünkü bu meseleyi ifade etmek üzere sunulan ayetler, buna gerçek hayatın eserlerinin, izlerinin terettüp ettiğini göstermektedirler. *“İşte onların kalbine Allah, imanı yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir.”* (Mücâdele, 22) ayetinde olduğu gibi. Ayrıca az önce En'âm Suresi'nden sunduğumuz *“insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse...”* ifadesini de buna örnek gösterebiliriz. Bu ayette sözü edilen nurdan maksat, kesinlikle insanın hak inancı ve salih ameli bulmasını sağlayan bilgidir.

Böyle bir insan başkalarında bulunmayan bir bilgi ve kavrayışa sahip olduğu gibi, başkalarında bulunmayan bir hakkı diriltme ve batılı ortadan kaldırma gücüne de sahip kılınmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Müminlere yardım etmek de bize düşer.”* (Rûm, 47) Yine buyurmuştur ki: *“Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlara ne bir korku vardır, ne de onlar üzüleceklerdir.”* (Mâide, 69)

Mümin olarak salih amel işleyen bu insanın bünyesinde sonradan var edilen bu bilgi ve güç, onun varlıkları oldukları gibi, gerçek mahiyetleriyle görmesini ve onları kalıcı hak ile geçici batıl olmak üzere iki

kısmı ayırmasını sağlar. Bunun sonucunda kalbiyle fani olan batıldan, yani bütün aldatici ve baştan çıkarıcı süsleriyle dünya hayatından yüz çevirir ve Allah'ın üstün iradesine dayanmanın üstünlüğünü hisseder. Böylece şeytan kendi vesveseleriyle, nefis kendi arzu ve hevesleriyle, dünya da göz alıcılığıyla onu ezemez, alçaltamaz. Çünkü dünya metanın batıl, nimetlerinin yok olucu olduğunu bilir.

Ve kalbi, her hakkı sözleriyle gerçekleştiren gerçek Rabbine bağlanır. Bundan dolayı O'nun hoşnutluğundan başkasını istemez, O'nun yakınlığından başka bir şeyi arzulamaz, O'nun gazabından ve O'ndan uzak oluştan başka bir şeyden de korkmaz. Kendisi için temiz, sürekli, sonsuz bir hayatın olduğunu ve bu hayatı kullarını bağışlayan ve seven Rabbinden başkasının yönetmediğini bilir. Bu uzun yolculuğunda da karşısına, güzellikten ve iyilikten başka bir şey çıkmaz. Çünkü Allah, her şeyin yaratılışını güzel yapmıştır. Çirkin ise, ancak Allah'ın çirkin olarak nitelendirdiği günahlardır.

İşte bu insan, kendinde hiçbir ölçüyle ölçülemeyecek bir parlaklık, kemal/olgunluk, güç, üstünlük, lezzet ve neşe hisseder. Nasıl olmasın ki? Yok, olmayacak daimî bir hayat ve tükenmeyecek kalıcı bir nimet içinde yüzmektedir, acı ve keder nedir bilmemektedir. Engin bir iyilik içinde, mutsuzluğun semtine uğramadığı bir saadet içinde yüzmektedir. Bu, aklen kanıtlanmış bir realite olduğu gibi, birçok Kur'ân ayeti tarafından da dile getirilen bir gerçektir. Bu çok sayıdaki ayetleri teker teker sunmaya gerek duymuyoruz.

İşte sözünü ettiğimiz bu yaşamsal olgular, ancak gerçek bir hayata terettüp eden sonuçlardır, mecazî bir hayata değil. Ulu Allah bu sonuçları işaret ettiği bu hayata terettüp ettirmiş ve bu hayatı da iman edip salih ameller işleyen müminlere özgü kılmıştır. Bu, Allah'ın onlara bahsettiği gerçek ve yeni bir hayattır.

Onlara özgü kılınan bu yeni hayat, eski ortak hayattan farklı olsa da, tamamen ayrı değildir. Çünkü aradaki farklılık, mertebeye ilintilidir, sayıyla değil. Dolayısıyla insan bu hayata sahip olmakla müteaddit olmaz, sayısal anlamda bir artış kazanmaz. Nitekim yüce Allah'ın peygamberlerle ilintili olarak sözünü ettiği "kutsal ruh" da peygamberler açısından derece yüksekliğini gerektirmekle birlikte, kişisel olarak sayısal artışı gerektirmez.

Ayet-i kerime üzerinde düşündüğümüz zaman bu sonuçları algılı-

yoruz ve bunlar Kur'ânî gerçeklerdir. Bununla “*temiz bir hayat*” ifadesinde hayatın “temiz” olarak nitelendirilmesinin hikmetini de algılıyoruz. Yukarıda açıklığa kavuştuğu gibi, sanki bu, öyle halis, saf ve berrak bir hayattır ki, onun özünü ve sonuçlarını bozacak, ifsat edecek bir pisliliği içinde barındırmamaktadır.

Ancak müfessirler bu ayete değişik yorumlar getirmişlerdir ki, bu yorumları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Ayette geçen temiz hayattan maksat cennetteki hayattır ki, onda ölüm, yoksunluk, hastalık ve herhangi bir bedbahtlık yoktur.⁽¹⁾

2- Bundan maksat, berzah âlemindeki hayattır. Bu özelleştirmenin sebebi, ayetin sonundaki ifadenin ahiretteki cennet şeklinde yorumlanmasından kaynaklanmış olabilir.⁽²⁾

3- Maksat, kanaatin (Allah'ın öngördüğü nasibe kanaat getirmenin) ve yüce Allah'ın paylaşmasına razı olmanın şekillendirdiği dünya hayatıdır. Çünkü böyle bir hayat, hayatların en güzelidir.⁽³⁾

4- Bundan maksat, insanın sorgulanıp cezalandırmasını gerektirmeyen helâl rızıktır.⁽⁴⁾

5- Maksat, günbegün bahşedilen rızıktır.⁽⁵⁾

İyi bir gözlemcinin hemen fark edeceği gibi bu yorumların her birinin tartışılacak yönü bulunmaktadır. Ancak biz bunları burada uzun uzun irdeleme gereğini duymuyoruz.

“*Ve mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile verimiz.*” ifadesi hakkında bundan önceki ayette gerekli açıklamalara yer verdik.

Bu ayet içerik itibarıyla şu ayete benzemektedir: “*Kim de kadın veya erkek, mümin olarak faydalı bir iş yaparsa işte onlar, cennete girecekler, orada onlara hesapsız rızık verilecektir.*” (Mü'min, 40)

98) Kur'ân okuduğun zaman (süresince) o kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın (ki seni onun aldatmasından korusun).

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 113; Ruhü'l-Maani, c. 14, s. 226, İbn Cerir'den naklen.]

2- [Ruhü'l-Maani, c. 14, s. 226, Şerik'ten naklen.]

3- [Ruhü'l-Maani, c. 14, s. 227, İbn Abbas'tan naklen; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 384, Vahb ve Hasan'dan anken.]

4- [Ruhü'l-Maani, c. 14, s. 227, Dahhak'tan naklen.]

5- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 384.]

Ayetin orijinalindeki “isteiz” kelimesinin mastarı olan “el-istiaze”, sığınma isteme demektir. Ayetin anlamı ise şöyledir: Kur’ân okuduğun zaman, Allah’tan, okumayı sürdürdüğün sürece kovulmuş Şeytan’ın seni saptırmasına karşı seni korumasını iste.

Ayette emredilen sığınma isteği, Kur’ân’ı okuyanın nefsinin okumayı sürdürdüğü sürece sahip olması gereken hâl ve durumdur. Kur’ân kıraat eden kimse burada Kur’ân okuduğu sürece bu duyguyu kendisinde var etmeye emredilmiştir. Kur’ân okumaya başlayan kimsenin, “Euzu billahi mine’ş-Şeytani’r-racim=kovulmuş Şeytan’dan Allah’a sığınırım” veya benzeri bir sözü söylemesine gelince; bu, sadece istiaze (sığınma isteği) anlamını nefiste uyandırmaya yarayan bir sebeptir. Bunun sığınma isteğinin kendisi olması ise, ancak bir tür mecaz şeklinde olabilir. Nitekim yüce Allah da bu ayette, “Allah’a sığın.” diyor ve “De ki: Allah’a sığınırım.” demiyor.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin, “Ayette geçen okumadan maksat, okumayı istemedir (yani Kur’ân okumaya başlamak istediğin zaman...). Dolayısıyla burada sebebi kastederek müsebbebi telaffuz etme türünden mecaz-ı mürsel⁽¹⁾ sanatına başvurulmuştur.”⁽²⁾ şeklindeki değerlendirmeleri biraz savrukça, özensiz bir değerlendirmedir.

99) Çünkü onun, iman edip yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir egemenliği yoktur.

Bu ayet, önceki ayette yer alan emrin gerekçeli açıklaması konu-

1- [Mecaz, istiare ve mürsel olmak üzere iki kısımdır. Mecaz olarak kullanılan kelimenin anlamı ile mecazî olarak ifade edilen kelimenin anlamı arasında nakledilmek istenen anlam hususunda bir benzerlik olursa, bu, istiare olarak adlandırılır. Örneğin, çok cesur olan Zeyd hakkında kullanılan “aslan” kelimesi gibi. Burada aslanın cesareti kinaye olarak Zeyd için de kullanılmış, aslandaki cesaret anlamı olarak Zeyd’e de taşınmış ve aslanın cesareti kastedilerek Zeyd’de aslan denmiştir. Ama eğer nakledilmek istenen anlam aynı olmaz da başka bir şey olursa, bu, mürsel olarak adlandırılır. Tıpkı Araplar arasında nimete “yed=el” denmesi gibi. “Yed=el” aslında bedende özel bir uzuvdur. Kinaye yolu ile nimete “el” denmesindeki alâka ise, bu uzvun nimet için bir çıkış yeri olmasıdır. Çünkü nimet, kendisine nimet verilene, elden ulaşır. Dikkat edilirse burada, mecaz yoluyla nimete “el” denmesi, aslan örneğinde olduğu gibi, eldeki herhangi bir özel anlam hasebiyle değildir.]

2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 228; Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 384; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 114.]

mundadır. Demek isteniyor ki, Kur'ân okuduğun zaman Allah'a sığın ki, O, seni şeytandan korusun. Çünkü şeytanın Allah'a inanan, O'na güvenip dayanan kimseler üzerinde bir hâkimiyeti, egemenliği yoktur.

Bu ayetten şu iki hususu algılıyoruz:

Birincisi: Allah'a sığınmak ve O'ndan koruma istemek, O'na tevekkül etmek demektir. Çünkü yüce Allah gerekçe amaçlı ifadede sığınma yerine tevekkül etme ifadesini kullanıyor ve tevekkül edenler üzerinde Şeytan'ın egemenlik kurması ihtimalini olumsuzluyor.

İkincisi: İman ve tevekkül (güvenip dayanma), kulluğun samimiyyetinin özünü oluşturmaktadırlar. Nitekim yüce Allah bir ayette İblis'e hitaben şöyle buyurmuştur: *“(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.”* (Hicr, 42) Görüldüğü gibi yüce Allah bu ayette, İblis'in, kulları üzerinde egemenlik kurması ihtimalini olumsuzluyor. Ki bu ayette iman edip Rablerine tevekkül edenler yerine “kullar” ifadesini kullanmıştır. Aslında aklen de düşündüğümüz zaman bunun böyle olması son derece normaldir. Çünkü tevekkül, bir insanın kendisiyle ilgili işlerde tasarruf etme dizginlerini bir başkasına vermesi ve kulluğun en belirgin alâmeti olarak kendini ona teslim etmesi anlamına gelir.

100) Onun egemenliği, sadece (ona itaat ederek) onu kendilerine veli edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlardır.

Ayette geçen tekil zamirlerin üçü de Şeytan'a dönüktür. Bu demektir ki, Şeytan'ın egemenliği, onu kendilerine veli/yönetici edinip kendileriyle ilgili işlerde istediği gibi hareket etmek üzere tercih eden ve ona itaat edenler ve onu Allah'a ortak koşanlarla sınırlıdır. Çünkü onu Allah'tan başka bir veli edinmeleri, onu itaat edilen bir rab edinmeleri anlamına gelir. Aşağıdaki ayette de işaret edildiği gibi, itaat de ibadettir: *“Ey Âdemoğulları! Size, ‘Şeytan’a tapmayın; çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.’ demedim mi? Ve bana kulluk ediniz, doğru yol budur, demedim mi?”* (Yâsîn, 60-61)

Buradan hareketle de sırasıyla şu hususların belirginleştiğini görüyoruz:

Birincisi: Tefsirini sunduğumuz ayetin son kısmı, giriş kısmını açıklamaktadır. Şöyle ki, Allah'ın veli/yönetici edinilmesine izin vermediği kimseleri veli edinmek, Allah'a ortak koşmak ve O'ndan başkasına ibadet etmek demektir.

İkincisi: Allah’a güvenip dayanma (tevekkül etme) ile Şeytan’ı veli edinip ona ibadet etme arasında bir ara tavır yoktur. Dolayısıyla Allah’a tevekkül etmeyen, doğrudan Şeytan’ın velilerinden biri olurur.

Fakat bazı müfessirler,⁽¹⁾ “onu Allah’a ortak koşanlardır.” ifadesinin orijinalinde geçen tekil zamirin yüce Allah’a dönük olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda ayet, Şeytan’ın egemenliğinin iki grup üzerinden söz konusu olduğunu ifade etmiş olur: Bir müşrikler, bir de tevhit ehlinde olup da Şeytan’ı kendilerine veli edinenler. Ancak tek akışı olan bir ifadenin zamirlerinin farklılaşması bu yorumu geçersiz kılmaktadır.

101) Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde, müşrikler derler ki: “Sen ancak bir iftiracısın.” Hayır; aslında onların çoğu (bu değiştirmenin sebebinin) bilmezler.

Bu ayette neshe ve neshin hikmetine işaret ediliyor. Bunun yanında, Peygamberimizi (s.a.a) Allah’a iftira atmakla suçlayanlara cevap veriliyor. Ayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, bu sözü diyenler müşriklerdir. Gerçi Yahudiler de neshi olumsuzlama hususunda oldukça ayak diretiyorlardı. Dolayısıyla bu ifadeyi, Peygamberimizle ilgili olarak Yahudilerin görüşlerine başvuran müşriklerin, onlardan alıp dile getirmiş olmaları ihtimal dâhilindedir.

“Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde...” ifadesinin orijinalinde geçen “beddelna” kelimesi ile ilgili el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “el-İbdal, et-tebdil ve el-istibdal sözcükleri, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak anlamına gelirler. Dolayısıyla ‘el-ivad’ sözcüğünden daha genel bir anlamsal genişliğe sahiptirler. Çünkü ‘el-ivad’ sözcüğü, aldığın bir şeyin verdiği bir başka şeye karşılık olarak sana ait olmasını ifade eder. ‘et-Tebdil’ sözcüğü, mutlak olarak karşılığı insana geri dönmeyen tağyir/değiştirme anlamını da ifade edebilir. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *‘Fe-beddelellezine zalemû kavlen gayrallezî kile lahum=Fakat zulmedenler, kendilerine söylenen başka bir söz uydurmuşlardı.*’ [Bakara, 59]... Yine şöyle buyurmuştur: *‘Fe-men beddelehu ba’de ma semiahu=Kim işittikten sonra onu değiştirse...*’ [Bakara, 181], *‘Ve iza beddelna ayeten mekâne ayetin=Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde.*’ [Nahl, 101], *‘Beddelnahum*

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 634; Ruhul-Maani, c. 14, s. 230.]

bi-cenneteyhim cenneteyni=Onların iki bahçesini diğer iki bahçeyle değiştirdik. ' [Sebe', 16], *'Summe beddelna mekâne's-seyyiati el-hasenete=Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik.* ' [A'râf, 95] (Alıntı burada son buldu.)

O hâlde, tağyir/değiştirme anlamını ifade eden “et-tebdil”, bu sözcüğün [bir şeyi verip karşılığında bir şey alarak değiştirme şeklinde] bilinen klasik anlamından farklıdır. Çünkü tağyir/değiştirme anlamında tebdil sözcüğünün birinci mefulü benimsenen ve arzulanan konumdadır. Fakat klasik anlamda tebdil açısından bundan farklı bir anlam geçerlidir. Buna göre, *“Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde...”* ifadesinin anlamı şu şekildedir: Değiştirmek suretiyle ikinci ayeti birinci ayetin yerine koyduğumuzda, böylece öncekinin yerine konan ikinci ayet kalıcı ve istenen olduğunda...

“Allah tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde” ifadesi, kinaye yoluyla şu anlamı vurgulamaya yöneliktir: Hak asla kendi konumunu aşmaz ve Allah neyi indirmişse, indirilen ayet indirilmeyi en fazla hak edendir. Çünkü Allah neyi indireceğini onlardan daha bilir. Cümle bu açıdan hâl konumundadır.

“Sen ancak bir iftiracısın.” sözünü söyleyenler müşriklerdir ve bunu Peygamberimize (s.a.a) hitaben dile getiriyorlar, onu Allah’a iftira ederek yalan düzmekle suçluyorlar. Buna gerekçe olarak da, yüce Allah’ın bir sözün yerine başka bir sözü koymaktan, bir görüş üzere iken bundan vazgeçip başka bir sözü benimsemekten münezzeh olduğunu gösteriyorlar.

Bu sözlerinde oldukça sert ve aşırı bir tutum sergilemişlerdi. Çünkü “Bu değiştirme ve nesih iddialarında Allah’a iftira atıyorsun” demiyor, bunun yerine, *“Sen ancak bir iftiracısın.”* diyerek Peygamberimizin (s.a.a) temel özelliğinin sırf iftiracılık olduğunu gösteren bir ifade kullanmış oluyorlar. Ayrıca isim cümlesi kullanarak onu müfteri=iftiracı olarak isimlendiriyorlar. Bu tavrı sergilerken de şu gerekçeyi göz önünde bulundurmışlardı: Peygamber’in (s.a.a) bütün sözleri aynı türdendir ve Peygamber bunların tümünü Rabbine isnat ederek, “Ben ancak bir uyarıcıyım.” diyor. Eğer bir meselede iftiracı ise, demek ki diğer bütün hususlarla ilgili olarak da iftiracıdır. Dolayısıyla o, iftiracıdan başka bir şey değildir.

“Hayır; aslında onların çoğu bilmezler.” Yani, *“Sen ancak bir iftiracısın.”* diyerek seni suçlayan şu müşriklerin çoğu, bu değişikliğin

gerçek mahiyetini ve böyle bir değişikliği gerektiren hikmeti bilmezler. Nitekim bu suçlamalarına cevap verirken değişikliğin hikmetini şu şekilde açıklığa kavuşturacağız: İlâhî hükümler kulların maslahatlarına bağlıdır. Bazı maslahatlar da vardır ki, konumların, konjonktürün, durumların ve zamanların değişmesiyle birlikte değişikliğe uğrarlar. Dolayısıyla maslahatın değiştiği yerde, hükmün de değişmesi bir zorunluluktur. Bu nedenle ortadan kalkan maslahatla ilgili olarak konulan hükmün, yeni bir maslahatın gerektirdiği diğer bir hükümle neshedilmesi gereklidir.

İşte müşriklerin çoğu bu gerçekten habersizdir. İçlerinden az bir kısmı ise, genel anlamda da olsa işin gerçek mahiyetine vakıftırlar. Ancak onlar da hakka karşı büyüklük taslıyorlar, gerçeği itiraf etmeme hususunda ayak diretiyorlar ve hakkın ortaya çıkması olgusuna riayet etmeden birtakım laflar söylüyorlar.

102) De ki: “Onu, Mukaddes Ruh (Cebrail), iman edenlerin sebatını güçlendirmek, Müslümanları da doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, hak üzere Rabbinden tedricen indirdi.”

Daha önce bu surenin giriş kısmında “Ruh” sözcüğünün anlamını açıklamıştık. “el-Kudus”, temizlik anlamına gelir. Öyle anlaşıyor ki, ifadedeki tamlama (ruhu’l-kudus), özgüleştirme amacına yöneliktir. Maddî pisliklerden arınmış, hatalardan beri, yanılğı ve sapmalardan uzak tertemiz Ruh yani. Bu Ruh, Kur’ân’ın bir başka yerinde “Ruhu’l-Emin”, başka bir ayette de “Cebrail” olarak nitelendirilmiştir: “*Onu Ruhu’l-Emin senin kalbine indirdi.*” (Şuarâ, 194), “*De ki: Kim Cibrîl’e düşman ise, bilsin ki o, Kur’ân’ı Allah’ın izniyle kendinden öncekileri doğrulayıcı, inananlara yol gösterici ve müjdecî olarak senin kalbine indirmiştir.*” (Bakara, 97)

“*De ki: Onu, Mukaddes Ruh... Rabbinden tedricen indirdi.*” ifadesinde, Peygamberimize (s.a.a) yukarıdaki iddiaları seslendiren müşriklere cevap vermesi emrediliyor. İlk anda akla gelen, zamirin nesheden konumunda olan Kur’ân’a, yani neshedici ayete dönük olmasıdır. Mutlak olarak Kur’ân’a dönük olması da mümkündür. Ayrıca indirme anlamında “inzal” fiili yerine, “tenzil” fiilinin kullanılmış olması, aralıklı bir indirme eylemine işaret ediyor.

Aslında konuşmanın doğal akışı, “Rabbimden” denmesini gerektiriyor; fakat bunun yerine “*Rabbinden*” denilerek Peygamber Efendimi-

ze (s.a.a) verilen öneme ve ona karşı beslenen rahmete işaret edilmiştir. Adeta onunla sürdürülen konuşmaya ara vermeye razı olunmamış ve ortaya çıkan her fırsatta tekrar ona hitap etmeye özen gösterilmiştir. Bu da gösteriyor ki, söylenmesi emredilen sözden maksat, bunun onlara haber verilmesidir, sırf ayette geçen lafızların tekrarlanması değil. Bu inceliğin iyice anlaşılması gerekmektedir.

“İman edenlerin sebatını güçlendirmek” ifadesinin orijinalindeki “yüsebbite” kelimesinin mastarı olan “tesbit”, sabitliği sağlamlaştırma, muhkemleştirme anlamına gelir. Sebat üstüne sebat duygusu telkin etmek suretiyle sağlamlıklarını pekiştirmek yani. Bir bakıma iman edenler, Allah’a, Peygamber’ine ve ahiret gününe iman etmekle hak üzere sabitleşmişler ve maslahatın yenilenmesi sonucu hükmün yenilenmesiyle birlikte sabitliklerine sabitlik katılıyor ve kendilerini daha sağlam ve güçlü hissediyorlar. Öyle ki yeni durumla örtüşmeyen önceki amelleri geçmişte işlemiş olmalarından dolayı önceki sabitliklerinde herhangi bir zayıflık da meydana gelmez. Çünkü şurası açık bir gerçektir ki, bir kimseye, herhangi bir amaçtaki maslahattan dolayı bir yolu izlemesi emredilirse ve emre muhatap olan kişi de emreden yol göstericiye inandığından dolayı amacın maslahatını gözetmek amacıyla emredildiği gibi o yolu hızlı veya yavaş, gece veya gündüz belli bir süre izledikten sonra, maslahatın şekli değişikliğe uğrarsa, buna karşılık yol gösterici emreden yol izlemenin türünü ve şeklini değiştirmeyip eski yürüyüşün sürdürülmesini isterse, yolu izleyen kişinin inancında zayıflık meydana gelir, inancının dinamikleri sarsılır. Ancak yol gösterici emreden kimse yeni maslahata uygun ve mutluluğu garanti eden yeni bir yol izleme yöntemini emrederse, yolu izleyen kimsenin imanı artar, sabitliğine sabitlik katılır.

Bunun gibi Kur’ân’ın neshi içermesi ve maslahatların yenilenmesine paralel olarak yeni hükümler öngörmesi de, iman edenleri daha da sağlamlaştırır ve dirençlerine direnç katar.

“Müslümanları da doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek...” Burada kastedilenler hâkimiyeti, egemenliği itirazsız bir şekilde Allah’a teslim eden kimselerdir. Dolayısıyla neshedici herhangi bir ayet onlar açısından yol aydınlatıcı bir ışık, bir mutluluk ve cennet müjdesi konumundadır.

Dikkat edilirse, Kur’ân’ın indirilişinin sonuçlarının; sebatı güçlendirme müminler için, yol gösterme ve müjde de Müslümanlar için şek-

linde tahsis edilmiş olması, iman ve İslâm kavramları arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Çünkü iman, kalbe özgü bir duygudur ve onun payına ilim ve izan hususunda sabitleşme düşer. İslâm ise, amellerin zahiri ve organlarla pratize etme aşamasıyla ilgilidir. Onun payına da gerekli amellere doğru yol gösterme ve sonunda mutluluk ve cennet olduğunu müjdelemek düşer.

Tefsirimizin birinci cildinde, “*Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.*” (Bakara, 106) ayetini tefsir ederken, “nesih” olgusu hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

103) Andolsun ki biz, onların, “Ona ancak bir insan öğretiyor.” dediklerini biliyoruz. (Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancısıdır; bu (Kur’ân) ise, apaçık bir Arapçadır.

104) (Ayrıca) Allah’ın ayetlerine iman etmeyen kimseleri, elbette Allah (Kur’ân’a ve içerdği hak bilgilere) hidayet etmez ve onlara acı bir azap vardır.

105) Yalanı ise, ancak Allah’ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar. İşte yalancılar onlardır.

Burada müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) attıkları bir diğer iftiraya işaret ediliyor. Diyorlardı ki: “*Kur’ân’ı ona ancak bir insan öğretiyor.*” İtirazlarını içeren ifadenin ve onlara yöneltilen cevabın akışından da anlaşıldığı gibi, böyle bir iftirada bulunmaları şuradan kaynaklanıyordu: O dönemde Arap olmayan, fasih konuşamayan bir adam vardı ki, dinlere ilişkin ve peygamberlikle ilgili kimi bilgilere sahipti ve büyük ihtimalle Peygamberimiz (s.a.a) de bu adamla karşılaşmıştı. Bunun üzerine müşrikler, Peygamberimizi (s.a.a) bu adamdan öğrendiklerini vahiy olarak takdim etmekle suçlamışlardı, kendisine her şeyi o adamın öğrettiğini ileri sürmüşlerdi. İşte yüce Allah’ın onların ağzından aktardığı “*Ona ancak bir insan öğretiyor.*” ifadesinde kastedilen bu adamdır. Aslında ifadede özetlemeye gidilmiştir. İfadenin normal açılımı şöyledir: “Ona bu Kur’ân’ı bir adam öğretiyor, o da adamdan öğrendiklerini Allah’a mal ediyor, ona iftira atıyor.” Ayetten bunu açıkça anlayabiliriz.

Bilindiği gibi, müşriklerin bu tür bir suçlamasına, salt sözünü ettikleri adamın dilinin yabancı olması ve Kur’ân’ın dilinin de apaçık bir Arapça olması gerçeğine işaret etmekle kesin bir cevap verilmiş olmaz ve onların kuşkularını büsbütün ortadan kaldırmaz. Çünkü adamın is-

tediği fikirleri kendi yabancı diliyle telkin etmiş olması, Peygamber'in (s.a.a) de bu sözleri kendi belîğ konuşma tarzıyla yeni bir üsluba kavuşturarak fasih bir Arapça kalıbına dökmüş olması mümkündür. Hatta müşriklerin, "*Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor.*" şeklindeki sözleri ilk etapta böyle bir ihtimali akla getiriyor. Çünkü telkin ya da dikte ettirmeden değil, öğretmeden söz ediyorlar. Öğretme ise lafızlardan çok anlamlara yakın bir kavramdır.

Bundan da anlıyoruz ki onların bu şüphesinin cevabı sadece "*(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur'ân) ise, açık bir Arapçadır.*" ifadesi değildir. Bilakis, bundan sonraki iki ayetle birlikte cevabın tümünü oluşturmaktadırlar.

Dolayısıyla cevabın özünü bu üç ayetten algılıyoruz. Şöyle ki, sizin, Peygamber'i (s.a.a) itham ederek, "Ona bir insan öğretiyor, sonra da tutup bu öğrendiklerini bir iftira olarak Allah'a nispet ediyor." şeklindeki suçlamanızla eğer söz konusu adamın Kur'ân'ı ona telkin ettiğini, lâfzen ona öğrettiğini ve Kur'ân'ın bu adamın sözü olup Allah'ın sözü olmadığını kastediyorsanız, bunun cevabı şudur: Dediğiniz adamın dili yabancıdır, şu Kur'ân ise açık bir Arapçadır.

Eğer adamın ona Kur'ân'ın anlamlarını öğrettiğini -ki bu durumda lafızlar zorunlu olarak Peygamber'e (s.a.a) ait olur- ve Peygamber'in de bu sözleri bir iftira olarak Allah'a mal ettiğini kastediyorsanız, bu iddianızın cevabı da şudur: Kur'ân'ın içeriği gerçek bilgilerden ibaretir ve akıllı başında olan hiçbir insan bunlardan kuşku duymaz. Akıl da, Kur'ân'ın dile getirdiği bu gerçekleri kabul etmek zorunda kalır. Peygamber'i ise bu gerçeklere yüce Allah iletmiştir. Bu da Peygamber'in Allah'ın ayetlerine inandığını göstermektedir. Çünkü eğer inanmasaydı, Allah onu bu ayetlere iletmezdi. Çünkü Allah, ayetlerine inanmayanları doğru yola iletmez. Peygamber de Allah'ın ayetlerine iman ettiğine göre, Allah'a yalan yere iftira atmaz; çünkü ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyen biri Allah'a iftira atar. Şu hâlde, bu Kur'ân bir iftira değildir, bir insandan öğrenilip yalan yere Allah'a nispet edilmiş de değildir.

Buna göre, "*(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur'ân) ise, açık bir Arapçadır.*" ifadesiyle, müşriklerin kuşkularının birinci şikkına cevap veriliyor. Kur'ân'ın lafız olarak bir adamdan telkin yöntemiyle öğrenilmiş olması şikkı yani. Bu bakımdan şöyle bir anlam kastedilmiştir: Kendisine nispet ettikleri ve "Ona ancak

bir insan öğretiyor.” sözüyle kastettikleri şahsın dili yabancıdır, açık ve anlaşılır bir Arapça değildir. Size okunan şu Kur’ân’ın dili ise, açık bir Arapçadır. O hâlde belîğ bir Arapça metnin yabancı dil konuşan bir adamdan kaynaklandığı nasıl tasavvur edilebilir?

“Allah’ın ayetlerine iman etmeyen kimseleri elbette Allah hidayet etmez ve onlara acı bir azap vardır. Yalanı ise, ancak Allah’ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar. İşte yalancılar onlardır.” ayetleri ise, kuşkunun ikinci şıkkına ilişkin bir cevaptır. Peygamberimizin (s.a.a) kastettikleri adamdan anlamları öğrendikten sonra bir iftira olarak bunları Allah’a nispet etmesi kuşkusu yani.

Buna göre, bu iki ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah’ın ayetlerine inanmayan ve Allah’ın ayetlerini inkâr eden kimseleri elbette Allah, Kur’ân’a ve onun gerçek ve açık bilgilerine iletmez ve onlara acı bir azap vardır. Peygamber (s.a.a) Allah’ın ayetlerine inanan bir kimsedir; çünkü o, Allah’ın yol göstericiliğiyle hidayete ermiştir. Yalanı ise ancak Allah’ın ayetlerine inanmayan kimseler uydurur, sonra da onu Allah’a nispet ederler. İşte yalancılar ve yalan üzere devam edenler onların ta kendileridir. Ama Peygamber (s.a.a) gibi Allah’ın ayetlerine iman eden biri ne iftira atar, ne de yalan söyler.

Dolayısıyla bu iki ayet kinayeli olarak, Peygamberimizin (s.a.a) Allah’ın hidayeti/yol göstericiliği ile hidayete erdirildiğini ve O’nun ayetlerine iman ettiğini, böyle birinin ise iftira atıp yalan söyleyemeyeceğini anlatmaktadır.

Ancak tefsir bilginleri, son iki ayeti ilk ayetten ayırmış ve ilk ayeti müşriklerin kuşkularının tam cevabı olarak değerlendirmişlerdir. Ne var ki, bu ayetin, cevabın tümünü ifade etmediğini daha önce belirttik.

Ardından müfessirler “*bu (Kur’ân) ise, apaçık bir Arapçadır.*” ifadesini, Kur’ân’ın belagati itibariyle mucize olduğuna ilişkin bir meydan okuma şeklinde değerlendirmişlerdir. Oysa biliyorsunuz ki, ayetin lafzında Kur’ân’ın belagati itibariyle mucize olduğunun vurgulandığına ilişkin herhangi bir ipucu yer almadığı gibi, bir meydan okumanın izine de rastlanmamaktadır. Burada sadece Kur’ân’ın apaçık bir Arapça olduğundan ve Arap olmayan birinin bu tür bir belîğ açıklamayı yapmasının mümkün olmadığından söz ediliyor.

Sonra tefsir bilginleri diğer iki ayeti de şöyle yorumlamışlardır: Burada Allah’ın ayetlerine iman etmeyen, Resulü’nü (s.a.a) iftiracılıkla

suçlayan bu kâfirler tehdit ediliyor ve onlar için acıklı bir azabın olduğu haberi veriliyor. Ardından iftira ve yalanı kâfirlere yönelterek asıl iftiracı ve yalancıların kendileri oldukları, Allah'ın ayetlerine iman etmediklerinden dolayı iftiracı ve yalancı olmaya kendilerinin daha lâyık oldukları, Allah'ın da ayetlerine inanmayanları hidayete erdirmeyeceği ifade ediliyor.

Ardından bu yorumlarına dayanarak iki ayetin içerdiği sözcükler hakkında birtakım analizler yapmışlardır ki bu, onların gerçek anlamdan biraz daha uzaklaşmalarından başka bir işe yaramamıştır.

Oysa öğrenmiş oldun ki, böyle bir yaklaşım, müşriklerin kuşklarının giderilmesine ilişkin olarak sunulan cevabın yetersiz olmasıyla sonuçlanır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Osman b. Ebu'l-Asi'den şöyle rivayet etmiştir: “Resulullah Efendimizin (s. a.v) yanında oturuyordum. Birden gözlerini bir noktaya dikti ve dedi ki: Cebrail bana geldi ve bu ayeti surenin şu yerine yerleştirmemi emretti: *Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder... O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor.*”

Ben derim ki: Bu hadisi İbn Abbas aracılığıyla Osman b. Maz'un'dan (r.a) da rivayet etmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: Osman b. Maz'un'dan şöyle rivayet edilmiştir: “Ben, Resulullah'tan (s.a.a) utanıp çekindiğim için Müslüman olmuştum. Çünkü İslâm'ı o kadar bana anlatmıştı ki, sonunda Müslüman olduğumu belirtmek durumunda kalmıştım; fakat İslâm kalbime tam olarak yerleşmemişti. Bir gün Resulullah'ın (s.a.a) yanında bulunuyordum. O da derin bir düşünceye dalmıştı. Birden gözleri göğe doğru dikildi. Bir şeyi anlamaya çalışıyor gibiydi. Normal hâline dönünce, ne olduğunu sordum, buyurdu ki: ‘Evet, seninle konuştuğum sırada Cebrail'i havada gördüm ve bana şu ayeti getirdi: *Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder...*’ Peygamberimiz (s.a.a) ayeti bana sonuna kadar okudu, bunun sonucunda İslâm kalbime yerleşti.”

“Bunun üzerine Peygamber'in (s.a.a) amcası Ebu Talib'in yanına gittim ve bunu ona haber verdim. Dedi ki: ‘Ey Kureyş Oğulları! Mu-

hammed’e uyun ki, sizi doğru yola ilet sin. Çünkü o, üstün ahlâktan başka bir şeyi size emretmiyor.’ Sonra Velid b. Muğire’nin yanına geldim ve bu ayeti ona okudum. Dedi ki: ‘Eğer bunu Muhammed söylüyorsa, ne güzel söylüyor! Şayet Rabbi diyorsa, ne güzel diyor!’ Ardından yüce Allah, ‘*Gördün mü arkasını döneni? Azıcık verip sonra vermemekte direneni?*’ [Necm, 33-34] ayetini onun hakkında indirdi...”

Aynı eserde İkrime’den şöyle rivayet edilir: “Peygamber (s.a.a) bu ayeti Velid b. Muğire’ye okuyunca, ‘Ey kardeşimin oğlu, bir daha oku.’ dedi. Peygamberimiz (s.a.a) ayeti bir daha okuyunca Velid şöyle dedi: Bu okuduğunun bir tadı var, bir güzelliği ve parlaklığı var. Yukarısı meyve yüklü, aşağısı yemişlidir. Bu kesinlikle insan sözü olamaz.”

Tefsiru’l-Kummî’de müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail b. Müslim’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) adı geçen ayetle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “Allah’ın kullarına yönelttiği hiçbir emir yoktur ki, onda adalet ve iyiliğe yönelik bir emir olmasın.”

el-Burhan adlı tefsirde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Babaveyh’den, o da kendi rivayet zinciriyle Amr b. Osman’dan şöyle rivayet etmiştir: “Bir gün İmam Ali (a.s) arkadaşlarının yanına çıktığında, onların mürüvvet (erdem ve insanca davranış) hakkında konuştuklarını gördü. Dedi ki: ‘Neden bu hususta Allah’ın kitabına başvurmuyorsunuz?’ Dediler ki: ‘Ey Emîrû’l-Müminin, Kur’ân’ın neresinde bu meseleden söz ediliyor?’ Buyurdu ki: Şu ayet bu meseleyle ilgilidir: ‘*Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder...*’ Adalet, insafla davranmak; ihsan ise iyilik yaparak memnun etmek demektir.”

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de Amr b. Osman el-Asî kanalıyla İmam Ali’den (a.s) rivayet etmiştir. Ayrıca ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Neccar kendi tarih kitabında el-Uklî’den, o da babasından ve o da İmam Ali’den (a.s) bu hadisi rivayet etmiştir. ed-Dürrü’l-Mensûr’daki metin şöyledir: “Ali b. Ebu Talib bir topluluğun yanına vardığında, onların aralarında konuştuklarını gördü. ‘Ne konuşuyorsunuz?’ dedi. Dediler ki: ‘Mürüvvet (insanlık) hakkında konuşuyoruz.’ Buyurdu ki: Yoksa Allah’ın kitabı bu hususta size yetmiyor mu? Allah kitabında şöyle buyurmuştur: ‘*Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder...*’ Adalet, insafla davranmak; ihsan ise iyilik yaparak memnun etmek demektir.”

Ben derim ki: Birçok rivayette ise, “adalet”in tevhit veya şahadet cümlesi (Allah’ın birliğine ve Resulullah’ın peygamberliğine tanıklık etme), “ihsan”ın da velâyet olarak açıklandığını görüyoruz. Başka rivayetlerde de ahitleri bozmayla ilgili yasaklama, Ehlibeyt’in velâyeti üzerinde sabit kalmanın gerekliliği şeklinde yorumlanıyor.

Tefsiru’l-Kummî’de, *“Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz bir hayatla yaşatırız...”* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: “Güzel hayattan maksat kanaattir.”

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Ebu Umeyr’den, o bazı arkadaşlarından ve onlar da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: İmam’a denildi ki: “Ebu’l-Hattab senin şöyle dediğinden söz ediyor: Hakkı tanıdıktan sonra istediğin gibi amel et?” Buyurdu ki: “Allah Ebu’l-Hattab’a lanet etsin. Allah’a yemin ederim ki, ben öyle demedim. Ona şöyle dedim: Hakkı tanıdıktan sonra, hayır olarak dilediğini yap, bu senden kabul edilir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *‘Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi iş yaparsa, işte onlar cennete girer ve orada hesapsızca rızıklanırlar.’* [Mü’min, 40] Yine şöyle buyurmuştur: *Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz bir hayatla yaşatırız...”*

Ben derim ki: Ayetin anlamı ile ilgili olarak daha önce sunduğumuz açıklamaların aynısıdır bu.

el-Kâfi’de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir’den, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam’a, *“Kur’ân okuduğun zaman o kovulmuş Şeytan’dan Allah’a sığın. Çünkü onun, iman edip yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir egemenliği yoktur.”* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: “Ey Muhammed! Allah’a yemin ederim ki, Şeytan müminin bedenine musallat olur, ama dinine musallat olmaz. Nitekim Eyyüb Peygamber’in üzerine musallat kılınmıştı ve onun bedeninin görüntüsünü bozup çirkinleştirmişti; ama onun dinine musallat olmamıştı. İşte müminlerden bazılarının da bedenlerine musallat olur; ama dinlerine musallat olmaz.”

Dedim ki: “Yüce Allah’ın, *‘Onun egemenliği, sadece onu kendilerine veli edinenlere ve onu Allah’a ortak koşanlardır.’* şeklindeki sözünü nasıl anlamak gerekir?” Buyurdu ki: “Şeytan, Allah’a ortak koşanların hem bedenlerine, hem de dinlerine musallat olur.”

Ben derim ki: Aynı hadisi Ayyâşî Ebu Basir'den, o da İmam'dan (a.s) rivayet etmiştir. İfadenin orijinalinde geçen “bihi=onu” zahirinin [Şeytan'a değil de] Allah'a döndürülmesi, ayetle ilgili iki yorumdan birinin dayanağını oluşturmaktadır.

ed-Dürü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hâkim -sahih olduğunu belirterek-, ayrıca Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- İbn Abbas'tan, “*Ona ancak bir insan öğretiyor.*” ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: “Müşrikler, ‘Muhammed’e bu sözleri, birçok kitabı bulunan Abedeh b. Hadremî öğretiyor.’ diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onlara şu karşılığı verdi: *(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancısıdır; bu (Kur’ân) ise, apaçık bir Arapçadır.*”

Tefsiru'l-Ayyâşî’de belirtildiğine göre, Muhammed b. Uzame⁽¹⁾ es-Sayrafi, kendisine haber veren bir şahıstan, o da İmam Cafer Sadık’tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: “Yüce Allah Ruhü'l-Kudüs’ü yarattı. Öyle ki, yaratıkları içersinde kendisine ondan daha yakın birini yaratmamıştı. Bununla beraber, Allah katında yarattıklarının en saygını, en üstünü değildi. Allah bir işi dilediğinde, onu Ruhü'l-Kudüs’a ilka eder, o da yıldızlara. Böylece yüce Allah’ın⁽²⁾ sözü bunu açıklamaya yöneliktir: ‘*Andolsun ki biz, onların, ‘Ona ancak bir insan öğretiyor.’ dediklerini biliyoruz. (Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin*’ yani Hadremîoğulları’nın azatlısı Ebu Fukeyhe’nin ‘*dili yabancısıdır.*’ Bu adam yabancıydı, Allah’ın Peygamberi’ne (s.a.a) tâbi olmuş ve iman etmişti. Kendisi de Ehlikitab’a mensuptu. Bu yüzden Kureyşliler şöyle demişlerdi: ‘Allah’a andolsun ki, bu adam Muhammed’e öğretiyor; kendi lisanıyla bildiklerini ona öğretiyor.’ Yüce Allah da şöyle buyuruyor: *Bu (Kur’ân) ise, apaçık bir Arapçadır.*”

Ben derim ki: Bu adamla ilgili değişik rivayetler aktarılmıştır. Meselâ son olarak aktardığımız rivayette onun Hadremîoğulları’nın azatlısı Ebu Fukeyhe olduğu belirtiliyor. Önceki rivayette ise adamın adının Abedeh b. Hadremî olduğu belirtilmişti. Katade, bunun Abedeh b.

1- [el-Mizan nakline göre “Uzame” diye geçen ravinin ismi Tefsiru'l-Ayyâşî’de “Arame” olarak geçer. el-Burhan tefsirinde ise “Uzufir” şeklinde yer alır. Musahhih.]

2- Rivayetin bu son kısmı, Tefsiru'l-Ayyâşî’den naklen el-Burhan adlı tefsirde yer alır. Fakat tefsirin son dönemlerde basılan nüshasında yer almaz. [Bu durumda hadisin anlamı şöyle olur: “... Ruhü'l-Kudüs’e ilka eder, o da yıldızlara. Böylece yıldızlar o emir üzere hareket ederler. Musahhih.]

Hadremî olduğu ve Makis olarak adlandırıldığını belirtiyor. Süddî'den, onun Hadremîoğulları'nın kölesi bir Hristiyan olduğu, Tevrat ve İncil'i okuduğu, Ebu Bişr olarak adlandırıldığı rivayet edilmiştir. Mücahid'den adamın İbn Hadremî olduğu ve Rumca konuşan bir yabancı olduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas'dan da onun Mekke'de demircilik yaptığı, adının Bel'am olduğu ve yabancı bir dil konuştuğu, müşriklerin de bu adamın Peygamber'in (s.a.a) yanına girip çıktığını gördükleri, bu yüzden, "Ona bu sözleri Bel'am öğretiyor." dedikleri rivayet edilmiştir.

Bu rivayetlerden kesin olarak anlaşılan husus ise şudur: Bu adam, Hadremîoğulları'nın azatlısı Rum asıllı bir kimsedir. Mekke'de otururdu. Hristiyan'dı, Ehlikıtab'ın kaynaklarından da haberdardı. Ki Müşrikler onun hakkında, "Kur'ân'ı Peygamber'e o öğretiyor." diye iddia da bulunmuşlardı.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Dahhak'tan bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Müşrikler, 'Ona Selman-ı Farisî öğretiyor.' diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır.*"

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin Mekke inişli olması gerçeğiyle bağdaşmıyor.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbnu'l-Haraitî -Mesavi'l-Ahlâk adlı eserde- ve İbn Asakir -tarih kitabında- Abdullah b. Cerrad'dan şöyle rivayet ederler: Abdullah Resulullah'a (s. a.v) sorar: "Mümin zina eder mi?" Peygamberimiz (s. a.v), "Olabilir." der. Adam, "Mümin hırsızlık yapar mı?" diye sorar. Peygamberimiz (s. a.v), "Olabilir." diye cevap verir. Adam, "Mümin yalan söyler mi?" diye sorar. Peygamberimiz (s. a.v), "Hayır." der ve ardından şu ayeti okur: *"Yalanı ise, ancak... iman etmeyenler uydururlar."*

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İbn Abbas b. Hilal'dan, o da İmam Rıza'dan (a.s) nakleder ki, İmam yalancı bir adamdan söz ettikten sonra şöyle buyurdu: "Allah buyurmuştur ki: *Yalanı ise, ancak... iman etmeyenler uydururlar.*"

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيْمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيْمَانِ وَلَكِنْ
 مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ
 ﴿١٠٦﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ ۖ وَأَنَّ اللَّهَ لَا
 يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ
 وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ ۖ وَأُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي
 الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا
 فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا ۖ إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾
 يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ
 وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

106- Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, -kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç- bilakis kim göğsünü küfre açarsa, işte Allah'tan gelen bir gazap onların üzerinedir ve onlar için büyük bir azap vardır.

107- Bu (gazap ve azap), onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden dolayıdır.

108- İşte onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafil olanların da ta kendileridir.

109- Gerçekten onlar ahirette ziyana uğrayan kimselerdir.

110- Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için, elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

111- O gün herkes (Allah'ın huzuruna) gelip (çeşitli bahanelerle) kendisini savunur ve herkese, yaptığı tam olarak verilir ve onlara zulmedilmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde imandan sonra küfre girme, yani mürtet olma eylemine yönelik bir tehdit, sınavdan geçtikten sonra Allah yolunda sabredip cihat eden muhacirlere yönelik bir ödül vaadi yer almaktadır. Bu arada takiyenin hükmüne de değiniliyor.

106) Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, -kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç- bilakis kim göğsünü küfre açarsa, işte Allah'tan gelen bir gazap onların üzerinedir ve onlar için büyük bir azap vardır.

Ayetin orijinalindeki “mutmain” kelimesinin mastarı olan “el-itminan”; sükûna ermek, istikrar bulmak demektir. “Şeraha” sözcüğünün kökü olan “eş-şerh” de, açma ve yayma anlamına gelir. el-Müfredat'ta şöyle deniyor: “eş-Şerh sözcüğünün asıl anlamı, et ve benzeri şeyleri açıp yaymaktır. Araplar, ‘Şerahtu'l-lahme ve şerrahtuhu=eti kesip yaydım.’ derler. ‘Göğsü açmak (şerhu's-sadr)’ deyimini de buradan gelir. İlâhî nur, Allah tarafından gelen bir sükûnet, huzur ve Allah'tan olan bir ruh (rahmet) ile göğsü genişletmek yani. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ‘*Rabbim, benim göğsümü açıp genişlet.*’ [Tâhâ, 25], ‘*Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*’ [İnşirâh, 1], ‘*Allah kimin göğsünü İslâm'a açmışsa...*’ [Zümer, 22] Anlaşılması zor bir ifadeyi şerh etmek de, sözü açmak, gizli kalan anlamlarını ortaya çıkarmak anlamında kullanılan bir deyimdir.” (Alıntı burada sona erdi.)

“*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse,*” ifadesi, cümlelerin şart kısmını oluşturuyor, cevabını da, “*işte Allah'tan gelen bir gazap onların üzerinedir*” ifadesi oluşturmakta, buna da, “*ve onlar için büyük bir azap vardır.*” ifadesi atfedilmektedir. Şart cümlesinin ceza kısmındaki çoğul zamiri (aleyhim=onların üzerine) ise, şart ismi olan “men=kim” edatına dönüktür. Çünkü bu kelime, anlam itibariyle tekleri barındıran bir bütün mahiyetindedir.

“*Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç*” cümlesi, şartın genelliğine ilişkin bir istisna mahiyetindedir. Zorlamadan maksat, küfür sözünü söylemeye ve kâfır gibi görünmeye mecbur bırakılmadır. Çünkü kalbi zorlamak mümkün değildir. Bundan maksat da iman ettikten sonra küfre zorlanan ve kalbi iman ile mutmain olduğu hâlde zahiren küfrü benimsediğini göstermek zorunda kalan kimsenin genel değerlendirmenin dışında tutulduğunu vurgulamaktır.

“*Bilakis kim göğsünü küfre açarsa...*” Yani, her kim kalbini küfre açarsa, razı olarak ve özümseyerek küfrü kabul ederse... Bu cümle, az önceki istisnaya yapılan bir parantez nitelikli açıklama mahiyetindedir ve onu istidrak etmektedir [istisnada geçen bir manadan meydana gelebilecek şüpheyi gidermekte, cümledeki eksikliği telafi etmekte ve sanki istisnadan yeni bir şeyi istisna etmektedir]. Dolayısıyla bu sözle müstesna minh=kendisinden istisna edilen cümlelerin anlamına dönüş yapıyor. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: “Ben ‘*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse*’ ifadesiyle, kalbi imanla mutmain olduğu hâlde küfre zorlanan kimseyi kastetmiyorum; bilakis göğsünü küfre açan kimseyi kastediyorum.” Böylece istisna ve istidrak (istisnaya yapılan parantez nitelikli açıklama) ile cümlelerin içerdikleri şarta eksiksiz bir açıklık kazandırılmıştır. Zaten şart ve ceza cümlelerinin arasına istisnaya yer verilerek şartlı cümlelerin tamamlanmasından sonra zikredilmesine gerek duyulmamasının inceliği, hikmeti de budur.

Ancak bazı tefsir âlimlerine göre,⁽¹⁾ “*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse*” ifadesi, önceki ayette yer alan “*Yalanı ise, ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar.*” ifadesinden bedeldir. “*İşte yalancılar onlardır.*” ifadesi de bir ara cümleciktir ve “*(inkâra)*

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 636.]

zorlanan kimse değil” ifadesi, bundan istisna edilmiştir. “Kim göğsünü küfre açarsa” ifadesi ise gramer açısından mübtedadır, haberi veya haber yerine geçen ifade de, “Allah’tan gelen bir gazap onların üzerindedir.” ifadesidir.

Buna göre kastedilen anlam da şudur: “Yalanı, ancak iman ettikten sonra Allah’ı inkâr edenler uydururlar. Ancak kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde inkâra zorlanan başka.” Bu noktada açıklama sona ermiş ve yeni bir açıklama şu ifadeyle başlamıştır: “Her kim göğsünü küfre açarsa, işte Allah’tan gelen bir gazap onların üzerinedir.”

Fakat sağlam mantık bu değerlendirmedeki saçmalığı yanıtlamada yeterlidir, aklın böyle bir saçmalığı kabul etmesi mümkün değildir.

107) Bu (gazap ve azap), onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah’ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden dolayıdır.

Burada Allah’ın gazabının onların üzerine inmesinin ve büyük azabın onlar hakkında kesinlik kazanmasının sebebi açıklanıyor. Çünkü onlar hayvanlara özgü zevk alma dürtüsünden başka gayesi bulunmayan maddî bir yaşamadan ibaret olan dünya hayatını tercih ettiler. Ahiret yerine nefsin arzularını tatmin etmenin peşinden koşmayı yeğlediler. Oysa ahiret hayatı sürekli bir hayattır, Allah katında ebedî bir yaşam sürdürmektir. Ki insanın dünyadaki hayatının gayesi budur.

Diğer bir ifadeyle; onlar sadece dünyayı istediler, ahiretten büsbütün koptular ve ahireti inkâr ettiler. Allah da kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez. Allah onları hidayete erdirmedeği için de mutluluk, cennet ve ilâhî hoşnutlukla sonuçlanan yoldan saptılar. Böylece Allah’tan gelen gazabın ve büyük bir azabın içine düştüler.

108) İşte onlar, Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafil olanların da ta kendileridir.

Burada dünya hayatını ahirete tercih etmenin ve Allah’ın yol göstericiliğinden yoksun kalmanın; Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerin, dolayısıyla gafiller olarak adlandırılan insanların bir özellikleri olduğuna işaret ediliyor.

Çünkü onlar kendileri için bir hedef olarak dünya hayatını seçmekle ve dolayısıyla kendilerini ahirete yöneltecek bir hidayetten yoksun

kalmakla ahiretten kopuverdiler, dünyaya asılıp kaldılar, dünyayı varlıklarının hedefi hâline getirdiler. Böylece akılları ve duyuları dünyada donup kaldı, dünyanın ötesine geçemez oldu, dünyanın ötesindeki ahireti algılayamaz hâle geldi. Bu yüzden ibret alacakları şeyleri görmüyorlar, öğütlere kulak vermiyorlar ve ahirete ulaşmalarını sağlayacak kanıtı kavramıyorlar.

İşte bunlar kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlü kimselerdir. Ne kalpleri, ne kulakları, ne de gözleri ahireti gösteren kanıtları algılar. Ahiretten gafildirler, ahiretle ilgili hiçbir şeye ilgi göstermezler.

Bundan da anlaşılıyor ki, önceki ayette yer alan nitelik, tefsirini sunduğumuz bu ayetin içerdiği mühürlenme ve gafil olmayı tanıtıcı, analiz edici mahiyettedir. Şu hâlde dünyaya bağlanmaları sonucu yüce Allah'ın onları hidayete erdirmemesi, mühürlenme ve gaflet içinde olmanın anlamını ifade eden somut bir durumdur. Buna göre mühürleme, fiil olarak Allah'a nispet edilen bir husustur, yüce Allah onları cezalandırmak amacıyla bunu yapmıştır. Gaflet ise bizzat onların kendilerine nispet edilen bir niteliktir.

109) Gerçekten onlar ahirette ziyana uğrayan kimselerdir.

Çünkü dünyadayken sermayelerini zayi ettiler, böylece ahirette yaşamlarını sürdürecekleri bir gıdaları olmaksızın kalakaldılar. Hûd Suresi'nde de benzeri sahne canlandırılarak buradakine benzer bir ifade kullanılmıştır: “*Gerçekten onlar ahirette en çok ziyana uğrayacak kimselerdir.*” (Hûd, 22) Hûd Suresi'ndeki ifadenin daha sert olmasının nedeni, orada sayılan olumsuz niteliklerine, bir de Allah yolundan insanları alıkoymalarının eklenmiş olması olsa gerektir. Adı geçen ayete ilişkin açıklamalara başvurulabilir.

110) Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için, elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Ayetin orijinalindeki “futinû” kelimesinin kökü olan “el-fitneh” sözcüğü, aslında altının eritilip saf hâle getirilmesi ve yabancı maddelerden ayıklanması amacıyla ateşe atılması anlamına gelir. Sonra gitgide mutlak anlamda her türlü belâ ve işkence etme anlamında da kullanılır olmuştur. Kureyşliler ve Mekke'nin müşrikleri müminleri dinlerinden döndürmek için işkenceden geçiriyorlardı, akla gelebilecek

her türlü eziyeti yapıyorlardı. Bazen bu tür işkenceler altında ölenler de oluyordu. Nitekim Ammar'ı ve anne-babasını da işkenceden geçirmiş, sonunda Ammar'ın anne ve babası dayanamayıp ölmüşlerdi. Ammar da görünürde dinden dönmüş gibi yaparak uyguladığı takiye sayesinde müşriklerden kurtulmuştu. İşte yukarıdaki ayetler bu olaylar üzerine inmiştir ki, inşaallah rivayetler bölümünde bunlara işaret edeceğiz.

Bundan da anlıyoruz ki, tefsirini sunduğumuz bu ayet, bundan önce yer alan *“kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç”* ifadesiyle bağlantılıdır ve bir anlamda şöyle demektir: Bütün bunlardan sonra Allah baskılara uğratıldıktan sonra cihat eden, sabreden ve hicret eden müminleri bağışlayan, onlara merhamet edendir.

“Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için” ifadesinde, eziyetlere uğratıldıktan sonra hicret edenlere, kıyamet günü bağışlanacakları, merhamete uğratılacakları vaat ediliyor. Buna karşılık başkaları da o gün tam bir hüsrana uğramakla tehdit ediliyorlar. Bu ödülün ise, hicretten sonra cihat ve sabırla kayıtlandırıldığını görüyoruz.

“Elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.” ifadesi, ayetin uzunca giriş kısmının özeti mahiyetindedir. Bu özete yer verilmesinin nedeni de, giriş kısmıyla sonuç kısmı arasında bir bağlantının sağlanmasıdır. Bu arada pekiştirme işlevini de görmektedir. Bu tıpkı şöyle demeye benziyor: “Zeyd evdedir. Zeyd şöyle şöyle evdedir.” Ayrıca açıklamanın içinde yer verilen kayıtların hüküm üzerinde belirleyici rol oynadıklarını da ifade etmektedir. Şu hâlde yüce Allah, hicret etmedikçe onlardan razı olmaz, arkasından cihat edip sabır göstermedikçe de hicretlerinden razı olmaz.

111) O gün herkes (Allah'ın huzuruna) gelip (çeşitli bahanelerle) kendisini savunur ve herkese, yaptığı tam olarak verilir ve onlara zulmedilmez.

Kıyamet günü herkesin gelmesi, buyruğuna boyun eğilen yüce hükümdarın huzuruna getirilmekten kinayedir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Onlar getirileceklerdir.”* (Sâffât, 127) Ayetin orijinalinde geçen “nefsiha=kendisini” ifadesindeki zamir “nefs=herkes”e dönüktür. Nefsin, kendi zahirine izafe edilmesinin edebiyat kuralları açısından bir sakıncası yoktur. Çünkü “nefs” ifadesiyle bazen insanın şahsı kastedilir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Men katele nefsen bi-gayri*

nefsin=Kim, bir cana... karşılık olmaksızın bir canı öldürürse...” (Mâide, 32) Bazen de pekiştirme anlamı kastedilir. O zaman da anlamını, kendisinden önce yer alıp da pekiştirilen insan veya başka bir varlık belirginleştirir. Nitekim “el-İnsan nefsu=İnsan, kendisi...; el-ferasu nefsu=at, kendisi...; el-haceru nefsu=taş, kendisi...; es-sevadu nefsu=siyah, kendisi...” veya “Nefsu’l-insani, nefsu’l-ferasi, nefsu’l-haceri, nefsu’s-sevadi=İnsanın kendisi, atın kendisi, taşın kendisi, siyahın kendisi” şeklinde kullanılır. Buna göre “an nefsiha=kendisini” ifadesinde muzaf/izafe olan (nefs) ikinci anlamdadır (yani kendisi), muzaf ileyh (“ha” zamiri) de birinci anlamdadır (yani şahıs). Böylece zamire yer verilerek lafzın izafeyle tekrar edilmesinden doğan nahoş manzara da ortadan kaldırılmış oluyor. Bu kadarını sunmamız yeterlidir. Dolayısıyla müfessirlerin yer verdikleri uzun açıklamalara gerek duymuyoruz.

“O gün herkes (Allah’ın huzuruna) gelip (çeşitli bahanelerle) kendisini savunur” cümlesindeki zarf (yevme), bundan önceki ayette yer alan *“çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.”* ifadesiyle ilintilidir. Ayetin orijinalinde geçen “tücâdilu an nefsiha” ifadesi, nefsin kendini savunması anlamındadır. Oysa dünyada nefsin unutarak nefsi dışında her şeye bağlanmasının tersine burada öyle bir ortamdır ki, kendisinden başka her şeyi unutmıştır. Bunun tek nedeni, o gün işin gerçeğinin olanca çıplaklığıyla ona aşikâr olmasıdır. O da şudur: İnsanın, kendisinden başkasıyla uğraşmasının imkânı yoktur ve gerçekte sadece kendisiyle uğraşması gerekmektedir.

İşte o gün herkes gelir ve hesaba çekilmek üzere hazır olur. Öyle bir hâlde ki, kendini savunmak için didinir, bulabildiği bütün bahanelerle ısrarla canını kurtarmaya çalışır.

“Ve herkese, yaptığı tam olarak verilir ve onlara zulmedilmez.” ifadesinin orijinalindeki “tüveffa” kelimesiyle aynı anlama gelen “et-tevfıyeh”, bir hakkın eksiksiz olarak tam verilmesi demektir. Ayette, tam ödeme, amelin kendisiyle ilintilendirilerek, *“herkese, yaptığı tam olarak verilir”* denilmiştir. Böylece verilenin aslında amelin kendisi olduğu, üzerinde bir değişiklik yapılmadığı, başka bir şeyle değiştirilmediği belirtiliyor. Bu da noksansız, tam adaletin ta kendisidir. Çünkü hak edilene herhangi bir şey eklenmediği gibi, ondan bir eksiltmeye de gidilmemiştir. Bu nedenle hemen arkasından *“ve onlara zulmedilmez.”* ifadesine yer verilmiştir.

Bu ayette iki hususa işaret edilmektedir:

Birincisi: Kıyamet günü hiçbir nefis, bir başkasını savunmaz; tersine, sadece kendisiyle uğraşır; başkasıyla ilgilenecek zamanı olmaz. Nitekim başka ayetlerde buna şöyle işaret edilmiştir: “*O gün bir dost dostuna hiçbir yarar sağlayamaz.*” (Duhân, 41), “*O gün ne mal, ne de oğullar fayda verir.*” (Şuarâ, 88), “*Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı gün...*” (Bakara, 254)

İkincisi: Savunmanın, nefsin hak ettiği cezayı almasını engelleme hususunda hiçbir yararı olmaz. Çünkü nefsin aldığı ceza işlediği amelin kendisidir. Bu ilintiyi değiştirmenin imkânı yoktur ve bu hiçbir şekilde zulüm değildir.

AYETLERİN HADİSLERİN IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: “Resulullah (s. a.v) Medine'ye hicret etmek istediği zaman ashabına şöyle dedi: Benden uzaklaşıp dağılın. Yapabilen beklesin ve gecenin sonuna doğru yola çıksın, gücü olmayansa gecenin ilk saatlerinde gitsin. Benim herhangi bir yerde konakladığımı duyarsanız, derhal gelip bana katılın.”

“Peygamberimizin (s. a.v) müezzini Bilal, Habbab, Ammar ve Kureyş'ten Müslüman olmuş bir cariye sabaha kadar Mekke'de beklediler. Müşrikler ve Ebu Cehil onları yakaladılar. Bilal'den İslâm'ı inkâr etmesini istediler. Bilal bunu kabul etmedi. Bunun üzerine demir bir zırhı kızgın güneşin altında bekleterek kızgın hâle getirdikten sonra çıplak vücuduna giydirdiler. Zırhı giydirenlerken Bilal, ‘Allah birdir, Allah birdir.’ diyordu. Habbab'ı ise dikenler arasında sürüklüyorlardı.”

“Ammar ise, takiye yaparak onları memnun edecek bir söz söyledi. Cariyeye gelince, Ebu Cehil yere dört kazık çakarak onu bu kazıklara bağlayarak gerdi, sonra da avret yerine bir mızrak saplayarak onu öldürdü. Ardından Bilal'i, Habbab'ı ve Ammar'ı serbest bıraktılar. Bunlar gidip Resulullah'ın (s. a.v) bulunduğu yerde ona katıldılar ve başlarına gelenleri anlattılar. Ammar canını kurtarmak için müşriklere söylediği o sözlerden dolayı büyük bir rahatsızlık duyuyordu. Resulullah (s. a.v) ona dedi ki: ‘O sözü söylerken kalbin ne durumdaydı? Söylediğin sözden dolayı açılıp ferahladı mı, yoksa sıkıntı mı hissetti?’ Ammar, ‘Hayır, açılıp ferahlamadı.’ dedi. Bunun üzerine yüce Allah,

‘kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç.’ ayetini indirdi.”

Ben derim ki: Rivayette sözü edilen cariyeye, Ammar’ın annesi Sümeyye’dir. Beraberlerinde Ammar’ın babası Yasir de vardı. Bir görüşe göre, Ammar’ın annesi ve babası İslâm’ın ilk iki şehididir. Yasir ve Sümeyye’nin işkenceyle öldürülmeleri ve Ammar’ın takiyeye başvurarak küfür sözünü söylemek suretiyle canını kurtarması ve yukarıda tefsirini sunduğumuz ayetin Ammar’ın bu olayı üzerine inmesi ile ilgili rivayetler müstefiz (çok sayıda) düzeyindedir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn Sa’d, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem, İbn Mürdeveyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserinde- Ebu Ubeyde b. Muhammed b. Ammar kanalıyla babasından şöyle rivayet etmişlerdir: “Müşrikler Ammar b. Yasir’i yakaladılar ve Peygamberimize (s.a.a) sövünceye ve ilâhları hakkında övücü sözler söyleyinceye kadar onu bırakmadılar. İstediklerini yapınca serbest bıraktılar.”

“Ammar, Peygamberimizin (s. a.v) yanına gelince, Peygamberimiz (s. a.v) ona dedi ki: ‘Geride ne bıraktın?’ Dedi ki: ‘Kötülük bıraktım. Sana sövmedikçe ve onların ilâhları hakkında övücü sözler söylemedikçe beni bırakmadılar.’ Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: ‘Bunu yaptığın sırada kalbini nasıl buldun?’ Dedi ki: ‘İmanla sükûnete erip istikrar bulmuş olarak buldum.’ Bunun üzerine Peygamberimiz (s. a.v) şöyle buyurdu: ‘Eğer sana tekrar işkence ederlerse, sen de aynısını yap.’ Bu olay üzerine, *‘kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç.’* ayeti indi.”

Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde İbn Abbas ve Katade’den şöyle rivayet edilir: Bu “ayet inkâra zorlanan bir grup Müslüman hakkında inmiştir. Bu grup Ammar, babası Yasir, annesi Sümeyye, Süheyb, Bilal ve Habbab’dan oluşuyordu. Uygulanan işkence sonucu Ammar’ın babası ve annesi öldü. Ammar ise, diliyle onların istediklerini söyleyerek canını kurtardı. Sonra yüce Allah, Resulü’ne (s.a.a) olayı bildirdi. Bunun üzerine bazıları, ‘Ammar küfre girdi.’ dediler. Resulullah (s.a.a) bunlara şu karşılığı verdi: Asla! Ammar, baştan ayağa kadar iman doludur, iman onun etine ve kanına karışmıştır.”

“Ammar ağlayarak Resulullah’ın (s.a.a) yanına geldi. Resulullah (s.a.a) ona dedi ki: ‘Arkanda ne bıraktın?’ Ammar, ‘Kötülük bıraktım

ya Resulallah! Sana sövmedikçe ve onların putlarını övmedikçe beni bırakmadılar.' dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) bir yandan Ammar'ın gözyaşlarını silerken, bir yandan da şunları söyledi: 'Eğer bir daha sana bunları yaparlarsa, sen de onların istediklerini söyle.' Yukarıdaki ayet bu olay üzerine nazil olmuştur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Sa'd, Ömer b. Hakem'den şöyle rivayet etmiştir: "Ammar b. Yasir, ne dediğini bilmeyecek kadar kendinden geçirilinceye dek işkenceden geçiriliyordu. Süheyb ne dediğini bilmeyecek kadar kendinden geçirilinceye dek işkenceden geçiriliyordu. Ebu Fukeyhe ne dediğini bilmeyecek kadar kendinden geçirilinceye dek işkenceden geçiriliyordu. Bilal, Amir, İbn Fuheyre ve diğer bazı Müslümanlar da aynen işkenceden geçiriliyorlardı. İşte onlar hakkında şu ayet nazil olmuştur: *Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için...*"

Ben derim ki: Bazı rivayetlerde bu Müslümanlar arasında Abbas b. Ebu Rabîa, diğer bazısında o ve Velid b. Ebu Rabîa, Velid b. Velid b. Muğire, Ebu Cendel b. Süheyl b. Amr'ın adı geçer. Bu rivayetler içinde en geneli ve kapsamlısı İbn Abbas'tan aktarılan şu rivayettir: "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.a) ashabından işkenceye uğratılan kimseler hakkında inmiştir: *Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için...*"

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Amr ez-Zübeyrî'den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "İman açısından kalpte oluşması zorunlu olan durum, Allah'tan başka ilâh olmadığını, O'nun bir ve ortaksız olduğunu, tek ilâh olduğunu, eş ve çocuk edinmediğini, Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğunu ikrar etmek, bilmek, bu ikrar ve bilgi esasına dayalı olarak kalbinde bir akit oluşturmak, bu inanca razı olmak ve teslim olmaktan ibarettir. Allah katından gelen peygamberleri ve kitapları onaylamaktır. İşte Allah'ın iman hususunda kalp için farz olarak öngördüğü görev bu gerçekleri ikrar ve bilmektir. Bu, kalbin amelidir. Şu ayette de bu gerçeğe işaret ediliyor: *-Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulunduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç- bilakis kim göğsünü küfre açarsa...*"⁽¹⁾

1- [el-Kâfi, c. 2, s. 33, bab: 19, hadis: 1.]

Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Mes'ade b. Sada-ka'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) denildi ki: "İmam Ali'nin (a.s) Kûfe minberinde şunları söylediğini rivayet ediyorlar: 'Ey insanlar! Yakında sizden beni sövmeniz istenecek. Bu isteklerini yerine getirin. Bir de benden teberri etmeniz, her türlü bağınızı kesmeniz istenecek. Sakın benden teberri etmeyin.' Bu rivayet doğru mudur?" İmam Cafer Sadık (a.s), "İnsanlar Ali (a.s) adına ne çok yalan söylüyorlar." dedikten sonra şöyle dedi: "O, aslında şunları söylemişti: 'Yakında beni sövmeniz istenecek, bunu yapabilirsiniz. Sonra benimle her türlü ilişkinizi kesmeniz (teberri etmeniz) istenecek. Şunu bilin ki, ben Muhammed'in (s.a.a) dini üzereyim.' Benimle ilişkilerinizi kesmeyin, şeklinde bir ifade kullanmamıştır.

Soruyu soran adam şöyle dedi: "İnsanın, Ali'den teberri etmektense ölmeyi tercih etmesini nasıl görüyorsun?" İmam buyurdu ki: "Allah'a yemin ederim ki, böyle bir zorunluluğu yoktur. Yapması gereken, Ammar b. Yasir gibi davranmaktır. Mekkeliler onu küfre zorlamışlar ve o kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde onların isteklerini yerine getirmişti. Peygamberimiz (s.a.a) bu olay üzerine ona şöyle demişti: Ey Ammar! Eğer bir daha seni bu sözü söylemeye zorlarlarsa, onların isteklerini yerine getir. Çünkü Allah seni şu sözlerle mazur saymıştır: *'Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan hariç.'* Ve sana, müşrikler yine işkence ederlerse, senin de onların isteklerini yerine getirmeni emretmektedir."⁽¹⁾

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir hadisi Ayyâşî kendi tefsirinde Ma'mer b. Yahya b. Salim kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. İmam Cafer Sadık'ın yukarıda geçen "Ve sana, müşrikler yine işkence ederlerse, senin de onların isteklerini yerine getirmeni emretmektedir." şeklindeki sözleri ayetten algılanan bir mesajdır. Çünkü ayette belli bir şahısla ilgili bir istisnaya yer verilmemiş, bilakis bir tavır ön plana çıkarılmıştır. O da kalbi imanla sükûnete erip istikrar bulan bir kimsenin inkâra zorlanması durumudur. Bunun, Peygamberimizin (s.a.a) emretmesi gibi, Allah tarafından yöneltlen bir emir olması durumuna gelince, bunun izahı şöyle olsa gerektir: Ayette yer alan istisna durumu, açık bir şekilde küfür sözünü zorlama anında söylemenin

caiz olduğunu ifade etmektedir. Bir şeyi yapmak caiz olduğu hâlde, bu ruhsatı kullanmamak -ki, kendini ölüme atmak, tehlikeye maruz bırakmak demektir- uygun değildir. Dolayısıyla bu cevaz, mubahlıkla değil de farzlıkla birleşir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Amr b. Mervan'dan şöyle rivayet edilmiştir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: “Dört şeyin sorumluluğu ümmetimin üzerinden kaldırılmıştır: Yanılmaları, unutmaları, zorlanmaları ve güç yetiremedikleri. Allah, kitabında buna şu şekilde işaret etmiştir: *Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan hariç.*”

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ
كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا
كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ
الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا
وَأَشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ
الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ
وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ السِّنْتُكُمْ
الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۚ إِنَّ الَّذِينَ
يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ۖ ﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ
مِنْ قَبْلُ ۚ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ
رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا
إِنَّ رَبَّكَ مِنَ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا
لِلَّهِ حَنِيفًا ۖ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۚ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ ۖ اجْتَبَيْهِ
وَهْدِيهِ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَاتَّبَعْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَإِنَّهُ

فِي الْآخِرَةِ لِمَنِ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ
 إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾ إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ
 عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا
 كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾ ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ
 الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ
 سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا
 عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا
 صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ
 ﴿١٢٧﴾ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

112- Allah, bir şehri örnek verdi: (Halkı) güven ve huzur içinde idi, rızkı da temiz ve bol şekilde her yerden geliyordu. Sonra onlar Allah'ın (bu) nimetlerine nankörlük ettiler, Allah da yaptıklarından dolayı onlara açlık ve korku elbisesini tattırdı (azıcık açlık ve korku ile onları kuşattı).

113- Andolsun ki onlara, kendilerinden bir elçi geldi de onlar onu yalanladılar. Bunun üzerine zalim oldukları hâlde azap onları yakaladı.

114- Öyleyse Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olanlarını yiyin ve eğer (siz müminler) yalnız O'na ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetine şükredin.

115- O size, sadece leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve haddi aşmadan (bunları yemeye) mecbur kalırsa, (bunlardan yiyebilir; çünkü) kuşkusuz, Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

116- Allah'a karşı yalan uydurasınız diye dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle, "Bu helâldir ve bu haramdır." demeyin. Kuşkusuz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler.

117- (Onların elde ettikleri) azıcık bir faydalanmadır ve onlara acı bir azap vardır.

118- Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık ve onlara biz zulmetmedik; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

119- Sonra şüphe yok ki Rabbin, cahillikle kötülük yapan, sonra da bunun ardından tövbe eden ve kendilerini düzelten kimselere karşı, elbette Rabbin, ondan (tövbeden) sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

120- Gerçekten İbrahim, Allah'a kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.

121- Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. (Çünkü) Allah onu (ayırıp kendisi için) seçmiş ve doğru yola iletmmişti.

122- Ona dünyada güzel bir yaşam verdik ve şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir.

123- Sonra da sana şunu vahyettik: "Hanif (orta yolda) olan İbrahim'in dinine uy. O, müşriklerden değildi."

124- Cumartesinin (ibadet amacıyla tatil olması) hükmü, (farz olduktan sonra) onun hakkında ayrılığa düşen Yahudilere (bir imtihan vesilesi) kılınmıştı. Kuşkusuz, kıyamet günü Rabbin, onların ihtilâfa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir.

125- Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış. Kuşkusuz Rabbin, kendi yolun-

dan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir.

126- Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işken-
cenin misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabre-
denler için daha hayırlıdır.

127- (Ey Resulüm!) Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın
yardımı iledir. (İnanmıyorlar diye) onlardan dolayı üzülmeye ve
kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme.

128- Çünkü şüphe yok ki Allah, takvalılar ve iyilerle bera-
berdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bundan önceki hüküm ayetlerinin devamı niteliğindeki bu ayetler-
de, yenmesi haram ve helâl olan yiyecekler zikrediliyor. Bunun yanı
sıra Allah'ın izni olmaksızın insanların kendi keyiflerine göre bazı şey-
leri helâl, bazı şeyleri de haram kılmaları yasaklanıyor. Bu arada, Yahu-
diler için konulup da sonraları neshedilen (yürürlükten kaldırılan) bazı
hükümlerden söz ediliyor. Bu bakımdan daha önce, “*Bir ayetin yerine
başka bir ayeti getirdiğimizde...*” ayetinde sözü edilen nesih olayına
bir göndermede bulunulduğunu da söyleyebiliriz. Bunun yanında, Hz.
Peygamber'e (s.a.a) indirilen dinin, Hz. İbrahim'e (a.s) indirilen dinin
aynısı olduğuna, denge (orta) ve tevhit esasına dayandığına, Yahudile-
rin işledikleri haksızlıkların bir cezası olarak konulan ağır hükümlerin
bu dinden kaldırıldığına işaret ediliyor.

Ayetler grubunun sonunda, cezalandırmada adalete göre hareket
edilmesi emrediliyor, sabra ve sevabı Allah'tan ummaya çağrılıyor.
Günahlardan korunup sakınmaları ve iyi davranışlar sergilemeleri du-
rumunda kendilerine zafer verileceği, yardım edileceği ve başkasına
ihtiyaçlarının olmayacağı müjdesi veriliyor.

**112) Allah, bir şehri örnek verdi: (Halkı) güven ve huzur
içinde idi, rızık da temiz ve bol şekilde her yerden geliyordu.
Sonra onlar Allah'ın (bu) nimetlerine nankörlük ettiler, Allah
da yaptıklarından dolayı onlara açlık ve korku elbisesini tattır-
dı (azıcık açlık ve korku ile onları kuşattı).**

Ayetin orijinalinde geçen “rağaden”, geniş imkânlı ve güzel yaşama demektir.

Burada yüce Allah, bir ülkeyi, bir yerleşim bölgesini örnek veriyor. Bu ülkeye ihtiyaç duyduğu bütün hayat nimetleri verilmiş, bütün bunları da onlara bir peygamber göndererek tamama erdirmiştir. Peygamber ise onları dünya ve ahiretleri için yararlı olan dine inanmaya davet ediyor. Ama onlar, Allah’ın kendilerine sunduğu nimetleri inkâr ederek peygamberini yalanlıyorlar. Bunun üzerine yüce Allah, onlara verdiği nimeti azaba dönüştürüyor, peygamberi yalanlamaları şeklinde işledikleri zulümlerinin bir karşılığı olarak onlara azap ediyor. Bu örnekte bol bol bahşedilen Allah’ın nimetlerine karşı nankörlükten ve indirdiği ayetlerinin inkâr edilmesinden sakınılması gerektiği mesajı veriliyor.

Bu örneğin bir bakıma biraz sonra zikredilecek helâl ve haram yiyeceklerle ilgili bölümün girişi ve ön hazırlığı olduğu anlaşıyor. Bütün bunları ayetlerin akışından algılıyoruz. Çünkü geçen her ayet dikkatlerimizi bir sonraki ayete çekiyor.

Bir görüşe göre, sözü edilen yerleşim biriminden maksat, Mekke kentidir. Yüce Allah bu kentin üzerine bol bol nimet bahşetmişti. Ama kent halkı kendilerine gönderilen elçiyi yalanladıkları ve Allah’ın nimetlerini inkâr ettikleri için Allah onları yedi sene açlıkla cezalandırmıştı. Böylece geniş nimetlerin ardından kıtlıkla geçen bir dönem yaşamışlardı. Peygamberimiz (s.a.a) onlara bedduada bulunduğu için de kafileleri saldırılara uğrayıp talan ediliyordu. Bu görüş Mecmau’l-Beyan’da zikredilmiş ve İbn Abbas, Mücahid ve Katade’ye nispet edilmiştir.

Doğrusu, ayette verilen örneğin rivayette sözü edilen olaya uyarlanması hususunda bir problem yoktur; ancak ayetlerin akışı, anlatılan olayın genel bir örnek olmasını, bizim de açıkladığımız hususa yönelik bir giriş ve ön hazırlık olmasını gerektirmektedir.

Şu hâlde, *“Allah, bir şehri örnek verdi: (Halkı) güven ve huzur içinde idi, rızkı da temiz ve bol şekilde her yerden geliyordu.”* ifadesi, adı geçen yerleşim bölgesini ardışık üç nitelikle niteliyor. Ancak ortadaki nitelik -ki huzurlu olma durumudur- diğer ikisinin arasında onları birbirine bağlayan bir nitelik özelliğini taşımaktadır. Çünkü bir yerleşim bölgesi kötü niyetli toplulukların saldırıları, yağmalar, adam öldürmeler, çocukların kaçırılıp esir edilmeleri, mal varlıklarının talan edilmesi gibi tehlikelerden yana güvenli olduğu, aynı şekilde depresim ve benzeri

doğal afetler hususunda güvenlilik vasfına sahip olduğu zaman huzurlu olur, sükûnet içinde yaşar ve orada yaşayanlar yurtlarını terk edip dağılma gereğini duymazlar.

Bir memleketin huzurlu olmasının en doruk noktası da, oraya her yerden bol ve temiz rızkın akması; halkın geçimlerini sağlamak için gurbet ellere gitmek, çölleri, denizleri aşmak ve akıl almaz zorluklara katlanmak zorunda kalmamasıdır.

Yerleşim bölgesinin sözü edilen güvenlilik, huzurluluk ve her yandan bol ve temiz rızık almak şeklindeki üç niteliğe sahip olması, bütün maddî ve şeklî nimetlere tam, eksiksiz ve mükemmel bir düzeyde sahip olması demektir. Sonraki ayette yüce Allah'ın bu yerleşim bölgesini manevî nimetlerle de desteklediğini görüyoruz: “*Andolsun ki, onlara, kendilerinden bir elçi geldi...*” Dolayısıyla bu şehir, yüce Allah'ın oraya olan nimetlerini tamamladığı ve mükemmelleştirdiği bir yerleşim bölgesidir.

“*Sonra onlar Allah'ın (bu) nimetlerine nankörlük ettiler, Allah da yaptıklarından dolayı onlara açlık ve korku elbisesini tattırdı.*” Allah'ın nimetlerinden söz edilirken, “en'um” şeklindeki cem-i killet⁽¹⁾ çoğul kalıbının kullanılmış olması, ayette sözü edilen nimet sınıflarına işaret etme amacına yöneliktir. Güvenlik, huzur ve bol rızık almak yani. Tattırmak, bir şeyi az miktarda dokundurmaktan kinayedir. Açlık ve korkunun tattırılması ile verilmek istenen mesaj şudur: Size bunları tattıran, bunu katlayarak vermeye ve güç yetiremeyeceğiniz şekilde çoğaltmaya da kadirdir. Nasıl olmasın ki? Çünkü O, öyle bir kimsedir ki, bütün kudret O'nundur.

Elbisenin bedeni kaplayıp kuşatması gibi kaplayıcılık ve kuşatıcılık anlamını ifade eden “libas=giysi” sözcüğünün açlık ve korku kavramlarına izafe edilmesinden anlaşılıyor ki, Allah'ın onlara ulaştırıp tattırdığı açlık ve korkunun bu kadarı bile, giysinin insan bedenini kaplaması gibi onları bürümüştür. Hâlbuki yüce Allah bundan fazlasını da onlara yapabilir. Çünkü O'nun karşı konulmaz gücü ve üstünlüğü sonsuz, buna karşılık onların zilletleri ve basitlikleri de sonsuzdur.

Ve ayet, “*yaptıklarından dolayı*” ifadesiyle son buluyor. Bununla şükretme ve nankörlük etme tavırlarının karşılıklarının verilmesinde esas alınan ilâhî yasanın hâlâ geçerli olduğu anlatılıyor.

1- [Cem-i killet: Karinesiz, 10 ve 10'dan aşağısı için, karine ile de 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur. Cem-i kisret: 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur.]

Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah bir şehri örnek verdi. Bu şehrin halkı canları, namusları ve malları açısından her türlü kötülük ve olumsuzluktan yana güvendeydiler, huzur içindeydiler. Hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın güzel ve bol bir rızık dünyanın dört bir yanından onlara doğru akıp geliyordu. Rızıklarını elde etmek için uzun yolculuklara çıkmaları, gurbet ellere gitmeleri gerekmiyordu. Derken bu şehrin halkı kendilerine sunulan bu ilâhî nimetlere nankörlük ettiler, yüce Allah'a şükretmediler. Bunun üzerine yüce Allah bu nimetleri geri almak suretiyle azabından az bir miktarını, yani kendilerini sarıp kuşatan açlık ve korkuyu onlara verip tattırdı. Çünkü nimetlere karşı nankörlük etmek şeklindeki tavırlarını sürdürüyorlardı ve nankörlüklerinin cezası olarak böyle bir azabın onlara tattırılması gerekiyordu.

113) Andolsun ki onlara, kendilerinden bir elçi geldi de onlar onu yalanladılar. Bunun üzerine zalim oldukları hâlde azap onları yakaladı.

Yukarıda sözü edilen maddî nimetlere ek olarak burada söz konusu yerleşim bölgesinin halkına sunulan manevî nimetlerden bahsediliyor. Ki bunda onların hem dünya, hem de ahiret hayatlarının iyiliği ve güzelliği vardır. Ayrıca bu ayet, onları Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmekten sakındırıyor, Allah'ın nimetlerini inkâr etmenin ne tür bir uğursuzluğa ve bedbahtlığa yol açacağını açıklıyor. Ama onlar, kendilerinden olan elçilerini yalanladılar. Oysa onu tanıyor, kendilerini ilâhî emir gereği hayra davet ettiğini, doğru yola ilettiğini, gerçek mutluluğa çağırıldığını biliyorlardı. Böylece ona zulmetmiş oldular. İşledikleri bu zulümleri yüzünden de ilâhî azap onları çepeçevre kuşatıverdi.

Bu açıklama ile birlikte ayetten algılanan kayıtların hangi hikmete dayalı oldukları da ortaya çıkıyor.

114) Öyleyse Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olanlarını yiyin ve eğer (siz müminler) yalnız O'na ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetine şükredin.

Bu ayet, örnekten çıkan sonuca ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. Dolayısıyla ifadenin açılımı şöyledir: Durum bundan ibaret olduğuna, bol ve temiz bahşedilen nimetlere karşı nankörlük etmenin ve ilâhî daveti yalanlamanın cezası azaba çarptırılma olduğuna göre, artık Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helâl ve temiz olmaları hâlinde yiyin.

Yani bunları temiz olarak kabul ettiğiniz durumunda bunları yemenizi engelleyen bir şey yoktur. O hâlde size sunulan bu rızıkları yiyin ve eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetlerine karşı şükür görevinizi de yerine getirin.

Böylece sırasıyla şu hususların açıklığı kavuştuğunu görüyoruz:

Birincisi: Ayet, mutlak anlamda temiz olan rızıkların helâl olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Dolayısıyla bazılarının şu yorumu doğru değildir ve tutarlı bir yönü yoktur: “Ayetten maksat şudur: Allah'ın size rızık olarak verdiği ganimetlerden helâl ve temiz olanlarını yiyin.”⁽¹⁾ Bu yorumda bulunanların dayanakları ise şudur: “Ayet Bedir Savaşı'ndan sonra inmiştir. Bundan önceki ayette verilen örnek Mekkeliler için verilmişti. Yalanladıklarından söz edilen elçiden maksat da Hz. Peygamber'dir (s.a.a). Onlara ilâşen azap ile de Kureyş ulularının Bedir'de kılıçtan geçirilmiş olmaları kastedilmiştir.”

Ancak bunların hiçbirini ayetlerin lafzından hareketle kanıtlamak mümkün değildir. Kaldı ki, daha önce bu ayetlerin Mekke döneminde indikleri vurgulandı.

İkincisi: Helâl ve temiz oluştan maksat, rızkın insanın mizaç olarak mahrum bırakılmadığı, doğasının temiz kabul ettiği özellikte olmasıdır. İnsan doğası itibarıyla helâl ve temiz oluş yani. Aslında bu, fitrî helâllığe tâbi olan şer'i helâllığın ölçüsü ve özüdür. Çünkü din fitrî bir olgudur ve yüce Allah insanı beslenme içgüdüsüne ve donanımına sahip olarak yaratmıştır. Yeryüzündeki hayvanları ve bitkileri de insanın bu fitrî özelliğine cevap verecek mahiyette var etmiştir ki, insan doğası tiksinden bunlara eğilim gösterir. O hâlde insan helâl olduğu sürece bunlardan yiyebilir.

Üçüncüsü: “Yiyin” ifadesi, “Allah'ın nimetine şükredin.” ifadesi açısından bir ön emir niteliğindedir. Nimetten söz edilmiş olması da, hükmün sebebine işaret etme amacına yöneliktir. Çünkü bir şeyin nimet olması, ondan dolayı şükretmenin gerekliliğinin de sebebidir.

Dördüncüsü: “Ve eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız...” ifadesi, müminlere yönelik bir hitaptır. Çünkü Allah'a ibadet eden ve O'ndan başkasına ibadet etmeyenler ancak onlardır. Mefulün (iyyahu) fiilden (ta'budûn) önce zikredilmiş olmasının gösterdiği özgü kılma (sınırlandır-

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 390.]

ma), kasr-ı kalb türünden (değişik tarafa hasretme, tersten vurgulamaya dönük) bir sınırlandırmadır. Müminlerden başkaları, yani müşrikler ise Allah'ın dışında birtakım putlara ve düzmece ilâhlara ibadet ediyorlar.

Ayetteki hitabın müşriklerle yönelik olduğunu söyleyip de,⁽¹⁾ “*eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız...*” ifadesinde geçen ibadetten maksadın itaat etmek olduğunu ileri sürmek veya “eğer ilâhlarınıza yönelik ibadetinizle aslında Allah'a ibadet etmeyi amaçladığınız şeklindeki iddianız doğru ise...” şeklinde bir anlamın kastedildiğini ileri sürmek, sonuç itibariyle bir amaca hizmet etmez. Çünkü itaatin ibadet anlamında kabul edilmesi için bir karineye ihtiyaç vardır ve bu ayette buna ilişkin bir karine yoktur. Kaldı ki müşrikler, putlarına yönelik ibadete O'nu da katmak şeklinde dahi olsa Allah'a ibadet etmezlerdi, ilâhlarına yönelik olarak yerine getirdikleri ibadetle O'na kulluk sunmayı amaçlamazlardı. Bilakis yüce Allah'ı ibadetlerinden tenzih ederlerdi. Çünkü onlara göre Allah, idraklerin kendisine erişmesinden veya yönelmelerin kendisine ulaşmasından münezze ve yücedir.

Ayette hitabın müminlere yönelik olması, ayetteki örneğin onlar için verilmiş olmasını, bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerde yer alan diğer teşri/yasama nitelikli hitapların da onlara yönelik olmasını gerektirmektedir.

Bazılarına göre ise, hitap, mümin-kâfir bütün insanlara yöneliktir. Ancak bu yorumu ayetlere uyarladığımızda zorlama eseri olduğu derhal görülecektir. Bununla beraber böyle bir yorum, hitabı bütünüyle müşriklerle özgü kılmaktan daha az sakıncalıdır.

115) O size, sadece leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve haddi aşmadan (bunları yemeye) mecbur kalırsa, (bunlardan yiyebilir; çünkü) kuşkusuz, Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Bu ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak Bakara Suresi'nin 173. ayetini, Mâide Suresi'nin 3. ayetini ve En'âm Suresi'nin 145. ayetini tefsir ederken detaylı açıklamalara yer verdik.

Ayet, lafız olarak bazı değişiklikler içerse de, aynı anlamıyla Kur'ân'ın dört yerinde yer almıştır: En'âm ve Nahl surelerinde -ki bu sure-

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 640; Ruhul-Maani, c. 14, s. 246.]

lerden biri Mekke döneminin başlarında, biri de sonlarında inmiştir, Bakara ve Mâide surelerinde. Ki bu surelerden biri Medine döneminin başlarında, diğeri ise sonlarında inmiştir. Bu açıdan bu dört değişik surede yer alan ayet, haram yiyeceklerin şu dört şeyle sınırlandırıldığını ifade etmektedir: Leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvan. Nitekim bazı müfessirler de haram yiyeceklerin bunlarla sınırlı olduğunu, bundan başka haram kılınmış bir şey olmadığını söylemişlerdir.⁽¹⁾

Fakat Peygamberimizin (s.a.a) sünnetini incelediğimizde, bunların Kur'ân'da özellikle üzerinde durulan temel haramlar olduklarını görürüz. Bu dört yiyeceğin dışındaki başka haramlar ise Peygamberimiz (s.a.a) tarafından Rabbinin emri doğrultusunda haram kılınmıştır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *“Peygamber size neyi getirdiyse, onu alın ve size neyi yasakladıysa, ondan vazgeçin.”* (Haşr, 7) Daha önce bu anlamı pekiştiren bazı rivayetlere yer vermiştik.

116) Allah'a karşı yalan uydurasınız diye dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle, “Bu helâldir ve bu haramdır.” demeyin. Kuşkusuz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler.

117) (Onların elde ettikleri) azıcık bir faydalanmadır ve onlara acı bir azap vardır.

Bu ayette geçen “li-ma tasifu” ifadesinin başındaki “ma” edatı, sözcüğe mastar anlamını kazandırır. Yine ayette geçen “el-kezib=yalan” sözcüğü de “tasifu=söylemesi” sözcüğünün mefulüdür. Yani, Allah'a karşı yalan uydurmak amacıyla dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle “şu helâldir, şu da haramdır” demeyin.

Daha önce vurguladığımız gibi, ayetlerin akışından da algılandığı üzere ayetlerde hitabın müminlere veya bütün insanlara yönelik olması kesin olarak şunu gösteriyor ki, *“dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle, ‘Bu helâldir ve bu haramdır.’ demeyin.”* ifadesinden maksat, vahiy yoluyla indirilmemiş bir hükmü, kendinden uydurarak ve bir bidat olarak toplum arasında yürürlükte olan hüküm sisteminin kapsamındaki helâl ve haramlara katmaktır. Çünkü uydurmada bulunan kimsenin uydurduğu şeyi Allah'a nispet etmese de bu, dinde olmayan bir şeyi dine sokuşturmak ve Allah'a karşı yalan uydurmaktır.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 130.]

Şöyle ki Kur'ân terminolojisi içinde din, hayat düzeni anlamına gelir. Kur'ân'da, *“Onlar, insanları Allah yolundan alıkoyarlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler.”* [A'râf, 45] ifadesine ve benzeri ifadelere sıkça rastlanır. O hâlde, din sadece Allah'a aittir. Bir kimse dine bir şey eklerse, bunu Allah'a karşı yalan uydurarak O'na nispet etmiş demektir. Allah'a nispet etme konusunda sessiz kalsa da veya bunu diliyle olumsuzlasa da.

Ancak tefsir bilginlerinin çoğunluğu, ayetin maksadının; leş, kan ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar gibi müşriklerin helâl kabul ettikleri veya Bahîra, Sâibe vb. isimler takarak haram saydıkları şeylerle ilgili bu tutumu yasaklamak olduğunu söylemişlerdir.⁽¹⁾ Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin akışı böyle bir yoruma elverişli değildir.

Ardından yüce Allah bu yasaklamayı gerekçelendirme amacıyla şöyle buyuruyor: *“Kuşkusuz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler.”* Sonra da bu tür kimselerin kurtuluştan yoksun kalışlarını şu sözlerle açıklıyor: *“(Onların elde ettikleri) azıcık bir faydalanmadır ve onlara acı bir azap vardır.”*

118) Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık ve onlara biz zulmetmedik; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Ayetteki “daha önce sana anlattıklarımız” ifadesiyle -bazılarının da söylediği gibi- yüce Allah'ın En'âm Suresi'nde Peygamber'ine (s.a.a) anlattığı şeyler kastedilmiştir. En'âm Suresi'nin de Nahl Suresi'nden önce indiği hususunda kuşku yoktur. Yüce Allah adı geçen surede ise şöyle buyurmuştu: “Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik. Sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdığı ya da kemiğe karışan yağlar hariç, sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram ettik. Onları zulümleri yüzünden böyle cezalandırdık. Biz, elbette doğru söyleyeniz.” (En'âm, 146)

Bu ayet, akla gelebilecek bir soruyu bertaraf etmeye dönüktür ve daha önce sözü edilen nesih meselesine yönelik bir atıf mahiyetindedir. Sanki biri, “Mademki haram yiyecekler, sözü edilen leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanlardan oluşan dört kalem-

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 131.]

den ibarettir ve bunların dışındaki bütün yiyecekler de helâldir, o hâlde daha önce İsrailoğulları'na haram kılınan bu yiyeceklere ne demeli? Bu yiyeceklerin onlara haram kılınmış olması zulüm değil midir?" demiş de, ona şu şekilde cevap verilmiş gibi:

"Evet, biz onlara bazı yiyecekleri haram kıldık, bunları haram kı-larken de onlara zulmetmiş olmadık. Bilakis onlar kendilerine zulmedi-yorlardı, biz de bu zulümlerinden dolayı onlara bazı yiyecekleri haram kılıyorduk. Yani onlara haram kıldığımız şeyler, aslında onlara helâldi ve onlardan yemelerine izin verilmişti. Fakat onlar kendilerine zulmet-tiler, Rablerine başkaldırdılar, biz de bu tutumlarına bir ceza olarak adı geçen yiyecekleri onlara haram kıldık." Nitekim yüce Allah bir başka ayette şöyle buyurmuştur: *"Yahudilerin yaptıkları zulümden... kendile-rine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık."* [Nisâ, 160] Yine de eğer onlar bütün bunlardan sonra Rablerine dönselerdi ve günah-larından tövbe etselerdi, hiç kuşkusuz yüce Allah onların tövbelerini kabul edecekti ve onlar için konulan yasağı kaldıracaktı, men edildik-leri şeylerden yemelerine izin verilecekti. Çünkü Allah bağışlayandır, merhametlidir.

Artık şunu açıkça biliyoruz ki, tefsirini sunduğumuz ayet, daha önce sözü edilen helâl kılma ve haram kılma konusunu işleyen ayetler-le bağlantılıdır ve akla gelebilecek takdirî bir sorunun da cevabı gibidir. Ayrıca, hemen sonrasında yer alan *"Sonra şüphe yok ki Rabbin, cahil-likle kötülük yapan..."* ifadesi de onunla bağlantılı ve içeriğini bütünle-yici mahiyettedir.

119) Sonra şüphe yok ki Rabbin, cahillikle kötülük yapan, sonra da bunun ardından tövbe eden ve kendilerini düzelten kimselere karşı, elbette Rabbin, ondan (tövbeden) sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

"el-Cehaletu" ve "el-cehlu" kelimeleri birdir. Aslında bilginin kar-şıtı anlamını ifade ederler. Ancak "cehalet" kelimesi çoğu zaman, orta-da teklifi ve yükümlü olmayı gerekli kılan bilgi var olsa da, gerçeğin tam olarak ortaya çıkmaması, belirlenmemesi anlamında kullanılır. Haram olduğunu bildiği hâlde nefsanî arzuların etkisinde kalarak onla-rın etkinliğiyle günaha sürüklenen ve bu arzuların engellemesi sonucu ilâhî emirlere muhalefet etmenin gerçekte ne anlama geldiğini düşün-meye fırsat bulamayan kimsenin bazı haramları işlemesi gibi. Nefsanî

isteklerin baskısında kalıp günaha sürüklenen, neticede gerçeği tefekkür etmeye fırsat bulamayan bu kişi aslında işlediği suçun mahiyetini biliyor, bu yüzden de yaptığından dolayı sorumlu tutuluyor, cezalandırılıyor. Ama bununla beraber işin gerçek mahiyeti hususunda cahil sayılır. Öyle ki eğer gerçeği tam olarak görebilseydi, o suçu işlemezdi.

İşte ayette geçen “cehalet” kavramıyla, bizim işaret ettiğimiz bu anlam kastedilmiştir. Çünkü eğer kavramın ilk anlamı kastedilseydi ve sözü edilen kötü amel gerek hükmü, gerek konusu itibarıyla kişi açısından bilinmeyen, meçhul bir şey olsaydı, yapılan iş günah olmayacağı gibi, tövbeye, ardından da bağışlanmaya ve merhamete uğramaya gerek olmazdı.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi bu ayet, öncesindeki ayetle bağlantılı, onun içeriğini tamamlayıcı mahiyettedir. Dolayısıyla iki ayeti birlikte değerlendirdiğimiz zaman şöyle bir anlam elde ediyoruz: Biz birtakım temiz şeyleri İsrailoğulları’na haram kıldığımız zaman onlara zulmetmiş olmadık. Bilakis, onlar kendilerine zulmettiler; çünkü günah işlediler ve bu günahları işlemede ısrarlı davrandılar. Bu tutumları da temiz yiyeceklerin onlara haram kılınmasına neden oldu. Yine de tüm bunlardan sonra mağfiret ve rahmet kapısı açıktır. Kuşkusuz Rabbin, cahillikle kötülük yapan, yani kötü bir amel işleyen, sonra da bunun ardından tövbe eden, gerçek anlamda tövbe ettikleri anlaşılacak ve bu duygu içlerine iyice yerleşecek şekilde durumlarını ve kendilerini düzelten kimselere karşı elbette Rabbin ondan, yani tövbeden sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

“*Elbette Rabbin ondan sonra çok bağışlayan...*” ifadesinde tövbe etmenin önce ıslah etme/düzeltilme kaydına bağlanması, ardından zaminin sadece tövbeye dönük kılınması, bağışlanma ve rahmetin kapsayıcılığının tövbenin kaçınılmaz sonuçlarından olduğunun bir kanıtıdır. Islah/insanın kendisini düzeltmesi ise, tövbenin açığa çıkarılması ve gerçek anlamda geri döndüğüne, anlamdan yoksun salt şekli bir vazgeçme olmadığına, bilakis, bütünüyle gınahtan sıyrıldığına ilişkin somut bir gösterge olması cihetiyledir.

Ayetin sonundaki “*Elbette Rabbin ondan sonra*” ifadesi, ayetin giriş kısmında yer alan “*Sonra şüphe yok ki Rabbin...*” ifadesiyle başlayan ayrıntılı açıklamaya ilişkin bir özet mahiyetindedir. Böyle bir

ifade tarzının yararı; dinleyicinin anlayışını, zihnini dağınıklıktan ve sapmalardan korumak, ayrıca bağışlama ve rahmetin tövbeden sonra devreye giren olgular olduğuna dikkati çekmektir. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayetin daha önce incelediğimiz şu ayete benzediğini söyleyebiliriz: *“Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için, elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.”* [110. ayet]

120) Gerçekten İbrahim, Allah’a kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.

Bu ve bundan sonraki ayetler, haram yiyecekleri dört kalemle sınırlandıran ve bundan sonrasının helâl olduğunu vurgulayan ayetle bütünlük arz etmektedirler. Bu ve bundan sonraki üç ayet, öncesindeki ayete ilişkin bir ayrıntılı açıklama işlevini görüyorlar. Sanki şöyle söylenmiş gibi: “İsrailoğulları’na bazı temiz şeyleri haram kıldığımız Musa’nın dininde (milletinde) durum bundan ibarettir. Sana indirdiğimiz bu dine gelince; bu, ilk olarak İbrahim’in (a.s) eliyle gerçekleştirilen dindir. Böylece yüce Allah İbrahim’i seçmiş, onu dosdoğru yola hidayet etmiş ve bu hidayet vasıtasıyla onun hem dünyasını, hem de ahiretini ıslah etmiştir. Bu din ise, fitrat doğrultusunda hareket eden orta ve dengeli bir dindir. Temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılar. Bu dine uymakla İbrahim’in (a.s) elde ettiği hayırlar, tekrar uygulamaya geçirilmesi durumunda bir kez daha elde edilebilir.

“Gerçekten İbrahim, Allah’a kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi...” ifadesiyle ilgili el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “İbrahim’in ümmet olarak nitelenmesi, Allah’a ibadet hususunda bir toplumun işlevini görüyor olması hasebiyledir. Tıpkı ‘Falanın kendisi bir kabiledir.’ denildiği gibi.” (Alıntı burada sona erdi.) el-Müfredat’ta yer alan bu yorum, İbn Abbas’tan aktarılan⁽¹⁾ bir rivayete daha yakındır. Bazılarına göre ise,⁽²⁾ bunun anlamı, “İbrahim izlenen, kendisine uyulan bir önderdi.” şeklindedir. Diğer bazılarına göre de⁽³⁾ kastedilen anlam şudur: “O, belli bir zaman diliminde münhasıran bir ümmet idi ve yüzünde ondan başka Allah’ı birleyen bir tek mücahit yoktu.”

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 249.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 250.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 249.]

“Allah’a kulluk eden, hanif olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.” ifadesinin orijinalindeki “kaniten” sözcüğünün kökü olan “el-kunut” ise, itaat ve ibadet anlamına gelir veya itaat ve ibadetin devamlılığını ifade eder. “Hanif” kelimesinin kökü olan “el-hunfu” da, iki uç taraftan tam ortaya doğru meyiletme, yani itidal ve dengelilik anlamına gelir.

121) Allah’ın nimetlerine şükrediciydi. (Çünkü) Allah onu (ayırıp kendisi için) seçmiş ve doğru yola iletti.

Ayetin orijinalinde geçen “icteba” sözcüğü “el-cibayeh” kökünden gelir ve toplamak anlamını ifade eder. Allah’ın insanı seçmesi (ictiba) ise, kendine has kılması, kendisi için ayırması, değişik dinler ve mezheplerin dağılmışlığı içinden çıkarıp toplaması anlamına gelir.

“Allah’ın nimetlerine şükrediciydi.” ifadesinin ardından detaylandırma amaçlı “Allah onu seçmiş...” ifadesinin yer almış olması, nedenselliğe işaret etme amacına yöneliktir. Bu da A’raf Suresi’nde yer alan “...çoğunu şükredenlerden bulmayacaksın.” (Â’raf, 17) ayetini tefsir ederken yaptığımız, “Şükretmenin gerçek anlamı, sırf Allah’a kulluk sunmaktır.” şeklindeki açıklamamızı destekler mahiyettedir.

122) Ona dünyada güzel bir yaşam verdik ve şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir.

Güzellik anlamındaki “haseneten” kelimesinden maksat, güzel bir hayat ve yaşamdır. Gerçekten Hz. İbrahim (a.s), büyük bir mala ve olağanüstü bir cömertliğe sahipti.

Daha önce Yûsuf Suresi’nin 6. ayetini tefsir ederken, “ictiba=seçme” kavramının ve Fâtiha Suresi’nin “Bizi doğru yola hidayet et.” (Fâtiha, 6) ayetini tefsir ederken “sırat-ı müstakim” kavramının anlamını ayrıntılı bir şekilde açıkladık. Ayrıca, “O ahirette de salihlerdendir.” (Bakara, 130) ayetini tefsir ederken detaylı bilgiler verdik. Adı geçen ayetlerin tefsirlerine başvurulabilir.

Yüce Allah’ın Hz. İbrahim’i bazı sıfatlarla nitelemesi, bu sıfatların hanif dininin kaynaklık ettiği sıfatlar olduğuna ilişkin bir işaret içermektedir. Dolayısıyla bir insan bu dine bağlanırsa, İbrahim’i (s.a.a) sevk ettiği yöne onu da sevk edecektir bu din.

123) Sonra da sana şunu vahyettik: “Hanif (orta yolda) olan İbrahim’in dinine uy. O, müşriklerden değildi.”

Hız. İbrahim'in sahip olduğu önemli konuma dikkat çekmek için bir kez daha onu haniflikle (orta bir yolda hareket etmekle) niteliyor ve şirk inancını ondan olumsuzluyor.

124) Cumartesinin (ibadet amacıyla tatil olması) hükmü, (farz olduktan sonra) onun hakkında ayrılığa düşen Yahudilere (bir imtihan vesilesi) kılınmıştı. Kuşkusuz, kıyamet günü Rabbin, onların ihtilâfa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “es-Sebt sözcüğünün asıl anlamı kesmektir. ‘Sebtu’s-seyri=yürüyüşü kesmek’, ‘sebtu’s-şa’ri=saçı kesmek (tırış etmek)’ ve ‘sebtu’l-enfi=burnu kesmek’ deyimleri buradan gelir. Bazılarına göre, cumartesi gününe ‘sebt’ adının verilmesinin nedeni şudur: Yüce Allah gökleri ve yeri yaratmaya pazar günü başladı ve kitabında zikrettiği gibi cumartesi günü yaratma işini kesti, tamamladı. Bu yüzden cumartesi gününe bu ad verildi.”

“Sebete fulanın, ‘cumartesiye girdi’ anlamındadır. Bir ayette geçen ‘yevme sebtihim şurrean’ [A’râf, 163] cümlesi bazılarına göre, ‘işten kesildikleri gün’ anlamına gelir, devamındaki ‘yevme lâ yesbitûne’ ifadesi de, ‘iş bırakmadıkları gün’ anlamına gelmektedir. Bazısına göre de, ‘cumartesi tatilinde olmadıkları gün’ demektir. Fakat her iki anlam da aynı hususa işaret etmektedir. ‘İnnema cuile’s-sebtu’ [Nahl, 124] ifadesi, ‘cumartesi günü işin bırakılması, tatil edilmesi’ demektir. ‘Ve cealna nevmekum sübaten’ [Nebe’, 9] ayeti de ‘işten kesilen bir zaman dilimi kıldık’ anlamındadır. Burada, ‘*onda dinlenesiniz diye...*’ [Yûnus, 67] ayetinde gecenin bir niteliği olan hususa işaret edilmiştir.” (Alıntı burada sona erdi.)

O hâlde “sebt” sözcüğüyle, el-Müfredat’ta da belirtildiği gibi, cumartesi gününün kendisi kastedilmiştir. Fakat günün kılınmasından (hükme bağlanmasından) maksat, o günde işin terk edilmesinin karara bağlanması, bunun yasalaştırılmasıdır. Bundan maksat, işin terk edilmesinin karara bağlandığı günün kendisi değil de mastar anlamı (iş bırakıp kesmek, işe son verip tatil etmek) da olabilir. Nitekim böyle bir ihtimali aşağıdaki ayetten de anlayabiliriz: “*Hani cumartesi günü onlara akın akın balık geliyordu. Fakat cumartesi gününün dışında hiç balık gelmiyordu.*” (A’râf, 163)

Her ne ise; konuşmanın doğası, “İnnema cuile’s-sebtu li’l-lezine”

şeklinde bir ifadenin kullanılmasını [“ceale” kelimesinin “alâ” değil de “lâm” harf-i cerriyle geçişli kılınmasını] gerektiriyordu. Ki o zaman bir tür özgü kılma, ait kılma anlamını ifade etmiş olurdu. Ve demek olurdu ki, yüce Allah her haftanın bir gününü tatil yapmalarını, işten el çekmelerini, sırf kendilerini Rablerine ibadete vermelerini onlara farz kılmıştır. O gün de cumartesi günüdür. Tıpkı Müslümanlara ibadet için, cuma namazını eda etmek için toplansınlar diye haftanın bir gününün, yani cuma gününün tatil kılınması gibi.

Fakat “İnnema cuile’s-sebtu ale’l-lezine’htalefû fihi” ifadesi kullanılmış ve “ceale” fiili “alâ” harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır, “lâm” harf-i cerriyle değil. Arapların, “lî aleyke deynun=benim sende borcum var”, “haza aleyke lâ leke=bu aleyhinedir, lehine değil” demeleri gibi. Dolayısıyla cümle; yükleme, ağırlaştırma ve sinama anlamını ifade ediyor. Yani cumartesi günü uygulaması onlara işi ağırlaştırmak, onları sınamak ve denemek maksadıyla konulmuştur. Bu bakımdan cumartesi günü uygulaması, onların lehine değil, aleyhinedir. Nitekim bu günle ilgili tutumlarından dolayı bazıları lanete uğramış, bazıları başka bir canlı türüne (örneğin maymuna) dönüştürülmüştür. Bakara, 65 ve Nisâ, 47 ayetlerinde buna işaret edilmiştir.

O hâlde cümlenin akışı açısından, “*onun hakkında ayrılığa düşen*” ifadesiyle cumartesi günü uygulamasının hükme bağlanmasından sonra, onun hakkında ihtilâfa düşmüş olmalarının kastedilmiş olması daha uygun düşmektedir. Buna göre, cumartesi uygulaması hükme bağlandıktan sonra bir kısmı bu uygulamayı kabul etmiş, bir kısmı reddetmiş ve diğer bir kısmı da o gün çalışmak için çeşitli hilelere başvurmuştur. Nitekim Bakara, Nisâ ve A’râf surelerinde bu hususa işaret edilmiştir. Dolayısıyla ayette, cumartesi uygulamasının hükme bağlanmasından önce ihtilâfa girdikleri şeklinde bir anlam kastedilmemiştir. Şöyle ki, her hafta bir gün dinlenmeleri emredildiği, ardından bu günün cuma olmasının önerilmesi üzerine aralarında ihtilâf baş gösterdiği, bu yüzden cumartesi gününde karar kılındığı şeklinde bazı rivayetlerde işaret edildiği gibi bir durum⁽¹⁾ söz konusu değildir.

Şu hâlde şöyle bir anlam elde ediyoruz: Cumartesi uygulamasının başlatılması veya haftanın bir gününün ibadet için tahsis edilmesi, Yahu-

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 252.]

dilerin yüklerini ağırlaştırma, onları sına, deneme ve ağırlık oluşturma amacıyladır. Çünkü onlar cumartesi gününün hükme bağlanmasından sonra, bu hükmü kabul edenler, reddedenler ve kabul eder görünüp yasayı hileyle delenler şeklinde bölünmüşlerdi. Kuşkusuz, kıyamet günü Rabbin, onların ihtilâfa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir.

Buna bakarak diyebiliriz ki, tefsirini sunduğumuz bu ayet, bundan önceki *“Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık...”* ayetiyle aynı bağlamda sunulmuştur. Dolayısıyla bundan önce nesih olayıyla ilgili açıklamaya atfen yöneltilen takdirî bir soruya cevap hükmündedir. Bu bakımdan ayetin takdirî açılımı şu şekilde belirginleşiyor: “Yahudilerle ilgili olarak cumartesi günü uygulamasının başlatılmasına gelince, bu uygulama aslında onların lehine değil, aleyhine olmak üzere yürürlüğe konulmuştur. Bununla yüce Allah onları sına, denemeyi ve yüklerini ağırlaştırmayı amaçlamıştır. Nitekim onlar hakkında sık sık benzeri uygulamalara başvurulmuştur. Çünkü onlar dik başlı, inatçı ve büyüklük taslayan kimselerdi.” Kısacası ayet, fitratın öngörmediği bazı hükümlerin Yahudiler için konulmuş olması ve bunların İslâm şeriatında yürürlükten kaldırılmış olması meselesini gözler önüne seriyor.

Bu ayetin, daha önce yer alan *“Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık...”* ayetinden hemen sonra zikredilmemiş olmasının nedeni, cumartesi günü uygulamasının, temiz şeylerin helâl kılınması ve haram yiyeceklerin bundan istisna edilmesi meselesinden farklı oluşudur. Şunu bilmiş oldun ki, *“Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık...”* ifadesiyle başlayıp, *“O, müşriklere değildi.”* ifadesine kadarki yedi ayetlik akış, bir bütünlük oluşturmaktadır. Sonra bu gruba tefsirini sunduğumuz ayet de ekleniyor ki, bu da onlara katılarak grubun sekizinci ayeti olarak belirginleşiyor.

Bu aynı zamanda, kimilerince seslendirilen şu itiraza da bir cevap niteliğindedir: “Cumartesi uygulamasından söz eden ayet, Peygamber Efendimize (s.a.a) İbrahim’in (a.s) dinine uymaya ilişkin emirle, insanları İbrahim’in (a.s) dinine uymaya davet etmesine ilişkin emrin yer aldığı ayetler arasında yer almıştır. Diğer bir ifadeyle ‘Cumartesinin hükmü...’ ifadesi, ‘Sonra da sana şunu vahyettik...’ ifadesi ile, ‘Rabbinin yoluna... çağır...’ ifadesi arasında yer almıştır. Bir ağacı ve kabuğunu birbirinden ayırmak gibi.”

Cevabın özü ise şudur: “*Sonra da sana şunu vahyettik: Hanîf (orta yolda) olan İbrahim’in dinine uy.*” ayeti, önceki ayetler grubunun akışının sonunu oluşturmaktadır: “*Cumartesinin hükmü...*” ifadesi, daha önce açıklandığı üzere öncesiyle bağlantılıdır. “*Rabbinin yoluna... çağır...*” ifadesi ise, yeni bir açıklamanın başlangıcı mahiyetindedir ki, Peygamberimize (s.a.a), çeşitli hitabet sanatlarını kullanarak insanları İbrahim’in dinine değil de, Allah’ın yoluna davet etmesi emrediliyor. Peygamberimize (s.a.a) yöneltilen emir, İbrahim’in dinine davet şeklinde olsaydı, ayetin öncesindeki ayetle bir şekilde bağlantılı olduğu söylenebilirdi. Gerçi Allah’ın yolu, İbrahim’in dininin aynısıdır; ancak sonuç itibarıyla lafız için başka bir hüküm ve varılacak sonuç itibarıyla anlam için de başka bir hüküm geçerlidir. Bu inceliği iyice anlamak gerekir.

Müfessirler, ayette geçen “ihtilâf, ayrılık” deyiminin ifade ettiği anlam etrafında derin ihtilâflara düşmüşlerdir. Kimilerine göre bundan maksat şudur: Cumartesi günü uygulaması, o günle ilgili olarak peygamberleriyle ihtilâfa düşenler için hükme bağlandı. Çünkü peygamberleri onlara cuma gününe saygı göstermelerini emretti; ama onlar bunu değiştirdiler ve cumartesiye benimsediler. Bunun üzerine yüce Allah, yükümlülüklerini ağırlaştırmak anlamında cumartesi uygulamasını hükme bağladı. Şu hâlde ayette gerekçe olarak üzerinde durulan ihtilâf, cumartesi uygulamasının yürürlüğe konmasından önceki bir ihtilâftır, sonrasındaki bir ihtilâf değildir. Büyük bir ihtimalle ayette yer alan ‘fî’ edatı da gerekçelendirme anlamını kazandırmaktadır. Çünkü ihtilâf bu uygulama üzerine çıkmıştır. Cumartesi günü içinde değil, cumartesi nedeniyle ihtilâf etmişlerdir.⁽¹⁾

Bazılarına göre, ayette geçen ihtilâf deyimini, muhalefet etme, karşı çıkma anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla onlar, cumartesi günü uygulaması hakkında peygamberlerine karşı geldiler, o günün kendisinde ihtilâfa düşmediler.⁽²⁾

Kimine göre, Allah onlara cumayı ibadet günü olarak benimsemelerini emretti; ama cumanın hafta içindeki yerini belirlemedi, bunu onların içtihatlarına bıraktı. Fakat Yahudi din bilginleri, o günün hafta

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 253.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 253.]

içindeki yerini tespit etmede ihtilâfa düştüler. Allah da onlara göstermedi. Sonunda cumartesi gününde karar kıldılar.⁽¹⁾

Bazılarına göre de, ayette kastedilen husus şudur: Yahudiler kendi aralarında cumartesi günü hakkında ihtilâfa düştüler; bir kısmı cumartesi gününü cuma gününden üstün tutarken, bir kısmı da aksi bir tutum takınarak cumayı cumartesi gününden üstün tuttu.

Bunlar gibi, daha birçok görüş ileri sürülmüştür ki, bu ihtilâfların temelinde bazı rivayetlerde yer alan kıssalar yatıyor.

Ancak okuyucu biliyor ki, bu yorumların hiçbirisi ayetin lafzıyla bağdaşmıyor. Dolayısıyla sonunda varılacak yorum, bizim yaptığımız değerlendirmedir.

125) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış. Kuşkusuz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir.

Hiç kuşkusuz bu ayetten, sözü edilen hikmet, güzel öğüt ve mücadele etmenin, konuşma ve tartışma yöntemleri olduğu anlaşılıyor. Burada, Peygamberimize bu üç yöntemden birini esas alarak insanları Allah'ın yoluna davet etmesi emrediliyor. Bunlar davet türleri ve yöntemleridir. Gerçi cidal (tartışma) özel anlamıyla bir davet yöntemi olarak değerlendirilmez.

el-Müfredat gibi bazı eserlerde “hikmet” kavramı, bilgi ve akıl yoluyla hakka ulaşma olarak açıklanır. “Mev’izeh (öğüt)”, -Halil’den nakledildiği üzere- kalbi duyarlı hâle getirip inceleyecek şekilde hayrı hatırlatıp düşündürmek anlamına gelir. “Cidal (tartışma)” ise, -el-Müfredat adlı eserde belirtildiği üzere- tartışma ve karşı tarafa üstünlük sağlama amaçlı sözlü diyalog demektir.

Söz konusu kavramların sözlük anlamları üzerinde düşündüğümüz zaman, “hikmet” kavramıyla -Allah doğrusunu daha iyi bilir- içinde hiçbir kuşku, gevşeklik ve kapalılık barındırmayan hakka ulaştırıcı kanıt; öğüt kavramıyla da, içerdiği ibret tabloları, geçmişlerin ders veren akıbetleri, güzel övgüler ve sevilen eserler gibi olgular aracılığıyla dinleyicinin olumlu çıkarsamalarda bulunmasını sağlayacak şekilde nefsi yumuşatan ve kalbi incelten açıklama kastedildiğini görürüz.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 253, Kadı İyaz'dan naklen.]

“Cidal” ise, hasmın, hakkın ortaya çıkması amacına yönelik olmadan ısrarla savunduğu ve uğruna tartıştığı iddiasından vazgeçirmek için, onun ve diğer insanların kabul ettikleri veya sadece onun kabul ettiği bir söz veya kanıt aracılığıyla iddiasından vazgeçirmeye çalışmak demektir.

Yüce Allah’ın bu ayette sırayla zikrettiği hikmet, öğüt ve cidal (tartışma) yöntemleri, mantık biliminde “burhan, hitabe ve cedel” dediğimiz kavramlarla örtüşüyor.

Şu kadarı var ki, yüce Allah öğütü güzel niteliğiyle, tartışmayı ise en güzel niteliğiyle kayıtlandırmıştır. Bundan da anlıyoruz ki, bazı öğütler güzel değildir. Yine bu nitelemeden anlıyoruz ki, tartışma türlerinin bazıları en güzel niteliğine sahipken, bazıları ne en güzel, ne de güzel niteliğine sahiptir. Buna göre, yüce Allah öğütler içinde güzel olanını ve tartışmalar içinde de en güzel olanını emrediyor.

Ayetin sonunda yer alan “*Kuşkusuz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir.*” şeklindeki gerekçeli açıklama niteliğindeki cümle de bir bakıma ayette dikkat çekilen kayıtlandırmaların maksadını açıklayıcı bir işlev görmektedir. Dolayısıyla gerekçelendirme amaçlı cümlenin anlamı şudur: Allah hak dininden sapanların durumunu da, bu dininde hidayete erenlerin hâlini de herkesten daha iyi bilir. Bu yüzden O, bu yolda hikmetin, güzel öğüdü ve en güzel şekilde tartışmanın yararlı olduğunu, başka bir yöntemin yararlı olmadığını bilir.

Aklî değerlendirme de bu gerçeği doğrulamaktadır. Çünkü Allah’ın yolu hak inanç ve hak amelden meydana gelir. Bilindiği gibi, verdiği öğütten kendisi öğüt almayan birinin öğüt vererek insanları hakka davet etmesi, sözlü olarak yapılan davetin pratik olarak aksinin ortaya konması gibi bir çelişkiyi ortaya çıkarır. Aynı şekilde karşı tarafın kabul ettiği sahte değerleri baz alarak hakkı ortaya çıkarmayı amaçlayan bir tartışma şekli de batılı diriltmek suretiyle hakkı diriltmek gibi garip bir duruma neden olur. İstersen buna şöyle de diyebilirsin: Bir hakkı öldürmek suretiyle bir başka hakkı diriltmek. Ancak tartışmanın karşı tarafın çelişkilerini ortaya koymak amacına yönelik olması başka.

Bundan da anlıyoruz ki, güzel öğüt, ancak amaçlanan hak açısından güzel sonuçlarının belirginleşmesi durumunda söz konusu olabilecek bir olgudur. Şöyle ki öğüt verenin, verdiği öğütten bizzat kendisinin ge-

rekli dersleri almış olması ve bu amacı gerçekleştirenken öyle güzel bir ahlâkla hareket etmesi gerekir ki, bu öğüdü dinleyicinin kalbi üzerinde daha etkili olsun, davetini kabul etmesini kolaylaştırsın, kalbini inceltsin, vücudunu ürpertip can kulağıyla dinlemesini ve gözlerini dikkatle açmasını sağlasın.

Veya tartışma yöntemiyle daveti gerçekleştiren kimsenin, karşı tarafı, daveti reddetmeye, inatlaşmaya, büyüklük kompleksine kapılarak dinlemezlik etmeye, dik başlılık etmeye itecek tutum ve davranışlardan kaçınması gerekir. Karşı tarafın çelişkisini ortaya koymak dışında, onun tarafından kabul ediliyor olsa da kesinlikle sahte, gerçek dışı önermeleri baz alan bir kanıtsama yöntemine başvurmamalıdır. Çirkin ifadelerden, hasmı ve onun kutsal saydığı inançları rencide edici sözlerden, sövmelerden, küfretmelerden ve bunun gibi çirkin söz ve davranışlardan şiddetle kaçınmalıdır. Çünkü bu tür söz ve tutumlar, batılı diriltmek suretiyle hakkı diriltmeye çalışmak, yani -daha önce de açıklandığı şekliyle- hakkı öldürmek anlamına gelir.

Bu açıdan tartışma olgusu, öğüt olgusundan daha çok güzellik niteliğinin en mükemmel düzeyine muhtaçtır. İşte bu nedenledir ki, yüce Allah öğütün güzel olmasını caiz görürken, tartışmanın ancak en güzel olanına cevaz vermiştir.

Öte yandan, *“hikmetle ve güzel öğütle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış.”* ifadesinde üç davet yöntemi bütün türleri kastedilerek ve belli bir sıralama içinde sunulmuştur. Sözelimi davette, hikmetin bütün türlerine izin verilmiştir. Öğüt ise, güzel olan ve güzel olmayan olmak üzere ikiye ayrılmış ve bunlardan güzel olanına izin verilmiştir. Tartışmada da, önce güzel olan ve güzel olmayan olmak üzere ikiye ayrılmış, ardından güzel olan tartışma da güzel ve en güzel şeklinde ikiye taksim edilmiş ve bunlardan en güzel olanına izin verilmiştir. Ayet, davete muhatap olanlar açısından bu yöntemlerin nasıl bölüştürüleceği hususunda herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. Dolayısıyla bu yöntemlerin kullanımında, karşı tarafın objektif durumu baz alınır. Hangi yöntemle güzel etki yaratılıyor, istenen sonuç alınıyorsa ve hakkın ortaya çıkışı bunlardan hangisiyle sağlanıyorsa, o yöntem esas alınır.

Bu bakımdan bir yerde üç yöntemin birden kullanılması mümkün olabildiği gibi, bir başka yerde iki yönteme başvurulabilir ve diğer bir

yerde de sadece bir yöntem devreye sokulabilir. Dolayısıyla burada belirleyici olan, objektif durum ve konumun hangisine elverişli olduğu hususudur.

Bundan da anlıyoruz ki, bazılarının, “Ayetin zahiri, Peygamberimizin (s.a.a) insanları davet ederken bu üç yöntemi birden esas almasını öngörmektedir.” şeklindeki değerlendirmesi yersizdir. Çünkü her davet eylemi ve davete muhatap olan her ferdin daveti açısından bu üç yöntemin mutlaka birlikte esas alınmasına ilişkin herhangi bir kanıt yoktur ayette. Fakat bütün davetleri, davete muhatap olanların topyekûnunu baz aldığımızda, elbette üç yöntem de kullanılacaktır.

Bazı müfessirlerin bu ayete ilişkin yorumları ise şöyledir: “Ayette zikredilen üç davet yöntemi, insanların hakkı kabul ediş kapasiteleri ile ilgili anlayışlarına göre sıralanmıştır. Çünkü insanların bir kısmı, [ruhî açıdan] elit ve özellikli sayılırlar. Bunlar parlak nefisleri, yüksek aklı gerçekleri algılamaya ilişkin güçlü kapasiteleri, yüce ilkelere yönelik müthiş bir eğilimleri, bilgi ve kesin inançla çok sıkı bir yakınlıkları olan kimselerdir. Dolayısıyla bu gibi insanlar hikmetle, yani mantıkta burhan dediğimiz olguyla davet edilirler.”

“İnsanların bir kısmı ise sıradan insanlardan, avam kesiminden oluşur. Bunların bulanık nefisleri, zayıf yetenekleri vardır. Bununla beraber somut olgulara yönelik güçlü bir eğilimleri vardır. Geleneklere ve alışkanlıklara sıkı sıkıya bağlıdırlar. Mantıksal burhanları algılama hususunda yetersizdirler. Bununla beraber hak karşısında inatçı bir tutum sergiledikleri söylenemez. İşte bu gibi insanları güzel öğütlerle davet etmek gerekir.”

“Bazı insanlar da inatçı ve dik başlıdırlar. Bunlar batıl yöntemleri esas alan bir mücadele ve tartışma yöntemiyle hakkı çürütmeyi amaçlarlar. Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek için büyüklenirler. Batıl düşünceler onların ruhlarında kök salmıştır. İzledikleri hurafe içerikli dinleri ve hareket tarzları hususunda geçmişlerini taklit etme eğilimi bütün hayatlarına egemen olmuştur. Öğütler ve ibretler onlara kâr etmez. Mantıksal burhanlar onları doğru yola iletmede herhangi bir etki göstermez. Bu gibi insanlarla da en güzel şekilde cidal edilmesi, tartışılması emredilmiştir.”⁽¹⁾

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 254.]

Hiç kuşkusuz bu yorum dikkatli bir zekânın ürünüdür. Ancak buradan hareketle her yöntemin belli bir anlayış düzeyine özgü kılınması şeklindeki bir sonuca varılamaz. Çünkü zaman olur elit kesimden insanlara öğüt ve cidal yöntemi fayda verir. Zaman da olur geleneklerin ve alışkanlıkların hayatlarını dört bir yandan sardığı avam kesiminden insanlara karşı en güzel bir şekilde tartışmak, mücadele etmek etkili olur. Üstelik ayette, yukarıdaki yorumun içerdiği her bir anlayış düzeyine bir davet yöntemini özgü kılma olgusuna ilişkin bir kanıt da yer almamaktadır.

Bazılarına göre,⁽¹⁾ ayette sözü edilen en güzel şekilde tartışma yönteminin davetle bir ilgisi yoktur. Bunun bambaşka bir gayesi vardır. O da karşı tarafı susturmak ve bir daha hakka karşı mücadele edemeyecek duruma düşürmektir. İşte bu yüzden ayette, tartışma öncesindekilere atfedilmemiş, bilakis ayetin akışı değiştirilerek “*ve en güzel yöntem ile onlarla tartış.*” denilmiştir.

Ne var ki, bu yorumu yapan, mantıktaki “cedelî kıyas” gerçeğinden gaflet ettiğini, anlamını göz ardı ettiğini görüyoruz. Gerçi karşı tarafı susturmak, cedelî kıyasın amaçlarından biridir; ancak, sürekli gayesi budur, denemez. Çünkü çok kere kıyas, karşı tarafın kendisinin kabul ettiği veya herkesin onayladığı önermelerden oluşur. Özellikle fıkıh, usul, ahlâk ve edebî sanatlar gibi pratik olgular ve yakînî olmayan bilgiler açısından bunun örneklerini sıkça gözlemleyebiliyoruz. Ki bunlarla susturma ve ilzam etme gibi bir maksat güdülmez.

Kaldı ki, yöntemlerin farklı olmasından dolayı biçimleri farklı olsa da, öğütte davetin söz konusu olduğu gibi, susturma ve ilzam etmenin kendisinde de davet söz konusudur. Evet, ayette ifadenin akışında değişiklik olmuştur; çünkü tartışmada kavga ve üstünlük kurma anlamı da vardır.

**126) Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işken-
cenin misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabre-
denler için daha hayırlıdır.**

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: “el-Ukubeh, el-ıkab ve el-muakabeh kelimeleri özellikle azapla ilintili olarak kullanılırlar.”

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 139.]

Kelimenin kökü, “el-akıbu”dur ve bu da topuk anlamına gelir. “Akibu’ş-şey’i” ve “akibetu’l-emri”, bir şeyin ardı, arkasından geleni demektir. “et-Ta’kib”, bir şeyi başka bir şeyin ardından getirmek anlamındadır. “el-Muakabeh”, birinin kendisine yapılan bir kötülüğün ardından kötülüğü yapana bir kötülük yapması demektir. Dolayısıyla bu sözcük, cezalandırmak ve azapla karşılık vermek anlamına intibak eder.

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin.” ifadesinde hitap -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- Müslümanlara yöneliktir. Bu da cezalandırmadan maksadın, müşriklerin ve kâfirlerin cezalandırılmış olmasını gerektirmektedir. *“Size yapılan işkence...”* ifadesiyle de kâfirlerin, Allah’a iman ettikleri ve ilâhlarını reddettikleri için Müslümanlara yönelik cezalandırmaları, işkenceleri kastedilmiştir.

Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Eğer kâfirleri cezalandırmayı, onlara azap etmeyi isterseniz, size yaptıklarından dolayı, Allah’a iman etmeniz ve O’nun yolunda cihat etmeniz nedeniyle size azap etmeleri gibi onlara azap edin, onları cezalandırın.

“Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.” Yani size verilen cezanın acısına sabrederseniz, bunun karşılığı olarak onları cezalandırmazsanız, onlara misillemede bulunmazsanız, bu, sizin için daha iyidir. Çünkü siz sabretmiş olursunuz ve başınıza gelen sıkıntılara ve musibetlere karşılık olarak Allah’ın rızasını ve sevabını tercih etmiş olursunuz. İntikam almak suretiyle nefsinizi tatmin etmekten, Allah’ın hoşnutluğunu yeğlemiş olursunuz. Bu açıdan ameliniz sırf Allah’ın rızasına yönelik olur. Ayrıca hoşgörü ve affetmede erdemlik, kerem ve mürüvvet vardır ki, insanlık hayatında güzel sonuçların ortaya çıkmasına yol açar.

127) (Ey Resulüm!) Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile dir. (İnanmıyorlar diye) onlardan dolayı üzülmeye ve kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme.

Peygamberimize (s.a.a) sabretmesi emrediliyor ve yüce Allah’ın, kendi yolunda mücadele ederken karşılaştığı acılar karşısında sabretme gücünü kendisine bahsettiği müjdesi veriliyor. Çünkü Allah, ona gösterdiği sabrın ancak Allah’ın gücü ve yardımıyla olduğunu hatırlatıyor ve ardından Peygamber’ine sabretmesini emrediyor. Emretmek de, emredilen kimsenin emredildiği şeyi yapabilecek güçte olmasını gerektir-

mektedir. Dolayısıyla “*Senin sabrın ancak Allah’ın yardımı iledir.*” ifadesiyle Peygamberimize (s.a.a) Allah’ın yönelttiği emri yerine getirme gücünü kendisine verdiğiine işaret ediliyor.

“*Onlardan dolayı üzülmeye*”. Yani inanmıyorlar diye kâfirlerin küfüründen dolayı üzülmeye. Bu surede ve başka surelerde bu gibi ifadelerin anlamı üzerinde daha önce durduk.

“*Ve kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme.*” İfadenin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla maksat şudur: Onların hâlihazırda veya sürekli olarak kurdukları tuzaklardan dolayı kendini sıkma, daralıp sıkıntıya düşme.

128) Çünkü şüphe yok ki Allah, takvalılar ve iyilerle beraberdir.

Yani takva ve güzel amelden her biri, başlı başına ilâhî yardımın bahşedilmesinin bağımsız bir sebebidir. Din düşmanlarının tuzaklarını iptal eden, onların tuzaklarını boşa çıkaran bir etkidir. O hâlde ayet, “*ve kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme.*” ifadesine yönelik gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir ve bir zafer vaadini içermektedir.

Tefsirini sunduğumuz bu üç ayet, içerikleri itibariyle Mekke döneminde inen ayetlerden çok Medine döneminde inen ayetlere benzetilmektedir. Nitekim gerek Sünnî ve gerekse Şîî kaynaklarda, ayetlerin Peygamberimizin (s.a.a) Uhud Savaşı’ndan döndüğü sırada indiğine ilişkin rivayetler yer almaktadır. Rivayetler bölümünde bu rivayetleri ele alacağız. Bazı müfessirlerin de vurguladığı gibi,⁽¹⁾ bu ayetleri önce-
sindeki ayetlerle de ilişkilendirmek mümkündür.

Bu arada şuna da dikkat etmek gerekir ki, söz konusu üç ayetten önce yer alan ayet, bunlardan daha belirgin bir şekilde surenin ana temasını yansıtan bir içeriğe sahiptir. Bunun yanında, “*Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden...*” [110. ayet] ve “*Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse...*” [106. ayet] ifadesiyle başlayan birkaç ayeti ve “*Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz...*” [126. ayet] ifadesiyle başlayıp surenin sonuna kadar devam eden ayetleri bir yana bırakırsak, surenin tümünün tek ve kesintisiz bir akışa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 257.]

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, "*Allah, bir şehri örnek verdi...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: "Bu ayet, Sersar adlı bir nehirleri olan kavim hakkında inmiştir. Bu nehir sayesinde ülkeleri yemyeşil ve bereketliydi. Bunlar hamurla istinca eder (abdest yerlerini siler) ve 'Hamur daha yumuşaktır.' derlerdi. Böylece Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetlere karşı nankörlük etmiş ve nimeti küçümsemişlerdi. Bunun üzerine Allah, Sersar nehrinin suyunu kuruttu. Sonunda şehirlerinde dayanılmaz bir kuraklık hüküm sürdü. Derken Allah onları istinca ederek atıkları hamurları yemeye muhtaç kıldı. Aralarında bu hamurları itişerek bölüştürmeye kadar vardılar."

Ben derim ki: Bu hadis el-Kâfi adlı eserde Amr b. Şimr kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ayrıntılı bir şekilde rivayet edilir.⁽¹⁾ Ayyâşî de Hafs ve Zeyd eş-Şahham aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan aktarmıştır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Enes b. Malik'ten şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Hiçbir kul yoktur ki, bir ümmet onun lehinde şahitlikte bulunsun ve Allah onların şahitliklerini kabul etmesin. Ümmet bir adama ve daha yukarı sayıdaki adamdan oluşan topluluğa denir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *Gerçekten İbrahim, Allah'a sürekli kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.*"

Ben derim ki: Şahitlikle ilgili ayetlerde, bu hadisle irtibatı olan açıklamalara yer vermiştik.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Semaa b. Mihran'dan şöyle rivayet edilir: Ebu Abdullah'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Bir zamanlar bütün dünyada sadece bir kişi Allah'a ibadet ediyordu. Eğer ondan başka biri daha olsaydı, ona eklenirdi. Nitekim yüce Allah buna şöyle işaret etmiştir: *'Gerçekten İbrahim, Allah'a sürekli kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.'* Yapayalnız Allah'a kulluk eden İbrahim, Allah'ın dilediği kadar bu yalnızlığa sabretti. Sonra yüce Allah İsmail ve İshak'ı bahşederek yalnızlığını giderdi. Böylece Allah'a kulluk edenlerin sayısı üçe çıktı."

Ben derim ki: el-Kâfi adlı eserde müellif bu hadisi kendi rivayet zinciriyle Semaa'den, o da İmam Musa Kâzım'dan (a.s) aktarır.

1- [Füru-i Kâfi, c. 6, s. 301, bab: 50, hadis: 1.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Şafî, el-Ümm adlı eserinde, Buharî ve Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: “Biz en sonunda gelenler, kıyamet günü en önde oluruz. Ne var ki, onlara bizden önce kitap verildi ve bize onlardan sonra verildi. Sonra onlara farz kılınan gün cuma günüydü. Ama onlar o gün hakkında ihtilâfa düştüler. Fakat Allah bize o günü gösterdi. Dolayısıyla bu hususta diğer topluluklar bize tâbidirler. Yahu-diler ertesi, Hıristiyanlar ise öbür gün bizi izlerler.”

Ben derim ki: Benzeri bir hadisi Ahmed ve Müslim, Ebu Hureyre ve Huzeyfe kanalıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmişlerdir. Ancak bu rivayet, ilgili ayetin tefsiri bağlamında aktarılmamıştır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Ebu Leyla el-Eş'arî'den, o da Resulullah'tan (s. a.v) şöyle rivayet etmiştir: “İmam-larınıza itaat etmeye sarılın, onlara karşı çıkmayın. Çünkü onlara itaat, Allah'a itaat demektir. Onlara başkaldırmak da, Allah'a başkaldırmak anlamına gelir. Çünkü Allah beni, insanları hikmetle, güzel öğütlerle davet etmek üzere gönderdi. Kim bu hususta bana karşı çıkarsa o, helâk olan-lardandır. Ben onunla her türlü ilişkiyi kestim. Allah'ın ve Resulü'nün ona yönelik zimmetini, güvencesini koparıp attım. Kim bir hususta yönetiminizi üstlenirse, bu esnada benim bu söylediklerimden farklı bir amel gerçekleştirirse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun.”

Tefsiru'l-Kummî'de, “*ve en güzel yöntem ile onlarla tartış.*” ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: “Yani, onlarla Kur'ân ile tartış.”

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Amr ez-Zübeyrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış.*” ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: “Yani, Kur'ân ile.”

Ben derim ki: Rivayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, burada “*en güzel yöntem ile onlarla tartış.*” ifadesi tefsir edilmiştir. Bundan çıkan sonuç da Allah'ın edebini içeren Kur'ân ilkeleri doğrultusunda bir tartışma yönteminin esas alınmasının gerekliliğidir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hasan b. Hamza'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: “Resulullah (s.a.a) Hamza b. Abdulmuttalib'e yapılanları görünce, ‘Allah'ım, sana hamdolsun ve

sana şikâyetle bulunuyorum. Bu gördüklerim karşısında senden yardım diliyorum.’ Devamla şöyle buyurdu: ‘Eğer onları yenilgiye uğrattırsam, mutlaka ben de müsle (ölünün organlarının kesilmesi) yapacağım, mutlaka müsle yapacağım, mutlaka müsle yapacağım.’ Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *‘Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.* Peygamberimiz (s.a.a) de şöyle buyurdu: Sabrederim, sabrederim.”

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir, Taberanî, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delail adlı eserinde- İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmişlerdir: “Hamza’nın öldürölüp organlarının hunharca kesildiği gün Resulullah (s. a.v) şöyle buyurdu: ‘Eğer Ku-reyş’i yenilgiye uğrattırsam, mutlaka onlardan yetmiş kişinin bu şekilde organlarını keseceğim.’ Bunun üzerine yüce Allah, *‘Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz...*’ ayetini indirdi. Bu ayet inince Peygamberimiz (s. a.v) şöyle dedi: ‘Bilakis sabrederiz, ya Rab!’ Ardından savaşta öldürölün düşmanların organlarının kesilmesini yasakladı.”

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir hadis Ubey b. Kâ’b, Ebu Hu-reyre ve başkaları kanalıyla Peygamberimizden rivayet edilmiştir. Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.

Nahl Suresi’nin Sonu

Hamd Allah’a Mahsustur

İÇİNDEKİLER

İBRÂHÎM SÛRESİ / 5

1-5. AYETLER

Ayetlerin Meâli	7
Ayetlerin Açıklaması.....	8
İbrâhîm Suresi’ne Genel Bir Bakış.....	8
1. Ayet	9
Ayette Karanlıkların Çoğul, Aydınlığın ise Tekil Olarak Kullanılmasının Sebebi	10
Allah’ın, Fiillerinde Bir Amaç ve Yararın Olmasının Anlamı	11
Yüce Allah’ın Fiilleriyle İlgili Olarak Öngördüğü Amacın, İnsanların Kendi Fiilleriyle İlgili Olarak Öngördüğü Amaçlardan Farklı Oluşu.....	11
1-2. Ayetler.....	14
Allah’ın Aziz Oluşunun Anlamı.....	15
Allah’ın Hamîd Oluşunun Anlamı	15
Ayette “Aziz” ve “Hamîd” Sıfatlarına Yer Verilmesinin Sebebi; “Aziz” Sıfatının “Hamîd” Sıfatından Önce Yer Almasının Nedeni	16
3. Ayet	18
Dünyanın Ahirete Tercih Edilmesinin Anlamı	18
4. Ayet	21
Peygamberlerin Kendi Kavimlerinin Diliyle Gönderilmesindeki Amaç	21
5. Ayet	24
“Allah’ın Günleri”nden Maksat Nedir?	25
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	27

İBRAHİM SÛRESİ 6-18. AYETLER

Ayetlerin Meâli	29
Ayetlerin Açıklaması.....	31
6. Ayet.....	31
7. Ayet.....	32
8. Ayet.....	33
9. Ayet.....	34
Müfessirlerin, Ayetin Anlamıyla İlgili Farklı Görüşleri ve Değerlendirmesi	36
10. Ayet	38
Ayette Geçen “Fâtır” Kelimesinin Anlamı ve Ayetin Rububî Tevhidi İspat Etmesi.....	38
11. Ayet	46
12. Ayet	48
Allah’a Tevekkül Etmenin Gerekliliğin Kanıtı	49
13. Ayet	50
13-14. Ayetler.....	52
15. Ayet	53
16-17. Ayetler.....	53
18. Ayet	54
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	54

İBRAHİM SÛRESİ 19-34. AYETLER

Ayetlerin Meâli	60
Ayetlerin Açıklaması.....	62
19. Ayet	63
Allah’ın Gökleri ve Yeri Hak Üzere Yaratmasını Anlamı	63
19-20. Ayetler.....	64
21. Ayet	66
İnsanların Kıyamet Gününde Topyekûn Allah’ın Huzuruna Çıkmalarının Anlamı.....	67

İçindekiler	599
22. Ayet	68
Ayette Geçen “Şeytan” Kelimesinin Anlamı ve Onunla Kimin Kastedildiği	69
İblis’in İnsanlar Üzerindeki Egemenliğinin Anlamı	71
Ayetle İlgili Fahr-i Râzî’nin Yorumu ve Cevabı	72
İblis’in İnsanlar Üzerindeki Egemenliğini Olumsuzlamasının Anlamı ...	73
23. Ayet	76
İnsanın Özgür ve Tam Anlamıyla Amellerine Egemen Oluşu	76
24-25. Ayetler	77
Ayette Geçen Ağacın Kökünün Sabit ve Dallarının Gökteki Oluşu İle İlgili Müfessirlerin Farklı Değerlendirmeleri.....	78
Ayette Güzel Bir Ağaca Benzetilen “Güzel Söz”den Maksat Nedir?	79
26. Ayet	80
27. Ayet	81
28. Ayet	85
29. Ayet	87
30. Ayet	88
Müşriklerin Allah’a Bilerek Şirk Koşması.....	88
31. Ayet	88
Kıyamet Günü Geçerli ve Geçersiz Olan Dostluklar	90
32. Ayet	91
Ayette Geçen Gemilerin İnsanların Emrine Verilmesinin Anlamı	91
33. Ayet	92
34. Ayet	92
Allah’ın İnsana İsteddiği Her Şeyi Vermesinin Anlamı	93
Allah’ın Nimetlerini Saymanın Mümkün Olmayışı.....	95
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	96
Güzel Bir Ağaca Benzetilen “Güzel Söz” Hakkında Alusî’nin Görüşü ve Reddi.....	98
Allah’ın, İman Edenleri Sağlam Sözle Ahirette Sağlamlaştırmasından Maksadın Kabir Âlemi Olması	100

İBRAHİM SÛRESİ 35-41. AYETLER

Ayetlerin Meâli	103
Ayetlerin Açıklaması.....	104
35. Ayet	104
35-36. Ayetler.....	106
Hz. İbrahim'in Mekke'de "Güvenlik" İsteğinin Tekvinî değil, Teşriî Anlamda Güvende Oluşu	106
Hz. İbrahim'in Kendileri İçin Dua Ettiği Çocuklarından Maksat Kimlerdir?	108
Hz. İbrahim'in, Kendisine Uyanlarla İlgili Olarak, "O Bendendir." Şeklindeki Sözünün Anlamı	110
Hz. İbrahim'in Kendileri İçin Dua Ettiği Çocuklarından Kimlerin Kastedildiğine Dair Farklı Görüşler.....	112
Bir Peygamberin Masum Olmasına Rağmen Şirkten Uzaklaştırılma İsteğinde Bulunmuş Olması Problemini Aşmak İçin Üretilen Cevaplar ve Değerlendirmeleri	113
37. Ayet	118
38. Ayet	120
39. Ayet	120
40. Ayet	120
41. Ayet	121
Hz. İbrahim'in Müşrik Azer'in Öz Oğlu Olmadığının Delili	122
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	122

İBRAHİM SÛRESİ 43-47. AYETLER

Ayetlerin Meâli	126
Ayetlerin Açıklaması.....	127
42-43. Ayetler.....	127
44. Ayet	128
Ayette Geçen "Azap" İle Bir Toplumun Kökünü Kurutmaya İlişkin İnsanlara Yöneltilen Bir Uyarının Kastedilmesi	129
45. Ayet	131

İçindekiler	601
46. Ayet	132
Kâfirlerin Tuzaklarının Allah Katında Olmasının Anlamı	132
47. Ayet	133
İntikam Kavramı ve Allah İle İlgisi	134
48. Ayet	137
Tefsir Bilginlerinin Yerle Göklerin Değiştirilip Farklı Bir Şeye Dönüştürülmesi Olayına İlişkin Farklı Görüşleri	137
Bütün Varlıklar Her Zaman Allah'ın Huzurunda Olmalarına Rağmen, İnsanların Kıyamette Allah'ın Huzuruna Çıkmalarının Anlamı	139
49-50. Ayetler	139
51. Ayet	140
52. Ayet	140
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	142

HİCR SÛRESİ / 147

1-9. AYETLER

Ayetlerin Meâli	149
Ayetlerin Açıklaması	150
Hicr Suresi İle İlgili Genel Bir Değerlendirme	150
1. Ayet	151
2. Ayet	152
Gelecekte Kâfirlerin Müslüman Olmayı Arzulayacaklarının Anlamı....	152
3. Ayet	152
4-5. Ayet	153
6. Ayet	153
7. Ayet	154
Kâfirlerin Peygamberlerden Kendilerine Melekler Getirmesini İstemelerinin Temelinde Yatan İnanış	154
8. Ayet	155
Meleklerin Ancak Hak Olarak İndirileceğinin Anlamı	155

9. Ayet	158
Ayetin, Kur'ân'ın Tahriften Korunduğuna Delâleti	158
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	159
Kur'ân Tahrif Edilemez	162
1. Bölüm: Bugün Elimizde Bulunan Kur'ân, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Getirdiği ve Dönemindeki İnsanlara Alenen Okuduğu Kur'ân'ın Aynısıdır	162
2. Bölüm: Kur'ân'ın Tahrif Edilmediğine Dair Hadisler	167
3. Bölüm: Kur'ân'a Eklemeye Bulunulmadığına Yönelik Tahrif Yanlılarının İleri Sürdüğü Deliller ve Reddi	169
İcmanın, Özü İtibariyle Kesin Aklî Bir Kanıt Olmadığının İzahı	172
Rivayetler Arasında Çok Sayıda Uydurma Haberin ve Art Niyetli Saptırma Amaçlı Açıklamaların Bulunduğu	178
4. Bölüm: Ku'ân'ın Bir Araya Toplanması İle İlgili Çelişkili Rivayetler	184
5. Bölüm: Mushafların Farklılaşması Ve Kıraatlerin/Değişik Okuyuş Tarzlarının Ortaya Çıkması Sonucu Kur'ân İkinci Kez Osman Zamanında Toplanması	188
6. Bölüm: Kur'ân'ın Toplanması Ve Mushaf Hâline Getirilişi İle İlgili Rivayetlerden Elde Edilen Sonuçlar ve Değerlendirmeler	192
7. Bölüm: Ehlişünnet Kaynaklarındaki Bazı Ayetlerin Unutturulduğuna İlişkin Rivayetlerle İlgili Değerlendirmeler	203

HİCR SÛRESİ 10-15. AYETLER

Ayetlerin Meâli	206
Ayetlerin Açıklaması.....	206
10-11. Ayetler.....	207
12-13. Ayetler.....	208
14-15. Ayetler.....	210

HİCR SÛRESİ 16-25. AYETLER

Ayetlerin Meâli	212
Ayetlerin Açıklaması.....	213

İçindekiler	603
16-18. Ayetler.....	213
19. Ayet	215
20. Ayet	216
21. Ayet	217
Allah Katında Olup Belli Bir Miktarla İndirilen Hazine­lerin Açıklaması ve Bu Husustaki Yanlış Görüşler	218
22. Ayet	224
Kur’ân’ın Asırlar Önce Varlık Âlemiyle İlgili Ortaya Koyduğu Bilimsel Üç Gerçek	132
23. Ayet	225
24. Ayet	226
25. Ayet	226
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	227

HİCR SÜRESİ 26-48. AYETLER

Ayetlerin Meâli	232
Ayetlerin Açıklaması.....	233
26. Ayet	234
İlk İnsanın Yaratılış Evreleri	234
27. Ayet	235
Ayetin İblis’in Cin Kökenli Olduğuna Dair Delâleti	235
28. Ayet	237
29. Ayet	238
İnsan Ruhuyla Bedeni Arasındaki İlişki Türü	239
30-31. Ayetler	240
32. Ayet	240
33. Ayet	240
34-35. Ayetler.....	241
36. Ayet	244
Secde Emrinin Hz. Âdem’in Şahsına Değil De İnsan Türüne Yönelik Olması, İblis’in De İnsan Türüne Boyun Eğmekten Kaçınması	244

37-38. Ayet.....	246
Ayetteki “Bilinen vaktin günü” ifadesi İle İlgili İbn Abbas’ın Görüşü ve Değerlendirmesi.....	247
39-40. Ayetler.....	249
Azdırmanın Allah’a Nispet Edilmesinin Anlamı ve Konuyla İlgili Görüşler.....	251
Âdem’in Yasak Ağacın Meyvesinden Yemek Suretiyle İşlediği Günahın Mevlevî Değil De İrşadî Emre Muhalefet Etmek Şeklinde Gerçekleştiği	254
41. Ayet	256
42. Ayet	257
Yüce Allah’ın İblis’e Verdiği Üç Cevap	257
43. Ayet	262
44. Ayet	262
45-46. Ayetler.....	263
Ayette Geçen “Muttakiler” İle Kimlerin Kastedildiği ve Hususta Müfessirlerin Farklı Değerlendirmeleri	264
47-48. Ayetler.....	267
İnsan Yaratılışıyla İlgili Kararlar.....	268
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	268

HİCR SÛRESİ 49-54. AYETLER

Ayetlerin Meâli	275
Ayetlerin Açıklaması.....	277
49-50. Ayetler	278
51. Ayet	279
52-53. Ayetler.....	279
54. Ayet	280
55-56. Ayetler.....	281
57. Ayet	281
58-60. Ayetler.....	281

İçindekiler	605
61-62. Ayetler.....	282
63-64. Ayetler.....	283
65. Ayet	284
66. Ayet	285
67-71. Ayetler.....	285
72-74. Ayetler.....	286
75-77. Ayetler.....	287
78-79. Ayetler.....	288
80-84. Ayetler.....	288
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	289

HİCR SÛRESİ 85-99. AYETLER

Ayetlerin Meâlî	291
Ayetlerin Açıklaması.....	292
85. Ayet	293
Ayette Geçen “Hak” Sözcüğünün Anlamı ve Cebriye Ekolü İle Tefviz Ekolü Arasındaki Yoğun Tartışmalar	293
85-86. Ayetler.....	295
87. Ayet	297
Ayette Geçen “es-Seb’u’l-Mesani (Eğimli Yedi Ayet)” ifadesiyle İlgili Görüşler	297
88-89. Ayetler.....	299
Ayette İşaret Edilen Dört Prensip.....	299
90-93. Ayetler.....	301
94-96. Ayetler.....	303
97. Ayet	304
98-99. Ayetler.....	304
Secdenin, Namaz İbadetinin En Üstün Cüzü Oluşu.....	304
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	306
Yükümlülük Üzerine Felsefî Bir Yaklaşım.....	309

NAHL SÛRESİ / 313**1-21. AYETLER**

Ayetlerin Meâli	316
Ayetlerin Açıklaması.....	318
Nahl Suresi'ne Genel Bir Bakış	318
1. Ayet	321
Ayette Geçen “Emir” İfadesiyle İlgili Görüşler	321
2. Ayet	323
Ruhun Gerçekliği İle İlgili Genel Bir Değerlendirme.....	323
Ayette Geçen “Ruh” İfadesiyle İlgili Başka Görüşler.....	326
3. Ayet	330
4. Ayet	331
5. Ayet	332
6. Ayet	332
7. Ayet	333
8. Ayet	333
9. Ayet	333
Kendisine Ulaştıracak Doğru Bir Yol Kılmanın Allah’a Gerekli Oluşunun Anlamı	334
Konuyla İlgili Eş’arîlerle Mutezilîler Arasında Çıkan Büyük Tartışma.....	336
10. Ayet	337
11. Ayet	338
12. Ayet	338
13. Ayet	338
14. Ayet	339
15. Ayet	341
16. Ayet	342
17. Ayet	342
18. Ayet	342

İçindekiler	607
19. Ayet	343
20. Ayet	343
21. Ayet	343
Yaratma, Nimet Bahşetme ve Bilginin, Allah'ın Rububiyette Tekliğini Kanıtlaması	344
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	348

NAHL SÛRESİ 22-40. AYETLER

Ayetlerin Meâli	356
Ayetlerin Açıklaması	358
22. Ayet	358
Ahirete İman Etmenin, Allah'ın Birliğine ve Peygamberliğe İman Etmeyi Kaçınılmaz Kılması	359
23. Ayet	359
24. Ayet	360
25. Ayet	361
Başkasının Günah Yükünü Taşımanın Anlamı ve Bunun, Hiçbir Suçlunun Bir Başkasının Suçunu Yüklenmeyeceğini Bildiren Ayetlerle Çelişmemesi	362
26. Ayet	365
27. Ayet	366
Ayette Kendilerine İlim Verilenler Olarak Nitelenen Kimselerden Maksadın İlimle Donatılmış Masumlar Olduğu	366
28. Ayet	368
29. Ayet	368
30-31. Ayetler	369
32. Ayet	371
Muttakilerin, Melekler Tarafından Canları Alınırken Temiz Olmalarının Anlamı ve Bununla İlgili Değişik Görüşler	372
33. Ayet	373
34. Ayet	374

35. Ayet	374
36. Ayet	381
Hidayete Erme ve Sapma Hususunda Kulun Allah'ın Dışında Da Etkili Olması ve Bunun Açıklaması	383
37. Ayet	385
Ayetin Tefsiri Hakkında Cebriye İle Mufavvize Grupları Arasındaki Uzun Tartışmalar	386
38. Ayet	388
39. Ayet	389
40. Ayet	390
Allah'ın İradesinin İki Türlü Oluşu	391
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	392

NAHL SÛRESİ 41-64. AYETLER

Ayetlerin Meâli	398
Ayetlerin Açıklaması	400
41. Ayet	400
Allah'ın Hicret Edenlere Bu Dünyada Vaat Ettiği Güzel Ödülün İslam Toplumundan İbaret Olduğu	401
42. Ayet	402
43. Ayet	403
“Bilmiyorsanız, Zikir Ehline (Bilen Kimselere) Sorun.” İfadesinin Muhatabının Kimler Olduğu ve “Zikir Ehli” İle Kimlerin Kastedildiği Üzerine	405
44. Ayet	408
45. Ayet	412
46. Ayet	413
47. Ayet	414
48. Ayet	415
Her Varlığın Gölgesinin Sadece Allah'a Secde Etmesi	417
49-50. Ayetler	417
Yerde ve Gökteki Bütün Canlıları Allah'a secde Edişinin Anlamı	418

İçindekiler	609
Ayetin, Dünyanın Dışında Gökte De Hareket Eden ve Orada Yaşayan Canlıların Bulunduğuna İlişkin Bir Kanıt İçermesi.....	418
İnsanın Yaratıcısına Karşı Büyüklük Taslamasının Sebebi.....	419
51. Ayet	422
Ayetteki “İki İlâh Edinmeyin!” İfadesinin Anlamı	423
52. Ayet	425
53. Ayet	427
54. Ayet	429
55. Ayet	429
56. Ayet	431
57. Ayet	432
Müşriklerin, Melekleri Allah’ın Kızları Olarak Nitelemelerinin Sebebi.....	432
Meleklerin Müşrikler Tarafından Dişi Olarak Değerlendirilmelerinin Nedeni Hakkında Farklı Görüşler	433
58. Ayet	435
59. Ayet	435
Kızları Diri Diri Toprağa Gömme Geleneğinin Nasıl Başladığı	436
60. Ayet	437
Allah’ın, Başkasının Sahip Olduğu Her Tür Kötü Sıfatlarla Nitelenmekten Münezze Oluşu	439
61. Ayet	441
Bazılarının, Ayetten Hareketle Peygamberlerin Masum Olmadıklarını Kanıtlamaya Çalışmaları ve Cevabı	442
62. Ayet	444
63. Ayet	445
64. Ayet	446
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	447

NAHL SÛRESİ 65-77. AYETLER

Ayetlerin Meâli	452
Ayetlerin Açıklaması.....	454

65. Ayet	454
66. Ayet	455
67. Ayet	456
“Hurma ve Üzüm Ağaçlarının Meyvelerinden İçki ve Güzel Rızık Elde Edersiniz.” İfadesinin Neshedilmediği ve Ayetle İlgili Yanlış Değerlendirmeler.....	458
68-69. Ayetler.....	461
70. Ayet	464
71. Ayet	464
72. Ayet	468
73. Ayet	470
74. Ayet	471
75. Ayet	472
76. Ayet	475
77. Ayet	479
Kıyametin Göklerin ve Yerin Gaybı Olması	480
Kıyametin Kopmasının Anı Bir Göz Bakışı Eylemine Benzetilmesinin Nedeni	482
Ayetin, Kur'ân'ın Derin Anlamlar İçeren Ayetlerinden Biri Olması ve Anlamların Açıklaması	484
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	486

NAHL SÛRESİ 78-89. AYETLER

Ayetlerin Meâli	490
Ayetlerin Açıklaması.....	491
78. Ayet	491
Ayetin, Psikologların Sözüünü Desteklemesi	492
79. Ayet	493
80. Ayet	494
81. Ayet	496
82. Ayet	497

İçindekiler	611
83. Ayet	498
Ayette İlgili Farklı Yorumlar ve Cevapları.....	498
84. Ayet	500
Ayette, Her Ümmetin Şahidinden Maksadın, O Ümmetin Peygamberi Olduğuna İlişkin Bir Kanıtın Yer Almaması ve İmam'ın da Şahit Olabilmesi	500
85. Ayet	502
86. Ayet	502
87. Ayet	504
Allah'a Teslim Oluş ve İman Edişin İki Farklı Türü.....	504
88. Ayet	505
89. Ayet	506
Kıyamet Günü Her Ümmete Kendilerinden Olan Bir Şahit Getirilmesinin Anlamı	506
Kıyamet Günü Şahitlik Yapacak İnsanın Masum Olmasının Gerekliliği	510
Kıyamet Günüdeki Şahitlikten Söz Eden Ayetler Arasındaki Farklılıkların Nasıl Ortadan Kalkabileceği	510
Kur'ân'ın Her Şeyin Açıklayıcısı Olduğunun Anlamı	511
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	513

NAHL SÛRESİ 90-105. AYETLER

Ayetlerin Meâli	518
Ayetlerin Açıklaması.....	520
90. Ayet	520
İnsanın Toplumsal Yaşamının Omurgasını Oluşturan Üç Hüküm	520
“Adalet” Kavramının Anlamı ve Kısımları.....	521
Ayette Adetle Sadece Toplumsal Adaletin Kastedilmesi	522
Ayette Geçen Akrabadan Maksadın, Resulullah'ın (s.a.a) Akrabası İmam'ın Olduğu.....	524
91. Ayet	526
Yemini Bozmanın Çirkin Bir Davranış Olmasının İzahı	526

92. Ayet	527
93. Ayet	529
94. Ayet	530
Allah Yolundan Yüz Çevirmenin Anlamı	532
95. Ayet	533
96. Ayet	534
97. Ayet	537
Ayette Geçen “Temiz Hayat”ın Anlamı ve Bununla İlgili Yanlış Yorumlar	538
98. Ayet	540
Kur'ân'ı Okuyanın Şeytan'dan Allah'a Sığınmasının Anlamı	541
99. Ayet	541
100. Ayet	542
101. Ayet	543
102. Ayet	545
Kur'ân'ın Neshi İçermesinin ve Yeni Hükümler Öngörmesinin, İman Edenleri Daha Da Sağlamlaştırması	546
103. Ayet	547
104. Ayet	547
105. Ayet	547
Peygamberimizin (s.a.a), Allah'ın Hidayeti ve Yol Göstericiliği İle Hidayete Erdirildiği.....	549
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	550

NAHL SÛRESİ 106-111. AYETLER

Ayetlerin Meâli	555
Ayetlerin Açıklaması	556
106. Ayet	556
107. Ayet	558
108. Ayet	558
109. Ayet	559
110. Ayet	559

İçindekiler	613

111. Ayet	560
Ayetlerin Hadislerin Işığında Açıklaması	562

NAHL SÛRESİ 112-128. AYETLER

Ayetlerin Meâli	568
Ayetlerin Açıklaması	570
112. Ayet	570
113. Ayet	573
114. Ayet	573
Rızkın Helâl ve Temiz Oluşundan Maksat Nedir?	574
115. Ayet	575
116. Ayet	576
117. Ayet	576
118. Ayet	577
119. Ayet	578
Ayette Geçen “Cehalet ” Kelimesinin Anlamı	578
120. Ayet	580
121. Ayet	581
122. Ayet	581
123. Ayet	581
124. Ayet	582
Ayetin, Yahudiler İçin Konulan Bazı Hükümlerin İslâm Şariatında Yürürlükten Kaldırıldığına İşaret Etmesi	584
Cumartesi Günü Uygulamasının Yahudilere Neden Konulduğu	585
125. Ayet	586
Ayette Zikredilen Hikmet, Öğüt ve Cidal Yöntemlerinin, Mantık Bilimiyle Örtüşmesi	587
126. Ayet	590
127. Ayet	591
128. Ayet	592
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	593

NOT:

NOT:

NOT: